

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д-р політ. наук, проф. К. В. Балабанов

Заснований у 2008 р.

ВИПУСК 18

МАРІУПОЛЬ – 2018

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 11 від 17.05.2018 р.)

Головна редколегія:

Головний редактор – член-кореспондент НАПН України, доктор політичних наук, професор, ректор Маріупольського державного університету К. В. Балабанов

Заст. головного редактора – доктор економічних наук, професор, перший проректор Маріупольського державного університету О. В. Булатова

Члени редколегії:

Безчотнікова С. В. – д-р філол. наук, професор (МДУ)

Романцов В. М. – д-р і. наук, професор (МДУ)

Сабадаш Ю. С. – д-р культ., професор (МДУ)

Чентуков Ю. І. – д-р е. наук, професор (МДУ)

Філонов О. В. – д-р ю. наук, професор (МДУ)

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – Павленко О. Г., д-р філол. наук, професор (МДУ)

Заступник відповідального редактора – Лоскутова Н. М., канд. філол. наук, ст. викл. (МДУ)

Відповідальний секретар – Гутнікова А. В., канд. філол. наук, доцент (МДУ)

Редактор англійських текстів – Федорова Ю. Г., канд. філол. наук, доцент (МДУ)

Перекладач – Михайліченко Л. Л., ст. викл. (МДУ)

Члени редакційної колегії:

Вінтонів М. О. – д-р філол. наук, професор (Київський університет імені Б. Грінченка)

Ковалів Ю. І. – д-р філол. наук, професор (Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

Ленська С. В. – д-р філол. наук, доцент (Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка)

Ліпіна В. І. – д-р філол. наук, професор (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара)

Почепцов Г. Г. – д-р філол. наук, професор (МДУ)

Елені Грива – професор з прикладної лінгвістики (Університет Західної Македонії, м. Козані, Грецька Республіка)

Ігор Проценко – д-р філософії, доцент (Університет УніНорте, м. Асунсьйон, Парагвай)

Йоланта Тамбор – д-р наук, професор (Сілезький університет, м. Катовіце, Польща)

Карло Іллюмінаті – професор (Римський університет Тор Вергата, м. Рим, Італійська Республіка)

Марія Дімасі – професор з мови та літератури (Фракійський університет імені Демокрита, м. Комотіні, Грецька Республіка)

Олександра Ахтелік – д-р філол. наук, професор (Сілезький університет, м. Катовіце, Польща)

Теджасвіні Ніранджана – д-р філософії, старш. наук. співробітник (Університет Ліннань, Гонконг)

Хуан Мануель Маркос – д-р філології (Університет Комплутенсе (Мадрид, Іспанія; Університет Піттсбурга (штат Пенсільванія, США)).

Засновник Маріупольський державний університет

87548, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

тел.: (0629) 52-99-86; e-mail: visnyk.mdu.filologia@gmail.com

Електронна версія видання знаходиться на: <http://visnyk-filologia.mdu.in.ua/>

Видавець «Редакційно-видавничий відділ МДУ»

87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи

ДК № 4930 від 07.07.2015 р.

Тираж 300 примірників. Замовлення № 103/18

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Варданян М. В. ПРОБЛЕМАТИКА ЧУЖОГО В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА.....	13
Верба Т. Ю. ЖАНРОВІ УСКЛАДНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПОВІСТІ ХХІ СТ.....	19
Вісич О. А. ПОЕТИКА МЕТАДРАМИ У ТВОРЧОСТІ ЯКОВА МАМОНТОВА.....	27
Калашник О. О. ВІЗІОНЕРСЬКА ПОЕТИКА МОДЕРНОЇ ПОЕЗІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕМИ «ЗОЛОТИЙ ГОМІН» П. ТИЧІНИ).....	35
Ковалець Л. М. ОСИП МАКОВЕЙ У ПОШУКАХ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА.....	41
Коч Н. В. РЕТРОТИПАЖ КАК ПРОДУКТ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ (ЛІНГВОПРИКЛАДНОЇ АСПЕКТ ІССЛЕДОВАНИЯ).....	49
Кочерга С. О. ЕПІСТОЛЯРІЙ МАРКА ВОВЧКА: ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЇ...	58
Краснощок В. В. НЕПОВНОТА «УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ»: ДРАМА П. ТИЧІНИ У КРИТИЦІ Є. МАЛАНЮКА.....	66
Кузєбна В. В., Грєчуха Л. О. ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ТА СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАННОЇ ПРОЗИ ШЕРВУДА АНДЕРСОНА (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ «КІТ БРЕНДОН»).....	72
Мальцев В. С. ЛЕОНІНСЬКИЙ ВІРШ В УКРАЇНСЬКІЙ ШКІЛЬНІЙ ДРАМІ ХVІІІ СТОЛІТТЯ...	82
Матвєєва Т. С. ПОЕТИКА РЕТРОСПЕКТИВНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ІДЕОЛОГІЧНІЙ РОМАНІСТИЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.....	90

Назаренко Н. І., Ємець А. І.

ПРОТЕСТ ЖІНКИ ПРОТИ ПУРИТАНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ В РОМАНІ
М. ДРЕББЛ «МІЙ ЗОЛОТИЙ ЄРУСАЛИМ»..... 97

Наместюк С. В.

ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНФЕРНАЛЬНОЇ ПЕРСОНОСФЕРИ В РОМАНАХ
«МАЙСТЕР І МАРГАРИТА» М. БУЛГАКОВА ТА «ПЕРШИЙ ІЗ ПЕРШИХ,
АБО ДОРОГА З ЛИСОЇ ГОРИ» В. КУЛІКОВА..... 102

Тарасенко К. В.

СПЕЦИФІКА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЖІНОЧОЇ ТЕМАТИКИ В РОМАНІ ГЕНРІ
РОБЕРТСА «ФЕАНДЕР» (1595)..... 108

Телешман С. І.

ФІЛОСОФСЬКІ МОТИВИ ЛІРИКИ МИХАЙЛА ТКАЧА..... 114

Тиховська О. М.

ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ОБРАЗУ ВОДЯНИКА В УКРАЇНСЬКІЙ
МІФОЛОГІЇ..... 121

ЛІНГВІСТИКА

Anoshkova T.

COMMON GRAMMATICAL MISTAKES IN TRANSLATION
OF THE US PATENTS INTO UKRAINIAN..... 128

Бицко Н. І.

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АЛГОРИТМ ДОСЛІДЖЕННЯ МІКРОГІДРОНІМІВ
ТЕРНОПЛЬЩИНИ..... 133

Варех Н. В.

МОДУСИ БРИТАНСЬКОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ У ВИДАННІ
«THE GARDIAN»..... 138

Воєвутко Н. Ю., Романенкова С. В.

ЗАСОБИ КОМУНІКАЦІЇ ГРЕЦЬКОМОВНИХ КОРИСТУВАЧІВ
ММОРPG-ІГОР..... 144

Гнезділова Я. В.

ЕТАПИ МЕТАПРАГМАТИЧНОГО АНАЛІЗУ ДИСКУРСУ..... 149

Голоцукова Ю. О., Загрубська Е. В.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО КОЛОРИТУ
ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ «ДУБРОВСЬКИЙ», «КАПІТАНСЬКА
ДОЧКА», «ПОВІСТІ БЕЛКІНА» О. ПУШКІНА..... 155

Gutnikowa A. ÜBERSETZUNGSTRANSFORMATIONEN IN DER UN-CHARTA.....	162
Дужик Н. С. МОВНА ТАКТОВНІСТЬ ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ЗАХІДНОЇ КУЛЬТУРИ).....	167
Дулепа І. Б. ТЕЗАУРУСНЕ МОДЕЛЮВАННЯ НІМЕЦЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	175
Зінченко А. В. ВТОРИННІ НОМІНАЦІЇ КІЛЬКОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ПРАГМАСТИЛИСТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	184
Кирпиченко О. Е. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ НОВОТВОРІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ РЕКЛАМИ ТА ОГолошень).....	189
Кисла Н. В. ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ІНТЕНЦІЙНИХ ПРИЙМЕННИКІВ – НОСІЇВ СЕМАНТИКИ 'КОРИСТЬ', 'ШКОДА', 'ДОГОДА'.....	196
Кійко С. В. АСОЦІАЦІЇ ЯК РУШІЙНА СИЛА ЗМІНИ ЗНАЧЕННЯ СЛІВ.....	206
Ковальська Н. В., Ковальова О. Б. ОФІЦІЙНО-ДІЛОВА КОМУНІКАЦІЯ ЯК КОМПЛЕКСНИЙ ТА БАГАТОПЛАНОВИЙ ПРОЦЕС: ОЗНАКИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	215
Макарець Ю. С. РОЛЬ РЕДАКТОРА В РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....	223
Melnyk S. MEANS OF VERBALIZATION OF THE MIND CONCEPT IN MODERN ENGLISH DISCOURSE.....	232
Мусійчук Т. І. НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОБУРЕННЯ.....	240
Охріменко В. О. ЯВИЩЕ СИНОНІМІЇ В ОНОМАТОПЕІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ СУЧАСНОЇ КОРЕЙСЬКОЇ МОВИ.....	249

Охріменко М. А.

СТРУКТУРНІ Й ІДІОЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОДИНИЦЬ
ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНОГО МІКРОПОЛЯ «ТРИВОГА / ХВИЛЮВАННЯ»
У СУЧАСНИХ ПЕРСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ..... 257

Родюк М. В.

СЕМАНТИЧНІ ВИТОКИ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ДІСПРИКМЕТНИКІВ
В НІДЕРЛАНДСЬКІЙ МОВІ..... 265

Садовая А. Ю.

КОМПАРАТИВНАЯ МОДЕЛЬ МИРА В ИДИОСТИЛЕ М. ЛИСЯНСКОГО..... 271

Serhiienko L.

TYPOLOGY OF PRESENTATION STRUCTURES IN INITIAL PUBLIC
OFFERING TEXTS..... 279

Скобнікова О. В.

МЕТОДИКА АНАЛІЗУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ (НА ПРИКЛАДІ
КОНЦЕПТУ *FAMILY*)..... 286

Solodka A.

PRAGMATICS OF COMMUNICATION: SPEECH ACTS OF COMMUNICATIVE
COMFORT..... 294

Станіслав О. В.

ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНИХ СТРУКТУР У ПОЕЗІЇ ФРАНЦУЗЬКИХ
МОДЕРНІСТІВ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ
АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ)..... 300

Струк І. М.

ІМПЛІКАТУРИ-ПЕРСОНАЛІЇ З НУЛЬОВИМ ВЕРБАЛЬНИМ
КОМПОНЕНТОМ У ДРАМАТИЧНОМУ ТЕКСТІ БУКОВИНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ..... 307

Томусяк А. О.

КОМУНІКАТИВНІ ІНТЕНЦІЇ АВТОРА ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ
ЯК МОДЕЛЮЮЧИЙ ФАКТОР ЙОГО ОБРАЗУ..... 314

Хавкіна О. М.

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ «КЕРІВНИЦТВА МПК З ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я
ТА ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОЇ
СИТУАЦІЇ» УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ..... 321

Чистяк Д. О.

КОСМОЛОГІЧНА КОНЦЕПТОСИСТЕМА В ПОЕЗІЇ В. СТУСА..... 330

Шемякіна Н. В.

ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ ВСТАВНИХ РЕЧЕНЬ,
ЯКІ ПЕРЕДАЮТЬ СЛОВА АВТОРА..... 335

Шульга А. А.

ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ АСПЕКТУАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ
ТА ФІНСЬКІЙ МОВАХ..... 342

Shchurachova D. S.

LEXICAL-STYLISTIC TRANSFORMATIONS IN THE ENGLISH-UKRAINIAN
SCIENTIFIC AND TECHNICAL TRANSLATION..... 349

Яценко П. І.

НОМІНАТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПІДРЯДНО-СУРЯДНОГО ПОЛІНОМА
У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ). 355

Дудко І. В.

РЕЦЕНЗІЯ НА НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК «УКРАЇНСЬКА МОВА
ЯК ІНОЗЕМНА. ПІДГОТОВКА ДО ТЕСТУ. ТРЕНУВАЛЬНІ ЗАВДАННЯ.
СЕРЕДНІЙ РІВЕНЬ» (Навчальний посібник / О. М. Новікова, О. Г. Тулузакова,
У. М. Штанденко. За редакцією О. М. Новікової. – Миколаїв: Видавництво ЧНУ
імені Петра Могили, 2017. – 332 с.)..... 364

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ..... 367

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ
В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ..... 374

CONTENTS

LITERATURE

Vardanian M.

PROBLEM OF THE ALIEN IN THE VALUE SYSTEM OF UKRAINIAN
DIASPORA LITERATURE FOR CHILDREN AND YOUTH..... 13

Verba T.

GENRE COMPLICATIONS OF UKRAINIAN HISTORICAL NARRATIVE
OF XXI CENTURY..... 19

Visych O.

POETICS OF METADRAMA IN CREATIVITY BY YAKIV MAMONTOV..... 27

Kalashnyk O.

VISIONARY POETICS OF MODERN POETRY (ON THE MATERIAL
OF THE P. TICHYNA'S POEM «THE GOLDEN HUM»)..... 35

Kovalets L.

OSYP MAKOVEI IN SEARCHES FOR YURII FED'KOVYCH..... 41

Koch N.

RETROTYPE AS A PRODUCT OF NATIONAL CULTURE (LINGUO-APPLIED
RESEARCH ASPECT)..... 49

Kocherha S.

EPISTOLARY BY MARKO VOVCHOK: GENDER PECULIARITIES
OF COMMUNICATION..... 58

Krasnoshchok V.

INCOMPLETENESS OF «UKRAINIAN HUMAN»: P. TYCHINA'S DRAMA
IN Y. MALANIUK'S CRITICISM 66

Kuzebna V., Hrechukha L.

LINGUO-STYLISTIC AND STRUCTURAL PECULIARITIES OF SHERWOOD
ANDERSON'S NOVEL «KIT BRANDON»..... 72

Maltsev V.

LEONINE VERSE IN THE UKRAINIAN SCHOOL DRAMA
OF THE XVIII CENTURY..... 82

Matvieieva T.

THE POETICS OF RETROSPECTIVITY IN UKRAINIAN IDEALOGICAL NOVEL
STUD OF SECOND HALF OF XIX CENTURY–THE BEGINNING
OF XX CENTURY..... 90

Nazarenko N., Yemets A.

A WOMAN’S PROTEST AGAINST THE PURITAN IDEOLOGY IN MARGARET
DRABBLE’S NOVEL «JERUSALEM THE GOLDEN»..... 97

Namestiuk S.

TRANSFORMATION OF THE INFERNAL PERSONOSPHERE IN THE NOVELS
«MASTER AND MARGARITA» BY M. BULGAKOV AND «THE FIRST OF THE
FIRST, OR THE ROAD FROM THE BOLD MOUNTAIN» BY V. KULIKOV..... 102

Tarasenko K.

THE PECULIARITIES OF REPRESENTATION OF WOMEN IN THE NOVEL
OF HENRY ROBERTS «PHEANDER» (1595)..... 108

Teleshman S.

PHILOSOPHICAL MOTIFS OF MYKHAILO TKACH’S LYRICS..... 114

Tykhovska O.

PSYCHO-ANALYTICAL ASPECT OF IMAGE OF MERMAN IN UKRAINIAN
MYTHOLOGY..... 121

LINGUISTICS

Anoshkova T.

COMMON GRAMMATICAL MISTAKES IN TRANSLATION
OF THE US PATENTS INTO UKRAINIAN..... 128

Bytsko N.

LINGUISTIC ALGORITHM OF TERNOPIL REGION MICROHYDRONIMS
ANALYSIS’S..... 133

Varekh N.

MODES OF THE BRITISH LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD
IN THE «GUARDIAN» 138

Voyevutko N., Romanenkova S.

MEANS OF COMMUNICATION OF GREEK-SPEAKING MMORPG USERS..... 144

Gnezdilova Ya.

STEPS OF DISCOURSE METAPRAGMATIC ANALYSIS..... 149

Holotsukova Yu., Zahrubska E. FEATURES OF REPRODUCTION OF THE NATIONAL AND CULTURAL UNIQUENESS IN TRANSLATING LITERARY WORKS «DUBROVSKY (DUBROVSKYI)», «THE CAPTAIN'S DAUGHTER» (KAPITANSKA DOCHKA), «THE BELKIN TALES» (POVISTI BIELKINA) BY ALEXANDER PUSHKIN.....	155
Gutnikova A. TRANSLATION TRANSFORMATIONS IN UN CHARTER.....	162
Duzhyk N. POLITENESS OF DISCOURSE AND ITS ROLE IN DEVELOPING A SOCIAL COMPETENCE (WESTERN CULTURE EXAMPLES).....	167
Dulepa I. THESAURUS MODELLING OF GERMAN PEDAGOGICAL TERMINOLOGY.....	175
Zinchenko A. SECONDARY NOMINATIONS OF QUANTITY IN ENGLISH JOURNALISTIC DISCOURSE: PRAGMATIC AND STYLISTIC ASPECTS.....	184
Курпиченко О. NEW WORDS IN GERMAN AND PECULIARITIES OF THEIR FUNCTIONING (BASED ON TEXTS OF ADVERTISING AND ANNOUNCEMENT).....	189
Kysla N. DIFFERENTIATION OF INTENTIONAL PREPOSITIONS WITH THE SEMANTICS OF 'BENEFIT', 'REGRET', 'PLEASING'.....	196
Kiyko S. ASSOCIATION AS A DRIVING FORCE OF THE WORDS MEANING CHANGES.....	206
Kovalska N., Kovalova O. OFFICIAL BUSINESS COMMUNICATION AS COMPLEX AND MULTIPLANNED PROCESS: FEATURES AND PECULIARITIES.....	215
Makarets I. ROLE OF EDITOR IN IMPLEMENTATION OF THE STATE LINGUISTIC POLICY OF UKRAINE IN THE FIELD OF MASS MEDIA.....	223
Melnyk S. MEANS OF VERBALIZATION OF THE <i>MIND</i> CONCEPT IN MODERN ENGLISH DISCOURSE.....	232
Musiichuk T. NONVERBAL MEANS OF EXPRESSING INDIGNATION.....	240

Okhrimenko V. THE PHENOMENON OF SYNONYMY IN THE ONOMATOPOEIC LEXIS OF MODERN KOREAN LANGUAGE.....	249
Okhrimenko M. STRUCTURAL AND IDIOETHNIC FEATURES OF PHRASEOLOGICAL AND SEMANTIC MICROFIELDS «ANXIETY / EXCITEMENT» IN MODERN PERSIAN AND UKRAINIAN LANGUAGES.....	257
Rodiuk M. SEMANTIC ORIGINS OF DUTCH RESULTATIVE PARTICIPLES.....	265
Sadovaia A. COMPARATIVE MODEL OF THE WORLD IN M. LISYANSKY'S IDIOSTYLE.....	271
Serhiienko L. TPYPOLOGY OF PRESENTATION STRUCTURES IN INITIAL PUBLIC OFFERING TEXTS.....	279
Skobnikova O. METHODS OF ANALYSIS OF LINGUISTIC-CULTURAL CONCEPT (ON THE EXAMPLE OF THE CONCEPT FAMILY).....	286
Solodka A. PRAGMATICS OF COMMUNICATION: SPEECH ACTS OF COMMUNICATIVE COMFORT.....	294
Stanislav O. FEATURES OF SYNTAXIC STRUCTURES IN POETRY OF FRENCH MODERNISTS OF THE BEGINNING OF THE XX CENTURIES (LINGUISTIC AND CULTURAL ASPECTS OF RESEARCH).....	300
Struk I. IMPLICATION-PERSONALITIES WITH A ZERO VERBAL COMPONENT IN THE DRAMATIC TEXT OF THE BUKOVINIAN WRITERS.....	307
Tomusiak A. COMMUNICATIVE INTENTIONS OF THE AUTHOR'S LITERARY TEXT AS A MODELING FACTOR OF HIS/HER APPLICATION.....	314
Khavkina O. PROBLEMS OF TRANSLATING «IASC GUIDELINES ON MENTAL HEALTH AND PSYCHOSOCIAL SUPPORT IN EMERGENCY SETTINGS» INTO UKRAINIAN LANGUAGE.....	321
Chystiak D. COSMOLOGICAL CONCEPTUAL SYSTEM IN THE POETRY OF VASYL STUS...	330

Shemiakina N.

FEATURES OF THE ACTUAL DIVISION OF PARENTHETICAL CLAUSES,
WHICH CONVEY AUTHOR'S WORDS..... 335

Shulga A.

GRAMMAR CATEGORIZATION OF THE ASPECT IN THE FINNISH
AND UKRAINIAN LANGUAGES..... 342

Shchypachova D.

LEXICAL-STYLISTIC TRANSFORMATIONS IN THE ENGLISH-UKRAINIAN
SCIENTIFIC AND TECHNICAL TRANSLATION..... 349

Yatsenko P.

NOMINATIVE ORGANIZATION OF SUBORDINATE-COORDINATE
POLYNOME IN MODERN GERMAN (ON THE MATERIAL OF SCIENTIFIC
DISCOURSE)..... 355

Dudko I.

BOOK REVIEW «UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE. PREPARATION
FOR TEST. TRAINING TASKS. MIDDLE LEVEL» (Training manual
/ O. M. Novikova, O. G. Uluzakova, U. M. Shtandenko. Edited by O. M. Novikova. –
Mykolaiv: Published by Petro Mohyla Black Sea National University, 2017 –
332 p.)..... 364

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS..... 367

REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION
IN THE COLLECTED WORKS..... 374

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2-93(100)

М. В. Варданян

ПРОБЛЕМАТИКА ЧУЖОГО В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА

У статті розглядається проблематика Чужого на матеріалі літератури для дітей та юнацтва та критики української діаспори. Визначено три аспекти, що розкривають реалізацію топосу Чужого. Перший – гетеро-образ, що в позитивному забарвленні розкриває інокультурні образи народів. Другий – гетеро-образ з негативною конотацією як означення ворожого, небезпечного. Третій – авто-образ, його еволюція в літературі та критиці української діаспори.

Ключові слова: українська діаспора, дитяча література, Чужий, гетеро-образ, авто-образ.

Постановка проблеми. У дитячій літературі української діаспори не лише відкриваються власне українські константи – нація, людина та українські цінності, що у картині світу письменників оприявлені в концептах Україна, Бог, Людина, Рід, Воля, Боротьба, Пам'ять тощо. У цій літературі розкриваються також інонаціональні культури, а самі художні твори для дітей української діаспори актуалізують етичні сенси, зокрема Справедливість, Турбота, Рівність, Любов, Толерантність, Терпіння, Самоповага тощо, усвідомлення яких є нагальною потребою сьогодення. Тому в розумінні різноманітної семантики Чужого, що презентується в літературі для дітей та юнацтва української діаспори, герменевтичним методом інтерпретації постає імагологія. До імагологічних моделей зараховуємо репрезентовані в дитячій діаспорній літературі авторські рецепції образів Чужого, розгляд яких стає головною метою цієї розвідки. Серед завдань цієї статті є визначити моделі Чужого на матеріалі дитячої літератури та критики української діаспори із застосуванням сучасних інтерпретаційних стратегій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У виокремленні та осмисленні проблематики Чужого в українській діаспорній літературі, що представлена в кількох аспектах, спираємося на філософсько-етичні студії Б. Вальденфельса [3], Г.-Г. Гадамера [4], Е. Гусерля [5], Е. Левінаса [7], Ж.-П. Сартра [12], а також методологічні принципи імагології, розкриті у працях українських В. Будного та М. Ільницького [2], Д. Наливайка [9] та зарубіжних дослідників – Х. Дизеринка [15]. Якщо у перших – нас цікавить переважно етичний контекст, зокрема подолання ворожості до Іншого (Б. Вальденфельс), відповідальність за Іншого (Е. Левінас), поваги до Іншого й до «себе самого як Іншого» (П. Рікер) та ін., то з імагології почерпаємо такі категорії понять як гетеро-образ та авто-образ.

Виклад основного матеріалу. Поняття «чужина», «чужинець», «чуже» у дитячій діаспорній літературі вживаються широко. Перші самвидави, що виходили в «таборовий період», часто публікувалися з позначкою місця «На чужині». У цей період топос «чужина» ставав заголовком до книг, збірок творів, періодичних видань

для дітей українських письменників в зарубіжжі, серед них – «Писанка. Нашим дітям на чужині великодній подарунок» (1946 р.), «Український школяр на чужині» (1948 р.) тощо. «Чужина» як збірний образ країн поселення українців ставав відтворенням, власне, і внутрішнього стану емігрантів з України – занепокоєння, трагічність теперішнього, невідомість майбутнього. Поетично виразився М. Ільницький про цей феномен: «Чужина – прихильною чи ворожою вона б не була – породжувала в поетів комплекс біженців, якого постійно супроводжує “хрест доріг”, що його кожному треба нести на свою Голгофу» [6, с. 15]. Очевидно тому, зазвичай «чужина» ставала протиставленням батьківщині, і всього того, що з нею пов'язане – мова, культура, звичаї, цінності. Сам топос «чужина» мав у письменників української діаспори подвійну конотацію.

Осмилення проблематики Чужого у першу чергу пов'язано із розумінням власне топографії цього образу в літературі української діаспори. Тут доречно звернутися до Б. Вальденфельса, для якого Свій і Чужий є не скільки два терміни, як два топоси. Їх відрізняє одне від одного три аспекти – місце, володіння та рід: «Чуже, по-перше, це те, що відбувається поза своєю цариною і що персоніфікується у формі “чужинця” та “чужинки”. Чуже, по-друге, є тим, що належить Іншому. Як чуже постає, по-третє, щось чужого роду, яке і вважається чужорідним» [3, с. 15]. Чужий відкривається в досвіді як об'єкт світу і водночас як суб'єкт цього світу, що має цей світ у досвіді [5, с. 118–119]. Тому чужість визначається, за Е. Гусерлем та Б. Вальденфельсом, випадково, стосовно відповідних Тут і Тепер, виходячи з яких, говорять, діють і мислять [3, с. 17]. Для української діаспори ні соціологічне розуміння чужого як того, що не належить до певної групи, ні політичне визначення чужого як того, що не належить до нашої держави [3, с. 18] не є придатним. Адже для неї чужість є плетивом різноманітних досвідів. Чужим для української діаспори виступає, зокрема іноземець, потім – діаспора, як співвітчизник, що перебуває на території іншої держави, виступала Чужим для «совєтської» України, далі – український емігрант в іншій країні теж сприймався чужаком та переживав чужість, а також осмислював власну чужість у досвіді вигнаного народу, що повернеться до «землі обітованої», і, нарешті, Чужим для української діаспори ставав «наший-чужий» українець з історичної батьківщини, що розумілася діаспорою як окупована територія. Зосередимося на розгляді проблематики Чужого в різних його аспектах.

Перший аспект проблематики Чужого у системі цінностей української діаспори, пов'язаний з переживання Чужого як Свого та навпаки. Образ Іншого, або гетеро-образ у творчості митців поставав як закономірний процес осмилення історії та культури певної країни, чи то як власний досвід відкриття Чужого, чи то як розуміння досвіду Іншого, почерпнутого з літературних джерел. До першого типу можна віднести образи різноманітних народів, націй, що поставали у творчості українських письменників діаспори: німців у творах О. Цегельської, Л. Полтави, французів – В. Винниченка, мешканців Нової Гвінеї – П. Вакулєнка, Австралії – Дмитра Чуба, Бразилії – Ольги Мак, Канади – І. Боднарчука тощо. До других – відносимо, власне, перекладну літературу для дітей та юнацтва, що виходила в українському зарубіжжі. Це – історія бурів Л. Буссенара, повість індійського письменника Д. Г. Мукерджі «Пригоди хороброго голуба» тощо. Тут гетеро-образ носить переважно позитивне забарвлення у літературі для дітей та юнацтва української діаспори. Та за своєю природою і структурою належить до імагологічного літературного образу, що, за Д. Наливайком, є «ансамблем уявлень та ідей про Іншого, не-свій світ і культуру», а не фотографією цього Іншого, адже «в нього інкорпорується світ зі своєю суб'єктивністю, зі своєю культурою й ментальністю...» [9, с. 95].

У такий спосіб у дитячій літературі української діаспори реалізувалися дві концептуальні позиції. З одного боку, це пізнання відмінного досвіду. Адже, за вже згадуваним Б. Вальденфельсом, зустріч з Іншим дає шанс побачити, що наш порядок не єдиний: «Скільки порядків, стільки чужостей» [3, с. 28]. Тому письменники з симпатією ставляться до тубільців (П. Вакуленко, Л. Полтава), народів Бразилії (О. Мак), а у дихотомії цивілізація – природа перша уособлює антисвіт, а не навпаки. Цей блок типажів гетеро-образів вдало інтерпретується, на наш погляд, під кутом зору етичної діалогічності Е. Левінаса, його ідеї відповідальності за Іншого. Розглядаючи відповідальність як відповідальність за Іншого, філософ стверджував, що «...тому що Інший дивиться на мене, я вже несу за нього відповідальність» [цит. за: 10, с. 180]. В іншій своїй праці «Між нами» він пише: «... в ім'я відповідальності за іншого, милосердя, доброти, до якої закликає обличчя іншого, урухомлюється весь дискурс справедливості, якими би не були обмеження й суворість *durum lex*, які приведуть їх до нескінченного благодіяння щодо іншого» [7, с. 262]. Не лише прийняття інакшої ідентичності, мови, культури, звичаїв Іншого, а й відчуття особистої відповідальності за тих пригночених, доля з якими зводила письменників після Другої світової війни, дає досягнути власну самість, що є іншою, у літературі для дітей та юнацтва української діаспори. Таким чином, у художніх творах для дітей реалізувався діалог з Іншим – про толерантність, терпіння, милосердя, що водночас є вираженням внутрішнього монологу героїв у їх самотності, відірваних від рідної землі.

З іншого боку, у творчості письменників української діаспори часто осмислюються ті країни, історія яких певним чином дотична до долі рідного краю, вітчизни. У цьому плані слушним є спостереження Х. Дизеринка, який наголошував, що гетеро-образ та авто-образ взаємопов'язані. Це означає, за дослідником, те, що кожен «образ іншої землі» базується на образах власної країни, незалежно від того чи це декларується прямо чи представляється латентно [15]. Так, у протистоянні бурів окупаційної політики англійців експліцитно виражається ідея боротьби українців за власну незалежність («Борці за волю» Л. Буссенар), а в руйнуванні первісного світу корінного населення Бразилії – денационалізаційні процеси в «советський» Україні («Бог вогню» О. Мак). У такий спосіб у дитячій літературі вибудовувалася діалогічна модель, згідно з якою, наголошував В. Будний, «культура більшою чи меншою мірою завжди відкрита для впливів Іншого», адже «індивідуальні та групові ідентичності формуються не інакше, як у взаємодії з іншими ідентичностями» [2, с. 352–353].

Який сенс несе реалізація цієї діалогічної моделі? Ідею солідарності. Як можлива її реалізація? Через «злиття горизонтів». Обидві думки концептуалізовані Г.–Г. Гадамером у його праці «Різноманітність мов і розуміння світу»: «Коли хтось слухає іншого, він завжди слухає того, хто має свій власний горизонт. Це спілкування між “я” і “ти” – той самий процес відбувається між народами, культурними спільнотами, релігійними громадами. Всюди ми стикаємось із тією ж такою проблемою: ми повинні зрозуміти, що під час слухання співрозмовника виникає власний шлях, на якому вибудовується солідарність» [4, с. 172]. Тож, шанувати інших, спробувати зрозуміти досвід відмінного, дослухатися один до одного – такий етичний сенс закладений у твори, пов'язані з окресленими у цьому аспекті гетеро-образами.

Топос «чужина» не лише розкривав нові країни поселення українців, а й Україну «під софитами» – «нашу – не-свою землю» [8, с. 7]. З цим *другим аспектом* умовно пов'яжемо висловлювання «Пекло – це інші» з п'єси Ж.–П. Сартра «За зачиненими дверима» [12]. З одного боку, Чужий есплікується у ворога, що уособлює негачію, хиже, руйнівне, чужорідне до світу Свого. А з іншого – через нього, Чужого, відбувається відкриття себе у межових ситуаціях через екзистенційні стани страху,

відчаю, відрази до здійснення вільного вибору. Так піднімалися в українській діаспорі питання свободи – несвободи, як зовнішньої (вільний світ – окупована вітчизна), так і внутрішньої (дисидентство – сексотство). Слушними видаються міркування І. Руснак про повоєнну творчість У. Самчука, що характеризує творчість української еміграції третьої хвилі загалом: «Це був час відродження нації, коли українська свідомість змогла протиставити себе “чужому” не просто як “іншому”, а як імперському, тобто “ворожому”» [11, с. 60]. Насамперед, для української діаспори ворожий – наслідок агресії, ксенофобії щодо інших етносів, а з ворогом ідентифікувалися окупанти, що уособлювали «сталінізм», «більшовизм», «московщину», «совети». Це – свого роду кати, що створювали пекло для рідного краю, національної ідеї, національної ідентичності українців у баченні української діаспори. Тому у критичній та творчій спадщині діаспори наскрізним є протиставлення колоніального, імперського та національного дискурсів. Крім того, у численних працях української діаспори гостро ставилися питання про асиміляцію та денационалізацію молодого покоління. Тут, з одного боку, лунали заклики шанувати чуже як своє [14, с. 10], а, з іншого, – протидіяти чужому як ворожому, що несе «загибель» своєму, українському, або в зарубіжжі [13, с. 30], або в рідному краї [1, с. 4].

Третій аспект, пов'язаний з еволюцією образу чужини та розкриттям авто-образу. Життєсвіт української діаспори є відображенням, з одного боку, поділу на рідний і чужий світ, а в той же час – відтворенням переплетення цих світів. Це зумовлено історичними обставинами та культурними процесами, яких зазнавав життєвий цикл української діаспори. Тому у творчості письменників української діаспори, що розрахована на дітей та юнацтва, спостерігаються неоднозначні тлумачення «чужина» і «рідний край». Упродовж тривалого часу українська діаспора осмислювала ці образи у своїй творчості, що зазнавали змін з кожним новим поколінням. Якщо у 40-х рр. ХХ ст. чужиною ставали як іноземні країни, зокрема Німеччина, США (ЗДА – в діаспорі), Канада, так і «своя-не-своя» Україна, то з часом «вільний світ» (збірний образ країн за межами України) ставав уособленням вітчизни також. Так, поняття чужої самості – своєї чужості як взаємопов'язані поняття виражалися в образах чужини як вітчизни та батьківщини як чужини.

Висновки. В імагологічних моделях літератури для дітей та юнацтва реалізовані різні типи фігури Чужого – від близького до ворожого, але всі вони пов'язані з розумінням етичних сенсів художніх творів дитячої літератури. Тож, проблематика Чужого розкривається крізь призму системи цінностей української діаспори, серед яких – толерантність, рівність етносів, солідарність, національна гордість. У цій розвідці означено три аспекти топосу Чужого. Перший – пов'язуємо з інонаціональним, інокультурним образом, або гетеро-образом певного народу; другий – розкриває Чужого як ворожого, небезпечного, загрозливого в освоєнні простору Свого, у цьому випадку – українського. Тут гетеро-образ набуває негативного забарвлення. І третій аспект – еволюція авто-образу в літературі та критиці української діаспори. Більш ґрунтовний аналіз означених образів на прикладі власне літератури для дітей та юнацтва української діаспори вважаємо **перспективним** напрямком дослідження.

Список використаної літератури

1. Барагура В. Книжка в процесі розвою культурно-національного життя народу / В. Барагура // Ми і наші діти : бюлетень. – Торонто : Нашим дітям – ОПДЛ, 1983. – Ч. 10. – С. 3–10 ; Barahura V. Knyzhka v protsesi rozvoiu kulturno-natsionalnoho zhyttia narodu / V. Barahura // My i nashi dity : biuleten. – Toronto : Nashym ditiam – OPDL, 1983. – Ch. 10. – S. 3–10.

2. Будний В. Порівняльне літературознавство : навч. посіб. / В. Будний, М. Ільницький. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с. ; Budnyi V. Porivnialne literaturoznavstvo : navch. posib. / V. Budnyi, M. Ilnytskyi. – Kyiv : Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». – 2008. – 430 s.
3. Вальденфельс Б. Топографія Чужого : студії до феноменології Чужого / Б. Вальденфельс. – Київ : ППС, 2002. – 206 с. ; Valdenfels V. Topohrafiia Chuzhoho : studii do fenomenolohii Chuzhoho / B. Valdenfels. – Kyiv : PPS, 2002. – 206 s.
4. Гадамер Г.–Г. Герменевтика і поетика / Г.–Г. Гадамер. – Київ : Юніверс, 2001. – 278 с. ; Hadamer H.–H. Hermenevtyka i poetyka / H.–H. Hadamer. – Kyiv : Yunivers, 2001. – 278 s.
5. Гуссерль Э. Картезианские медитации / Э. Гуссерль ; пер. с нем. В. И. Молчанова. – Москва : Академический проект, 2010. – 229 с. ; Gusserl E. Kartezianske meditatsii / E. Gusserl ; per. s nem. V. I. Molchanova. – Moskva : Akademicheskiiy proekt, 2010. – 229 s.
6. Ільницький М. Поезія «трагічного оптимізму» / М. Ільницький // Поети Празької школи : Срібні сурми : антологія / упоряд., передм. та літ. силуетки М. Ільницького. – Київ : Смолоскип, 2009. – С. 7–32 ; Ilnytskyi M. Poeziia «trahichnoho optymizmu» / M. Ilnytskyi // Poety Prazkoi shkoly : Sribni surmy : antolohiia / uporiad., peredm. ta lit. sylvetky M. Ilnytskoho. – Kyiv : Smoloskyp, 2009. – S. 7–32.
7. Левінас Е. Між нами. Дослідження. Думки-про-іншого / Е. Левінас, пер. з фр. В. Куринський. – Київ : Дух і література : Задруга, 1999. – 312 с. ; Levinas E. Mizh namy. Doslidzhennia. Dumky-pro-inshoho / E. Levinas, per. z fr. V. Kurynskiy. – Kyiv : Dukh i literatura: Zadruha, 1999. – 312 s.
8. Лотоцький О. Батьки й діти на еміграції / О. Лотоцький. – Львів : Накладом автора, 1937. – 12 с. ; Lototskiy O. Batky y dity na emihratsii / O. Lototskiy. – Lviv : Nakladom avtora, 1937. – 12 s.
9. Наливайко Д. Літературна імагологія : предмет і стратегії Д. Наливайко // Теорія літератури й компаративістика : статті-розвідки. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 91–103 ; Nalyvaiko D. Literaturna imaholohiia : predmet i stratehii D. Nalyvaiko // Teoriia literatury y komparatyvistyka : statti-rozvidky. – Kyiv : Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2006. – S. 91–103.
10. Ревакович М. Мова як іншість: українська поезія Патриції НелВорен (Килини) // Ревакович М. Persona non grata : Нариси про Нью-Йоркську групу, модернізм та ідентичність / М. Ревакович. – Київ : Критика, 2012. – С. 179–186 ; Revakovych M. Mova yak inshist : ukrainska poeziia Patrytsii NelVoren (Kylyny) // Revakovych M. Persona non grata : Narisy pro Niu-Yorksku hrupu, modernizm ta identychnist / M. Revakovych. – Kyiv : Krytyka, 2012. – S. 179–186.
11. Руснак І. «Я був повний Україною...» : художня історіософія Уласа Самчука : моногр. / І. Руснак. – Вінниця : ДП ДКФ, 2005. – 406 с. ; Rusnak I. «Ja buv povnyi Ukrainoiu...» : khudozhnia istoriosofiia Ulasa Samchuka : monohr. / I. Rusnak. – Vinnytsia : DP DKF, 2005. – 406 s.
12. Сартр Ж.–П. За закрытыми дверями [Электронный ресурс] / Ж.–П. Сартр. – Харьков : Фолио, 1999. – Режим доступа : https://royallib.com/book/sartr_ganpol/za_zakritimi_dveryami.html ; Sartr Zh.–P. Za zakrytymi dveryami [Elektronnyy resurs] / Zh.–P. Sartr. – Kharkov : Folio, 1999. – Rezhim dostupa : https://royallib.com/book/sartr_ganpol/za_zakritimi_dveryami.html
13. Сидор-Чарторийський М. За краще пізнання своїх дітей (Психологічний нарис) / М. Сидор-Чарторийський. – Нью-Йорк : Говерла, 1976. – 48 с. ;

Sydor-Chartoryiskyi M. Za krashche piznannia svoikh ditei (Psykhologichnyi narys) / M. Sydor-Chartoryiskyi. – Niu-York : Hoverla, 1976. – 48 s.

14. Як виховувати дитвору та молодь : Методичні поради та програми українознавства для передшкілля, шкіл і доповняльних курсів для дорослих. – Мюнхен : CICERO, 1953. – 60 с. ; Yak vykhovuvaty ditvoru ta molod : Metodychni porady ta prohramy ukrainoznavstva dlia peredshkillia, shkil i dopovnialnykh kursiv dlia doroslykh. – Miunkhen : CICERO, 1953. – 60 s.

15. Dyserinck H. Imagology and the Problem of Ethnic Identity [Electronic resource] / H. Dyserinck // Intercultural Studies. – 2003. – Issue 1. – Mode of access : <http://www.intercultural-studies.org/ICS1/Dyserinck.shtml>

Стаття надійшла до редакції 30.04.2018.

M. Vardanian

PROBLEM OF THE ALIEN IN THE VALUE SYSTEM OF UKRAINIAN DIASPORA LITERATURE FOR CHILDREN AND YOUTH

The article deals with the problem of The Alien based on the subject matter of literature for children and youth, and critique of the Ukrainian Diaspora. It is emphasized that children's literature of the Ukrainian Diaspora reveals not only Ukrainian constants – the nation, the person and Ukrainian values. Other nations' cultures are also dwelled upon in this literature, and the literary works for the Ukrainian Diaspora children actualize ethical concepts, including Justice, Care, Equality, Love, Tolerance, Patience, Self-esteem, etc.

This paper's goals include determining models of The Alien on the subject matter of children's literature and critique of the Ukrainian Diaspora using modern interpretive strategies.

Three aspects, revealing the implementation of The Alien topos, are specified. First aspect of the problem of The Alien in the system of values of Ukrainian Diaspora is about experiencing The Alien as The Own and vice versa. The image of The Other, or the hetero-image in the artists' works, manifested as a natural process of understanding history and culture of a particular country. In this respect, the hetero-image possesses positive connotation. Thus, in the literary works for children, a dialogue was conducted with The Other – on tolerance, patience, mercy, which at the same time reveals internal monologue of the characters in their loneliness, separated from motherland.

The second aspect is a hetero-image with negative connotation as definition of the hostile and the dangerous. On the one hand, The Alien is explained as an enemy that represents negation, something predatory, destructive, and alien to the world of The Own. On the other hand – The Alien facilitates self-discovery in marginal situations through existential states of fear, despair, and aversion to exercising the freedom of choice. This was the way the issues of freedom and non-freedom, both external and internal, were considered in the Ukrainian Diaspora. That's why contrasting colonial/imperial and national discourses is present throughout the critical and creative heritage of the Diaspora.

The third aspect is about evolution of the image of foreign land, and revealing the auto-image. In the works of the Ukrainian Diaspora writers, meant for children and youth, ambiguous interpretations of the notions of «foreign land» and «motherland» are present. For a long time, Ukrainian Diaspora mused upon these images in creative work; they were subjects to change with each new generation. Thus, the images of foreign land as homeland and motherland as foreign land became interconnected concepts.

Key words: *Ukrainian Diaspora, children's literature, The Alien, hetero-image, auto-image.*

УДК 821.161.2–311.6.09

Т. Ю. Верб

ЖАНРОВІ УСКЛАДНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПОВІСТІ ХХІ СТ.

У статті обґрунтовано п'ятиступеневу класифікацію творів: рід – проза, вид – історична, жанр – повість, різновид – історична повість, модифікація, синтез – історико-пригодницька повість, історична повість-хроніка. Проаналізовано українські історичні повісті ХХІ ст. Р. Іванченко «Розлилися круті бережечки», Ю. Мушкетика «Гетьман, син гетьмана», М. Морозенко «Іван Сірко, великий характерник» та «Іван Сірко, славетний кошовий», В. Чемериса «Царгородська галера» та «Засвіт встали козаченьки».

Ключові слова: класифікація, жанр, жанровий різновид, модифікація, синтез.

Постановка проблеми. На жанротворення історичної прози ХХІ ст. суттєво вплинули скасування ідеологічного пресингу на літературну творчість, уникнення домінувань встановленої ієрархії цінностей, почуттєвого діапазону, радикальні переосмислення подій історії України. Набувають особливого значення нові підходи до розвитку історичної думки з подоланням хибних схем і суджень, заповненням «білих сторінок», поверненням замовчуваних і осквернених імен.

Однією з тенденцій в літературознавстві є багатовекторність у класифікації історичної прози в жанровому аспекті. Авторам наукових праць і підручників із теорії та історії літератури більш логічно видається триступенева родожанрова класифікація: рід – жанр – жанровий різновид. До того ж у вживанні термінів виявлено неузгодженості й неточності: поняття «жанр» навіть провідні літературознавці використовують на позначення і виду, і жанру, і жанрового різновиду поезії, прози, драматургії.

Підтримуємо твердження Н. Копистянської: «Різновид – виділення нового утворення з рисами, у чомусь відмінними від загального поняття жанру... Модифікація може бути наступним рівнем поділу...» [8, с. 18]. У нашому дослідженні керуємося відстоюванням В. Шевченка «п'ятого ступеня», яким є жанровий синтез. [15, с. 15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях С. Андрусів, В. Беляєва, О. Білого, М. Дуднікова, М. Ільницького, Б. Мельничука, Д. Пешорди, З. Шевчук висвітлено питання історизму, трансформації історичної правди в художню, жанрової специфіки історичного роману. Лише в останні роки намітився інтерес до осмислення художніх особливостей історичної повісті. Започаткований він у дисертаціях К. Ганюкової «Еволюція історичної повісті в українській літературі ХІХ – початку ХХ ст.» (2003 р.), В. Разживіна «Жанрово-стильові особливості української історичної повісті 20-30-х років ХХ ст.» (2008 р.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Спеціального системного дослідження, яке б цілісно представило жанрові ускладнення – модифікації та синтези, досі немає.

Мета статті – на прикладі українських історичних повістей ХХІ ст. Р. Іванченко «Розлилися круті бережечки», Ю. Мушкетика «Гетьман, син гетьмана», М. Морозенко «Іван Сірко, великий характерник» та «Іван Сірко, славетний кошовий», В. Чемериса «Царгородська галера» та «Засвіт встали козаченьки» зробити першу спробу визначення модифікацій жанрових різновидів і утворення жанрових синтезів – повість у новелах, повість-хроніка, повість-казання. Для цього потрібно вирішити такі

завдання: 1) удосконалити науково-методичні підходи до визначення жанрових особливостей творів; 2) проаналізувати обрані історичні повісті ХХІ ст. у контексті традицій і новаторства української історичної прози; 3) класифікувати жанрові ускладнення повістей; 4) з'ясувати збагачення системи виражально-зображальних засобів.

Виклад основного матеріалу. У статті формується уявлення про модифікаційний і синтетичний рух жанрових ускладнень історичних повістей ХХІ ст. Воно базується на переконанні про складність у єдиній цілості – результаті модифікацій, синтезів, на аналізі збагачення окремих елементів у новій єдності, у взаємоперетворенні.

Максимальне фактологічне насичення, досконале знання реалій епохи, оптимальне згрупування їх, зосередженість на їхній компактній подачі творять поліфонічну єдність, інтелектуалізацію новел (без заголовків) повісті Р. Іванченко «Розлилися круті бережечки». Письменниця винайшла іншу форму новел, яка втілює потенціали художнього літопису, відображає події через переживання не так окремої особи, як усього війська Хмельницького. Зображуючи його поповнення селянами у таборі під Білою Церквою, письменниця передає душевний стан Богдана: «– Братіє молодці! – трусонув гетьман булавою і так повів вишнево-гарячими очима, ніби хотів увібрати в себе погляди тих, хто приніс сюди...свої печалі, болі й сподівання» [7, с. 21]. Але зосереджується вона на тому, як «шумить, гуде, гуртується табір...сміхом, піснею, дотепом вибухає то тут, то там» [7, с. 22].

У динамічному наративі Р. Іванченко виокремлює катартичний центр (переломний момент, несподіванку): «Посланець від брацлавського воєводи пана Адама Киселя почувався незручно. Петронію Ласці, ченцю хустського в Гоші монастиря, здавалося, що він був певний, що він потрапив у лігво хижих звірів. І вже від самого початку був певний, що його місія – схилити повстанців на мир із Річчю Посполитою – провалилась» [7, с. 22]. До форми літопису дипломатичних листувань і перемовин найбільше наближена третя новела, в яку органічно вмонтовано цитати із записів Петронія Ласки у своєму щоденнику, «довірливо-милостиві» відповіді Б. Хмельницького А. Киселю, з листів московського воєводи князя Трубецького до поляків. Форму подорожнього нарису має четверта новела, що відобразила, як козацький гінець Іван Іскра везе листа московським воєводам і переказує його зміст – повідомлення про переможний бій під містом Костянтивом.

Документальний фактографізм набув самостійності в другій частині повісті-хронографі знакових подій, що відбулися під час перемовин Гетьманщини і Московії 1649–1654 рр. Складається він за доказами С. Журавльової винятково із цитат, дібраних письменницею з історичних документів і свідчень очевидців, що стосуються доби Хмельниччини. Однак авторка повісті не називає джерела поданих цитат, лише зазначає адресатів й адресантів і вказує місяць та рік події, хоча й не завжди [6, с. 57]. Наступні дві новели, в яких відтворено два епізоди з процесу підписання Переяславської угоди, на думку С. Журавльової, «можна розглядати і як самостійні твори, оскільки вони відзначаються цілком завершеним викладом...Подібні структурні елементи – це важливі компоненти архітекtonіки козацьких літописів» [6, с. 58–59].

«Цей текст я назвав повістю. Зізнаюся, я далеко не впевнений, що це повість. Може, це дещо белетризований історичний нарис чи белетризована історична хроніка», – відзначив Ю. Мушкетик у вступі під назвою «Від автора» повісті «Гетьман, син гетьмана». Жанрова структура повісті виявляє багато подібностей із традиціями життєв, давньоруськими агіографією і хронікою, є своєрідним поєднанням двох жанрів – зображення неперервного ланцюга подій і фактів, як у хроніці, та його «нанизування» і головного персонажа, як у житті.

Наше дослідження переконує, що повість має ознаки хроніки, бо в ній змодельовані, за авторським свідченням, «роки, сповнені важких нежиттєдайних змагань, неключимих підступів і тиску наших сусідів, безуспішної, нерозумної боротьби власних зверхників за владу, за булаву» [11, с. 4]. Беззаперечно, повість є художнім життєписом Юрія Хмельницького, що базується на достовірному матеріалі, сповнена розкриття психіки головного персонажа, мотивації його діяльності, поведінки і вчинків, із поєднанням реальних фактів і вірогідного домислу.

Хронологічне моделювання подій дозволило Ю. Мушкетіку, з одного боку, створити літописну оповідь про період Руїни, про драматичну боротьбу за гетьманську булаву, про насилля сусідніх держав, про духовну невмирущість українського народу, з іншого – показати етапи становлення і випробування особистості Юрія Хмельницького. Наратив письменника схильний до об'єктивної відвертості, до глибоких контрастів, до втілення значного діапазону ідей, образів, думок, почуттів.

Наближеність до козацьких літописів проявляється в увазі до воєнно-політичних подій: «Юрій Хмельницький все ще сподівався об'єднати Україну під своєю булавою. Допіру він писав листи московському цареві й польському королю, переконував, просив одного поступитися в переяславських статтях, не давити так немилосердно, другого – в статтях чуднівських. Ні той, ні той не поступалися ні на йоту» [11, с. 140].

Хронікальні перегуки з літописами виявлено в інтерпретації важкого рішення, до якого штовхнули внутрішні міжусобиці: «Найдужче долягав Юрія Переяслав, то була ніби столиця Правобережжя, взявши її, можна було схилити й інші тамтешні міста. І Юрій оголосив похід на Переяслав» [11, с. 142]. Літописно-інформаційні ознаки містять описи битв за Переяслав і Чигирин. Їх збагачено ретроспективними передачами долі міст. Наприклад: «Уже давно довкола Чигирини всі поля, всі дороги, всі підступи політі кров'ю. І вже давно на цих землях господині по всіх городах виривають сапами кістки й складають їх на обміжках. Скільки їх буде тепер!» [11, с. 201].

Елементи агіографічного дискурсу наявні в рецепції образу Юрія Хмельницького як історичної особи і як людини. Розлого інтерпретує Ю. Мушкетик деформацію рис характеру Хмельниченка під тиском життєвих обставин. Початок її красномовний: «Юрасю туркотили у вуха, що булава – його, що мусить її відвойовувати» [11, с. 24]. На відміну від трактувань О. Пахучого в романі «Юрась Хмельниченко» і навіть від багатьох істориків, Ю. Мушкетик висвітлює освіченість молодого гетьмана: «Юрій сидів біля відчиненого вікна в світлиці і читав Гомера, Цицерона, Юлія Цезаря, – знав бо й грецьку, і латинську, і старослов'янські мови, й бачив себе Цезарем попереду когорт..., а ще перечитував праці свого киево-могилянського вчителя «Лебідь», «Алькоран», «Ключ розуменія», в яких Галятовський обстоював необхідність захищати свої права мечем» [11, с. 28]. Як до універсальних прийомів зображення в модернізмі деталей, що потрапляють у душу, звернувся Ю. Мушкетик до потоків свідомості головного персонажа. Вони привели до трагічних видозмін у характері й поведінці Юрія: «Він взагалі став дратівливий, нестримний у словах і вчинках. Гнів, приневолював власних підданих, збирав непомірний чинш і все те топив у горілці. Топив у ній свою недолю і недолю рідного краю» [11, с. 335].

Здобутки у збагаченні жанрових структурних варіацій виявлено в історичних повістях Марії Морозенко «Іван Сірко, великий характерник» та «Іван Сірко, славетний кошовий». Порівняльний аналіз змістоформових ознак 30 новел діалогії дав змогу виявити їхні спільні й відмінні риси, точніше – жанрові різновиди, модифікації, синтези. Звертання до екстраординарних явищ, подій із метою домогтися якнайсильнішого враження утворило різновид – історико-сенсаційну новелу «Життя і смерть», що моделює народження незвичайного хлопчика: «Ні, це не могло бути

правдою. Немовля вхопило її за палець, притьмом всунуло його до рота і...вкусило. – Боже мій! Що це?... – Він зубатий! – із острахом повитуха відсторонила дитину від себе» [10, с. 12]

У новелах «Сірий побратим» і «Втрата сірого побратима» використано легенди й перекази про Івана Сірка – характерника, який володів вовчим нюхом і розумом, а нерідко й перетворювався на вовка. Коли на нього в лісі напали озброєні чужинці, він один поборов дванадцятьох яничар, але випадково у кущах убив Сірого. Вважаємо, що така приголомшлива подієвість дає підстави вважати новели історико-драматичними.

Новела «Поцілений у серце» концентрує увагу на інтимних злетах почуттів закоханого Івана, новела «Три чесниці відліку» – на моделюванні похорону хлопчика Романа, що ситуативно наближений до фольклорного жанру голосіння, а також на інтерпретації перемоги козацького звичаю – від'їзду Івана з батьком на Січ. Аналіз елементів жанрових змістоформ цих двох новел надав можливість віднести їх до різновиду – історико-психологічні.

У визначених нами як історико-пригодницькі новелах «Перевозькі хутори, «Школа характерництва», «Велика наука», «Повернути втрачене» сюжети насичені надзвичайними подіями з несподіваними поворотами, динамікою розгортання. У першій із них за велінням гетьмана Запорозького війська Михайла Дорошенка характерники Вітрогон і Пугач відводять Івана на Перевозькі хутори. По дорозі він із зав'язаними очима мусив на слух відчувати, якими місцинами ведуть його провозати, під якими деревами зупиняються. Тобто використано найдавнішу схему побудови пригодницьких творів – варіант подорожі. Специфічний мотив таємничості набув широкого діапазону в другій новелі протягом семирічних випробувань Івана і здобуття ним чарівних можливостей ловити тінь, втихомирювати небесні стихії, скеровувати силу блискавки, відкривати таємниці цілющих трав, розуміти мову птахів і тварин, сягати височини неба. Ускладнення ступенів цілеспрямованого формування особистості козака-характерника проявляється у вимогах Івана Сірка до свого учня Тараса, що змодельовані в третій новелі. Навчав потрапляти в ціль на скаку, із зав'язаними очима «відчувати ворожу голову на віддалі». Досягнення успіху набуло найвищої напруги, коли Сірко наказав хлопцеві вистрелити йому в руку. Неймовірність розв'язки новели виявила нелюдську витривалість характерника: «На Сірковій руці не було ані краплі крові, тільки розплющена куля застрягла посеред долоні» [10, с. 181]. Змістоформову структуру четвертої новели обумовлюють переривчасте і стрибкоподібне людське сприйняття і мислення. У зображенні пошуків Сірком лікувального чар-зілля реальні деталі поєднано з міфологічними у «спілкуванні» його з природою, у новій зустрічі з магічною володаркою таємниць Родою, і її допомозі врятувати його коня Сивогривого і джуру Гострозора.

Домінування уявного світу, що не відповідає усталеному поняттю можливого, простежено в новелі «Народжений вдруге», яку відносимо до історико-фантастичних. Її компонентами є захоплюючі розповіді про вигадані події: віднайдення в лісі цвіту папороті, переказані «сивокосою бабою» етапи давньої віри волхвів, її біографії як дочки Богодара, котрий «поставлений був богами людям допомагати» [10, с. 61].

Окреслення моральної цінності людської діяльності, стійкості, самопожертви, лицарської вірності виявляється майже в усіх новелах повістєвої діалогії Марії Морозенко. Але найконцентрованіше воно розкрито в новелах «На захист Мерефи» і «Приречений на перемогу», що показують основні ознаки історико-героїчних новел. У подвигах, героїчних битвах Івана Сірка як неординарної особистості й військового керівника вбачаємо втілення української національної ідентичності, відваги в захисті території України від ворожих нападів, відповідальності за долю співвітчизників.

Історико-побутова новела «Осінь – пора весіль» колоритно відображає стійкі та імпрізовані елементи козацької побутової етики, культури: веселе й дотепне спілкування, жарти, що завжди цінувалися січовиками, й такі риси національного характеру, як гостинність, доброзичливість, прагнення допомогти в господарстві. Надзвичайною стала головна сюжетна подія новели: «Відколи стоїть на долонях землі Мерефа, такого гучного весілля тут іще не було. Іван Сірко віддав обох своїх доньок заміж одного дня. Два весілля в одному дворі!» [10, с. 326].

Підтримуючи п'ятиступеневу класифікацію «рід – проза, вид – історична проза, жанр – повість, жанровий різновид – історична повість, жанровий синтез – історична повість у новелах», аналізуємо жанровий синтез історичних повістей Марії Морозенко про Івана Сірка. Встановлюємо, що новелам «На варті України» і «Кошовий отаман» притаманні ознаки жанру «хроніка». Його ознаки домінують у відтворенні реалій початку Визвольної війни українського народу середини XVII ст., у художньому моделюванні перемог керованих Сірком запорожців-січовиків над «бусурманами»: «Впав Судак, поступилася перед козацьким наступом Кафа, склали білі крила турецькі кораблі. А коли бистрохідні козацькі чайки вийшли в Азовське море, наслухана про Сіркову непоборну силу, покірно здалася Тамань» [10, с. 308]. Засоби зарисовки вжито у зображенні виборів кошового отамана на великій Раді, насичення схвальними вигуками пропозиції «Сірка на кошового!» І все ж закріплюють змістоформу документальні відомості: «Дванадцять разів обирало козацтво Івана Сірка кошовим отаманом» [10, с. 348].

Органічні зв'язки з народно-поетичною творчістю пульсують у новелі «Кобзар Тарас Вербовик», дають достатньо підстав для того, щоб назвати її новелою-піснею. Письменниця майстерно використала прийом пісенного обрамлення. Зачином твору стала пісня про вбитого козака. Далі йде зіставлення: «Такий самий сум вчувався у словах пісень сліпого співця Тараса Гострозора... Нове ім'я заслужив він по праву. А коли з уст його злетіла пісня, всім... стало зрозуміло, що на Січі з'явився рідкісний співець козацької долі» [10, с. 257]. Величальним пафосом пройнятий лаконічний переказ проявів бойового таланту Івана Сірка, його вмінь запалювати інших невгасимим полум'ям хоробрості. Завершується обрамлення текстом пісні Тараса Вербовика «Та, ой, як крикнув же та козак Сірко» [10, с. 267].

Розкуте фантазійне зображення письменницею зв'язків характерника Сірка з надприродними силами в повістях дилогії часто утворюють ірреальні ситуації. Домінують вони в «новелі-казці» «Цвіт папороті». За жанровими перипетіями чарівної казки Іванко в купальську ніч на свій подив виконав декілька наказів владного голосу з височини. І стрімко виник останній складник композиції – розв'язка: «Прямісінько перед очима хлопця замайоріло незнаної краси суцвіття – схоже на полум'я, сяюче, як блиск сонця. – Що се?! – від подиву він завмер на місці. – Цвіт папороті, – почувлося у відповідь» [10, с. 54].

Жанрово-синтетичне номінування повісті «Царгородська галера» дав сам автор: «Повістить сія видатна річ, радше сказання часів Босфорівської війни козаків із турками-османами» [13, с. 48]. Дефініцією «повісті-сказання» системно керуємося в нашому дослідженні. В. Чемерис вказує на численні жанрові перегуки твору: він є «правдивою повістю про ту неймовірну подію, що року 1642-го лучилася в Мармуровому морі..., коли здобули волю 280 бранців-християн..., звіт про ту подію було видано окремою брошурою італійською мовою в Римі, в друкарні Григнані року 1643-го...» [13, с. 48]. Однак повість має передмову, що містить ґрунтовний історіографічний нарис про захоплення Османською імперією чужих територій та приєднання їх до турецьких володінь, про жахливі розміри людоловства.

Письменник посилається не лише на історіографічні джерела, а й на художні моделювання. Зокрема він навів уривок поеми Т. Шевченка «Невольник» і вдався до такого зіставлення: «Це поезія хоч і правдива, але створена уявою. А ось жажна конкретика тих лихих часів» [13, с. 56]. І навів низку свідчень про знущання з рабів та їх страти, про які повідомляли литовський дипломат у Кримському ханстві Михайло Литвин, турецький літописець Мустафа Наїма, французький посол Ф. де Сезі.

Синтетичний витвір притаманний кожному з розділів повісті: оптимістична тональність модусу уявної величі капітана Анти-паші змінюється драматичною, коли його оголосили одним із ворогів імперії, перегуки з народними думами наявні в зображенні нестерпної праці веслярів галери; уславлюють козацьку безстрашність і посилення на інший фольклорний жанр: «Одна втіха для галерних рабів була пісня. Рідна, невимовно печальна, але все ж вона душу відводила, давала хоч якусь надію – бодай і примарну, ілюзорну – на волю» [13, с. 64]. Пісня в повісті-сказанні символізує вистраждану гідність: навіть під час так званого «урочистого проходження» бранців перед султаном «двох морів і двох континентів», у «ганебному строю» на заклик Симоновича козаки заспівали. Навіть відправлені в одну з найтяжчих тюрем – Едикуле скуті ланцюгами, у ножних і ручних кайданах козаки довели: «Що важило якесь там їхнє Едикуле порівняно з українською піснею?» [13, с. 72].

За охопленням і моделюванням історичних подій «Засвіт встали козаченьки» В. Чемериса – повість, за насиченням тексту віршованими рядками – синтез його з піснею. Складні гами переживань творчо обдарованої натури Марусі Чурай конструюють словесно-гармонійне наповнення особливого об'єкта зображення – поетеси-піснетворки. Вважаємо: В. Чемерис добре усвідомлював складність висловлень прозою того, що коїлося в душі поетеси.

Автор повісті майстерно поєднав моделювання візій і чуттєвих асоціацій. Наприклад, прозова візійна констанція «Дивиться на хмелину, що дереться плотом» збагачується поетичною асоціацією: «...а думає про швидку розлуку з милим» й увінчується творчим успіхом: «Ось і пісня вже готова». У пісні така паралель: «Як хмелині вгору витись – / Тичини немає, / Як дівчині не журитись – / Козак покидає...» [14, с. 401].

Лаконічні прозові інтерпретації «короткого, квапливого прощання» та реакції Марусі – «сльози навернулися на її очі» – набули художньої вишуканості в пісні: «Засвіт встали козаченьки / В похід з полуночі. / Заплакала Марусенька / Свої ясні очі» [14, с. 403]. Густе цитування пісень утворило силове поле нарації.

Вроджений потяг душі Марусі Чурай до пісні, виявляється, домінував і в найекстремальніші години. На запитання судді про пісню «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці»: «– Коли ж ти її зложила: чи як замислила отруїти, чи коли вже отруїла? – Коли зілля збирала, пісня й заспівалась» [14, с. 421].

Висновки і пропозиції. Доведено, що жанрові модифікації і синтези історичних повістей ХХІ ст. обумовлено опануванням раніше стримуваними і забороненими аспектами національної міфології, умовністю художніх моделювань, розширенням арсеналу виражально-зображальних засобів. Проаналізовані жанрові ускладнення, які в межах одної статті не можуть бути розглянуті повно, відкривають перспективу розширення інтерпретаційних можливостей сучасного літературознавства.

Список використаної літератури

1. Андрусів С. Сучасне українське літературознавство: тексти і контексти / С. Андрусів // Слово і час. – 2004. – № 5. – С. 48–53; Andrusiv S. Suchasne ukrainske literaturoznavstvo: teksty i konteksty / S. Andrusiv // Slovo i chas. – 2004. – № 5. – S. 48–53.

2. Беляєв В. «Борожною віку» / В. Беляєв // Ле І. Твори у 7-ми т. / І. Ле. – Київ : Дніпро, 1982. – Т. 1. – С. 3–23 ; Bieliaiev V. «Boroznoiū viku» / V. Bieliaiev // Le I. Tvory u 7-my t. / I. Le. – Kyiv : Dnipro, 1982. – Т. 1. – С. 3–23.
3. Білий О. Літературний герой у контексті історії / О. Білий. – Київ : Наук. думка, 1980. – 119 с. ; Bilyi O. Literaturnyi heroī u konteksti istorii / O. Bilyi. – Kyiv : Nauk. dumka, 1980. – 119 s.
4. Бовсунівська Т. Основи теорії літературних жанрів : моногр. / Т. Бовсунівська. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008. – 519 с. ; Bovsunivska T. Osnovy teorii literaturnykh zhanriv : monohr. / T. Bovsunivska. – Kyiv : VPTs «Kyivskyi universytet», 2008. – 519 s.
5. Дудніков М. О. Жанрові модифікації історичного роману / М. О. Дудніков // Вісник Луганського національного університету. Сер. : Філологічні науки. – 2011. – № 6. – С. 29–32 ; Dudnikov M. O. Zhanrovi modyfikatsii istorychnoho romanu / M. O. Dudnikov // Visnyk Luhanskooho natsionalnoho universytetu. Ser. : Filolohichni nauky. – 2011. – № 6. – С. 29–32.
6. Журавльова С. Взаємодія народнописенної і давньоукраїнської літературної традиції в історичній повісті «Розлилися круті бережечки...» Раїси Іванченко / С. Журавльова // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – 2013. – Вип. 39, Ч. 1. – С. 52–62 ; Zhuravlova S. Vzaiemodiia narodnopisennoi i davnoukrainskoi literaturnoi tradytsii v istorychnii povisti «Rozlylysia kruti berezhechky...» Raisy Ivanchenko / S. Zhuravlova // Literatura. Folklor. Problemy poetyky. – 2013. – Vyp. 39, Ch. 1. – С. 52–62.
7. Іванченко Р. Розлилися круті бережечки... : повість / Р. Іванченко // Вітчизна. – 2004. – № 11–12. – С. 21–39 ; Ivanchenko R. Rozlylysia kruti berezhechky... : povist / R. Ivanchenko // Vitchyzna. – 2004. – № 11–12. – С. 21–39.
8. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Н. Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с. ; Kopystianska N. Kh. Zhanr, zhanrova systema u prostori literaturoznavstva / N. Kopystianska. – Lviv : PAIS, 2005. – 368 s.
9. Мельничук Б. Випробування істиною : Проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі (від початків до сьогодення) / Б. Мельничук. – Київ : Академія, 1996. – 272 с. ; Melnychuk B. Vuprobuvannia istynoiu : Problema istorychnoi ta khudozhnoi pravdy v ukrainskii istoryko-biohrafichnii literaturi (vid pochatkiv do sohodennia) / B. Melnychuk. – Kyiv : Akademiia, 1996. – 272 s.
10. Морозенко М. Іван Сірко, великий характерник. Іван Сірко, славетний кошовий / М. Морозенко. – Львів : Вид-во Старого Лева, 2015. – 336 с. ; Morozenko M. Ivan Sirko, velykyi kharakternyk. Ivan Sirko, slavetnyi koshovyi / M. Morozenko. – Lviv : Vyd-vo Staroho Leva, 2015. – 336 s.
11. Мушкетик Ю. Гетьман, син гетьмана : повість / Ю. Мушкетик. – Харків : Фоліо, 2013. – 220 с. ; Mushketyk Yu. Hetman, syn hetmana : povist / Yu. Mushketyk. – Kharkiv : Folio, 2013. – 220 s.
12. Ромас Л. Деякі аспекти дослідження образів у повісті Ю. Мушкетика «Гетьман, син гетьмана» та окремих творах про добу Руїни українських письменників XIX–XXI століть / Л. Ромас // Літературний процес: методологія, імена, тенденції. – 2015. – № 6. – С. 140–142 ; Romas L. Deiaki aspekty doslidzhennia obraziv u povisti Yu. Mushketyka «Hetman, syn hetmana» ta okremykh tvorakh pro dobu Ruiny ukrainskykh pysmennykiv XIX–XXI stolit / L. Romas // Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii. – 2015. – № 6. – С. 140–142.

13. Чемерис В. Царгородська галера : повість / В. Чемерис // Вітчизна. – 2009. – № 3–4. – С. 46–106 ; Chemerys V. Tsarhorodska halera : povist / V. Chemerys // Vitchyzna. – 2009. – № 3–4. – S. 46–106.

14. Чемерис В. Л. Засвіт встали козаченьки... // Чемерис В. Л. Ордер на любов. Місто коханців на Кара-Денізі. Засвіт встали козаченьки ... : роман і повісті / В. Л. Чемерис. – Харків : Фоліо, 2010. – С. 381–443 ; Chemerys V. L. Zasvit vstaly kozachenky... // Chemerys V. L. Order na liubov. Misto kokhantsiv na Kara-Denizi. Zasvit vstaly kozachenky ... : roman i povisti / V. L. Chemerys. – Kharkiv : Folio, 2010. – S. 381–443.

15. Шевченко В. «Література й історія» – напрямок наукових досліджень // Шевченко В. Клич істини : вибрані наукові праці / В. Шевченко. – Запоріжжя : Вид. Запорізького нац. ун-ту, 2012. – С. 11–17 ; Shevchenko V. «Literatura y istoriia» – napriamok naukovykh doslidzhen // Shevchenko V. Klych istyny : vybrani naukovi pratsi / V. Shevchenko. – Zaporizhzhia : Vyd. Zaporizkoho nats. un-tu, 2012. – S. 11–17.

T. Verba

GENRE COMPLICATIONS OF UKRAINIAN HISTORICAL NARRATIVE OF XXI CENTURY

The article substantiates the five-level classification of works: type – prose, species – historical, genre – narrative, variation – historical narrative, modification, synthesis – historical-adventure narrative, historical narrative-chronical. Historical tales of XXI century of R. Ivanchenko «Spilled Abrupt Banks», Yu. Mushketyk «Hetman, Son of Hetman», M. Morozenko «Ivan Sirko, the Great Sorcerer» and «Ivan Sirko, the Famous Koshovy», V. Chemerys «Tsargorod galley» and «Cossacks stood up in the sun» have been analyzed.

The genre's development of Ukrainian historical prose of XXI century has been influenced by the following things: the abolition of ideological pressure on literary creativity, the avoidance of the established hierarchy of values, radical rethinking of occasions in the Ukraine's history. New approaches of the development of historical thought are getting a particular importance at overcoming false judgments and returning the default names. The article analyzes the selected historical stories inside the context of the traditions and innovations of Ukrainian historical prose, genre complications of the stories have been classified, the enrichment of the system of expressive-figurative means have been clarified by researches.

Maximum saturation by facts, perfect knowledge of the realities of these era composed a polyphonic unity of novels of the narrative by Raisa Ivanchenko «The steep banks of the river». The writer invented such form of short stories that embody the potentials of art chronicle and reflects events through the feelings of not a separate person but an entire army of Bohdan Khmelnytsky.

The research of the narrative of Yu. Mushketyk «Hetman, son of Hetman» convinces that the narrative has features of Cossack chronicles. On the one hand, chronological modeling of events allowed Yu. Mushketyk to create a narrative about the period of the Ruins, a dramatic struggle for the Hetman Mace, the spiritual instability of the Ukrainian people, and, on the other, to show the stages of Yuri Khmelnytsky's personality formation.

The achievements in enriching the genre structural variations were revealed in the novels of Maria Morozenko «Ivan Sirko, the great wizard», «Ivan Sirko, the glorious Koshovy». A comparative analysis of the contentforms features of 30 novels allowed to discover genre varieties, modifications, and syntheses.

«Tsargorodskaya galera» by V. Chemerys is given genre nomination by the author himself – story-legend. The synthetic work is inherent in each of the sections of the story: the optimistic tone changes for dramatic, the connection with folk Dumas are presented in the image of the intolerable work of the galley rowers. According to the coverage and modeling of the historical events «The Cossacks arose in the Light» by V. Chemerys – a story, according to the saturation of the text by poetic lines – the synthesis of it with the song. The author masterfully combined modeling of visions and sensory associations.

Analyzed genre complication open future expansion of interpretational possibilities of modern literature.

Key words: *classification, genre, genre variation, modification, synthesis.*

УДК 821.161.2-2.09

О. А. Віснч

ПОЕТИКА МЕТАДРАМИ У ТВОРЧОСТІ ЯКОВА МАМОНТОВА

У статті проаналізовано способи художньої реалізації метадрами у п'єсах Якова Мамонтова. Доведено, що авторові властиве використання новаторських елементів, які мають саморефлексійні інтенції, тяжіння до розцеплення персонажа та актора, що його виконує. Ключовою у метадраматичному плані визначено п'єсу «Над безоднею», де центром персоносфери є актор. У тексті з виразною інтертекстуальною структурою виділено шекспірівський код, який загалом працює на створення специфічного драматичного конфлікту між сценічним та умовно реальним життям персонажів.

Ключові слова: *метадрама, п'єса в п'єсі, інтертекст, шекспірівський код, актор, театр.*

У сучасному літературознавчому обігу активно функціонує термін «метадрама» на означення п'єс з виразною саморефлексивною поетикою, що втілюється за допомогою широкого кола художніх прийомів та реалізує онтологічну для драматургії концепцію «Світ-Театр». Після виходу в світ праці Леонеля Ейбла «Трагедія і метатеатр: нариси про драматичну форму» (1969 р.) діапазон концептуального тлумачення метадрами настільки розширився (як у плані художнього матеріалу, що охоплює період від античності до постмодерної епохи, так і у плані класифікації метадраматичних форм), що правомірною є констатація відсутності «нульового ступеню» метадрами (Кристина Рута-Рутковська), а також визнання її ключових механізмів – презентація в текстах інших текстів, театралізація життя за рахунок зображення ритуалів, церемоній, побутового акторства тощо – питомими драматичними чинниками. Зрештою тотальна метадраматизація прочитання драм в сучасному літературознавстві зумовила поодинокі спроби зворотної дії, що демонструє студія Стівена Перселла «Чи завжди шекспірівські п'єси метадраматичні?» (2018 р.). Натомість в українському літературознавстві теорія метадрами має відверто другорядний характер, акцентується увага суто на форматі п'єса в п'єсі, а матеріалом для аналізу найчастіше стають твори середини ХХ ст. (переважно драматургія діаспори) та початку ХХІ ст.

Однак є всі підстави стверджувати тяглість метадраматичної традиції в українській літературі, чії витoki сягають барокової «шкільної драми», структурі якої притаманна багат шаровість, передусім, завдяки вставним інтермедіям, які слушно можна вважати первісними зразками п'єси в п'єсі. У ХІХ ст. важливим імпульсом для метадрами став розвиток українського професійного та аматорського театру, з його активним пошуком репертуару та закономірною інтертекстуальністю. Певним концептуальним підсумком бурхливої доби театру корифеїв стали п'єси Михайла Старицького «Талан» та Івана Тобілевича «Житейське море», у центрі яких постає персонаж-актор, проблема його соціальної, національної та професійної самоідентифікації.

Метою цього дослідження є аналіз метадраматичних пошуків теоретика, критика і драматурга Якова Мамонтова. Глибока компетентність у питаннях теорії театру та зацікавленість в оновленні вітчизняного сценічного інструментарію зумовили закономірну появу в його власних художніх текстах метадраматичних прийомів.

Драматургічна спадщина Якова Мамонтова неоднорідна за стилем. Розпочав він як символіст, орієнтуючись на європейський модерний театр, що переконливо засвідчує його дебютна п'єса «Дівчина з арфою». Поступово символістські риси його доробку втрачають рельєфність, і, як більшість його сучасників, письменник звертається до соціальних проблем, порушує питання моралі у постреволюційних реаліях тощо. Серед метадраматичних технік, до яких вдається письменник, слід відзначити сон як вставний елемент, що наявний у ряді текстів драматурга і сприяє роздвоєнню знакової та змістової площини тексту. Характерним для письма Я. Мамонтова є використання танцю, особливо пантоміми, що стала затребуваною в модерному театрі, і до неї охоче зверталися визначні режисери доби, зокрема Всеволод Мейерхольд, Олександр Таїров, Ніколай Євреїнов. На ту пору пантоміма вважалась шляхом оновлення театру, який вимагав неабиякої пластичної культури артиста.

Концепція театру пунктирно проглядається в п'єсі Якова Мамонтова «Рожеве павутиння» (1926 р.). Ця побутова комедія, побудована на фарсі, розіграшах та містифікаціях, спрямована на розвінчання міщанського болота у час «збільшовиченої ери». Головні дійові особи твору – так звані «митці», молоді хлопці з аферистською жилкою, які повелись на опубліковане запрошення погостювати на віллі «Березовий Гай» від двох дамочок, котрі насправді шукали для себе женихів. Відтак герої по черзі перетворюються на глядачів «вистав» одне для одного.

Знаковим є вибір фальшивого фаху одного з аферистів – Савки: «*Артист державних театрів Рубчик-Зарубайський*». Згодом герой забуде свій театральний псевдонім, що викличе одну з комічних сцен. На питання, які ролі він грає в театрах, хлопець називає в одному ряду перше, що спадає на думку: «Богдан Хмельницький», «Тарас Бульба», «Маруся Богуславка». Випадково названа жіноча роль змушує хлопця кумедно виправдовуватися: «*А що ж ви думаєте? Коли Кузнецову можна грати тітку Чарлея, то чом же мені не грати Марусю Богуславку?*» [7, с. 221]. Йдеться про виставу-фарс «Тітка Чарлея» Брендона Томаса, яка була вперше поставлена в Лондоні 1892 р., але рекордно швидко стала популярною в театрах багатьох країн¹, а в російському театрі Корша роль тітоньки Чарлей виконував актор Степан Кузнецов.

У «Рожевому павутинні» насамперед впадає в око властива для Я. Мамонтова та його сучасників комунікація з персонажами та акторами, що відображено в окремих ремарках, репліках і навіть у характеристиках дійових осіб. Майже в кожній

---

¹ За п'єсою був знятий добре відомий фільм «Здрастуйте, я ваша тітка».

характеристиці простежується апеляція до акторів, чимало театральних алузій, включно з покликанням на саме життя. Наприклад, у характеристиці Архипа Гудимухи зазначено, *«що народився він на світ божий не без участі народного артиста П. К. Саксаганського»* [7, с. 197]. Колоритими є дискусії автора зі своїми героями, які відмовляються від участі у п'єсі. Приміром, *«бідний парнішка»* Савка Рубчик *«без партбілета зовсім не хотів виступати у моїй п'єсі. Ледве-ледве я його укоськав! Та ви, кажу, й без того комуніст, а дай вам партбілет, то ви таку агітацію розведете, що хоч партконференцію скликай. А воно ж таки театр, а не агітпроп. Так-сяк порозумілися»* [7, с. 163]. Не погоджувалась увійти до дійових осіб і баба Тетяна: *«Ще, – каже, – ненароком попадемо до «Березоля» та на конструкцію потарабаниють. А я ж сто років по хаті та по садочку походжала!»*. *Насилу я заспокоїв її: не бійтеся, кажу, бабуся, в такому натуральному вигляді вас у «Березолі» і на поріг не пустять!»* [7, с. 83]. У такій іронічній та лаконічній формі Мамонтов представив конфлікт кількох театральних поколінь і водночас створив актуальні на свій час мистецькі покликання на театр Леся Курбаса, безпредметні конструкції художника-авангардиста Вадима Меллера тощо.

Ознаки метадрами наявні у п'єсі «Бузанівський лицедій», більш відомою під назвою «Республіка на колесах» (1927 р.), написаної на основі оповідання Олекси Слісаренка «Президент Кислокапустянської республіки». Попри те, що у постановках твір трактувався в комедійному дискурсі, для автора було принциповим його трагікомічне начало. У листі до режисера-однодумця Василя Василька Мамонтов писав: *«Дуже радий, що Ви не будете трактувати п'єсу як веселий «пустячок»... Тільки серйозна трактовка п'єси дасть Вам можливість розкрити соціальний зміст таких персонажів, як Кудалов, Фенька, Люся... Отже – йдіть накресленим шляхом, – автор буде з Вами»* [цит за 2: с. 23–24]. Слушною вважаємо думку Олени Беляєвої, яка вказує: *«Гротескність у п'єсі «Республіка на колесах» стає основним принципом створення художнього світу і формування висловлювання, що проявляється на рівні сюжетних моделей зображення персонажів через їхнє мовлення і через епічні форми безпосереднього відсилання до дійсності»* [1, с. 44]. Нагадаємо, що Ліонель Ейбл, засновник концепції метадрами, її ключовою формою визначав саме трагікомедію.

Свого часу Яків Мамонтов переконливо пояснював доцільність трагікомедії в епоху буремних потрясінь: *«А по соціальній суті – що може більш відповідати гострій боротьбі двох антагоністичних світів (буржуазного та пролетарського), ніж рухлива, контрастна трагікомедія? Хіба ж не кожне явище цієї боротьби трагедійно сприймається на одному боці й комедійно на другому?»* [6, с. 5]. По суті йдеться про явище, яке сьогодні набрало особливо масштабних розмірів. Визначний сучасний вчений Ніл Деграс Тайсон визначає наше сьогодення як добу «альтернативних фактів», тобто віра кожного в те, що він хоче, під впливом ідеологічних настанов. Насправді феномен «альтернативних фактів» вже давно знаходить втілення в драматургії, що яскраво репрезентує трагікомедія Якова Мамонтова «Бузанівський лицедій».

Метадраматичний реєстр твору налаштовано вже в переліку дійових осіб, поданому з такою іронією, що й сам автор постає у масці буфа. Головний герой твору Андрій Кирилович Дудка – прапорщик армійський. Подальше визначення – *«великий лицедій»* – багатозначно обігрується автором. З одного боку, Дудка – *«нащадок славетного лицедійського роду, що походить з давніх-давен і з блиском виступає на арені кожного століття»*; з другого – автор у дусі константи «світ – театр» додає: *«За революційно-бузанівських обставин з нього розкішний президент»* [7, с. 220]. Характеристика персонажів часом нагадує партитуру з розбудованою ієрархією, розставленими акцентами та рекомендаціями майбутнім акторам. Так, військовий

чиновник Сенька Хапчук порівнюється з Дудкою, адже є «екземпляром тієї ж породи», хоч і з меншим розмахом. Роль попівни Феньки супроводжується коментарем: «Аж страх бере за ту акторку, що гратиме цю роль: згорить, сердешна, на попіл» [7, с. 220]. Застороги до акторів наявні при характеристиці образу Дядьки Максима – «звичайнісінького селянина»: «Колись актори на таких ролях робили кар'єру, бо публіка страх як любила «хохла дражнить». Тепер – не те. Глядіть же, товариші актори, не помиліться!» [7, с. 220].

Головний герой п'єси Дудка, вповні відповідає заявленому амплуа, реалізуючись як типовий актор театру гротеску при фактичній відсутності театральної сцени. Його демагогічні промови засвідчують неабиякий хист до лицедійства, що особливо театральньо проявляються у фарсовій церемонії призначення президентом самого себе. До соло Дудки додаються і масові сцени, які нагадують інтермедії, різною мірою розкидані у дванадцяти одмінах (частинах тексту). Примітно, що коли кар'єра псевдопрезидента завершується фіаско, нова влада в особі більшовика Сашка Завірюхи багато в чому нагадує попередню, не поступаючись в ораторській майстерності: «Нещодавно він виступав на кону без м'яса й крові – з самим кістяком. А говорив, як справжній оратор! Тепер поволі почав обростати м'ясом і наливатися кров'ю, а говорить часом так виразно, що аж папір червоніє» [7, с. 221]. Мимоволі приходить відчуття, що будь-яка влада – це театр з неодмінними атрибутами, що тримається на таланті аферистів. А більшість людей є лише маріонетками у цій грі, що час від часу оприявнюється пасткою. Отож Я. Мамонтову вдалося здійснити «накладання двох візій: життя як руху по колу, умовному, вигаданому кимось, що є гротескною пародією на дійсність, та дії як сценічного руху по колу маріонеток кабаре, але ці фігурки, як на дитячому атракціоні, пересуває водночас і автор, і логіка абсурдного життя» [1, с. 47].

Найбільш яскраво феномен театру постає в художньому світі однієї з ранніх п'єс Якова Мамонтова «Над безоднею» (1919–1920 рр.). Назва твору, що має інтертекстуальний зв'язок зі скандальним для свого часу оповіданням Леоніда Андрєєва «Безодня» (1901 р.), як слушно зазначає Олена Мельничук, найвірогідніше є відлунням петербурзької моди на «жаргон в стилі модерн» [8, с. 123]. За влучним висловом Андрія Белого, безодня не лише додавала символістського підтексту образам, але й була частиною піару літераторів. У містичних вченнях безоднею зазвичай називали жаский потойбічний світ. На думку Наталії Малютіної, у цьому творі Мамонтов прагнув створити «екзистенційну драму оргіастичного повернення душі митця, творчого духа до праоснов творчості – вільного волевиявлення, звільнення від унормованої підкореності коханню жінки («самиці»)» [3, с. 85]. Попри виразну мелодраматичну лінію в цьому тексті помітне і тяжіння автора до трагедії, але інколи цей намір справляє враження пародії на трагедію. Слід погодитись з Наталією Малютіною, яка діагностує жанр цього твору як квазітрагедія – «результат авторських спостережень над механізмами штучного реконструювання трагедійної структури і смислів, що обертались фарсовим спрямуванням п'єси» [3, с. 85].

Театральний дискурс у творі вибудовується навколо головного героя – колишнього актора Данила Білогора. Загалом текст п'єси можна віднести до ряду драм українських авторів, сюжет яких побудований на конфлікті між бажанням реалізуватися на сцені і бути щасливим в особистому житті. Але якщо, скажімо, Михайло Старицький або Антін Крушельницький аналізують вагання героїв та трагедію їхнього внутрішнього роздвоєння, то у Я. Мамонтова ми бачимо вже наслідки зробленого колись, як виявилось, помилкового вибору. Відтак проблема театру в творі розглядається поза театром, він існує лише в рецепції та риторичі героїв. Варто звернути увагу, що наявний у тексті персонаж композитор Ян, який асоціюється

з міфологічним богом Янусом, символом двоїстості, видається віддзеркаленням Данила Білогора: ці митці зробили різні вибори по-різному склалися їхні стосунки з сім'ями, але в результаті обоє залишаються нереалізованими. Як вказує Марія Моклиця, «попри всю глибину двоїстості людської натури, людина приречена шукати цілість, а отже усвідомлювати несвідоме, давати емоційний імпульс всьому раціональному» [10, с. 94].

Дія у п'єсі відбувається в багатому домі на березі моря, в заможній інтелігентній родині, «артистичний смак» якої підкреслює модерне убранство помешкання. Своєрідною інтерлюдією у драмі служить розмова Марини (дружини Данила) та її родича, старого композитора, у якій він багатозначно натякає, що «безодня» – це не лише море, вона – «усюди», тим самим виводячи стрижневий семіотичний знак зі світу природи в осердя людських стосунків. Символ моря-безодні, що поглинає чисті та ідеалізовані людські пориви, споріднює текст Мамонтова з п'єсою «Житейське море» Івана Тобілевича. Слід відзначити, що Яків Мамонтов був добре обізнаний у творчості попередника. Він став редактором останнього тому шеститомного видання творів письменника і розмістив у ньому свою статтю «Драматургія Івана Тобілевича», де так писав про «Житейське море»: «...реалістично-побутовий театр ця п'єса в деяких моментах переросла, а до театру психологічно-символічного вона не доросла» [5, с. 240]. Доречно трактувати п'єсу Якова Мамонтова як своєрідний інваріант нереалізованого Тобілевичем закінчення театральної трилогії. Іван Барильченко, декларуючи пафосну інтенцію залишити сцену заради «натуральної пристані», хоче очиститися від скверни житейського моря театру, натомість Данило Білогор у пошуках шляхетного усамітнення втрачає власне «я» і зазнає повного фіаско у спробах досягти гармонійного життя поза театральною суєтою.

Зав'язкою у творі стає поява в домі актриси «Вільного театру» Зої, з якою Данило п'ять років назад працював в одній трупі. Героїня бере на себе місію повернути неперевершений талант на сцену, а приводом для візиту стало старе парі, в якому Білогор заклався знову грати в театрі, якщо Зоя зможе зберегти упродовж п'яти років свою душевну чистоту. Тепер герой визнає: «...ні сценічний поспіх, ні закулісний бруд – ніщо не наложило на вас ні найменшою плямочки» [4, с. 9].

Традиційно для такого типу п'єс метадраматичною основою твору стають давно зіграні ролі персонажів-акторів. Знову ж таки Я. Мамонтов використовує загальнокультурний код шекспірівських трагедій для структуризації конфлікту у власному тексті. На подвоєння умовності тут працює вистава «Гамлет», у якій Білогор, вже знаний актор, тріумфував у ролі Принца данського, а Зоя успішно дебютувала в ролі Офелії. Цими образами іронічно маркує героїв Марина: «А, то це ви та білокучерявая Офелія, що навіки зачарувала мого Гамлета?» [4, с. 13]. І зрештою відповідно до архетипів будується поведінкова стратегія ключових персонажів.

Як і Гамлет, Данило сповнений сумнівів. У п'єсі двічі звучать фрагменти знаменитого монологу «To be or not to be...», причому вперше Білогор зумисне підвищує градус драми, змінивши канонічний текст: «Бути чи не бути – ось у чому трагедія» [4, с. 19]. Вставні монологи з «Гамлета», які герой зачитує перед старим композитором Яном, пробуджують спогад про улюблену роль і наштотвхують його на розлогі міркування про нюанси акторської праці, зокрема, процес творення театального образу. Данило так коментує стан актора, який перевтілюється у вигаданого драматургом персонажа: «Чи може бути що-небудь вище від тої насолоди, якою переповнюється вся істота артиста в час сценічної гри?» [4, с. 19]. Зображення психологічного занурення в цей стан у Мамонтова відсутнє, однак акцент на акторській наркотичній залежності від своєї професії в творі означено. Щоправда, про специфіку цієї роботи Данило говорить виключно штампами про високість

мистецтва в душі символістів, але все ж герой свідомий самотності театрального мистецтва як поєднання духовного і тілесного: *«Нічого вищого не може бути, як давати тіло і кров найвищим проявам творчого духу...»* [4, с. 19]. У цих піднесених словах небезпідставно Наталія Малютіна побачила зашифровану картину святого причастя, що *«актуалізована шляхом звертань до символіки літургії: містерія жертвопринесення реалізується у віддаванні тіла і крові мистецтву»* [3, с. 82]. Метафоричне зображення театрального мистецтва як релігійного служіння досягається завдяки використанню ряду зіставлень у репліках Зої, вживання лексем та зворотів на кшталт *«гріх»*, *«одцуратися свого бога»*, *«розпинають на тисячах хрестів»*, *«прокляття / благословіння»*, *«голос покликання – голос Бога»*, *«Божий гнів»* тощо. Сама Зоя відчуває себе гінцем від Бога, вона готова *«на колінах просити»* егоїстичну Марину дати шанс самореалізації актору, але в той же час місіонерка постає безжалісною у своїй максималістській вимозі: покинути сім'ю заради театру.

У монологах про колишні акторські будні Данило зачіпає і проблему глядача та взаємодію з ним, яку бачить переважно в просвітницькому дусі – *«святий огонь... кидати... в темний натовп»*. Проте Данило певен, що театр як сполучення святого духу через артиста з масовим реципієнтом містить ще багато езотеричних секретів, які не відкрились сповна перед поколіннями мислителів: *«І які ще невідшукані скарби, які нерозгадані таємниці заховані в чуді театрального мистецтва»* [4, с. 19] Зрештою Данило ставить доволі точний діагноз самому собі: він здійснив духовне самогубство, відмовившись від свого таланту, що є *«і метою, і присудом на цілий вік»*. Ян, з його травмою мистецької нереалізованості, частково розуміє Данила, він вважає, що є така категорія людей, які опиняються *«на роздоріжжі між маленькою людиною і великим творцем»*. Закономірною видається розв'язка твору, яка дає зрозуміти, що виходу з цього *«роздоріжжя»* практично не існує. Як слушно зазначає Олена Мельничук, *«Данило обирає смерть, актом суїциду відповідаючи собі на одвічне шекспірівське питання»* [9, с. 51].

Якщо архетип Гамлета відповідає внутрішній суті Данила, з його роздвоєнням, сумнівами, даремними спробами самоідентифікації, то архетип Офелії спрацьовує в дещо інший спосіб. Як і шекспірівській героїні, Зої притаманний абсолютний ідеалізм, який вона зберігає в царстві бруду та фальші. Проте на відміну від Офелії вона має чітку концепцію світу, центром якого є театр. Їй притаманна ініціативність, рішучість та цілеспрямованість. Код Офелії як жертви спрацьовує завдяки опозиції Марина / Зоя. Дружина Білогора нав'язливо приписує Зої закоханість у *«її Гамлета»*, вбачає в актрисі свою суперницю, яка в спробах повернути свого покровителя *«русалкою плавала в морі»* і весь цей час стежила за їхнім щастям. Зрештою Марина здійснює неминучий фаталістичний акт – топить актрису в морі. Її смерть підштовхує Данила Білогора накласти на себе руки, кинувшись у морську стихію. Відтак у фіналі реалізується пафосний пасаж Зої: *«Талан – це вищий присуд над людиною і від нього може визволити нас тільки смерть»* [4, с. 10].

Отже, творчість Якова Мамонтова посідає важливе місце в розвитку метадрами в Україні. Неабияку цінність має критика та теоретичні погляди автора, що проявилися як оригінальний компонент інтермедіальної комунікації в його драматичних текстах. Мамонтов запропонував чимало новаторських елементів, особливо цікавими були його ремарки та характеристика дійових осіб, що містили авторський погляд збоку на персонажів, чим підсилювались саморефлексійні інтенції драми і театру. Письменник засвідчує послідовне тяжіння до іронічного розщеплення персонажа та актора, що його виконує.

Найбільш широко авторська інтерпретація топосу театру має місце у драмі «Над безоднею», що вирізняється на тлі тогочасних метадраматичних пошуків символістською поетикою. Образ актора як центра персоносфери цієї п'єси репрезентує ускладнену структуру, в якій провідними є щонайменше два рівні: по-перше, у творі прочитується креативна конструкція постісторії персонажа Івана Барильченка з незавершеної театральної трилогії Івана Карпенка-Карого; по-друге, виразним постає шекспірівський код, представлений через архетипні образи Гамлета і Офелії, що увиразнює драматизм самовизначення персонажів-акторів у координатах опозиції сцена – життя.

Список використаної літератури

1. Беляєва О. Гротеск як спосіб артикуляції трагікомедійної візії світу у п'єсі Я. Мамонтова «Республіка на колесах» / О. Беляєва // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – 2010. – Вип. 18. – С. 43–48; Bieliaieva O. Hrotesk yak sposib artykuliatsii trahikomediiinoi vizii svitu u piesi Ya. Mamontova «Respublika na kolesakh» / O. Bieliaieva // Literaturoznavchi obrii. Pratsi molodykh uchenykh. – 2010. – Vyp. 18. – S. 43–48.
2. Костюк Ю. Г. Творча і громадська діяльність Якова Мамонтова / Ю. Г. Костюк // Мамонтов Я. Твори / Я. Мамонтов. – Київ : Дніпро, 1988. – С. 5–35; Kostiuk Yu. H. Tvorcha i hromadska diialnist Yakova Mamontova / Yu. H. Kostiuk // Mamontov Ya. Tvory / Ya. Mamontov. – Kyiv : Dnipro, 1988. – S. 5–35.
3. Малютіна Н. П. Українська драматургія кінця XIX – початку XX ст. : навч. посіб. / Н. П. Малютіна. – Київ : Академвидав, 2010. – 256 с. ; Maliutina N. P. Ukrainska dramaturhiia kintsia XIX – pochatku XX st. : navch. posib. / N. P. Maliutina. – Kyiv : Akademvydav, 2010. – 256 s.
4. Мамонтов Я. «Над безоднею» : драма в 3-х актах / Я. Мамонтов. – Харків : Держ. вид-во України, 1922. – 44 с. ; Mamontov Ya. «Nad bezodneiu» : drama v 3-kh aktakh / Ya. Mamontov. – Kharkiv : Derzh. vyd-vo Ukrainy, 1922. – 44 s.
5. Мамонтов Я. Театральна публіцистика / Я. Мамонтов. – Київ : Мистецтво, 1967. – 328 с. ; Mamontov Ya. Teatralna publitsystyka / Ya. Mamontov. – Kyiv : Mystetstvo, 1967. – 328 s.
6. Мамонтов Я. Трагікомедія – жанр нашого часу / Я. Мамонтов // Нове мистецтво. – 1928. – № 4. – С. 4–5; Mamontov Ya. Trahikomediiia – zhanr nashoho chasu / Ya. Mamontov // Nove mystetstvo. – 1928. – № 4. – S. 4–5.
7. Мамонтов Я. А. Твори / Я. А. Мамонтов. – Київ : Дніпро, 1988. – 557 с. ; Mamontov Ya. A. Tvory / Ya. A. Mamontov. – Kyiv : Dnipro, 1988. – 557 s.
8. Мельничук Е. Н. Влияние русского символизма на творчество Якова Мамонтова / Е. Н. Мельничук // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия Е : Педагогические науки. – 2013. – № 15. – С. 121–124; Melnichuk Ye. N. Vliyanie russkogo simvolizma na tvorchestvo Yakova Mamontova / Ye. N. Melnichuk // Vestnik Polotskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya E : Pedagogicheskie nauki. – 2013. – № 15. – S. 121–124.
9. Мельничук О. М. Вплив «нової драми» Г. Ібсена на творчість Я. Мамонтова / О. М. Мельничук // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Філологічні науки (літературознавство). – 2010. – Вип. 6. – С. 46–59; Melnychuk O. M. Vplyv «novoï dramy» H. Ibsena na tvorchist Ya. Mamontova / O. M. Melnychuk // Naukovyi visnyk Mykolaiivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Ser. : Filolohichni nauky (literaturoznavstvo). – 2010. – Vyp. 6. – S. 46–59.

10. Моклиця М. Алгоритичний код літератури, або Реабілітація алегорії триває : моногр. / М. Моклиця. – Київ : Кондор-Видавництво, 2017. – 292 с. ; Moklytsia M. Alehorychnyi kod literatury, abo Reabilitatsiia alehorii tryvaie : monohr. / M. Moklytsia. – Kyiv : Kondor-Vydavnytstvo, 2017. – 292 s.

11. Українка Леся Зібрання творів у 12-ти т. / Леся Українка. – Київ : Наукова думка, 1978. – Т. 10. – С. 384–385 ; Ukrainka Lesia Zibrannia tvoriv u 12-ty t. / Lesia Ukrainka. – Kyiv : Naukova dumka, 1978. – Т. 10. – S. 384–385.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2018.

O. Visych

POETICS OF METADRAMA IN CREATIVITY BY YAKIV MAMONTOV

The term «metadrama» actively functions in contemporary literary criticism for the definition of plays with self-reflexive poetics, which is embodied by a wide range of artistic techniques and implements the ontological conception of drama – «world is a stage». Since 1969, when Leonel Abel's «The Tragedy and the Metatheatre: Essays on the Dramatic Form» came out, the range of the interpretations of metadrama has been widened essentially legitimating the statement of the total absence of metadrama «zero degree» (Kristina Ruta-Rutkovska). Moreover its key techniques are recognized as inherent for dramatic texts in general. First of all it's about the usage of literary and cultural references, the presentation of different types of theatricalizations such as rituals, ceremonies, everyday acting outside the theater, etc. As a consequence, the total metadramatization of the literary analysis led to a series of reversal attempts, as it was demonstrated in Stephen Purcell's research «Are Shakespeare's plays always metatheatrical?» (2018). Instead, in the Ukrainian literary theory, the conception of metadrama has an obvious secondary position. Methodologically its analysis is mainly focused on the format of play within the play, and the most frequently the material for studding is based on the dramatic texts of the mid-twentieth century (mainly the drama of the Ukrainian diaspora) and the beginning of the twenty-first century.

However, there is every reason to assert the continuity of the metadramatic tradition in Ukrainian literature. The purpose of this research is to analyze the metadramatic experiments in the works by the Ukrainian critic and playwright Yakov Mamontov. His profound competence in the theory of the theater and the interest in updating of the Ukrainian theater stage creative potential resulted in a regular appearance of metadramatic techniques in his own artistic texts.

Among the metadramatics elements used by Yakov Mamontov, it is necessary to distinguish the inserted scenes of sleep, dance and pantomime; direct appeal of the author to spectators and characters, etc.

The phenomenon of metadrama most distinctively appears in the play «Above the Abyss» (1919–1920). Theatrical discourse is basically caused by the protagonist who is a former actor in the situation of an internal conflict between the desire to be realized on the stage and to be happy in his personal life. Traditionally, for this type of plays, the roles staged by the actor in the past are activated in the conventional reality of the drama and create numerous conflicts in it. The intertextual type of metadrama is realized through literary references, in particular the Shakespearean code. The archetypal images of Hamlet and Ophelia express the drama of actors' self-determination in the coordinates of the opposition «scene / life».

Key words: *metadrama, play within the play, intertext, Shakespearean code, actor, theater.*

УДК 821.161.2-14.09

О. О. Калашник

ВІЗІОНЕРСЬКА ПОЕТИКА МОДЕРНОЇ ПОЕЗІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕМИ «ЗОЛОТИЙ ГОМІН» П. ТИЧІНИ)

У статті пропонується інтерпретація поеми П. Тичини «Золотий гомін» з точки зору теорії візійного типу творчості. Осмислюється поняття візійного переживання у поезії як вияв містичних почуттів автора, що можуть мати різні джерела виникнення і містити як блаженні, так й інфернальні образи-символи. На основі аналізу поетики поеми «Золотий гомін» П. Тичини підтверджується теза про якісну зміну візійної поезії у модерну добу завдяки розкриттю поетичної мови, що здатна передати динаміку стану-переживання і через свою асоціативну силу висловити різні містично-духовні відчуття-одкровення автора на всіх рівнях художньої організації твору.

Ключові слова: візійне переживання, візійний тип творчості, трансценденція, блаженні візії, інфернальні візії, модерна поезія.

Поема «Золотий гомін» вважається надзвичайно емоційним і глибоким на образно-смісловому рівні ліро-епічним твором у доробку Павла Тичини. Поетична рефлексія на історичні події проголошення автономії України у 1917 р. має оригінальну, суто тичинівську рису – це трансляція психо-духовного стану, а не опис окремих подій. Тут відсутня політична риторика, дидактизм, навіть філософські умовиводи, властиві жанру громадянської лірики. Твір «Золотий гомін» найперше передає стан піднесення, радості і водночас тривоги, що збурюються в душі поета, яка має дивовижну здатність схоплювати сутність речей, їхнє екзистенційне значення в особистісному, національному, загальнолюдському і космічному обширах.

Про останню – «наддухову сферу» (вислів В. Стуса) поетових прозрінь, вчувань, сприймань у збірці «Сонячні кларнети» неодноразово писали дослідники, зокрема: В. Барка, Г. Клочек, Ю. Ковалів, В. Марко, А. Ніковський, О. Поляруш, В. Стус та інші. Літературознавці доводять, що ця сфера присутня в поезії П. Тичини не стільки на рівні ідеї, як на рівні переживання, що передається поетичною мовою через звук, колір, барвозвук, музичну тональність, ритм, образи-символи. Вона є визначальною і в просторі історіософської поеми «Золотий гомін». Відчуття свободи й очікуване національне відродження пререживаються тут на макрокосмічному рівні: без свободи і воскресіння нації світотворчі «дзвонні згуки» не здатні вільно струмувати «музичною рікою» крізь небесний і земний світ, об'єднуючи їх в одне ціле. А тому неможлива космічна гармонія, яку відчував і передавав поет у перших віршах згаданої збірки, зокрема у творі «Не Зевс, не Пан...».

Означена дослідниками провідна сфера тичинівського художнього світу споріднює його з поетами візійного типу творчості (термін введений К. Г. Юнгом у праці «Психологія і поезія»). У даній розвідці ми спробуємо довести цю спорідненість, аналізуючи світоглядно-художні засади творчості П. Тичини і поетику його поеми «Золотий гомін» з точки зору теорії візійної творчості. Такий напрям дослідження поезії автора, як і теоретичні розробки явища візійності і візійної поезії, є цілком новими в українському літературознавстві.

Сучасне літературознавство терміном «візія» («видіння») в основному називає явище літературного жанру і прийому, започаткованого у давній та середньовічній літературній традиції. У найновішій «Літературознавчій енциклопедії» тільки одним рядком згадується, що візія – це «особливе бачення «очима духу, яке відбувається уві сні, наяву, у пророчому або містичному стані» [4, с. 176]. Однак на теоретичному рівні не розрізняються твори з жанровими ознаками видіння і твори, які транслюють стан видіння-одкровення, що переживає автор. Відтак поняття «візіонерська література» охоплює дуже широке коло явищ, які можуть бути абсолютно віддалені за своєю суттю, як, наприклад, середньовічне «Видіння Тнугдала», «Сон» Т. Шевченка і поетичні осяяння Р. М. Рільке чи В. Стуса. Теоретичне заглиблення в цей аспект доповнить наукове осмислення явища літературного візіонерства й проліє світло на природу творчості загалом.

Найвідоміші теоретики (К.-Г. Юнг, О. Гакслі й їхній сучасний послідовник С. Гроф) візіонерства як психо-фізичного і культурного явища сходяться на тому, що візіонерське переживання, що є основою візіонерського типу творчості, – це, по-перше, не раціональне пізнання, яке відбувається у розігнаному (зміненому) стані свідомості. О. Гакслі в есеях «Двері сприйняття» і «Рай та Пекло» називає цей акт трансценденцією, що спрямована за межі звичайного людського досвіду у сферу непізнанного, однак, «вона може бути представлена нам, як відчутна іманентність, пережита співучасть. Бути просвітленим – значить знати завжди про цілокупну реальність в її іманентній інакшості...» [7, с. 69]. Просте переживання, як висловився К. Юнг, не здатне розірвати космічну завісу, а візіонерське «показує картини космосу здолу догори й відкриває погляд у незбагненні глибини того, що не сталося. Куди? В інші світи? Чи в затьмарення духу? Чи в прадавні першопочатки людської душі?» [8, с. 97]. Згадані автори визначають візіонерський тип творчості, як здатність митця відчувати і транслювати такі духостани, у яких він може бачити невидиму сутність речей і глибоко сприймати все те, що відбувається чи у власному духовному світі, чи скрізь у Всесвіті, тим самим інтуїтивно прозираючи в таємничі закони буття, світ архетипів колективного несвідомого, і навіть у майбутнє. До появи згаданих психологічно-культурологічних праць це явище осмислювали німецькі поетиромантики, визначаючи візіонерське (містичне) переживання як здатність поета бачити єдність усього з усім, відчувати безкінечне у кінченному на всіх рівнях буття. Цікаво, що таке візіонерське бачення-сприйняття невидимого у видимому, вічного у тлінному, божественного в серці людини шляхом молитов-медитацій розвивав у собі український поет-філософ доби бароко Григорій Сковорода. Він залишив нащадкам не лише глибокі роздуми на тему взаємодії матеріального й духовного світів, але й свої художні спроби вираження різних духовних осяянь і станів. Як відомо, вчення філософа, його система образів-символів, навіть поетична палітра – колористика, звукопис, тональність – стали підґрунтям світогляду і художніх орієнтирів П. Тичини.

Психічна увага поета під час візіонерського переживання може мати два спрямування: інтравертивне та екстравертивне. Перше виникає у процесі авторових відкриттів чогось непізнаного у надрах особистого духовного світу. Друге – у процесі суб'єктивного вчування поета у світ об'єктивних сутностей, що існують поза людиною. Тоді поет стає речником космічного духу, голосу природи, світової душі, таїнства світотворення тощо. Аналізуючи вірші П. Тичини зі збірки «Сонячні кларнети» В. Стус так висловився про екстравертивний тип поетичного візіонерства: «...автор у своїх сприйманнях-виявах (...) формується надсферною космічною музикою, єдиним справжнім суб'єктом поезій цього циклу. Бо сам Тичина – тільки продукт її звучання. Світ сфери в такій же мірі підпорядкований поетові, в якій поет підпорядкований

сфері» [5, с. 268]. У цьому контексті поезія збірки справді народилася з візіонерського переживання космічної гармонії, світотворчої божественної музики, яка звучить не тільки в Піднебесі, але й тут, на Землі – голосом ріки, шепотом трав, шумом гаїв, арфами тополь, струнами дощів, дзвінками піснями пташок. В космогонії поета Небесне і Земне поки ще тотожні, їхня єдність ще не розколота драматичними звуками та образами, що позначатимуть у «Золотому гомоні» і наступних збірках автора зовсім протилежні переживання – майбутньої катастрофи, війни, смерті.

Для візіонерської поезії важливий також фактор мови, про який теоретизували ще єнські романтики. Вони прагнули удосконалити поетичну мову так, щоб вона стала точним каналом передачі візіонерського стану, як це вдавалося робити архаїчним поетам-медіумам під час екстатичного ритуального дійства. Як відомо, їхні (романтиків) відкриття музичності письма, розкутої метафорики, символізму, експерименти з ритмікою й інтонацією вплинули пізніше на розвиток модерної поетичної мови, яка нарешті дістала повну свободу для своїх духовиражальних інтенцій. Здобутки модернізму в таких сферах, як асоціативність слова, пошук оригінального авторського голосу, інтонації, відхід від риторики, афористичності, називальності, логічного висловлювання, ламання канонів віршування, жанрів, синтаксису тощо, – є проявом цієї свободи. Світоглядно-естетичні зміни доби Модерну стали благодатним ґрунтом для появи візіонерської поезії нової якості.

Чому нової? Бо, як уже згадувалося вище, візіонерство у європейській літературі проявлялося у вигляді середньовічного жанру видіння, у рамках якого автори послуговувалися сталими типами образів (біблійні, церковні), визначеною тематикою (видіння-подорож, явлення, пророцтво) і прийомами (розмова, зустріч, подорож зі святим чи потойбічною сутністю тощо). Поет того часу, безперечно, міг пережити ірраціональний містичний стан, видіння, однак написання художнього твору здійснювалося переважно логічно і раціонально, динаміка візіонерського стану в ньому не передавалася, бо до цього не була готова ані художня мова, ані європейська культура сприйняття художньої творчості.

Поема «Золотий гомін» та багато інших творів П. Тичини, – це приклад модерної візіонерської поетики. Розкута, ексклюзивно авторська поетична мова стає суб'єктом творення, наштовхує поета і читача на несподіване видіння-осіяння: створений образ чи символ тягне за собою інші образи і символи шляхом асоціації, яка відкриває таємничі непізнані світи. Прочитуємо зачин поеми:

*Над Києвом – золотий гомін,
І голуби, і сонце!
Внизу –
Дніпро торкає струни...
Предки.
Предки встали з могил;
Пішли по місту.
Предки жертви сонцю приносять –
І того золотий гомін!*

Початок поеми – це візія особливого стану світу, у якому два плани буття – земний і небесний (духовний) – постають у єдності і взаємодії. Світ духовний репрезентує себе надприродним звуком – золотим гомоном (подовження звука «о» в словосполучці підсилює його звучання). За О. Гакслі, здатність чути надприродні і значущі звуки характеризує візіонерську реальність. Образні лексеми «сонце», «голуби» і «золото», що є наскрізними у творі, – символізують Творця (Одвічний Дух),

під патронатом якого відбувається дійство воскресіння окремої людської душі, українського народу, а відтак цілого Всесвіту.

У поемі точкою поєднання двох світів – реального і потойбічного – стає Київ, що «вогнем схопився у творчій високості». Віками намолений золототерхий Київ став центром Всесвіту, у ньому зосередилися усі сили й енергії інших світів. З потойбіччя приходять предки, «човни золотії із сивої-сивої давнини причалюють», і з'являється Андрій Первозванний, щоб знову благословити святе місто, тільки тепер як майбутню столицю вільної української держави, про яку мріяло молоде покоління 20-их. Картина явлення святого і предків споріднює цей фрагмент поеми із середньовічним жанром видіння, що також підтверджує правомірність нашої інтерпретації твору як візіонерського.

Як писав Г.-Г. Гадамер, завдяки міжсловесним комбінаціям, ритму, вокалізації, у модерній поезії слово здобуває такий заряд енергії, що стає «промовлювальнішим, а промовлене – суттєвішим, ніж коли-небудь» [1, с. 47]. Ось як це відбувається в наступному фрагменті поетової візії «духовного воскресіння історіософічного націотворчого дійства» [2, с. 7]:

*Уночі
Як Чумацький Шлях срібليсту куряву простеле,
Вийди на Дніпро!
...Над Сивоусим небесними ланами Бог проходить,
Бог засіває.
Падають
Зерна
Кришталевої музики.
З глибин Вічності падають зерна
В душу.
І там, у храмі душі,
Над яким у неосяжній високості в'ються голуби-молитви,
Там,
У повнозгучнім храмі акордами розцвітають,
Натхненними, як очі предків!*

У наведених рядках вимальовується вервичка образних асоціацій, що виникають у сприйнятті читача на основі фоніки слова, актуалізації його «внутрішньої форми», колористики, буквального значення і конотативного. Поява словесних асоціативних ланцюжків відбувається за принципом музичної імпровізації. Спробуємо простежити їх у кожному рядку фрагмента:

1. **Сріблиста курява Чумацького шляху** – асоціюється з **рікою Космосу**, під нею – **Земна річка Дніпро**: тут-бо йдеться про священну мить з'єднання, взаємне перетікання у темряві ночі двох стихій, двох світів – горнього і дольного, божественного і земного. Все, що є у макрокосмі, є в мікрокосмі, і навпаки. Як відомо, ця формула сквородинських філософських прозрінь є близькою П. Тичині.

2. Тут же поет натякає, що божественний світ зовсім поруч і закликає: «*Вийди на Дніпро!*». Автор називає Дніпро **Сивоусий**, що можна прочитати і як **древній**, і як **срібний (сивий)**, бо аж **світиться, сріблиться** від відображення **куряви сріблених зірок Чумацького шляху** (слова «зорі» немає, але образ з'являється).

3. Далі – **зорі** – асоціюються із **зернами**, що **Бог засіває** кожному в **душу**. Образ Божих зерен також є алюзією на «зерна-слова» мудрості та істини на початку кожної духовної пісні у «Саду божественних пісень» Г. Сковороди. Зерна падають (**зорепад**)

з глибин **Вічності** – знову асоціація з космічною рікою, якою людині бачиться наша галактика.

4. **Душа людини** – як **грунт**, де мають прорости **зерна кришталевої музики** – музики сфер, що, за піфагорійською теорією, пронизує усі планети своїм прекрасним звучанням і здатна гармонізувати людську душу, створити з неї **храм**, якщо людина налаштує свої струни на її **Лад**.

5. **Душа** – як **храм**, яка має свою **неосяжну висоту**, тобто уявляється **небо душі**, де в'ються **голуби-молитви**. Тільки молитвою душа може накликати Божі зерна до себе, щоб вдовольнити свою **душевну прірву**, бо, як писав Г. Сковорода «*Не буде плоттю ситий Дух*», «*Прірва прірву вдоволить враз*» (Г. Сковорода. Пісня 11-та).

6. Останні два рядки про те, що зерна божественної музики «*у повнозвучнім храмі акордами розцвітають, натхненними, як очі предків!*», ніби замикають коло щодо теми предків на початку поеми. Через метафору і порівняння створюється непряма асоціація про незримий духовний зв'язок історичних поколінь. Предки, які є носіями божественної мудрості, передають її нащадкам. Цікаво, що у своїх філософських працях Г. Сковорода теж осмислює історію людства через принцип коловороту: кінець є початком і навпаки. Тому «натхненні очі предків» будуть завжди спостерігати за нами. І ми відповідальні перед ними за збереження світового Ладу.

К.-Г. Юнг і О. Гакслі відзначають, що візіонерське переживання може бути блаженне та інфернальне. Звертаючись до мистецтва, вони наводять приклади семантично протилежних візіонерських образів, що можуть мати різне джерело: біблійне, міфологічне, фольклорне, власної уяви. У «Золотому гомоні» присутні обидва види таких образів. На початку твору, як проілюстровано вище, спостерігаємо блаженні образи-символи, що пов'язані з відчуттям гармонії, радості, піднесення, щастя, краси, єднання з Абсолютом (золотий гомін, зерна музики, річка, голуби, Бог, Андрій Первозванний тощо). Згодом у загальний піднесений настрій твору вплітається інфернальна візія в образі чорнокрилля і чорнокрилого птаха, який зловіще кричить над Києвом:

Чорний птах — у нього очі-пазури! —

Чорний птах із гнилих закутків душі,

Із поля бою прилетів.

Кряче.

У золотому гомоні над Києвом,

Над всією Україною —

Кряче.

О, бездушний пташе!

Цей образ, зважимося припустити, з'явився на екрані розігнаної свідомості автора інтуїтивно. Після пасажу про те, що перед зором автора проходять каліки, «*бідні, багаті, горді, молоді, закохані в хмари і музику*», дуже спонтанно і різко, як спалах видіння, поет вигукує: «*Чорний птах – у нього очі-пазури!*». Цим образом П. Тичина передрікає майбутню реальну національну катастрофу і смертоносну війну, яка обрушиться на Україну. Слід також відзначити дуже давнє, фольклорне походження цього образу (натрапляємо на нього у «Слові о полку Ігоревім», українських народних думах, піснях), що для української культури став архетипним.

Візіонерський стан як психо-духовне явище має свою особливу динаміку. Динамічний малюнок стану відбивається у ритмі твору, інтонуванні. Ритм – це той двигун, що розгортає візію у часі і просторі вірша. Уповільнення чи пришвидшення, акцентування чи, навпаки, «ховання» візійного образу, – усім цим керує ритм. Свобода модерної поезії у сфері форми дала поштовх для розвитку вільних форм (відомо,

вільний вірш веде свій родовід ще з фольклорних часів): верлібру, некласичних форм – дольника, тактовика, акцентного вірша. Як стверджує Н. Костенко, «Золотий гомін» «являє рідкісний, суто тичинівський, музичний варіант «перетікання», переходу верлібру в акцентний вірш» [3, с. 159]. Модерні поетичні тексти візіонерського типу часто постають у некласичних і вільних формах, адже тоді нічого не перешкоджає струмуванню енергетичного потоку, який втілюється у ритм, образ, звуко-сміслові конфігурації, повтори, інтонаційний малюнок. Щодо інтонації, то вона вибудовується завдяки паузам, що розбивають рядки і розставляють фразові акценти. Пауза несе в собі тишу, умовкання для переведення подиху, вона увиразнює приховану потенцію слова і значущість образу.

Здійснений аналіз поезики фрагментів поеми «Золотий гомін» П. Тичини відкриває нові нюанси унікального художнього світу митця і доводить належність автора до поетів візіонерського типу творчості. Інтерпретація поеми крізь призму теорії візіонерства демонструє наскільки вільно і точно модерна поетична мова здатна передати динаміку стану-переживання, висловити на всіх рівнях художньої організації твору містично-духовні видіння автора. **Перспективність** розробки теорії візіонерської поезії полягає у глибшому і диференційованішому розумінні природи поезії, її зв'язку з динамікою психічних процесів, станів автора, свідомим і несвідомим.

Список використаної літератури

1. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поезика / Г.-Г. Гадамер. – Київ : Юніверс, 2001. – 280 с. ; Hadamer H.-G. Hermenevtyka i poetyka / H.-G. Gadamer. – Kyiv : Yunivers, 2001. – 280 s.
2. Ковалів Ю. Кларнетизм Павла Тичини – нереалізована естетична концепція / Ю. Ковалів // Слово і час. – 2003. – № 1. – С. 3–8 ; Kovaliv Yu. Klarnetyzm Pavla Tychyny – nerealizovana estetychna kontseptsiiia / Yu. Kovaliv // Slovo i chas. – 2003. – № 1. – S. 3–8.
3. Костенко Н. В. Поетика Павла Тичини : особливості віршування / Н. Костенко. – Київ : Вища школа, 1982 – 256 с. ; Kostenko N. V. Poetyka Pavla Tychyny : osoblyvosti virshuvannia / N. Kostenko. – Kyiv : Vyshcha shkola, 1982 – 256 s.
4. Літературна енциклопедія 2-х т. / авт.-уклад. Ю. Ковалів. – Київ : Академія, 2007. – Т. 1 : А (аба) – Л (лямент). – 608 с. ; Literaturna entsyklopediia 2-kh t. / avt.-uklad. Yu. Kovaliv. – Kyiv : Akademiia, 2007. – Т. 1 : А (aba) – L (liament). – 608 s.
5. Стус В. Феномен доби (сходження на Голгофу слави) // Стус В. Твори у 4-х т. 6-ти кн. / В. Стус. – Львів : Просвіта, 1994. – Т. 4. – С. 259–346 ; Stus V. Fenomen doby (skhodzhennia na Holhofu slavy) // Stus V. Tvory u 4-kh t. 6-ty kn. / V. Stus. – Lviv : Prosvita, 1994. – Т. 4. – S. 259–346.
6. Тичина П. Ранні збірки поезії / П. Тичина. – Львів : Літопис, 2000. – 430 с. ; Tychyna P. Ranni zbirky poezii / P. Tychyna. – Lviv : Litopys, 2000. – 430 s.
7. Хаксли О. Двери восприятия. Рай и ад : трактаты / О. Хаксли. – Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2006. – 215 с. ; Khaksli O. Dveri vospriiatiya. Ray i ad : traktaty / O. Khaksli. – Sankt-Peterburg : Azbuka-klacsika, 2006. – 215 s.
8. Юнг К. Г. Психологія і поезія / К. Г. Юнг // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 93–107 ; Yunh K. H. Psykholohiia i poeziia / K. H. Yunh // Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st. / za red. M. Zubrytskoi. – Lviv : Litopys, 1996. – S. 93–107.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2018.

О. Kalashnyk

VISIONARY POETICS OF MODERN POETRY

(ON THE MATERIAL OF THE P. TICHYNA'S POEM «THE GOLDEN HUM»)

The article is dedicated to the visionary poetry of Ukrainian modern poet Pavlo Tychyna. The author raises the issue of theoretical comprehension of literary visionarism as 1) a vision genre and an artistic method, which is an established opinion in literary studies; and 2) an embodiment of the author's actual visionary experience (mystic feeling). On the basis of psychological and cultural works of K. G. Jung, O. Huxley and S. Groff theoretically developed a second aspect of the phenomenon of literary visionarism. We define the visionary type of creativity, as the artist's ability to feel and translate such spiritual states in which he can see the invisible essence of things and deeply perceive all that is happening either in his own spiritual world or everywhere in the universe, thereby intuitively looking into the mysterious laws of being, the world of archetypes of the collective unconscious, and even the future. The article argues that the ability of poetic language to accurately express the dynamics of the visionary state derives from the freedom of art which poets have been searching ever since the Romanticism and had managed to grasp during the Modernism period. On the example of Tychyna's poem we focus on the special role of modern language, which, through its associative power, becomes the subject of poetry, while demonstrating an almost irrationality of the writing process. The original interpretation of the poem «The Golden Hum» proves that Pavlo Tychyna achieves the visionary effect through the rhythm, intonation, metaphor, associativity of words and images. Poetic lines are interpreted from the point of view of the emergence of figurative associations that arise in the perception of the reader on the basis of the phonics of the word, actualization of its «internal form», colors, literal and connotative meanings. The image and symbolic content of the poem is investigated from the point of beatific and infernal visionary experiences (symbol of the sun, doves, golden hum, grains of crystal music, black bird, black wings). An analysis of the poetics of the fragments of the poem «The Golden Hum» by P. Tychyna, fully confirms its visionary nature and proves that the author belongs to poets of the visionary type of creativity.

The prospect of the development of the theory of visionary poetry lies in a deeper and more differentiated understanding of the nature of poetry, its connection with the dynamics of mental processes, states of the author, conscious and unconscious.

Key words: *visionary type of creativity, visionary experience, transcendence, modern poetry, infernal visions, beatific visions.*

УДК 821.161.2.09Федькович

Л. М. Ковалець

ОСИП МАКОВЕЙ У ПОШУКАХ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

У статті розглянуто вагомий федьковичезнавчий пласт наукової спадщини Осипа Маковей (1867–1925) на предмет рівня психологічного заглиблення дослідника в біографічний та художній матеріал. З'ясовано, що, скрупульозно відтворивши зовнішню історію Ю. Федьковича, успішно потрактувавши його вибрані тексти, О. Маковей не до кінця збагнув суперечливі внутрішні сфери поетового життя, загалом особливості його складної творчої і людської індивідуальності.

Ключові слова: *О. Маковей, Ю. Федькович, документ, біографічне, психологічне, творча індивідуальність письменника, його зовнішня та внутрішня історія.*

Постановка наукової проблеми та аналіз останніх публікацій. Досліджуючи основні тенденції розвитку федьковичезнавства від другої половини XIX-го до початку XX ст., ми вже вказували на необхідність «припадання до джерел» (М. Зеров), планування, прагматичних розрахунків щодо напрямів усебічного освоєння матеріалу, оптимальних форм діяльності у цій сфері [5, с. 93]. Так-от пильне вивчення досвіду окремих науковців, які освоювали спадщину письменника, й винесення звідти певних висновків, неодмінне зважання на них належить до найперспективніших шляхів поступу і цієї сфери науки, і літературознавства загалом. При цьому важливо враховувати досвід різний – і той, що позначений успіхом, і суперечливий, як важливо практикувати коментовану републікацію найбільш значущого з відповідної документальної, літературно-критичної бази матеріалів, а також враховувати міркування мовознавців, істориків, психологів, соціологів, літературознавців-зарубіжників, фольклористів, етнологів, бібліографів, архівістів, музейних працівників – усіх, хто причетний до вивчення того чи іншого автора.

Стосовно Ю. Федьковича вже до певної міри вироблено таку нову стратегію: сучасна наука (в особі досліджень українських учених В. Бондаря, Б. Бунчука, В. Івашківа, Б. Мельничука, Є. Нахліка, О. Огуя, В. Півторака, В. Погребенника, М. Юрійчука, австрійського слависта А. Волдана) схильна сприймати тексти цього автора як оригінальну художню систему, а його самого – як унікальну творчу та людську особистість. При цьому кожен історик літератури закономірно послуговувався здобутками значущих попередників, надто О. Маковея (1867–1925), упорядника збірки «Матеріяли до житєписи Осипа Юрія Гординського-Федьковича» (1910 р.), автора монографії «Житєпись Осипа Юрія Гординського-Федьковича» (1911 р.) й інших важливих праць. Федьковичезнавчі студії О. Маковея привертала спеціальну увагу до себе (див.: Коржупова А. П. Юрій Федькович у літературознавчих розвідках // У кн.: Юрій Федькович в розвідках і матеріалах. – К., 1958. – С. 17; Погребенник Ф. Осип Маковей: Крит.-біограф. нарис. – К., 1960. – С. 105–109; Засенко О. Осип Маковей: Життя і творчість. – К., 1968. – С. 211–214; Юрійчук М. І., Івашкевич З. А. Юрій Федькович: семінарій. – К., 1981. – С. 51–54, 215; Попович О. О. Маковей про Ю. Федьковича // Попович О. Осип Маковей – критик та історик літератури. – Чернівці, 2001. – С. 58–76). Однак вони здебільшого інформували про зміст мовленого дослідником, а не про суперечливість, проблематичність деяких його міркувань, що не передбачало психологічної зацікавленості Маковеевим пошуком Ю. Федьковича як складної індивідуальності. З'ясування цього актуального аспекту рецепції вченим видатного буковинця і становить **мету й завдання пропонованої студії.**

Виклад основного матеріалу. Назва статті до певної міри запозичена в іспанського філософа та культуролога Хосе Ортеги-і-Гассета, його праці «В пошуках Гете». Праця була своєрідною розгорнутою порадою дослідникові Гете, порадою, котра зводилась до того, щоб скористатись «звотною оптикою» і спробувати побачити Гете зсередини – «зсередини його життя, або його драми» [12, с. 440]. Цікаво, що Х. Ортега-і-Гассет тут же сам блискуче продемонстрував цей пошук і в такий спосіб переглянув усталене реноме великого німця як найуспішнішого і найоптимістичнішого з поетів, на основі цього запропонував новий погляд на Гете як на людину, яка шукала, а то й уникала себе і якраз тому створила образи Вертера, Фауста, Мейстера – галерею скитальців, які мандрують у світі, шукаючи свою внутрішню долю або уникаючи її. Нам здається, що якби цією методою активніше користувалась літературознавча спільнота, ми мали б цікавішу, глибшу історію нашої національної літератури, відповіднішу тій, якою вона була насправді.

Що ж до Осипа Маковея, автора студій про П. Куліша, Т. Шевченка, М. Шашкевича, О. Кобилянську, М. Коцюбинського, С. Воробкевича, то він був особливо активним пошукувачем найбільшого поета Буковини, його шукання у цій сфері припали на час поживлення в Галичині наукової атмосфери, реорганізації в 1893 році Літературного товариства імені Шевченка в Наукове товариство імені Шевченка, що мало стати «засновником майбутньої укр[аїнської]-руської академії наук» [11, с. 1711]. Саме з друкарні Товариства імені Шевченка на початку ХХ ст. почали виходити початкові томи першого повного і критичного видання творів Ю. Федьковича, фундатором цілої федьковичезнавчої школи стає голова філологічної секції І. Франко, сам активний реципієнт життєпису і творчості буковинця. Тож НТШ, обравши філологію як один із найважливіших напрямків наукових досліджень, фактично виявляється своєрідним координаційним центром федьковичезнавства. Особливо на сторінках «Зорі» як органу НТШ, а також інших часописів Львова (таких як «Діло», «Руслан») публікуються матеріали про Ю. Федьковича авторства Ром. Заклинського, О. Колесси, І. Франка, з'являються спроби психологічно прочитати його життєтворчість, більше того, спалахує ціла полеміка стосовно походження поета та інших біографічних подій.

Одне слово, окреслились можливі шляхи інтерпретації Ю. Федьковича, стало зрозумілим неочіненне значення при цьому документального матеріалу і автентичних текстів, які ще належало науково освоїти. О. Маковей, із кінця 1899 року замешкавши в Чернівцях і виявивши інтерес до наукової діяльності, прилучається до федьковичезнавства і поступово стає одним із його очільників. За підрахунками О. Поповича, в чернівецький період свого життя, тобто упродовж 1900–1910 років, О. Маковей опублікував на сторінках галицької та буковинської періодики до двох десятків найрізноманітніших матеріалів про Ю. Федьковича [13, с. 62]. Ці дослідження присвячувались як мікроаналізові окремих творів, їх зіставленню з типологічно близькими явищами загальноукраїнської та світової літератур, так і біографії поета, окремим її подіям, представленим крізь призму документальних свідчень, взаєминам Федьковича із сучасниками та самій його особистості.

Ретельність, яку продемонстрував учений, мала, сказати б, Франкове походження, саме автор «З вершин і низин» своїми стараннями ініціював процес скрупульозного збирання та вивчення відповідної документальної бази, процес, що розпочався одразу ж по смерті Ю. Федьковича в січні 1888 року. Уже 15 січня 1888 року в листі до М. Драгоманова І. Франко висловлює ідею публікації наявних у нього п'яти листів Ю. Федьковича [17, с. 136], М. Павликові 16 лютого того ж року рекомендує організувати спогади А. Кобилянського про Ю. Федьковича [16], а К. Горбалеві 6 листопада 1888 року повідомляє: «Зачав я ото в «Правді» стягати і критично сортувати матеріали до біографії Федьковича. Від тих матеріалів до дійсної біографії ще далеко, та все-таки хотілось би хоч намітити, що є досі певного, а що неясне» [15]. Докладні поради стосовно збирання та публікації Федьковичевих документів дав І. Франко також О. Маковеєві у листі від 6 листопада 1901 року, примітивши, що «евентуальний редактор IV тому мусить їх використати» [18, с. 173]. Фактично готувалось народження окремого (четвертого) тому першого повного і критичного видання творів буковинця (у чотирьох томах, семи книгах). Він побачив світ аж у 1910 р., іменувався «Матеріяли до житєписі Осипа Гординського-Федьковича» і в підзаголовку до нього значилось: «З першодруків і автографів зібрав, упорядкував і пояснив др. О. Маковей». Чому вказаний дослідник, успішно скориставшись великою пошуковою працею надто І. Франка (та й інших науковців, скажімо, С. Смаль-Стоцького), завершив передмову до цього видання надто узагальненим,

неконкретизованим «На останку дякую Товариству «Руська Бесіда» в Чернівцях і всім тим добродіям, що відступили мені свої матеріали до сеї книжки» [14, с. XII], залишається для нас психологічною загадкою.

Втім, Маковеві заслуги у збереженні, потрактуванні, введенні в науковий обіг унікального корпусу федьковичезнавчих матеріалів теж виявилися значними. У відділі рукописів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України зберігається ряд автографів О. Маковея, дотичних до згаданої праці. Так, у фонді 89 (О. Маковея) нами виявлено зроблені рукою вченого виписки з мемуарів А. Кобилянського, які, зокрема, проливають світло на важливі біографічні події в життєписі цього Федьковичевого приятеля і громадсько-культурного діяча, що мали місце в Чернівцях, історію розповсюдження його полемічної брошури «Слово на слово до редактора «Слова», в якій публікувались перші україномовні поезії Ю. Федьковича [4]; у фонді 59 (Ю. Федьковича) наявні також автографи О. Маковея, що стосуються ділової кар'єри поетового батька, Адальберта Гординського [1], зроблені вченим нотатки з протоколу засідання повітового суду в Чернівцях від 25.IV.1888 року, де розглядалось питання про Федьковичеву спадщину [2]; особливий інтерес викликають збережені фрагменти рукопису «Матеріалів до життєписи Осипа Юрія Гординського-Федьковича» – пошкоджені, з написом, зробленим невідомою рукою: «Віднайшли після розгрому Буковини військом в 1914 / 1915 рр.» [3]. Безумовно, це лиш дешифрація цієї величезної документальної бази, яку довелось освоювати дослідникам поета.

Важливо, що О. Маковей, як це робив також І. Франко-федьковичезнавець, ішов «від документів», багато постарався для їх збереження, у 1910 році в друкарні НТШ здійснивши видання унікальної джерельної бази для студій над поетом – товстезної (на майже 700 сторінок) збірки «Матеріали до життєписи Осипа Юрія Гординського-Федьковича». А вже роком пізніше – в 1911-му, з-під пера О. Маковея вийшла фундаментальна (під 600 сторінок) Федьковичева «Життєпись...» – перша докладна біографія поета.

Свого часу І. Франко, віддаючи належне Ом. Огоновському за «Історію літератури руської», наголосив, що той «перший з муравлиною пильністю стягнув докупи масу біографічного й історико-літературного матеріалу, задля котрого його праця довго ще не стратить свої вартості» [19, с. 521–522]. О. Маковей у Федьковичевій «Життєписі...» по суті теж стягнув докупи весь можливий інструментарій, залучив, крім творчої спадщини, документальних пам'яток, ще й розпорошені матеріали про Федьковичеве оточення, літературний, громадсько-культурний контекст. Отже, з погляду передовсім широти джерельної бази та й навіть доволі ретельного відтворення історії Федьковичевого життя праця О. Маковея ще довго не стратить свої вартості, вона, повторимося, слугує витоківі фактично всіх наступних наукових і науково-популяризаторських праць про письменника.

А от чи знайшов О. Маковей Федьковича? З нашого погляду, знайшов, але не повністю. Причини цього мають складну природу, а наслідки є цілком закономірними з огляду на масштабність завдань і, здається, деяку поспішність при їх виконанні, а головне – з огляду на саме таку установку щодо найпринциповішого – зображення зовнішньої та внутрішньої історії індивідуальності. У 1907 році, публікуючи в часописі «Промінь» свої «Причинки до життєписи Юрія Федьковича», дослідник сумно зазначав, що «уже двадцятий рік минає, як Федькович помер, а его повної життєписи все ще немає; все ще збираються матеріали». І далі: «Ніхто й не вагається писати повну життєпись, бо сам Федькович звів своїх будучих біографів на манівці. Подумати тільки, чого він сам

не понаписував про своє походження, родину, науку і т. п. <...> Треба було обмивати його з того болота, яким сам себе обхляпав без найменшої потреби і користі» [10, с. 138].

Самому наважившись на таку працю й доречно вибравши для послугування біографічний та історико-психологічний методи, автор «Життєписі...» останнім скористався порівняно мало, не уникнувши спокус «відчитати» Федьковича, скажімо, за те, що той, мовляв, умів «не лише прикро писати, але й грозити топором», за «нерозважне приватне жите», за «схиблене ума його вірою в астрологію» та інші «чудацтва». Не йшлося про те, що свою роль грали й гени, нервова організація, складні обставини життя, трагізм особистої долі і речі глибоко інтимні, на переконання З. Фрейда, психологічні за своєю природою і не пов'язані з біологією людини чи з фізіологічними процесами. Тому й залишалось непоясненим, чому, власне, Ю. Федькович реагував на зовнішні та внутрішні збудники саме так, як реагував, майже непоясненою і почасти навіть неприйнятною залишилась складна внутрішня історія поетової індивідуальності, дарма що вузлові питання великої теми розглядалися критиком в окремих студіях (таких як «Про Федьковича. I. Шкільні свідчення Федьковича. II. Перерізка «Побратима» (1901 р.), «З переписки двох поетів (Ю. Федьковича й Із. Воробкевича)», «Про Юрія Федьковича», «Шипітські берези: Замітки до кількох поем Федьковича» (усі – 1909 р.), «Народна ноша у Толстого і Федьковича» (1911 р.), «З робітні поета (Замітки про Федьковичеві поеми «Киртчали» і «Празник у Такові») (1912 р.) й ін.

Скажімо, у праці «З переписки двох поетів (Ю. Федьковича й Із. Воробкевича)» хоч і робилася спроба психологічного потрактування стосунків заявлених авторів, однак поведінка Ю. Федьковича все одно видавалася дослідникові дивною, дарма що невинувато пасивною була й комунікативна позиція автора збірки «Над Прутом»: «Воробкевич його не відвідував, але тоді і взагалі мало хто з інтелігенції з ним сходився – годі було знайти спосіб жити з диваком» [8]. Таким чином присутні проблеми спілкування Ю. Федьковича залишалися психологічно невідомими, в науковий простір і в такий спосіб ширилось міркування поетових сучасників про нього як натуру конфліктну, недипломатичну, що було перебільшенням: взаємини з інтелігенцією (як найбільш обговорювані) насправді мали, зваживши на стосунки з Р. Роткелем, А. Кобилянським, К. Горбалем, Е. Р. Нойбауером, деяким із львів'ян, С. Смаль-Стоцьким, вибіркового характеру, вони підпорядковувались високим та специфічним демократично-культурницьким, естетичним критеріям і в разі своєї відповідності, у т. ч. й суто психологічної, були для Ю. Федьковича бажаними і внутрішньо необхідними.

Загалом О. Маковей, попри своє власне письменницьке й науково-інтелігентське Я, доволі спростив, схематизував живого й багатомірного Федьковича, він не завжди розумів його. Причиною була не стільки неспівмірність естетичних платформ, морально-етичних, суспільних орієнтирів автора і його героя, як небажання (чи неспроможність) уповні «вжитися», відчувати – як свій – його світ.

Примітно, що питання творчості видатного буковинця О. Маковей розглядав неупереджено, він розвинув традицію герменевтичного, компаративістського прочитання письменника. До прикладу, у статті «З робітні поета (Замітки про Федьковичеві поеми «Киртчали» і «Празник у Такові)» другу поему, добре відому в Галичині («... она завжди знаходиться у шкільних читанках – мабуть, нема учителя, котрий би не завдавав її ученикам вивчитися напам'ять» [9, ч. 67]), зіставлено з повістю поляка М. Чайковського «Кірджали» і підкреслено: «У Федьковича більше драматичності, сильніше позазначувані контрасти, живійше описані серби..., церква, люди, владики, торжественність і взагалі цілий настрій», фактично це «зовсім інший приклад оброблення позиченої теми, на якому також можна би ученикам показати

«секрети творчості», не кажучи вже, що це «два приклади, на котрих можна учеників навчати, як оцінювати такі річі і що то є «вплив» автора на автора» [9, ч. 68].

Попри все Маковееві студії подобались багатьом, О. Кобилянська відзначала їх легкість та «елегантність», Д. Лукіянович «Життєпись Осипа Юрія Гординського-Федьковича» назвав «вельми цінною появою на полі історії літератури» [6, с. 6], що відповідало правді і складало важливий етап на шляху до пізнання одного з найбільших українських письменників.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Багаторічна діяльність О. Маковея в царині федьковичезнавства була достатньо продуктивною, вона увінчалася підготовкою фундаментальних праць, котрі й нині не втратили своєї значущості. Разом з тим питання внутрішньої біографії поета, його самоцінності, особистісного феномена, боротьбу із самим собою як найбільшу трагедію душі, теж відображену художньо, дослідником майже не порушувались, унаслідок чого постала значно простіша за реальну біографія, котра не лише не відповідала на цілу низку важливих «чому?», а часто навіть не ставила їх.

Водночас цей вагомий варіант наукового досвіду і досі вартий значної уваги. Чернівецьке видавництво «Золоті литаври» на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення України за програмою «Українська книга» в 2005 р. перевидало головну Маковееву працю про Ю. Федьковича – його «Життєпись...». На черзі – зібрання і спорядження у світ із добрими науковими коментарями інших раритетних, фактично забутих робіт О. Маковея-федьковичезнавця, що сприяло б їх актуалізації, а значить, активнішому введенню в сьогочасний історико-літературний дискурс.

Список використаної літератури

1. Відділ рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 59 (Ю. Федьковича). – № 2724 : Маковей О. Про біографію батька, Адальберта Гординського. – [Б. м.], [Б. д.]; *Viddil rukopysiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy.* – F. 59 (Yu. Fedkovycha). – № 2724 : *Makovei O. Pro biohrafiiu batka, Adalberta Hordynskoho.* – [B. m.], [B. d.].

2. Відділ рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 59 (Ю. Федьковича). – № 2725 : Маковей О. Протокол засідання повітового суду в Чернівцях. 25.IV.1888 ; *Viddil rukopysiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy.* – F. 59 (Yu. Fedkovycha). – № 2725 : *Makovei O. Protokol zasidannia povitovoho sudu v Chernivtsiakh.* 25.IV.1888.

3. Відділ рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 59. – № 84 : Маковей О. [Перспектив «Матеріалів до життєписи Осипа Юрія Гординського-Федьковича»]. – [Б. м.], [Б. д.]; *Viddil rukopysiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy.* – F. 59. – № 84 : *Makovei O. [Prospekt «Materiialiv do zhytjepysy Osypa Yuriiia Hordynskoho-Fedkovycha»].* – [B. m.], [B. d.].

4. Відділ рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 89 (О. Маковея). – № 8 : Маковей О. Виписки з мемуарів Антона Кобилянського. – [Б. м.], [Б. д., приблизно 1860–1861]; *Viddil rukopysiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy.* – F. 89 (O. Makoveia). – № 8 : *Makovei O. Vypysky z memuariv Antona Kobylianskoho.* – [B. m.], [B. d., priblyzno 1860–1861].

5. Ковалець Л. Юрій Федькович : історія розвитку творчої індивідуальності письменника : моногр. / Л. Ковалець. – Київ : Академія, 2011. – 440 с. – Серія «Монограф»; *Kovalets L. Yurii Fedkovych : istoriia rozvytku tvorchoi indyvidualnosti*

pysmennyka : monohrafiia / Lidiia Kovalets. – K. : VTs «Akademiia», 2011. – 440 s. – Seriia «Monohraf».

6. Лукіянович Д. Повна житепись Федьковича : Критичні уваги / Д. Лукіянович // Неділя. – 1912. – № 47–48. – С. 4–7 ; Lukiianovych D. Povna zhytierys Fedkovycha : Krytychni uvahy / D. Lukiianovych // Nedilia. – 1912. – № 47–48. – S. 4–7.

7. Маковей О. Житепись Осипа Юрія Гординського-Федьковича / О. Маковей. – Львів : 3 друк. НТШ, 1911. – 591 с. ; Makovei O. Zhytierys Osypa Yuriiia Hordynskoho-Fedkovycha / Osyp Makovei. – Lviv : Z druk. NTSh, 1911. – 591 s.

8. Маковей О. З переписки двох поетів (Ю. Федьковича й Із. Воробкевича) / О. Маковей // Буковина. – 1909. – 3 берез., 4 берез. ; Makovei O. Z perepysky dvokh poetiv (Yu. Fedkovycha y Iz. Vorobkevycha) / O. Makovei // Bukovyna. – 1909. – 3 berez., 4 berez.

9. Маковей О. З робітні поета (Замітки про Федьковичеві поеми «Киртчалі» і «Празник у Такові») / О. Маковей // Руслан. – 1912. – Ч. 66–68 ; Makovei O. Z robitni poeta (Zamitky pro Fedkovychevi poemy «Kyrтчali» i «Praznyk u Takovi») / O. Makovei // Ruslan. – 1912. – Ch. 66–68.

10. Маковей О. Причинки до житеписи Юрія Федьковича / О. Маковей // Промінь. – 1907. – Ч. 9. – С. 138–141 ; Makovei O. Prychynky do zhytierysy Yuriiia Fedkovycha / O. Makovei // Promin. – 1907. – Ch. 9. – S. 138–141.

11. Кравців Б. Наукове Товариство ім. Шевченка / Б. Кравців, В. Кубійович // Енциклопедія українознавства : Словникова частина. – Репринтне відтворення видання 1955–1984 рр. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1711–1713 ; Kravtsiv B. Naukove Tovarystvo im. Shevchenka / B. Kravtsiv, V. Kubiiovych // Entsyklopediia ukrainoznavstva : Slovnykova chastyna. – Repryntne vidtvorennia vydannia 1955–1984 rr. – Lviv, 1996. – T. 5. – S. 1711–1713.

12. Ортега-и-Гассет Х. В поисках Гете // Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры / Х. Ортега-и-Гассет. – Москва : Искусство, 1991. – С. 433–462 ; Ortega-i-Gasset Kh. V poiskakh Gete // Ortega-i-Gasset Kh. Estetika. Filosofiya kultury / Kh. Ortega-i-Gasset. – Moskva : Iskustvo, 1991. – S. 433–462.

13. Попович О. Осип Маковей – критик та історик літератури : конспект лекцій / О. Попович. – Чернівці : Рута, 2001. – 145 с. ; Popovych O. Osyp Makovei – krytyk ta istoryk literatury : konspekt lektsii / O. Popovych. – Chernivtsi : Ruta, 2001. – 145 s.

14. Федькович О. Ю. Писаня / О. Ю. Федькович. – Перше повн. і крит. вид. – Львів : 3 друк. НТШ, 1910. – Т. 4 : Матеріяли до житеписи Осипа Юрія Гординського-Федьковича / З першодр. і автогр. зібрав, упоряд. і пояснив О. Маковей. – 653 с. ; Fedkovych O. Yu. Pysania / O. Yu. Fedkovych. – Pershe povn. i kryt. vyd. – Lviv : Z druk. NTSh, 1910. – T. 4 : Materiialy do zhytierysy Osypa Yuriiia Hordynskoho-Fedkovycha / Z pershodr. i avtohr. zibrav, uporiad. i poiasnyv O. Makovei. – 653 s.

15. Франко І. До Костя Горбала, Львів 6 листопада 1888 року // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. / І. Франко. – Київ : Наук. думка, 1986. – Т. 49 : Листи (1886–1894). – С. 179 ; Franko I. Do Kostia Horbalia, Lviv 6 lystopada 1888 roku // Franko I. Zibrannia tvoriv u 50-ty t. / I. Franko. – Kyiv : Nauk. dumka, 1986. – T. 49 : Lysty (1886–1894). – S. 179.

16. Франко І. До М. І. Павлика [Львів], 16 лютого 1888 р. // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. / І. Франко. – Київ : Наук. думка, 1986. – Т. 49 : Листи (1886–1894). – С. 143 ; Franko I. Do M. I. Pavlyka [Lviv], 16 liutoho 1888 r. // Franko I. Zibrannia tvoriv u 50-ty t. / I. Franko. – Kyiv : Nauk. dumka, 1986. – T. 49 : Lysty (1886–1894). – S. 143.

17. Франко І. До М. П. Драгоманова [Львів, 13] 15 січня 1888 р. // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. / І. Франко. – Київ : Наук. думка, 1986. – Т. 49 : Листи (1886–

1894). – С. 135–137 ; Franko I. Do M. P. Drahomanova [Lviv, 13] 15 sichnia 1888 r. // Franko I. Zibrannia tvoriv u 50-ty t. / I. Franko. – Kyiv : Nauk. dumka, 1986. – Т. 49 : Lysty (1886–1894). – S. 135–137.

18. Франко І. До О. С. Маковея, Львів, 6 листопада 1901 року // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. / І. Франко. – Київ : Наук. думка, 1986. – Т. 49 : Листи (1886–1894). – С. 173–174 ; Franko I. Do O. S. Makoveia, Lviv, 6 lystopada 1901 roku // Franko I. Zibrannia tvoriv u 50-ty t. / I. Franko. – Kyiv : Nauk. dumka, 1986. – Т. 49 : Lysty (1886–1894). – S. 173–174.

19. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ віку // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. / І. Франко. – Київ : Наук. думка, 1984. – Т. 41 : Літературно-критичні праці (1890–1910). – С. 471–530 ; Franko I. Z ostannikh desiatiylyt XIX viku // Franko I. Zibrannia tvoriv u 50-ty t. / I. Franko. – Kyiv : Nauk. dumka, 1984. – Т. 41 : Literaturno-krytychni pratsi (1890–1910). – S. 471–530.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2018.

L. Kovalets

OSYP MAKOVEI IN SEARCHES FOR YURII FED'KOBYCH

Our predecessors wrote already enough about O. Makovei as Fed'kovych's expert. However, they mostly informed about the content of things told by the researcher, but not about the prejudgment, the problematic nature of some of his arguments, which didn't provide the psychological interest of Makovei's searches for Y. Fed'kovych as an individuality. That's why our research is devoted to the clarification of this actual aspect in the scholar's reception of the prominent Bukovynian.

O. Makovei was particularly active seeker for the greatest poet of Bukovyna, and for 1900-1910 he published up to two dozen articles about Y. Fed'kovych. These studies were devoted to the microanalysis of particular works, their comparison with typologically close phenomena of Ukrainian and world literatures, to the biography of the poet, his individual events, Y. Fed'kovych's personality and to his relationship with the contemporaries.

The researcher worked «ex fontes», in 1910th he made a collective publication of the source base for researching of the poet, in 1911th he published the first fundamental and detailed poet's biography «Life of Osyp Yurii Gordyns'kyi-Fed'kovych». But did O. Makovei find Y. Fed'kovych? He found him, but not completely. Such consequence is quite logical in view of the scale of the tasks and, it seems, some haste, and most importantly, the very principle about the most basic thing, the image of the external and internal history of the searched person. O. Makovei, however, quite simplified, schematized the living and multidimensional Y. Fed'kovych, so he did not always understand him. The reason was not so much in the inappropriateness of the aesthetic platforms, moral, ethical and public guidelines of the author and his hero, as in the indisposition (or impossibility) to «inhabit Fed'kovych's skin» fully, i.e. to feel poet's world as his own.

At the same time, O. Makovei considered the question of Y. Fed'kovych's oeuvre objectively. He developed the tradition of hermeneutic, comparative reading of that author, and was the first, who spoke about the «secrets» of Fed'kovych's skill.

The O. Makovei's works on the theme of Y. Fed'kovych still don't lost their significance, they are worth re-publishing, and, therefore, actualizing.

Key words: *O. Makovei, Y. Fed'kovych, document, biographical, psychological, writer's creative personality, his external and internal history.*

УДК 811.161'33

Н. В. Коч

РЕТРОТИПАЖ КАК ПРОДУКТ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ (ЛИНГВОПРИКЛАДНОЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ)

В статье описывается применение методики построения семантических сетей в процессе исследования культурных (лингвокультурных) типажей. С целью объективного описания типажа предлагаются элементы программного интерфейса для создания информационной программы, определяющей семантические совпадения в корпусе тематических текстов, а также алгоритм работы такой программы. Диахронический подход к изучению человека как типизируемого образования культуры предполагает разработку понятия «ретротипаж». Примером ключевого ретротипажа украинской национальной культуры является концепт КОЗАК (фрейм [УКРАИНСКИЙ КОЗАК]).

Ключевые слова: *социокультурный типаж, лингвокультурный типаж, ретротипаж, культурный шаблон, культурная модель, лингвокультурная модель, модель-граф, семантическая сеть, семантическая карта знания (SMC), концепт КОЗАК, фрейм [УКРАИНСКИЙ КОЗАК].*

Исследование человека как типизируемого образования культуры, в частности национальной, многоаспектно. Ряд серьезных исследований в области психологии, культурологии, социологии, лингвистики доказывают существование как в индивидуальном, так и коллективном сознании определенных моделей восприятия и осознания типов личностей, детерминированных культурой и закрепленных различными культурными кодами, в частности языковым. Наиболее разработанными на сегодняшний день являются теории персонологии В. П. Нерознака, языковой личности Ю. Н. Караулова, лингвокультурных типажей В. И. Карасика [1; 2; 4]. Так, в последней теории лингвокультурные типажы (далее ЛКТ) рассматриваются как обобщенные представления о человеке на основе релевантных социально значимых характеристик [1]. ЛКТ узнается представителями как своей, так и чужой культуры по этническим и социальным специфическим признакам, объективированным поведением личности, в том числе речевом (ср. английский дворецкий, английский чужак, русский интеллигент, французский буржуа и др. в исследованиях В. И. Карасика и его коллег). В концепции В. И. Карасика описание ЛКТ как абстрактного ментального образования сознания осуществляется посредством специальной методики, предполагающей трехуровневую организацию типажа как лингвокультурного концепта, включающего понятийную, образную и ценностную составляющие.

Широкое привлечение теорий из различных сфер знания способствует расширению исследовательских возможностей лингвоконцептологии и других наук антропоцентричной ориентации. Например, теория бифуркационных взрывов позволяет определить критические характеристики, в результате развития которых происходят трансформационные процессы в культуре, обуславливающие разрыв культурных шаблонов как базовых моделей социокультурных типажей. Несомненно, что и другие методики, в частности прикладного характера, направленные на выявление структурной и семантической организации таких единиц сознания, способны расширить наши знания о культурных доминантах общества. Так, с нашей

точки зрения, социокультурные типы могут быть успешно описаны как информационные культурные модели с помощью методов прикладной лингвистики. Например, продуктивным является применение исследовательской методики построения семантических сетей, отражающих семантику заданной предметной области в виде системы понятийных единиц (элементов предметного множества) и навигационных предикативных отношений между ними.

Идея компьютерных семантических сетей была разработана Р. Риченсом еще в середине XX века в контексте машинного перевода естественного языка. При этом семантические сети использовались как промежуточная форма представления знаний между исходным текстом и необходимым языком. Усовершенствованием соответствующих программ занимались в свое время исследователи М. Мастерман, Р. Симмонс, И. Уилкс и др.

Семантическая сеть строится как целостный по смыслу ориентированный граф (набор поименованных вершин, соединенных линиями – дугами). Вершины-понятия, вершины-свойства и вершины-события соединяются между собой различными семантическими отношениями, основными из которых являются логические, множественно-структурные (целое-часть, род-вид), функциональные, количественные, временные, пространственные, казуальные и др. В семантической сети обязательными являются отношения, определяющие класс понятия (человек, животное, фрукты), свойства, конкретизирующие понятие (человек разумный, дикое животное, тропические фрукты) и примеры понятия (Хмельницкий, тигр, манго).

Лингвистические отношения, устанавливающие смысловую связь между вершинами, делятся на субстантивные, атрибутивные и вербальные. Таблицу базовых лингвистических отношений с примерами презентации событий семантической сетью приводит С. П. Хабаров в своем курсе лекций «Представление знаний в информационных системах». Такие отношения, с точки зрения исследователя, определяют связи действия с предметом, иницирующим действие (агентом), предметом, подвергающимся действию (объектом), местом предмета перед действием (источником), местом предмета после действия (приемником), моментом осуществления действия (временем), местом проведения действия (место), действием другого события (целью) [7]. Таким образом, универсальность метода семантических сетей, предполагающего наглядное описание любой предметной области, позволяет достоверно определить структурную сеть когнитивной модели, в частности типичной для конкретной культуры модели личности.

Методы реконструкции и ретроспекции, используемые в различных областях научного знания, применимы в лингвоконцептологических и лингвокультурологических исследованиях прикладного характера. Соответствующие исследовательские приемы в рамках теории диахронического концепта [5] на основе методов прикладной лингвистики (например, описанного метода семантических сетей) позволяют создать модель-граф, включающую n-количество вершин, соединенных ретроспективными дугами, определяющими характер отношений между вершинами в диахронии. Вершинами в нашем исследовании являются понятие «козак», свойства личности (украинского) козака и события, устанавливающие причинно-следственные и иные связи поведения козака, а направленные дуги задают отношения между вершинами.

Национальная культура как продукт исторического развития народа эксплицирует в мировую культуру социокультурные модели, значимые для понимания философии конкретной культуры, определенного психотипа этноса и его ментальности, то есть той культурологической базы, которая позволяет реконструировать генезис всей

культуры и типичные портреты ее представителей с высокой степенью вероятности. Несомненно, что для каждой культуры важна реконструкция лингвокультурных типажей в диахронии. Результатом ретроспективного подхода к исследованию социокультурных типажей является **ретротипаж** (лат. *retro* – «назад, «обращённый к прошлому») – портрет типизируемой личности, созданный на основе информации, фиксирующей исходные данные о ней во времени. Заметим, что ретротипаж может существенно отличаться от соответствующего типажа в современной культуре, что обусловлено рядом изменяющихся в истории социокультурных и иных факторов. Исходные данные устанавливаются с помощью фиксации первых упоминаний ключевой номинации концепта, анализа ее этимологии, особенностей использования в народных говорах и т. п. К описанию ретротипажа привлекаются, прежде всего, исторические и этнографические материалы, тексты древней литературы и устного народного творчества, лексикографические источники.

Одним из культурологически значимых ретротипажей украинского национального дискурса является, несомненно, типаж [украинского] **козака**. По лингвистическим и историческим сведениям впервые слово козакъ было зафиксировано по «Материалам для древнерусского языка» И. Срезневского в грамоте 1395 года «О границах Кириловского монастыря» в значении «работник, батрак» [9, с. 1173–1174]. В русских говорах номинация *казак* сохранила значение «наемный работник» (олон., рязан.). В архангельском говоре лексема означает «бойкий, удалой человек» [11, с. 158]. В известном историческом значении «вольный человек, представитель военного сословия» *казаки Рязанския* упоминаются в Никоновской летописи, датированной 1444 годом [13, с. 367]. Украинский историк М. Грушевский утверждал, что тюркское слово *козак* зафиксировано в половецком словаре 1303 года в значении «страж, воин».

В «Историко-этимологическом словаре русского языка» П. Я. Черных семантика слова *казак* представлена такими значениями: «крестьянин, уроженец бывших войсковых (казачьих) областей по Дону, Тереку, Кубани, в Приуралье, в Забайкалье, в Запорожье и др.», ист. (в XV–XVII вв.) «вольный человек из беглых крепостных крестьян и городской бедноты, поселившейся на окраинах Московского государства»; (в XVIII–XIX вв.) «представитель военного сословия, пользовавшегося особыми правами, уроженец упомянутых мест» [13, с. 367].

Тюркские соответствия указывают на этимологию номена *казак* – «свободный, независимый человек, искатель приключений, бродяга», «разбойник» [11, с. 158; 13, с. 368; 1]. Предположительно, корень слова соотносится с основой *kaz-* («шататься без дела», «блуждать») [13, с. 368 со ссылкой на: Lokotsch, § 1143]. По мнению этимологов, к объяснению лексемы *ко(а)зак* следует привлечь данные кумыкского языка, где *казак* означало «оруженосец при феодале», «военный слуга», «дружинник» (там же). Существует и ряд других теорий происхождения слова (например, от слова *коза*), но на сегодняшний день они недостаточно обоснованы.

Таким образом, данные исторических и этимологических словарей позволяют создать модель-граф, состоящий, как минимум, из семи семантических вершин: «работник, батрак»¹, «вольный человек»², «представитель военного сословия»³, «страж, оруженосец»⁴, «крестьянин, уроженец бывших войсковых (казачьих) областей»⁵, «свободный, независимый человек, искатель приключений, бродяга»⁶, «разбойник»⁷.

В графическом представлении такая модель-граф называется картой знания, которая репрезентирует конкретные концепты, соединенные между собой стрелками с подписями отошений. Чтобы восстановить первичную модель с помощью

лингвистического кода, привлекаются, как правило, этимологические и толковые словари, а также тезаурусы. Словарная статья, по сути, является языковой картой знания о (родовом) понятии, построенной через родо-видовые (гиперогипонимические) определения. Отношение между понятием (объектом) и классом множества понятий (объектов) называется отношением классификации (исходное умозаключение – свойства понятия (объекта) наследуются от множества). Обратное отношение демонстрируют примеры.

Так, в академическом словаре украинского языка под редакцией И. Белододеда, слово *козак* представлено следующей дефиницией: «На Україні в XV–XVIII ст. – вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на південні землі України й брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників; нащадок такої людини. <...> У Росії XVI–XVIII ст. – вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на окраїни держави (Дон, Яїк). <...> Російські збігли селяни й холопи, що оселились на Дону, теж стали називати себе козаками. <...> Приклад: *У мою хатину Прийшли [сотники, отамани й гетьмани], сіли коло мене І про Україну Розмовляють, розказують, Як Січ будували [будували], Як козаки на байдаках Пороги минали* (Тарас Шевченко, I, 1963, 74); 2. У дореволюційній Росії з XVIII ст. – представник військового стану, уродженець військових областей (Кубанської, Оренбурзької, війська Донського та ін.), який був зобов'язаний служити в армії за пільгове користування землею. <...>; 3. Уродженець колишніх військових областей. <...> 4. Парубок, юнак взагалі. <...>. 5. розм. Відважний, завзятий, хоробрий чоловік; молодець. 6. Те саме, що козачок [танець] [8, с. 209].

На основанні такого лингвистического описания мы можем построить семантическую карту знания (SMC) как минимум с пятью вершинами (шестое значение как омонимичное не учитывается). Первая вершина представлена рядом видовых характеристик, которые указывают на статус козака, его место жительства или службы и пр.: *виборні козаки, виписні козаки, городові козаки, запорізькі козаки, компанійський козак, реєстрові козаки, вільний козак*.

Карты знания могут отличаться в зависимости от времени фиксации конкретного понятия в определенном источнике. Так, в словаре Б. Гринченка *козак* определяется через концепты «воин» и «рыцарь» (*какъ идеаль рыцаря, прекраснаго въ нравственномъ и физическомъ смыслѣ, слово козакъ прилагается въ народной поэзіи ко всякому молодому человеку*) (омонимичные термины: *козак* – «танец» и «название красиваго, но хитраго вола») [7, с. 264]. В издании указаны такие видовые характеристики по месту жительства, как *чорноморський козак* (*казакъ Кубанскаго казачьяго войска*), а также «членъ вольнаго сословія казаковъ въ Черниговск. и Полтавск. губ.». Усложняет структуру карты знания концепта «козак» дериваты *козаченько, козачок, козуря, козарлюга, козачище*, а также зафиксированные в примерах определения слова и его ближайшие валентные связи: *Виситали козаченьки з високої гори: попереду козак Хмельницький на воронім коні* (АД II, 107); *То вельо я вам междо собою козака на гетьманство обірати, буде междо вами гетьманувати, вам козацькі порядки давати* (АД II, 120); *О милий Боже України, не дай пропасти на чужині в неволі вольним козакам!* (Шевч. 58); *Ой ти, козаче, ти хрещатий барвінку!* (Мет. 87); *Під тією калиною стоїть козак з дівчиною* (Мет. 79); *Васюринський козарлюга все п'є та гуляє* (ЗОЮР I, 322); *Козарлюга дуже ручий, жвавий* (Мкр. Н. 30); *Славного війська козачище* (Н. п.); *Первий запорожець був здоровенний козарлюга* (К. ЧР.) [7, с. 264].

Таким образом, лексикографические источники определяют неоднородный тип семантической сети – многослойную структуру, в которой используется несколько

типов разновременных отношений. Такую семантическую карту знания целесообразно представить как синхронически-диахроническую модель, имеющую сложное переплетение предикатных дуг. Модель может иметь структуру, построенную на бинарных отношениях, но в нашем случае предпочтительнее концептуальный граф, презентующий каждое отношение в виде отдельного узла. Количество типов отношений задано авторами словарей, что отражает, семантику слова *козак*. Отношения внутри семантической сети выражаются простыми и составными предикатами. Обработку таких отношений ускорит соответствующая компьютерная программа или комплекс программ.

Так, в статье Д. А. Усталова и А. В. Созыкина «Комплекс программ автоматического построения семантической сети слов» описан принцип работы системы программ SWN, целью которых является построение семантической сети слов в автоматическом режиме. Основой создания такой сети выступает корпус неструктурированных текстов на естественном языке, обрабатываемый с помощью структурирования толковых словарей и словарей синонимов, где единицы структуры (слова) представлены векторно. Модель предметной области с использованием формализма VOWL использует методы построения и расширения отношений между отдельными значениями слов [6, с. 69–83].

Опыт нашей работы, связанной с описанием ретротипажей [3], позволяет предложить алгоритм работы информационной программы обработки корпуса тематических текстов, состоящий из следующих пунктов (на примере концепта КОЗАК):

1. Ввод текстов, включающих ключевое слово *козак* и его производные.
2. Выделение слов и словосочетаний, непосредственно связанных со словом *козак* (определяющих свойства, действия, отношения с другими объектами и пр.).
3. Извлечение из текстов таких слов и словосочетаний для построения экстенциональной семантической сети (конкретные отношения конкретной ситуации, индивидуальные имена объектов типа *козак Эней*) и интенциональной (имена классов объектов типа *человек, мужчина*).
4. Запуск сети на обработку с целью определения частотности использования слов и ближайшей валентности слова *козак* с другими словами.
5. Вычисление индекса семантических пересечений слов в текстах различного характера. Поиск лексических совпадений с заданным словом и определение степени значимости рядом стоящих слов.
6. Выведение списка слов по степени значимости на основе частотности его употребления и валентной близости к заданному слову.

Результатом такой обработки материала является модель-граф, объективно отражающий типичные характеристики концепта (в данном случае – концепта КОЗАК).

Исходные данные информационной программы с использованием метода перекрестного поиска :

- I. Заданный хронологический срез(ы).
- II. Группы социально-психологических и культурных характеристик модели [такие группы включают: 1) внешний облик; 2) одежда; 3) род занятий; 4) невербальная коммуникация (особенности поведения, стиль жизни, обычаи, нравы, привычки); 5) вербальная коммуникация; 6) специфические интеллектуальные и эмоциональные характеристики].
- III. Источники характеристик [предполагается использование таких групп источников: 1) энциклопедии, справочники, учебники; 2) историко-этнологические исследования (обязательно учитывается взгляд «со стороны»); 3) лексикографические

матеріали; 4) літературно-художественні джерела (в тому числі усне народне творчість); 5) сучасні публікації (Вікіпедія, дані з соціальних мереж об'єкті вивчення, результати опитування респондентів, асоціативного експерименту і т. п.).

Приблизительний перелік джерел характеристик, з яких вибирається корпус текстів (за темою «Український козак») за групами:

(1) Щербак В. О. Козак // Енциклопедія історії України; Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану; Пилипчук Р. В. Козацтво // Енциклопедія сучасної України; Історія України: [посібник для студентів вищих навчальних закладів]; Чайковський А. С. Історія держави і права України: [навчальний посібник];

(2) Срезневський І. І. Запорозька старина, 1833; Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні [монографія]; Бойко О. Д. Голобуцький Володимир. Запорозьке козацтво [монографія]; Боплан де Г. Л. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн; Руда О. Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця ХІХ – першої третини ХХ століття; Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі; Симоновський П. І. Краткое описание о козацком малороссийском народе и о военных его делах. 1847; Грушевський М. С. Очерки історії українського народу; Дорошенко Д. І. Нариси історії України в 2-х томах, т. 1; Залізник Л. Л. Нариси стародавньої історії України [монографія]; Мышецкий С. Історія о козаках запорозьких, як оные издревле зачалися, и откуда свое происхождение имеют, и в каком состоянии ныне находятся; Наливайко Д. Очіма Заходу: Рецепція України в Західній Європі ХІ–ХVІІІ ст.; Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків; Одеса та українське козацтво;

(3) «Матеріали для словаря древнерусского языка по письменным памятникам» І. Срезневського; «Словарь української мови» Б. Гринченка; «Словник української мови» за редакцією І. Белододе; «Великий тлумачний словник сучасної української мови», 2001; «Етимологічний словник української мови»; «Этимологический словарь русского языка» М. Фасмера, «Историко-этимологический словарь русского языка» П. Черных;

(4) Величко С. В. Літопис; Літопис Руський ХVІ ст.; Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки; Літопис Самовидця; Т. Шевченко «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гамалія», «Дума про козака Голоту»; Н. Гоголь «Тарас Бульба»; І. Котляревський «Енеїда»; О. Барвинський «Павло Полуботок, наказний гетьман України» А. Чайковський «Козацька помста», «Сагайдачний»; В. Будзиновський «Пригоди запорозьких скитальців»; А. Лотоцький «Три побратими», «Козак Байда»; Б. Лепкий «Мотря», «Не вбивай», «Батурина», «Полтава», «З-під Полтави до Бендер»; П. Куліш «Чорна рада»; Л. Костенко «Маруся Чурай»;

(5) Вікіпедія [<https://uk.wikipedia.org/wiki/>]; [[indragop.org.ua.](http://indragop.org.ua/)]; [<http://mamajeva-sloboda.ua/publ/zaporozkyi-kozak/>].

Широкий спектр приведених джерел характеристик дозволяє застосувати діахронічний підхід в дослідженні ретротипажа, представляючи його як діахронічний концепт (див. нашу теорію діахронічного концепту [4]).

Традиційні культури в більшій ступені, ніж сучасні, сконцентрували в собі історично релевантні фонові знання, що визначають сутність аксіологічно орієнтованих моделей (в тому числі sapiens-моделей). В таких моделях сфокусовані як позитивні, так і негативні соціально-психологічні характеристики суб'єктів культури. В результаті реконструкції

культурных типажей исследователь определяет культурные доминанты общества определенной эпохи, его ключевые культурные концепты. Использование методов прикладной лингвистики (например, метода построения семантических сетей), а также создание соответствующих информационных программ перспективно для гуманитарных наук: в частности, способствует расширению исследовательских возможностей лингвоконцептологии.

Список использованной литературы

1. Етимологічний словник української мови в 7-ми т. / редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – Київ : Наукова думка, 1985. – Т. 2. – 572 с. ; Etymolohichnyi slovnyk ukraïnskoi movy v 7-my t. / redkol. O. S. Melnychuk (hol. red.) ta in. – Kyiv : Naukova dumka, 1985. – Т. 2. – 572 s.
2. Карасик В. И. Лингвокультурный типаж : к определению понятия / В. И. Карасик, О. А. Дмитриева // Аксиологическая лингвистика : Лингвокультурные типажы : сб. науч. тр. / под ред. В. И. Карасика. – Волгоград : Парадигма, 2005. – С. 5–25 ; Karasyk V. Y. Lynthvokulturnyi ty pazh : k opredeleniyu poniatiya / V. Y. Karasyk, O. A. Dmytryeva // Aksyolohycheskaia lynthvystyka : Lynthvokulturnye ty pazhy : sb. nauch. tr. / pod red. V. Y. Karasyka. – Volhohrad : Paradyhma, 2005. – S. 5–25.
3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – Москва : Наука, 1987. – 262 с. ; Karaulov Yu. N. Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost / Yu. N. Karaulov. – Moskva : Nauka, 1987. – 262 s.
4. Коч Н. В. Генезис восточнославянской концептосферы в языковом и культурном отражении : моногр. / Н. В. Коч. – Николаев : Илион, 2010. – 440 с. ; Koch N. V. Genezis vostochnoslavvianskoy kontseptosfery v yazykovom i kulturnom otrazhenii : monogr. / N. V. Koch. – Nikolaev : Ilion, 2010. – 440 s.
5. Коч Н. В. Лингвокультурный типаж средневекового аскета в памятниках древнерусской письменности / Н. В. Коч // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Лінгвістика. – 2013. – Вип. 17. – С. 220–226 ; Koch N. V. Lingvokulturnyy ty pazh srednevekovogo asketa v pamyatnikakh drevnerusskoy pismennosti / N. V. Koch // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Lihvistyka. – 2013. – Vyp. 17. – S. 220–226.
6. Нерознак В. П. Лингвистическая персонология : к определению статуса дисциплины / В. П. Нерознак // Язык. Поэтика. Перевод : сб. науч. тр.– Москва : МГЛУ, 1996. – С. 112–116 ; Neroznak V. P. Lingvisticheskaya personologiya: k opredeleniyu statusa distsipliny / V. P. Neroznak // Yazyk. Poetika. Perevod : sb. nauch. tr.– Moskva : MGLU, 1996. – S. 112–116.
7. Словарь української мови в 4-х т / упор. Б. Грінченко. – Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – Т. 2: З-Н. – 573 с. ; Slovar ukraïnskoi movy v 4-kh t / upor. B. Hrinchenko. – Kyiv : Vyd-vo Akademii nauk Ukraïnskoi RSR, 1958. – Т. 2: Z-N. – 573 s.
8. Словник української мови в 11-ти т. / за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1973. – Т. 4 : І-М. – 840 с. ; Slovnyk ukraïnskoi movy v 11-ty t. / za red. I. K. Bilodida. – Kyiv : Naukova dumka, 1973. – Т. 4 : I-M. – 840 s.
9. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам в 3-х т. / И. И. Срезневский. – Санкт-Петербург : Типография императорской Академии наук, 1893. – Т. 1 : А-К. – 994 с. ; Sreznevskiy I. I. Materialy dlya slovarya drevnerusskogo yazyka po pismennym pamyatnikam v 3-kh t. / I. I. Sreznevskiy. – Sankt-Peterrburg : Tipografiya imperatorskoy Akademii nauk, 1893. – Т. 1 : А-К. – 994 s.

10. Усталов Д. А. Комплекс программ автоматического построения семантической сети слов / Д. А. Усталов, А. В. Созыкин // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия : Вычислительная математика и информатика – 2017. – Т. 6, № 2. – С. 69–83 ; Ustalov D. A. Kompleks programm avtomaticheskogo postroeniya semanticheskoy seti slov / D. A. Ustalov, A. V. Sozykin // Vestnik Yuzhno-Uralskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya : Vychislitel'naya matematika i informatika – 2017. – Т. 6, № 2. – S. 69–83.

11. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка в 4-х т. / М. Фасмер; пер. с нем. и дополнения О. Н. Трубачёва. – 4-е изд. стереотип. – Москва : Астрель, 2004. – Т. 2 : Е-Муж. – 671 с. ; Fasmer M. Etimologicheskii slovar russkogo yazyka v 4-kh t. / M. Fasmer ; per. s nem. i dopolneniya O. N. Trubacheva. – 4-e izd. stereotip. – Moskva : Astrel, 2004. – Т. 2 : Ye-Muzh. – 671 s.

12. Хабаров С. П. Представление знаний в ЭВМ [Электронный ресурс]: курс лекций / С. П. Хабаров // Личный сайт С. Хабарова, доцента кафедры информационных систем и технологий СПбГЛТУ. – Режим доступа : <http://www.habarov.spb.ru> ; Khabarov S. P. Predstavlenie znaniy v EVM [Elektronnyy resurs] : kurs leyktsiy / S. P. Khabarov // Lichnyy sayt S. Khabarova, dotsenta kafedry informatsionnykh sistem i tekhnologiy SPbGLTU. – Rezhim dostupa : <http://www.habarov.spb.ru>

13. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь русского языка в 2-х т. / П. Я. Черных. – Москва : Русский язык, 1994. – Т 1. – 624 с. ; Chernykh P. Ya. Istoriko-etimologicheskii slovar russkogo yazyka v 2-kh t. / P. Ya. Chernykh. – Moskva : Russkiy yazyk, 1994. – Т 1. – 624 s.

Статья поступила в редакцию 30.04.2018.

N. Koch

RETROTYPE AS A PRODUCT OF NATIONAL CULTURE (LINGUO-APPLIED RESEARCH ASPECT)

The study of a person as a typified formation of culture, in particular national, is multidimensional. A number of serious studies in the field of psychology, culturology, sociology and linguistics prove the existence both in the individual and in the collective consciousness of certain models of perception and awareness of individuals' types determined by culture and fixed by various cultural codes, in particular linguistic ones.

Methodologies, in particular applied nature, aimed at identifying the structural and semantic organization of linguocultural types (LCT), are able to expand the research capabilities of linguo-conceptology. Thus, from our point of view, LCT can be successfully described as an information cultural model with the help of methodologies and methods of applied linguistics. For example, the application of the research methodology for constructing semantic networks that reflect the semantics of a given subject area in the form of conceptual units system (elements of the object set) and navigational predicative relations between them may prove productive.

National culture as a product of people historical development explores in the world culture linguocultural models that are important for understanding the philosophy of a particular culture, a certain psychotype of the ethnos and its mentality, that is, the cultural base that allows reconstructing the genesis of the entire culture and the typical portraits of its representatives with a high degree of probability. Undoubtedly, reconstruction of linguocultural types in diachrony is important for every culture.

The result of the retrospective approach to the LCT research is a retrotype – a portrait of the typed person, created on the basis of information that captures the initial data about it

in time. One of the culturologically significant retrotypes of the Ukrainian national discourse is the [Ukrainian] Kozak type.

Based on the experience of our work related to the description of retrotypes, the elements of the program interface are proposed to create an information program that determines semantic coincidences in the body of thematic texts, as well as the algorithm for the operation of such a program. A wide range of sources of characteristics of a given concept allows us to apply the diachronic approach to the study of the cultural type, presenting it as a diachronic concept.

Traditional cultures, to a greater extent than modern cultures, have concentrated in themselves historically relevant background knowledge that determine the essence of axiologically oriented models (including sapiens models). In such models, objective socio-psychological characteristics of cultural subjects are focused. As a result of reconstruction of cultural retro-types with the help of methods of applied linguistics, the researcher reliably determines the cultural dominants of a society of a certain epoch.

Key words: *cultural type, linguocultural type, retro-type, cultural pattern, cultural model, linguocultural model, model-graph, semantic network, semantic knowledge map (SMC), KOZAK concept, frame [UKRAINIAN KOZAK].*

Н. В. Коч

РЕТРОТИПАЖ ЯК ПРОДУКТ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ (ЛІНГВОПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ)

У статті описується застосування методики побудови семантичних мереж у процесі дослідженні культурних (лінгвокультурних) типажів. Дослідження людини як типізованого утворення культури, зокрема національної, є багатовимірним. Низка серйозних досліджень у галузі психології, культурології, соціології та мовознавства доводять існування як в індивідуальній, так і в колективній свідомості певних моделей сприйняття та усвідомлення типів особистостей, детермінованих культурою та зафіксованих різними культурними кодами, зокрема мовним.

Методики прикладного характеру спрямовані на виявлення структурної та семантичної організації лінгвокультурних типів (ЛКТ), здатні розширювати дослідницькі можливості лінгвоконцептології. Так, з нашої точки зору, ЛКТ можна успішно описати як інформаційні культурні моделі за допомогою методології та методів прикладної лінгвістики. Наприклад, є продуктивним застосування дослідницької методики для побудови семантичних мереж, що відображають семантику певної предметної галузі у вигляді системи поняттєвих одиниць (елементів предметної множини) та навігаційних предикативних зв'язків між ними.

Національна культура як продукт історичного розвитку людей експлікує в світову культуру лінгвокультурні моделі, важливі для розуміння філософії певної культури, певного психотипу етносу та його ментальності, тобто культурологічної бази, яка дозволяє реконструювати генезис всієї культури та типові портретів її представників з високим ступенем ймовірності. Безсумнівно, що для кожної культури реконструкція лінгвокультурних типажів в діахронії є важливою.

Результатом ретроспективного дослідження дослідження ЛКТ є ретротипаж – портрет типізованої людини, створений на основі інформації, яка фіксує вихідні дані про неї у часі. Одним із культурологічно значущих ретротипажів українського національного дискурсу є типаж [українського] козака. Із метою об'єктивного опису типажу пропонуються елементи програмного інтерфейсу для створення інформаційної програми, що визначає семантичні збіги в корпусі тематичних текстів, а також алгоритм роботи такої програми. Широкий спектр наведених джерел

характеристик цієї концепції дозволяє застосувати діахронічний підхід до дослідження ретротипажу типу, представляючи його як діахронічний концепт.

Традиційні культури в більшій мірі, ніж сучасні культури, зосередили в собі історично релевантні фонові знання, що визначають суть аксіологічно орієнтованих моделей (у тому числі *sapiens*-моделей). У таких моделях сфокусовані як позитивні, так і негативні соціально-психологічні характеристики суб'єктів культури. В результаті реконструкції культурних типажів дослідник визначає культурні домінанти суспільства певної епохи, його ключові культурні концепти

Ключові слова: соціокультурний типаж, лінгвокультурний типаж, ретротипаж, культурний шаблон, культурна модель, лінгвокультурна модель, модель-граф, семантична мережа, семантична карта знання (SMC), концепт КОЗАК, фрейм [УКРАЇНСЬКИЙ КОЗАК].

УДК 821.161.2-6.09

С. О. Кочерга

ЕПІСТОЛЯРІЙ МАРКА ВОВЧКА: ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЇ

У статті запропоновано осмислення особливостей «жіночого письма» Марка Вовчка на матеріалі епістолярної спадщини письменниці, проаналізовано спроби відвойовування простору жінкою-письменницею в умовах маскулінної культури. Визначено основні аспекти гендерної проблематики листів Марка Вовчка. Основна увага зосереджена на проблемі професійної самореалізації письменниці, що в епістолярному доробку тісно пов'язана з інтимним дискурсом. Доведено здатність адресантки на глибокі почуття, материнську толерантність, жертвовність у взаєминах, тяжіння до типу кохання «любов-опіка», що передбачає заміщення гендерних ролей дружини і матері.

Ключові слова: література non-fiction, скриптор, гендер, емансипація, самообраз.

В останні десятиріччя в літературознавстві сформувався філософсько-антропологічний підхід до вивчення текстів, у межах якого стала рельєфнішою невичерпальність проблеми *gomo scribens*, що є вкрай важливою для сучасного осмислення культурософії письма. Інтенсифікація студіювання письма засвідчила постструктуральну реабілітацію автора, який цілеспрямовано піддавався остракізму в гуманітарній парадигмі упродовж останніх десятиліть.

Письмові знаки, що позначаються рухом руки на певному матеріалі, є водночас знаками жертви самовідречення, адже якщо антропологічна мотивація письма – втеча від дійсного, то воно є жертвою відчуження від себе, що серед живих істот властиво тільки людині. За Жаком Деридою, письмо – «відокремлення і межа, де смисл визволяється зі свого ув'язнення в афористичній самоті» [7, с. 142]. Однак водночас це самозречення є запорукою збереження пам'яті про себе. «Відсутність» адресанта виявляється чи не найбільш сильною формою самореалізації, способом подолання простору і часу задля комунікації понад бар'єрами. Особливим сенсом наповнене письмо в рукотворному листі, що презентує інтимний дискурс. Суть його виразно проступає в образному визначенні мови, яке дає Ролан Барт у праці «Фрагменти

мовлення закоханих»: «Мова – це шкіра, я дотуляюсь своєю мовою до Іншого. Ніби у мене замість пальців – слова, чи слова закінчуються пальцями. ...я огортаю своїми словами Іншого, голублю, зачіпаю його...» [3, с. 78].

Слово *скриптор*, відоме з античності, доба постмодернізму повернула в науковий обіг як термін. У координатах приватності категорія *gomo scribens* набуває філософського сенсу, у її світлі відбувається реактуалізація особистісно-психологічних характеристик автора написаного. Приватне листування в добу тотальної переваги електронного дистанційного спілкування визнано унікальним документом, у якому віддзеркалено найрізноманітніші проблеми культури, серед яких одне з важливих місць посідає гендерна комунікація. Виходячи з цих міркувань, не зовсім коректним видається трактування Михайлом Епштейном пера як заміщення шпаги, що відповідає історичному поступу: людська жертва замінюється на тваринну, кривава – на безкровну, шкіра тварини – на вироблений з неї пергамент, пергамент – на папірус і т. д. За тотожною маскулінною схемою можна стверджувати, що письмо бере свій початок з неолітового плетіння, що перетворилось згодом у ткацтво та в'язання, відтак письмо – це не тільки заміщення спису, але і спиці (голки), що асоціюється зі способом самореалізації жінки.

Виокремлення «жіночого письма», запропоноване французькою письменницею Хелен Сіксу в роботі «Сміх медузи» (1972 р), досі належить до дискусійних проблем сучасної гуманітаристики. Під жіночим письмом прийнято розуміти «унікальний засіб подолання агресії маскулінності мови, можливість досягнення жінкою нового рівня самосвідомості» [2, с. 355]. Сучасні дослідники гендерної ідентичності літератури *pop-fiction* вважають, що в щоденниках та листах «показниками фемінного стають тематика, пов'язана з родиною, зосередженість на приватній історії, власних почуттях і відчуттях, зображення афектованого тіла, емоційна наративна послідовність» [4, с. 16].

Можна припустити, що найперші листи, написані жінкою, належать Семіраміді, напівлегендарній особистості, історичним прообразом якої є асирійська цариця IX ст. до н. е. Шаммурамат, принаймні серед найперших відомих в історії листів зазвичай називають послання індійського царя Стратобата до Семіраміди. Антично-римський період та доба Відродження для жінки були небагатослівні, хоча листування інтимного характеру вже тоді мало місце. Лише епоха Просвітництва піднесла лист до одного з провідних жанрів та відкрила сферу приватного життя жінки. Починаючи з XIX ст. епістолярне спілкування стало масовим явищем, нормою для освічених людей. Наголосимо, що листовне самовираження – важливий сегмент творчості майже кожного письменника. У цьому масиві слід виділити епістолярну спадщину класика української літератури Марка Вовчка. **Мета цієї статті** – осмислити гендерні особливості листування авторки, її емансипаційні спроби відвойовування простору, самотворення в умовах маскулінної культури.

Звісно, Марко Вовчок була людиною непересічною, яка багато в чому не відповідає уявленням про типову жінку XIX ст. Дослідники творчості письменниці постійно апелюють до її епістолярної спадщини, покликання на неї стали органічними компонентами авторитетних концепцій Віри Агеєвої, Ніни Кругікової, Ніли Зборовської, Євгенії Сохацької, Ростислава Чопика та ін. Серед останніх студій власне епістолярію письменниці слід виділити докторську дисертацію Анни Ільків «Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини XIX – початку XX століть» (2016 р.). Однак, на нашу думку, дослідниця не ставила за мету розглянути листи Марка Вовчка як зразок своєрідної боротьби за себе-жінку, за себе-людину.

Анна Ільків вказує, що Марко Вовчок, представниця реалістичного напрямку в прозі, в епістолярній спадщині продовжувала традицію романтичного листа. На нашу

думку, в ніші «романтичного листа», якщо розглядати його як «модель буття, побудовану на протязі «двох світів» – реального й ідеального» [10, с. 223], епістолярним документам Марка Вовчка затісно, адже їй цілком притаманні і риси модерного листа: інтелектуальність, автобіографізм, інтровертивність наратора, міжкультурна комунікація тощо. Насамперед впадає в око напрочуд широка географія її кореспонденцій – Україна, Росія, Європа, представлена цілим калейдоскопом міст: Дрезден, Гейдельберг, Лондон, Лозанна, Париж, Рим, Неаполь, Флоренція, Мілан та ін. Разом з тим письменниці випало пережити всі труднощі тривожного мандрівного життя, пізнати закутки провінції, надовго відриватися від культурного світу, причому з роками у її листах посилюється констатація внутрішнього тяжіння до самознищення, ізоляції, невідомості, втечі від суєти й ілюзорності великого міста.

Мусимо визнати, що в епістолярній тримовності Марка Вовчка сегмент українського слова є найменшим, передусім це листи, адресовані їй першому чоловікові. Однак симпатію до української мови, вміння відчувати її аромат і мелодійність вона зберегла до останніх років життя. До речі, свого часу Василь Доманицький одним з перших звернув увагу на мовні особливості епістолярю Марка Вовчка, що нагадував її художні твори: «В сих листах бачиш ту ж саму чудову мову, ту ж ніжність і той запах мови, той урочистий, але прозорий, як скло, спосіб писання» [8, с. 64]. Але якщо до української мови вона ніколи не втрачала сентимент, то від свого чоловічого псевдоніму, що приніс їй славу літератора, вона категорично відмежовувалася. Поради рідних використати вже відомий власний псевдонім для публікації пізніх творів письменниця рішуче відкидає, засвідчуючи той дискомфорт, який вона завше відчувала в «ролі» Марка Вовчка. Сину Богданові вона писала: «Я точно переживаю снова все гадости виденные, все страдания испытанные, когда встречаю случайно где-нибудь эту кличку» [6, с. 147]. Категорично відмежовується від свого псевдоніму письменниця і в листі до Федора Лазаревського: «Пусть М[арко] В[овчок] исчезнет, как в воду канет, и пусть остается под водою до самой смерти...» [6, с. 110]. Втім, варіант підписувати свої твори жіночим іменем (хоч на початку ХХ ст. це вже не було прецедентом), вона також не розглядала. Схилялася підписувати свої твори під псевдонімами «лікар Приймо», Я. Канонін, Марк Далекий. Цей факт радше свідчить не про чоловічий самообраз авторки, як про її прагнення заховатися, бути невидимою для інших, що нібито гарантує зміна статі у публічному дискурсі. Ніла Зборовська анафему псевдоніму з боку Марка Вовчка трактує інакше, вбачаючи в цій ненависті «переживання у своєму українському минулому неусвідомленої ганьби за фальшиву гру» [9, с. 115]. Наголосимо, що тези дослідниці цілком відповідають ракурсу ображеного «єго» Пантелеймона Куліша, що вже друге століття залишається впливовим у науковій сфері. Хоча послідовників аутодафе «емансипатки» і «серцеїдки» (Віра Агеєва) і в російській, і в українській рецепції знайдемо чимало, характерно, що жіноча солідарність у цьому аспекті відсутня.

Листи Марка Вовчка доводять, що в її особі маємо перший приклад опанування жінкою професії літератора в українському культурному просторі. Попри їдкі характеристики недобррозичливців та звинувачення в плагіаті (надумані і небезпідставні) для неї відповідь на засадниче фроммівське питання «Бути чи мати?» може бути тільки одна: бути. Фахово працювати над збором матеріалу, писати тексти, впливати на літературний процес – для Марії це можливість бути справжньою, а не просто імітувати штиб життя знайомих чоловіків чи маскувати свою поверховість, бажання слави. З величезним запалом Марко Вовчок вивчає історію, включно з українською. Наприклад, у листі до Опанаса Марковича 1857 р. знаходимо інформацію про ретельне опрацювання «Історії» Бантиш-Каменського і пошуки інших

історичних джерел. Письменниця цікавилася працями з французької історії Адольфа Тьєра, вивчала ази теорії літератури та її історію. Навіть на схилі літ намагалася читати безліч літературних новинок різними мовами. Своєю перекладацькою діяльністю так чи інакше вона долучилась до формування в Російській імперії канону світової літератури. Загалом листування Марка Вовчка можна розглядати як своєрідну індульгенцію: вони засвідчують повсякчасну і невтомну літературну працю письменниці. Слово «пишу» є наскрізним у її листуванні – як реальна хроніка, жорсткі умови буденності, але іноді – як мрія. У листі до Жуля Етцеля п'ятдесятирічна письменниця зізнавалась, що вона відійшла від активної літературної роботи, та це не принесло душевного спокою, а лише стало причиною страждань: *«У моєму житті наче виникла порожнеча, яку ніщо не може заповнити. Ви знаєте, що я заробляла на життя своєю працею, і...інше існування, яким би воно не може зробити мене щасливою»* [5, с. 183].

Епістолярій Марка Вовчка фіксує її громадянську активність. З юності вона мріяла про просвітительську роботу, заснування шкіл. В самій літературній творчості вбачала місце для благодійності, наприклад, виношує наміри видати книгу своїх творів чи перекладів з метою допомоги жертвам голоду. Намагалась бути корисною для різних нових проектів у культурному просторі України, як-от: перебуваючи в Парижі, вона збирає матеріали для чернігівської газети, що перебувала у критичному стані.

Магнетизм світу літератури зумовив інтерес Марка Вовчка до відомих письменників, однак у контактах з ними, зокрема епістолярними, насамперед вбачають корисливість досвідченої інтриганки. Та факти говорять про інше: у спілкуваннях з селебриті свого часу вона не була нав'язливою, багатослівною, неодноразово їй приходилось вислуховувати й читати скарги на її тривале мовчання, надто короткі й холодні листи. Отож в епістолярії вона цілком відповідала маркеру, яке закріпилось за нею у вищому світі, – «мовчуще божество».

Досі дослідники більше звертають увагу на листи письменниці до знакових постатей доби. І першим серед них слід назвати Тараса Шевченка, який з великою симпатією ставився до «сили молоді» української літератури. Збереглося лише два дружні листи Марка Вовчка до Шевченка, написані з Дрездена і Риму. Парадокс, але останній лист був написаний фактично після смерті Шевченка (8 березня 1861 р. за старим стилем), йому притаманне передчуття чогось лихого: *«...прошу Вас дуже: бережіте себе. Чи таких, як Ви, в мене поле засіяне?..»* [5, с. 113]. Дізнавшись про смерть Кобзаря, Марія була глибоко вражена, про що свідчить її зізнання у кореспонденції до чоловіка Опанаса Марковича: *«Я ні об чім думати не можу. Боже мій. Нема Шевченка... Ні об чім я більше не буду говорити сьогодні – я хочу плакати»* [5, с. 116].

Більш тривалою була епістолярна комунікація Марка Вовчка з іншими письменниками, причому з деякими з них її пов'язували інтимні стосунки. Віктор Домонтович назвав Марію «Моцартом любовних історій» століття, відтак досі не втрачено інтересу до таємниці її стосунків з Пантелеймоном Кулішем, Іваном Тургенєвим, Дмитром Писарєвим, Жулем Етцелем. Всі вони були зачаровані харизмою жінки-письменниці, хоча нерідко на зміну палким почуттям приходило гірке відчуття обманутих сподівань. В епістолярному стилі адресантки до літераторів домінує гречний, стриманий тон, який вказує на емоційне помежів'я дружби-любові та дає підстави побачити в ній людину цілком самодостатню. Інколи в її листах проглядається формула, виголошена значно пізніше Ольгою Кобилянською, що і на початку ХХ ст. вважалась викликом для суспільства, – «Бути самій собі ціллю». З чоловіками вона відкидала пафос жертвності, вміла прислухалась до камертону внутрішнього «Я»,

що характеризує, наприклад, її стосунки з Тургенєвим, якому вона писала: *«Вас зовут равнодушным ко всему человеком, и я вас так называла иногда сама и ко всему равнодушия не люблю, а с вами лучше, чем с другими»* [5, с. 138].

Слід погодитись з висновком Віри Агеєвої щодо моделі стосунків письменниці з Кулішем, який на словах підтримував емансипаційні тенденції доби, проте залишався типовим представником патріархальної культури: *«Успішна і незалежна жінка дратує й обурює, її самодостатність (яка так вражала всіх в Марії Маркович) – просто нестерпна, адже не лишає місця для звичних чоловічих ролей»* [1, с. 23]. Водночас Ніла Зборовська звинувачує Марка Вовчка за нещирість, холодність, ховання за епістолярні кліше, імітацію почуттів. Причому дослідниця наполягає на комплексі письменниці, через який *«у любовних історіях вона шукатиме передусім символічного замітника батька»* [9, с. 101]. За нашими спостереженнями вік партнерів у любовних історіях не грав для неї суттєвої ролі. Серед її романів переважають стосунки з чоловіками, що були молодшими за неї. В листуванні письменниці наявні численні докази здатності жінки до глибоких почуттів, «проростання» в близьку людину, що задля наукової чесності не варто оминати.

Палкі почуття письменниці пережила до Олександра Пассека, молодого юриста, сина російської мемуаристки, близького родича Олександра Герцена. З ним вона об'їхала пів-Європи, і власний невизначений статус молода жінка не намагалась змінити. На початку 1863 р. Марія писала коханому: *«Я всегда буду любить тебя, мой дорогой и милый, и оттого не меньше, что замуж если за тебя не пойду... а потом, мое сердце, будешь ли ты счастлив со мной как с женой?»* [5, с. 143]. Жінка сумнівалась, що може принести комусь щастя, ставши дружиною, надто незалежною вона була, надто переймалась професійною кар'єрою, щоб наважитись на черговий подружній альянс. Однак стосунки з Пассеком переросли у громадянський шлюб, і він був щасливий з нею до останнього подиху. Смерть Олександра стала великим випробуванням для Марка Вовчка. Мати і брат небіжчика повсякчас підтримували вдову, і в листах до них Марія перевтілювалась, знімаючи з себе панцир «мовчущого божества». Тільки з близькими Олександра вона дозволяла собі відверто визнавати непоправний біль втрати: *«Отчего я не могу еще хоть раз обнять его и перенести хоть, как в последнее время с постели на диван. Я ведь еще чувствую живого, тяжесть его тела, его дыхание, – чувствую так живо, что сердце у меня как тогда бьется... Чужая рука ни одного разу не коснулась его...»* [5, с. 182–183].

Коли виріс син Богдан, його товариство стало близьким і для матері. У колі його приятелів Марія познайомила з своїм другим чоловіком – Михайлом Лобачем-Жученком. За нашими спостереженнями, Марії були чужі самотерзання з приводу вікової різниці. Анна Ільків висловлює припущення, що письменниці могла відчувати певний комплекс вини перед своїм сином, однак вона побудувала стосунки з Богданом на основі взаємоповаги і довіри, толеруванні вибору одне одного. Слід додати, що материнський талант переконливо ілюструють напрочуд інформативні листи і до сина Богдана, і до внука Бориса (нешлюбного сина Богдана, якого письменниці усиновила, рятуючи від неслави його матір). В спілкуванні з синами мати ніколи не впадала в дидактизм. Схильність до дистанції – одна з важливих рис Марка Вовчка-кореспондента. Вона повсякчас контролює відстань, рідко ініціює зближення, фіксує найменші прояви відчуження і ментально реагує на це. Інколи через власну обережність їй приходиться виправдовуватися, вказуючи на причини, які говорять про характерну для неї спостережливість, психологічний «слух», подекуди острах перед емоційними витратами. Лише у листуванні з Михайлом Лобачем-Жученком Марія втрачає органічний для неї самоконтроль, проявляє виняткову емоційну

щедрість. Ніжність і турботливість до Михайла не позбавлені материнських прикмет, він нагадував їй сина, який потребував інвестицій чужого досвіду, ласки й піклування. З іншого боку, емоційна і практична залежність від коханої Михайла Лобача-Жученка не викликає сумніву, хоч їхнє листування містить аллюзії і на бурхливість цих стосунків, і на моменти криз, і на поступову втрату повної влади письменниці над чоловіком. У листах до молодого Михайла мають місце грайливість, еротичний підтекст, промовистими є навіть нетипові для письменниці підписи «Твоя Маруся», за якими очевидне намагання стерти віковий бар'єр. Водночас листи багаті на зізнання, які слушно визнають метафізичним еросом. Колишній гардемарин не зробив кар'єри, він служив дрібним чиновником удільного відомства, і його дружина, яка свого часу знала неабияку популярність у вищому світі, сприймала свій новий статус як власний вибір. Варто додати, що Михайло Лобач-Жученко («Жучок»), з яким Марію пов'язували тридцять шість років найтісніших стосунків, – родом з Полтавщини, що певною мірою сприяло розширенню віртуального українського поля письменниці на Кавказі.

Листування з Михайлом переконливо доводить, що Марія тяжіла до типу кохання, який називають «любов-опіка», яке передбачає заміщення гендерних ролей дружини і матері. За Зборовською, яка нерідко у своїх оцінках психотипів письменниць спиралась на резонансну книгу Отто Вайнінгера «Стать і характер. Принципове дослідження» (1902 р.), в особі Марка Вовчка домінує код «Проститутки», який повністю витісняє код «Матері». Однак конфлікт цих психотипів, який дослідниця вбачає у самореалізації яскравих жінок-особистостей (наприклад, Оксана Забужко), не є самоочевидним в листуванні Марка Вовчка. Скоріше письменниці вдається абстрагуватися від поляризації еросу й материнства, звести нанівець конфлікт між іпостасями «Проститутки» і «Матері», не втративши власної ідентичності. Нині теорія інстинктивної жіночності Отто Вайнінгера, згідно з якою пізнання сутності жінки завжди є двочленным вибором, не видається переконливою. У цьому сенсі заслуговує більшої довіри оцінка психотипу Марка Вовчка з боку Олександра Герцена. Він побачив у письменниці суперечливість поведінки, вважав її фатальною жінкою, разом з тим вона вражала його, як і більшість сучасників, зневагою до умовностей, чим нагадувала йому модель поведінки Жорж Санд, поширення якої стало домінантним вектором у подальшому цивілізаційному поступі.

З погляду гри, маскування, що потребує розгадок, заслуговують уваги листи Марка Вовчка до її подруги Віри Єракової, піаністки і перекладачки, значно молодшої віком. З Вірою («лисонькою», «рибкою») у письменниці склалися напрочуд близькі, довірливі взаємини, але і тут має місце певна настороженість, відвойовування простору незалежності.

Отже, епістолярна спадщина Марка Вовчка доводить, що письменницю завжди турбувала проблеми самореалізації жінки в суспільній та культурній сферах (освіта, працевлаштування, комунікативні обмеження), її емансипації, гендерної рівності. Однак вона рідко вдавалась до феміністичної критики верховенства чоловіків, нерідко засуджувала інфантильність тогочасного жіноцтва, зокрема окремих його верств. Є підстави стверджувати, що жіноче «я» індивідуальності письменниці яскравіше проявляється в нефікційному, а не в художньому наративі. Загалом епістолярій Марка Вовчка оптично приближує до сучасності епоху перших спроб самопрезентації жінки як індивідуальності, що заслуговує своєї ролі в культуротворчості. На жаль, суттєві вилучення з епістолярних документів письменниці, а також неминучість маски, що завжди має місце в листуванні, не дають можливості сповна визволити образ письменниці від таємничого шлейфу, що зумовлює непримиренність дослідників її феномену.

Список використаної літератури

1. Агеєва В. П. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму / В. П. Агеєва. – Київ: Факт, 2008. – 360 с.; Aheieva V. P. Zhinochyi prostir: Feministychnyi dyskurs ukrainskoho modernizmu / V. P. Aheieva. – Kyiv: Fakt, 2008. – 360 s.
2. Андросова-Байда Д. «Жіноче письмо» в історіографічному дискурсі / Д. Андросова-Байда // Ейдос. – 2008. – Вип. 3, Ч. 1. – С. 354–370; Androsova-Baida D. «Zhinoche pismo» v istoriografichnomu dyskursi / D. Androsova-Baida // Eidos. – 2008. – Vyp. 3, Ch. 1. – S. 354–370.
3. Барт Р. Фрагменти мови закоханого / Р. Барт; пер. з франц. М. Філь. – Львів, 2006. – 283 с.; Bart R. Frahmenty movy zakokhanoho / R. Bart; per. z frants. M. Fil. – Lviv, 2006. – 283 s.
4. Варикаша М. М. Гендерний дискурс у літературі non-fiction (на матеріалі щоденників письменників першої половини ХХ століття): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.06 / Марта Миколаївна Варикаша; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 2009. – 24 с.; Varykasha M. M. Gendernyi dyskurs u literaturi non-fiction (na materiali shchodennykiv pysmennykiv pershoi polovyny XX stolittia): avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.01.06 / Marta Mykolaivna Varykasha; NAN Ukrainy, In-t l-ry im. T. H. Shevchenka. – Kyiv, 2009. – 24 s.
5. Вовчок Марко Листи у 2-х т. / Марко Вовчок; відп. ред. Н. Крутікова. – Київ: Наукова думка, 1984. – Т. 1: Листи 1850–1871. – 479 с.; Vovchok Marko Lysty u 2-kh t. / Marko Vovchok; vidp. red. N. Krutikova. – Kyiv: Naukova dumka, 1984. – T. 1: Lysty 1850–1871. – 479 s.
6. Вовчок Марко Листи у 2-х т. / Марко Вовчок; відп. ред. Н. Крутікова. – Київ: Наукова думка, 1984. – Т. 2: Листи 1872–1907. – 624 с.; Vovchok Marko Lysty u 2-kh t. / Marko Vovchok; vidp. red. N. Krutikova. – Kyiv: Naukova dumka, 1984. – T. 2: Lysty 1872–1907. – 624 s.
7. Дерида Ж. Письмо та відмінність / Ж. Дерида; пер. В. Шовкун. – Київ: Основи, 2004. – 602 с.; Deryda Zh. Pismo ta vidminnist / Zh. Deryda; per. V. Shovkun. – Kyiv: Osnovy, 2004. – 602 s.
8. Доманицький В. Марія Олександрівна Маркович – авторка «Народних оповідань» / В. Доманицький // Літературно-науковий вісник. – 1908. – Т. XLI, Кн. I. – С. 48–75; Domanyskyi V. Mariia Oleksandrivna Markovych – avtorka «Narodnykh opovidan» / V. Domanyskyi // Literaturno-naukovyi visnyk. – 1908. – Т. XLI, Кн. I. – С. 48–75.
9. Зборовська Н. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури / Н. Зборовська. – Київ: Академвидав, 2006. – 502 с.; Zborovska N. Kod ukrainskoi literatury: proekt psykhoistorii novitnoi ukrainskoi literatury / N. Zborovska. – Kyiv: Akademvydav, 2006. – 502 s.
10. Ільків А. В. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ – початку ХХ століть: дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.01.01 / Анна Володимирівна Ільків; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2016. – 410 с.; Ilkiv A. V. Intymnyi dyskurs pysmennytskoho epistoliariiu druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolit: dys. ... dokt. filol. nauk: spets. 10.01.01 / Anna Volodymyrivna Ilkiv; Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasyliya Stefanyka. – Ivano-Frankivsk, 2016. – 410 s.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2018.

S. Kocherha

**EPISTOLARY BY MARKO VOVCHOK:
GENDER PECULIARITIES OF COMMUNICATION**

In recent literary critics, the researches of the homo scribens phenomenon became relevant in the context of philosophical and anthropological aspects. Currently, it is essential to interpret writing as a way of preserving one's memory through self-alienation. In the early 70's of the 20th century, there was distinguished the category «women's writing», which, among other things, opens wide perspectives for the comprehension of non-fiction literature. In the history of women's writing, the epoch of Enlightenment became an important milestone, which raised the letter to one of the leading genres. The epistolary communication has become a mass phenomenon in the 19th century, in particular self-expression through the letters has become an important segment of writers' creativity. In the array of epistolary heritage of Ukrainian writers, the correspondence of Marko Vovchok deserves a special attention. The article deals with the gender characteristics of the author's writing, analyses the attempts of the woman-writer to find her place in conditions of masculine culture.

The multilingual correspondence of Marko Vovchok testifies that in her person we have the first example of the woman's mastering of the writer's profession in the Ukrainian discourse. Her works were acknowledged, while she had to endure accusations of plagiarism and condemnation for unacceptable behavior. The writer associated her own pseudonym with humiliation, but hiding her authorship in the publications by using a male name was the only way for her. Literature was the sense of her life and the way of obtaining material independence.

In her letters, Marko Vovchok demonstrated a deep interest in history, theory of literature, showed good orientation in the literary process of that time. To a large extent, the self-education of the writer was due to diverse contacts in the literary world. Researchers get a lot of information from epistolary communication of Marko Vovchok. Such well-known writers as T. Shevchenko, P. Kulish, I. Turgenev, P.-J. Hetzel were among her addressees. Mostly, literary critics emphasize the intimate discourse of the writer's private correspondence. Often, Marko Vovchok is criticized for coldness, hiding behind cliches, imitating feelings, a complex of attraction to older men as symbolic replacements of her father (N. Zborovskaya). However letters to the younger ones A. Passeka, M. Lobach-Zhychenko indicate that the sender was capable of deep feelings and of sacrifice in relationships with her beloved men. With them, she tended to the type of «love-ward», which involves replacing the gender roles of wife and mother. At the same time, epistolary communication proves the maternal talent of the writer, her trusting relationships with the sons, that were built on tolerant respect for each other's choice.

The correspondence of Marko Vovchok is a matter for discussion about the problems of women's realization in the social and cultural spheres, emancipation, gender equality, infantilism of the very womanhood. The literary history propose the image of Marko Vovchok as a fatal woman who despised taboo. But writer's epistolary reflects her self-sufficiency, introverted distancing, orientation towards professional expression, devotion to beloved ones. The letters of Marko Vovchok are the large document of the 19th and early 20th centuries, which demonstrates self-presentation of the woman as an individual, deserving her own role in cultural creativity.

Key words: literature non-fiction, scriptor, gender, emancipation, self-image.

УДК 821.161.2-95.09

В. В. Краснощок

НЕПОВНОТА «УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ»: ДРАМА П. ТИЧИНИ У КРИТИЦІ Є. МАЛАНЮКА

У статті систематизуються роздуми Є. Маланюка, спрямовані на осмислення постаті П. Тичини в контексті окресленої проблеми «духовної суверенності» генія і таланту. Досліджуються взаємозв'язки між біографічними факторами становлення духовності і динамікою мистецької практики, яка була відбиттям внутрішньої суті поета. Здійснене наближення до розуміння феномену «національної душі» крізь призму долі і самореалізації відомих персон української культури.

Ключові слова: П. Тичина, «духовна суверенність», світопереживання, есеїстика Є. Маланюка

Постановка проблеми. Дилема аристократи/просвітяни (в контексті культурологічної теорії критика це дилема скитсько-еллінського і варяго-римського первня в національній ментальності) стали підґрунтям аналітичного осягнення Є. Маланюком підрадянської літератури. Літературознавець розглядає життєву позицію і творчу самореалізацію письменника («біографію духу») у контексті визначення міри вияву національної самоідентичності та здорового національного духу. Він вводить поняття «духовної суверенності» – цілісності і однозначності національної самоідентифікації митця, здатності письменника за посередництвом художньої практики утверджувати національний ідеал буття.

Мета статті полягає в систематизації роздумів Євгена Маланюка присвячених постаті П. Тичини; виявлення та усвідомлення раціонального й емоційного начал творчості митця, та дослідження Маланюком проблеми «духовної суверенності» генія і таланту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рецепція Є. Маланюком П. Тичини була спровокована свідомо установкою на полемічність, адже той був представником табору українських радянських письменників. Так, у діаспорній періодиці друкували поезії М. Рильського, М. Хвильового, студії М. Зерова («Літературно-науковий вісник» (Львів), «Веселка» (Варшава), «Стерні» (Прага) тощо), до еміграційних центрів у Польщі та Чехії доходили радянські літературні журнали та альманахи («Червоний шлях», «Літературний ярмарок», «Вапліте», «Життя і Революція»), окремі твори Б. Антоненка-Давидовича («Смерть»), Ю. Яновського («Майстер корабля»), Вал. Підмогильного, М. Хвильового, поетичний доробок неокласиків, М. Івченка, М. Філянського, Г. Чупринки, драми М. Куліша тощо, які ставали предметом гострих полемічних і критичних виступів вісниківців на чолі з Д. Донцовим, аналітичних роздумів Ол. Дорошкевича, О. Лотоцького, Д. Чижевського. Зауважимо, що критичні виступи були взаємними. У радянській періодиці («Літературна газета», «Критика», «Пролетарська правда») із оцінкою творчих практик «ворожого» буржуазного еміграційного табору виступали В. Гудима, О. Чепурний, А. Хвиля. Рецензуючи еміграційний часопис «Нова Україна» у статті «Художній матеріал у «Новій Україні», полеміст виявив обізнаність із доробком Катрі Гриневичевої, Ю. Дарагана, А. Павлюка, Кліма Поліщука, О. Стефановича, тощо.

Виклад основного матеріалу. Особливу увагу в контексті окресленої проблеми «духовної суверенності» генія і таланту Є. Маланюк присвятив П. Тичині

Відшуковуючи взаємозв'язки між біографічними факторами становлення духовності і динамікою мистецької практики, яка була відбиттям внутрішньої суті поета, літературознавець указав на глибокі ментальні чинники, що спровокували деформацію творчої особистості П. Тичини (акт «творчого самогубства»). Є. Маланюк характеризує кларнетиста як генія, вказуючи на планетарність і космічність його художнього мислення, інтуїтивізм як основи художнього переживання дійсності, архетипність образів, музичність як вияв діонісійського начала, одержимість тощо. Разом із тим, наголошує автор на тому, що відсутність міцної ментальної основи (духовна маргінальність митця, стан перехідності між селянсько-міщанською і священницькою культурою були обумовлені його походженням) визначила безособовість його творчої натури, а відповідно, у драматичний час тоталітарного тиску озвалася слабкою волею, страхом і внутрішнім зломом, що трагічно позначився на його манері.

До осмислення творчого доробку та особистості П. Тичини Є. Маланюк звертається у працях «Напровесні» (1922 р.), «Буряне поліття» (1927 р.), «М. Рильський у п'ятдесятиліття» (1951 р.), які відбивають динаміку дослідницької методики критика і його оцінок.

Студія 1922 року сповнена пієтету до молодого митця, що виражається в емоційності й пристрасності оцінок його «Сонячних кларнетів». Такою була, зумовлена і продиктована його концепцією митця-Месії, Генія, теоретична праця «Думки про мистецтво» (1923 р.). Основу цієї концепції склали філософсько-естетичні міркування Ф. Ніцше, викладені у праці «Народження трагедії із духа музики», тому феномен «геніальності» у Маланюковому трактуванні має генетичні витоки з ідеї німецького дослідника аполонівського і діонісійського начала творчості. Тож геніальне – це втілення діонісійського начала осягнення світу, завдяки якому «розбиваються пута індивідуалізації і відкривається широкий шлях до Матері буття, до потаємної суті речей» [4, с. 117]. Властивостями такого мистецького способу осягнення дійсності є візіонерство, інтуїтивізм художнього мислення, сугестивність поетичного мовлення, яке здатне підсвідомо збуджувати відповідні імпульси (провокувати переживання, надихати на дії) в реципієнтів. З погляду аналітичної психології, такий тип мистецької практики, за визначенням К. Г. Юнга, є провісницьким. Його джерела заховані «в глибинах людської думки, <...> у глибинах доісторичної епохи або надлюдського світу, де протиставлені світло і темрява» [5, с. 38–39]. Психолог зауважує, що почасти зміст творів – результат такого художнього освоєння дійсності – залишається таємницею навіть для самого митця, бо він загалом не піддається людському розумінню: він надто концентрований, позачасовий, первісно хаотичний. Такі твори, на думку вченого, відзначаються високим рівнем символізації, їхній зміст який по-різному дешифрується людьми, залежно від їхнього культурного і духовного рівня розвитку, залежно від часу, епохи, панівного світогляду і т.д. Таким чином, геніальність має ще одну виразну ознаку, метафорично описану Ф. Ніцше як метафізичне осягнення світової волі (А. Шопенгауер), і точніше визначену Г. Юнгом як архетипність. У Є. Маланюка ця властивість мистецької творчості закорінена у національному духові – національній ментальній парадигмі світосприймання.

На початок 1920-х років, за спостереженнями Є. Маланюка, мистецька практика П. Тичини демонструвала саме такі характеристики художнього мислення і письма: «А ось перед нами поет, котрий співає так, як ліс – шумить, як сонце – світить, а вітер – хлюпоче в хвилях Дніпра.

Поет, для котрого не треба ні техніки, ні циркуля, бо правдивому талантові це все дається згори тим, що зветься *артистичною інтуїцією*.<...>

Те, що палахкотить в сферах *позарозумового єства Тичини* і що сформульовується в *інстинктивних метрах і ритмах його строф*, – не є наслідком праці, а є наслідком правдивого, на жаль, тепер мало відомого сучасним поетам процесу – *процесу натхнення*» [3, с. 310] (курсив наш – В. К.).

Підкреслюючи візіонерство поетової лірики, молодий критик патетично стверджував: «Занадто його твори подібні до пророцтв, щоб їх до кінця зрозуміло щоденне людство» [3, с. 314].

Так ознаки творчої манери П. Тичини, за спостереженнями Є. Маланюка, впливали із *музичності* його світовідчуття і світосприймання. Критик зауважує, що музика в лірика є не тільки формотворчою, хоча й підтверджує це аналізом його звукопису, підґрунтям якого є інтуїтивне переживання автором буття. Вона ж є основою образності його поетичного світу, й у цьому суть його геніальності: «музика, котра завжди була і є кісткою справжньої поезії, служить Тичині тою, властиво, формою, в якій він приймає враження. Для всякого з'явища він оприлюднює, так би мовити, – його музичний еквівалент» [3, с. 310]. Ці твердження мали безпосередній генетичний зв'язок із інтерпретацією суті музики Ф. Ніцше. Німецький філософ трактував цей феномен як «вираження світу», його «метафізичне начало», як «безпосередній образ волі» [4, с. 118] і, зрештою, як «всезагальну мову», яка відбиває внутрішню суть явищ: «Музика пробуджує символічне споглядання діонісійської все загальності, музика надає символічному образу вищого значення, <...> музика здатна народжувати міф, трагічний міф» [4, с. 120], який стає символічним утіленням «діонісійської мудрості», за Ф. Ніцше.

Саме таким змістом сповнене Маланюкове розуміння природи символізму автора «Сонячних кларнетів»: «музика <...> стала *істотою поезії* українського поета П. Тичини. <...> У віршах Тичини *під тілом слів* – кипить кров, б'ється пульс життя пантеїстично-космічного, що *відбиває в собі такт Серця Світу*» [3, с. 310] (курсив наш – В. К.).

Ці ознаки стають для критика індикаторами геніальності творчості П. Тичини, вказують на довершеність і піднесеність, філософську глибину його набутку, який має загальнолюдське значення, що детермінується *космізмом* художнього мислення поета. Разом із тим індикатором належності цієї творчості до «високого мистецтва» є й *національна детермінанта* філософії буття П. Тичини, його світовідчуття і світопереживання. Є. Маланюк наголошує на тому, що «він – Син Космосу, в той же час (і перш за все!) є сином України – її чорнозему, її безкрайого простору» [3, с. 312].

У цих міркуваннях кристалізується пізніше сформульована і розгорнута в праці «Творчість і національність» (1935 р.) ідея взаємозалежності національного інстинкту й мистецької праці як відбитку духовності її репрезентанта, зокрема віддзеркалення повноти національної душі митця, що обумовлює гармонійність і цілісність художнього світу. Окрім того, у системі критеріїв оцінок творчої практики, розробленої Є. Маланюком, визначником елітарності (духовної повноти і динаміки) є диктат трагічного, переживання котрого стимулюють піднесення, пафос героїчного, волі і чину.

Цю властивість художнього світу П. Тичини підмічає спостережливий критик у наскрізному для лірики митця образі України, який виростає «в трагічну постать Жінки-Матері», в синтез Матері – Матері-України і Матері Божої-Мадонни [3, с. 312], що зумовлює й домінуючу тему – тему трагедії материнства (виразно національної проблеми ще від часів Т. Шевченка). Їх превалювання, для Є. Маланюка, є ознакою *природності реакції національної душі* поета на визвольні катастрофи 1917–1921 рр.

Інтуїтивізм національного ества П. Тичини, за спостереженнями дослідника, є підґрунтям медіумності (пророчості) його поетичних візій переродження народу-люду в народ-націю. Є. Маланюк називає таку неусвідомлену, ірраціональну прозорливість поета *одержимістю*. Характерно, що при цьому особистість самого митця, за його спостереженнями, розчиняється у стихії колективного несвідомого, що ним промовляє. Значно випереджаючи час, Є. Маланюк підійшов до розуміння колективного несвідомого («вища благодать») як основи візіонерського типу творчості. Порівняймо резюме українського поета-культуролога і засновника аналітичної психології. Перший указує на змістотворчу для поетичного слова геніального митця функцію колективного духу, який пригнічує, а то й знищує його індивідуальність: «Одержимий Тичина знайшов людські слова, щоб уняти ними це перше розплющення повік народу, як соціальної маси, що усвідомила себе самостійним Я і побачила своє місце окремим світом у космічній ієрархії. В цій одержимості *демоном відродження* головне значення Тичини, *чудового музичного інструменту*, на якому виконав *нарід пісню свого обудження*» (курсив наш – В. К.). Другий, описуючи психологічну природу візіонерського типу творчості, говорить про «пра-візію» – хаос, «загадкові форми прадавніх почуттів», які почасти є несумісними з «певними моральними категоріями» особистості митця і він прагне їх витіснити, приховати, зробити невидимим, для чого мобілізує весь арсенал своєї фантазії, але це так і не вдається, бо ці переживання є «поглядом у потойбіччя безодні людини» – «людським-і-аж-занадто-людським» [6, с. 98 – 99], за К. Г. Юнгом.

Таке відкриття Є. Маланюком ментальних основ геніальної творчості П. Тичини дозволило зробити йому декілька посутніх спостережень і висновків. Насамперед він зауважив, що, породжені глибинними духовними переживаннями поразки ренесансу, трагічні образи автора «Золотого гомону» сповнені пристрасності, емоційності і трагічності, що споріднює їх із піднесеністю і виводить знаковість цих образів за межі національного інтерпретаційного полі, надаючи їм загальнолюдського, за критиком, «загально-світового значіння».

Поряд із цим Є. Маланюк піднімає й важливе питання особистості митця, котрий стає провідником поривань і прагнень нації, її переживань, надії і передбачень долі. Наскільки індивідуальність митця цілісна? Наскільки вона виняткова і чим ця винятковість обумовлена, адже йдеться про генія? У такий спосіб актуалізується важлива для критика дослідницька парадигма обсервації особистості генія. Поштовхом до цього стали болісні драматичні метаморфози, які відбулися із П. Тичиною після 1925 року. Збірка «Замість сонетів і октав» була досить високо оцінена Є. Маланюком, котрий зауважив її трагічний пафос, що формував осердя музичності й слав передумови народження героїчного епосу [2, с. 300]. Утім в аналітичному нарисі «Українська література у світлі сучасності» критик зробив декілька промовистих визначень і висновків щодо особистості митця, які склали підґрунтя його творчого й духовного переродження. На думку Є. Маланюка, П. Тичина – «геніально-безособова постать нашої літератури відродження», проте ця безособовість, що дозволяє йому бути виразником колективного несвідомого і забезпечує загальнолюдський пафос його творів, для самого художника озивається безволлям, породженим відсутністю внутрішнього духовного стрижня, сили духу: «незважаючи на свідому волю до конструкції, до ствердження власного обличчя в “Плузі”, дальші зусилля Тичини були марні, і книга ця тільки обнажила *безхребетність і безвідповідальність автора, як особистості*. <...> з посідача геніальної теми обернувся обездрилений Тичина в пересічного літерата і нарешті замовк остаточно в мундирі “пролетарського” академіка» [3, с. 280] (курсив наш – В. К.).

Тема механізму (!) деградації творчої особистості П. Тичини проблема наскрізна для Є. Маланюка, бо її осмислення наближає автора до розуміння психологічного підґрунтя малоросійства в мистецтві. Дослідник добре розуміє чинники, які спровокували деформацію художника (говорить про об'єктивні причини тиску тоталітарної машини в «Буряному політті»), зіставляючи його постать із особистостями В. Еллана-Блакитного, М. Хвильового, констатує відсутність «ідейного пафосу» в П. Тичини, що примусило його «висіти у повітрі» і засудило на неплідність і фальш, а «фальш смертельний у мистецтві» – констатує літературознавець. Пізніше, 1951 року, повертаючись до цієї проблеми, Є. Маланюк окреслить й увиразнить тезу про «ідейність» як осердя творчої особистості, визначивши її як «культуру». Це поняття в авторському трактуванні має синтетичний характер: розуміється як комплекс світоглядних, естетичних, інтелектуальних особливостей індивідууму, сформованих на міцному ґрунті національного світовідчуття, стимульованого національним інстинктом. До того ж цілісність особистості, що забезпечується культурою – це ознака елітарності. У критика це поняття має не стільки соціальний вимір, скільки духовний. Елітарність є властивістю культури світоспоглядання, світопереживання тієї частини українства, для якої властивий активний духовний розвиток, стимульований насамперед освітою.

Висновки. Факт біографії П. Тичини («є сином бідного церковного дяка на Чернігівщині») для Є. Маланюка, за його власним зізнанням, «достатньо окреслює не так, може, “соціальний”, як культурний круг, з якого вийшов поет» [1, с. 300]. Саме в цьому критик бачить пояснення музичної культури митця, що «пізніш дали такий межуючий з геніальністю виквіт в “Соняшних кларнетах”». Проте духовна культура самої родини, у якій виховувався поет, була позначена «специфічною двозначністю», зумовленою духовною маргінальністю родини, що знаходилася в перехідному стані між селянсько-міщанською і священницькою. Тому-то П. Тичині бракувало «стихійної культури селянської хати» і елітарності культури духовенства. «У результаті, – підсумовує Є. Маланюк, – мусіла повстати певна знекоріненість, своєрідна соціальна неусталеність і анемічність. <...> І з цієї ж причини, думається, також легше було переломити крихке чернігівське стебло, що лише вспіло на короткий час рости, “Соняшним кларнетом”. Бракувало-бо Тичині міцнішого коріння в найпростішим “расовім” значенні цього слова» [1, с. 301].

Тож, на відміну від літературознавців-сучасників (Д. Донцов, І. Кошелівець, Ю. Лавріненко тощо), Є. Маланюк шукає глибших ментальних чинників деформації особистості П. Тичини, що в мистецькому аспекті інтерпретуються ним як «акт творчого самогубства». Його «музичне» переживання світу, не маючи глибокої духовної (культурної) основи, виплеснулося «Сонячними кларнетами» і, не підтримуване відповідно ментальною силою, поступово згасало. Тоталітарна система лише стимулювала цей процес, але, на думку Є. Маланюка, він був об'єктивним і незворотнім через анемію духовності художника.

Список використаної літератури

1. Маланюк Є. Книга спостережень : проза : в 2-х т. / Є. Маланюк. – Торонто : Гомін України, 1962. – Т. 1. – 525 с. ; Malaniuk Ye. Knyha sposterezhen : proza : v 2-kh t. / Ye. Malaniuk. – Toronto : Homin Ukrainy, 1962. – Т. 1. – 525 s.
2. Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу / Є. Маланюк. – Київ : Дніпро, 1997. – 430 с. ; Malaniuk Ye. Knyha sposterezhen. Statti pro literaturu / Ye. Malaniuk. – Kyiv : Dnipro, 1997. – 430 s.

3. Маланюк Є. Повернення : Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи / Є. Маланюк ; упоряд. і передм. Т. Салига. – Львів : Світ, 2005. – 496 с. – (Сер. : «Ad Fontes – До джерел»); Malaniuk Ye. Povernennia : Poezii. Literaturoznavstvo. Publitsystyka. Shchodennyky. Lysty / Ye. Malaniuk ; uporiad. i peredm. T. Salyha. – Lviv : Svit, 2005. – 496 s. – (Ser. : «Ad Fontes – Do dzherel»).

4. Ницше Ф. Сочинения в 2-х т. / Ф. Ницше. – Москва : Мысль, 1996. – Т. 1. – 831 с. ; Nitsche F. Sochineniya v 2-kh t. / F. Nitsche. – Moskva : Mysl, 1996. – Т. 1. – 831 s.

5. Юнг К. Поэзия и литература // Юнг К. Психоанализ и искусство / К. Юнг, Э. Нойманн. – Москва : Рефл-бук, Ваклер, 1998. – С. 38–39 ; Yung K. Poeziya i literatura // Yung K. Psikhoanaliz i iskusstvo / K. Yung, E. Noymann. – Moskva : Refl-buk, Vakler, 1998. – S. 38–39.

6. Юнг К. Г. Психология і поезія / К. Г. Юнг // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття / за ред. М. Зубрицької. – Львів, 1996. – С. 93–107 ; Yunh K. H. Psykholohiia i poeziia / K. H. Yunh // Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX stolittia / za red. M. Zubrytskoi. – Lviv, 1996. – S. 93–107.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2018.

V. V. Krasnoshchok

INCOMPLETENESS OF «UKRAINIAN HUMAN»:

P. TYCHINA'S DRAMA IN Y. MALANIUK'S CRITICISM

Y. Malaniuk devoted special attention to P. Tychyna in the context of the outlined problem of «spiritual sovereignty» of genius and talent. Looking for the interrelations between the biographical factors of the formation of spirituality and the dynamics of artistic practice, which was a reflection of the inner essence of the poet, the literary scholar referred to the deep mental factors that provoked the deformation of P. Tychyna's creative person. Y. Malaniuk characterizes the clarinetist as a genius, outlining planetary and space-consciousness of his artistic thinking, intuition as the basis of the artistic experience of reality, the archetype of images, musicality as the manifestation of the Dionysian origin, obsession, etc. At the same time, he stressed that the lack of a firm mental basis (the spiritual marginality of the artist, the state of transition between the peasant-bourgeois and priestly culture was due to his origin) determined the impersonal nature of his creative nature, and, accordingly, in the dramatic time of totalitarian pressure, he displayed a weak will, fear and internal fracture, which tragically affected his manner.

To understand the creative work and personality of P. Tychyna, Y. Malaniuk refers to the works of «Naprovesni» (1922), «Buriane polittia» (1927), «M. Rylskiyi u piatdesiatylittia» (1951), reflecting the dynamics of the research methodology of the critic and his assessments. Thus, the signs of P. Tychyna's creative manner, according to Y. Malaniuk's observations, stemmed from the musicality of his attitude and worldview. The critic observes that the music in lyrics is not only formative, although it confirms this by an analysis of his soundtrack, the basis of which is the intuitive experience of the author of being. It is the basis of the imagery of his poetic world, and this is the essence of his genius. These signs evolve criticisms of P. Tychyna's genius and creativity, pointing to the perfection and sublime, the philosophical depth of his gain, which has a universal meaning determined by the cosmism of the poet's artistic thinking. Along with this, Y. Malaniuk raises an important issue of the artist's personality, which becomes the leader of the grips and aspirations of the nation, its experiences, hopes and predictions of destiny. The mechanism of the degradation of the P. Tychyna's creative personality is a cross-cutting problem for Y. Malaniuk, because its reflection brings the author closer to understanding of the psychological basis of malorossiystvo in art. The integrity of the individual provided by the culture is a sign of

elitism. In criticism, this concept has not so much a social dimension as spiritual. Elitism is a feature of the culture of world outlook, the world experience of the part of Ukrainians, which is characterized by active spiritual development, stimulated primarily by education.

Key words: P. Tychyna, «spiritual sovereignty», world empathy, Y. Malaniuk's essay.

УДК 821.111(73)-31.09

В. В. Кузєбна
Л. О. Грєчуха

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ТА СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАННОЇ ПРОЗИ ШЕРВУДА АНДЕРСОНА (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ «КІТ БРЕНДОН»)

У статті проаналізовано романну прозу пізнього періоду творчості американського письменника Шервуда Андерсона, представлену твором «Кіт Брендон». Дослідницьку увагу зосереджено на особливостях організації внутрішньої та зовнішньої форми твору, а також на тих поетикальних домінантах, які можуть вважатися інноваційними для творчого доробку автора.

Ключові слова: романна проза, поетика, організація художнього мовлення, стиль усної нарації, образ оповідача і розповідача, авторська маска, структура оповіді.

Багатогранна творча спадщина Шервуда Андерсона охоплює різні за жанровими ознаками твори. Хоча у сучасному літературознавстві письменник позиціонується як видатний майстер малого епічного жанру, в його творчому доробку превалує саме романна проза (всього 10 романів, з них 3 – автобіографічні). Цілком поділяємо точку зору Девіда Д. Андерсона [16; 17], Роберта Дуна [20], Стівена Еніса [21], Девіда С. Крамера [23], які вважають, що саме у художній тканині романів Ш. Андерсон зміг сповна реалізувати свій творчий потенціал, втілити мистецькі плани та висвітлити теми і проблеми, «які хвилювали багатьох, але про них не наважувались говорити відверто [23, с. 73–79]».

Ш. Андерсон – один з небагатьох американських прозаїків ХХ століття, який слідом за Г. Адамсом, усвідомив архаїчність значного історико-культурного відрізка американського життя і визначив свою світоглядну позицію на рубежі двох різних епох: як письменник він далеко відійшов від однієї, але одночасно патріархальне минуле міцно вкоренилось в його свідомості. Цілком виправдано, що в центрі багатьох романів Андерсона – історичні та психологічні зрушення, на тлі яких персонаж опиняється перед проблемою ідейного або / і морального зросту. Саме цим визначена увага автора до таких наскрізних у його романістиці тем, як вплив процесів індустріалізації та соціального відчуження на психіку індивідуума, роль «несвідомого» у людських стосунках та проблема взаємовідносин між статями.

Проза пізнього періоду, представлена романом «Кіт Брендон» («Kit Brandon», 1936 р.), який справедливо вважається яскравим репрезентативним матеріалом з огляду на еволюцію письменницької майстерності.

Актуальність нашого дослідження зумовлена, з одного боку, недостатнім рівнем і невідповідністю ступенів вивчення творчості Ш. Андерсона у вітчизняному літературознавстві, відсутністю дослідження його творчого доробку, в якому б було запропоновано аналіз рецепції його пізньої творчої діяльності, а з іншого – своєрідним

характером його художніх пошуків і новаторськими поетикальними прийомами автора, які знаходять відображення у пізній романній прозі.

Мета дослідження полягає у визначенні специфіки художнього твору Ш. Андерсона, його новаторства, і відтак – його місця в сучасному літературному процесі в контексті американської традиції. Видається доцільним проаналізувати проблему індивідуальної творчої манери автора, що зумовлює зосередження уваги на особливостях поетики письменника, як складової форми і змісту його творів.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки конкретних **завдань**: 1) проаналізувати романну прозу пізнього періоду творчості письменника, представлену романом «Кіт Брендон» на предмет реалізації новаторських художніх засобів, які простежуються на різних текстових рівнях; 2) виявити і дослідити авторські інновації стосовно зовнішньої форми твору «Кіт Брендон», які знаходять відображення у принципах організації художнього мовлення протагоністів; 3) з'ясувати і проаналізувати особливості внутрішньої організації художнього твору з акцентом на оповідних інстанціях.

За **об'єкт** нашого дослідження було обрано фінальний у творчому доробку Ш. Андерсона твір «Кіт Брендон», адже саме у ньому простежуються суттєві інновації як на формальному, так і на змістовому рівнях, які й стануть **предметом** нашого подальшого дослідження.

Слід зазначити, що появою роману «Кіт Брендон» Шервуд Андерсон одночасно несвідомо поставив крапку у своїй творчій біографії та змусив представників літературознавчої когорти активізувати увагу як до особистості автора, так і до його останнього роману. Увагу представників як офіційної, так і неофіційної критики привернув той факт, що сюжет твору повністю базується на реальних подіях. Якщо дотепер у попередніх творах письменника превалювала соціально-побутова тематика і чоловічий тип протагоніста, то фінальний роман містить певні елементи пригодницького роману, а функцію головної дійової особи виконує представниця жіночої статі. Зміна тематичних акцентів у творі автора обумовлена подіями у його житті під час тривалого перебування у південно-західній частині штату Вірджинія [26, с. 299]. Зважаючи на журналістське минуле, Андерсона як репортера було запрошено взяти участь у гучному судовому процесі проти відомої банди бутлегерів (від англ. *«bootlegger»* – термін, який з'явився у Сполучених Штатах під час впровадження «сухого закону» (Prohibition) для позначення особи, яка займається нелегальним виготовленням і/або реалізацією алкогольної продукції (прим. авт. – В. К.; Л. Г.)). Ця справа викликала широкий суспільний резонанс через те, що її діяльність патрунували можновладці, але найбільше громадську свідомість вразив той факт, що «королевою бутлегерів» (*the Queen of the Rumrunners*) була молода і приваблива жінка Віллі Картер Шарп.

Результатом відвідування судового процесу стала стаття Андерсона, опублікована 1935 року в журналі «Liberty». Автор робить спробу проаналізувати як лаштунки «великого бізнесу», так і його зовнішній бік, представлений тими людьми, які безпосередньо наражались на небезпеку, а саме: збіднілі фермери та безробітні мешканці гірських районів. Згодом зібраний матеріал було покладено в основу роману «Кіт Брендон», а Віллі Картер Шарп стала прототипом для створення художнього образу Кіт Брендон, про що автор зазначив на сторінках роману: «*The reader should bear in mind that Kit Brandon was and is a real person, a living American woman*» [18, с. 181].

На відміну від пасивних, нерішучих і залежних жіночих образів, репрезентованих у попередніх романах, письменник намагається створити образ жінки, яка самостійно

обирає свій життєвий шлях. У п'ятнадцятилітньому віці дівчина була змушена залишити рідну домівку через брудні домагання батька. Ця подія спричиняє знайомство Кіт зі світом дорослих, в якому вона відтепер повинна покладатися лише на власні сили. Домінування у характері Кіт таких маскулінних рис, як сміливість, сила волі, авантюризм й амбітність допомагають, на думку Велфорда Тейлора, реалізувати її потенціал й подолати шлях від робітниці на бавовнопрядильній і взуттєвій фабриках, згодом продавщиці у «десятицентовому магазині» і здобути матеріальну незалежність. Але якщо до сих пір письменник здебільшого приділяв увагу внутрішньому світу індивідуума, то у створенні образу Кіт Брендон не останню роль відіграє її зовнішність, на чому автор неодноразово зосереджує увагу: «*She is handsome, tall, slender, dark-haired, and curious; she had a slim young figure, thick soft hair, straight, clean young legs and young breasts...*» [18, с. 58]. Подібний симультанний акцент автора на тандемі внутрішніх і зовнішніх якостей індивідуума може вважатися інноваційним прийомом у творчому доробку Андерсона.

Незважаючи на центральність образу Кіт Брендон у художньому універсумі роману, помилково вважати, що авторська інтенція полягає у зображенні еволюції особистості головної героїні. Цілком поділяємо точку зору В. Тейлора і В. Райдаута, котрі вважають, що Андерсон мав на меті не тільки оповісти про життя звичайної дівчини, а й, насамперед, створити образ, який би уособлював Америку в період Великої Депресії та символізував духовне відродження нації [25, с. 92]. Отже, для досягнення цієї дуальної мети автор використовує техніку оповідання за допомогою двох нараторів – розповідача (від першої особи) й оповідача (від третьої особи). Так, в ролі розповідача й головної дійової особи виступає Кіт, яка оповідає про події її сповненого пригодами життя безіменному оповідачу, який не обмежується пасивною рецепцією, натомість він виконує функцію своєрідного біографа дівчини. Занотовані факти та враження згодом систематизуються, доповнюються його власними коментарями і презентуються нам у більш широкому соціальному контексті, ніж той, який враховувала Кіт. Подібні екскурси досить інформативні й носять переважно публіцистичний характер. Саме в них анонімний оповідач, відхиляючись від основної сюжетної лінії, занурюється в історичне минуле Америки, оповідає про тяжке становище людей, що мешкають біля південних схилів Аппалачів. Такі коментарі можуть вважатися доречними і переконливими, оскільки вони дають змогу відобразити особливості певного історичного періоду.

Цілком поділяємо точку зору В. Райдаута, який зазначає, що у подібних відступах простежується інтенція автора описати ті швидкі післявоєнні зміни, які відбуваються в американському суспільстві, і які Кіт (а в образі Кіт і вся нація) ще не здатна усвідомити, але які починають впливати на неї підсвідомо. Ще на початку роману, звертаючись до оповідача, Кіт каже: «*I want my story told*» [18, с. 19], але слід наголосити, що це оповідь радше не про її постать, а в її особі про американську націю.

Важливим засобом «взаємовідносин» автора й оповідача у творі, оповідь якого ґрунтується на чергуванні оповідних інстанцій, стає авторська маска. Оповідач в романі виявляється фіктивним «замісником автора», він не лише оповідає про події від власного імені, він імпровізує або /і переповідає почуте, керуючись власними світоглядними принципами, культурним і освітнім рівнем [9, с. 41]. Створення і функціонування авторської маски оповідача у творі відбувається з урахуванням концепту анонімності, за допомогою чого автор «реальний» вуалює свою причетність до твору, автобіографічних паралелей, а також чергування оповідних інстанцій (від першої до третьої і навпаки). Помітну роль у формуванні «маски» також відіграють

індивідуально-авторські світоглядні риси, які знаходять відображення у творі у відступах, роздумах і коментарях.

Авторські інновації стосовно зовнішньої форми твору простежуються, перш за все, у принципах організації художнього мовлення. Однією з диференційних характерних ознак роману «Кіт Брендон» є особливість художньо-мовленнєвої організації твору, яка базується на принципах традиції «усної нарації». Варто зазначити, що подібний прийом є домінуючим у новелістичній прозі Андерсона, тоді як лише його окремі елементи відображаються у попередніх романах автора.

Впродовж досить тривалого періоду часу питання і проблеми, пов'язані з ідентифікацією стилю усної нарації, знаходились й досі перебувають у полі зору представників критики і літературознавства. Загалом, дослідженню різних аспектів усної нарації або сказання (термін, яким послуговується російське літературознавство) присвячені праці М. Бахтіна [2], В. Виноградова [3], Б. Ейхенбаума [14], Б. Кормана [6; 7], В. Скобелева [10], Ю. Тинянова [11; 12]; Р. Бріджмена [19], Ф. Грізлі [22], В. Шміда [13], які намагаються дати визначення й охарактеризувати специфічні ознаки цього типу оповіді.

Так, перші кроки у літературній дискусії з приводу з'ясування природи сказання були зроблені представником російського формалізму Б. Ейхенбаумом. Автор статті «Ілюзія сказання» (1918 р.) розглядає його як засіб введення в літературу слова в якості «живої, рухомої діяльності, що створюється за допомогою голосу, артикуляції, інтонації, а також жестів і міміки» [14, с. 152]. У більш пізній роботі, на прикладі творчості М. Лєскова, Б. Ейхенбаум визначає сказання як «форму оповідної прози, яка своєю лексикою, синтаксисом та певною інтонацією зумовлює настанову на усне мовлення оповідача» [14, с. 214].

Подібною точки зору дотримується і Ю. Тинянов, але на відміну від колеги, він наголошує на інших функціональних можливостях сказання, яке, на його думку, орієнтоване саме на читача. Таким чином, літературознавець, акцентуючи увагу на ролі читача, зазначає, що така оповідна манера вводить у прозу не героя, а адресата, який під час читання починає «жестикулювати, посміхатися, тим самим він не читає оповідання, а грає його» [11, с. 160]. Згодом, така характерна ознака сказання як «орієнтація на читача-співрозмовника» стане предметом дослідження представників літературознавства наступних генерацій, зокрема Б. Кормана, К. Мушченко, О. Чудакова та інших.

Дещо інший підхід застосовував російський вчений В. Виноградов, який у статті «Проблема сказання в стилістиці» (1926 р.) наголошує, що визначення сказання лише як орієнтації на усну мову значно обмежує його функціональні можливості. Натомість, дослідник розглядає цю форму оповіді як «художню імітацію монологічного мовлення, яке ніби-то будується у відповідності до безпосереднього його говоріння» [3, с. 49].

Серед зарубіжних дослідників, у чийх працях робиться спроба проаналізувати еволюційну природу усної оповіді, слід назвати Р. Бріджмена [19], Ф. Грізлі [22] та В. Шміда [13]. Автор ґрунтовної праці «Розмовний стиль в американській літературі» («The Colloquial Style in America», 1966 р.) Р. Бріджмен досліджує це питання як в історичному, так і в діахронічному аспектах, і надає власну класифікацію компонентів, які є характерними ознаками стилю усної нарації.

Подібну спробу здійснив і німецький вчений В. Шмід, який, окрім визначення, навів сукупність характерних рис, які, на його думку, сприяють розпізнаванню цього явища. Попри те, що В. Шмід намагається теоретично обґрунтувати проблему сказання в літературі, а праця Р. Бріджмена носить суто прикладний характер, дослідники приходять до спільного знаменника, коли визначають систему компонентів, які

сприяють ідентифікації стилю усної нарації. Таким чином, серед таких ознак слід назвати: 1) нараторіальність, адже сказання – це текст суто наратора; 2) образ оповідача / розповідача, який є, зазвичай, вихідцем з «низів» суспільного прошарку; 3) обмеженість світогляду наратора, тобто помітна інтелектуальна дистанція наратора від автора; 3) усність, а саме передача на письмі специфіки усної вимови; 4) спонтанність, що зумовлює відтворення усного мовлення у процесі його природної формації; 5) ознака розмовності, що досягається завдяки використанню колоквиалізмів, жаргонізмів тощо; 6) нехтування хронологічними принципами.

Відтак, спираючись на основні положення зазначених праць, спробуємо застосувати запропоновану Р. Бріджменом і В. Шмідом класифікацію стосовно твору Андерсона «Кіт Брендон».

Традиція усної нарації має тенденцію до зображення постаті пересічної людини, життя якої розкривається крізь призму її власного світобачення з акцентами на опорі проти суспільного устрою та соціальних норм, які блокують можливі шляхи самореалізації. Досить часто автори подібних творів відверто висловлюються на адресу соціальних інституцій, які за словами Філіпа Грізлі, проklamують фальшиві цінності, тим самим вводячи в оману американську спільноту [22, с. 42].

Саме образ «простої людини», якою і є головна героїня Кіт Брендон, постійно перебуває в епіцентрі усіх подій роману. Будучи звичайним вихідцем з бідних віддалених гірських районів, неосвічена дівчина вступає до дорослого життя, наслідуючи типовий для її соціального статусу напрямок життєвого шляху: некваліфікована праця на фабриках згодом доповнюється досвідом роботи продавцем. Але на відміну від більшості представниць жіночої статі, які сприймають за належне нав'язані суспільною мораллю «правила життя», Кіт намагається відчайдушно опиратися усталеним принципам, порушуючи не тільки соціальні, а й юридичні норми.

Подібно до інших творів, в яких превалує стиль усної нарації, роман Шервуда Андерсона передає специфіку ідіолекту та менталітету індивідуума безпосередньо через екстенсивне впровадження ідіоматичних виразів. Але слід зазначити, що використовуючи подібний прийом, автор не мав на меті зайвий раз наголосити на походженні або соціальному статусі протагоністів, натомість вживання таких лексичних одиниць покликане індивідуалізувати й типізувати їх мовлення, а також підкреслити мовний колорит зображуваного.

Імітація спонтанної усної мови відображає прагнення автора передати навіть на письмі особливості усної вимови й оповіді. Саме на цій ознаці наголошували російські дослідники «усної нарації», серед яких Б. Ейхенбаум [15] і В. Виноградов [4]. Однак згодом М. Бахтін у праці «Проблема поетики Достоєвського» (1929 р.) доходить висновку, що головним в усній оповіді є не відображення ритмів розмовної мови, а робота автора чужим словом, чужою свідомістю [1, с. 222–223]. На думку російської дослідниці О. Орлової, згідно з принципами усної нарації, автор працює з чужим словом – словом героя, самохіть відмовляючись від свого традиційного «привілею» всезнаючого автора [8, с. 24]. Враховуючи цей аспект, вважаємо за доречне, говорити про функціонування мовної «маски», за допомогою якої у романі передаються специфічні особливості усної манери мовлення, і яка одночасно виконує функцію збереження власної індивідуальності. «Мовна» маска оповідача є одним із засобів приховування або прояву автора у творі, вона необхідна творцю тексту для створення образу розповідача / оповідача, який дотримується принципово іншої світоглядної, моральної та мовної позиції.

На нашу думку, в романній прозі, яка представлена твором «Кіт Брендон», використання «мовної» авторської маски, як одного із способів естетичного освоєння

дійсності та засобу створення ігрового модусу оповіді, простежується найбільш виразно. Функція усної нарації як особливого типу оповіді покликана відтворити сучасне героям твору монологічне мовлення – мова розповідача / оповідача, адже саме ритми розмовної мови здатні передати живі інтонації. Так, герой-розповідач (Кіт Брендон) у романі Андерсона не лише знайомить читача з перебігом подій, а її оповідь передає специфічні особливості усної манери мовлення.

Навіть зміна суспільного статусу і досягнення певного матеріального рівня, який відкриває перед Кіт двері у світ можновладців, не здатні приховати її справжнє походження і рівень освіти. Саме мовлення героїні стає тим індикатором, який виказує її належність до певного соціального класу. Фіктивний автор-оповідач неодноразово акцентує увагу читача на цьому аспекті, зазначаючи, що «...*when she spoke of her childhood, occasionally felt into the vernacular... The language, words coming straight down out of Elizabethan England*» [18, с. 13, 29]. Досить обмежений вокабуляр дівчини, нехтування елементарними правилами граматики (*Can't no girl depend* – подвійне заперечення; *What for was you ringing that bell?* – невідповідність форми дієслова *to be* щодо займенника *you*; *They were wanting* – це дієслово не вживається у часах групи *Continuous*), яке є типовим для просторіччя, та надмірне вживання жаргонізмів і діалектизмів («*poke*» замість «*sack*»), порушення орфоепічних норм не лише свідчать про її освітній рівень і соціальну приналежність, а й є складовими, сукупність яких створює *мовну маску оповідача*. Слід зазначити, що присутність у художньому універсумі твору оповідача або / і протагоніста, мова якого тяжіє до діалекту, і є, за Р. Бріджменом і В. Шмідом, другою характерною ознакою стилю усної нарації.

Наступним неодмінним атрибутом стилю усної нарації, на думку вищезгаданих науковців, є структура оповіді, яка характеризується епізодичністю, хаотичністю, алогічністю і нелінійністю сюжету. Подібний епізодичний виклад подій надає автентичності як розповідачу, так і оповіді. Відтак у свідомості реципієнта виникає асоціація, що персонаж, який розповідає історію – це «звичайна людина, а не спритний письменник-ошуканець, який спотворює факти і загострює інтригу задля збільшення тиражу твору» [22, с. 44]. Вагомим аспектом, яким характеризується традиція усної нарації, може вважатися принцип замовчування інформації. Мається на увазі, що оповідач / розповідач повинен дозовано інформувати нас про події свого життя, поетапно презентуючи їх, а згодом репродукувати певну інформацію, покладаючись виключно на власні спогади. При цьому його / її розповідь не підпорядковується певній хронології, адже головна властивість пам'яті – це вибірковість, якій не притаманна логіка та прогресія [24, с. 86].

Зважаючи на вищезгадане, зазначимо, що фрагментарна структура оповіді роману «Кіт Брендон» є типовим прикладом стилю усної нарації. Розповідь, яка ведеться переважно від третьої особи, базується лише на декількох інтерв'ю автора з прототипом головної героїні Кіт Брендон, кожне з яких є серією автономних спогадів, що охоплюють певні відрізки життя дівчини. Навіть якщо ці спогади об'єднати, керуючись принципом хронології, життя Кіт залишиться сумбуром епізодів, про які вона розповідає, перебуваючи під їхнім кумулятивним впливом.

Але слід наголосити, що певна тематика, специфіка образів і структури оповіді є лише частиною компонентів, необхідних для відтворення стилю усної нарації. Поза увагою Р. Бріджмена і В. Шміда залишилися деякі художні та стилістичні прийоми, які сприяють більш автентичному уподібненню стилю твору до традиції усної нарації. Так, на думку Філіпа Грізлі, найпростіший, але не менш важливий спосіб для відтворення ритмів розмовної мови – це нехтування усталеними синтаксичними конструкціями на кшталт *Підмет (Subject) – Присудок (Verb) – Додаток (Object)*.

Замість стандартної для англійської мови схеми, уснонарративний стиль послуговується альтернативними різновидами. Одним з таких варіантів є занадто короткі речення, які відображають ритми розмовної мови і віддзеркалюють безпосередні та відверті настрої мовця: «*Be careful, be cautious, be shrewd. Do not mind too much using others. Be as fair with them as you can... Don't waste words either*» [18, с. 86]. Кожне з таких речень, зазвичай, містить мінімум інформації, виклад якої характеризується хаотичністю. Для посилення емоційного впливу та надання розповіді «мовної недбалості» часто використовується такий літературний прийом, як синтаксичний паралелізм: «*She was wanted. She was a dangerous and desperate woman. She was wanted for the shooting of the man Steve Wyagle*» [18, с. 179–180]. Завдяки цій стилістичній фігурі, якій притаманна певна одноманітність, досягається ефект емпатичного наголосу на певному мовному відрізьку [5, с. 197].

Іншим варіантом нестандартних синтаксичних конструкцій є занадто довгі речення. Одномоментна, хаотична розповідь є, власне, своєрідним потоком думок мовця. Функцію сепаративної одиниці між змістовими сегментами речення виконують такі пунктуаційні елементи, як тире, кома або крапка з комою. Отже, в таких реченнях зазвичай домінують ідейний зв'язок, образи та ритмічність, тоді як основна думка відходить на другий план або зовсім зникає: «*And afterwards, that night, and for several nights after that, while the big run of moon whiskey was being run off for the unknown big-town man who had contracted for it, Kit, barelegged, barefooted, in the cold, in the dark up there hidden in the bushes, near where the little road ran up into the big road, by the bare place, the bell with her – some rags to wind around her feet to keep them from freezing; the long dark hours of waiting and watching, her father, with the other men at work at the still – hurriedly, furiously working, that big man who had so touched her – her first – with them, smoking his cigar*» [18, с. 20].

Ще однією характерною ознакою стилю усної нарації, на якій наголошують як Р. Бріджмен, так і Ф. Грізлі, є систематичне використання синтаксичних фрагментів, в яких відсутні дієслово-присудок або його частина (як правило допоміжне дієслово). Узус подібних конструкцій певними протагоністами, на думку Філіпа Грізлі, сприяє ідентифікації у свідомості реципієнта їх освітнього рівня і соціального статусу без експліцитної вказівки на це самого автора [22, с. 46]. Досить часте вживання персонажем фрагментів речення, замість повноцінних еквівалентів, може бути індикатором його/її психоемотивного стану (надмірне хвилювання, екстатичне здивування, спогади тощо). Принагідно зазначити, що письменник вважає такі моменти найбільш цінними, адже у ці миті протагоністи виявляються відвертими.

Фрагментарна структура твору «Кіт Брендон» базується на низці спогадів, які репрезентуються у вигляді уривчастих кінокадрів. Синтаксична організація подібних фрагментів характеризується відсутністю дієслова-присудка або ж наявністю частини складеного дієслівного присудка, вираженого переважно *-ing* формою. Подібна синтаксична модель сприяє зосередженню безпосередньо на кадрі-спогаді, тим самим відвертаючи увагу від темпоральної компоненти. Прикладом цього можуть вважатися перші речення декількох консекутивних абзаців з твору «Кіт Брендон», які демонструють важливість використання аналогічних мовних сегментів, характерних для стилю усної нарації: «*A mountain road going up and up... Little pockets of flat ground, a few acres. Hillsides planted to corn, so steep, some of them, you'd think a horse or an ox pulling a plow would fall off and be killed... The little houses, usually very small, tucked away on some side road, very narrow, winding and stony, almost always the house e standing by a mountain stream... And then father gone sometimes for days...*» [18, с. 4–6].

Аналізуючи стиль усної нарації, неможливо залишити поза увагою синтаксичні засоби вираження мовлення, які надають оповіді певної ритмічності. Слід зазначити, що в художній структурі твору «Кіт Брендон» цю функцію виконують повтори. Використання автором лексико-синтаксичних повторів (саме цей різновид переважає у творі) покликане зосередити увагу реципієнта на певній події або наголосити на стрижневій ідеї. Окрім того, ритмічне повторення будь-яких синтаксичних конструкцій надає оповіді певної послідовності та впорядкованості, якої бракує хаотичному і фрагментарному стилю усної нарації: «*She had been, after her escape from her house, what she had been, that is to say a factory girl. She had been in a cotton mill and a shoe factory. She had been a clerk in a five-and-ten-cent store*» [18, с. 50].

Досить часто використання лексичних повторів може свідчити про інтенцію письменника акцентувати уваги на певній темі або проблемі. Так, однією з таких ключових тем у романі «Кіт Брендон» є тема самотності: «*There had been the months and months of loneliness... Loneliness. The loneliness, so pronounced in Kit at that time, was no so unlike the loneliness of many Americans*» [18, с. 214]. Монотонний повтор однієї й тієї лексичної одиниці у кожному наступному реченні сприяє поступовому розвитку ідеї автора та створює гіпнотичний ефект на читача.

Таким чином, аналіз роману Ш. Андерсона «Кіт Брендон» дозволяє нам зробити наступні узагальнення. Фінальний у творчій біографії твір значно вирізняється з-поміж усього творчого доробку письменника, адже зазнає впровадження суттєвих інновацій, реалізація яких простежується на різних текстових рівнях. На зміну соціально-побутовій тематиці з послабленим сюжетом попередніх зразків романної прози приходиться твір з певними елементами пригодницького роману і динамічною сюжетною лінією. Андерсон вносить зміни і у створення образу головної дійової особи, чию функцію вперше у творчій біографії автора виконує представниця жіночої статі. Якщо дотепер письменник зосереджувався переважно на аналізі й описі внутрішнього стану індивідуума, то у романі «Кіт Брендон» велику увагу приділено зовнішній портретній дескрипції, що є ще однією інноваційною ознакою художнього стилю автора.

Помітних змін зазнає й оповідна структура твору, характерною ознакою якої є одночасне функціонування двох оповідних інстанцій. Андерсон використовує техніку оповідання за допомогою двох нараторів – розповідача (від першої особи) і оповідача (від третьої особи). Функцію розповідача і головної героїні власної історії виконує Кіт Брендон, тоді як оповідачем, який у творі є фіктивним замісником автора, є анонімна оповідна інстанція. Безіменний оповідач виступає в ролі біографа дівчини, переповідаючи від власного імені про події її життєвого шляху. Сукупність таких засобів, як коментарі, ретроспективні екскурси, прямі звернення до читача, чергування оповідачів сприяють прояву авторської позиції у творі, одним із способів якого є авторська маска оповідача.

Авторські інновації стосовно зовнішньої форми твору простежуються у специфіці художньо-мовленнєвої організації роману, яка базується на принципах традиції «усної нарації», неодмінними компонентами якої є: 1) образ «простої людини», якою є мешканка бідних віддалених гірських районів – головна героїня Кіт Брендон; 2) структура оповіді, характерною ознакою якої є уривчастість, хаотичність, нелінійність сюжету, порушення хронології. Саме такою є фрагментарна структура роману «Кіт Брендон», де оповідь базується на низці спогадів, які репрезентуються у вигляді уривчастих кінокадрів.

Як підсумок, зазначимо, що появою роману «Кіт Брендон» Шервуд Андерсон заявив про себе, як про письменника з невичерпним творчим потенціалом, який за інших обставин міг би реалізуватися сповна.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского / М. Бахтин. – Москва : Художественная литература, 1972. – 167 с. ; Bakhtin M. Problemy poetiki Dostoevskogo / M. Bakhtin. – Moskva : Khudozhestvennaya literatura, 1972. – 167 s.
2. Бахтин М. Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. – Москва : Искусство, 1979. – 424 с. ; Bakhtin M. Estetika slovesnogo tvorchestva / M. Bakhtin. – Moskva : Iskusstvo, 1979. – 424 s.
3. Виноградов В. В. Проблема сказа в стилистике // Виноградов В. В. О языке художественной прозы : избр. тр. / В. В. Виноградов. – Москва : Образование, 1980. – С. 42–54 ; Vinogradov V. V. Problema skaza v stilistike // Vinogradov V. V. O yazyke khudozhestvennoy prozy : izbr. tr. / V. V. Vinogradov. – Moskva : Obrazovanie, 1980. – S. 42–54.
4. Виноградов В. В. О языке художественной литературы / В. В. Виноградов. – Москва : Гослитиздат, 1959. – 656 с. ; Vinogradov V. V. O yazyke khudozhestvennoy literatury / V. V. Vinogradov. – Moskva : Goslitizdat, 1959. – 656 s.
5. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин ; отв. ред. Г. В. Степанов. – Москва : КомКнига, 2007. – 148 с. ; Galperin I. R. Tekst kak obekt lingvisticheskogo issledovaniya / I. R. Galperin ; отв. red. G. V. Stepanov. – Moskva : KomKniga, 2007. – 148 s.
6. Корман Б. О. Изучение текста художественного произведения : учеб. пособ. / Б. О. Корман. – Москва : Просвещение, 1972. – 113 с. ; Korman B. O. Izuchenie teksta khudozhestvennogo proizvedeniya : ucheb. posob. / B. O. Korman. – Moskva : Prosveshchenie, 1972. – 113 s.
7. Корман Б. О. О целостности литературного произведения // Корман Б. О. Избранные труды по теории и истории литературы / Б. О. Корман. – Ижевск : Изд-во Удм. ун-та, 1992. – С. 119–128 ; Korman B. O. O tselostnosti literaturnogo proizvedeniya // Korman B. O. Izbrannyye trudy po teorii i istorii literatury / B. O. Korman. – Izhevsk : Izd-vo Udm. un-ta, 1992. – S. 119–128.
8. Орлова Е. И. Образ автора в литературном произведении [Электронный ресурс] : учеб. пособ. / Е. И. Орлова. – Москва, 2008. – Режим доступа : http://www.journ.msu.ru/study/handouts/texts/orlova_obraz_avtora.doc ; Orlova Ye. I. Obraz avtora v literaturnom proizvedenii [Elektronnyy resurs] : ucheb. posob. / Ye. I. Orlova. – Moskva, 2008. – Rezhim dostupa : http://www.journ.msu.ru/study/handouts/texts/orlova_obraz_avtora.doc
9. Осьмухина О. Ю. Феномен маски в художественной культуре России (XVIII – первая половина XX вв.) : учеб. пособ. / О. Ю. Осьмухина. – Саранск : Мордов. гос. пед. ин-т, 2002. – 80 с. ; Osmukhina O. Yu. Fenomen maski v khudozhestvennoy kulture Rossii (XVIII – pervaya polovina XX vv.) : ucheb. posob. / O. Yu. Osmukhina. – Saransk : Mordov. gos. ped. in-t, 2002. – 80 s.
10. Скобелев В. П. Б. О. Корман о «ролевой лирике» / В. П. Скобелев // Кормановские чтения : матер. межвуз. науч. конф., г. Ижевск, 14–16 апр. 1992 г. – Ижевск : Изд-во Удм. ун-та, 1994. – Вып. 1. – С. 9–14 ; Skobelev V. P. B. O. Korman o «rolevoy lirike» / V. P. Skobelev // Kormanovskie chteniya : mater. mezhvuz. nauch. konf., g. Izhevsk, 14–16 apr. 1992 g. – Izhevsk : Izd-vo Udm. un-ta, 1994. – Vyp. 1. – S. 9–14.
11. Тынянов Ю. Н. Литературное сегодня // Тынянов Ю. Н. Поэтика. История литературы. Кино / Ю. Н. Тынянов. – Москва : Наука, 1977. – С. 150–166 ; Tynyanov Yu. N. Literaturnoe segodnya / Yu. N. Tynyanov // Poetika. Istoriya literatury. Kino. – Moskva : Nauka, 1977. – S. 150–166.

12. Тынянов Ю. Н. Поэтика. История литературы. Кино / Ю. Н. Тынянов. – Москва : Наука, 1977. – 576 с. ; Tynyanov Yu. N. Poetika. Istoriya literatury. Kino / Yu. N. Tynyanov. – Moskva : Nauka, 1977. – 576 s.
13. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – Москва : Языки славянской культуры, 2008. – 304 с. ; Shmid V. Narratologiya / V. Shmid. – Moskva : Yazyki slavyanskoj kultury, 2008. – 304 s.
14. Эйхенбаум Б. М. Иллюзия сказа // Эйхенбаум Б. М. Сквозь литературу / Б. М. Эйхенбаум – Ленинград, 1924. – С. 152–156 ; Eykhenbaum B. M. Ilyuziya skaza // Eykhenbaum B. M. Skvoz literaturu / B. M. Eykhenbaum. – Leningrad, 1924. – S. 152–156.
15. Эйхенбаум Б. М. Литература : Теория. Критика. Полемика [Электронный ресурс] / Б. М. Эйхенбаум. – Ленинград : Прибой, 1927. – Режим доступа : <http://philologos.narod.ru/eichenbaum/eichenmain.htm> ; Eykhenbaum B. M. Literatura : Teoriya. Kritika. Polemika [Elektronnyy resurs] / B. M. Eykhenbaum. – Leningrad : Priboy, 1927. – Rezhim dostupa : <http://philologos.narod.ru/eichenbaum/eichenmain.htm>
16. Anderson D. D. Sherwood Anderson's poor White and the Grotesques Became Myth / D. D. Anderson // Midamerica, 1987. – № 14. – P. 89–100.
17. Anderson D. D. Sherwood Anderson : An Introduction and Interpretation / D. D. Anderson. – New York : Holt Rinehart and Winston, 1967. – 182 p.
18. Anderson S. Kit Brandon : A Portrait / S. Anderson. – New York : Arbor House, 1936. – 373 p.
19. Bridgman R. The Colloquial Style in America / R. Bridgman. – New York : Oxford University Press, 1966. – 254 p.
20. Dunne R. A New Book of the Grotesques : Contemporary Approaches to Sherwood Anderson's Early Fiction / R. Dunne. – Kent : The Kent State University Press, 2005. – 134 p.
21. Ennis S. Sherwood Anderson and Paul Gauguin : A Forgotten Review / S. Ennis // Studies in American Fiction. – 1990. – Vol. 18, № 1. – P. 118–121.
22. Greasley P. A. Sherwood Anderson's Oral Tradition / P. A. Greasley // Midwestern Miscellany. – 1995. – № 23. – P. 9–16.
23. Kramer D. S. Sherwood Anderson's «Beyond Desire» : Femininity and Masculinity in a Southern Mill Town / D. S. Kramer // Southern Studies. – 1994. – Vol. 5, № 1–2. – P. 73–79.
24. Schacter D. L. Searching for Memory : The Brain, the Mind, and the Past / D. L. Schacter. – New York : Basic Books, 1997. – 416 p.
25. Taylor W. D. Sherwood Anderson / W. D. Taylor. – New York : Ungar, 1977. – 128 p.
26. Townsend K. Sherwood Anderson / K. Townsend. – Boston : Houghton Mifflin, 1987. – 370 p.
- Стаття надійшла до редакції 20.04.2018.

V. Kuzebna

L. Hrechukha

**LINGUO-STYLISTIC AND STRUCTURAL PECULIARITIES
OF SHERWOOD ANDERSON'S NOVEL «KIT BRANDON»**

Historically, Sherwood Anderson was a considerable figure in the development of the American short story during the two decades of the 1920s and 30s.

The analysis of the writer's artistic peculiarities is carried out with taking into account modern literary tendencies. It gives an opportunity to discover new aspects of Sherwood Anderson's creative work. The development of writer's artistic style in the aspect of the evolution of his worldview, the principles of the artistic narration, imagery and some

stylistic peculiarities as well as creativity have been traced. The article investigates some linguo-stylistic and structural specific features in Sherwood Anderson's novel «Kit Brandon» (1936). The problem of author's self-expression with his characteristic individual specificity of worldview and style has become an original reflection of the author's position.

«Kit Brandon» is considered to be a distinguishable novel as it can be characterized by some innovative features that are represented within the text structure. Unlike previous Anderson's works with a weak plot, the novel mentioned above has some adventurous elements and a dynamic plot line. Some innovative elements are implemented in the narrative structure of the novel. The images of the narrator and non-narrator are used to tell the story.

The author's mask phenomenon is considered as the most important element of writer's poetics. Special attention is paid to the analysis of some expressive means which form the author's mask.

The basic principles of Sh. Anderson's poetics embodied in his literary work have been analyzed. The author offers innovative figurative-expressing means and techniques: the composition fragmentation; the alternating narrators; the usage of inserted episodes; lyrical digressions and direct appeal to the readers; specific stylistic features which are based on the oral tradition principles. To reproduce the oral storytelling rhythms the author focuses attention on such elements as: definite thematic key, character specificity, orality and spontaneity as well as some stylistic means. To achieve the necessary effect the sentences with syntax and grammar norms breaching are usually used. The oral narration is considered as a «speech» authorial mask by means of which the text creator can hide and/or express himself on the pages of his works.

Within the context of American modernism Sherwood Anderson is considered to be a prominent figure whose innovative writing experiments and stylistic techniques were used by the following literary generations.

Key words: *novel, poetics, oral story-telling, author's mask, the image of narrator/non-narrator, the principles of the artistic narration, narrative structure*

УДК 821.161.2-12.09

В. С. Мальцев

ЛЕОНІНСЬКИЙ ВІРШ В УКРАЇНСЬКІЙ ШКІЛЬНІЙ ДРАМІ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто віршові форми з регулярною внутрішньою римою в драматичних текстах ХVІІІ ст. З'ясовано їх метрико-ритмічні особливості та функціональну роль в поліметричній структурі шкільної драми. Результати дослідження увиразнюють розуміння однієї з поширених форм силабічного вірша, заперечують хибну тезу про одноманітність і бідність української силабіки ХVІІІ ст.

Ключові слова: *леонін, леонінський вірш, шкільна драма, силабічний вірш, рима, внутрішня рима, цезура, клаузула.*

Постановка проблеми. В українському літературознавстві до сьогодні залишаються досить поширеними старі наукові стереотипи, які маркують вітчизняну силабічну поезію ХVІ–ХVІІІ ст. як бідну та одноманітну, трактуючи складочисельний вірш лише як рівноскладову структуру із постійними парними жіночими римами. Справді, певною мірою, таке враження може скластися при читанні великих за обсягом

творів, написаних 13- (рідше 11-, 8-складовими віршами та ін.), наприклад, основних частин тих же шкільних драм. Проте такий стереотип розвінчується вже при звертанні до інших жанрів: релігійних пісень, філософсько-релігійних творів Г. Сковороди, «низових» віршів-травестій та багатьох інших. Зрештою, і в шкільній драмі, попри великі за обсягом шматки тексту, написаних 13-складовим віршем із парною римою, виділяються порівняно невеликі відрізки, що мають помітно іншу будову. Однією з таких форм, що суттєво урізноманітнює версифікацію шкільної драми, є вірші з регулярними внутрішніми римами, які в літературознавстві часто називають «леоніном» чи «леонінським віршем». Назва, як відомо, ймовірно, походить від імені латинського поета XII ст. Лео чи Леона.

Мета дослідження – з'ясувати види, будову, ритмічні особливості та функціональну роль леонінського вірша в поліметричній структурі драматичних текстів XVIII ст. **Завдання** – здійснити віршознавчий аналіз відповідних частин шкільних драм, визначити їхню функціональну роль у тексті.

Український силабічний вірш XVIII ст. загалом та один з його варіантів – леонін (вірш із регулярними внутрішніми римами) – зокрема до сьогодні залишається мало дослідженим. Це призводить до хибних суджень про природу й роль цієї форми в українській літературі. Тому з'ясування особливостей такого вірша та його функціональності видається **актуальним** та необхідним для подальшого розвитку українського віршознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. Українські літературознавці почали звертати увагу на леонінський вірш ще у XIX ст, починаючи з праць М. Петрова. Проте й до сьогодні немає спеціального дослідження, присвяченого цій формі. Вже згаданий М. Петров писав про леонін у контексті тонізації української силабіки, навівши зразок з твору М. Козачинського (14₈-складового вірша [4 + 4 + 6] із внутрішніми римами) [3, с. 99–100]. В такому ж контексті розглядала леонін і Г. Сидоренко, навівши низку як літературних, так і фольклорних прикладів (здебільшого, 14-складового [4 + 4 + 6], але також і 15-складового [4 + 4 + 7] вірша¹) [6, с. 77–78]. М. Сулима навів зразок і згадав про кілька реплік «Сраму» в драмі «Мудрість предвѣчная», написаних 11-складовим віршем із внутрішніми римами [7, с. 104–105].

Ця форма згадується і в давніх українських поетиках. Скажімо, про латинський леонін подано відомості вже в українських поетиках XVII ст., зокрема «Rosa inter spinas» (1696–1697 pp.). Відзначимо, що наявність регулярних внутрішніх рим у латинських віршах, на відміну від українських та польських, автори поетик (Ф. Прокопович, М. Довгалецький та ін.) вважали вадою (докладніше див. про це у [2, с. 52–53]).

Про український та польський леонінський вірш вперше пише М. Довгалецький у поетиці «Hortus poeticus» (1736 p.). У розділі «Про польський і слов'янський [український. – В. М.] вірші» автор намагається подати майже до кожного з видів вірша, про які він пише, приклади польською та українською мовами, не роблячи між ними різниці.

Як основний, так би мовити, базовий варіант леоніна, М. Довгалецький подає 11₅-складовий вірш із регулярними внутрішніми римами в одному рядку (умовно далі називатимемо його «простим» леоніном) польською мовою:

Sama twa złota, urodzona cnota
Imię zebrała, Rafaelem dała [1, с. 58].

¹ Щодо останнього тексту, розглянутого дослідницею, – «Піснь людей, зостаючих в теперишом небезпеченствѣ от Турка» – належність його до леонінського вірша нам видається сумнівною.

Далі він відзначає: «Так званий леонінський вірш (не недоречно і справедливо дехто ще називає чотири- або шестикадантним» [1, с. 58]. За приклад «чотирикадантного» М. Довгалецький наводить уривок (також польською мовою), написаний 11₅-складовиком, проте з іншим порядком рим: передцезурне закінчення першого рядка римується з передцезурним закінченням другого при парному римуванні клаузул:

Godne masz imię twoie oświecone
Y w godney stymie z niebios obdarzone [1, с. 58].

Приклад «шестикадантного» леоніна – вже україномовний. Це 14-складовик з цезуровим поділом 4 + 4 + 6 з римованими 4-складовими силабічними групами:

Внуши нинѣ глас святинѣ от пришедша лика,
Приносимій, возносимій тя, отца велика [1, с. 59].

Завершуючи розгляд «польського та слов'янського вірша», М. Довгалецький відзначив: «Хоч можна вказати на різні види польських і слов'янських віршів, проте неможливо і важко їх усі тут перелічити. Фактично їх можна буде дуже легко збагнути, читаючи авторів» [1, с. 65]. Вірогідно, це зауваження цілком може стосуватися й різних варіантів вірша з регулярними внутрішніми римами.

Виклад основного матеріалу. Леонінський вірш був відомий в українській літературі ще з XVII ст. (хоч до XVIII ст. ще не набув особливого поширення). Така форма притаманна, приміром, анонімним «Пісні о пану Миколаю Потоцьким, гетьмані короннім, а о Хмельницьким», «Думі козацькій о війні з ляхами над рікою Стиром» чи «Акrostихісу третьому» («Мати блага, риза драга...») І. Величковського тощо.

Значно частіше ця форма зустрічається в літературі XVIII століття. Основні жанри її функціонування – релігійні та філософсько-релігійні твори (наприклад, значна частина текстів «Богогласника», чимало «пісень» Г. Сковороди), окремі гумористичні тексти низового бароко (наприклад, «Письмо...» І. Некрашевича), а також невеликі, нерідко пісенно марковані відрізки в текстах шкільних драм. Зразки вірша з регулярною внутрішньою римою фіксуємо вже в шкільних драмах, написаних на самому початку XVIII ст.: «Ужасная измѣна сластолюбиваго житія съ прискорбнымъ и нищетнымъ» (1701 р.), «Мудрость предвѣчнача» (1703 р.), «Торжество естества человекскаго» (1706 .) тощо.

Як ми вже згадували, найчастіше базовим розміром у драматичних текстах є 13₇-складовий вірш (значно рідше – 11₅-складовий). Порівняно невеликі за обсягом уривки, написані іншими розмірами, в тому числі й різними видами леонінського вірша, виконують функцію метричного курсиву, помітно виділяючись на тлі великих шматків тексту, написаного 13₇-(11₅)-складовиком. У драмах рядки із внутрішніми римами графічно дуже часто виділено в особливий спосіб, у 2 колонки: перший піввірш – у лівій, другий – навпроти нього, у правій.

Розглянемо особливості структури й функціонування форм із регулярними внутрішніми римами на зразках кількох текстів. Анонімну драму «Ужасная измѣна...» (1701 р.) написано 11₅- та 13₇-складовиком. Проте твір починається «антипрологом», що складається з партій Хору 1 та Хору 2, укладених «простим» леонінським віршем на основі 10- та 12-складовика з постійними внутрішніми римами:

Зри, <u>человѣче</u> ,	что мирь <u>обыче</u> :	5 + 5
Коль есть <u>облудный</u>	и коль <u>безтудный!</u>	5 + 5
Чимъ ты <u>прельщаешь</u> ,	чимъ <u>насыщает?</u>	5 + 5
Чимъ ты <u>дарствуеть?</u>	<u>Лицемѣрствуеть!</u>	5 + 5
Зри и <u>удивися</u> ,	коль <u>лестный явися</u> :	6 + 6
Пыры <u>представляеть</u> ,	сластми <u>услаждаеть</u> [4, с. 95].	6 + 6

Впадає в око симетричність римованих піввіршів: з 32-х рядків лише 5 – силабічно несиметричні (6 + 7, 7 + 6, 5 + 6 та 6 + 5). В цьому ж творі схожу структуру фіксуємо на початку «яви 4», теж у партії хору. Проте, в цьому випадку вже всі рядки – 6-складові, причому дуже хореїзовані. Уривок звучить майже як правильний Ябц:

Нынн̄ ты ласкаеть,	утро пожераеть!
	◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡
Нынн̄ даеть злато,	утро ввержеть в блато!
	◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡
Строить днесь въ порфиру,	утро въ посмѣхъ міру!
	◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡
Тшшитъ днесь утробу,	утро предасть гробу!
	◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡
Ходить нынн̄ въ хладѣ,	утро втопить в адѣ!
	◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡
Бѣжи сего свѣта	лукава навѣта [4, с. 105].
	◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡

Пригадаймо, що, окремі літературознавці (приміром, М. Петров, П. Попов, Г. Сидоренко та ін.) вважали, що леоніни були перехідним етапом між силабічним та силабо-тонічним віршем. Справді, наслідком постійної жіночої рими у симетричних, 6-складових, піввіршах, є постійні наголоси на 5-му та 11-му, тобто, «хореїчних», складах, що надає такій формі додаткової акцентної впорядкованості (чи одноманітності). Проте в переважній більшості леонінських віршів і, більше того, в уривках цього ж твору, написаних цією ж формою, теж римуються жіночі закінчення, але це не призводить до тонізації решти піввірша. Очевидно, важливішим у цьому конкретному прикладі є, той факт, що у 5-ох з 8-ми рядків міститься антитеза, що будуються на протиставленні за допомогою слів «нинѣ» (чи «днесь») та «утро», таким чином «заповнюються» наголосами ще й 1-й чи 3-й та 7-й («хореїчні») склади. Така спонтанна хореїзація тут безсумнівно зумовлена позаверсифікаційним фактором, наслідком стилістичної та синтаксичної будови.

В окремих випадках регулярні внутрішні рими стають засобом додаткової індивідуалізації мовлення персонажів. Так, у Яві 3 анонімної драми «Мудрость предвѣчная» (1703 р.) діалог ведуть «Разум» та «Срамъ». Репліки першого написані сапфічною строфою, що переходить у «чистий» 11₅-складовик, «Срамъ» мовить теж 11₅-складовиком, але обов'язково із внутрішніми римами (за винятком одного рядка):

Р а з у м ь .		
[...] Даждъ твою Души, рай погублшой, ризу,		11 ₅
Убо да не зрить, на небо, но низу.		11 ₅
С р а м ь .		
Азь сто ризъ мѣю –	Тѣмъ всѣми покрию	11 ₅
Душу дерзиву,	Умершу и живу.	11 ₅
Р а з у м ь .		
Облеци, Сраме, во твоя одежи		11 ₅
И изведи ю внѣ рая градежи:		11 ₅
Нѣсть бо достойна Едем назирати,		11 ₅
Тѣца благодати.		5
С р а м ь .		
Суть древа густѣ,	Суть поля здѣ пусѣ:	11 ₅
Разумна Сило,	Здѣ сокрію смѣло [5, с. 166].	11 ₅

Подібне спостерігаємо і в Яві 1 Дії II тієї ж драми. «Вражда» говорить виключно 137-складовиком, «Глась» – різними за довжиною варіантами леонінського вірша:

В р а ж д а .		
[...] Тім враждую дозхла,	враждую дозхла,	13 ₇
Такъ Его не пощажду,	якъ моего тхла.	13 ₇
Г л а с ь .		
Твои <u>слова</u> ,	Твоя <u>мова</u>	8 ₄
Сут ти <u>стрѣли</u> ;	Тѣми <u>сили</u>	8 ₄
Твоя <u>ранишь</u> ,	Сам ся <u>гладишь</u> .	8 ₄
В р а ж д а .		
Коея ради вини сицев глас внушаю?		13 ₇
Аще азъ неправеднѣ Бога обличаю?		13 ₇
Г л а с ь .		
Душа <u>свободна</u>	Есть того <u>годна</u> :	10 ₅
Завѣтъ <u>имяше</u> , –	Не послушаше [5, с. 173].	10 ₅

Трапляються також випадки, коли дійові особи обмінюються короткими, 1-рядковими, репліками з регулярними внутрішніми римами. Скажімо, у 7-й яві III-ї дії драми «Мудрость предвѣчная» у полілог, «Любові», «Вражди», «Лицемірія» та «Безумія», укладений різними силабічними розмірами із парною римою, втручаються «Воїн», «Гордость», «Лакомство» й «Зависть» з короткими репліками із внутрішніми римами:

В о и н ь .	
Есть здѣ и корона	Годна ей трона.
Г о р д о с т ь .	
Заисте пристойна	И в каменя годна.
Л а к о м с т в о .	
Вѣнчайте ж воскорѣ, –	Нам возметься в горѣ!
В о и н ь .	
Умѣренна к главѣ	И равна во славѣ!
З а в и с т .	
Якъ красна в коронѣ,	Якъ з Богом на тронѣ! [5, с. 201–202].

Іноколи регулярні внутрішні рими можуть містити дуже короткі рядки. Так, у «Мудрості предвѣчній» (1703 р.) «друзі адстїи» говорять короткими 6-складовими рядками, в яких, окрім жіночої, наявні чоловічі та дактилічні рими:

Отраду	Днес Аду
Смерть родить	Гди вводитъ
Жителя	Зрителя
Нашихъ бѣдъ;	Сама вслѣдъ
С тѣмижде	Послѣжде
Притеци,	Привлечи,
И многимъ	Таковимъ,
Ихъже зракъ	Вес нашъ мракъ [5, с. 172–173].

І навпаки, в тій же драмі фіксуємо й аналогічну структуру довгого, 16-складового вірша з римованими 8-складовими піввіршами:

Взыйдохъ шмо возискати	Моей искрней благодати,
Любве реку вождельной,	Сестественной мнѣ единой.
Рци, кто видѣ сестру мою?	Азъ шествую и с тобою.
Нѣсть правяща мя на пути,	Гдѣ азъ могу постигнути [5, с. 202].

По суті, такі рядки звучать як звичайний 8-складовик із парною жіночою римою.

Цікаву форму леоніна спостерігаємо в драмі «Торжество естества человеческого» (1706 р.). «Хор аггельській» виконує коротку, 2-рядкову, репліку з будовою 12₆ і внутрішніми римами в перших піввіршах:

Торжествуи, ликовствуи, // Натуро преславна!

На весь свѣтъ, многих лѣтъ // слава твоя явна! [4, с. 257].

Як бачимо, ритмічна структура та внутрішні рими в перших піввіршах кардинально відрізняє їх від других, теж 6-складових, піввіршів. Силабічну структуру 12-складовика можна визначити як 3 + 3 + 6. Складається враження, що ця форма виникла на основі редукції 4-складових колін 14-складового вірша, проте, на жаль, цей приклад – поодинокий, а тому він не дає підстав робити серйозні висновки.

Всі розглянуті до цього приклади – зразок ізосилабічного леоніна (з незначними відхиленнями складового обсягу рядка в окремих випадках). Проте існував також леонін неізосилабічний, в якому поєднувалися рядки різної довжини, але в одному й тому ж порядку в межах кожної строфи. Так, у драмі «Торжество естества человеческого» (1706 р.) фіксуємо форму неізосилабічного леоніна, яку М. Довгалевський визначив як «шистикадантний» (у силабічному вимірі кожен катрен має будову 10₅,6,10₅6):

Любви ест <u>Бога</u>	Всегда премнога	5 + 5
К роду человекa.		6
Я его <u>спасти</u>	З адской пропасти,	5 + 5
Разсмотри от вѣка.		6
Естество <u>видѣ</u>	Во адской бѣдѣ,	5 + 5
Что терпите пленици;		6
Явля щедроти,	Сниде с висоти	5 + 5
Звести зъ темници [5, с. 226].		6

Ще складнішу структуру леоніна бачимо у великодній драмі «Торжеству главизна...» (I пол. XVIII ст.). «Cantus» Душі грішної має тут будову 12₆, 6, 12₆, 6, 10₅, 10₅, 6 із внутрішніми римами в довгих рядках, римованими 2-м та 4-м і неримованим останнім 6-складовим версом:

Уви мнѣ, о <u>Боже</u> , кто ми днес поможе,	12 ₆
Грешной, окаянной?	6
Оставих тя, <u>Бога</u> , – за злая премнога	12 ₆
Ах! Мнѣ, отчаянной!	6
Землю оскверних, людѣй раздражих,	10 ₅
Небо погубих, во всем изгубих,	10 ₅
Ахъ, обезумихся! [5, с. 319].	6

Більше того, через 12 рядків 115-складовика («Нос loquitur anima pессаминosa»), знову йде «Cantus» з ритмічною та строфічною структурою, дуже схожою до попередньої (12₆, 6, 12₆, 5, 12₆, 12₆, 6).

Подібну складну форму леоніна на базі строфічної силабіки фіксуємо також у канті «аггелів» драми М. Довголевського «Комическое дѣйствие». Шестивірші цієї партії мають будову 8₄, 12₆, 5, 10₅, 10₅, 5 із внутрішніми римами в довгих рядках:

Вси тецѣте, вси плещѣте,	8 ₄
Аггельскія хори: вифлеемски гори	12 ₆
Радость раждают!	5
Пред вѣки миру, во вящшу вѣру,	10 ₅
Да збудет цѣло пророков дѣло,	10 ₅
Предвозвѣщают! [8, с. 445].	5

Висновки. Різноманітні варіанти леонінського вірша були дуже поширеним явищем у версифікаційній структурі шкільних драм. За структурою, виділяємо прості та складні леоніни. У перших римуються передцезурне закінчення із клаузулою в одному й тому ж рядку, у других заримовано слова в сусідніх рядках, і / або можуть чергуватися рядки із внутрішньою та лише з кінцевою римами. Найчастіше трапляються форми простого та «шестикадантного» (за визначенням М. Довгалевського; в ньому чергуються рядки із внутрішніми римами з рядками, в яких наявні лише кінцеві рими), а також і ще складніші строфічні форми леонінського вірша.

Щодо силабічної структури таких уривків, то виділяємо ізосилабічний та неізосилабічний леонін. Довжина рядків ізосилабічного леоніна коливається в діапазоні від 6 (3 + 3) до 16 (8 + 8) складів. Неізосилабічні леоніни складаються із рядків різної довжини, але в одній і тій же послідовності в межах строфи (наприклад, 10₅, 6, 10₅, 6).

Найчастіше функціональна роль цієї форми – виділити невелику частину тексту, тобто, вона виступає своєрідним метрично-строфічним курсивом на тлі численних 11- та 13-складових рядків. Окрім того, леонін міг служити додатковим засобом індивідуалізації мовлення одного з персонажів або бути маркером пісенної вставки («Хор», «Кант» і т.п.). Леонінський вірш є однією з форм, яка суттєво урізноманітнює українську силабіку XVII–XVIII ст., розвіюючи міф про її бідність, одноманітність чи штучність. **Перспективи** подальших досліджень у цьому напрямку вбачаємо у вивченні особливостей леонінського вірша в інших жанрах української літератури XVIII ст.

Список використаної літератури

1. Довгалевський М. Поетика. (Сад поетичний) / М. Довгалевський. – Київ : Мистецтво, 1973. – 436 с. ; Dovahlevskiy M. Poetyka. (Sad poetychnyi) / M. Dovahlevskiy. – Kyiv : Mystetstvo, 1973. – 436 s.

2. Маслюк В. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні / В. П. Маслюк. – Київ : Наук. думка, 1983. – 236 с. ; Masliuk V. Latynomovni poetyky i rytoryky XVII – pershoi polovyny XVIII st. ta yikh rol u rozvytku teorii literatury na Ukraini / V. P. Masliuk. – Kyiv : Nauk. dumka, 1983. – 236 s.

3. Петров Н. Очерки изъ истории украинской литературы XVIII вѣка / Н. И. Петров. – Киев : Тип. Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1880. – 151 с. ; Petrov N. Ocherki iz istorii ukrainskoy literatury XVIII veka / N. I. Petrov. – Kiev : Tip. G. T. Korchak-Novitskago, 1880. – 151 s.

4. Резанов В. Драма українська. 1. Старовинний театр український / Вол. Резанов. – Київ : З друкарні Української Академії наук, 1929. – Вип. 6 : Драми-моралітети. – 264 с. ; Riezanov V. Drama ukrainska. 1. Starovynnyi teatr ukrainskyi / Vol. Riezanov. – Kyiv : Z drukarni Ukrainskoi Akademii nauk, 1929. – Vyp. 6 : Dramy-moralitety. – 264 s.

5. Резанов В. Драма українська. 1. Старовинний театр український / Вол. Резанов. – Київ : З друкарні Української Академії наук, 1925. – Вип. 3 : Шкільні дійства Великоднього циклю. – 282 с. ; Riezanov V. Drama ukrainska. 1. Starovynnyi teatr ukrainskyi / Vol. Riezanov. – Kyiv : Z drukarni Ukrainskoi Akademii nauk, 1925. – Vyp. 3 : Shkilni diistva Velykodnoho tsykliu. – 282 s.

6. Сидоренко Г. Українське віршування. Від найдавніших часів до Шевченка / Г. К. Сидоренко. – Київ : Вид-во Київського університету, 1972. – 142 с. ; Sydorenko H. Ukrainke virshuvannia. Vid naidavnishykh chasiv do Shevchenka / H. K. Sydorenko. – Kyiv : Vyd-vo Kyivskoho universytetu, 1972. – 142 s.

7. Сулима М. До питань про засоби увиразнення вірша української шкільної драми XVII – XVIII ст. / М. Сулима // На стику культур : польський та український вірш. – Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – С. 98–111 ; Sulyma M. Do pytan pro zasoby vyuznennia virsha ukrainskoi shkilnoi dramy XVII – XVIII st. / M. Sulyma // Na styku kultur: polskyi ta ukrainskyi virsh. – Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 2007. – S. 98–111.

8. Хрестоматія давньої української літератури : (До кінця XVIII ст.) / упоряд. О. І. Білецький. – 3-є вид., доп. – Київ : Рад. шк., 1967. – 784 с. ; Khrestomatiia davnoi ukrainskoi literatury : (Do kintsia XVIII st.) / uporiad. O. I. Biletskyi. – 3-ye vyd., dop. – Kyiv : Rad. shk., 1967. – 784 s.

Стаття надійшла до редакції 01.05.2018.

V. Maltsev

LEONINE VERSE IN THE UKRAINIAN SCHOOL DRAMA OF THE XVIII CENTURY

In the Ukrainian literary criticism, scientific stereotypes, which are inherent for domestic syllabic poetry of the seventeenth and eighteenth centuries, monotony and the porenness of forms, is simplified by treating the multi-component verse only as an equal component structure with constant pairs of female rhymes are still widespred. It is such an impression while reading large volumes of works written in 13- (at least 11-, 8-syllable verse, etc.), for example, the main parts of the same school dramas. However, such a stereotype has already disappeared because there is an appeal to many other genres. Eventually, school drama of the XVIII centuries, as a rule, has the features of the polymetric text: despite the large volumes of pieces of text written in the 13-syllable verse with a pair rhymes, other fragments that have an excellent versioning structure are also highlighted here. One of the forms that is widely spread in the dramatic text of the eighteenth century is a verse with regular internal rhymes, often referred to as «leonine» or «leonines verse» in literary criticism.

The subject of the study of the article is the structural features and functional role of those parts of the dramatic text that contain regular internal rhymes. The aim is to find out the rhythmic features and functions of leonine within the school program drama texts. The basic method of analysis is formal.

A poetic form with regular internal rhymes (or leonine verse) was quite productive in the Ukrainian versification of the XVIII century. The main genres of its amplification are religious and philosophical and religious works (for example, a large part of the texts of the «Theologian», many «songs» by G. Skovoroda, etc.), some humorous works of the Baroque (for example, «The letter...» of I. Nekrashevich), as well as small parts in the texts of school drama.

Often, the basic size in dramatic texts is the 13₇-syllable verse (much less often – 11₅-syllable). Relatively small volume fragments, written in other sizes, including various types of leonine verse, perform the function of a metric italic, noticeably highlighted against the background of large pieces of text written by the 13₇- (11₅-) syllable verse. Often such excerpts are additional means of individualizing the speech of actors, one of the markers of the song nature of the replica (choruses, cants, etc.), etc.

Structurally, leonine verses are divided into two types: simple (the pre-censorial ending rhymes with the clause of the same line) and the complex (rhyme pre-censorial ending of neighboring lines or lines with internal rhymes alternate with strings containing only conclusive rhymes).

The syllabic length of the lines with regular internal rhymes varies from 6 to 20 lines. In drama, lines with internal rhymes are graphically most often isolated in a special way, in 2 columns: the first semi-verse – in the left, the second – in front of it, in the right.

Key words: *leonine verse, school drama, syllabic verse, rhyme, internal rhyme, caesura, clause.*

УДК 821.161.2'05–31.09

Т. С. Матвєєва

ПОЕТИКА РЕТРОСПЕКТИВНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ІДЕОЛОГІЧНІЙ РОМАНІСТИЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

У статті визначено роль ретроспективності в художньому відтворенні в українській ідеологічній романістиці другої половини ХІХ ст. таких часових феноменів, як «тісний» («згорнутий»), «розірваний» час, безчасся. Виділено найприкметніші складники поетики ретроспективності: градація, оксюморон. Обґрунтовано взаємозалежність змін у способах оприявлення часу й змін жанрової парадигми.

Ключові слова: *роман, поетика, ретроспективність.*

Друга половина ХІХ ст. – час становлення власне української романістики. Хоча потрібно зауважити, що до цього жанру українські письменники активно зверталися й раніше, давши чимало його російськомовних зразків. Серед найвідоміших назвімо наступні: «Жизнь и похождения Петра Степанова Столбикова» (1833 р., другий варіант 1841 р.), «Пан Халявский» (1840) Г. Квітки-Основ'яненка, «Чайковский» (1843 р.), «Доктор» (1844 р.) Є. Гребінки, «Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад» (1843 р.), «Алексей Однорог» («Северяки») (1852–1853 рр.), «Искатели счастья» (1850-ті рр.) П. Куліша.

Причини звернення митців до іншої мови очевидні: залежне становище українців (як і інших національних меншин) у Російській імперії, відсутність читацької аудиторії (як серед інтелігенції, так і серед простолюду), українських друкарень, періодичних видань тощо.

Однак із середини ХІХ ст. ситуація почала змінюватися: насамперед ідеться про консолідацію української інтелігенції, виникнення «Громад», відкриття недільних шкіл, читалень, друк книжок-«метеликів» для селян. Відтак постала необхідність в україномовних творах. Цю тенденцію образно охарактеризував П. Куліш в епілозі до російськомовного варіанту роману «Чорна рада. Хроніка 1663 року», опублікованого в журналі «Русская беседа» в 1857 році – «Об отношении малороссийской словесности к общерусской», коли пояснював, чому він написав твір не тільки російською, але й українською мовою. На думку П. Куліша, писати про історію й сьогодення певного народу варто його мовою, адже кожен народ має свою історію, культуру, звичаї, прикметний своєю етнографією, побутовою специфікою, тому часто неможливо відтворити ментальні особливості одного народу мовою іншого, до того ж існує зв'язок між мовою й фантазією письменника, що впливає на якість і наступне сприйняття написаного. Підкреслюючи останнє, П. Куліш навів приклад Г. Квітки-Основ'яненка, який, переклавши твір «Маруся»

російською мовою, втратив значну частину читачів, оскільки в перекладі зникла жива, соковита, природна для автора мова оригіналу, через що повість перетворилася на чергову книжну літературну версію історії нещасливого кохання.

Означена тенденція (поява власне української белетристики, зокрема й великої епіки) поступово ставала провідною, що й засвідчили кардинальні зміни в українському літературному процесі, письменницькому середовищі. Зважаючи на обмежений обсяг статті, ми зосередимося на такому її (тенденції. – Т. М.) вияві, яким стала ідеологічна проза. Як **об'єкт дослідження** вона обрана нами невипадково, зважаючи на ті задачі, які вирішували українські автори, творячи в імперському просторі всупереч численним заборонам царату на кшталт Валуєвського циркуляра (1863 р.), Емського указу (1876 р.), інструкцій цензурним комітетам (1866, 1880 рр.) тощо. У таких творах ішлося про повернення до національної ідентичності, побудову незалежної української держави, роль інтелігенції в цьому процесі (виховання національно свідомого інтелігента, консолідація національної еліти, формулювання нею програми дій, віднайдення способів зближення з народом). **Предметом вивчення** стане поетика ретроспективності з огляду на ті можливості, що їх надає саме романний жанр у сенсі об'ємності, масштабності аналізу подієвої хроноплощини. Йтиметься про особливості відтворення часу становлення характеру й специфіку показу хронозмін середовища, що й становитиме **мету статті**.

Наші попередники (О. Білецький, В. Власенко, Т. Гундорова, І. Денисюк, Н. Крутікова, В. Панченко, М. Пивоваров, А. Погрібний, М. Сиваченко, М. Ткачук, В. Черкаський, інші) вже висловлювалися щодо часової специфіки окремих творів Б. Грінченка, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, звертали увагу зокрема й на роль ретроспекцій у характеротворенні. Однак ці судження переважно були принагідними, спеціально в такому ракурсі виділені нами твори не розглядалися, що й визначило **актуальність** пропонованої статті з огляду на можливість об'ємнішого, глибшого дослідження процесу становлення характеру інтелігента, що в умовах посилюваної тенденції до гомоцентризації набувало особливої ваги.

У художній моделі світу час оприявнюється специфічно, відповідно до його авторської інтерпретації, набуває неможливих для реального лінійного часу ознак: дискретності, оберненості, ущільненості, розтягнутості, стає «часом уяви, свідомості, так званим суб'єктивним часом» [3, с. 14].

У виділених зразках переважно маємо лінійний час, що розгортається в одному напрямі від минулого до майбутнього, фіксує етапи становлення людини – її світоуявлень, психосвіту. Найчастіше для пояснення перипетій теперішнього письменники вдаються до ретроспективного показу формування поведінкової моделі персонажа, причому в хронології розвитку жанру авторська ретроспективність (а фактично коментар окремих моментів «реального» часу героя) поступається авторетроспективності персонажа, що пов'язане з вищезгаданим явищем антропоцентризму. Останнє, своєю чергою, вплинуло й на зміну жанрової парадигми романістики, насамперед її жанрових форм. Відтак і в статті ми спробуємо простежити за особливостями вияву цієї тенденції, пояснюючи специфіку ретроспективності, зокрема й домінування побутового, соціального, психологічного складника жанрової матриці.

В ідеологічній романістиці соціально-побутового, власне соціального жанрового спрямування хроноплощина оприявнюється переважно як бінарна опозиція час існування / час життя. Найяскравішими виразниками цієї тенденції, на нашу думку, є романи «На селі» М. Школиченка (1898 р.) і «Неоднаковими стежками» І. Нечуя-Левицького (1902 р.). Названа антиномія художньо реалізується М. Школиченком

як традиційний ретроспективний надрозлогий виклад життєпису головного персонажа Максима Мисака, виконаний без психологічної деталізації, що для твору межі століть, коли в українській літературі вже з'явилося чимало модерних зразків, було анахронізмом. Однак подальший виклад переконує, що саме так описана в ретроспекції біографія персонажа була необхідна для пояснення особливостей розгортання наступних життєвих перипетій, значно менша часова тривалість яких умістила більшу кількість етапних для формування характеру подій. Лінійно розгорнута ретроспекція стала основою для пуантного (точкового, градаційного) письма тієї частини біографії Мисака, яка активізувала його внутрішні інтенції до діяння. М. Школиченко використав як наскрізний, такий, що зумовлює своєрідність будови роману, прийом розтягування / ущільнення часу: від сорока восьми років існування, кількох місяців облаштування на новому місці й щоденного опису життя подружжя Мисаків до кульмінації – смерті Максима, після якої час знову «розтягується» на місяці. На нашу думку, хвилеподібна структура часу, використана письменником, репрезентує специфіку процесу пізнання власного ества. Допоки людина існує, час для неї інертна категорія, адже її дні подібні, зливаються в один нескінченний день, що обертається по колу однакових дій (не подій!). Коли ж людина спроможеться зробити над собою зусилля, щоб змінити одноманітність існування в часі, він потече швидше, ущільниться в діянні.

Нові прийоми й способи відтворення часу з'явилися в соціально-психологічних романах, для яких характерним стало акцентування на суб'єктивному підґрунті виникнення зовнішніх конфліктів. Для прикладу звернімося до роману І. Нечуй-Левицького «Хмари» (початок 1870-х рр.). Твір розпочинається розлогим історичним екскурсом у минуле Києво-Могилянської академії, яка колись була оплотом українськості, а тепер (в останній третині XIX ст. – Т. М.) перетворилася на заклад, що готує служителів чужої держави. Митець неодноразово повторює в описі академії слово «чужий» у сполученні з поняттями «дух», «мова», «сторона», «люди», вибудовуючи в такий спосіб градаційний ряд, що позначає деструктивні процеси. У теоретичних роботах 1870-х–1890-х років І. Нечуй-Левицький обстоював принцип національності як один із наріжних (поруч із реальністю та народністю) у формуванні українства; визначив завдання митця: «виявляти соціальний дух нації» та її «психічний характер» [2, с. 217]; доводив, що протягом тривалого часу Україна самостійно обирала власну перспективу: «...з 1028 років історичного життя (відлік здійснюється з часу Рюрика (862 р.). – Т. М.) Україна жила державним самостійним життям 718 років», навіть формально знаходячись під юрисдикцією іншої держави (Польщі, Москви); «до Люблінської унії 1569 року ще чимало впливових княжих родів в Україні не були спольщеними й покатоличеними; і після 1654 року гетьманська та козацька Україна, хоч і знаходилася під владою московських царів, ще деякий час жила самостійним життям» [2, с. 217] (до 1775 року, коли за наказом Катерини II було знищено Запорозьку Січ).

Історична ретроспективність у «Хмарах» органічно сполучається з біографічною. Письменник викладає життєпис батьків головного персонажа – Павла Радюка, в якому гостро ставить питання про асимілятивні процеси, адже «комплекс меншовартості» українства – історії, культури, мови – це наслідок імперських реалій, становища не титульної нації, частина якої, переймаючи від проміжного (покоївки, лакеї, швейцари) до панського середовища (бо до справжньої аристократії не могла бути допущена ніколи) атрибути поведінкової моделі, засвоювала їх уже в спотвореному вигляді. Відтак, відриваючись від свого, не була прийнята й бажаними чужими,

для яких асимілянт залишиться покручем, перевертнем, людиною без коріння, що змінює батьківщину, коли вбачає в цьому особисту вигоду.

Історичний і біографічний час поєднав у романі «Юрій Горovenko: Хроніка з сумного часу» (1883 р.) й О. Кониський, тим самим увівши в художню канву публіцистичний елемент. Сполучаючи часові площини, письменник актуалізує філософську проблематику, зокрема проблему пошуку власного місця в житті. У романі детально простежено процес поступового занепаду особистості головного персонажа аж до повної нівеляції внаслідок неможливості прийняти закони й моральні норми суспільного життя. Звідси – опозиція середовище / небуденна людина, рельєфно художньо оприявнена в історичній ретроспекції, пуантами якої є згадки про польські повстання проти царату 1830–1831 й 1863–1864 років, Кримську війну 1853–1856 років, діяльність гуртка петрашевців, замах Д. Каракозова на царя Олександра II в 1866 році тощо. Всі ці акції спротиву процесу абсурдизації суспільного буття не обернулися позитивом, оскільки були одиничними, а значить недостатніми для знищення основи соціального визиску – класової вертикалі та її інститутів. О. Кониський акцентує й власне українську проблематику, згадуючи появу в 1822 році «Истории Малой России» Д. Бантиш-Каменського, вихід 1840 року «Кобзаря» Т. Шевченка, українські альманахи – «Ластівка» (1841 р.), виданий Є. Гребінкою, «Молодик» (1843–1844 рр.), виданий І. Бецьким, Г. Квіткою, М. Костомаровим – як явища першорядної ваги для активізації національного руху проти імперських утисків культурно-мистецького розвитку українства.

Новацією є введення до романів «несвідомого» часу, рух якого впливає на людину опосередковано, через її стани, насамперед сну, марень, галюцинацій, коли теперішнє «перестає» існувати, віддане під владу хаосу пережитого й відчутого. Ці прийоми письменники використовували зокрема і в ідеологічній прозі, яка нашими попередниками розглядалася як пріоритетно скерована в соціальну сферу міжлюдських взаємин, практично виключно в площині реалістичної естетики світобачення. На наше ж переконання, звернення до кульмінаційних виявів роботи підсвідомості, якими є некеровані людські стани, дає підстави для розширення естетичної палітри при аналізі ідеологічних романних зразків насамперед за рахунок натуралізму та експресіонізму, використовуваних зазвичай для зображення ницого існування інтелігента, що через різні причини не зміг самореалізуватися.

Найбільш яскраво «несвідомий» час представлено в романі «Пропавший чоловік» (1878 р.) М. Павлика. Головний персонаж – Кольцо переживає минуле вже ніби виключеним із теперішнього, бо все відтворене є передсмертною агонією людини, яка, обертаючись на прожите, бачить тільки сірість, одноманітність буднів. Час ущільнився й одночасно витягнувся далеко в минуле і в цьому вбачаємо його парадоксальність, породжену специфікою сприйняття: час інтимізується, водночас насправді залишаючись нейтральним; його плин то пришвидшується, то уповільнюється, то здається дискретним тільки для самої людини, що його переживає. Агонія Кольцо – наслідок не тілесної, а душевної хвороби людини, яка витратила час у гонитві за минушим. Звідси – наскрізний образ-символ карткового будинку нереалізованих надій і сподівань. Ілюзорність, нетривкість такого життя підкреслюється й останнім учинком персонажа – самогубством, за яким – безчасся.

Часто екскурси виписано як антиномії довших часових відтинків, наприклад, часу покоління. Зокрема в романі «На розпутьті» (1891 р.) Б. Грінченка це передісторія головних персонажів, Гордія й Демида, за допомогою якої письменник пояснює основні етапи формування їхньої особистості, акцентує на звичках, особливостях світогляду, демонструє на прикладах їхніх дій у дитячому, молодому віці,

як переконання, стереотипи (власні й суспільні) сприяли чи перекреслювали духовне зростання. За обсягом ретроспекції не надто розлогі, в них зафіксовано тільки найяскравіші моменти минулого, а новацією, на наш погляд, є те, що авторську увагу зосереджено не стільки на подіях, скільки на психологічній канві становлення характеру.

Чимало експериментував із часом І. Франко. Так, у «Лелі і Полелі» (1887 р.) він використав прийом часового розриву: у першій частині твору брата Калиновичі – дев'ятилітні діти, в наступних – відомі адвокат і журналіст. Цим письменник обґрунтовує характерні й поведінкові домінанти близнюків, надто коли за допомогою пов'язаних із їхнім оточенням ретроспекцій пояснює самогубства Владка й Начка: екскурси в минуле Дреліхової, графа Адольфа, Шнайдера, Ернста Киселевського. Тут, за нашими спостереженнями, використано прийом антитетичного композиційного кільця: смислово позитивна ретроспективність біографій батьків головних персонажів паралелізується із мінус-ретроспекціями антагоністів їхніх дітей, а наслідком є абсолют мінус-часу останніх, бо він ближче до теперішнього часу братів, а значить має на них сильніший вплив. Відтак з'являється символ невикінченого часу – зачинений кабінет, у якому обидва пішли з життя, замкнувши в такий спосіб час у кільці абсолюту смерті.

Оригінальним із огляду на специфіку представлення часу є й роман «Перехресні стежки» (1900 р.). Початок твору – екскурс у минуле головного персонажа Євгена Рафаловича, поява якого (екскурсу. – Т. М.) спровокована зустріччю з колишнім вихователем Валеріаном Стальським. Однак, на відміну від творів, уже згаданих у статті, ретроспекція в «Перехресних стежках» не є викладом подієвого ряду, натомість сконцентрована на одному епізоді – тортурах тварини, за допомогою чого письменник описує атмосферу формування психосвіту персонажа. Наскрізною є антитеза: підсвідомо пришвидшуваний час, прожитий у протистоянні зі Стальським (неявним, але разом із тим відчутним для Євгена) й сповільнюваний у моменти зустрічей із Регіною. Останні, до того ж, виписані дзеркально: спочатку Регіна не змогла перейти через десять років, прожитих нарізно, бо впевнена, що Євген бачить у ній лише вимріяний ідеал, від якого швидко не залишиться нічого, крім розчарування, й очікуване щастя перетвориться на «крадене» – «нову тюрму», а згодом Євген не захотів повертати минуле, про що підсвідомо вже знав до першої зустрічі з коханою, назвавши їхні колишні взаємини «перелетними тінями». Надто багато часу вони прожили нарізно, їх не зв'язували спільні переживання, мрії, тільки спогади про безсловесні погляди, відтак, невисловлені, притлумлені, невикінчені почуття не могли стати фундаментом майбутнього. Їхній час залишився перерваним, а значить нецілісним.

Здійснені спостереження уможливили наступні висновки. В українській ідеологічній романістиці другої половини ХІХ ст. маємо чимало зразків антитетичного вирішення характеру інтелігента: від абсолютного позитиву самознаходження себе в діянні як будителя духовності, людини, яка прагне повернення – власного й народу – до національних витоків, хоче плекати українську мову, культуру, знати свою історію, – до абсолюту негативу нівеляційних характерних процесів, механізм дії яких зумовлено й об'єктивними, й суб'єктивними причинами (загалом ідеться про здатність чи нездатність особи до переоцінки суспільних стереотипів, табу). Відтак категорія часу набуває особливого значення, оскільки саме життя підпорядковане певним циклам, і кожна людина проходить етапи дорослішання, набуття досвіду, вчиться розуміти інших. Одним із найбільш придатних способів простежити за формуванням поведінкової моделі людини є, вважаємо, екскурси. Використовуючи ретроспективність, митці наголошують на становленні родових, сімейних взаємин,

показують вплив змінюваних умов суспільного життя, трансформацію суспільної вертикалі, а в ній – місцезнаходження предків головного персонажа. Також за допомогою ретроспекцій виділяються поворотні моменти, які змінюють долю персонажа, через них минулий час трансформується в теперішній, який, своєю чергою, набуває ознак ілюстративного, відтворюючи або через низку подібних, або контрастних епізодів характерні домінанти, що уможлиблює їхню деталізацію й розгляд базових складників практично в усіх сферах життєдіяльності.

Новацією було й введення до структури художнього цілого «несвідомого» часу, завдяки чому час одномоментно ніби існує й зникає, розчиняючись у хаосі пережитого, фантазмагоричних, химерних поєднаннях давноминулого й теперішнього, вивершуючи «нову» реальність. Персонажі таких творів ніби втрачають матеріальне ество й набувають ознак ірреальних істот, які вільно пересуваються в часі.

А загалом час індивідуума перетворюється на «розірваний» залежно від того, як людина сприймає себе у «власному» часі: інертним спостерігачем чи активним діячем, відповідно, час послідовно перетікатиме від минулого до теперішнього або прискорюватиметься в активному самовираженні.

Такі зміни зумовлені, зокрема, зміною жанрової парадигми романістики, насамперед її жанрових форм. Переакцентування уваги із зовнішнього на внутрішнє, віддання пріоритету індивідуальному, суб'єктивному перед загальним, колективним, об'єктивним, що зумовило формування психологічно орієнтованих романних форм, уплинуло й на способи введення часу – від домінування ретроспективності до використання часових парадоксів, адже «нестійкість» часу, «коли він то “поспішає”, то “відстає”, забезпечує свободу дій людині» [1, с. 63].

Означений напрям дослідження й ідеологічної романістики, й великої епіки загалом уважаємо перспективним, оскільки він уможлиблює більш глибоке проникнення як у власне характерну сферу, так і в площину об'єктивних впливів на її формування, а в цілому дозволяє, з огляду зокрема й на часові трансформації, досліджувати процес формування жанрової парадигми.

Список використаної літератури

1. Мухин В. В. Поэтика времени в романе-эпопее Л. Н. Толстого «Война и мир» / В. В. Мухин // Ритм, пространство и время в художественном произведении : Темат. сб. науч. тр. профес.-преподават. состава вузов М-ва просвещения КазССР / редкол. : Х. А. Адипбаев (отв. ред.) и др. – Алма-Ата : КазПИ, 1984. – С. 58–67 ; Mukhin V. V. Poetika vremeni v romane-epopee L. N. Tolstogo «Voyna i mir» / V. V. Mukhin // Ritm, prostranstvo i vremya v khudozhestvennom proizvedenii : Temat. sb. nauch. tr. profes.-prepodavat. sostava vuzov M-va prosveshcheniya KazSSR / redkol. : Kh. A. Adibaev (otv. red.) i dr. – Alma-Ata : KazPI, 1984. – S. 58–67.

2. Нечуй-Левицький І. Сьогочасне літературне прямування / І. Нечуй-Левицький // Історія української літературної критики та літературознавства : хрестоматія у 3-х кн. / упоряд. П. М. Федченко. – Київ : Либідь, 1998. – Кн. 2. – С. 212–222 ; Nechui-Levytskyi I. Sohochasne literaturne priamovannia / I. Nechui-Levytskyi // Istoriiia ukrainiskoi literaturnoi krytyky ta literaturoznavstva : khrestomatiiia u 3-kh kn. / uporiad. P. M. Fedchenko. – Kyiv : Lybid, 1998. – Кн. 2. – S. 212–222.

3. Федоров Ф. П. Романтический художественный мир : пространство и время / Ф. П. Федоров. – Рига : Зинатне, 1988. – 454 с. ; Fedorov F. P. Romanticheskiiy khudozhestvennyy mir : prostranstvo i vremya / F. P. Fedorov. – Riga : Zinatne, 1988. – 454 s.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2018.

T. Matvieieva

**THE POETICS OF RETROSPECTIVITY
IN UKRAINIAN IDEOLOGICAL NOVEL STUDY
OF SECOND HALF OF XIX CENTURY–THE BEGINNING OF XX CENTURY**

The article makes an attempt to analyze the specifics of time realization in a big epic by the example of Ukrainian Ideological Novel Study of the half of XIX century–the beginning of XX century. In particular it was about poetics of retrospectivity as one of the main constituents of creation of behaviour models of characters, which defined the aim of the paper and the choice of the methods of its achieving: semeiotic, time-physiological, the method of motivation analysis. As the result of realized observation we came to such conclusion: great improvement in realization of chronosurface is motivated by cardinal changes in genre system of novel forms, from every-day, social to physiological. Two first above-mentioned are such which are characterized by dominance of author's interpretation of the sphere, that is directed mainly to the past and represented either by linear retrospections or structured as the stages of the protagonist's excursus, in which in their turn one or some crucial episodes – the catalyzers of spiritual growing-up, cordial inner changes, that were described by the method «one day and the whole life», so to speak by biographical pointes – are defined. As a whole, retrospectives are interpreted by us as one of the way of comprehension the reasons of changes in a created world – objective, social, and subjective. The main attention in the paper is directed to studying of social-physiological and properly physiological patterns of novel genre, that declare the other tendencies in time reproduction. It is proved that the time in such works loses its linearity, stops its movement from the present to the past as the result of reduction of the author-demiurge's part that instead gets the characteristics of mosaic, in the stream of which it is difficult to separate «pure» time – past, present, future, as the time becomes the realisation of reflection of «Me» that can simultaneously be in different time surfaces, change itself into an independent equivalent of real time more or less close to it. The role of retrospectivity in depicting of such time phenomenon as «close» («rolled»), torn time, up to no-time (a full stop – a real one with the death of a physical kind or of an imagine one as a spiritual dying) is also well-grounded.

The particular aspect of the observation given in the article is poetics of retrospectivity. The method of gradation (ascending and descending, pointic, though not in the sense of changing of outer scales, the scales that are connected with transformation of social vertical, but in the sense of priorities of introspectivity that breaks linearity in time multidimensionality); oxymoronity in depicting of the process of formation of relative, family connections, the peculiarities of impact of transformations that take place in social vertical at genealogical shifts in genealogy of the protagonist, and by them at himself, which is realised in the novels by the method of mirror mutual-reflection of past and present time was distinguished. The main point is that the time of an individual got the characteristics of «brokenness». That is denoted by peculiarities of a person's self-perception in the time of his own existence either passive self-observer or active doer: taking it into account, the time consequently will flow from past to present or will get faster in acting or self-realisation. The final conclusion of realised observation is the idea of interdependence of changes in methods of art realisation of time as well as changes of genre paradigm: time transformed from absolute category into inner determiner becoming a manifestation of sociological shift of «Me».

Key words: novel, poetics, retrospectivity.

УДК 821.111-31.09

Н. І. Назаренко

А. І. Ємець

ПРОТЕСТ ЖІНКИ ПРОТИ ПУРИТАНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ В РОМАНІ М. ДРЕББЛ «МІЙ ЗОЛОТИЙ ЄРУСАЛИМ»

У статті проаналізовано питання становлення жіночої особистості, яке є ключовим в романі «Мій золотий Єрусалим» сучасної англійської письменниці М. Дреббл. Зазначено, що в процесі формування характеру головної героїні значну роль відіграє протест проти існуючої пуританської ідеології.

Ключові слова: пуританська етика, вікторіанство, англійськість, емансипація, фемінізм, розвиток характеру персонажа.

Наприкінці 60-х років рух молодіжного протесту охопив усі країни монополістичного капіталу. Несподівано він спалахнув у Франції у 1968 році, згодом набрав обертів в Італії, бурхливо з'явився у США. Проявився він і в Англії у 1967-1968 роках. Англійська молодь, яка бунтувала ще й на початку 60-х років проти лицемірства, традиційної моралі та затхлого духовного життя суспільства «загального добробуту», стандартизованого життя та пригнічення особистості, вже на початку 70-х років виказала протест самій системі. В основі виступів молоді було глибоке незадоволення існуючими порядками та рішучість домогтися нових форм суспільного життя – справедливих і демократичних, запобігти загрози новій війни.

«Бунт молодих» в Англії – це не конфлікт поколінь, а вираження кризи тогочасного буржуазного суспільства. Для цього суспільного руху характерною була плутанина поглядів і сприйняття. Бунт був спрямований хибним шляхом через вплив ЗМІ, які насаджували спотворене уявлення про життя країни. Тим самим соціальні протиріччя збільшуються: «Молоді люди в Англії почувають себе знедоленими, – писав у 1977 р. Грем Джимсон. – Вони налаштовані критично та в усьому розчаровані. У рядах молоді протест, викликаний почуттям своєї невлаштованості, нікчемності, безперспективності, не згасає». У суспільстві молоді люди відчують себе в ізоляції. Вони вважають, що освіта їм нічого не дає, а робота, яку іноді вдається знайти, погано оплачується [3, с. 269].

Англія є країною стійких традицій, де у свій час буржуазна революція проходила «у пуританському одязі», існувала «пуританська етика», яка «тримала людей у полоні». Тож, повстання молоді повинно було, насамперед, прийняти форму хрестового походу проти пуританства. Бунт підняли ще тинейджери у 60-х роках. Їхній виклик проявився здебільшого в одязі, довгому волоссі, моді на бороду. Пізніше суспільство «загального добробуту» інтегрувало їхній бунт та зробило його предметом свого прибутку [3, с. 272]. Пуританська етика, яка домінувала в Англії з часів буржуазної революції, в XIX столітті трансформувалася у «вікторіанську», оскільки апогей буржуазного процвітання був досягнутий у період правління королеви Вікторії. Після смерті королеви «Victorian way of life and way of thought» модифікувалися досить повільно. У цей період молодь кидала виклик «вікторіанству» своєю поведінкою та образом життя: ставленням до батьків, відсутністю поваги до інших. Своїм життям британська молодь заявляла про своє небажання підпорядковуватися принципам пуританства, відмовлятися від земних тяжінь.

Говорячи про британську літературу молодіжного бунту, слід виділити письменників, які намагалися відобразити невдоволення молоді. Ці письменники мають свій особистий творчий почерк, але тема маніфестів дає нам змогу об'єднати їх в одну групу: Маргарет Дреббл, Джуліан Мітчел, Пірс Пол Рід. Вони відобразили кризу капіталістичної культури, передали внутрішній світ людини, яка виказувала протест існуючій системі. Так, однією зі знакових літературних фігур, яка намагалася розкрити сутність пуританських заборон, слід назвати Маргарет Дреббл (Margaret Drabble). В основі більшості її ранніх книг лежить конфлікт між релігійно-етичними традиціями пуританства та свідомістю сучасної людини. Практично всі героїні письменниці болісно шукають свої «золоті світи», але далеко не завжди їхні спроби призводять до бажаного результату. М. Дреббл від зображення суто приватних, локальних конфліктів йде до осмислення багатьох важливих і нагальних проблем сучасної англійської дійсності. Іронічні, скупі та точні замальовки, тонкість психологічного портрета, компактність і ясність оповіді – риси художньої манери Маргарет Дреббл.

В її романах постає питання про ставлення до вікторіанства, до пуританської моралі, до стандарту в суспільстві «споживачів». Про «антивікторіанство» М. Дреббл писали В. Івашова в статті «Три нових імені» і Г. Анджапарідзе в докладній післямові до російськомовного видання роману «Один літній сезон». Під вікторіанством найчастіше розуміється байдужість, святенництво, фальш, показна доброчесність, лицемірство. Однак вікторіанство – це й певна впорядкована система морально-етичного існування: стриманість у відносинах, суворе дотримання елементарних норм і законів гуртожитку. Проблема вікторіанства та реакції на нього надзвичайно складна, в належній мірі об'єктивно осмислити її здатний лише соціолог і історик. В літературі нового часу її зумів розкрити Грем Грін, який, на думку Є. Генієвої, в своєму останньому романі «Подорож з тітонькою» підводить читача, з одного боку, до висновку, що саме вікторіанський, а точніше, суто пуританський тип моралі несе значну частку відповідальності за моральну розгнужданість, за відсутність духовності в сучасному британському суспільстві. Але, з іншого боку, Г. Грін, насичуючи текст «деталлями епохи королеви Вікторії», намагається вселити співвітчизникам думку, що в житті необхідно мати хоч який-небудь стрижень, якусь тверду етичну основу [2].

Маргарет Дреббл не вдається до подібних філософських узагальнень. Її боротьба з умовностями вікторіанства – це найчастіше відвертий епатаж героїнь. Здавалося б, репрезентація молодої жінки та її проблем (любовних, сімейних конфліктів) є темою банальною. Але що ж тоді вирізняє письменницю від інших авторів, які представляли у своїх творах подібну тему? Саме це питання є актуальним для нашого розгляду. Стиль М. Дреббл є досить стриманим та впевненим, коли письменниця розкриває кардинальні для неї проблеми. Таким чином передається емоційність у її творах та втілюється внутрішня сила сильної жінки, яка виказує протест існуючим традиціям та звичаям. Безсумнівим є той факт, що «*Drabble is one of the contemporary authors who challenge dominant versions of “Englishness” which involve the survival of class and gender subordination in subtle forms*» [6, p. 20]. Письменниця воліла привнести в англійську літературу нову традицію: «*I'm not going to deplore the passing of a tradition in which I would have been a cook-housekeeper*» [6, p. 20]. Тому багато критиків наголошували на її безсумнівному таланті у розкритті жіночих характерів, які мали феміністичну спрямованість: «*There are those, like Valerie Myer, who insists that she “is the most contemporary novelist: a whole generation of women readers identifies with her characters, who they feel represent their own problems”*» [5, p. 1]. Описуючи загальний спосіб репрезентації жінок, М. Дреббл інколи вдається до зображення негативних рис героїні-протагоністки: «*extreme selfishness and extreme vanity. And if the protagonist is not vain*

and selfish, she is totally neurotic. There is little female “bonding” with mothers, sisters, or other women...» [5, p. 2].

Відкритий протест проти вікторіанських моральних принципів та вікторіанського способу життя М. Дреббл висвітлила у творі «Мій золотий Єрусалим» («Jerusalem the Golden», 1967). Цей роман став маніфестом письменниці, що й надає книзі особливого значення для британської історії. Сюжет твору представляє виклад одного відрізка життя головної героїні Клари Моем: опис її дитинства та відносин з матір'ю, формування її як жінки та прагнення до вільного та незалежного життя. Народилася Клара у маленькому провінційному містечку Нортхем, на півночі Англії. З раннього віку вона прагне до свободи самовираження, формування у собі тільки позитивних рис, таких як щирість, великодушність, чесність. Але її мати втілює зовсім протилежні принципи – вона є механізмом заборон та лицемірства, респектабельності, зречення від земних тяжінь, що і є головними тенденціями пуританської ідеології. Так, міс Моем вважала тільки ім'я Клара гідним та нав'язала цю думку своїй доньці: «*For Mrs. Maugham did not like the name any more than Clara and her school friends did, and she chose it through a characteristic mixture of duty and malice. When Clara explained it to people, she found that she merely laughed...*» [4, p. 9]. Під час перших років навчання у граматичній школі Клара зрозуміла, що значно виділяється з-поміж інших, особливо своїми навчальними досягненнями та поряд з цим напруженими є її стосунки з матір'ю: «*Her intelligence, like her name, had been as a child a source of great trouble to her, for it too had singled her out, when her one desire had been to be inconspicuous. It made her an object of ridicule and contempt from the earliest age, and some of her most frightful memories were of her mother, grim-faced, ill concealing her resentment*» [4, p. 10]. Так, головна героїня повинна була старанно вчитися, щоб мати все те, що мають інші, у яких вже були певні привілеї та яким не потрібно було виборювати авторитет. Коли Клара отримала свою першу стипендію, вона зрозуміла, що дві основні речі, які допоможуть їй бути господинею свого життя, є її розум та гроші та «*...all she had to do was seek a place, a place other than Northam, where her eccentricities might go unmarked, where indeed, more hopefully, they might be greeted with delight*» [4, p. 11].

Коли Клари виповнилося 22 роки, доля звела її з родиною Денхем, яка була повною протилежністю її сім'ї. Дім Денхем був тим містом, куди їй хотілося повертатися багато разів. Клара постійно порівнювала дві сім'ї – сім'ю Денхем, дім якої був наповнений атмосферою великодушності та відвертих інтелігентних розмов та свою, де панувала атмосфера пуританських нав'язувань та повної ізоляції від навколишнього світу: «*For her parents had no friends. Nobody ever visited their house except through obligations, and such family celebrations as still persisted had been transformed into grim duties*» [4, p. 66]. У ставленні до себе з боку матері Клара бачила тільки відторгнення: «*When people asked Mrs. Maugham, where her daughter got her brains from, she would sniff and shrug her shoulders... “Well, she certainly didn't get them from me, she must have got them from him...”*» [4, p. 34]. Мова йде про батька Клари, до якого мати, судячи з поведінки, не мала жодних почуттів: «*The only reality of the event had been her mother's reaction, which was silent, grim...not a tear did she shed...she opened her mouth and said: “Well, he's gone and I can't say I'm sorry”*» [4, c. 35]. Крім того, мати Клари була пропагандистом пуританських ідей, які нав'язувала і своїй доньці змалку: «*Her mother tended to see all expenses as a sign of innate vulgarity, and had tried to instill into her children the view that the only truly refined can manage without toys, clothes and entertainments*» [4, c. 85].

Одним з доказів порушення існуючих суспільних порядків є відносини Клари з хлопцями. Під час свого формування як жінки у героїні постійно змінювалися

погляди на вибір предмета свого обожнювання: поет Пітер де Саліс, Волтер Еш, Габріель Денхем. Але Клара була гордою жінкою і не вважала, що сутність стосунків полягає у земних пристрастях: «*He annoyed her in many ways – mostly by his incurable facetiousness, which went down badly with her girl friends, and by his desire to undress her at every possible opportunity*» [4, p. 63]. Натомість спроможність Клари закохатися та зустрітися з одруженим чоловіком Габріелем є повним ігноруванням суспільних цінностей: «*Her certainty, as she saw him, seemed to be what she had thought to be love...*» [4, p. 135]. Тим самим героїня розуміла, що руйнує його стосунки з дружиною Клелією: «*Nor did she like the look of Gabriel's wife. She had hoped against hope, that Gabriel's wife would be somehow, in some way, a non-contender, but Gabriel's wife looked capable of contending with anything*» [4, p. 139].

Поїздка Клари до Парижу є також проявом її свободи. Але й там вона не могла відчутти насолоду від самотійності: «*Clara was not impressed, and amazed that she had the sense not to be impressed. But she still did not realize how unnecessary it was to attend such events...*» [4, p. 75]. Крім того, дівчина була задоволена тим, що навчається у Лондоні подалі від материнських наказів та заборон: «*Her years in London had merely strengthened her desire to live there for the rest of her life...*» [4, p. 97]. Але коли наступали канікули, Клара мала відвідувати свій дім, не дивлячись на складні стосунки з матір'ю: «*...but I don't know if I would want to teach. And anyway, I don't want to go home for vacations*» [4, p. 103]. У фіналі роману, коли Клара дізнається про поганий стан матері, вона усвідомлює важливість присутності матері у своєму житті. Після слів лікарів «*They say there's no hope, no hope at all, there's nothing they can do for her*» [4, c. 225] головна героїня відчуває самотність. Їй хотілося покінчити з усіма подіями, які з нею відбувалися у Парижі, у тому числі з Габріелем. Вирішення конфлікту з матір'ю – незворотній спосіб (але живій Клара все одно б навряд чи їй пробачила) і широка стрічка дороги попереду. Звільнитися від усього, щоб відстояти право бути собою, щоб «навіки оселитися в золотому Єрусалимі». До речі, Єрусалим для неї не місто, в якому вона прагне побувати, він для неї якийсь ідеальне місце поза простором і часом, до якого вона прагне всією душею.

Таким чином, роман «Мій золотий Єрусалим» презентує розповідь про складні пошуки головної героїні: спочатку пошуки кращого життя подалі від матері, а коли Клара досягає бажаної емансипації, головним для неї стають пошуки емоційно-особистісного характеру. Але порвати з минулим та жити теперішнім героїні не вдалося. Тож, ідеєю роману є спроба сформувати свою особистість в існуючих умовах життя та суспільних протиріччях.

Список використаної літератури

1. Благовещенская А. А. Своеобразие стиля художественной прозы Маргарет Дрэббл 1960-70-х годов : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.03 / Анастасия Александровна Благовещенская ; Казанский государственный университет. – Казань, 2004. – 169 с. ; Blagoveshchenskaya A. A. Svoeobrazie stilya khudozhestvennoy prozy Margaret Drebbel 1960-70-kh godov : dis. ... kand. filol. nauk : spets. 10.01.03 / Anastasiya Aleksandrovna Blagoveshchenskaya ; Kazanskiy gosudarstvennyy universitet. – Kazan, 2004. – 169 s.

2. Гениева Е. Трудное лето Эммы Эванс [Электронный ресурс] / Е. Гениева // Международный культурный портал Эксперимент. – Режим доступа : <http://md-eksperiment.org/post/20180323-trudnoe-leto-emmy-evans> ; Genieva Ye. Trudnoe leto Emmy Evans [Elektronnyy resurs] / Ye Genieva // Mezhdunarodnyy kulturnyy portal Eksperiment. – Rezhim dostupa : <http://md-eksperiment.org/post/20180323-trudnoe-leto-emmy-evans>

3. Ивашева В. В. Что сохраняет время : Литература Великобритании, 1945-1977 : очерки / В. В. Ивашева. – Москва : Сов. писатель, 1979. – 336 с. ; Ivasheva V. V. Chto sokhranyayet vremya : Literatura Velikobritanii, 1945-1977 : ocherki / V. V. Ivasheva. – Moskva : Sov. pisatel, 1979. – 336 s.

4. Drabble M. Jerusalem The Golden : an novel / M. Drabble. – New York : New American Library, 1987. – 244 p.

5. Klepfer J. R. Margaret Drabble's Realms of Gall : the feminist writer who dislikes women / J. R. Klepfer. – Texas, 1991. – 176 p.

6. Somerton E. E. The question of Englishness : identity, culture, class and gender in the novels of Margaret Drabble / E. E. Somerton. – Ottawa : National Library of Canada, 1988. – 297 p.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2018.

N. Nazarenko

A. Yemets

**A WOMAN'S PROTEST AGAINST THE PURITAN IDEOLOGY
IN MARGARET DRABBLE'S NOVEL «JERUSALEM THE GOLDEN»**

The article analyzes the social situation of British youth in the 60's and 70's, namely, their protest against the existing Puritan ideology. At the heart of young people's movement there was a deep dissatisfaction with the existing orders and disability to achieve new forms of social life – fair and democratic ones. The youth rebelled against hypocrisy, the traditional mores and musty spiritual life of the society of «general well-being», standardized life, and personality oppression. In connection with this historical fact, in the novel «Jerusalem the Golden» the essence of a female character's formation is revealed through the main heroine's thirst to freedom and independence through the violation of Puritan ethical standards. Within this novel M. Drabble's skill consists in creation of typical characters and highlighting the accents that are relevant for any historical time. The main protagonist protests against Victorian representations and Victorian way of life. From an early age the main character strives for freedom of expression, the formation of only positive features of her inner self, such as sincerity, nobility, honesty. In the course of the events development, we observe the ambiguous behavioral reactions of the heroine: she gives in to momentary sensations and impulses, but at the same time she is a consistent personality and always knows what she wants. Clara doesn't have any notion about the essence of love concerning her numerous relations with boys, though at certain moments she loves with all her heart.

The mutual attraction of Clara and Gabriel, their trip to Paris and main heroine's unexpected escape to London are not considered to be the main events in the writer's work. The central place in the novel takes the conflict of generations – Clara and her mother. The conflict resolution with Mrs. Maugham occurred in the most cruel and irreversible way. This changes Clara's outlook on the world, as she has realized the true life values. In relation to this fact her motto sounds: defend the right to be yourself. In contrast to misunderstanding and opposition that prevail in the Maugham family, the family of Dénham is presented as a decent one, where there is no place for falsehood and hypocrisy. Clara seemed to find the place of her dream, free from her mother's orders and bans, but still she did not feel the full freedom.

Key words: puritan ethics, Victorian way of life, Englishness, emancipation, feminism, character development.

УДК 821.161-31.091

С. В. Наместюк

**ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНФЕРНАЛЬНОЇ ПЕРСОНОСФЕРИ
В РОМАНАХ «МАЙСТЕР І МАРГАРИТА» М. БУЛГАКОВА
ТА «ПЕРШИЙ ІЗ ПЕРШИХ, АБО ДОРОГА З ЛИСОЇ ГОРИ» В. КУЛІКОВА**

В статті розглянуті поняття традиційного підходу до вивчення традиційного сюжетно-образного матеріалу у ракурсі зони історичної поетики та компаративістики. Запропоновані зміни цього традиційного ракурсу. Персонасфера виступає структурою як для сучасної гуманітарної науки, так і для жанрової системи роману. Комбінація нових наукових концепцій дає нам широкий простір для аналізу персонасфери роману «Майстер і Маргарита» М. Булгакова у вищезазначеній площині.

Ключові слова: традиційний сюжетно-образний матеріал, персонасфера, персонаж.

Серед великого загалу монументальних шедеврів генія ми обрали цей роман, оскільки саме тут можемо віднайти епатажну галерею персонажів, які отримали статус традиційних. **Мета** даної розвідки – структуралізація тексту роману на рівні взаємозв'язків персонажів. Персонасфера являє собою певне коло образів, персонажів, персоналій. В даному ракурсі **завданням** є оцінка універсальності вищезазваного поняття та її здатність до відображення певних культурно-історичних реалій, до конкретизації уявлень, осмислення цінностей, формулювання концептів та розробки узагальнень. **Актуальність** дослідження полягає в оригінальності розподілу булгаківської персонасфери.

Почнемо з того, що в романі «Майстер і Маргарита» художньо втілена теорія трьох світів: земного, біблійного та космічного, таким чином, і булгаківських персонажів можна умовно розділити на: першими виступають люди, другими – біблійні персонажі, третіми виступають Воланд та його свита (інфернальні персонажі). Персонасферу булгаківського магічного всесвіту складають як інонаціональні та транснаціональні (біблійні, античні) персонажі.

Сучасне літературознавство тримає прямий курс на вивчення проблеми діалогу культур. В цьому плані наглядним є порівняльний аналіз творчості М. Булгакова з особливостями його поетики, яка тісно пов'язана із російською класичною літературою та роману В. Кулікова «Перший із перших, або дорога з Лисої гори», який дає наглядний приклад наслідування творчості булгаковського генія у вигляді нового продовження шедеврального роману «Майстер і Маргарита». В літературознавстві неодноразово піднімалося питання звернення М. Булгакова до творчості М. В. Гоголя. М. О. Чудакова, у своїх дослідженнях знаходить тому прямі докази: «Із письменників надаю перевагу гоголю, на мій погляд, ніхто не може з ним зрівнятися» [6, с. 345–346]. Звичайно, слід відмітити що творчість М. Булгакова не відображається лишень однією «присутністю» Гоголя. Традиції М. В. Гоголя в романі «Майстер і Маргарита» охоплюють усі сенсові рівні художнього тексту [2].

Булгаківська інфернальна тема красномовно відображає демонологічну лінію роману М. В. Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки». Маргарита уособлює образ вічно молодій відьми – яка претендує на роль прототипу гоголівської героїні роману «Травнева ніч, або Утоплена», Воланд разом із витівками його світи навіюють ремінісценції та алюзії комічних походеньок бісів роману «Вечори на хуторі близь

Диканьки», а сама постать головного булгаковського демона генетично сходить до роману «Вій». Одним словом, у творчості М. Булгакова існує безліч генетично спорідненого традиційного гоголівського матеріалу. Одразу ж обмовимося, що наша робота лише частково торкається даної проблематики, оскільки остання не є прямою метою нашого дослідження. В рамках даної розвідки, ми розглядаємо вплив булгаківської традиції на автора В. Кулікова на прикладі його роману-продовження «Перший із перших, або дорога з Лисої гори». Ми аналізуємо булгаковську присутність, яка відображається в образах і мотивах роману В. Кулікова. У статті аналізу підлягає весь сонм упирів, відьом, демонів та чортів ні, яка відбувається на сторінках цих вищеназваних авторів. У М. Булгакова, демонологічна лінія знайшла яскраве відображення у героях воландівської світи та у постаті Маргарити. М. Булгаков відверто реалізує гоголівські метафори, ставлячи своїх чортів у комічні ситуації і здійснюючи різного виду чортівню. У В. Кулікова, герої набувають сучасних рис: Маргарита Миколаївна по волі автора переходить із паралельної моделі хронотопу у лінійну модель, де вона має здатність одночасного перебування у теперішньому та у минулому, у місцях, де простір являє собою безкінечність а час не має значення. У сучасному вимірі, куліковська Маргарита вирішує власну долю таким чином, що розлучається із своїм кавалером та стає чаклункою задля порятунку героїв роману: *«Колдунья из Маргариты Николаевны вышла отменная! Лишь только на стене у входа в один научно-исследовательский институт среди прочих объявлений появился ее рекламный плакат, как очередь у двери под номером 69 выстроилась словно за авансом. И что ж тут удивляться, когда с плаката на проходящих смотрела женщина обворожительнейшей красоты. И как живая! К тому же с добрым взглядом, заглядывающим в душу и душу ласкающим.»* [3, с. 175–176]. В іншому вимірі, у минулому, Маргарита Миколаївна стане однією з головних дійових осіб. Їй судилося пережити смертельне кохання із Афранієм та змінити долю головних героїв. Автор уможливіє розширення просторово-часових рамок за допомогою пера Майстра. Маргарита потрапляє у минуле та викрадає каблучку Афранія під час підступного та палкого жіночого поцілунку, який став фатальним для серця начальника таємної варту та рятівним для Вар-Раввана. М. Булгакова не дотримується гоголівських фольклорних уявлень, в яких великі демонічні сили – це тотальне зло. Його помічники Коров'єв та Бегемот досить помічні та нерозривно пов'язані із добром, а відтак, являють собою розсип караючого зло. У В. Кулікова цим образам відповідає наступна схема прототипів: Коров'єв та Бегемот, які влаштовують у Москві бісівські походеньки та зустрічають Маргариту, гостей на балу, відповідають образу Сориноса, який у В. Кулікова повсякчас супроводжує Даму: *«В камине вновь грохнуло, пышно закружилось, истошно завывло, и вой этот нарастал стремительно, однако, на самой противной ноте вдруг оборвался, и тогда из каминна вылетел победоносный собачий лай, а следом, ужаленно, словно догоняя свой лай, вылетел пудель. Размерами с трехмесячного теленка и абсолютнейше черней... – Довольно! – повысил голос мессир. – Ты утомил меня. Прими немедленно нормальный облик и помолчи. – Извольте, воля ваша! – пудель завертелся волчком. И лихое верчение его сопровождалось тихим гуденьем, которое – бац! – и стихло шипением! И на месте пуделя образовался стройный молодой человек с черными кучерявыми волосами и в черном же элегантно костюме-тройке.»* [3, с. 5]. Автор обрамляє свого героя гетевським духом, який органічно осучаснює та розширяє сучасний образ демона. Таким чином, на куліковських сторінках, ми виявили як булгаківськи так і гетевські мотиви, що породжують персоносферу, яка веде своєрідну полеміку трактування зла та демонічних сил.

Мотив зваблювання людей дияволом грошима та вічною молодістю є традиційним та відображає перевірку людей. Цей мотив звучить у романі «Майстер і Маргарита»: *«Поднимались сотни рук, зрители сквозь бумажки глядели на освещенную сцену и видели самые верные и праведные водяные знаки. Запах тоже не оставлял никаких сомнений: это был ни с чем по прелести не сравнимый запах только что отпечатанных денег. Сперва веселье, а потом изумление охватило весь театр. Всюду гудело слово «червонцы, червонцы», слышались восклицанья «ах, ах!» и веселый смех. Кое-кто уже ползал в проходе, шаря под креслами. Многие стояли на сиденьях, лоя вертявые, капризные бумажки. На лицах милиции помаленьку стало выражаться недоумение, а артисты без церемонии начали высовываться из кулис.»* [1, с. 68]. У В. Кулікова, мотив грошей осучаснюється та відображається у гострій сатирі над п'яними політиками та над готовністю людей «розірвати свого опонента», задля «тепленького» місця на політичній арені. Як у творчості М. Булгакова, так і в романах В. Ручинського та В. Кулікова, можемо знайти мотиви страти. Роман «Майстер і Маргарита» розпочинається із зустрічі з Берліозом та з подальшої страти, яка відбулася як покарання за байдужість до мистецтва та непоборної жаги до збагачення. В романі «Перший із перших...», страту виконує не Воланд, а Поцелуєв – прототип Азazelло. Він оголошує та виконує вирок на таким же підступним та жадібним Заваркінім. Виходить, сили зла чітко дотримуються останніх слів Воланда: «Я – часть той силы, что вечно хочет зла и вечно совершает благо». Епіграфом до роману М. Булгакова «Майстер і Маргарита» є слова Мефістофеля (диявола) – одного з персонажів драми Гете «Фауст». Про що ж говорить Мефістофель і яке відношення до історії Майстра і Маргарити мають його слова? Цитатою з «Фауста» М. Булгаков випереджає появу Воланда; він як би попереджає читача, що нечиста сила в романі посідає одне з провідних місць. Слова Мефістофеля в повній мірі можна віднести і до булгаківського персонажа – Воланда (більш того, Мефістофель і Воланд, по суті, є прототипами). «Іноземний консультант» дійсно хоче зла, він носій зла за своєю природою, а його колір в романі – чорний. Однак, властиво йому і певне благородство, чесність; і часом, свідомо чи несвідомо, він робить добрі вчинки (або вчинки, що приносять користь). Воланд робить набагато менше зла, ніж передбачає його роль. І хоча по ЙОГО волі гинуть люди – Берліоз, голова МАССОЛИТу, і колишній барон Майгель, службовець видовищної комісії, – їхня загибель здається закономірною, та вона – знову ж є результатом їхніх власних діянь. Булгаківські сили зла карають людей за найогидніші їхні недоліки. Поцелуєв у романі В. Кулікова супроводжує Дикообразцева та займається організацією містичного фестивалю та фатальних для нього зустрічей із Девелішом Імпом. Містична постать булгаківського Воланда та його національності досить часто трактують як чергову вказівку на гетевський шедевр. А автор роману «Перший із перших...», маскує диявола під лічиною американського мецената Девеліша Імпа. Цікавим є ім'я цього персонажу з точки зору мовознавства. В англійській мові, слово *devil* означає диявол, а суфікс – *ish* – найчастіше утворює прикметники, які описують ступінь роздратованості. Так саме, його вживання поширене у літературі, де він найчастіше набуває забарвлення стилістичних прийомів, таких як градація, іронія тощо. Подібного значення цей суфікс набуває при поєднанні із іменником. А як відомо, нашого героя звати Девеліш Імп – *Develish Imp*, де Імп означає – чортеня. Таким чином, маємо переклад – диявольське чортеня. В даному випадку відчуваються пейоративні нотки, які мало підходять для опису містичної постаті Воланда. Хоча, у подальшому, коли автор описує фізичні якості героя бачимо булгаківського сатану зі всіма його колоритними рисами. Автор підсилює образ власного Воланда за рахунок наділення його трьома іпостасями

(як у всіх головних героїв В. Кулікова). Кожна з іпостасей з'являється у власному часовому континуумі. Мессир – знов являється Кавалерові і Дамі на перших сторінках роману, обдаючи читача легким бризом гетевської містики: *«И навстречу взглядам Дамы и Кавалера из камина шагнул некто весь в черном, высокий и в шляпе с павлиньим пером, с надменным профилем и непреклонным взглядом повелителя. – Мое почтение, благороднейшие хозяева этой обители! – начал он поразительным басом, наполнившим своими переливами всю залу. – Надеюсь, вы простите меня великодушно за весь этот шум, гам да вонь. Что поделаеть, привычка...»* [3, с. 3].

Девеліш Імп цілком відповідає сучасним главам та є яскравим прикладом данини моді. Він – американець, виступає спонсором фестивалю, який навіть у сучасному вимірі не припиняє спроб спіймати та знищити Дикообразцева – Вар-Раввана: *«Завораживающий бас между тем продолжал рокотать: – ...Чрезвычайно был рад познакомиться с вами лично, дорогой Александр Александрович. Давно я об этом мечтал. Черт знает, с каких времен. И честно при знаюсь, не верил, что мы когда-нибудь встретимся с вами лицом к лицу. А уж о том, что общий язык найдем, поймем друг друга и договоримся действовать вместе, даже мечтать не мог, – говорил сэр Девелиш Имп, но губы его при этом не шевелились. И улыбка казалась мертвой. – Ведь наше сотрудничество противоестественно, невозможно в принципе. Я и помыслить о нем не брался. И вот вам, как говорится, здрастье!.. Нет, никогда не понять нам законов, которые управляют подлунным миром. Потому что их, видимо, нет.*

Ни сил, ни мыслей ответить у Дикообразцева не было. В голове у него гуляла абсолютная невесомость. Но американец и не ждал от него никакого ответа. – А вы, Александр Александрович, оказались чело веком, еще более умным, чем я предполагал. И это весьма отрадно, – звучал во мраке машины завораживающий бас. – Теперь я не сомневаюсь, что фестиваль выйдет у нас на славу. Хотя и преподнесет сюрпризов, как ни один другой!... Поэтому я вам советую ничему не удивляться, не дрейфить и не терять присутствия духа. Мои помощники всегда будут рядом и на произвол судьбы вас не бросят... Ну а теперь вам пора. Прощаться не будем, поскольку мы скоро увидимся.» [3, с. 5].

Чигіз – маніпулює рештою персонажів, відповідальних за чіткість задуманого процесу одвічної боротьби добра і зла.

Не зважаючи на те, що роман В. Кулікова «Перший із перших, або дорога з Лисої гори» є продовженням роману «Майстер і Маргарита», ми не можемо стверджувати, що сюжетна лінія твору генетично сходить до шедеврального прототипу. У світі Воланда й Іешуа немає місця для тимчасовості та завершеності. Її оточує духовний всесвіт без меж та рубежів, в якому життя та смерть злиті воєдино [5, с. 137–140]. В. Куліков, як і М. Булгаков описують демонічний світ або бездоганно гарним або абсолютно потворним. У М. Булгаков Гелла постає перед читачем або покрита трупними плямами або неземною красунею. Схожу характеристику цій героїні дає і В. Куліков. В галереї жіночих інфернальних образів, наштовхуємося на мотив польоту, який уособлює духовну та фізичну свободу надскладних жіночих літературних портретів. У В. Кулікова цей мотив зазнає трансформацій. Він додає до мотиву польоту ще й мотив живої та мертвої води. Дамі судилося потрапити у акваріум, який межує статичний потусторонній світ Майстра та Маргарити від простого життя сучасних персонажів. Вона випиває вино, запропоноване слугами Мессира, та робить крок у безкінечність. Булгаківська та Куліковська Маргарита з власної волі стає відьмою, істотою, яка живе на межі двох світів. Політ Маргарити – це звільнення душі, духовне воскресіння, а крок Дами у акваріум є символом очищення та переходу з п'ятми на бік світла.

Неможливо залишити поза увагою ще один мотив – страху та туги. У двох авторів це не просто страх як фізіологічна реакція організму на небезпеку – це страх-туга. У М. Булгакова страх-тугу відчують майже усі герої роману – Майстер, Маргарита, Бездомний, Пілат. Схожі відчуття переживають герої куліковського роману: Дикообразцев – Іоанн – Вар-Равван; Анечка Измородина – Анна – Маргарита Миколаївна. Їхні тривожні передчуття перегукуються із фатальними знаками долі.

Аналізуючи роман М. Булгакова «Майстер і Маргарита» та В. Кулікова «Перший із перших, або дорога з Лисої гори», ми дійшли висновку, що на моральному рівні ці твори пов'язані із темою продажу душі дияволу, мотивом безумства. Майже усі персонажі роману в той чи інший момент відчують себе на межі безумства та їх приймають за божевільних [4, с. 386]. Крім того, неможливо не помітити портретної схожості Воланда та Месира. Таким чином, вплив традицій М. Булгакова на демонологічну лінію роману В. Кулікова є дуже сильним. Це пояснюється неабиякою зацікавленістю В. Кулікова особистістю та творчістю М. Булгакова. Ми виявили перегукування образів (Воланд – Мессир – Девеліш Імп – Чигіз – Маргарита – Анечка Измородина – Анна та спільні персонажі інфернальної братії). Виявлено перегукування мотивів (мотив диявольських грошей, мотив безумства, мотив польоту, води та страху-туги). В. Куліков долає булгаківські погляди на вічність, абсолютне зло та у досить оригінальній манері позиціонує власний світогляд, який нерозривно пов'язаний із світосприйняттям майстра – Булгакова.

Список використаної літератури:

1. Булгаков М. А. Мастер и Маргарита // Булгаков М. А. Романы / М. А. Булгаков. – Москва : Современник., 1987. – С. 383–748 ; Bulgakov M. A. Master i Margarita // Bulgakov M. A. Romany / M. A. Bulgakov. – Moskva : Sovremennik., 1987. – S. 383–748.
2. Васильева М. Г. Гоголь в творческом сознании М. А. Булгакова : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.01 / Марина Геннадьевна Васильева ; Томский государственный университет. – Томск, 2005. – 23 с. ; Vasileva M. G. Gogol v tvorcheskom soznanii M. A. Bulgakova : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : spets. 10.01.01 / Marina Gennadevna Vasileva ; Tomskiy gosudarstvennyy universitet. – Tomsk, 2005. – 23 s.
3. Куликов В. Первый из первых, или Дорога с Лысой горы : роман / В. Куликов. – Тверь : Прометей. 1995. – 397 с. ; Kulikov V. Pervyy iz pervykh, ili Doroga s Lysoy gory : roman / V. Kulikov. – Tver : Prometey. 1995. – 397 s.
4. Лескис Г. Путеводитель по роману Михаила Булгакова «Мастер и Маргарита» / Г. Лескис, К. Атарова. – Москва : Радуга, 2007. – 517 с. ; Lesskis G. Putevoditel po romanu Mikhaila Bulgakova «Master i Margarita» / G. Lesskis, K. Atarova. – Moskva : Raduga, 2007. – 517 s.
5. Малкова Т. Ю. Булгаков и Гоголь : демонические образы и мотивы в романе «Мастер и Маргарита» / Т. Ю. Малкова // Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова. – 2010. – Т. 16, № 2. – С. 142–146 ; Malkova T. Yu. Bulgakov i Gogol : demonicheskie obrazy i motivy v romane «Master i Margarita» / T. Yu. Malkova // Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta im. N. A. Nekrasova. – 2010. – T. 16, № 2. – S. 142–146.
6. Чудакова М. О. Гоголь и Булгаков / М. О. Чудакова // Гоголь : история и современность : (К 175-летию со дня рождения). – Москва : Современник, 1985. – С. 345–346 ; Chudakova M. O. Gogol i Bulgakov / M. O. Chudakova // Gogol : istoriya i sovremennost : (K 175-letiyu so dnya rozhdeniya). – Moskva : Sovremennik, 1985. – S. 345–346.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2018.

S. Namestiuk

**TRANSFORMATION OF THE INFERNAL PERSONOSPHERE
IN THE NOVELS «MASTER AND MARGARITA» BY M. BULGAKOV
AND «THE FIRST OF THE FIRST, OR THE ROAD FROM THE BOLD
MOUNTAIN» BY V. KULIKOV**

The experience of the past leaves its marks on the creativity of each artist. This experience is expressed in the frequency of the use of traditional fables, images and motifs. All of them need a certain structural hierarchy, since they are numerous. Indicative material is the time transfer of one or several actors from one time to another: from the present to the future, from the past to the present, from the future to the present, from the present to the past. In some resemblance, these cases of time transitions have different ideological content, posing different problems. The genesis of this or that storyline motif is traditional. Of course, this question is controversial and goes into the rank of a certain myth creation for each author with his interpretation, and despite the fact that most of the ancient authors did not raise such a question, for some later writers, this character-image became a traditional and multifunctional transformation of a hypothetical historical biblical character on purely literary.

The traditional approach of studying TPI is usually a zone of historical poetics and comparative studies. However, modern science demands changings of this traditional perspective. Personality sphere is a very important structure both for the modern humanitarian science and for the genre system of the novel. It is about structuring the text of the novel at the level of interconnection of characters. The personosphere is a certain circle of images, characters, personalities. In this perspective, the universality of the aforementioned concept and its ability to reflect certain cultural-historical realities, to the specification of representations, comprehension of values, and formulation of concepts and elaboration of generalizations should be noted.

The combination of new scientific concepts gives us a wide scope for the analysis of the personosphere of the novel «Master and Margarita» by M. Bulgakov in the above-mentioned plane. Among the great general of the genius's monumental masterpieces, we chose this novel, because it is here that we can find an exciting gallery of characters who have received the status of traditional. Let's start with the fact that in the novel «Master and Margarita» artistically embodied the theory of three worlds: earthly, biblical and cosmic, and thus Bulgakov's characters can be divided into: first people, second – biblical characters, the third are Woland and his suite (infernal characters). The personosphere of the Bulgakov magical universe is made up of inonational and transnational (biblical, antique) characters.

So, having made a short cut of the aforementioned issues, we can state that each image, motive, plot, lives its own life for centuries and even through millenniums and becomes traditional. Traditional literary structures were born in the child's minds of young humanity. Passing the path from archetype to postmodernism, having undergone colossal transformations, traditional structures do not die only due to the unrestrained flight of imagination of artists and the colorful reception of the reader.

Key words: traditional plot-image material, personosphere, character.

УДК 821.111-31.09

К. В. Тарасенко

СПЕЦИФІКА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЖІНОЧОЇ ТЕМАТИКИ В РОМАНІ ГЕНРІ РОБЕРТСА «ФЕАНДЕР» (1595)

Стаття присвячена дослідженню специфіки репрезентації жіночої тематики в романі англійського пізньоренесансного письменника Генрі Робертса «Феандер» (1595 р.). Показано, що засобами романічної («romanse») та романної («novel») технік зумів створити маньєристично забарвлений типаж жінки. Розширення семантики образу жінки відбувається за рахунок перекодування романічних ідеологем: деміфологізація концепту краси, контрастність у його зображенні, ознаки жіночої емансипації у питаннях кохання, критика по відношенню до чоловіків, зображення жінки у владі, наявність у неї магичних здібностей.

Ключові слова: Генрі Робертс, жінка, роман, доба Відродження

Постановка проблеми. Доба Відродження відзначалась нечуваним сплеском активності людини, апологією безмежності її можливостей, відкривала широкі обрії для найрізноманітніших проявів життєвого та творчого ентузіазму. Просякнута пафосом реабілітації цінностей земного буття, гуманістична ідеологія, звичайно, не могла не вплинути і на такий важливий аспект життя як (пере)осмислення гендерних ролей. Так, відносини між чоловіком та жінкою, психологія та поведінка представників обох статей все частіше починають відрефлектовуватися в художніх текстах шекспірівської доби, які незважаючи на хронологічну віддаленість, допомагають реконструювати ментально-ціннісні орієнтири епохи.

Сходження на престол Єлизавети Тюдор, яка стала для багатьох жінок взірцем для наслідування, стало причиною емансипації жінок за часів Ренесансу. Єлизаветинське суспільство вельми неоднозначно поставилося до появи на троні жінки і це знайшло відображення на сторінках тогочасних памфлетів та трактатів. Так, Джон Нокс став автором першого гнівного памфлету проти королеви («Перший трубний глас проти жадливого правління жінки», 1558 р.), а Джон Бейл («Каталог», 1559 р.), Джон Ейлмер («Гавань справжньої віри та істини», 1559 р.) або Роберт Кроулі навпаки змальовували вінценосну особу як ідеального монарха. Тож не дивно, що переакцентуація гендерних стереотипів стала однією із прикмет елизаветинської доби, про що свідчить ціла галерея яскравих та незабутніх жіночих образів ренесансної літератури – Феби у «Розалінді» Т. Лоджа, Мелісіни у «Виклику Фортуні» Г. Робертса, Елінора у «Пригодах добродія F.J.» Дж. Гаскойна та чисельні образи жінок у коннікетчерівських памфлетах Р. Гріна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У дослідженнях сучасних вітчизняних та зарубіжних ренесансознавців, таких як К. Василина [1, 2], Н. Торкут [2], Г. Храброва [3], Г. Бредфорд, Г. Вайт [5], Р. Макдональд [7], К. Оттерсен [4], М. Прайор [8] відзначається більш толерантне ставлення до жіноцтва в добу Відродження на відміну від середньовічних патріархальних ідеалів. Дослідники суголосні в тому, що жінка все частіше опиняється в центрі уваги та її поведінка суттєво відрізняється від жінки епохи Середньовіччя або античності.

Подібна зміна уявлень, як вважають науковці, спричинила певну амбівалентність у рецепції жінки: з одного боку, це патріархальний погляд на гендерну гармонію, коли «смирномудрі, покірливі та пасивні жінки, що були ніби «додатками»

до представників «сильної статі», будь-то батько, брат або чоловік, поступалися місцем дійовим, рішучим, підприємлим особам, які не боялися виявляти свої розумові якості та кмітливості» [2, с. 134]. З іншого боку, це пропаговані ренесансною новелістикою, зокрема перекладами Джованні Боккаччо, Маргарити Наваррської та елизаветинською комедією (Дж. Лілі, В. Шекспір) погляди на жінку як вільну особистість, що має право на волевиявлення та ініціативу.

Тож **актуальність** цієї наукової розвідки полягає в необхідності доповнення цілісної картини інтерпретацій жіночої природи в ренесансному соціумі, особливо в такому жанрі як англійський пізньоренесансний роман, який слугує своєрідним віддзеркаленням смаків та уподобань елизаветинського соціуму. До репрезентативних зразків такого роману належить твір Генрі Робертса «Феандер» (1595 р.). Він перевидавався тричі (у 1607; 1617 та 1661 роках), що свідчить про успіх серед читацького загалу.

Метою статті є визначення особливостей інтерпретації жіночої тематики в романі Генрі Робертса «Феандер», що допоможе доповнити стереоскопічну картину як рецепції англійського пізньоренесансного роману в контексті доби, а також сприятиме уточненню уявлень про місце жінки у елизаветинському соціумі.

Виклад основного матеріалу. Нагадаймо, що за часів доби Відродження в лоні елизаветинської романістики чітко простежується співіснування і взаємодія двох магістральних ліній – «romance» (Дж. Лілі, Ф. Сідні, Дж. Гасконь) та «novel» (Т. Неш, Т. Делоні). Наприкінці XVI ст. на перехресті цих двох ліній формується специфічний соціокультурний феномен – масова або «формульна» література, представники якої не дуже переймалися проблемами новаторства та пошуками естетичної досконалості, а намагалися, головним чином, відтворити добре відомі шаблони й усталені кліше, щоб догодити невибагливому реципієнтові – представникові третього стану. Ці автори опікувались здебільшого позаестетичними цілями та пропонували літературний продукт такого інтелектуально-естетичного рівня, який був доступним широким масам: він характеризувався високим рівнем стандартизації звичних формул, орієнтацією на розважальність, відсутністю складної проблематики, спрощеною стилістикою тощо.

Сюжетно-композиційні особливості роману органічно вписуються у поетологічну парадигму «romance», в той час як проблемно-тематичний спектр твору виявляється значно ширшим, ніж романічний, а ідеологічне забарвлення деяких колізій навіть демонструє прагнення письменника до полемічного переосмислення усталених літературних стереотипів і романічних топосів.

Роман розпочинається із традиційного топосу кохання прекрасного лицаря Феандера до незрівнянної Нутанії: «чарівність принцеси перевищувала усі очікування, бо за красою, розумом та іншими чеснотами вона не мала собі рівних, чутки про її бездоганність та слава про неї як про найшляхетніше та незрівнянне створіння поширювались» [9, с. 7], тож не дивно, що головний герой Феандер закохується в неї.

Всупереч заявленій у передмові тенденції не розповідати про перипетії кохання, Робертс звертається до обов'язкового для рицарського роману любовного компоненту, але тут немає ані ідеологем петраркістського поклоніння Дамі, ані топосу рицарського служіння заради її прославлення. Всі героїчні вчинки, які здійснює Феандер, спрямовані на те, щоб переконати Нутанію вступити у шлюб, відповісти на його любов і домагання тощо. Парадоксальність Робертсової інтерпретації Феандерового служіння Прекрасній Дамі полягає в тому, що рицарственність цього героя позбавлена тієї аксіологічної семантики, яку протягом багатьох століть відшліфовував середньовічний

та ренесансний рицарський роман. Так, письменник зображує, що любов до Прекрасної Дами перетворюється на безглуздя через яке Феандер впадає у меланхолію та завдає страждань батькам. Крім того, кохання героя призводить до вкрай негативних наслідків: його батько залишає трон і стає відлюдником, мати вмирає від скорботи й горя.

Цікаво, що так зване «жіноче питання» постає в романі у характерному для Робертса маньєристичному забарвленні: краса репрезентується як джерело страждань і негативних проявів людської природи, але водночас підкреслюється, що саме жіноча врода привносить у світ чарівність. Взагалі ставлення до жінок досить гарно і чітко окреслено у діалозі між Каріолусом і Октавіусом, це двоє шляхетних громадян з міста Трейса. Каріолус стверджує думку, що привабливі жінки мають надто багато недоліків і чим жінка красивіша тим ці недоліки яскравіше виражені. Приміром, у його вуста автор вкладає думку про те, що жіноча краса є нічим іншим, ніж «короткочасним задоволенням, гармонією обличчя, що наповнює серце гордістю, і яка часто надихає не на добрі вчинки, а на несамовиту зневагу, при цьому чесні і шляхетні зважаються на недостойні вчинки, і це стає найганебнішим прикладом того, що існує в природі» [9, с. 15], «Єлена була найпрекраснішою жінкою, яку обожнювали усі чоловіки того часу, але кого так само сильно і зневажали? Кресіда – теж прекрасна, але хто ще був такою брехливою?» [9, с. 15]. Інший герой – Октавіус виступає апологетом жіночої вроди: «немає образи більше, ніж прославити красу однієї єдиної жінки, бо їх всіх можна назвати красунями» [9, с. 15]. Краса Нутанії надає імпульс розвитку сюжету, адже саме пошуки прекрасної принцеси спонукають героя, який ледве не помер від меланхолії, стати активним, підприємливим, діяльним.

Концепт краси, який постає майже ідеалізованим у рицарському романі, у Робертса знаходить зовсім інше художнє втілення: його подано автором в типовому для маньєризму стилі поєднання контрастів: з одного боку краса виступає об'єктом захоплення чоловіків, з іншого, вона виступає як сила, що провокує недостойні вчинки. В цій інтерпретації концепту жіночої краси усталений романічний топос чарівної жінки набуває не тільки позитивної, але й також негативної семантики. Думається, що тут можна вести мову про зразок так званого «чоловічого письма», оскільки твір був розрахований на здебільшого чоловічу аудиторію та має орієнтацію саме на цю категорію читачів.

Інтерпретація головного жіночого образу Нутанії в романі доволі цікава. На перший погляд здається, що роман написано в рамках жанрової парадигми «romanse», про що свідчать і поодинокі ламентатії закоханої у рицаря Феандера Нутанії, і чисельні епізоди боротьби за прихильність та увагу героїні, і меланхолічні пасажі, які описують почуття героя. Втім, за деякими романічними штампами доволі чітко простежується ідеологія «novel». Приміром, нібито звичний для елизаветинського роману топос кохання, Нутанія репрезентує власною поведінкою як обов'язковий для дами, але й дещо емансипований: «скромність – прикраса жінок, а честь і гідність – їхні добрі чесноти, тому я повинна так поводитись, що нібито нікого не кохаю і не збираюсь покохати, а не виказувати усі свої таємні бажання за своєю примхою, що зовсім не личить благородній леді...» [9, с. 128]. Тож подібне позбавлення романтичного ореолу кохання та незвична для тогочасної жінки поведінка дають усі підстави погодитися із думкою німецького дослідника К. Гьоллера, про те, що «у «Феандері доволі рельєфніше вимальовується тенденція до реалістичного зображення дійсності ...» Генрі Робертса. Його сюжет навряд чи відрізняється від звичайного «romanse»; втім, відсутня неймовірність. Усі події є реальними та достовірними.

На початку роману сформовано новий тип літератури «romance» **без романтичного**» (вид. мною – К.Т.) [6, с. 44].

Роман слугує зразком так званого «чоловічого письма», про що свідчать чисельні вельми маскулінні текстові пасажи на кшталт: «жінки від природи запальні і мала іскра може запалити в них вогонь, тоді їх розум мовчить...» [9, с. 74] або «Жінки схильні ображатися на грубі слова, а не чоловіки-воїни» [9, с. 97]. Втім, незважаючи на це, відбувається певна переакцентуація рецепції жінки: вона більше не смиренна помічниця чоловіка, а рівноправна партнерка. Так, саме Нутанія присвячує Феандера у лицарі: «принцеса посвятила його у лицарі з титулом «Цнотливий Лицар», потім відшпилила від свого вбрання дуже дорогу коштовність, щоб прикрасити нею гарний шарф, який вона подарувала принцу, бажаючи вдачі та успіху у його справі» [9, с. 42]. Цей ритуал не тільки має сюжетотворювальну функцію, але й певною мірою показує зміни у поведінці головного героя на позитивні, зміни у його фізичному та емоційному стані. Ініціалізація Феандера як лицаря саме жінкою надало йому сил, натхнення та наснаги у його майбутніх подвигах. Тут сам Робертс дещо модифікує міфологему рицарського роману, наділяючи жінку подекуди магічною силою. До речі, він вкладає у уста Каріолуса фразу про магічні здібності жінок: «жіночі прокляття настільки ж міцні, як прокляття святого Джишана, які, як говорять, у десять разів гірші, ніж диявольські» [9, с. 19]. Тож йдеться про певну сакралізацію жіночого образу, про неземні здібності жінки та певну владу над чоловіками. Звичайно, Робертс робить це імпліцитно, через оновлення певних романічних штампів, органічно поєднуючи елементи поетик «romance» та «novel» у романі.

Водночас, варто звернути увагу на той факт, що Нутанія хоча й симпатизує вродливому і багатому іноземному купцю, а згодом рицарю і воєначальнику Феандеру, не дає згоди на шлюб із ним допоки не дізнається про його шляхетне походження. Думається, що така розстановка акцентів відбиває існуючі в елизаветинському суспільстві соціальні культурні практики і водночас слугує інструментом регламентації соціальної поведінки. У такий спосіб елизаветинський владний дискурс «промовляє» до читача, закріплюючи в його свідомості непохитність станової ієрархії: не просто шляхетне походження, а «королівська кров» виступає обов'язковим атрибутом особи, яка претендує на шлюб з вінценосною коханою, що забезпечує обранцеві владну позицію. Попри наявність в елизаветинські часи великої кількості вискочнів і нуворишів, новоявлених дворян і грошових мішків, статус правителя залишається абсолютною величиною, увінчуючи суспільну ієрархію.

Також у структуруванні образу Нутанії відбувається переосмислення стереотипів жіночої поведінки і навіть відчутно проступають феміністські нотки: «головною перешкодою була моя скромність, яка завжди так цінується у жінках, і яка спричинила мені стільки мук, я вимушена була пам'ятати сумні приклади закоханих благородних дам, які піддалися облудним розмовам підступних лицарів, і, врешті-решт, цих дам зганьбили» [9, с. 100]. Свою думку вона доносить безпосередньо до коханого незважаючи ні на що: «я не звертаю уваги на лестощі чоловіків, які даремно їх марнотратять у таких випадках» [9, с. 91]. Нутанія вже не та жінка, яка чекає на перший крок від чоловіка згідно етикету: вона сама розсипається у компліментах коханому Феандеру, хоча і не зовсім показує власних почуттів: «вона ледве стримувала сльози, але скромність, краса жінки, змусила її поводитися інакше, більш суворіше» [9, с. 95]. Подібна прагматична поведінка героїні, її сміливість по відношенню до іншої статі демонструє її приналежність до типу дієвої та активної жінки, образ якої вже пропагувався в елизаветинській літературі.

До епізодів, які демонструють Нутанію як активну та дієву жінку, можна також віднести сцени, коли її було короновано і вона стала правителькою країни, доповідала перед парламентом та виконувала усі обов'язки вінченосної особи. У такий спосіб на сторінках «формульного» роману, Робертс імпліцитно долучається до дискусії щодо постаті королеви Єлизавети на чолі Англії, оскільки ідея жінки у владі не є для нього чимось екстраординарним або ж подією, яка викликає засудження та обурення. До того ж формат поезики «*romance*», який допускає вигадані події дуже вдало заштриховує ці епізоди, втім, все ж таки романне начало «*novel*» з орієнтацією на правдоподібність, дозволяє допитливому читачеві принаймні імпліцитно знайти відповіді на актуальні та злободенні питання тогочасся.

Менш яскравий жіночий образ у романі – фрейліна Нутанії Гвінела представлена не так репрезентативно у творі як головна героїня. Втім, її поодинокі репліки можуть слугувати також рупором ідей, своєрідною «квінтесенцією» думок. Так, вона переконує не довіряти і не вірити в улесливі слова Феандера, тобто не довіряти чоловікам. Дівчина переконана, що «чоловіки підступні і часто змінюють маски, щоб обманути жінок; не все золото, що блищить, і не все, що здається цукром – солодке, у зеленій травиці часто ховаються змії, не можна вірити крокодиловим сльозам» [9, с. 94–95]. Модальність феміністських настроїв у Гвінели є більш яскраво вираженою, ймовірно автор навмисне в уста другорядного персонажа вклав саме той смисл, який з вуст головної героїні дисонував із «чоловічою» домінантою роману.

Висновки та пропозиції. Таким чином, специфіка репрезентації жіночої тематики в романі полягає в тому, що автор засобами романічної («*romance*») та романної («*novel*») технік зумів створити маньєристично забарвлений образ жінки. Цей типаж за формальними ознаками нібито належить до типу смиреномудрої жінки, що, ймовірно, було нав'язано стихією «високого» роману (образ Маргарити у творі Т. Лоджа «Американська Маргарита», образ Беларії у «Пандосто» Р. Гріна, Корнелія у «Зелото» Е. Манді), але за змістовними ознаками – до активної, рішучої жінки, що стало результатом впливу новелістичної традиції, а також твору Дж. Гасконя «Пригоди добродія F.J.». Варто підкреслити, що симпатії автора на боці активної та рішучої жінки: деміфологізація концепту краси, контрастність у його зображенні, ознаки жіночої емансипації у питаннях кохання, критика по відношенню до чоловіків, зображення жінки у владі, наявність магічних здібностей у жінки – всі ці ознаки не тільки роблять образи Нутанії та Гвінели яскравими, але й помітно дисонують із усталеними уявленнями про роль жінки у суспільстві, хоча автор ці ідеї висловлює імпліцитно.

В романі «Феандер» маємо ефект перекодування ключових романічних міфологем. Г. Робертс посилює вітальність своїх потенційних реципієнтів – представників «третього» стану, пропонуючи їм нові, відмінні від книжково-романічних, способи регуляції поведінки чи розв'язання інтимно-психологічних та міжособистісних конфліктів. На сторінках твору спостерігається розширення семантики художнього образу та створення на теренах популярної літератури доволі цікавої візії сутності людської природи.

Подібна інтерпретація жіночого питання не тільки доповнює загальну картину візії жінки в елизаветинській літературі, але й відкриває широкі обрії для подальших літературознавчих та культурологічних досліджень. Саме присутність активної та дієвої жінки на сторінках творів шекспірівської доби спричинила появу низки памфлетів на захист жінок (Джейн Енгер «На захист жінок» (1589 р.), Джоан Шарп «Захист жінок» (1617 р.), Маргарет Фокс «Жінки говорять» (1667 р.) та ін.), що суттєво змінило рецепцію жіночого питання у XVI-XVII століттях.

Список використаної літератури:

1. Васирина К. М. Специфіка репрезентації жіночого образу в англійській кримінальній памфлетистиці XVI ст. (крізь призму гендерного підходу) / К. М. Васирина // Ренесансні студії. – 2005. – Вип. 10. – С. 69–84; Vasylyna K. M. Spetsyfika reprezentatsii zhinochoho obrazu v anhliiskii kryminalnii pamfletystytsi XVI st. (kriz pryzmu hendernoho pidkhodu) / K. M. Vasylyna // Renesansni studii. – 2005. – Vyp. 10. – S. 69–84.
2. Торкут Н. М. Специфіка інтерпретації «жіночого питання» в англійській ренесансній літературі / Н. М. Торкут, К. М. Васирина // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. – 2002. – № 3. – С. 134–139; Torkut N. M. Spetsyfika interpretatsii «zhinochoho pytannia» v anhliiskii renesansnii literaturi / N. M. Torkut, K. M. Vasylyna // Visnyk Zaporizkoho derzhavnoho universytetu. Filolohichni nauky. – 2002. – № 3. – S. 134–139.
3. Храброва Г. М. Специфіка художньої репрезентації гендерного дискурсу в ранніх поемах В. Шекспіра: автореф. ... канд. філол. наук; спец. 10.01.04 / Ганна Миколаївна Храброва; Чорноморський держ. ун-т ім. Петра Могили – Миколаїв, 2012. – 22 с.; Khrabrova H. M. Spetsyfika khudozhnoi reprezentatsii hendernoho dyskursu v rannikh poemakh V. Shekspira: avtoref. ... kand. filol. nauk; spets. 10.01.04 / Hanna Mykolaivna Khrabrova; Chornomorskyi derzh. un-t im. Petra Mohyly – Mykolaiv, 2012. – 22 s.
4. Aughterson K. Renaissance Women: A Sourcebook: Constructions of Femininity in England / K. Aughterson. – London: Routledge, 1995. – 316 p.
5. Bradford G. Elizabethan women / G. Bradford, O. H. White. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1936. – 240 p.
6. Göller K. 'Romance' und 'Novel' / K. Göller // Die Anfänge des Englischen Romans. – Hans Carl: Regensburg, 1972. – S. 9–51.
7. McDonald R. Men and Women: Gender, Family, Society / R. McDonald // The Bedford Companion to Shakespeare: An introduction with Documents. – Boston: Bedford Books of St. Martin's Press, 1996. – P. 251–296.
8. Prior M. Women in English society, 1500–1800 / M. Prior. – London: Routledge, 1985. – 294 p.
9. Robarts H. Pheander. The Maiden Knight: Kritische Edition und Interpretation / Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Universität zu Köln / Klaus Dieter; Matussek aus Gleitwitz. – Köln: Universität zu Köln, 1974. – P. 1–190.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2018.

K. Tarasenko

THE PECULIARITIES OF REPRESENTATION OF WOMEN IN THE NOVEL OF HENRY ROBERTS «PHEANDER» (1595)

The article deals with the analysis of the peculiarities of representation of women in the novel «Pheander» (1595), which was written by the English Late Renaissance writer Henry Roberts.

It is shown that by means of «romance» and «novel» techniques Roberts even within the frames of «formula» literature could create the image of a woman, which is in the style of mannerism. On the one hand, she is up to «romance» tradition, but on the other – quite active and even sometimes feminist one.

It should be mentioned that namely Queen Elisabeth was the person who inspired not only the first feminist ideas in society, but also literary images of extraordinary women

in the English Renaissance Literature («Rosalynde» T. Lodge, «A Defiance to Fortune» H. Roberts, «The Adventures of Master F.J.» J. Gascoine, «Venus and Adonis» W. Shakespeare, conny-catching pamphlets by R. Greene). So it is not surprising that the semantic field of the woman's image in «Pheander» is widened by way of rethinking and revitalizing old «romance» clichés: contrast in the concept of beauty, women and power, criticism towards men, magic skills of women etc.

This novel is aimed at rethinking gender stereotypes in Renaissance society. It is the first time in Ukrainian literary studies that it appears in the focus of scientific attention. The ideas in the novel are quite up-to-date and stimulating for discussion, even sometimes impudent as for such kind of writing.

This novel reflects the artistic tastes of non-elite reading audience of the Renaissance due to its plain prose style and simplicity of topics and argumentation. A wide spectrum of interpretation of woman's nature is represented in this novel: it covers both Renaissance and mannerism vision of a person. It is shown that the principle of creating a character is up to the laws of «formula» literature and it reflects gender stereotypes of the Late English Renaissance.

The interpretation of women in this novel not only adds the vision of the common picture of the women in Late Renaissance, but also gives way to literary and cultural studies. An active and wise woman of this epoch has become not only the character of the Late Renaissance Literature, but also inspired women to numerous gender-oriented pamphlets aimed at protecting women, dealing with the apology of women's nature and aimed at re-thinking and re-making of the woman's role in society in the following centuries.

Key words: Henry Roberts, woman, novel, Renaissance

УДК 821.161.2-14.09Ткач

С. І. Телешман

ФІЛОСОФСЬКІ МОТИВИ ЛІРИКИ МИХАЙЛА ТКАЧА

Стаття присвячена аналізу філософських мотивів лірики Михайла Ткача. З'ясовано, що з роками поет усе більше тяжів до філософського погляду на світ і людину. В його поезії осмислено проблеми життя і смерті, добра та зла, часу, пізнання, ролі митця й мистецтва. Поет-гуманіст, М. Ткач проголошував ідеали добра, справедливості, любові.

Ключові слова: Михайло Ткач, філософські мотиви, натурфілософія, «філософія серця», гуманізм, фольклор.

Постановка проблеми й актуальність дослідження. Тривалий час поет Михайло Ткач був «невидимкою» для літературознавців. Не в останню чергу через усенародну славу пісняра, що обернулася клеймом «текстовика». Лише одиниці бачили в ньому самотнього лірика. В основному ж фольклоризм Ткачевих творів розцінювався як гранична простота, в якій годі шукати загадку.

За Е. Соловей, філософська лірика XIX – XX ст. активізувалася у межах двох стильових течій, одна з яких тяжіла до складності, а інша – до простоти [2, с. 594]. Треба мати на увазі, що простота, шляхом якої пішов М. Ткач, насправді також є

складністю. Адже це умовна простота, простота вираження. Втім, прозорість висловлювання здатна візуально применшити заслуги поета як філософа. Чи не тому вони досі не здобувалися на увагу науковців? Виняток становить хіба порівняно новий нарис І. Городинського «Тихо вмирають квіти в сльозах» (2012 р.).

Мета і завдання дослідження. Наша студія покликана виправити цей недогляд і презентувати відомого пісняра в іпостасі митця-мислителя. Ставимо перед собою завдання розглянути філософські мотиви лірики М. Ткача, їхні джерела й еволюцію на матеріалі найповнішої збірки вибраного М. Ткача «Струна» (2002 р.).

Виклад основного матеріалу. Непосвяченим читачам може здатися, що істини, задекларовані М. Ткачем, лежать на поверхні, що вони тривіальні. Але, насправді, праця письменника полягала не лише в огранюванні, а й у видобуванні цього коштовного каміння із власного життєвого досвіду та фольклору й літератури. Приміром, у циклі «Подзвін надії і втрати» гіркі істини диктує особиста трагедія митця – смерть дружини. А в записниках М. Ткача відображена робота над фольклором: занотовано тексти деяких народних пісень («І ти гуцул, і я гуцул...», «Мовила-говорила ярая пшениця...», «Горіла сосна, палала...»), детально описано всі етапи гуцульського весілля із наведенням весільних пісень і змалюванням танців, а також передсмертні приготування, похорон і сам обряд поховання в гуцулів. Тут же поет опрацьовує унікальне видання В. Шухевича «Гуцульщина» (Львів, 1899 р.).

Серед Ткачевих виписок із книги угорської письменниці Сандор Кемері «Мої прогулянки з Анатолем Франсом» привертають увагу такі міркування: «Істина – це краса. Це випромінювання краси. Все ж... якщо вибирати поміж красою та правдою, я б не вагався, я обрав би красу, будучи цілком упевненим, що в ній полягає вища та глибша істина, ніж у правді. Лише прекрасне у світі істинне. Якщо ми не осягнемо краси, ми ніколи не зрозуміємо правди ні в минулому, ні в теперішньому, ні в майбутньому. Краса нас усьому навчає» [3, арк. 36].

Дискусія, що велася з прадавніх часів, у ХХ ст. була розв'язана на офіційному рівні. Наскрізь лицемірна радянська ідеологія однозначно «схиляла» до примату правди, що символічно закріплювалося назвою найвпливовішого друкованого видання в СРСР.

Ідеологеми правди, волі та щастя добре прижилися на ґрунті ранньої поезії М. Ткача і, зрісшись між собою, нагадували образ триголового змія. Але вже незабаром він поборений і замінений на муляж, для конспірації, так би мовити. А тим часом М. Ткач розбудовував художній світ поезії на засадах краси. Якщо правда ошаблонює доробок письменника, то краса, навпаки, вирізняє з-поміж інших, формує обличчя, вимальовує стиль. Вочевидь, ідеться про зважений вибір мистецьких орієнтирів: «*І я сказав: шанують правду всі, / Вона потрібна кожному до краю, / Але найбільше істини в красі, / І я красу по правді вибираю*» [7, с. 98].

М. Ткач осмислено підходив до змісту, критеріїв і мети творчості. Він наголошував на сакральній природі мистецтва, що утверджується двома способами: через зв'язок із Богом («Від Бога наша пісня» [7, с. 68], «*[...] безсмертя є / Лише у тому, що від Бога, слові!*» [7, с. 32] та із сакральними топосами – рідним краєм, хатою, дитинством і наділеним сакральною семантикою образом матері («*На великій Планеті Земля / Є малесенький клаттик суші, / Де усе, що від Бога суще, / Мене кличе туди іздала, / Де б не був на Планеті Земля. // Там колисане слово моє, / Закорінене рідне древо*» [7, с. 72], «*Просила мати в солов'я / Для мене пісню на світанку, / Щоб доля писана моя / Благословила на співанку*» [7, с. 25]).

Посилення сакральної семантики відбувається через осмислення особливого місця, яке повинно посідати мистецтво в житті людини, народу: «*На покуть слово*

ставить, слово-ключ. // *Візьми його, народе, стань собою / І сам себе в тім слові возвелич*» [7, с. 209]. Але автор змушений констатувати прірву між ідеальним, на його думку, станом речей (місце, гідне мистецтва, – священне) та реальним (у сучасному суспільстві, байдужому і з викривленими смаками, місце мистецтва – скраю, другорядне): *«Читаємо із трепетом в газетах, / Хто нас голами часто потіша, / І меркне скромне прізвище поета, / Що виболів пекучого вірша»* [6, с. 19]. Поезія «Біль», яку ми цитуємо, має публіцистичну спрямованість і в цілому резонує з гострими словами на адресу сучасного українського пісенного мистецтва, сказаними М. Ткачем у численних інтерв'ю та статтях на зламі століть.

У розумінні поета мистецтво відіграє насамперед естетичну роль (поезія – краса) та роль трибуни (поезія – правда). Крім того, окреслена функція захисту: *«Словам не дам я пересихати, / Не дам, щоб стали немилостиві. // Вони потрібні мені не кволі, / А здатні грім перекичати / І захистити ріку від болю, / Над вічним плином звестись на чати»* [7, с. 205]. Приписування мистецтву магічної сили ще міцніше закріплює за образом семантику сакрального, яка необов'язково зводиться до системи християнської релігії. Так, у поезії «Турбота» чуємо відгомін календарно-обрядової культури українців, що зародилася в період язичництва: *«Мати сорго висівала, / Добираючи зерно, / Три співаночки співала, / Щоб закілчилось воно. // В першій дощику просила, / В другій – щедрого тепла, / В третій – благосної сили / Для тендітного стебла»* [7, с. 201].

Три основні напрями розвитку образу мистецтва визначають три іпостасі митця: мистецтво як духовна їжа – поет-хлібороб (*«І слово на перо беру, / Як хлібороб на зуб насіння»* [7, с. 277]), мистецтво сакральне – художник-ангел (*«Придивіться: за ним розправляються крила, / Як вихоплює пензлі для того мазка»* [7, с. 101]), мистецтво захищає – композитор-вартовий (*«Стояв маестро, мов чатовий»* [7, с. 102]).

Мистецтво здатне змінити людину, вважає поет, розплющити їй очі. У «Листі скрипки до її майстра» розповідається про те, як хлопець із неможливої сім'ї змайстрував скрипку з горіхової дошки. Звісно, дошка могла би згодитися для «потрібнішої» справи (наприклад, піти на ложки, яких у хаті бракувало), але, попри ці міркування, батько *«пробачив капосникові гріх»,* бо *«іскра Божя блиснула у шибку»* [7, с. 36]. М. Ткач зображає психологію простої людини в гумористичному ключі: *«Йому звучало в мелодійнім чарі, / Що він музичний виростив горіх»* [7, с. 36].

Але це не означає, що поет кепкує над певною наївністю світогляду (навпаки, підкреслює багатство уяви) чи загалом недооцінює розум селянина. Будучи вихідцем із сільського середовища, М. Ткач відчував і шанував його мудрість. Коли оселився в Києві та рідше потрапляв додому, в село Лукачани на Буковині, то виявив у себе «інтелектуальний голод»: *«А люди, о Господи!.. Які цікаві вони, мудрі... Треба мати «кібернетичну» пам'ять, щоб запам'ятати їх вислови, розумні слова...»* [1, с. 1]. У компанії кращих «умів» України (багато з них «осіло» на кіностудії ім. О. Довженка, де поет тривалий час працював) йому не вистачало філософії, що не з книг, а з життя у єдності з природою.

М. Ткачу близька ідея натурфілософського осмислення буття. У вірші «Бабині літо», де в образі батька бачимо характер українського селянина з його найяскравішими рисами – працьовитістю та любов'ю до природи, показує зародження філософської думки (*«він замислився вперше про вічність»* [7, с. 81]) через споглядання змін у природі. Їх зіставлено зі змінами в людському житті на основі спільного процесу «старішання» та перегуку образів сивого волосся і павутинки. Упродовж усього твору наростає настрій приреченості, зумовлений усвідомленням минулості життя

(«Відболіло, що мало боліти, / Що цвіло – полягло у покоси» [7, с. 81]. Але в кінці відновлюється баланс між тлінним і вічним (коли людина, яка вже ввійшла в «осінню» пору життя, задумується про вічність, то цим наче потверджує її існування), що коригує емоційне наповнення поезії. Від зіткнення приреченості та надії народжується тихий ностальгійний смуток.

Тужливо-щемкою нотою завершується триптих «Троїста пісня», цікавий розгортанням потрійної паралелі: сад – пісня – життя. Образ- символ саду перебуває в центрі зіставлення пів року з частинами пісні, що уособлюють періоди життя: «*Кохається сад у весняній красі*» – «*Заспіває пісню сад*» [7, с. 344]; «*Повніють плоди, рум'яніють плоди, / Надіється сад на поліття*» – «*Виспіває пісню сад*» [7, с. 344]; «*Прощається сад з вечорами пісень, / Пускає красу за вітрами*» – «*Доспіває пісню сад*» [7, с. 344].

Роздуми поета над буттям часто повертають у річище осмислення категорії часу та в підсумку зводяться до питання діалектики змінного й незмінного, тлінного і вічного. У своїх медитаціях над проблемою часу М. Ткач висловлює три основні тези: перша – «час спливає» – містить конотацію жалю («*час не жде, ніколи час не жде*» [7, с. 216], «*не летить, літа, так дуже швидко*» [7, с. 370]), а друга і третя можуть здатися взаємосуперечливими, хоча, насправді, швидше доповнюють одна одну – «минуле залишається позаду» («*що відбуло – не вернеться з доріг*» [7, с. 239] та «минуле присутнє і в теперішньому» («*в житті нічого не зникає*» [7, с. 88], «*минуле наше в часі не минує*» [7, с. 127]).

Відтак виринає мотив пам'яті: «*Старі хрести скриплять натуженим квилінням, / Беруть на пробу душу – чи черства?, – / Неначе хочуть знать, в якого покоління / Про добрих предків пам'ять ще жива*» [6, с. 18]. У поезії «На сільському кладовищі», з якої взято ці рядки, мотив пам'яті переплітається з мотивом забуття та оголює проблему людської байдужості. Небайдужість – одна з тих рис, що, за Ткачем, роблять людину Людиною. Також – праця, совість, любов, доброта тощо.

Коли йдеться про взаємини (між сином і матір'ю, чоловіком і жінкою, громадянином і Батьківщиною, людиною і природою), то для М. Ткача їх зміст полягає в любові, чистій, вірній, високій. Навіть любов між статями – передусім духовна: «*Я до твого серця / Кладку прокладу*» [7, с. 375]. В тому числі й ця особливість різнить Ткачеву лірику із багатьма сучасними творами, не обтяженими ні цнотливістю, ні художнім смаком. До честі поета він не намагався «йти в ногу» з таким часом. Звертаючи свій погляд назад – до етики, естетики й філософії фольклору, М. Ткач дивився у майбутнє, вірячи, що колись, втомившись від безпринципних експериментів, людина захоче відтанути душею.

Морально-етичний кодекс ліричного героя ґрунтується на материнському заповіті, образ якого бачимо в поезії «Моя дорога». Цей твір є життєвою програмою та одночасно звітом, де акцентовано на поняттях чесності, совісті – етичних імперативах поета: «*Нехай не гордий на окрасу, / Зате не блудний в манівцях, / Я йшов горбами свого часу / І не минав людські серця*» [7, с. 198].

Образ горбів часу добре вписується у строкатий хронотоп Ткачевої лірики. Чергування рівнин із горами й горбами в художньому просторі щонайменше на половину зумовлене максималістською позицією ліричного героя, його настановою на боротьбу, звідси також – картини бурі, шторму тощо. Подекуди вгадується зіставлення понять боротьби і праці. Схоже, спочатку було усвідомлення істини, що «*на шляху круті горби, / Як і долини, мусять бути*» [7, с. 234]. А далі герой адаптується до життя у горбистому світі, звикаючи до нього настільки, що вже не мислить світ інакшим та сприймає боротьбу за щоденну працю, і навпаки.

Поет прославляє передусім хліборобську працю, розмірковуючи над її знаковою роллю в долі людства: *«Цілюю мудрість рук, що в первісну добу / Мойого предка підняла на ноги. // [...] Він з першим хлібом людяність здобув»* [5, с. 48]. Однак поняття праці та боротьби потрактовані поетом не лише як зовнішні процеси, а й як події внутрішнього життя, зосередженого в серці: *«Покладу своє серце на хвилю морську. // Хай заб'ється воно у борні за життя»* [7, с. 318].

М. Ткач – представник української «філософії серця». Він підіймає внутрішнє над зовнішнім, духовне – над плотським, емоційне – над раціональним. Домінантний у доробку М. Ткача образ серця трактується насамперед як центр духовного життя людини, осередок емоцій і почуттів. Вищий рівень індивідуалізації полягає в наділленні серця здатністю пам'ятати (*«Пам'ять серця не згуби»* [7, с. 12]), думати (*«На серці важу істину одну»* [7, с. 66]). Злиття емоційного й раціонального компонентів спонукає бачити серце повнішим, самодостатнішим, уже не лише почуттєвим центром, а загалом центром, еством людини. У вірші «Поворот Землі» висловлено, сказати б, вищий ступінь поклоніння серцю – отожднення його з людиною: *«У мить таку себе не половинь, / А серце все клади на чашу»* [5, с. 69].

І саме з цієї позиції – позиції змудрілого серця – поет визначає, що людині потрібно для щастя: *«Людині потрібно повітря і сонця, / І хата потрібна – чотири стіни. // А в стінах щоб вікна – не темні віконця, / А в хаті добро і солодкі сні. // І пахощі свіжого хліба в гостині, / Над хатою місяця мудре чоло... // Людині потрібне людське тепло / Й широкі, як пісня, обійми гостинні»* [7, с. 327]. Але М. Ткач визнає узагальненість своїх міркувань, коли помічає тих, що *«жадають собі тільки хліба і слави»* [7, с. 272]. У творі звучить нищівна критика: *«Нікчемні і бідні! Холодні й пусті! // Життя вас розтопче, як гадь на путі»* [7, с. 272]. За основний «гріх» тут приймається віддаленість від землі. Тому на противагу – *«лиш ті на землі / Житимуть люди великі й малі, / Хто [...] завжди розумів її матірню мову, / Хто нею з колиски пропах, / Хто землю несе на руках!»* [7, с. 272]. У такий спосіб автор акцентує на цінності зв'язку із землею. По суті, від нього виводиться людяність, добро в найширшому розумінні.

Шукаючи корінь зла, М. Ткач виходить із християнських поглядів на світ, але водночас припускає недостовірність біблійної історії про всесвітній потоп. За Біблією, потоп став Божим покаранням за гріхи людства, і з-поміж усіх людей було врятовано єдиного праведника Ноя із сім'єю. Але поет вважає: *«Даремно думати, що Каїн / Не сів колись до Ноя в човен»* [7, с. 88]. Ця «поправка» допомагає йому побачити причинно-наслідковий зв'язок, обґрунтувати концепцію глобальної тяглості (*«В житті нічого не зникає, / Щось не буває із нічого»* [7, с. 88]), зокрема й із тяглості зла: *«Чинити Каїнове діло / Взяли за фах його нащадки. // Як без душі лишити тіло, – / Вовік засвоїли початки»* [7, с. 88]. Поет намагається розв'язати проблему протистояння добра і зла через введення у твір мотиву Божої карі.

М. Ткач був філософом-гуманістом. Упродовж усього творчого шляху він переймався проблемами соціальної нерівності («Пісня матері», «Верховинська легенда (за народними переказами)», «Тим і живемо») та свободи («Монолог вірнопідданого поета», «Невигадана балада», «Хай квітне життя», «Від Бога»). Незважаючи на осягнення прикрих істин про плекання брехні та байдужості в суспільстві, поет підносить над усім віру в людську доброту: *«Я скрізь піду. І всюди чоловік / Подасть, як братові, попити з глека»* [7, с. 319]. Він вірить у самоцінність людини і вустами ліричного героя заявляє: *«[...] Я ж не порохня»* [7, с. 303].

У поезії М. Ткача проголошено цінність життя: *«Життя складаю золоту ціну»* [7, с. 11]. Промовистий факт відмови від науково-технічного прогресу,

втілюваного шляхом людських жертв: «[...] заклинаю наймудріші / І незбагненні відкриття, / Якщо вони во ім'я тиші, / Яка за межами життя» [7, с. 90]. Тут же, в єдиному пориві гніву та відчаю, оприявнюється те високе місце, яке поет приготував для людини – місце Творця: «Ніякий Бог не допоможе, / І чорта кликати дарма, / Бо ж хто їх вигадати може, / Якщо людей ніде нема» [7, с. 90].

Образ смерті присутній у Ткачевих творах віддавна. Але в наскрізну тему вона вперше виростає у віршах про війну. Тема смерті осмислена тут проникливо і здебільшого в народному ключі. Однак високий ступінь узагальнення до певної міри скоує весь той емоційний і художній потенціал, яким володіє поет. Трагедія в особистому житті зриває разом ці замки і прочиняє двері до інтимного, гострого розуміння смерті. І надалі, як нам уявляється, ліричний герой ніби продовжує стояти у дверній коробці, усвідомивши, дивуючись і таємно голублячи в серці відчуття своєї рівновіддаленості чи, краще сказати, однакової близькості до життя і смерті. Несподівано для читача світлий, життєрадісний поет завершує довгоочікувану збірку «Зазим'є» віршем «Епітафія», де ліричний герой уявляє картину власної смерті: «Відійду, минуся, відлечу мовчанням, / Наче лист кленовий на останній круг. // Лиш відлуння серця голосним ячанням / Упаде на камінь, що спинив мій плуг» [4, с. 108]. У поезії «Не світилось ніяк, не світало...» з циклу «Подзвін надії і втрати», де тема смерті зазнає найбільшого розвитку, оте, здавалось би, власноруч форсоване зближення зі смертю пояснюється емоційним станом героя: «Віднімаюсь щоденно від повні, / Щохвилини чогось не стає, / І спливає, мов свічі церковні, / Віднімається серце моє» [7, с. 142].

Найцікавішим, сказати б, програмним твором із погляду цілісного осмислення філософських категорій життя і смерті є вірш «Струна», яким відкривається однойменна книга. Коли раніше ліричний герой ставився до смерті з недовірою та страхом, реагував бунтом, то тепер – начебто примирився з нею, прийняв як частину буття: «Життя моє бринить мені струною / Між двох вершин – початком і кінцем. // І смерть моя народжена зі мною, / Як і життя – дарована Творцем» [7, с. 11]. Примирення зі смертю відновлює внутрішню рівновагу, повертає спокій, повертає героя до життя: «Свідомий доконечності такої, / Я все ж не втратив спраги до життя» [7, с. 11]. І до читача повертається знайомий М. Ткач, поезія якого уславлює життя, лише помітно змудрілий, уже не просто світлий ізсередини, а ще й осяяний віднайденими істинами.

Висновки. «В ньому уживаються велика дитина з філософом» [8, с. 10], – писав про М. Ткача В. Фольварочний. Ліричний герой М. Ткача справді сприймає світ крізь призму дитячої чистоти, доброти, чутливості, чесності. Дитинність у такому розумінні ґрунтується на народних ідеалах, «запозичених» поетом із фольклору. Саме звідси бере початок філософія М. Ткача.

Продовжуючи гуманістичні традиції і традиції «філософії серця» в українській літературі, поет маніфестував особливості українського світогляду як опору в боротьбі проти грядущої аморальності.

М. Ткач пройшов шлях від поета до поета-філософа, добровільно «підписавшись» на Сизифову працю, «застереження» від якої звучить у самому слові філософія: не мудрість, а любов до мудрості, що означає вічні пошуки істини. Ось – сповідь поета: «І світ в стобарвній осіянні, / І антисвіт, / І вічно ти / У вічній тім протистоянні / Волієш істину знайти. // Стосот вагань встосоте важши / На терезах добра і зла, / Та не злукавши і не скажеш, / Що думка істини сягла» [7, с. 16].

Список використаної літератури

1. Антонюк-Гавришук Є. Тут пахне медом, світом і світанням... / Є. Антонюк-Гавришук // Буковинське віче. – 2010. – № 90. – С. 1 ; Antoniuk-Navyryshchuk Ye. Tut pakhne medom, svitom i svitanniam... / Ye. Antoniuk-Navyryshchuk // Bukovynske viche. – 2010. – № 90. – S. 1.
  2. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова, О. Бойченка, І. Зварича та ін. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с. ; Leksykon zahalnoho ta porivniialnoho literaturoznavstva / za red. A. Volkova, O. Boichenka, I. Zvarycha ta in. – Chernivtsi : Zoloti lytavry, 2001. – 636 s.
  3. Особистий архів Михайла Ткача. Записник ; Osobystyi arkhiv Mykhaila Tkacha. Zapysnyk.
  4. Ткач М. Зазим'є (Нові поезії) / М. Ткач. – Чернівці : Прут, 1997. – 111 с. ; Tkach M. Zazymie (Novi poezii) / M. Tkach. – Chernivtsi : Prut, 1997. – 111 s.
  5. Ткач М. На смерекових вітрах : лірика / М. Ткач. – Київ : Рад. письменник, 1965. – 112 с. ; Tkach M. Na smerekovykh vitrakh : liryka / M. Tkach. – Kyiv : Rad. pysmennyk, 1965. – 112 s.
  6. Ткач М. Пристрасть : поезії / М. Ткач. – Київ : Молодь, 1968. – 72 с. ; Tkach M. Prystrast : poezii / M. Tkach. – Kyiv : Molod, 1968. – 72 s.
  7. Ткач М. Струна : вибране / М. Ткач. – Київ : Київ. правда, 2002. – 488 с. ; Tkach M. Struna : vybrane / M. Tkach. – Kyiv : Kyiv. pravda, 2002. – 488 s.
  8. Фольварочний В. На калинових вітрах / В. Фольварочний // Час. – 2002. – 6 груд. – С. 10 ; Folvarochnyi V. Na kalynovykh vitrakh / V. Folvarochnyi // Chas. – 2002. – 6 hrud. – S. 10.
- Стаття надійшла до редакції 18.04.2018.

S. Teleshman

PHILOSOPHICAL MOTIFS OF MYKHAILO TKACH'S LYRICS

Mykhailo Tkach is best known as a talented songwriter in Ukraine and abroad. Unfortunately, his poetry was not taken seriously, but simply, as texts for songs. Consequently, it was not read and studied seriously. Especially it is true about so-called «serious» component in poetry – philosophical motifs. It should be considered as significant drawback, because his motifs permeate the entire poetic heritage of M. Tkach.

Therefore this article does not deal with philosophical lyrics as one of the four (or more) whales of traditional division of lyrics into philosophical, intimate, landscape and patriotic. The point is to find philosophical principles in poems that belong to different thematic groups, in the whole poetry, and to prove the philosophical nature of M. Tkach's mentality. That is the global purpose of this research. As for the specific tasks, they involve analysis of philosophical thoughts in Tkach's poetry, their genesis and evolution.

The first true impression of this poetry is that it is based on national ideals and «mother's will». But the poet's notebook shows us the other sources of his growth in philosophical sense. These are literary sources and dramas of his private life. M. Tkach reflects on the eternal problems: life and death, good and evil, the role of the artist and the art. He wonders what is more important – beauty or truth, and doesn't follow the rules of his time when solving this problem. He is also deeply interested in the motif of time, in the problem of balance between temporary things and eternity, this motif is often considered in naturphilosophical vision.

Despite the bitterness of some philosophical discoveries, Tkach's poetry is truly life-affirming, optimistic, even maximalist in the positive sense. It inspires to work devotedly, to fight the circumstances every day and to win this fight with honour. M. Tkach has always

stood on the humanistic basis. He proclaimed the value of human life and freedom. The lyrical hero in M. Tkach's poetry is an excellent example of kind, honest, charitable, emotional and romantic character, who «thinks with heart» (M. Tkach continued traditions of «philosophy of heart» in Ukrainian literature). Like many poets before and after him, M. Tkach began his life in literature with observing the life around, but then he found pleasure in the analysis of it. His experience and professional skill have made these analysis more and more deep over the years.

Key words: *philosophical motifs, natural philosophy, «philosophy of heart», humanism, folklore.*

УДК 398.41(477)

О. М. Тиховська

ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ОБРАЗУ ВОДЯНИКА В УКРАЇНСЬКІЙ МІФОЛОГІЇ

У статті осмислюється образ водяника як персоніфікований образ архетипу Тіні. Крізь призму психоаналізу розглянуто народні демонологічні вірування Закарпаття (на основі фольклорно-етнографічної розвідки Ф. Потушняка «Демони в народному вєрванні», 1940 р.). Водяник трактується як уособлення страху людини перед стихією води, непізнаною частиною її власної душі, деструктивним аспектом психіки, який може зруйнувати впорядкований лад звичного життя.

Ключові слова: *архетип, водяник, демонологія, міфологія, психоаналіз, страх, Тінь, фольклор.*

Народні уявлення про воду й легенди та повір'я про дивовижних істот, які є жителями водної стихії, відображають прадавні вірування українців про світотворення, дуалістичність природи божества, боротьбу темряви і світла, яка в міфах постає метафоричним переосмисленням внутрішнього становлення людини через взаємодію добра і зла в її душі та асиміляцію темного alter-ego людини. Вода – це першостихія, з якої у більшості світових міфологій починається процес світотворення. Вона асоціюється з жіночим началом і хаосом, у первісних водах зароджується життя (Праяйце, пісок, з якого деміурги творять землю...), і внаслідок цього відбувається структурування впорядкованого космосу.

У народних віруваннях українців збереглися уявлення про демонічних істот, які живуть в річках, озерах, ставках, джерелах і володіють дивовижними здібностями, отриманими в спадок від могутньої стихії води. Найвідомішими є русалка (образ дівчини-потопельниці), водяник (господар водойми), потерчата (утоплені діти, яким не вдалося пройти окреслений життєвий шлях). Найбільшою владою і силою з-поміж них наділений чоловічий персонаж – водяник. Про цей образ згадували у своїх розвідках О. Афанасьєв, А. Гештор, В. Гнатюк, А. Конох, Д. Корній, О. Поріцька та інші дослідники. Про специфіку образу водяника у віруваннях Закарпаття написав Ф. Потушняк у розвідці «Демони в народному віруванні» (опублікована 1940 р. в газеті «Русское слово», №26–27). Стаття закарпатського фольклориста ще не була предметом

окремого аналізу науковців, народні вірування про водяника не розглядалися крізь призму психоаналізу, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Образ водяника тісно пов'язаний зі стихією води й уявлення про нього збереглися у віруваннях майже всіх слов'ян. Деякі народи, за спостереженням Ф. Потушняк, з образом водяника пов'язують «цілий підводний світ з палатами, коштовним камінням, загадковими звірами» [6, с. 5]. Але на Закарпатті «уявлення про нього поступається місцем уявленням про упирів, потопельників і домовиків, котре більш відповідає географічним умовам і світогляду (оскільки в нас переважає уявлення про дводушників)» [6, с. 5]. До подібних висновків прийшов і польський дослідник А. Гештор: «слов'яський сонм водяних демонів частково складається з акватичних істот невизначеної природи, сила яких виявляється у воді, а частково – з духів померлих людей» [2, с. 250]. За спостереженням А. Гештора, потопельників у Росії «називають водяниками або лобастами (від тур. *albasta*). Ці істоти є однозначно злими, їхня мета полягає в тому, щоб топити людей, затягуючи їх у вири. Вони відпочивають на березі водойм, перетворюються на тварин та риб. Чехи і словаки називають цих істот *vodniki*, *vodni mož*. Останні часто являються в образі дитини, яка несе живих людей до води у світлі місяця» [2, с. 251].

Згідно з записами В. Гнатюка, в уявленнях українців Західної України «водяник подібний до чоловіка, але має дуже великий хвіст і крила. Як рибаки розкладають на березі вогонь, він виходить з води грітися. Риба втікає перед ним, і тоді добре її ловити, бо сама набігає в сіті. Сидить у ріках та керницях і може показуватися людям у різних видах: чоловіка, дитини, пса, kota, качура, риби» [1, с. 392]. За спостереженням О. Поріцької, часто водяника «уявляли собі у вигляді сома, щуки, селезня, ягняти, білого пса, високого сивого коня; водяного вужа [...] Найчастіше водяник у повір'ях східних слов'ян зображувався старим потворним голим чоловіком, іноді вкритим густою шерстю, інколи взагалі позбавленим будь-якого волоссяного покриву, вкритим баговинням, з великою бородою і зеленим волоссям. У деяких місцевостях до образу водного МП додавалися такі деталі зовнішності, як лапи замість рук, хвіст, ріг чи роги на голові, гусячі лапи, перетинки між пальцями рук і ніг, або відсутність ніг, замість яких були лапи чи копита». [4, с. 98–99]. Такий портрет водяника метафорично утворює його близькість до інстинктивного життя людини, адже тварини в давніх міфах асоціювалися з тотемами, а з точки зору психоаналізу, поставали персоніфікованими образами інстинктивних прагнень особистості, архетипними образами її непізнаного, несвідомого життя. Інстинкти людини мають дуалістичну природу, вони можуть сприяти становленню особистості, а можуть шкодити. Так само амбівалентним є образ водяника в українських міфах, легендах, повір'ях, хоча кількісно переважають оповіді, де водяник постає втіленням негативного аспекту водної стихії та персоніфікацією деструктивного змісту несвідомого. Зокрема, це виявлялося у віруванні, що водяник «любить робити збитки п'яним і заводить їх у болота. Псує греблі, ломить у млинах колеса, коли недобрий, а як люди наближаються тоді до його царства, прим., купаються, або роблять щось на березі, то лякає їх і то так, що вони відлежують довго переляк» [1, с. 392].

Водночас, як зауважив Ф. Потушняк, на Закарпатті існувало вірування у здатність водяника допомагати людям – зокрема, рибалкам та мельникам. Оскільки водяник «володарює над водними тваринами (перш за все рибами та раками), котрі йому підкоряються у всьому. Деякі рибалки знайомляться з ним, навіть викликають його вночі на розмову, бо він багато знає про риб... Тим, котрі з ним товаришують, він допомагає, але якщо на когось гнівається, розриває йому сіті, лякає риб... Тому його

інколи порівнюють з домовиком. Гнівається тільки на недосвідчених рибалок, що псують рибу, особливо заради торгівлі» [6, с. 5]. Здатність водяника товаришувати з рибалками й допомагати їм у промислі відображає позитивний зміст цього міфологічного образу й увиразнює його архетипну природу. Архетипи дуалістичні, відтак такі народні вірування метафорично переосмислюють ставлення людини до власного непізнаного потенціалу психіки, своєї інстинктивної природи, віднаходять у ній конструктивний елемент. Віра людей у те, що можна домовитися із загрозливим, непізнаним змістом несвідомого, відтак, втілилася в оповідях про довірливі розмови рибалок з водяником та допомогу мельнику. «Мельнику, з яким він у хороших стосунках, пускає воду на млин, але коли розсердиться псує йому лотоки». [7, с. 5].

На контакт з водяником, згідно з народними переказами, були здатні лише деякі люди. Для більшості водяник все ж асоціювався з нічними кошмарами, породженими страхом перед водною стихією та власним несвідомим: «Вночі він буває небезпечним і грізним: стрибає над водою (любить, коли хвилі б'ються об береги), наслідує різні голоси, колишется на вербах, літає над водою... Тоді будь-кого втопить, хто переходить через воду або блукає над берегами біля цього місця». [7, с. 5]. Таке уявлення про водяника чітко корелює з властивостями грізних водних потоків під час повені та потужною силою несвідомого, яке бурхливо дає про себе знати під час емоційних переживань, психологічних криз та неврозів.

Контакт людини з її несвідомим відбувається вночі, у процесі сновидінь, тому не випадково сила водяника стає особливо потужною саме вночі – це час, коли свідомість спить, а архетипи колективного несвідомого персоніфікуються в образах сновидінь, зводячи людину віч-на-віч з її страхами та хвилюваннями. За спостереженням Поріцької, «періодами особливої активності водних МП у межах доби були полудень і північ [...]». У цей час заборонялося купатися у водоймах, рибалити й навіть перебувати поблизу річок, озер, ставків та інших об'єктів, оскільки водні МП могли затягати до себе людей, що знаходилися у воді і поблизу неї» [4, с.105]. Крім того, згідно з народними віруваннями, «на самопочуття й зовнішність водяника мають значний вплив фази місяця. За молодого місяця це кволий, повільний, неповороткий дідок із зеленими волоссям та бородою. А в повню це доволі меткий і жвавий добродій, волосся й борода якого срібні» [3, с. 150]. Таким чином, сила водяника ставиться у залежність від яскравого світла місяця. Очевидно, оскільки місяць здатен впливати на земні води (припливи, відливи в морях та океанах), це метафорично вмотивовує його вплив і на водних духів: сила повного місяця максимальна і це закономірним чином додає енергії та снаги водянику.

На Закарпатті донедавна існували вірування, що водяник має владу та силу тільки у воді, «ховається, як правило, під берегом, де вода найглибша та спокійна, або утворюються вири. Коли хтось сам сидить над таким місцем у полудень, коли найбільша тиша, а водяник покажеться йому, чоловік від страху падає у вир і топиться. Водяник засміється і зникне. Як правило, від людей він ховається. Тільки, коли думає, що навколо нікого нема, вилізає зі свого укриття, б'є долонями по воді й сміється від задоволення. Коли почує, що хтось наближається, швидко ховається під водою. Але тоді небезпечно йти понад берегом, бо він, розсердившись, може того, хто його потурбував «підвіяти» або навіть затягти до води. Затягне також того, хто необережно плаває над його житлом, каламутить йому воду і т.д.» [6, с. 5]. Уявлення про те, що водяник уникає товариства людей і може ставати видимим лише для однієї особи, але не кількох, ще більше увиразнює архетипну природу цього демонологічного образу. Водяник постає персоніфікованим страхом людини перед непізнаною частиною її власної душі – перед негативною Тінню, деструктивним аспектом психіки, який

може зруйнувати впорядкований лад звичного життя. Страх бути утопленим у воді, або ж, метафорично, – у власних деструктивних емоціях та інстинктах, об'єктивується в уяві людини в образі водяника (антропоморфної чи зооморфної злої істоти). Відтак, відбувається персоніфікація самого страху, і у такий спосіб психічна, нервова напруга послаблюється, щось страшне й непізнане стає видимим, а, отже, лякає менше, оскільки його можна побачити. Найсильнішим є страх перед чимось абстрактним, невизначеним, коли ж ми можемо побачити об'єкт свого занепокоєння, він позбувається частини демонічних властивостей.

У наукових розвідках фольклористів психоаналітичної школи вода часто асоціюється з колективним несвідомим, з руйнівним потенціалом колективного несвідомого, котрий на інтуїтивному рівні лякає людину. Відтак, страх перед могутньою силою води та некерованим інстинктивним аспектом несвідомого, взаємодоповнюючись, стають психологічним підґрунтям семантики образу водяника. Згідно з народними віруваннями, водяник «буває в пустих місцях, де у зарослому ставку за селом. Можна його підстергти й побачити. Зазвичай він сидить на великому камені, зігнувшись, і коли щось наближається, кидається у воду з великим шумом. Живе також біля млинів під великим колесом у воді. Вночі сидить на лотоках і світить зеленими очима. Якщо хтось проходить повз у цей час, він його підвіє або затягне у воду» [7, с. 5]. Небажання водяника контактувати з людьми, його вороже ставлення до них увиразнює доцільність трактування цього образу як персоніфікацію неусвідомленого загрозливого змісту психіки.

Ознакою причетності водяника до потойбічного світу є вірування у те, що він бере собі за жінку «дівчину-утопленицю. Може перетворитися на те, що захоче. В образі рибалки відвідує своїх знайомих, але спілкуватися з ним – це гріх». [7, с. 5]. З образом водяника були пов'язані певні табу: людям заборонялося говорити з ним, товаришувати, наближатися до місць, в яких він може бути. Світ водяника асоціювався з простором смерті, тому згадані табу мали вберегти людину від страшної небезпеки. Водночас існували способи подолання водяника, зокрема, його можна було вигнати з млина, «призупинивши воду, що вертить колеса, бо без води його життя неможливе. Боїться він також блюзнірських рослин, тому й садять їх мельники коло ставка» [7, с. 5]. Згідно з народними уявленнями, водяник втрачає силу, коли опиняється поза звичною стихією води, в чужому просторі. З точки зору психоаналізу, це означає наступне: будь-який чітко усвідомлений страх, виведений з тіні, зі сфери несвідомого, втрачає владу над людиною, нейтралізується. Тому й ототожнюють його іноді з «домовим мельником».

На Закарпатті існувало вірування, що у справжньому вигляді водяник «подібний до невеличкого чоловічка в зеленому одязі (або весь оброслий шерстю, по котрій стікає вода, як по моху, витікаючи з-під пахви)» [7, с. 5]. Така його іпостась наближена до давніх язичницьких уявлень про божеств-покровителів природи. Відповідно, як колись божествам слід було приносити різноманітні жертви, так само й водяник, згідно з народними віруваннями, потребує жертвоприношень. «З архаїчного в етнографічному плані регіону (Архангельська губернія Російської імперії) походить запис про принесення сільською громадою у жертву водяному цілого коня. Тварину купували, не запитуючи про ціну, її лоб мастили медом, а потім, прив'язавши до шиї два жернови, топили коня» [2, с. 251]. В Україні відомими були такі жертвоприношення: «щоб вберегти себе від повені, кидали в річку померлих домашніх тварин, курку чи півня або хоча б мишу [...], хліб, грудкову сіль, варену рибу, мертвонароджених дітей, під час посухи до води могли скидати викопані тіла заложних покійників, на свята – лили горілку. Пасічники топили перший рій у жертву

водяному» [4, с. 113] або ж «кидали у річку свіжий мед і віск. Робили це, щоб уберегти вулики від повені» [3, с. 152]. Рибалки жертвували водяному «чорного півня або чорного цапа [...] Мельник раз на рік приносив у дар водяникові чорну свиню чи чорного цапа, рідше – чорного півня» [3, с. 152]. Таким чином, водяник сприймався як істота, поведінку якої можна частково передбачити. Різноманітні жертвоприношення слугували своєрідним «відкупленням» людини від смерті й руйнування її життя та господарства. Водночас народні вірування мали дещо фаталістичне забарвлення: в житті людини ніщо випадково не відбувається – якщо водяний дух обрав собі жертву, не варто йти йому наперекір. За спостереженням Поріцької, «донедавна в Україні, у західних слов'ян побутував погляд, що потопаючого рятувати не можна й небезпечно, оскільки водяник міг розгніватися й через деякий час утопити того, хто відняв у нього здобич-офіру» [4, с. 114].

Згадка про необхідність задобрення водяника збережена і в закарпатській казці «Про жениха-жабуна» (збірка «Казки Карпат», запис. І. М. Сенько в Міжгірському р-ні Закарпатської області). Водяник тут постає володарем дивовижного колодязя й потребує від людей жертвоприношень у вигляді квітів та вінків під час святкування весіль. «Під час одного з весіль селяни забули віддати шану водяникові, який сидів у тому колодязі, й не прикрасили колодязь квітами. Це дуже розсердило водяного демона, й коли хлопчик з дівчинкою прийшли набрати з того колодязя води, він вхопив хлопчика й затягнув у воду. З того часу воду могла набрати лише одна людина в селі – та дівчинка, товариш якої нібито втопився» [5, с. 199]. Метафорично хлопець, викрадений водяником, і дівчина (його подруга) – це уособлення двох наречених, які необдуманно, занадто швидко вирішили одружитися. Водяник перетворив хлопця на жабу й у такий спосіб взяв собі більшу, ніж квіти, жертву (адже згідно з давніми віруваннями, деколи мельники приносили в жертву водяникові мертвонароджених дітей). У цій казці хлопчик – це жертва, обрана водяником. А з точки зору психоаналізу, викрадення юнака водяним демоном метафорично відображає одержимість людини деструктивним змістом несвідомого, а точніше інстинктами (тому й відбувається перетворення юнака на жабу – він потрапляє під вплив деструктивного архетипу).

Уявлення про водяників як духів джерел збережені на Закарпатті. Зокрема, Ф. Потушняк писав, що «лікувальні джерела стережуть духи джерел. Коли вночі хтось наближається до них, вони з'являються в різних страшних образах, як голова коня на двох ногах, баран без голови, скелет якогось звіра... Як правило, вони тільки лякають, але коли зустрітись з ними (тобто зіштовхнутися з ним), «підвіють» або замучать до смерті. Народ називає їх загальним терміном «нечисті» й дуже старанно обходить такі місця» [7, с. 5]. Поява водяника в образі розчленованої тварини ще раз підтверджує доцільність його інтерпретації як уособлення негативного аспекту інстинктивної Тіні: він – персоналіфікація страху перед неконтрольованими інстинктами.

Федір Потушняк слушно пов'язує народні уявлення про водяників з давніми язичницькими віруваннями у духів води, «насамперед джерел, сліди яких збереглися в південних слов'ян, як свята джерел (Лазарева субота, Карашце, Урнак, Святий Юрій та ін.), зі строкатими звичаями й танцями (Додоле). Але при цьому духи взагалі не мають впливу на позитивні чи негативні властивості води» [7, с. 5]. Відтак, цікаво окреслюється співвідношення водяника і води: водна стихія постає лише місцем перебування демона, але не підвладна йому, він не керує її властивостями, а є уособленням її сили, одного з її аспектів. У світлі психоаналізу, водяник співвідноситься з водою, як архетип з цілою сферою колективного несвідомого.

Отже, уявлення про водяника в українських повір'ях, міфологічних легендах, бувальщинах та казках є уламками давніх язичницьких вірувань, а також своєрідним неусвідомленим психологічним прийомом усунення страху перед стихією води й темним alter-ego людини, деструктивним впливом негативної Тіні (архетипу колективного несвідомого) на усвідомлене життя особистості.

Список використаної літератури

1. Гнатюк В. Останки передхристиянського релігійного світогляду / В. Гнатюк // Українці : Народні вірування, повір'я, демонологія / упоряд., прим., біогр. нариси А. П. Пономарьов. – Київ : Либідь, 1991. – С. 383–407 ; Hnatiuk V. Ostanky peredkhrystyianskoho relihiinoho svitohliadu / V. Hnatiuk // Ukrainci : Narodni viruvannia, poviria, demonolohiia / uporiad., prym., biohr. narysy A. P. Ponomarov. – Kyiv : Lybid, 1991. – S. 383–407.

2. Гейштор А. Слов'янська міфологія / А. Гейштор ; пер. з польськ. С. Гіріка. – Київ : Кліо, 2014. – 416 с. ; Geishtor A. Slovianska mifolohiia / A. Geishtor; per. z polsk. S. Hirika. – Kyiv : Klio, 2014. – 416 s.

3. Корній Д. Чарівні істоти українського міфу. Духи природи / Д. Корній. – Харків : Vivat, 2017. – 320 с. ; Kornii D. Charivni istoty ukrainskoho mifu. Dukhy pryrody / D. Kornii. – Kharkiv : Vivat, 2017. – 320 s.

4. Поріцька О. Українська народна демонологія у загально-слов'янському контексті (XIX – поч. XX ст.) / О. Поріцька. – Київ : Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, 2004. – 180 с. ; Poritska O. Ukrainska narodna demonolohiia u zahalno-slovianskomu konteksti (XIX - poch. XX st.) / O. Poritska. – Kyiv : In-t mystetstvoznnav., folklorystyky ta etnolohii im. M. T. Rylskoho, 2004. – 180 s.

5. Тиховська О. Українська народна чарівна казка: психоаналітичний аспект : моногр. / О. Тиховська. – Ужгород : Гражда, 2011. – 256 с. ; Tykhovska O. Ukrainska narodna charivna kazka : psykhoanalitichnyi aspekt : monohr. / O. Tykhovska. – Uzhhorod : Grazhda, 2011. – 256 s.

6. Потушняк Ф. Демоны въ народномъ вѣрованіи. IV. Водяникъ и духи источниковъ / Ф. Потушняк // Русское слово. – 1940. – 4 декабря (№ 26). – С. 5 ; Potushnyak F. Demony v narodnom vѣrovanii. IV. Vodyanik i dukhi istochnikov / F. Potushnyak // Russkoe slovo. – 1940. – 4 dekabrya (№ 26). – S. 5.

7. Потушняк Ф. Демоны въ народномъ вѣрованіи. IV. Водяникъ и духи источниковъ / Ф. Потушняк // Русское слово. – 1940. – 8 декабря (№ 27). – С. 5 ; Potushnyak F. Demony v narodnom vѣrovanii. IV. Vodyanik i dukhi istochnikov / F. Potushnyak // Russkoe slovo. – 1940. – 8 dekabrya (№ 27). – S. 5.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2018.

О. Tykhovska

PSYCHO-ANALYTICAL ASPECT OF IMAGE OF MERMAN IN UKRAINIAN MYTHOLOGY

In the article the image of a merman is conceptualized as a personified image of archetype of Shade. Through the prism of psychoanalysis the folk demonological beliefs of Transcarpathia are considered (on the basis of F. Potushnyak's work «Demons in folk belief», 1940). The image of merman is closely connected with water element and the notion of it was preserved in beliefs of Slavic people. Some nations, according to the observation of F. Potushnyak, connect the whole underwater world with palaces, gemstones and mysterious animals with the image of a merman. But in Transcarpathia the notion of it yields to the notions of vampires, drowned men and brownies which are more relevant according

to geographical positions and people outlooks. In Transcarpathia there was a belief that a merman looks like a short man wearing green clothes (or covered with fur on which the water drips flowing from under his arm. Such side of a merman is very close to the ancient pagan notions of patron-deities of nature. Accordingly, like when it should be sacrificed and a merman needs this offerings, according to the folk beliefs.

Different kinds of sacrifices could serve as specific «buying off» a man of the death or of destroying of his / her life and farm. At the same time the folk beliefs had some fatal shading: nothing happens accidentally – if water spirit chooses sacrifice, do not tread on his toes. We can find mentioning of the necessity of appeasing a merman in transcarpathian fairy tale «About groom-frog» (collection of works «Fairy Tales of Carpathian mountains»). Here a merman is the owner of wonderful well and demands from people different offers such as flowers or wreath during weddings.

The ability of a merman to make friends with fishermen and to help them reflects positive content of this mythological image and strengthens its archetypical nature. Archetypes are dualistic and such folk beliefs metaphorically reassess the attitude of a man to the own unknowable potential of the psychics, instinctive nature and find constructive element in it. Human belief that it is possible to negotiate with threatening unknowable content of unconscious was embodied in stories about communication between fishermen and a merman or his help to millers. That fact that a merman avoids people and can become visible only for one person emphasizes an archetypical nature of this demonic image.

A merman is personified man fear of unknowable part of his / her own soul – of negative Shade, destructive aspect of psychics which can destroy structured order of usual life and outlook. The fear to be drowned in water, or metaphorically – in own destructive emotions and instincts is objectified in human imagination in the image of a merman (anthropomorphic and zoomorphic evil creatures). Thus, personification of fear itself is happened and in such a way psychical, nervous tension is weakened and something terrible and unknown becomes visible and that is why it is not so fearful because it can be seen. The most intense fear is a fear of something abstract and indeterminate, but when we can see the object of our anxiety it loses some demonic features.

So, the notion of a merman is a part of old pagan beliefs which were kept in Ukrainian beliefs, mythological legends and fairy tales. It is also a specific psychological method of getting rid of the fear of water element and dark alter-ego of a person, the destructive influence of negative Shade (the archetype of collective unconscious) on a person's life.

Key words: *archetype, demonology, folklore, mythology, merman, psychoanalysis, fear, The Shade.*

ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.111'25'367.7

T. Anoshkova

COMMON GRAMMATICAL MISTAKES IN TRANSLATION OF THE US PATENTS INTO UKRAINIAN

The article presents possible translation mistakes that can occur while translating the US patents into Ukrainian. The author describes the basic features of a patent as a type of technical documentation. On the basis of the analyzed patents the main grammatical structures peculiar for this type of legal documents are distinguished. The author also demonstrates possible way of eliminating common grammatical mistakes.

Key words: *US patents, grammatical mistakes, translation, scientific and technical documentation, Ukrainian, disclosure of the invention.*

Introduction. Today innovations and new technologies are an integral part of our life. Various improved devices appear every day as a result of scientific progress and vigorous pursuits of our engineers. All the successful attempts are registered in the form of patents which contain necessary specifications and improvements of the created technology. However, they may become a problem for Ukrainian engineers as well as professional translators in case they are not familiar with the peculiarities of this specific type of documents.

Patents as a form of technical text are not new and have been studied by numerous scholars for a long time. The detailed description of the British and US patents can be found in the works of such outstanding soviet linguists as B. Klimzo and V. Komissarov, as well as in the papers of Ukrainian scholars among whom are E. Derdi, S. Kolomiets, O. Kyruchenko and others. Despite all this attention given to patents by different foreign and native scholars, the question was considered in general. The following article is devoted to a particular aspect that is grammatical features.

Thus, the purpose of this article is to point out possible grammatical mistakes that can occur in the process of translation and find ways of how to avoid them.

According to the determined purpose, we set the following goals:

- to study the structure of the patent as a type of legal document;
- to analyzing a number of the US patents and compare them with Ukrainian translation;
- to determine common grammatical mistakes and find out how to avoid them.

The basic structure of the patent and its distinctive features. A patent is a type of scientific and technical documentation though it is more formal than other types and has certain legal liabilities. According to B. Klimzo [2, p. 171], utility patent is a document that gives a legal right for a patentee (the owner of the patent) to develop, manufacture, apply and sell the invention thereafter during the determined period of time on the specific territory. The procedure of issuing and receiving a patent is pretty much the same in different countries [6, p. 10]. Though, in the course of historical development from industrial revolution to digital age all the groundbreaking inventions took place in the most powerful and influential counties of the time. That is why the most widespread kinds of patents are

of British or the US origin [5, p. 8]. The present article is devoted to the study of the US patents as they deal with the latest engineering inventions.

The detailed characteristics of the invention are contained in the disclosure of the invention. It is the disclosure of the invention that is to be translated since it contains [1, p. 101]:

1) Abstract;

2) Claims;

3) Description of the invention (which includes technical field, background art, brief description of the drawings etc.).

An abstract gives short information about the invention described in the patent. The length of the abstract cannot exceed 150 words [6, p. 10]. It typically contains long complex sentences with numerous subordinate clauses, e.g.:

The system of the present invention includes a floating body (20), which is connected to support wires coupled to a wire rotating unit, a wind passage (30), which is formed through the floating body, so that wind passes through the wind passage in the horizontal direction, and a wind power generating unit (40), which has turbine blade assemblies and generators (48) [7].

Claims are a short verbal characteristic of the invention nature [2, p. 176] which has legal validity. Each claim is presented in the form of one integral nominal sentence:

What is claimed is:

1. A communications terminal comprising: a deformable mirror having a plurality of sections, each section having a deformable surface and configured to deflect a corresponding optical beam from an associated moveable beam source, wherein each optical beam contains data transmitted from the associated beam source to the communications terminal; a plurality of receivers, each receiver configured to receive an optical beam deflected from a corresponding section of the deformable mirror; and a controller configured to effectuate control of the surface contour of each of the plurality of sections of the deformable mirror such that the optical beam deflected by each of the plurality of sections of the deformable mirror is locked on the corresponding receiver when the associated beam source is in motion relative to the communications terminal [9].

Therefore, one should remember that a patent is a legal document with its specific structure which should be taken into consideration in the process of translation so that the patent does not lose its validity.

Grammatical peculiarities and possible translation mistakes. Despite all the structural features mentioned above, it is worth noting that a patent has a lot in common with other technical documents. One of the most notable grammatical features of scientific and technical texts is the large number of different kinds of extended complex (first and foremost – subordinate) sentences. At the same time, the words dependent on a subject or a predicate often stand at a distance from the word they define [4, p. 88]. Characteristic features of such texts also include the use of multicomponent object and attributive clauses.

In the English specialized texts, passive voice (*energy beam is transmitted to said patch rectenna; airship is released; body is inflated; assembly is unfolded* [10; 11] etc.), impersonal constructions («...many recognize the need for a long-duration, stable platform for reconnaissance and communications» [10]), participial constructions and specific syntactic constructions («FIG. 4 is a diagram illustrating a regenerative fuel cell system» [10]), personal pronouns of the first person singular (*I claim...* [8]) and one-member infinitive and nominal sentences («A trajectory-control device as claimed in claim 1» [8]) are used much more often than in the Ukrainian texts [3].

Taking into account the above-mentioned information, we can determine the most common mistakes:

1) The authors of the inventions often use grammatical constructions with first-person singular which are indistinctive for Ukrainian documentation, that is why it is not appropriate to translate expressions like «*I claim*» [8], «*My invention relates to...*» as «*Я заявляю*», «*Мій винахід відноситься до ...*». The substitution of personal constructions with their impersonal equivalents is desirable. Thus, more appropriate translations are «*Формула винаходу включає*», «*Винахід відноситься до ...*» respectively [5, p. 58].

2) In abstracts various constructions with Participle I and Participle II are frequently used. The word-for-word translation in this case can make the sentence bulky and even unclear. Commonly the participial constructions are translated as a verb of the third-person singular in the present tense [5, p. 35], as it is demonstrated in the example:

«*An airship deployment system comprising ...*» [10] – «*Система розміщення дирижабля складається з / містить ...*».

3) In order to expand the description of the known technical solutions, but at the same time, in order to avoid indicating specific products of particular companies, impersonal constructions with it as a formal subject are widely used [5, p. 40]. When translating such constructions, it is recommended to omit the formal subject:

«*Hence, it would be desirable to provide methods and systems...*» [9] – «*Отже, було б бажано забезпечити методи та системи...*».

4) Not less common are «noun+noun» compounds which can cause misunderstanding among Ukrainian engineers:

«*An aerial wind power generating system floated in midair ...*» [1] – faulty translation: «*Антенна енергогенеруюча система вітру плаває в повітряному просторі*».

The possible translation may include a series of adjectives with one or two nouns or even a subordinate clause:

«*Повітряна система генерації вітрової енергії, що тримається в повітрі ...*»

The mistakes listed above are general and despite some specific constructions similar grammatical structures are common for all types of technical literature. However, there are still some peculiarities which should be taken into account while translating patent documents.

As it was already mentioned, such parts as Abstract and Claims have a specific structure. Since abstract should contain the limited amount of words in English, the same rule is to be followed in Ukrainian. The translator can use such techniques as combining of two sentences in one or using complex word-combinations where possible. However, it is not advisable to use omission since it is a legal document and some original meaning can be lost [6, p. 8].

Claims, in their turn, have other synthetical, lexical and stylistical peculiarities. Each claim consists of only one nominal sentence and since it has legal force it is prohibited to divide one sentence into several translating it into other languages [6, p. 10]. That is why in Ukrainian language complex, mostly subordinate sentences are used with paying attention to the predicate which can be stated at the very beginning of Claims.

Conclusions. Hence, conducting the thorough analysis of the structure of the numerous US patents we differentiated the most common mistakes which can be made while translating a body of the document in questions. Since a patent is a type of scientific and technical documentation, it has all the grammatical constructions typical for this type of texts. However, a patent is, first of all, a legal document which contains the patentee's rights and some of its parts are to be translated taking into account the existing norms.

Despite the detailed research that was described in the following article, this type of documents has a vast field of study as it belongs to the constantly changing sphere. New trends in science and technology, copyright protection and intellectual property policy increase the demand for patents whereas changes in legislation may bring innovations into the structure and content of these documents.

References

1. Дерді Е. Т. Своєрідність мови патентів як проблема перекладу / Е. Т. Дерді // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер.: Філологічна. – 2010. – Вип. 16. – С. 100–104 ; Derdi E. T. Svoieridnist movy patentiv yak problema perekladu / E. T. Derdi // Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Ser.: Filolohichna. – 2010. – Vyp. 16. – S. 100–104.
2. Климзо Б. Н. Ремесло технического переводчика. Об английском языке, переводе и переводчиках научно-технической литературы / Б. Н. Климзо. – Москва: Р. Валент, 2006. – 509 с.; Klimzo B. N. Remeslo tekhnicheskogo perevodchika. Ob angliyskom yazyke, perevode i perevodchikakh nauchno-tekhnicheskoy literatury / B. N. Klimzo. – Moskva: R. Valent, 2006. – 509 s.
3. Коломієць С. С. Жанрово-стильова домінанта у відтворенні англomовного опису винаходу у патентній літературі мовою перекладу [Електронний ресурс] / С. С. Коломієць, М. В. Шевченко // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер.: Філологічна. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe; Kolomiets S. S. Zhanrovostylova dominanta u vidtvorenni anhlomovnoho opysu vynakhodu u patentnii literaturi movoiu perekladu [Elektronnyi resurs] / S. S. Kolomiets, M. V. Shevchenko // Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Ser.: Filolohichna. – 2011. – Rezhym dostupu do resursu: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
4. Кириченко О. А. Особливості науково-технічних текстів, типові труднощі перекладу та шляхи їх подолання / О. А. Кириченко, Ю. С. Сибірцева, С. О. Плохута // Філологічні трактати. – 2014. – № 1. – С. 85–90 ; Kyrychenko O. A. Osoblyvosti naukovo-tekhnichnykh tekstiv, typovi trudnoshchi perekladu ta shliakhy yikh podolannia / O. A. Kyrychenko, Yu. S. Sybirtseva, S. O. Plokhuta // Filolohichni traktaty. – 2014. – № 1. – S. 85–90.
5. Малёнова Д. Е. Перевод патентов США и Великобритании: от теории к практике: учеб.-метод. пособ. / Д. Е. Малёнова, А. Л. Матвеева. – Омск: Изд-во Ом. гос. ун-та, 2008. – 144 с.; Malenova D. Ye. Perevod patentov SShA i Velikobritanii: ot teorii k praktike: ucheb.-metod. posob. / D. Ye. Malenova, A. L. Matveeva. – Omsk: Izd-vo Om. gos. un-ta, 2008. – 144 s.
6. Методические указания по проведению анализа лексико-грамматических и стилистических особенностей текстов патентных описаний для студентов V курса специальности «Перевод» / сост. Т. Г. Клепикова, А. С. Ревина. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2006. – 48 с.; Metodicheskie ukazaniya po provedeniyu analiza leksiko-grammaticheskikh i stilisticheskikh osobennostey tekstov patentnykh opisaniy dlya studentov V kursa spetsialnosti «Perevod» / sost. T. G. Klepikova, A. S. Revina. – Sevastopol: Izd-vo SevNTU, 2006. – 48 s.
7. United States Patent No. 7,939,960 Aerial wind power generating system using floating body / Kim; Dae-Bong (Anyang-si, KR). – Appl. No.: 12/598,915; Filed: July 11, 2008; date of patent: May 10, 2011.

8. United States Patent No. 6,402,090 Balloon trajectory control system / Aaron K. M. ; assignee : Global Aerospace Corporation, Altadena, CA (US). – Appl. No. : 09/106,563 ; Filed : Jun. 29, 1998 ; date of patent : Jun. 11, 2002.

9. United States Patent No. 7,689,127 Deformable mirrors for multi-access laser communications terminal / Beffa ; James C. (Boulder Creek, CA) ; assignee : Lockheed Martin Corporation (Bethesda, MD). – Appl. No. : 11/107,253 ; Filed : April 14, 2005 ; date of patent : March 30, 2010.

10. United States Patent No. 7,073,749 High altitude reconnaissance vehicle / Krill ; Jerry A. (Ellicott City, MD), Roth et alias ; assignee : The Johns Hopkins University (Baltimore, MD). – Appl. No. : 10/892,911 ; Filed: July 16, 2004 ; date of patent : July 11, 2006.

11. United States Patent No. 7,744,032 Power and imaging system for an airship / Quinn ; Edward W. (Uniontown, OH), Hariharan (Akron, OH) ; Jeanette ; assignee : Lockheed Martin Corporation (Bethesda, MD). – Appl. No. : 11/796,493 ; Filed : April 27, 2007 ; date of patent: June 29, 2010.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2018

Т. А. Аношкова

ПОШИРЕНІ ГРАМАТИЧНІ ПОМИЛКИ В ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ ПАТЕНТІВ США УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті досліджуються граматичні труднощі, які можуть виникати у процесі перекладу патентної літератури українською мовою. Розглянуто загальну структуру патентів США, як різновиду науково-технічної літератури, визначено особливості, притаманні лише патентним документам та надано приклади того, як можна уникнути помилок в процесі перекладу.

У зв'язку з розвитком інноваційних технологій та потребою швидко отримувати інформацію про останні досягнення науки та техніки, постає необхідність у перекладі патентів як серед професійних перекладачів, так і серед звичайних інженерів. Для отримання необхідного кінцевого результату варто зважати на існуючі особливості у процесі перекладу патентної документації. Патент є юридичним документом, що затверджує права винахідника або власника патенту на подальшу розробку винаходу, його виготовлення, впровадження та продаж на певній території в певний період часу. Основними складовими опису патенту є реферат, формула винаходу та опис винаходу.

Патент, як різновид науково-технічного тексту, має наступні загальні риси: використання пасивного стану, складних дієприкметникових та дієприкметникових конструкцій, наявність великої кількості складнопідрядних та складносурядних речень. До особливостей, притаманних патентам, можна віднести присутність номінативних та безособових конструкцій з використання 3-ї особи однини середнього роду в якості підмета, що не є характерним для україномовної технічної документації. Крім того, як у документі, що має юридичну силу, реферат та формула винаходу патенту США мають чітко визначену структуру, яка повинна зберігатися в процесі перекладу. Реферат має чітко визначений об'єм та складається переважно з довгих складнопідрядних речень. В той час, як кожен пункт формули винаходу повинен складатися лише з одного називного речення. Будь яка зміна форми цих складових та опущення певної інформації в процесі перекладу можуть вплинути на чинність перекладеного документу.

Саме такі особливості можуть викликати труднощі у процесі перекладу патентної документації США. Однак, їх можна легко уникнути, вивчивши поширені граматичні помилки, що можуть спіткати перекладача у процесі перекладу патентів.

Ключові слова: патент США, переклад українською мовою, граматичні помилки, науково-технічна документація, опис патенту, юридичний документ.

УДК 811.161.2'282'373.4(477.84)

Н. І. Бицко

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АЛГОРИТМ ДОСЛІДЖЕННЯ МІКРОГІДРОНІМІВ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

У статті представлено приклад лінгвістичного дослідження мікрогідронімів території Верхньо-Середнього Дністра, яка за адміністративно-територіальним устроєм охоплює Тернопільську область. Здійснено онома-семасіологічний, словотвірний та етимологічний аналіз базових назв мікрогідрооб'єктів Тернопільщини з урахуванням топонімійного контексту та з подальшим розкриттям природи їхньої номінації, визначенням міжмовних та міждіалектних зв'язків із потенційною вказівкою на праслов'янський характер іменування.

Ключові слова: ономастична класифікація, мікрогідронімійний кадастр, топонімійний кадастр, ойконімійний кадастр, лінгвістичний алгоритм, відапелятивні мікрогідроніми, відойконімійні мікрогідроніми.

Мовознавцями вже давно спостережено, що мікрогідроніми разом з іншими онімами (оронімами, ойконімами) та лексичними фактами мови сприймають як коштовну скарбницю, наповнену лінгвістичними цінностями у вигляді ономастичних назв-реліктів духовної та матеріальної культури слов'ян. Отже, метою нашого дослідження є визначення основних ономастичних кваліфікацій, що стосуються відбору, фіксації та науково-лінгвістичного аналізу повного корпусу мікрогідронімів певних регіонів України. Розглядаючи мікрогідроніми як **об'єкт** лінгвістичного аналізу, ми відштовхувались від встановлення класифікаційної бази щодо зібраного мікрогідронімійного матеріалу. Прогалиною сучасної мікрогідронімії є відсутність критеріїв диференціації відантропонімних, відойконімних та відапелятивних мікрогідронімів. До того ж існують різноманітні точки зору щодо етимології назв у працях учених, які розглядають мікрогідроніми ізольовано від результатів дослідження адекватного або ж однотипного мікрогідронімійного матеріалу. Таким чином, вивчення гідронімійного кадастру вимагає наступні **завдання**: удосконалення теоретичної основи утворення вищезгаданого кадастру; уніфікування класифікації мікротопонімів; удосконалення критеріїв та принципів аналізу фактичного матеріалу тощо.

Актуальність теми нашого дослідження зумовлена невідкладними завданнями, які сьогодні стоять перед українською ономастичною наукою, де провідне місце й далі продовжує посідати проблема аналізу мікротопонімії як особливого мовного шару, в якому законсервовано релікти праслов'янської лексики та відбито ментальні регіональні особливості у світопоглядах народу в процесі номінації різного типу географічних об'єктів, зокрема мікро- (топонімів, оронімів, гідронімів). Сьогодні це невідкладне завдання спільно намагаються розв'язати вчені-топонімісти. Незважаючи

на значні успіхи в теоретико-методологічних підходах до цього проблемного питання, його вирішення ще потребує значних теоретичних розвідок і практичного дослідження онімного матеріалу окремих ареалів мікрогідронімів у межах ономастичних систем. Отож, проблема вивчення мікрогідронімії кожного слов'янського регіону в етимологічному, хронологічному та порівняльному аспектах залишається в ономастичній науці й сьогодні актуальною проблемою. Аналіз ономастичних досліджень і публікацій дозволяє зробити висновок, що найдетальніше аналізувались топонімійні назви з позицій історичного виникнення, а також особливу увагу дослідників привертало топооснови, пов'язані з історією заселення місцевості. Отже, розробляючи власну класифікацію мікрогідронімів Тернопільщини, ми звертали особливу увагу на дослідницькі праці топонімістів: критичний аналіз В. Ташицького екстралінгвістичних класифікацій Ф. Буяка, П. Ваша, Т. Войцеховського, Ф. Міклошича, К. Мощинського, Ф. Черни, Ф. Шварца та ін.; лінгвістичну класифікацію Скока; класифікацію С. Роспонда щодо використання єдиного принципу класифікації («*principium divisioni*») залежно від граматичної структури термінів; критичні зауваження В. М. Топорова щодо класифікацій С. Роспонда; у гідронімії – класифікація французьких гідронімів П. Лебеля (в типологічному плані гідроніми поділяються на три категорії: апелятиви (родові назви), кваліфікаційні (описові), детермінантні); класифікація у синхронному плані З. В. Рубцова; роботи С. А. Копорського щодо виявлення «топонімів-орієнтирів» у мікротопонімії; єдина класифікація В. А. Жучкевича та ін. [1, 2, 6, 8].

Проаналізовані класифікації опосередковано можна застосувати до аналізу мікрогідронімійного матеріалу. На це вказує ряд факторів: не завжди достовірною є інформація щодо історії виникнення назви, її етимології і навіть питання мовного аспекту (мова, де виникла назва). Отже, як зазначає А. В. Суперанська: «Зі всіх можливих класифікацій на першому місці повинна бути предметно-номінативна, оскільки співвідношення із предметом, як правило, визначає “обличчя” імені та його інші характеристики, але поряд зі спеціальними дослідженнями підпорядкованою може бути і ця класифікація» [6, с. 160].

Для розробки класифікаційної бази зібраного матеріалу, ми користувались «Інструктивними вказівками до записування гідронімійного матеріалу» – питальником, який розробив О. С. Стрижак, чітко вказавши на алгоритм дій збирання, всебічного та всеосяжного картографування й вивчення власних географічних назв [5, с. 12–13.]. Дослідження всеукраїнського гідронімікону можна представити у вигляді чотирьох напрямків: *етимологічний*, який включає дослідження походження архаїчних гідронімів і дозволяє встановити етнічні мовні паралелі. В цьому руслі працювали та працюють такі вчені: О. Білецький, В. Лучик, Є. Отін, В. Петров, В. Топоров, О. Трубачов, В. Шульгач та ін.; *структурно-морфологічний напрям* має на меті виокремлення моделей і типів гідронімів щодо їхньої словотвірної будови. У цьому руслі працювали такі науковці: Л. Гумецька, Ю. Карпенко, А. Корепанова, О. Стрижак, З. Франко та ін.; *онома-семасіологічний підхід* передбачає дослідження гідронімів із позицій взаємозалежності назв гідрооб'єктів та інших видів топонімів, а також встановлює закономірності перенесення загальних географічних термінів на назви водних об'єктів. Ці аспекти мають місце в працях Т. Марусенко, Л. Масенко, О. Стрижака та ін.; *суперстратний напрям* базується на науковому дослідженні нашарувань мови прийшлого населення в мові корінних жителів певних регіонів країни (повною мірою це стосується й гідронімів). Цю тему розвивали у своїх наукових працях: І. Железняк, О. Карпенко, О. Стрижак, М. Торчинський, В. Шульгач та ін. [1, 2, 4, 5, 9].

В останні роки відбуваються наукові ономастичні форуми, на яких осмислюється та узагальнюється стан і перспективи української ономастики в загальнослов'янському контексті, виходять у світ узагальнюючі дослідницькі праці, які дозволяють зробити висновок, що «... нинішній рівень української ономастичної науки, який на загальнослов'янському тлі є досить високим, став наслідком її інтенсивного розвитку протягом останнього півстоліття» [3, с. 45]. Хоча, незважаючи на значні успіхи у вирішенні цього проблемного питання, його розв'язання ще потребує значних теоретичних розвідок і практичного дослідження мовного матеріалу окремих ареалів топонімів у межах ономастичних систем.

Використання класифікаційної бази зібраного матеріалу дозволяє встановити подібні номінаційні моделі й досліджуваних нами мікрогідронімів.

Підведемо підсумки щодо розмежування зібраних категорій мікрогідронімів Тернопільщини у вигляді схеми, де наочно відображено ознаки згаданих вище мовних утворень.

Схема 1.

Виходячи з такої класифікаційної схеми, зібраний матеріал доцільно аналізувати за наступним лексичним алгоритмом дослідження: провести кількісний та якісний аналіз зібраного мікрогідронімійного матеріалу з метою відокремлення мікрогідронімійних одиниць, які походять від народної географічної термінології (далі НГТ), та визначення лексико-семантичної типології назв непротічних мікрогідронімів; покласифікувати мікрогідронімійний матеріал із потенційними НГТ-основами на гідронімійні семемні типи, в яких проаналізовані НГТ і гідроніми (їхня взаємодія), визначено коливання семантичних полів НГТ у межах кожного типу; простежити відбитки мовної архаїки в мікрогідронімійі Тернопільщини, звернувшись до питання словотвірної структури зафіксованого досліджуваного матеріалу, і покласифікувати мікрогідроніми з потенційними архаїчними формантами; прослідкувати взаємодію мікрогідронімів та ойконімів досліджуваного регіону

за характером локативності чи посесивності мікрогідронімів, а також – за словотвірною будовою зазначених ономастичних одиниць.

Висновок. Необхідно зазначити, що для досягнення основної мети дослідження доцільно використати наступні методи дослідження, а саме: *етимологічний* метод, який дає змогу реконструювати первинне значення кожного мікрогідроніма; *порівняльно-історичний* дозволяє виявити на основі архівних відомостей та писемних джерел зародження назви мікрогідрооб'єкта, його розвиток і трансформацію, соціальне середовище, що зумовило появу назви й стало визначальним методом для встановлення часу виникнення назви та умов заселення терену; *формантний (словотвірний)* та *лексико-семантичний* – дозволяє судити про однотипність назв на основі повторення однакових елементів або ж і цілих лексем у назвах; *метод лінгвістичного спостереження* – дає змогу наочно показати поширення моделей у регіоні (продуктивність словотвірних суфіксів, зв'язок гідронімів із природними та соціально-економічними умовами); *соціолінгвістичний* прийом використано в процесі збору мікрогідронімійного матеріалу (анкетування та інтерв'ювання); *статистичний* аналіз застосовано для встановлення продуктивності різних класифікацій мікрогідронімів та кількісного підрахунку зафіксованої лінгвістичної інформації.

Отже, **наукова новизна та перспектива пропонованої** роботи полягає в тому, що: вперше була зроблена спроба системного аналізу гідронімів верхньо-середнього Дністра з використанням методів комплексного аналізу; проаналізовано міжмовні й міждіалектні зв'язки та їхнє відбиття в означеному гідроніміконі; отримало подальший розвиток положення про взаємодію між мікрогідронімією та суміжною з нею ойконімією; аналіз первинних і вторинних за походженням мікрогідронімів зведено до етимологізації не тільки самих онімів, але й їхніх етимонів (ойконімів, антропонімів, апелятивів); монографічне дослідження кожної назви мікрогідрооб'єкта включено в систему структурних типів і моделей та подане у вигляді окремої розвідки (словникової статті). Використання зібраного матеріалу, вперше підданого ономастичному аналізу, буде корисним для етимологічних та порівняльно-історичних ономастичних студій зі слов'янського мовознавства. Розгляд взаємодії апелятивної та мікрогідронімної лексики на аналізованій території допоможе глибше зрозуміти природу номінації гідрооб'єктів інших ареалів України при їх подальшому порівняльному системному вивченні зі спеціального курсу «Українська ономастика» у вищих навчальних закладах. З огляду на те, що упродовж багатьох років русла річок Тернопільщини замулювалися, заростали водною рослинністю, вони поступово втрачали виражені береги. Простежується поступове природне заболочування заплавл, виникають усе нові й нові штучні водойми та болота, за якими закріплюються назви, що не фіксують державні картографічні документи. В експедиціях по Тернопільській області нами було виявлено достатньо таких назв. Матеріали дослідження можуть стати джерелом для створення регіональних словників мікротопонімів у процесі підготовки Загальнослов'янського ономастичного атласу та Загальнослов'янського етимологічного словника мікротопонімів. Робота стимулює укладання нормативних топонімних словників, які допоможуть картографам у правильному написанні, уніфікації та передаванні з мови на мову географічних назв різних типів.

Список використаної літератури

1. Железняк І. М. Гідронімія і nomina topographica (бас. Ірпеня) / І. М. Железняк // Питання історичної ономастики України. – Київ : Наукова думка, 1994. – С. 63–83 ; Zheliezniak I. M. Hidronimiia i nomina topographica (bas. Irpenia) / I. M. Zheliezniak // Pytannia istorychnoi onomastyky Ukrainy. – Kyiv : Naukova dumka, 1994. – S. 63–83.

2. Железняк І. М. До проблеми іллірійської топонімії на Україні / І. М. Железняк // Мовознавство. – 1990. – № 6. – С. 29–35 ; Zheliezniak I. M. Do problemy illiriiskoi toponimii na Ukraini / I. M. Zheliezniak // Movoznavstvo. – 1990. – № 6. – S. 29–35.

3. Лучик В. В. Стан і перспективи української ономастики в загальнослов'янському контексті / В. В. Лучик // Науковий вісник Чернівецького університету : Слов'янська філологія. – 2007. – Вип. 354–355. – С. 45–49 ; Luchyk V. V. Stan i perspektvyv ukrainskoi onomastyky v zahalnoslovianskomu konteksti / V. V. Luchyk // Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu : Slovianska filolohiia. – 2007. – Vyp. 354–355. – S. 45–49.

4. Отин Е. С. Гидронимия Юго-Восточной Украины : автореф. дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.19 / Евгений Степанович Отин ; АН УССР. Отд-ние литературы, языка и искусствоведения. – Киев, 1974. – 43 с. ; Otin Ye. S. Gidronimiya Yugo-Vostochnoy Ukrainy : avtoref. dis. ... dokt. filol. nauk : spets. 10.02.19 / Yevgeniy Stepanovich Otin ; AN USSR. Otd-nie literatury, yazyka i iskusstvovedeniya. – Kiev, 1974. – 43 s.

5. Стрижак О. С. Програма збирання матеріалів для регіональних гідронімічних атласів Української РСР (Проспект) / О. С. Стрижак // Ономастика : республ. міжвідомчий зб. / відп. ред. К. К. Цілуйко. – Київ, 1966. – С. 105–116 ; Stryzhak O. S. Prohrama zbyrannia materialiv dlia rehionalnykh hidronimichnykh atlasiv Ukrainskoi RSR (Prospekt) / O. S. Stryzhak // Onomastyka : respubl. mizhvidomchyi zb. / vidp. red. K. K. Tsiluiko. – Kyiv, 1966. – S. 105–116.

6. Суперанская А. В. Структура имени собственного : (фонология и морфология) / А. В. Суперанская. – Москва : Наука, 1969. – 206 с. ; Superanskaya A. V. Struktura imeni sobstvennogo : (fonologiya i morfologiya) / A. V. Superanskaya. – Moskva : Nauka, 1969. – 206 s.

7. Теория и методика ономастических исследований / А. В. Суперанская, В. Э. Сталтманэ, Н. В. Подольская, А. Х. Султанов. – 3-е изд. – Москва : URSS, 2009. – 256 с. ; Teoriya i metodika onomasticheskikh issledovaniy / A. V. Superanskaya, V. E. Staltmane, N. V. Podolskaya, A. Kh. Sultanov. – 3-e izd. – Moskva : URSS, 2009. – 256 s.

8. Трубочев О. Н. Ранние славянские этнонимы – свидетели миграции славян / О. Н. Трубочев // Вопросы языкознания. – 1974. – № 6. – С. 48–67 ; Trubachev O. N. Rannie slavyanskije etnonimy – svideteli migratsii slavyan / O. N. Trubachev // Voprosy yazykoznanija. – 1974. – № 6. – S. 48–67.

9. Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції) / В. П. Шульгач. – Київ : Українська книга, 1998. – 368 с. ; Shulhach V. P. Praslovianskyi hidronimnyi fond (frahment rekonstruktsii) / V. P. Shulhach. – Kyiv : Ukrainka knyha, 1998. – 368 s.

Стаття надійшла до редакції 13.04.2018.

N. Bytsko

LINGUISTIC ALGORITHM OF TERNOPIL REGION MICROHYDRONIMS ANALYSIS'S

Considering the microhydronyms of the Upper Middle Dniester territory, which, according to the administrative-territorial system, covers Ternopil region as an object of linguistic analysis, we proceeded from the installation of a classification base on the controlled microhydronymic material.

The onoma-semasiological, word-building and etymological analysis of Ternopil region microhydroobjects basic names' is carried out taking into account the toponymic context

and with subsequent disclosure of the nature of their nomination, the definition of interlingual and inter-dialectal connections with the potential indication of the Proto-Slavic naming character.

The review of onomastic classifications allows us to conclude that toponymic names were analyzed in the most detailed way from the standpoints of historical origin, and special researchers' attention was attracted by topographical bases related to the history of settlement.

So, while developing our own classification of microhydronyms of Ternopil region, we paid special attention to the research work of such scientists- toponymists as: critical analysis of V. Tashytskiy extra-linguistic classifications made by F. Bujak, F. Cherny, F. Mikloshich, K. Moshchinskiy, F. Schwartz, P. Vash, T. Voytsevivskiy and others (1958); linguistic classification of Skok (1921); the classification of S. Rossond on the use of the single principle of classification («principium divisionis»), depending on the grammatical structure of terms; critical remarks by V. Toporov (1963) on the classifications of S. Rossond; in hydronimia – the classification of French hydronyms made by P. Lebel (in the typological plan, hydronyms are divided into three categories: appellatives (generic names), qualifying (descriptive), deterministic) (1956); classification in the synchronous plan by Z. V. Rubtsov (1970); S. A. Koporsky's works on the identification of «toponyms-landmarks» in microtoponymy (1965); the only classification of V. A. Zhuchkevich (1968) and others.

The analyzed classifications can be indirectly applied to the analysis of the microhydronymic material. This is indicated by a number of factors: information about the history of the name, its etymology and even the language aspect (the language in which the name came from) is not always reliable.

To develop the classification base of the collected material, we used the «Guidance on the recording of the hydronymic material» – a questionnaire, that was developed by O. S. Strizhak, clearly pointing out the algorithm of collecting actions, comprehensive mapping and the studying of their own geographical names.

Key words: *onomastic classification, microhydronymic cadastre, toponymic cadastre, oikonymic cadastre, linguistic algorithm, appellative like microhydronyms.*

УДК 811.111'272

Н. В. Варех

МОДУСИ БРИТАНСЬКОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ У ВИДАННІ «THE GARDIAN»

Статтю присвячено дослідженню мовної картини світу як важливого етноцентричного конструкту та лінгвістичного концепту. Висвітлено основні модули британської мовної картини світу. Визначено їхні екстралінгвістичні чинники і роль у соціокультурній динаміці британського суспільства. Виявлено та схарактеризовано мовні концепти, які є частотними і найбільш впливовими у дискурсі видання «The Guardian». Вказано на їхні актуальні конотації. Зроблено висновок про те, що британська мовна картина світу не лише повною мірою відображає соціокультурні зміни у суспільстві, але й активно їх формує.

Ключові слова: *мовна картина світу, концепція, медіа-дискурс, The Guardian.*

Для сучасних досліджень різних типів дискурсів визначальним є уявлення про активний характер мови, яка, на думку, Л. Вайсбергера, є не «продуктом діяльності, а самою діяльністю» [2]. Функціонуючи у різних соціокультурних, політичних, історичних контекстах, мова утворює різні картини світу, якими послуговуються індивіди для знаходження себе у світі та взаємодії з ним. Мовну картину світу (далі МКС) прийнято уважати динамічним явищем, яке утворюється шляхом «мовних втручань у дійсність» [3]. Отже мовний матеріал, що складає зміст певної МКС, дає уявлення про цілу низку екстралінгвістичних явищ, дозволяє зрозуміти сутність історичного періоду, зміст людських практик, спрямованість їхнього мислення, характер світогляду, ієрархію цінностей тощо. Тож звернення до мовної картини світу певної нації є **актуальним** з огляду на потребу вивчення її вербалізаційного потенціалу, здатності «ословлювати світ» («Worten der Welt»), що своєю чергою дозволяє робити висновки про позамовну реальність носіїв мови.

Розв'язання проблеми функціонування МКС є важливим для вивчення соціокультурної динаміки певного етносу, форм політизації його життя і, особливо, у розумінні новітніх геополітичних явищ та процесів. Звернення до МКС одного з провідних якісних британських видань дозволяє змодельювати той ціннісно-дискурсивний простір, у якому наразі відбувається суспільне життя британців, обумовлене процесом Brexit та тими суперечностями, яке він викликав у британському соціумі.

Метою даної розвідки є виявлення основних складових британської мовної картини світу, обумовленої новітніми суспільними процесами. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: визначити основні теоретичні підходи до розуміння концепту МКС, схарактеризувати різні концептуальні наголоси у баченні мовної картини світу британців, проаналізувати зміст видання «The Guardian» на предмет найбільш частотних концептів, що є вузловими для МКС.

Мовна картина світу є фундаментальним лінгвістичним конструктом, який інтегрує у себе вербалізовані уявлення про ієрархію цінностей, світоглядні засади, уявлення про себе та оточення носіїв мови. Вона має виразну етноцентричну спрямованість, адже формується у процесі контактування представників певних етнічних груп із зовнішнім середовищем, що також має етнокультурну забарвленість. Поняття мовної картини світу ґрунтується на уявленнях про активний характер мови, яка визначає параметри й категорії людського мислення, частотність та пріоритетність понять, а також найхарактерніші зв'язки між ними. Сприймати світ у формі картини є універсальною властивістю людської рецепції. Отже, феномен мовної картини світу є іманентно властивим будь-якій етнокультурі.

На активний смислопороджувальний характер мови вказував дослідник В. Гумбольдт, який писав: «Всяка мова, позначаючи окремі предмети, насправді творить: вона формує для народу, який є її носієм, картину світу» [3].

Відповідно до гіпотези лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа, не тільки культура чинить вплив на характер мови, яка її уґрунтовує, а й мова значною мірою впливає на культуру, яка слугує для неї світоглядним підґрунтям.

Мовна картина світу виконує функцію оптики, через яку переломлюється дійсність у свідомості носіїв культури. Проте вказуючи на світомоделюючий потенціал МКС, варто зазначити, що дане твердження є справедливим лише для буденної свідомості. Будь-яка спеціалізована МКС спирається на факти дійсності, а не на прояви мови. Тут активності набуває ланцюжок денотат-концепт-ім'я, а не ім'я-концепт-денотат.

Серед дослідників не має одностайності щодо уявлень про співвідношення мовної та концептуальної картини світу – від повного ототожнення до проведення певних демаркаційних меж між двома термінами. На нашу думку, концептуальна картина світу містить згорнуті уявлення (концепти), які у мовній картині світу «розгортаються», утворюючи семантичні мережі, що стають основою знань. Дослідник В. М. Телія слушно метафоризує даний підхід, репрезентуючи концептуальну картину світу, як семантичний скелет, який наповнюється інформацією, що розсіюється завдяки мовним ресурсам [6]. Варто також зазначити, що концептуальна картина світу не є статичною, вона постійно коригується, поповнюється новими концептами завдяки зовнішнім екстралінгвістичним впливам та внутрішнім структурним трансформаціям. Таким чином, і мовна картина світу постійно перебуває у русі: поповнюється концептами-неологізмами, зазнає змін конотативних значень,

На думку В. Жайворонка, у мовній картині світу є «усе те, що йде передусім від людини або етносу, результат людського сприйняття, фантазій, мисленневих процесів і перетворювальної діяльності» [4].

Із мовною картиною світу дослідники також пов'язують термін «мовна особистість», яким характеризуються антропологічні риси носіїв певної етнокультури. У цьому зв'язку можна говорити про людиноцентричний характер означеного терміна. Натомість картина світу має ціннісно-ментальну будову, вона відображає зміст колективного світогляду певної нації. Складниками мовної картини світу є концепти, які репрезентують певні цінності, значущі у національно маркованій системі координат.

Британська мовна картина світу, безумовно, має свою специфіку, обумовлену історичними, географічними, соціокультурними, політичними чинниками тощо.

Серед ознак, типових для британської мовної картини світу дослідниця Є. М. Неклюдова називає такі: стриманість, раціональність, прагматизм та індивідуалізм. Реконструюючи британський національний характер, дослідниця вказує на релігійність, здоровий глузд, щедрість, почуття особистої свободи, законслухняність, відданість традиціям і схильність до пуританізму [5]. Варто зазначити, що провідні концепти мовної картини світу британців корелюють із рисами національного характеру, що є цілком закономірним. Адже мовна поведінка завжди визначається частотністю концептів, що артикулюються представниками інгруп і поступово інтегруються у тезаурус кожного члена нації. Дослідник Р. Є. Богачов дотримується іншої думки і виокремлює такі концепти, що складають англійську мовну картину світу: «home», «freedom», «privacy», «common sense» [1]. Інший вибір концептів, на нашу думку, пов'язаний з іншим їх тлумаченням як універсальних ментальних символічних образів, що в узагальненому виді відображають уявлення носіїв певної етнокультури.

МКС чутливо реагує на актуальні суспільні дискурси, які її почасти відтворюють, а почасти визначають і уформовують. Мас-медійний дискурс при цьому вважається найбільш функціонально активним, адже саме тут відображаються усі закріплені у мові суспільні реакції на ті чи інші процеси, що відбуваються у соціумі. Крім того, цей вид дискурсу відбиває стан суспільної думки, обслуговує її, функціонує на її рівні, тож характерна для нього актуальна МКС співвідноситься із масовим рівнем свідомості. Одне з перших досліджень національного характеру англійців, яке ґрунтувалося на матеріалі періодичних видань (видання «People»), належало Дж. Гореру і датувалося 1955 роком. Уважається, що воно є актуальним і донині, адже національний характер є резистентним та консервативним за своєю суттю.

З позиції теорії «agenda setting» мас-медіа не лише інформують свою аудиторію про події, але й визначають, яке місце та чи інша подія посідає у соціумі. Варто вказати також на те, що за даними *Top Sites in United Kingdom*, сайт *theguardian.com* посідав 16 місце у рейтингу найбільш популярних сайтів Великобританії, випереджаючи всі інші онлайн-версії газет [7]. Отже, видання є тим комунікаційним середовищем, у якому поширюються і закріплюються концепти, що формують мовну картину світу британців, адже рейтинговість і впливовість його є очевидними.

Найбільш частотним у будь-якій МКС є етнонім на позначення власної групи. У даному випадку йдеться про етнонім *Britain*, стосовно якого маємо визначити найпоширеніші концептосполуки у виданні «*The Guardian*». Варто зазначити, що наведений етнонім усе частіше постає у негативних контекстах у зв'язку із втратою ідентичності, руйнування імперськості, політичної кризи тощо. Негативна модальність концепту *Britain* відповідним чином «заряджає» і англійську МКС. Наведемо конкретні приклади з видання «*The Guardian*»: «*Britain has lost its way and is having an identity crisis*» (13.11.17); «*Britain once punched above its weight. Now we are irrelevant*» (7.09.2017); «*Britain is no longer a civilised country – the UN's disability report confirms it*» (7.09.2017); «*What is Britain for? Cliche-mongers will tell you that Britain lost an empire then couldn't find a role*» (3.08.2017).

Концептом-неологізмом, що значною мірою визначає зміст мовної картини світу британців, є *Brexit*. Поняття було уведено на позначення факту референдуму 23 червня 2016 року та пов'язаних із ним політичних процесів. Концепт був закріплений Оксфордським словником і після того набув надзвичайного поширення у лексиці британців, зокрема й у медіадискурсі. Тож можемо констатувати впливовість означеного концепту в англійській МКС. Також зазначимо, що у виданні «*The Guardian*» було запроваджено відповідну рубрику, яка містить публікації, присвячені гострій темі виходу Британії з Євросоюзу.

Варто вказати на переважно негативну конотованість концепта, що релевантно відображає хвилю незадоволення й розчарування, яка прокотилася Британією після оголошення результатів референдуму і цілої низки економічних, політичних, соціальних процесів, що почалися одразу після того. Наведемо приклади суджень, які свідчать напружене й переважно негативне сприйняття виданням «*The Guardian*» *Brexit*: «*Downing Street denies it will back down over fixing date of Brexit*» (17.11.2017); «*Ireland threatens to block progress of Brexit talks over border issue*» (17.11.2017); «*No wonder the north is angry. Here's a plan to bridge the bitter Brexit*» (17.11.2017); «*Britain needed a prime minister to fight for what the public truly wants. Instead, she has driven all sides to extremes*» (16.11.2017); «*The great British Brexit robbery: how our democracy was hijacked*» (7.11.2017) тощо.

Видання «*The Guardian*» також утворює спеціальний подкаст «*The Guardian's Brexit Means*», який починається словами: «*We delve into the nitty gritty of Brexit and try to make some sort of sense of it, bringing you episodes as and when you need them*», що красномовно свідчить про ставлення редакції до явища *Brexit*. На подкасті надається можливість висловитися будь-яким респондентам незалежно від національності, соціального статусу, місця проживання, політичних поглядів. Утім, первісна негативна настанова значною мірою орієнтує адресантів щодо характеру дискурсу, переважно представленому у виданні.

Окрім того, згідно із версією Оксфордського словника словом 2016 року було визнано поняття *post-truth*. Концепт активно застосовувався в англійському медіадискурсі на позначення комунікаційної ситуації, відповідно до якої об'єктивні факти, історичні події стають менш значущими, аніж оцінки та емоції щодо ситуації.

У словнику зазначається, що концепт має десятирічну історію побутування у мові, проте його актуалізація у КМС пов'язана саме із явищем Brexit.

У медіадискурсі видання «The Gardian» зустрічаємо спроби ресемантизації концепту, актуалізації його конотативних значень: «*Brexit, Trump: the trouble with claiming we're in a post-truth era*» (10.08.2016); «*In that way, we have always been "post-truth"*» (21.05.2017); «*Science has always been a bit 'post-truth'*» (24.04.2017); «*Post-truth era is perilous for media*» (27.02.2017); «*We're in a post-truth world with eroding trust and accountability*» (17.11.2017).

Концепт відображає принципи постмодерністської філософії із її умовним поділом правдивих та хибних суджень, культом абсурду, ігноруванням авторської відповідальності за висловлення. У рубриці «Post-truth review» видання «The Gardian» репрезентує позицію оглядача Н. Коена, який визначає три книги, видані за поточний тиждень як книги постправди. Тут зустрічаємо таке судження: «*If the medium is the message, then the message of the web is "bullshit"*» (21.05.2017). Автор називає усі медійні повідомлення облудними, позбавленими сенсу, ототожнює з постправдою пропаганду та ідеологію, визначає постправду як фальшивий наратив.

Важливим складником будь-якої мовної картини світу є також концепт «Чужий», який зазвичай функціонує при імпліцитній апеляції до концепту «Свій», адже складає з ним єдине ціле як опозиційної пари, характерної для архетипного рівня людської психіки. Вербалізація «Чужого» найчастіше відбувається симетрично до уявлень про «Нашого», «Свого», утім узятого з від'ємною модальністю.

Наведемо конкретні приклади статей, де функціонує концепт «Foreigner»: «*In Brexit Britain, being a foreigner marks me out as evil*» (3.11.2016), «*Foreigner: Migration Into Europe 2015-2016*» (12.06.2016); «*The job agencies that prefer foreign workers*» (21.06.2012); «*Wealthy foreigners buy up swaths of UK farmland and country estates*» (17.01.2014); «*Foreigner-only prisons used to speed deportation*» (24.10.2007); «*Are there really 8 million foreigners in Britain?*» (26.08.2015). Зазначимо, що «Foreigner» тут з'являється у негативних контекстах, що стосуються найтиповіших складових мігрантофобії. Йдеться про контексти криміналітету, потреби депортації, конкуренції на ринку праці, соціального зла.

Власне, це ті модуси мігрантофобії, які спричинили ідею Brexit, і згодом призвели до референдуму у країні.

Таким чином, британська мовна картина світу не лише повною мірою відображає соціокультурні зміни у суспільстві, але й активно їх уформовує. Це виразно простежується на прикладі взаємопов'язаних концептів Brexit та post-truth, які є частотними і впливовими у медіадискурсі. Їх можна оцінити як концепт-причину і концепт-наслідок, адже потужний дискурс Brexit спричинив суспільні процеси, які згодом були оцінені британцями як post-truth.

Список використаної літератури

1. Богачев Р. Е. Отражение английской языковой картины мира в концептах «home», «freedom», «privacy», «common sense»: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / Роман Евгеньевич Богачев; Белгородский государственный университет. – Белгород, 2007. – 210 с.; Bogachev R. Ye. Otrazhenie angliyskoy yazykovoy kartiny mira v kontseptakh «home», «freedom», «privacy», «common sense»: dis. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 / Roman Yevgenevich Bogachev; Belgorodskiy gosudarstvennyy universitet. – Belgorod, 2007. – 210 s.

2. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа / Й. Л. Вайсгербер ; пер. с нем. О. А. Радченко. – 2-е изд. – Москва : Едиториал УРСС, 2004. – 232 с. ; Vaysgerber Y. L. Rodnoy yazyk i formirovaniye dukha / Y. L. Vaysgerber ; per. s nem. O. A. Radchenko. – 2-e izd. – Moskva : Yeditorial URSS, 2004. – 232 s.

3. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт ; пер. с нем. Г. В. Рамишвили. – 2-е изд. – Москва : Прогресс, 2000. – 400 с. ; Gumboldt V. fon Izbrannyye trudy po yazykoznaniiyu / V. fon Gumboldt ; per. s nem. G. V. Ramishvili. – 2-e izd. – Moskva : Progress, 2000. – 400 s.

4. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси / В. В. Жайворонок. – Київ : Довіра, 2007. – 263 с. ; Zhaivoronok V. V. Ukrainiska etnolinhvistyka : narysy / V. V. Zhaivoronok. – Kyiv : Dovira, 2007. – 263 s.

5. Неклюдова Е. М. Вербализация концепта «щедрость» в английской языковой картине мира / Е. М. Неклюдова // Молодой ученый. – 2016. – № 8. – С. 1145–1148 ; Neklyudova Ye. M. Verbalizatsiya kontseptu «shchedrost» v angliyskoy yazykovoy kartine mira / Ye. M. Neklyudova // Molodoy uchenyy. – 2016. – № 8. – S. 1145–1148.

6. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке : язык и картина мира / отв. ред. Б. А. Серебренников. – Москва : Наука, 1988. – С. 173–204 ; Teliya V. N. Metaforizatsiya i ee rol v sozdanii yazykovoy kartiny mira / V. N. Teliya // Rol chelovecheskogo faktora v yazyke : yazyk i kartina mira / otv. red. B. A. Serebrennikov. – Moskva : Nauka, 1988. – С. 173–204.

7. Top Sites in United Kingdom [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.alexa.com/topsites/countries/GB>

Стаття надійшла до редакції 06.03.2018.

N. Varekh

MODES OF THE BRITISH LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD IN THE «GUARDIAN»

The article is dedicated to the study of the language picture of the world as an important ethnocentric structure and linguistic concept. The linguistic material that forms the content of a certain language picture of the world gives an idea of a number of extra-linguistic phenomena: the essence of the historical period, the content of human practices, the focus of their thinking, the nature of the worldview, the hierarchy of values. The appeal to the language picture of the world of the «Guardian» as one of the leading British high-quality editions, allowed us to simulate the discursive space in which the social life of the British currently exists due to the Brexit process and the controversy that it caused in the British society.

It is known that mass media not only inform their audience about the events, but also determine which place this or that event takes in the society. On the one hand the concepts that make up the language picture of the world reflect the socio-cultural dynamics of the nation, and on the other hand, they influence its actively. «The Guardian» is a communicative environment in which the concepts that form the language picture of the world of the British are disseminated and consolidated. The most frequent ethnonym in any language picture of the world is one that stands for its own group. In this case the most common conceptual combinations concerning Britain have been identified in «The Guardian». It was proved that the neologism concept, which largely determines the content of the linguistic picture of the British world, is Brexit. The post-truth concept was known to have been the one that related to the consequences of Brexit. It reflected the principles of the postmodern philosophy with its imaginary division into true and false

judgments, the cult of the absurd, ignorance of the author's responsibility for the statement. British language picture of the world not only fully reflects the socio-cultural changes in the society, but also actively develops them. This is clearly seen on the example of interconnected Brexit and post-truth concepts, which are frequent and influential in the media discourse. They can be evaluated as a concept-cause and a concept-consequence, since the powerful discourse of Brexit caused social processes that were later evaluated by the British as post-truth.

Key words: *language picture of the world, concept, media discourse, The Guardian.*

УДК 811.14'06'276(045)

Н. Ю. Воєвутко
С. В. Романенкова

ЗАСОБИ КОМУНІКАЦІЇ ГРЕЦЬКОМОВНИХ КОРИСТУВАЧІВ MMORPG-ІГОР

У статті з'ясовано засоби спілкування грецькомовних користувачів сучасних MMORPG-ігор, які використовуються ними залежно від комунікативної ситуації. Проаналізовано причини та ситуації використання цих засобів, їхнє походження. Визначено сутність термінів «ММОГ» та «MMORPG». Висвітлено особливості застосування штучних мов в умовах комп'ютерних ігор.

Ключові слова: *MMORPG, ММОГ, комп'ютерні ігри, онлайн-ігри, Greeklish, комунікація.*

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві інтернет-комунікація може бути предметом, метою і результатом успішної діяльності. Віртуальні співрозмовники, знаходячись територіально віддалено, маючи різні рідні мови, успішно комунікують, обираючи мовою спілкування мову співрозмовника, мову-посередника (третю мову), або створюючи неігрові штучні мови.

Стрімкий розвиток сфери високих технологій у ХХІ ст. надає інтернет-користувачеві все більше можливостей для ефективного спілкування, наприклад, у спільній гри кількох тисяч або навіть мільйонів користувачів. А тому особливого інтересу набувають дослідження сучасних засобів і технологій мовної комунікації у ігровому середовищі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання спілкування в онлайн-іграх висвітлювали такі дослідники, як Л. Волленброк [12], Є. Караманлідіду [16], Е. Константинос, Е. Дафулі, Д. Брайміотіс, О. Музас, Н. Ангелопулос і К. Сіоміс [6], Е. Макріс [17], Т. Тейлор [11], А. Тіхсен, М. Хітченс, Т. Броланд і М. Каваклі [7], Г. Файн [4], Е. Недвига [2], А. Рябчук і А. Прокопенко [3] тощо.

Австралійські дослідники Т. Броланд, М. Каваклі, А. Тіхсен та М. Хітченс, аналізують так звані рольові ігри наживо, тобто рольові ігри, які зазвичай організують фанати певного твору (книги, фільму тощо) у реальному житті. Вчені доводять, що рольові ігри наживо мають багато спільного із багатокористувацькими рольовими онлайн-іграми, і пропонують класифікувати їх за наступними характеристиками: тема, кількість учасників, співпраця між майстрами (організаторами) і гравцями, організаційні засоби [7].

Дослідниця Є. Караманліді розглядає зв'язок між реальним та «віртуальним» життям гравців однієї з перших та найпопулярніших MMORPG-ігор – World of Warcraft (WoW). Проаналізувавши інтерв'ю, які вона взяла у 16 гравців WoW, вона робить висновок, що перебування у внутрішньо ігровому середовищі може мати як позитивний (набуття нових здібностей та знань, підвищення комунікативних навичок, самопізнання), так і негативний (втрата сили до «реального» спілкування та будь-якої позаігрової діяльності) вплив на соціальні навички людини [16].

Грецькі дослідники Н. Ангелопулос, Д. Брайміотіс, Е. Дафулі, Е. Константинос, О. Музас і К. Сіоміс за допомогою методу соціального опитування серед учнів та студентів віком від 12 до 18 років, які мешкають на території Греції, доводять, що найчастіше вони використовують мережу Інтернет саме з метою пограти в багатокористувацькі онлайн-ігри (50,9 %). Також, за словами дослідників, 8,2 % опитуваних, які мешкають у центральній частині Греції, мають ознаки інтернет-залежності. До цієї категорії загалом належать представники чоловічої статі, які грають в онлайн-ігри та відвідують інтернет-кафе [6].

Е. В. Недвига, здійснюючи комплексний аналіз мовленнєвої поведінки носіїв мови у Греції, доводить, що професійна мова, наприклад, сленг комп'ютерників, є не єдиним, а додатковим засобом їхнього спілкування. Програмісти, хакери і навіть просто користувачі персональних комп'ютерів можуть використовувати комп'ютерний сленг в невимушеному спілкуванні на професійні теми, а виходячи за межі свого професійного середовища, вони вживають слова і конструкції загальнолітературної мови. Отже, на вибір коду впливає ситуація спілкування [2, с. 91].

Вітчизняні дослідники А. Прокопенко і А. Рябчук, аналізуючи взаємозв'язок між специфічною комунікацією у онлайн-іграх та спілкуванням у реальному житті, на противагу твердженням про «залежність» як про виключно негативне явище, пропонують комплексну інтерпретацію, що включає також і позитивні наслідки онлайн-спілкування та колективних ігор. Дослідники наголошують, що окремі ігрові аспекти можуть сприяти появі чи вирішенню певних проблем у реальному спілкуванні [3].

Враховуючи те, що дослідження особливостей комунікації, зокрема в рольових онлайн-іграх новогрецької мови, є фрагментарними, **метою** даної статті визначено: з'ясувати та проаналізувати основні засоби спілкування у грецьких ігрових чатах, на форумах та сайтах, присвячених MMORPG-іграм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи засоби мовної комунікації грецькомовних користувачів рольових онлайн-ігор, вважаємо за потрібне визначити терміни «ММОГ» та «MMORPG».

Сьогодні індустрія комп'ютерних ігор, тобто ігор, призначених для персонального комп'ютера, може запропонувати сучасному користувачеві низку нових можливостей, однією з яких є різновид комп'ютерних ігор, які потребують інтернет-зв'язку, адже вони призначені для спільної гри кількох тисяч або навіть мільйонів користувачів [10]. Подібні ігри мають назву ММОГ (від англ. Massively multiplayer online game), яку можна перекласти українською як *масова багатокористувацька онлайн-гра*. Грецькомовні користувачі також використовують кальковану назву: *μαζικό διαδίκτυακό παιχνίδι πολλοπλόν παικτών*. Найбільшою популярністю серед гравців користується різновид ММОГ, який має назву MMORPG, де RPG (англ. role-playing game) перекладається як *рольова гра* в українській мові та *παιχνίδι ρόλων* – у новогрецькій. Таким чином, знов маємо кальку: Massively multiplayer online role-playing game – *масова багатокористувацька рольова онлайн-гра* – *μαζικό διαδίκτυακό παιχνίδι ρόλων πολλοπλόν παικτών* [1, с. 30].

Найпоширенішою «мовою» спілкування грецькомовних користувачів MMORPG-ігор є так звана субмова Greeklish. Визначимо зміст цього мовного явища.

Терміном Greeklish зазвичай позначають штучну форму новогрецької мови, створену з метою задовольнити комунікаційні потреби грецькомовних користувачів мережі Інтернет. Термін являє собою поєднання слів Greek та English. Greeklish – це форма письмового мовного коду у Греції та на Кіпрі, яку почали використовувати з появою персональних комп'ютерів у 1980-х роках ХХ ст. через те, що на початковій стадії свого розвитку веб-технології були здатні працювати лише з англійською мовою, адже розроблені вони були у Сполучених Штатах. А отже, користувачі Інтернету, які не володіли англійською мовою, але бажали скористатися перевагами нових технологічних можливостей, стикалися з серйозною проблемою. Цю проблему вирішили за допомогою фонетичного транскрибування іншомовних слів латинськими літерами на англійську мову. У результаті було створено низку штучних мов, наприклад, Greeklish, Franclish, Deutschlish. З плином часу та подальшим розвитком високих технологій, користувачі Інтернету отримали можливість повноцінно спілкуватися рідною мовою, але багато хто з них продовжує використовувати штучні мови [2, с. 93].

Також, слід зазначити, що Greeklish використовується не тільки під час онлайн-спілкування у чатах, мобільних додатках та на форумах, але й під час SMS-листування, завдяки спрощеній орфографії. Наприклад: *παιχνίδι (το)* – paixnidi, *μάχη (η)* – maxh, *γραφικά (τα)* – grafika, *μού* – mou, *γράφισμο (το)* – grapsimo, *σχολή (η)* – sxoli, *έχω* – exw, *παίζω* – paizw, *κάνω* – kanw, *απαγορεύω* – apagoreuw, *μπορώ* – progw, *φένομαι* – fenomai, *είμαι* – eimai, *αυτόματος* – automatos, *κακός* – kakos, *καλημέρα* – kalhmera, *πώς* – pws, *πού* – pou, *και* – kai, *γιατί* – giati, *αν* – an, *αλλά* – alla, *γρίγορα* – grigora, *πίο* – pio, *γι' αυτό* – giayto, *πολύ* – poly, *δεν* – den, *σε* – se, *όχι* – oxi, *να* – na, *τον* – ton, *θέλω* – thelw або *8elw* [5; 14, с. 18–20].

Тобто, грецькі літери та дифтонги відповідають англійським за наступною схемою: $\alpha = a$, $\beta = b$, $\gamma = g$, $\delta = d$, $\varepsilon = e$, $\zeta = z$, $\eta = i/h$, $\theta = th$, $\iota = i$, $\kappa = k$, $\lambda = l$, $\mu = m$, $\nu = n$, $\xi = ks$, $o = o$, $\pi = p$, $\rho = r$, $\sigma = s$, $\tau = t$, $\upsilon = y$, $\varphi = f$, $\chi = x$, $\psi = ps$, $\omega = w$, $ai = ai$, $ei = ei$, $oi = oi$. Більш того, створено алфавіт Greeklish [13].

Користувачі MMORPG-ігор зазвичай використовують Greeklish разом із суто англійськими термінами у текстових чатах, на форумах та під час огляду у статтях новинок ігрової індустрії. По-перше, використання англійської мови значно скорочує час написання повідомлення, бо, наприклад, не потребує написання знаків оклику, по-друге – дозволяє повноцінно спілкуватися між собою та із гравцями з інших країн світу єдиною уніфікованою мовою, а по-третє – надає грецькомовним користувачам саму можливість спілкування, адже на даний момент MMORPG-ігри не підтримують грецьку абетку. Зауважимо, що як правило, Greeklish використовується для позначення на письмі слів, які не мають відношення до ігрового сленгу. Наприклад, *πάω* – raw (йти), *καλά* – kala (добре), *γεια* – geia (привіт / бувай) і т.п. [9].

Зовсім інша річ – суто ігрова термінологія. Вона майже повністю складається з англійських термінів. Причому, англомовні терміни використовуються н позначення як внутрішньоігрових понять (*AoE (Area Of Effect) (το)* – АОЕ (закляття «масового ураження»), *aggro (το)* – агр, *buff (το)* – баф, *healer (το)* – хілер, *health potion (το)* – зілля здоров'я, *mob (το)* – моб, *PvE (Player vs Environment) (το)* – ПВЄ (гравець проти навколишнього середовища), *PvP (Player vs Player) (το)* – ПВП (гравець проти гравця), *tank (το)* – танк, так і тих, які мають до них менш пряме відношення (*server (το)* – сервер, *loading (το)* – завантаження, *textures (τα)* – текстури, *animation (το)* – анімація,

options button (το) – кнопка «опції», points (τα) – очки, developers (τα) – розробники, login (το) – логін [15].

Скоріш за все, така тенденція теж зумовлена потребою взаєморозуміння між грецькомовними та англomовними гравцями, адже сутність онлайн-ігор полягає у постійній взаємодії та спілкуванні між користувачами.

Висновки. Під час дослідження було виявлено два основних засоби письмового спілкування грецькомовних користувачів MMORPG-ігор: застосування штучної мови – Greeklish, і використання англійських термінів ігрової тематики, що сприяє міжнародній комунікації, але позбавляє новогрецьку мову ігрового соціолектичного шару.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у аналізі та класифікації термінологічних одиниць MMORPG-ігор, притаманних комунікації грецькомовних користувачів.

Список використаної літератури

1. Все о RPG // Мой игровой компьютер. – 2006. – Вып. № 1–2. – 30 с. ; Vse o RPG // Мой игровой компьютер. – 2006. – Ур. № 1–2. – 30 с.
2. Недвига Е. В. Языковая ситуация в современной Греции [Электронный ресурс] / Е. В. Недвига // Культура народов Причерноморья. – 2006. – № 76. – С. 88–95. – Режим доступа : <http://tinyurl.com/y9pzubuc> ; Nedviga Ye. V. Yazykovaya situatsiya v sovremennoy Gretsii [Elektronnyy resurs] / Ye. V. Nedviga // Kultura narodov Prichernomor'ya. – 2006. – № 76. – S. 88–95. – Rezhim dostupa : <http://tinyurl.com/y9pzubuc>
3. Рябчук А. М. Спілкування в онлайн-іграх як чинник покращення комунікативних навиків у реальному житті [Електронний ресурс] / А. М. Рябчук, А. Ю. Прокопенко // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» : Політологія. Соціологія. Право. – 2013. – № 4. – Режим доступа : <https://tinyurl.com/y9lv9kr2> ; Riabchuk A. M. Spilkuvannia v onlain-ihrah yak chynnyk pokrashchennia komunikatyvnykh navykiv u realnomu zhytti [Elektronnyi resurs] / A. M. Riabchuk, A. Yu. Prokopenko // Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskyi politekhnichniyi instytut» : Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo. – 2013. – № 4. – Rezhym dostupu : <https://tinyurl.com/y9lv9kr2>
4. Fine G. A. Shared Fantasy : Role-Playing Game as Social Worlds / G. A. Fine. – Chicago : The University of Chicago Press, 2002. – 298 p.
5. Greeklish [Electronic resource] // GameOver. – Mode of access : <https://tinyurl.com/yccrk4cx>
6. Internet Addiction among Greek Adolescent Students [Electronic resource] / E. Konstantinos, E. Dafouli, D. Braimiotis, O. Mouzas, N. Angelopoulos, K. Siomos // CyberPsychology & Behavior. – 2008. – Vol. 11, Issue 6. – Mode of access : <https://tinyurl.com/y9vjbzn8>
7. Live Action Role-Playing Games Control, Communication, Storytelling, and MMORPG Similarities [Electronic resource] / A. Tychsen, M. Hithchens, T. Brolund, M. Kavakli // Games and Culture. – Mode of access : <https://tinyurl.com/yaz3fszr>
8. Petite O. Infographic shows \$13 billion spent worldwide on MMOs in 2012 [Electronic resource] / O. Petite // PC Gamer. The Global Authority On PC Games. – Mode of access : <https://tinyurl.com/y8udxsdr>.
9. Pwi greek clan [Electronic resource] // YouTube. – Mode of access : <http://tinyurl.com/y9q3usjk>
10. Takahashi D. More than 1.2 billion people are playing games [Electronic resource] / D. Takahashi // Games Beat Channels. – Mode of access : <https://tinyurl.com/y9h677qf>

11. Taylor T. L. Play between Worlds : Exploring Online Game Culture / T. L. Taylor. – Cambridge : MIT Press, 2005. – 206 p.

12. Vollenbroek L. Contextualizing Gaming Practices: MMORPG Players and 'Real Life' [Electronic resource] / L. Vollenbroek // Utrecht University Repository. – Mode of access : <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/23360>

13. Αλφάβητο Greeklsh [Electronic resource]. – Mode of access : <http://tinyurl.com/y7jbuhor>

14. Διδακτικό Υλικό για τους Θεματικούς Κύκλους της Α' Λυκείου / [Electronic resource]. – Mode of access : <http://tinyurl.com/y98g893z> ; Didaktiko Yliko gia tous Thematikous Kyklous tes A 'Lykeiou [Electronic resource]. – Mode of access : <http://tinyurl.com/y98g893z>

15. Η Tamriel περιμένει τον Soulless One! [Electronic resource] // GameWorld. – Mode of access : <http://tinyurl.com/yc5ho2pz> ; I Tamriel perimenei ton Soulless One! [Electronic resource] // GameWorld. – Mode of access : <http://tinyurl.com/yc5ho2pz>

16. Καραμανλίδου Αι. Το ψυχο-κοινωνικό προφίλ των παικτών MMORPGs : μελέτη περιπτώσεων Ελλήνων παικτών World Of Warcraft [Electronic resource] / Αι. Καραμανλίδου. – Mode of access : <https://tinyurl.com/ybuh27aa> ; Karamanlidou Ai. To psycho-koinoniko profil ton paikton MMORPGs : meleti periptoseon Ellinon paikton World Of Warcraft [Electronic resource] / Ai. Karamanlidou [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://tinyurl.com/ybuh27aa>

17. Μακρής Ε. Τα κίνητρα και η αποκλίνουσα συμπεριφορά στο πλαίσιο των MMORPGs: μια μελέτη περίπτωσης [Electronic resource] / Ε. Μακρής. – Mode of access : <https://tinyurl.com/y78zheh6> ; Makris E. Ta kinitra kai i apoklinousa symperifora sto plaisio ton MMORPGs : mia meleti periptosis [Electronic resource] / E. Makris. – Mode of access : <https://tinyurl.com/y78zheh6>

Стаття надійшла до редакції 03.04.2018.

N. Voyevutko

S. Romanenkova

MEANS OF COMMUNICATION OF GREEK-SPEAKING MMORPG USERS

This article investigates communication aspects of Greek-speaking massively multiplayer online role-playing games' (MMORPG) users: the different means of communication may be used by players to create the best mutual understanding tool in a particular communication situation. The research on the issue is expected to shed some light on the topic of communication means used by Greek-speaking MMORPG gamers, while providing answers regarding the aspects in question. The article starts with an overview of the literature covering related topics, such as psychological profile, social behavior and MMOG addiction of Greek players, connection between their daily in-game and real life, online game culture in general and live action role-playing games and MMORPG similarities, followed by an analysis of the two principal definitions: MMORPG and MMOG, their Greek and Ukrainian equivalents as well as the analysis of the term Greeklsh and its origin. Analyzing a number of MMORPG-related articles, forum topics and in-game chat videos, it was possible to mark out frequently used ways of communication and describe the situations when Greeklsh and English terms are used. The information sources used during the research allow determining the Greek-speaking MMORPG users' short and clear manner of expressing themselves. The study goes beyond simply documenting the general tendency and circumstances of using a particular way of communication. It correlates the choice of a particular term with a specific reason, focusing on the communication problems. The results of the research make it possible to conclude that there are two main

ways for a Greek-speaking MMORPG user to express himself depending on the communication conditions – using Greeklish or English terms. The reason is that the use of English promotes understanding not only between Greek-speaking and English-speaking users, but also between all foreign users playing on European servers. The English terms used by MMORPG players contribute greatly to the international communication which is one of the main purposes of the massively multiplayer online role-playing games. Yet, on the other hand, using such a great amount of Roman letters also has a negative impact on the Greek language depriving it of a huge sociolectical layer. The in-game and out-of-game communication manner serves as the reason of using Greeklish helps Greek-speaking MMORPG players to keep using their mother tongue and at the same time form short and clear sentences their interlocutors can easily understand.

Key words: MMORPG, MMOG, computer games, online games, Greeklish, communication.

УДК 81'42

Я. В. Гнезділова

ЕТАПИ МЕТАПРАГМАТИЧНОГО АНАЛІЗУ ДИСКУРСУ

У статті теоретично обґрунтовано виокремлення метапрагматичного аналізу на основі його зв'язку з прагматичним аналізом та дискурс-аналізом; встановлено основні етапи проведення метапрагматичного аналізу. Зосереджено особливу увагу на визначенні мета-функцій; роз'яснено природу якірних засобів, виходячи з їхньої експліцитності / імпліцитності. Виділено три ступені метапрагматичного калібрування дискурсу, а саме: номічне, репортативне та рефлексивне.

Ключові слова: метапрагматика, метапрагматичний аналіз, мета-функції, якірні засоби, метапрагматичне калібрування.

Постановка проблеми. Дослідження прагматичного значення, тобто значення поза тим, що було сказано, потребує експліцитної акомодатії лінгвістичного, соціального й когнітивного контекстів, які, у свою чергу, є конституційними частинами дискурсу. Дж. Мей [9, с. 190] поєднує прагматику й дискурс-аналіз з метапрагматикою, яка відображає у дискурсивному контексті мовців й «екзаменує», наскільки вони активні в продукуванні метакомунікативних актів. Дискурс розглядається як метапрагматична умова, яка відноситься до контексту, що миттєво сприймається [3, с. 35], і якому притаманні приховані сигнали, що регулюють різноманітні ситуації мовного вживання. Якщо виходити з того, що метапрагматика ґрунтується на дискурс-аналізі [1, с. 8] і, власне, є теорією про те, як метадискурс використовується в інтеракції [5], то виникає необхідність у розробленні принципів метапрагматичного аналізу, що й зумовлює **актуальність** цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основоположним в роботі вважаємо соціолінгвістичне й антропологічне дослідження М. Сільверштайна [11] на основі того, що саме воно викликало великий резонанс та інтерес до явища метапрагматики і являється одним з найбільш цитованих праць у сучасній зарубіжній лінгвістиці [2; 5; 9; 12 та ін.]. Написана в контексті теорії рефлексивності мови, зазначена праця стала своєрідним поштовхом до комплексного вивчення

металінгвістичних, метакомунікативних та інших «мета-одиниць» дискурсу, які наразі вважаються об'єктом метапрагматичного аналізу.

Метою дослідження є визначення етапів, у які проходить метапрагматичний аналіз дискурсу. Мета роботи передбачає розв'язання таких конкретних завдань: розглянути взаємозв'язок між метапрагматичним й дискурсивним видами аналізу; вивчити метапрагматичні функції; окреслити поняття «денотативної експліцитності» та розкрити суть «метапрагматичного калібрування».

Виклад основного матеріалу. Метапрагматика в контексті управління дискурсу описується через а) моніторинг, тобто визначення ситуації інтерактантами в процесі спілкування, та б) управління інтеракцією, що передбачає контроль дискурсу стосовно умов доцільності й інтерпретативності. Моніторинг проявляється на **макрорівні** у формулюванні теми дискурсу (*topic type metapragmatics*) та випрацьовані стратегії дискурсу (*act type metapragmatics*) [5, с. 9], включаючи розподіл порядку розмови, послідовність, тематичний розвиток кожного комунікативного ходу; та на **мікрорівні**, коли йдеться про, скажімо, заголовок параграфа, перепити тощо. Відповідно, кожне висловлення, яке не просто виконує якусь дію, а й описує її, відіграє «моніторингову» роль [2, с. 628; 10, с. 2] у (мета)прагматичному упорядкуванні дискурсивної інтеракції. З огляду на (мета)прагматичне упорядкування дискурсивної інтеракції вартою окремої уваги є проблема прочитання соціально значущого й пропозиційного значень, закодованих у дискурсі. На основі функціональних зв'язків, що виникають між соціально значущим й пропозиційним значеннями, закодованих у дискурсі, виділяються три функціональні вісі чи виміри [пор. 11, с. 38–41], за якими відбувається метапрагматичний аналіз дискурсу – визначення мета-функцій, видів денотативної експліцитності й ступеня метапрагматичного калібрування. Розглянемо їх детальніше.

На основі мета-функцій визначаються принципи вживання мовних виразів у контексті «структура–сенс»; вони застосовуються для відображення лінгвістичної структури дискурсу, що складається з висловлень [11, с. 38–39]. Метапрагматична функція може розглядатися вузько, як одна із мета-функцій, поряд з металінгвістичною й метасеквенційною (що прирівнюється нами метакомунікативній функції, оскільки забезпечує процедуральну послідовність зміни ролей у розмові / дискурсі, у якому беруть участь комуніканти). До метапрагматичної функції у цьому значенні вдаються, коли процесом інтерпретування слухача (включаючи його розуміння того, як зміна ходу сприяє процедуральній послідовності у розмові) керують через лінгвістичну форму; для привернення уваги до іллокутивної сили висловлення, яку планували викликати; для індикації міри, до якої дотримуються максим, через коментарі / пояснення інтендованого ефекту того, що сказано; для процедурального кодування, оскільки це допомагає зрозуміти висловлення [4, с. 202–206]. Таким чином підкреслюється унікальна здатність мови посилатися на саму себе та на створений ефект.

У той же час, поняття метапрагматичної функції може слугувати узагальнювальним найменуванням для різних мета-функцій. Метапрагматична функція у супроводі з прагматичною(-ими) відповідає за когезію й структуру інтеракції / дискурсу, має індексальну природу й центрується відносно тієї чи іншої сегментованої й здійснюваної події(-ий). Усе ж зазначається, що дещо проблемним є розмежування прагматики й метапрагматики [2, с. 625; 5, с. 6; 10, с. 1–2; 12, с. 443] та помилковим є ствердження про постійний взаємозв'язок між прагматичною й метапрагматичною функціями. Так, роль прагматичних функцій через дискурсивні маркери, сигнали, знаки, індекси, які ми об'єднуємо під назвою метакомунікативи, полягає у відображенні прагматичної компетенції (*pragmatic consciousness*) [7, с. 1277]

комунікантів у процесі мовного вживання, показуючи їхню суб'єктивну волю, ставлення, емоції, сильні бажання і прагнення, які можуть підсвідомо проявлятися протягом використання висловлення так, щоб направляти й обмежувати розуміння комунікативного об'єкту стосовно дискурсивної пропозиції. Проте, основною роллю прагматичних функцій (через зазначені дейксиси, мовленнєві акти, імплікатуру, пресупозицію) є позначати метапрагматичні функції (чи мета-функції), які покращують наше розуміння того, що мається на увазі через те, що говориться, за допомогою індексних виразів, індикаторів іллокуційної сили, хеджування / обмежувачі максимум, конвенційні імплікатури Грайса, опис мовленнєвих актів, процедуральне кодування, що проявляється у конструюванні дискурсів, визначенні інтенції й емоцій інтерактанта, скорочення міжособистісної відстані чи регулювання міжособистісних відношень. Відповідно, до метапрагматичних підфункцій відносять відкриття своїх почуттів мовцю, вираження суб'єктивної оцінки мовцеві, демонстрацію, як висловлюватися чи модифікувати висловлення тощо. Таким чином, метапрагматична функція слугує для організації індексів (метакомунікативів) в інтерпретовані події відповідного типу, який складається у наслідок мовного вживання в інтеракції [пор. 4, с. 213; 7, с. 1277; 11, с. 36–37; 12, с. 442].

Перейдемо до розгляду видів денотативної експліцитності дискурсу, що визначаються на основі експліцитних й імпліцитних одиниць, які функціонують метапрагматично. Експліцитні метакомунікативи пов'язані з систематичними граматичними структурами, які закладають основу метапрагматичних висловлень на рівні речень, реалізуються в метадискурсі та маркують своє відношення до прагматичних явищ чи висловлювання про них. Протилежним експліцитності є метапрагматичне управління дискурсу, що сигналізується імпліцитно, тобто без використання будь-яких очевидних засобів. Тут на перший план виходить те, що ефективно управляє прагматикою в певному сегменті дискурсу, виділеного метапрагматичними сигнальними формами [11, с. 38–39].

Експліцитні й імпліцитні сигнали виступають індикаторами метапрагматичної компетенції у мовному вжитку [12, с. 439, 447, 449] і функціонують як «якірні» засоби, що визначають місце лінгвістичної форми з огляду на контекст (функція метапрагматичного управління дискурсу); та як сигнали рефлексивних інтерпретацій користувачів мови щодо видів діяльності, якими вони займаються (функція рефлексивної концептуалізації).

У випадку якірування (*anchoring*) у контексті метапрагматичного управління дискурсу, без якого неможлива будь-яка когнітивна обробка даних чи інтерпретація, на перший план виходить зв'язок структури й змісту, що відображається, за виключенням самопосилань як експліцитних метапрагматичних засобів [11, с. 40], через переважно імпліцитні засоби, особливо дейктичні вирази, які розглядається як темпоральні, просторові, соціальні чи дискурсивні контекстуальні сигнали-висловлення / структури [12, с. 439, 447, 449]; просодичні лінгвістичні контекстуальні сигнали / засоби, які вживаються мовцем (зазвичай з дуже низьким рівнем компетенції), щоб сигналізувати, наскільки доречно інтерпретуються відповідні висловлення чи певні форми, що зустрічаються у висловленнях [11, с. 38–39]. На окрему увагу у даному контексті заслуговує імпліцитна метапрагматична функція, основним проявом якої є поетична структура, як-от лексико-синтаксичний повтор і паралелізм у дискурсі, включаючи основне розташування супутніх знаків [11, с. 37, 50], у наслідок вживання яких поетичні структури стають експресивними. Поетичні структури функціонують метапрагматично, оскільки вони слугують підставою

для трактування дій та механізмів високого рівня на основі упорядкування знаків (напр., *the poetics of stance-taking*) [6, с. 184].

До якірних засобів у дискурсі відносимо маркери, контекстуалізовані репліки-сигнали, метакомунікативні висловлення, роль яких полягає забезпечити управління діалогом / монологом в умовах комунікативної ефективності. У процесі мовлення мовець може а) не лише назвати або описати його, але й судити, чи відповідає ситуації та чи обрані серед відповідних комунікативних опцій такі, що найкраще підходять до контексту; може поправити себе у випадку невідповідності; б) обговорити ступінь прямолінійності, експліцитності, ввічливості; в) визначити, чи сказане було вірним, доречним і правильно сформульованим, або, навпаки, була зроблена безтактна ремарка; наскільки висловлення еліптичне, зашифроване, іронічне та відхиляється від теми розмови; г) попросити переформулювати / пояснити контекст і його пресупозиції, таким чином міняючи місцями права й обов'язки партнерів [пор. 2, с. 629].

З приводу функції рефлексивної концептуалізації (*reflexive conceptualization*) йдеться про експліцитні мета-засоби, ефекти від вжитку яких часто виходять за межі типового чи свідомого. Лінгвістичну поведінку як форму соціальної поведінки не можна зрозуміти, не розуміючи поняття, в умовах яких поведінка концептуалізується тими, хто в ній бере участь – чи то мовець, чи інтерпретатор – тобто без розуміння рефлексивної концептуалізації, яка супроводжує процес вибору продукування й інтерпретації. Тут на перший план виходять самі процеси, які формують динаміку генерування значення у мовному вжитку [12, с. 439, 447, 449]. Експліцитні мета-засоби охоплюють два рівні (яким, до речі, притаманна циклічність):

1) репортативний рівень / рівень повідомлення про вербальну поведінку, що характеризується винятковою інтерпретативністю: дескриптивні метапрагматичні вибори відображають оцінку комунікативного статусу і значення описаних мовленнєвих подій. Якість таких описів залежить від ступеня відповідності відображених оцінок і фреймів значень, які інформують про описувані події. У контексті комунікативної неоднозначності високою є частота протилежних інтерпретацій, що виникають на основі дескриптивних описів; за умов відсутності очевидного вибору, контрастивні набори передаються імпліцитно;

2) самореференційний рівень / рівень самопосилання, на якому якомога точніше визначається, як інтерпретувати певні мовленнєві події чи зусилля для захисту від перефразування, перефокусування та уникнення нав'язування ненавмисних фреймів значень [12, с. 439, 447, 449].

Перейдемо до розгляду калібрування, визначення рівня якого, разом з експліцитністю, слугує основою для інтерпретації [пор. 12, с. 442].

Метапрагматичне калібрування (*metapragmatic calibration*) чи, іншими словами, градування «метапрагматичного насичення» того чи іншого дискурсу, вирізняє типи метапрагматичного функціонування на основі зв'язку між метапрагматичними сигнальними подіями (*metapragmatic signaling event*) й просигналізованими прагматичними подіями-структурами (*signaled pragmatic event-structure*) у межах певного простору епістемічних можливостей [11, с. 49]. Відповідно, розрізняють:

1) рефлексивне (*reflexive*) калібрування, яке є саморегламентованим в інтеракційному дискурсивному сегменті (і як інтеракційний дискурсивний сегмент) та складається із недеференційованого співпадіння метапрагматичної сигнальної події й просигналізованої прагматичної події-структури. [11, с. 49]. З рефлексивним калібруванням співвідноситься метакомунікація у розумінні Г. Бейтсона, оскільки метапрагматична схема базується на регламентованих перевагах невербального коду у відношенні до вербального;

2) репортативне (*reportive*) калібрування [11, с. 49] чи «фрейминг» у термінах Е. Гофмана як вид експліцитної метапрагматичної обумовленості між мета-знаком й об'єкт-знаком [6, с. 184];

3) номічне (*nomis*) чи традиційне калібрування, що мінімізує явно виражені метапрагматичні сигнали й компетенцію та спостерігається у найбільш формальних і церимоніальних виступах [8, с. 260].

Для наглядності пропонуємо відслідкувати перехід одного типу калібрування в інший за незначної зміни вихідних параметрів на прикладі дискурсу-нарративу (*story-telling*) [8, с. 260]. Так, номічне калібрування завважується при монологічному способі презентації, коли розрізняється метапрагматичне сигналізування на рівні ідентифікації ефекту від самого процесу розповіді історії та на рівні контексту, який задається структурою самої історії.

У той же час, у діалогічній формі презентації тієї ж історії з активною участю другого мовця спостерігається репортативне калібрування, оскільки метапрагматична структура допускає більш явно виражену ідентифікацію ефекту від такої мовленнєвої поведінки й контексту, заданого структурою історії. І, накінець, рефлексивне калібрування як вид мовленнєвої діяльності, спрямованої на сприйняття (*'acquisition-oriented'*), за якою метою наратора є допомогти молодшим навчитися правильно розповідати історію. На противагу монологічній мовленнєвій діяльності, цій формі нарративу притаманне максимально експліцитне метапрагматичне сигналізування: попри те, що мовленнєва діяльність знижується в метапрагматичному контексті (спостерігалось в монологічному нарративі), накладаються процеси нарративування й пояснення, складаючи метапрагматичний центр прикладів, спрямованих на сприйняття. Так, у рефлексивному калібруванні зливаються контексти поточного розповідання історії й уже розказаної історії. У кожному випадку спостерігається сильний зв'язок між ступенем експліцитності метапрагматичного сигналізування, соціальних контекстів і задіяних стосунків.

Висновок. Метапрагматичний аналіз дискурсу складається з трьох етапів: встановлення метапрагматичної(их) функції(й) дискурсу, визначення якірних (експліцитних й імпліцитних) одиниць, з'ясування виду метапрагматичного калібрування, яке може бути номічним, репортативним й рефлексивним. На останньому етапі виявляється ступінь метапрагматичної насиченості дискурсу / дискурсивного сегменту.

Список використаної літератури

1. Barron A. Acquisition in interlanguage pragmatics : learning how to do things with words in a study abroad context / A. Barron. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins publishing company, 2002. – 403 p.
2. Caffi C. Metapragmatics / C. Caffi // Concise encyclopedia of pragmatics / ed. J. L. Mey. – 2. ed. – Amsterdam : Elsevier, 2009. – P. 625–630.
3. Fetzer A. Conceptualising discourse / A. Fetzer // Pragmatics of discourse / eds. K. P. Schneider, A. Barron. – Berlin : De Gruyter Mouton, 2014. – P. 35–61.
4. Grundy P. Doing pragmatics / P. Grundy. – London, New York : Oxford university press, 2000. – 287 p.
5. Hübler A. Introducing metapragmatics in use / A. Hübler, W. Bublitz // Metapragmatics in use / eds. W. Bublitz, A. Hübler. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2007. – P. 1–28.

6. Lempert M. Indirectness / M. Lempert // A handbook of intercultural discourse and communication / eds. C. B. Paulston, S. F. Kiesling, E. S. Rangel. – Oxford : Blackwell Publishing Ltd., 2012. – P. 180–204.

7. Liu X. The Meta-pragmatic Functions of English Discourse Markers / X. Liu // Proceedings of the 2016 7th International Conference on Education, Management, Computer and Medicine (EMCM 2016). – Atlantis Press, 2016. – P. 1276–1280. – (Advances in Computer Science Research. Vol. 59).

8. Mertz E. Metalinguistic awareness / E. Mertz, J. Yovel // Cognition and Pragmatics / eds. D. Sandra, J.-O. Östman, J. Verschueren. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins publishing company, 2009. – P. 250–271.

9. Mey J. Pragmatics : an introduction / J. Mey. – Oxford : Blackwell, 2001. – 426 p.

10. Ruiz-Gurillo L. Exploring metapragmatics of humor / L. Ruiz-Gurillo // Metapragmatics of humor : current research trends / ed. L. Ruiz-Gurillo. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins publishing company, 2016. – P. 1–8.

11. Silverstein M. Metapragmatic discourse and metapragmatic function / M. Silverstein // Reflexive language. Reported speech and metapragmatics / ed. J. A. Lucy. – Cambridge : Cambridge university press, 1993. – P. 33–58.

12. Verschueren J. Notes on the role of «metapragmatic awareness» in language use / J. Verschueren // Pragmatics. – 2000. – Vol 10, № 4. – P. 439–456.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2018.

Ya. Gnezdilova

STEPS OF DISCOURSE METAPRAGMATIC ANALYSIS

The article theoretically justifies the necessity of singling out metapragmatic analysis on the basis of pragmatic analysis and discourse-analysis. Thus, discourse is understood as a metapragmatic condition, and metapragmatics is viewed as the theory of how metadiscourse is used in interaction.

Three steps of metapragmatic analysis are set up. The first one deals with meta-functions. Viewed narrowly, meta-functions underline the unique capacity of language to self-reference and references on the created effect. Analyzed broadly, they serve to organize the meta-units in interpretative events of a certain type resulting in various discourse types determined by the specifics of language use in interaction.

The second step is to study the types of denotative explicitness of discourse on the basis of its explicit and implicit means which function metapragmatically. Explicit and implicit means are viewed as signals or indicators of metapragmatic awareness in language use and function as anchoring means marking the location of the linguistic form in the context and signaling about the reflexive interpretations of language users as for the types of activities they perform. Implicit means are characteristic of the function of metapragmatic discourse management. The brightest example here might be the poetics of stance-taking. Poetic structures function metapragmatically, interpreting verbal actions and high-level mechanisms on the basis of signs arrangement. Explicit means are used in the function of reflexive conceptualization either on the level of reporting on verbal behaviour or on the self-referential level.

Special attention is paid to metapragmatic calibration, understood as the degree of metapragmatic intensity of some discourse, identified between metapragmatic signaling event and signaled pragmatic event-structure. Three degrees of metapragmatic calibration are distinguished, that is, nomic, reportive and reflexive. Nomic or traditional calibration minimizes explicitly expressed metapragmatic signals. Reportive calibration is explained

on the basis of Goffmanian theory of framing. And, reflexive calibration correlates with Bateson's interpretation of metacommunication.

Key words: *metapragmatics, metapragmatic analysis, meta-functions, anchoring means, metapragmatic calibration.*

УДК 811.161.1'255.4

Ю. О. Голоцукова
Е. В. Загрубська

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО КОЛОРИТУ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ «ДУБРОВСЬКИЙ», «КАПТАНСЬКА ДОЧКА», «ПОВІСТІ БЄЛКІНА» О. ПУШКІНА

Статтю присвячено проблемі перекладу національно-культурної лексики у творах ХІХ століття, оскільки саме передача колориту історичних, культурних, національних компонентів однієї мови іншою мовою вимагає особливого підходу з боку перекладача у досягненні еквівалентності та прагматичної адекватності перекладу. Аналіз оригінальних текстів та їхніх фрагментів продемонстрував ключову необхідність у збереженні унікальної лексики того часу з метою досягнення рівноцінного сприйняття вихідною аудиторією, що є обов'язковою умовою для перекладу текстів художнього стилю.

Ключові слова: *художній переклад, порівняльний аналіз, національно-культурна специфіка, перекладацькі трансформації, міжкультурна комунікація.*

Постановка проблеми. Сучасна наука все частіше досліджує таку важливу і загальнозначущу проблему діалогу культур як форми міжкультурної взаємодії, у процесі якої відбувається взаємна трансформація культур. У відкритому суспільстві увага до даної теми є глибоко закономірною. Закономірне також і звернення до неї вчених-лінгвістів, оскільки це сприяє зближенню народів, взаємозбагаченню їхніх національних культур. Проблемі міжкультурної комунікації, збереженню національної своєрідності у перекладних текстах присвячені статті таких відомих лінгвістів, як М. Бейкер, С. Гелверсон, Ю. Найда, А. Нойберт та багатьох вітчизняних дослідників, серед яких В. Виноградов, Н. Гарбовський, Р. Зорівчак, В. Комісаров та інші. Під час вивчення теорії перекладу дослідники приходять до єдиної думки про те, що одним з найскладніших видів письмового перекладу є переклад художніх текстів. Перед перекладачем як творцем художнього тексту мовою перекладу стоять важливі й особливо складні завдання. Перекладач повинен глибоко і всебічно знати мову оригіналу, відображену в ній історію і культуру народу, створити текст, який максимально повно відображує оригінал в іншомовному середовищі. Він повинен не просто зберегти зміст оригіналу, але і його стиль, жанровий характер, національно-культурну специфіку, естетику автора, засоби художнього вираження [4, с. 19].

Відмінності української та російської мов, семантичні розбіжності понять, обумовлені етнокультурними особливостями носіїв цих мов, призводять до того, що в деяких випадках відбувається мимовільна підміна національно-культурного колориту, з'являються семантичні помилки, у багатьох випадках зникає авторський стиль

Подібні явища асиметрії чітко виявляються у процесі перекладу, вони вивчені ще не достатньо глибоко ані теорією перекладу, ані контрастивною лінгвістикою, ані культурологією.

Таким чином, **актуальність** роботи пояснюється, по-перше, підвищеним інтересом до національно-культурної, історичної специфіки текстів та їхніх перекладів, по-друге, недостатньою вивченістю в сучасній порівняльній лінгвістиці та процесуальній транслатології проблеми функціонування реалій в одній мові та відтворення їх у перекладі іншою мовою.

Мета цього дослідження полягає у здійсненні комплексного зіставного аналізу текстів оригіналу й перекладу за допомогою опису певних предметних ситуацій в художніх творах та їхніх перекладах українською мовою для простеження ступеню збереженості національно-культурного колориту творів оригіналу, виявлення особливостей їх перекладу, зокрема, у кінцевому перекладі, здійсненому іншою мовою.

Мета дослідження досягається вирішенням таких **завдань**:

- висвітлити теоретичне підґрунтя лінгвокультурологічного та когнітивних аспектів дослідження текстів художніх творів та їхніх перекладів;
- виокремити фрагменти текстів, що містять національно-культурну специфіку XIX століття;
- порівняти опис відповідних фрагментів у оригінальному тексті російської мови з їхніми перекладами українською мовою;
- визначити, чи може перекладений твір слугувати надійним джерелом культурологічної інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Самостійний розвиток української та російської мов протягом п'яти століть дійшов до того, що виникли значні відмінності навіть у тих лексико-семантичних групах, які стабілізувалися ще в загальнослов'янський період. Яскравим прикладом є сучасні українські назви деяких частин тіла людини в порівнянні з їхніми російськими аналогами: «*обличчя*» – «*лицо*», «*скроні*» – «*виски*», «*очі*» – «*глаза*» тощо. Інші прошарки соціально-побутової лексики в обох мовах зазнали більших змін: «*весілля*» – «*свадьба*», «*келих*» – «*бокал*», «*оселя*» – «*дом*». Незважаючи на самотність української та російської мов, протягом всієї історії їхнього розвитку відбувався міжмовний контакт, що закономірно відбилося, у першу чергу, на лексико-семантичній системі. У творі «Дубровський» О. Пушкін проводить ретельний відбір лексики з розмовної мови і вживає її таким чином, що вона виконує функцію реалістичного відтворення дійсності або стає засобом соціальної характеристики персонажа. Таке застосування лексичних прийомів загальнонародної мови визначається творчим методом письменника та його світоглядом. Час дії роману належить приблизно до 10-х років XIX століття. «Дубровський» охоплює широку картину поміщицького провінційного побуту та звичаїв. Нове покоління провінційної помісної аристократії представлено постаттю Верейського. Яскравими фарбами в романі змальована картина поміщицької провінції початку XIX в.

Половина матеріалу – це лексичні відповідники, які складаються на чверть з формальних і семантичних. Друга чверть – приблизні, лексичні відповідники з відмінностями за формою і семантикою або за обома критеріями. Наведемо кілька прикладів зіставлення уривків з тексту твору О. Пушкіна, перекладеного українською мовою О. Гончаром, де лексика, яка збігається, становить у кожному з текстів не менше половини. Маємо приклади, які ми розглядаємо нижче.

Рос. *Взор ее быстро их обжегал и снова оказал прежнюю бесчувственность. Молодые сели вместе в карету и поехали в Арбатово; туда уже отправился Кирилл Петрович, дабы встретить там молодых* [8, с. 228] – укр. *Погляд її мигцем їх оббіг*

і знову став обайдуженим. Молоді сіли разом в карету і поїхали до Арбатова; туди ж вирушив і Кирило Петрович, аби зустріти там молодих [6, с. 70]. Спостерігаємо вдалий переклад фрагменту зі збереженням культурної специфіки оригіналу, використанням еквівалентної мовної одиниці «обайдуженим» та збереженням синтаксичної будови.

Рос. *Окна во флигеле были загорожены деревянною решеткою; двери запирались замками, от коих ключи хранились у Кирила Петровича* [8, с. 148] – укр. *Вікна у флігелі були заграбовані дерев'яними ґратами, ключі від яких зберігались у Кирила Петровича* [6, с. 7]. У наведеному вище прикладі переклад вдався до зміщень граматичних форм – відбулася зміна порядку слів (інверсія). З одного боку, переклад набув ознак сучасності та став легшим для сприйняття, з іншого ж боку, відбулася втрата авторського стилю.

Рос. *Очень кстати заехал, как бишь тебя зовут; мне до тебя нужда* [8, с. 153] – укр. *Саме вчасно заїхав, як, пак, тебе звати; ти мені потрібен* [6, с. 12]. Відбулася заміна лексики, синтаксису та граматики, але перекладач зміг зберегти структуру висловлювання, емоції та стиль розмови персонажа – це робить переклад еквівалентним.

Зробивши порівняльний аналіз текстів О. Пушкіна «Дубровський» українською та російською мовами, визначивши склад слов'янізмів і їхніх художніх функцій, ми бачимо, що перекладач на високому рівні зберіг денотативну та конотативну інформації, зміг передати національно-культурну своєрідність «комунікативно-функціональної ідеї» вихідного тексту навіть в тих випадках, коли вдавався до зміщення стилістичної, семантичної або граматичної конструкції.

Наступним твором, фрагменти якого будуть аналізуватися, є роман «Капітанська дочка». Повстання під проводом Омеляна Пугачова – основна тема цього твору. Серйозне вивчення О. Пушкіним історичних матеріалів допомогло створити яскраву картину селянського бунту. Масштабність подій, жорстока і кривава війна показані з привабливою вірогідністю. У романі «Капітанська дочка», перекладеним І. Сенченком, ми послідовно звернемо увагу на подібні фрагменти, що представляють науковий перекладацький інтерес з боку вивчення проблеми збереження національно-культурної специфіки в тексті перекладу, а саме: рос. *Мне приснился сон, которого никогда не мог я позабыть и в котором до сих пор вижу нечто пророческое, когда соображаю с ним странные обстоятельства моей жизни* [8, с. 297] – укр. *Мені приснився сон, якого ніколи не міг я забути і в якому й досі бачу щось пророче, коли порівнюю з ним дивні обставини мого життя* [6, с. 87].

Перекладач навмисно використав іншу лексему, тому що дослівний переклад дієслова «соображаю» – «розмірковую», «метикую» загалом не відповідає семантиці слова у вихідному тексті. Таким чином, інформація, яку несе речення, залишилася повною та зрозумілою. З іншого боку, неможливо заперечувати той факт, що подібний переклад робить текст сучасним, не притаманним мові автора оригіналу. У поданих прикладах, як зазначає Ю. Голоцукова, «стативне і результативне значення реалізуються в контексті» [2, с. 58].

Рос. *Главною его слабостью была страсть к прекрасному полу; нередко за свои нежности получал он толчки, от которых охал по целым суткам* [8, с. 287] – укр. *Головною його вадю була пристрась до прекрасної статі; частенько за свої ніжності діставав він стусани, від яких охав цілу добу* [6, с. 78]. Не зовсім зрозуміла заміна іменника «слабостью» з архаїзованою формою закінченню на український «вадою» – використання цієї мовної одиниці змінює сприйняття речення, також робить його сучасним.

Рос. *К тому же не был он (по его выражению) и врагом бутылки, т. е. (говоря по-русски) любил хлебнуть лишнее* [8, с. 287] – укр. *До того ж не був він (за його висловом) і ворогом пляшки, тобто (кажучи по-російському) любив хильнути надміру* [6, с. 78]. Спостерігаємо дуже вдалу конструкцію з використанням відповідного фразеологізму, наявного в українській мові. Також еквівалентним перекладом було використання словосполучення, що рідко вживається в українській культурі («хильнути надміру»), порівняно з російським «хлебнуть лишнее» зокрема.

Рос. *Чтоб утешить бедного Савельича, я дал ему слово впредь без его согласия не располагать ни одною копейкою. Он мало-помалу успокоился, хотя все еще изредка ворчал про себя, качая головой: «Сто рублей! легко ли дело!»* [8, с. 295] – укр. *Щоб утішити бідлашного Савельїча, я дав йому слово надалі без його згоди не витратити й копійки. Він потроху заспокоївся, хоч усе ще зрідка бурчав про себе, хитаючи головою: «Сто карбованців! легко сказати!»* [6, с. 85]. І. Сенченко вдався до таких перекладацьких трансформацій: по-перше, транслітерація власного імені, по-друге, лексико-семантичне зміщення. Якщо перекласти дослівно «легко ли дело», то у читача перекладного тексту з'явиться багато питань до цього словосполучення та цього значення. Цілком зрозуміло, що потрібно було використати інший мовний засіб для передачі денотативної інформації.

Перекладач роману «Капітанська дочка» зміг відтворити народне життя, характери персонажів, спосіб їхнього мислення, історію цього народу в цілому, але їх мова, образи набули спрощеного характеру. Усе визначальне в цьому романі: любов, доля, призначення людини у всесвіті, історія цієї людини та народу вимагають всебічного знання не тільки мови оригіналу та авторського стилю, але й історії того часу, що допомогло набути перекладному текстові більшого ступеню еквівалентності.

Поступово, як і в попередніх творах, ми розглянемо цикл «Повісті Белкіна», перекладених М. Стельмахом. Розглянемо декілька прикладів.

Рос. *Рассеянные жители столицы не имеют понятия о многих впечатлениях, столь известных жителям деревень или городков, например об ожидании почтового дня...* [8, с. 53] – укр. *Неуважливі мешканці столиці не мають уявлення про багато вражень, добре відомих жителям сіл або містечок, наприклад, про очікування поштового дня* [7, с. 65]. Вихідний фрагмент тексту відрізняється від перекладного втратою архаїзованої манери О. Пушкіна, оскільки перекладач, використавши прийом заміни з компенсацією, замінив літературну лексему «*рассеянные*» менш звучним українським прикметником «*неуважливі*».

Рос. *Некогда он служил в гусарах, и даже счастливо; никто не знал причины, побудившей его выйти в отставку и поселиться в бедном местечке, где жил он вместе и бедно и расточительно; ходил вечно пешком, в изношенном сертуке, а держал открытый стол для всех офицеров нашего полка* [8, с. 50] – укр. *Колись він служив у гусарах, і навіть щасливо; ніхто не знав причини, що спонукала його піти у відставку і поселитися в убогому містечку, де провадив життя він одночасно і в бідності, і в марнотратстві: ходив завжди пішки і в приношеному чорному сюртуку, а мав великий стіл для всіх офіцерів нашого полку* [7, с. 61]. Речення насичене зворотами, притаманними ХІХ століттю («*держал открытый стол*»). Перекладач зберіг усі ознаки мови того часу та незвичність структури, створив в українській мові відповідний зворот, значення якого – бути гостинним хазяїном – зрозуміле і сучасному читачеві. Також можна відзначити заміну на рівні граматики: «*побудившей*» – «*що спонукала*». Тут спостерігається заміна дієприкметника підрядним означальним реченням. Ряд історизмів у перекладному тексті зберігається, цьому сприяє спорідненість української та російської мов: «*гусари*», «*сюртук*».

Переклад М. Стельмахом цього фрагменту можна назвати еквівалентним з мінімальними втратами, які не є суттєвими у сприйнятті твору іншою культурою.

Рос. *Он любил меня; по крайней мере со мной одним оставял обыкновенное свое резкое злоречие и говорил о разных предметах с простодушием и необыкновенною приятностью* [8, с. 53] – укр. *Він любив мене; принаймні лише зі мною кидав звичайне своє різке лихослів'я і говорив про різні речі простодушно і надзвичайно приємно* [7, с. 62]. Окрім можливості відтворити відтінок застарілості, який виникає при використанні форми російських прикметників на **-ою, -ию** (замість сучасних **-ой, -ий**), тут присутні змішані трансформації: подвійна заміна прийоменниково-відмінкового словосполучення однією лексичною одиницею «*простодушием*» і «*приятностью*» – «*простодушно*» і «*приємно*». У даному випадку, типовому для багатьох перекладів текстів попередніх століть, відбувається заміна, яка недоречно стирає архаїзованість сприйняття тексту.

Порівняльний аналіз російських та українських видань повістей О. Пушкіна «Дубровський» (переклад О. Гончара), «Капітанська дочка» (переклад І. Сенченка) та циклу «Повісті покійного Івана Петровича Белкіна» (переклад М. Стельмаха), показав, що в цілому твори зберегли естетичну цінність, національну своєрідність та художньо-емоційне враження, але часом вони потребували певної зміни, редагування. Трансформації, які використовували перекладачі, з одного боку, розгорнули, уточнили ті предметні ситуації, які були б не зрозумілі українському читачеві, з іншого боку, деякі з них змінили форму і зміст суджень, фактів, явищ у сюжеті текстів. До таких ситуацій можна віднести приклади, коли перекладачі мали той чи інший відповідник у мові перекладу, але вдалися до підбору іншої лексеми. Зрозуміло, що переклад є творчим процесом, але у багатьох випадках, особливо, які стосуються перекладу матеріалів, які представляють культурний та історичний інтерес, краще скористатися можливістю збереження наявної мовної одиниці.

Часом у перекладних творах з'являються лексико-семантичні заміни, але зміна сюжетного сприйняття майже не відбувається. Більш того, значна кількість таких трансформацій допомагають сучасному читачеві зрозуміти текст таким чином, як його розуміли в XIX столітті. Авторам перекладів вдалося зберегти більшу частину особливостей оригінальних творів: їхню національно-культурну специфіку, загальний зміст, будову речень, семантику, структуру та емоційний вплив. Та менша частина зворотів, яка не відтворилася у перекладі, була архаїчною та незрозумілою для українського читача. Саме тому деякі заміни мають об'єктивний характер; вони виправдані та не сприймаються як помилка перекладача.

Висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Можна відзначити, що національно-культурна специфіка оригінальних творів представляє найбільшу складність під час перекладу. Головне завдання перекладача – навчитися розпізнавати ці мовні одиниці, робити їх зрозумілими в культурі мови перекладу, зберігаючи ту кількість культурної специфіки, яка їх оточує. Розглянуті переклади не позбавлені естетичних і художніх переваг, того культурного колориту вихідних текстів. Звернення різних перекладачів до прози О. Пушкіна є явищем цікавим, тому що дає можливість простежити, як у перекладацькій інтерпретації творів висвітлено громадські та естетичні принципи, ступінь проникнення в оригінал та ідейне розуміння. До того ж, переклад українською мовою охоплює одну з ланок в історії освоєння пушкінської прози в українському художньому перекладі. Варто зауважити, що головне правило для перекладу художніх творів – передати дух перекладного твору, чого не можна зробити інакше, ніж як переклавши цей текст таким чином, як його написав би мовою перекладу сам автор, якщо він був би носієм цієї мови. Щоб так

передати художні твори, необхідно народитися митцем. Ось мета, до якої повинен прагнути кожен, хто береться за нелегку працю перекладача.

Сьогодні переклади творів О. Пушкіна «Капітанська дочка», «Дубровський» та «Повісті Белкіна», здійснені О. Гончаром, І. Сенченком, М. Стельмахом, можна розглядати як красномовне підтвердження того факту, що автори перекладів здатні впоратись із завданням еквівалентного відображення змісту класичних творів, зберігши національно-культурну своєрідність, історію, образність, естетичну цінність, художньо-емоційне враження та структуру оповіді в такий спосіб, як це зробив автор оригінальних творів О. Пушкін.

Наведені у статті приклади свідчать про те, що передача національно-культурної специфіки іншою мовою в художніх текстах є проблемою, яка останнім часом привертає увагу все більшої кількості лінгвістів. Численні перекладацькі дослідження сприяють опису унікальності та різноманіття мов і культур, подальшому розвитку їх міжмовної і міжкультурної комунікації, появи нових досліджень у галузі теорії перекладу, процесуальної транслатології та порівняльної лінгвістики.

Список використаної літератури

1. Бублейник Л. Проблематика художнього перекладу : семантико-стилістичні аспекти : навч. посіб. / Л. Бублейник. – Луцьк : ВІЕМ, 2011. – 164 с. ; Bubleinyk L. Problematyka khudozhnoho perekladu : semantyko-stylistychni aspekty : navch. posib. / L. Bubleinyk. – Lutsk : VIEM, 2011. – 164 s.

2. Голоцукова Ю. О. Про універсальні та специфічні риси категорії результати (на матеріалі української та російської мов) / Ю. О. Голоцукова // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького національного університету. – 2015. – Вип. 13. – С. 56–64 ; Holotsukova Yu. O. Pro universalni ta spetsyfichni rysy katehorii rezultatyva (na materialі ukrainiskoi ta rosiiskoi mov) / Yu. O. Holotsukova // Filolohichni studii : Naukovyi visnyk Kryvorizkoho natsionalnoho universytetu. – 2015. – Vyp. 13. – S. 56–64.

3. Лановик М. Функціонування художнього образу в різномовних дискурсах / М. Лановик. – Тернопіль : Економічна думка, 1998. – 148 с. ; Lanovyk M. Funktsionuvannia khudozhnoho obrazu v riznomovnykh dyskursakh / M. Lanovyk. – Ternopil : Ekonomichna dumka, 1998. – 148 s.

4. Методологічні проблеми перекладу на сучасному етапі : зб. наук. пр. / за ред. С. О. Швачко та ін. – Суми : СумДУ, 1999. – 195 с. ; Metodolohichni problemy perekladu na suchasnomu etapi : zb. nauk. pr. / za red. S. O. Shvachko ta in. – Sumy : SumDU, 1999. – 195 s.

5. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : підруч. / М. Я. Плющ. – Київ : Вища школа, 1994. – 414 с. ; Pliushch M. Ya. Suchasna ukrainska literaturna mova : pidruch. / M. Ya. Pliushch. – Kyiv : Vyshcha shkola, 1994. – 414 s.

6. Пушкін О. Дубровський. Капітанська дочка : романи / О. Пушкін ; післямова О. Федосенка. – Київ : Молодь, 1981. – 192 с. ; Pushkin O. Dubrovskiy. Kapitanska dochka : romany / O. Pushkin ; pisliamova O. Fedosenka. – Kyiv : Molod, 1981. – 192 s.

7. Пушкін О. Зібрання творів в 4-х т. / О. Пушкін ; перекл. з рос. : М. Рильський, Л. Д. Дмитренко. – Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1954. – 576 с. ; Pushkin O. Zibrannia tvoriv v 4-kh t. / O. Pushkin ; perekł. z ros. : M. Rylskiy, L. D. Dmytrenko. – Kyiv : Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, 1954. – 576 s.

8. Пушкин А. С. Собрание сочинений в 10-ти т. / А. С. Пушкин. – Москва : ГИХЛ, 1960. – Т. 5 : Романы, повести. – 658 с. ; Pushkin A. S. Sbranie sochineniy v 10-ti t. / A. S. Pushkin. – Moskva : GIKhL, 1960. – T. 5 : Romany, povesti. – 658 s.

9. Стріха М. В. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням / М. В. Стріха. – Київ: Факт, Наш час, 2006. – 344 с.; Strikha M. V. Ukrainiskyi khudozhnii pereklad: mizh literaturoiu i natsiietvorenniam / M. V. Strikha. – Kyiv: Fakt, Nash chas, 2006. – 344 s.

10. Чередниченко О. І. Про мову і переклад / О. І. Чередниченко. – Київ: Либідь, 2007. – 248 с.; Cherednychenko O. I. Pro movu i pereklad / O. I. Cherednychenko. – Kyiv: Lybid, 2007. – 248 s.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2018.

Yu. Holotsukova

E. Zahrubka

**FEATURES OF REPRODUCTION OF THE NATIONAL AND CULTURAL
UNIQUENESS IN TRANSLATING LITERARY WORKS «DUBROVSKY
(DUBROVSKYI)», «THE CAPTAIN'S DAUGHTER» (KAPITANSKA DOCHKA),
«THE BELKIN TALES» (POVISTI BIELKINA) BY ALEXANDER PUSHKIN**

The article deals with the issue of translating national and cultural lexis in the 19th century pieces of literature as interpreting of historical, cultural and national identity components of one language into another language demands a particular approach from the translator to achieve equivalence and pragmatic adequacy in the translation. Nowadays the interest to cross-cultural interaction by means of studying national pieces of literature is increasing. Nevertheless, there are issues concerning peculiarity of their national and cultural uniqueness, establishing steady associations with the particular object of reality which form some cultural stereotype. The study deals with the analysis of some pieces from the novels «Captain's Daughter», «Dubrovsky» and «The Belkin Tales» that are monuments of Slavic culture and their translation into Ukrainian. Though the Ukrainian and the Russian languages are unique, cross-language interaction was observed in the process of their development which is logically reflected, in the first place, in lexical and semantic system. Having completed the comparative analysis of the texts of «Dubrovsky» by A. Pushkin in the Russian and the Ukrainian languages, the conclusion has been made that O. Honchar preserved denotative and connotative information and managed to put into words national and cultural uniqueness of «communicative and functional idea». I. Senchenko, the translator of novel «Captain's Daughter» managed to picture the life of common people, peculiarities of the characters, their ways of thinking, the history of these people in general, but their language and images were simplified. The most essential in this novel: love, fortune, the mission of the person in this world, the history of a person and population demands not only profound knowledge of the original language and author's style but also the history of those times to help the translated text acquire greater level of equivalence. M. Stelmakh in «The Belkin Tales» preserved esthetic value and artistic and emotional impression though with some alterations and editing. Various translators resort to the works by A. Pushkin which gives an opportunity to trace the level of penetration into the original text and understanding of the pieces of literature. Translation into Ukrainian language embraces one of the stages in the history of translating Pushkin's prose in Ukrainian literary translation. The analysis of the original texts and their pieces has shown the essential necessity to preserve unique vocabulary of those times for their equivalent perception by the target audience that is a compulsory condition for translation of the belles-lettres style texts which also assists in breaking cultural barriers and effectively facilitates cross-cultural communication.

Key words: literary translation, comparative analysis, national and cultural specificity, translation transformations, intercultural communication.

УДК 811.112.2'255.2:82-92

A. Gutnikowa

ÜBERSETZUNGSTRANSFORMATIONEN IN DER UN-CHARTA

Der Artikel befasst sich mit Arten von Übersetzungstransformationen, die bei der Übersetzung von Dokumenten im Bereich des Völkerrechts auftreten. Übersetzungsverfahren bezieht sich auf den gesamten Text und hängt vom Texttyp sowie vom Zweck der Übersetzung ab. Der Text der Charta vereinigt in sich die Funktionen des politischen und rechtlichen Diskurs. Dabei entstehen seine Besonderheiten: Abweichungen bei der Übertragung des Inhalts und Umwandlungen von einigen formalen Merkmalen; um eine angemessene und gleichwertige Übersetzung zu erreichen.

Stichwörter: *Inhaltskonvertierung, Übersetzungsverfahren, Transformation, Diskurs, grammatische Permutation, lexikalische Ersetzung.*

In der modernen Ära der Globalisierung und der Integration der Länder in den politischen, wirtschaftlichen und sozialen Weltraum spielt die Übersetzung von Texten des internationalen juristischen und politischen Charakters eine führende Rolle. Das Ziel dieses Artikels besteht in der Erforschung von formellen Merkmalen der Texte des Völkerrechts und Übersetzungsverfahren.

Den Gegenstand bilden der Text der UN-Charta in deutscher und ukrainischer Fassung [3; 2]. Als Objekt treten lexikalisch-grammatische und syntaktische Transformationen auf.

Der rechtliche und politische Diskurs in den modernen Studien wird als Teil des Diskurses und als ein Element der Diskursanalyse betrachtet. Das letztere Konzept in der modernen Politikwissenschaft und Soziologie kann als eine Analysemethode definiert werden, die die Konstruktion der politischen und sozialen Realität anhand von Texten in verschiedenen Situationen untersucht [3, S. 277].

Der Begriff «Diskursanalyse» setzt die Untersuchung von Sprache / Text für bestimmte politische und ideologische Zwecke voraus. P. Serio definiert den Diskurs als eine sozial oder ideologisch begrenzte Art der Äußerung [5, S. 92].

Der Diskurs des internationalen Rechts und der Politik ist durch Kommunikation innerhalb des vorgegebenen Rahmens von Status-Rollen-Beziehungen gekennzeichnet. V. A. Maslova betrachtet den politischen Diskurs als eine Form der Kommunikation, die mindestens einen Aspekt der Politik einschließt: das Subjekt, den Adressaten oder den Inhalt der Botschaft [1].

Die offizielle Geschäftsdokumentation im Rahmen des Völkerrechts enthält Erklärungen, Vereinbarungen, Verträge, Resolutionen und Zusammenfassungen. Die Dokumente dieser Art werden ständig Diplomaten, Experten, Ökonomen, Politologen untersucht, in der Presse und der wissenschaftlichen Forschung zitiert, und haben eine rechtliche und politische Natur. Daher ist es bei der Übersetzung solcher Texte dringend notwendig, sowohl ihrem Stil als auch ihrer Terminologie besondere Aufmerksamkeit zu schenken.

Es ist anzumerken, dass die Terminologie solcher Dokumente von beträchtlicher Standardität und Stereotypie geprägt ist. Dennoch, angesichts der Mehrdeutigkeit und der Übereinstimmung der Volumina von Wortbedeutungen wird nicht immer eine adäquate Übersetzung erreicht.

Der semantischen Struktur von Wörtern in verschiedenen Sprachen werden häufig verschiedene Funktionen des gleichen Objekts, Phänomen oder ein Konzept zugeordnet, die die sprachliche Weltbild widerspiegelt. In der deutschen und ukrainischen Version der UN-Charta wurden bei der vergleichenden Analyse Fälle der Konkretisierung des deutschen Begriffs festgestellt, vgl.: *bekennen* – *позбавити*, *Streitpunkte pl* – *конфлікти*, *beharrlich* – *систематично*.

Auch bei der Übersetzung entsteht die Verallgemeinerung (das Gegenteil von Konkretisierung): *prüfen* – *розглядати*, *Haushaltsplan m* – *бюджет*, *untersuchen* – *розглядати*.

Angesichts der typologischen und morphologischen Merkmale der deutschen und ukrainischen Sprache, ist es notwendig, Fälle von zusätzlichen Worten zu beachten: *kann* – *має повноваження*, *Gesundheit f* – *система охорони здоров'я*, *Geschäftsordnung f* – *порядок денний*. In einem zweisprachigen Wörterbuch wird in der Regel eine Anzahl von Variantenkorrespondenzen angegeben, die jeweils nur eine der besonderen Bedeutungen eines Fremdworts wiedergeben.

Der Diskurs des Völkerrechts enthält, wie bereits oben erwähnt wurde, eine Reihe von spezifischen Begriffen und Klischees. In einigen Fällen verwendet der Übersetzer die Reduktion – ein Phänomen, das der Ergänzung direkt entgegengesetzt ist: *Mitglieder der Vereinten Nationen* – *члени організації*, *gleichermassen verbindlich* – *автентичний*.

Die semantische Entwicklung tritt auch aktiv in den deutschen und ukrainischen Texten der Verfassung auf, dazu gehört eine Vielzahl von metaphorischen und metonymischen Substitutionen: *fest entschlossen* – *сповнені рішучості*, *Geißel m* – *нещастя*, *Waffengewalt f* – *збройні сили*.

Oft wird das nicht übertragbare Element durch ein anderes Mittel ersetzt, das die gleichen Informationen übermittelt, und nicht unbedingt an derselben Stelle im Originaltext: *die den Namen «Vereinte Nationen» führen soll* [3, Pr.] – *під назвою «Об'єднані Нації»* [2, Präambel], *Unterzeichnerstaaten* [3, Art. 18] – *уряди усіх інших держав, що підписали* [2, Art. 18].

Eine Vielzahl semantischer Entwicklungen kann als vollständige Transformation betrachtet werden. Diese Methode der lexikalischen Transformation kann nicht nur als Transformation eines einzelnen Wortes, sondern auch eines ganzen Satzes definiert werden. Die Analyse von zwei Versionen des Textes zeigte, dass die Transformation nicht in Elementen stattfindet, sondern ganzheitlich:

Diese Charta schließt nicht aus ... [3, Art. 2] – *Даний Статут жодним чином не перешкоджає ...* [2, Art. 2];

Das Treuhandsystem findet auf den folgenden Gruppen statt, die höchsten Anforderungen entsprechen ... [3, Art. 16] – *Система опіки поширюється на такі території з нижчеперелічених категорій...* [2, Art. 16].

Das heißt, in dem Kontext wird eine bestimmte Bedeutung des Begriffs realisiert, und der Kontext ermöglicht es, die Hauptmerkmale des Konzepts mit Hilfe von Valenz-, grammatischen und syntaktischen Verknüpfungen zu identifizieren. Bei der Übersetzung der Rechtsterminologie ist das Prinzip der «Bewahrung und Einheit von Form und Inhalt» und das Prinzip des «Zusammenhangs» am wichtigsten.

Ein professioneller Übersetzer verwendet beide Möglichkeiten, um die Terminologie zu reproduzieren, die grundlegende Bedeutung der Wörter beizubehalten, aber ihre Übersetzung abhängig vom Kontext zu variieren.

Unter Berücksichtigung der Besonderheiten in der grammatischen und morphologischen Struktur der deutschen und ukrainischen Sprachen entstehen solche

Phänomene wie Inkonsistenz der Zahl, partielle Diskrepanz in den Formen der passiven Konstruktion, einige Unterschiede im Ausdruck der Modalität usw., vgl.:

Die Vereinten Nationen setzen sich folgende Ziele: den Weltfrieden und die internationale Sicherheit zu wahren und zu diesem Zweck wirksame Kollektivmaßnahmen zu treffen, um Bedrohungen des Friedens zu verhüten und zu beseitigen, Angriffshandlungen und andere Friedensbrüche zu unterdrücken und internationale Streitigkeiten oder Situationen, die zu einem Friedensbruch führen könnten, durch friedliche Mittel nach den Grundsätzen der Gerechtigkeit und des Völkerrechts zu bereinigen oder beizulegen [3, Art. 1].

Організація Об'єднаних Націй має на Меті: Підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру й придушення актів агресії, або інших порушень миру, і проводити мирними засобами, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, залагоджування або розв'язання міжнародних конфліктів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру [2, Art. 1].

Die am weitesten verbreitete und vielfältigste Art von Übersetzungstransformationen kann Substitution angesehen werden, da im Übersetzungsprozess grammatische Einheiten ersetzt werden können, wie beispielsweise Wortformen, Sprachteile, Satzglieder, Arten: *keine Empfehlung abgeben* [3, Art. 4] – *давати якихось рекомендацій* [2, Art. 5], *Maßnahmen bei Bedrohung oder Bruch des Friedens und bei Angriffshandlungen...* [3, Art. 7] – *Дії щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії. Дії щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії...* [2, ст. 7].

Die Normen der deutschen Sprache diktieren den Gebrauch der Form des Präsens in den Nebensätzen der Zeit oder Bedingung, wo das ukrainische Äquivalentverb in der Regel die Form des Futurs hat:

Ist der Sicherheitsrat der Auffassung, daß die in Artikel 41 vorgesehenen Maßnahmen unzulänglich sein würden oder sich als unzulänglich erwiesen haben, so kann er mit Luft-, See- oder Landstreitkräften die zur Wahrung oder Wiederherstellung des Weltfriedens und der internationalen Sicherheit erforderlichen Maßnahmen durchführen [3, Art. 16].

Якщо Рада Безпеки вважатиме, що заходи, передбачені в статті 41, можуть виявитися недостатніми або вже виявилися недостатніми, вона має повноваження вжити такі дії повітряними, морськими або сухопутними силами, які виявляться необхідними для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки [2, Art. 16].

Texte juristischen und politischen Inhalts zeichnen sich durch eine große Anzahl komplexer Sätze mit mehreren Nebensätzen aus, die die Methodik für ihre Übersetzung bestimmen.

Das Wesen dieses Prozesses ist so: ein komplexer Satz wird in mehrere unabhängige Teile geteilt, der Nebensatz wird einfach, die untergeordnete Verbindung wird durch eine kohärente ersetzt, ohne die semantischen Beziehungen zwischen den Teilen des Satzes zu stören.

Im deutschen Satz unterscheidet sich stark die Einteilung in ein Thema und ein Rema (die sogenannte funktionale Gliederung) von der ukrainischen Sprache: Das Subjekt, das das Thema ausdrückt, nimmt die Erststellung ein, und das Prädikat (Rema) hat die Endstellung, zum Beispiel:

Unter Beachtung der Treuhandabkommen nimmt der Sicherheitsrat vorbehaltlich der Sicherheitserfordernisse die Unterstützung des Treuhandrats in Anspruch, um im Rahmen des Treuhandsystems diejenigen Aufgaben der Vereinten Nationen wahrzunehmen, die politische,

wirtschaftliche, soziale und erzieherische Angelegenheiten in den strategischen Zonen betreffen [3, Art. 28].

Рада Безпеки, дотримуючись умови угод про опіку й без шкоди для вимог безпеки, користується допомогою Ради з Опіки для виконання тих функцій Організації Об'єднаних Націй, відповідно до системи опіки, які стосуються політичних, економічних і соціальних питань, а також питань у галузі освіти в стратегічних районах [2, Art. 28].

Eine der grammatischen Eigenschaften von Sätzen im deutschen Text ist eine große Anzahl von modalen Konstruktionen, die durch die Präsensform des Vollverbs ins Ukrainische übersetzt werden:

Aus dieser Charta kann eine Befugnis der Vereinten Nationen zum Eingreifen in Angelegenheiten, die ihrem Wesen nach zur inneren Zuständigkeit eines Staates gehören, oder eine Verpflichtung der Mitglieder, solche Angelegenheiten einer Regelung auf Grund dieser Charta zu unterwerfen, nicht abgeleitet werden [3, Art. 51];

Цей Статут жодною мірою не дає Організації Об'єднаних Націй права на втручання в справи, які належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави, і не вимагає від Членів Організації Об'єднаних Націй представляти такі справи на розв'язання у порядку даного Статуту [2, Art. 51].

In diesem Fall erfüllt die Form *kann* die Funktion eines Hilfsverbs. Da in diesem Beispiel die Eigenschaften des Modal- und Hilfsverbs kombiniert werden, wäre es angemessener, sie als Modal-Hilfsverb zu bezeichnen, und dies weist darauf hin, dass die Bestimmungen des Vertrags obligatorisch sind. Im ukrainischen Text wird dies durch eine Kette von Negationen und eine Wendung «*не дає права*» vermittelt.

Wie oben erwähnt wurde, weist die morphologische und syntaktische Struktur der deutschen und ukrainischen Sprachen ausreichende Unterschiede auf, insbesondere die erste Sprache gehört zur synthetisch-analytischen Gruppe von Sprachen, und die zweite Sprache ist rein flexional. In dieser Hinsicht greift der Übersetzer auf eine Vielzahl von Übersetzungstechniken und Transformationen zurück.

Literaturverzeichnis

1. Маслова В. А. Политический дискурс : языковые игры или игры в слова ? / В. А. Маслова // Политическая лингвистика. – 2008. – Вып. 24. – С. 43–47 ; Maslova V. A. Politicheskij diskurs : yazykovye igry ili igry v slova ? / V. A. Maslova // Politicheskaya lingvistika. – 2008. – Vyp. 24. – S. 43–47.

2. Статут Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org.ua/images/UN_Charter_Ukrainian.pdf ; Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.un.org.ua/images/UN_Charter_Ukrainian.pdf.

3. Charta der Vereinten Nationen und Statut des Internationalen Gerichtshofs [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.unric.org/html/german/pdf/charta.pdf>.

4. Fairclough N. Critical discourse analysis / N. Fairclough, R. Wodak // Dijk van T. A. Discourse as Social Interaction / T. A. van Dijk. – London : Sage, 1997. – P. 258–284.

5. Seriot P. Analyse du discours politique soviétique / P. Seriot. – Paris : Institut d'études slaves, 1985. – 362 p. – (Series : Culture et sociétés de l'est, 2).

Стаття надійшла до редакції 03.03.2018.

A. Gutnikova

TRANSLATION TRANSFORMATIONS IN UN CHARTER

In the modern epoch of globalization and integration of countries into the world political, economic and social space, the translation of texts of international legal and political character is one of the most popular types of translations that determines the relevance of the subject matter of this article.

The purpose of the work is to study the peculiarities of international law texts, namely, UN Charter. The object of the study in accordance with the above-mentioned goal is the text of the UN Charter in German and Ukrainian versions. The subject of the study is lexical, grammatical and syntactic transformations that could be found while translating texts of international law.

Legal and political discourse in modern research is proposed to be regarded as part of the discourse, and as an element of discourse-analysis.

Official documentation within the framework of international law includes declarations, conventions, agreements, treaties, resolutions and summaries. Documents of this kind are distinguished, firstly, by the logic and official tone of its presentation, with some solemn style, with permanent stamps and syntactic constructions, which are typical for this type of discourse.

Secondly, they are legal as a rule, since they are given certain political and legal guidance. In particular, the specifics of these documents determine their constituent features and structure, grammatical forms, syntax and level of lexical units.

Documents of such a type are constantly studied by diplomats, experts, economists, political scientists, quoted in the press and scientific research, and are both legal and political at the same time. Therefore, when translating such texts, there is an urgent need to pay special attention to both style and terminology.

The terminology of such documents is characterized by considerable standardization and stereotyping. Nevertheless, taking into account the ambiguity and discrepancy between volumes of tokens in two languages, interpreter will not be able to achieve an adequate translation of official texts unless he uses different methods and techniques.

It should be noted that division of transformations into grammatical, lexical and syntactic is rather conventional because in all languages these phenomena are closely interconnected, and the way of transformation while translating, for example, grammatical forms and syntactic constructions, often depends on their lexical content.

Key words: *interpretation, substitution, omission, transformation, discourse.*

A. В. Гутнікова

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У СТАТУТІ ООН

У сучасну епоху глобалізації та інтеграції країн у світовий політичний, економічний та соціальний простір переклад текстів міжнародного правового та політичного характеру є одним із найпопулярніших видів перекладів, який визначає актуальність теми цієї статті.

Метою роботи є вивчення особливостей текстів міжнародного права, а саме, Статуту ООН. Об'єктом дослідження відповідно до вищезгаданої мети є текст Статуту ООН у німецькій та українській редакції. Предметом дослідження є лексичні, граматичні та синтаксичні перетворення, що виникають при перекладі текстів міжнародного права.

Юридичний та політичний дискурс у сучасних дослідженнях пропонується розглядати як частину дискурсу, і як елемент дискурс-аналізу.

Офіційно-ділова документація в рамках міжнародного права включає декларації, конвенції, угоди, договори, резолюції та резюме. Документи такого роду відрізняються, по-перше, логічністю та офіційністю тону презентації, з деякою урочистістю стилю, зі стійкими штампами та синтаксичними конструкціями, характерними для даного типу дискурсу.

По-друге, вони, як правило, носять нормативно-правовий характер, оскільки їм надано певні політичні та правові настанови. Зокрема, специфіка цих документів визначає їхні складові особливості та структуру, граматичні форми, синтаксис та рівень лексичних одиниць.

Документи даного типу постійно вивчаються дипломатами, експертами, економістами, політологами, цитуються в пресі та наукових дослідженнях, і є як юридичними, так і політичними водночас. Тому, під час перекладу таких текстів існує нагальна потреба приділяти особливу увагу як стилю, так і термінології.

Термінологія таких документів відрізняється значною стандартизацією та стереотипністю. Тим не менш, враховуючи багатозначність і невідповідність між обсягами значень лексем у двох мовах, перекладач не зможе досягти адекватного перекладу офіційних текстів, якщо не буде використовувати різні методи та техніки.

Слід зазначити, що поділ трансформацій на граматичні, лексичні та синтаксичні є досить умовним, оскільки в усіх мовах ці явища тісно взаємопов'язані, а спосіб трансформації під час перекладу, наприклад, граматичних форм та синтаксичних конструкцій, часто залежить від їх лексичного наповнення.

Ключові слова: *інтерпретація, трансформація, субституція, опущення, перетворення, дискурс.*

УДК 811.111'272

Н. С. Дужик

МОВНА ТАКТОВНІСТЬ ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ЗАХІДНОЇ КУЛЬТУРИ)

У статті обґрунтовується необхідність опанування стратегії політкоректності на заняттях англійської мови у вищих навчальних закладах, а також пропонується низка рекомендацій щодо формування навиків компетентної взаємодії у мультикультурному соціумі. Значну увагу приділено висвітленню новітніх тенденцій у розвитку міжкультурного спілкування.

Ключові слова: *мовна тактовність, політична коректність, толерантність, мікроагресія, соціальна компетентність.*

Постановка проблеми. Українське суспільство, інтегруючись у глобальний соціокультурний простір, засвоює перевірені часом мовно-поведінкові стратегії, які створюють сприятливі умови для комунікації і покликані долати перепони у потенційно конфліктних ситуаціях. Зокрема, явище політичної коректності, яке виникло у США і поширилось у західно-європейських культурах, ґрунтується на дотриманні мовних приписів, які виявляють шанобливе ставлення до особи як представника певної соціальної групи, пом'якшують расові, статеві, соціальні, майнові,

фізичні, вікові та інші відмінності між співрозмовниками, а також запобігають образам і непорозумінню.

Сучасні зарубіжні посібники зі стилю та слововживання, рекомендації для засобів масової інформації та настанови університетських служб містять перелік випробуваних часом термінів, а також нещодавно створених, переважно нейтральних словоназв, які, на думку авторів, уможливають неупереджене спілкування осіб з різними, або й несумісними поглядами [15; 16; 19; 20]. З часом мовні приписи витісняються іншими зі зміною суспільної ідеології, однак їх потрібно знати, щоб досягти порозуміння та відкрито спілкуватися у безпечному середовищі.

Метою статті є вироблення рекомендацій щодо формування суспільної компетенції, необхідної для міжкультурного спілкування, через ознайомлення зі стратегією політичної коректності на заняттях з англійської мови.

Аналіз останніх досліджень. В українській науці питання політичної коректності ґрунтовно осмислене у філософському, політологічному та соціокультурному аспектах [5; 8; 11; 12]. Мовознавці Н. Валуєва, О. Завадська, О. Сабан аналізують походження термінологічної сполуки, співвідносять її з іншими поняттями (*мовний такт / тактовність* [2], *інклюзивна мова* [9], *евфемізм* [1], *пейоративне значення* [3]), описують основні групи лексики, які зазнали переосмислення внаслідок укорінення у західному суспільстві ідей гендерної та расової рівності, толерантного ставлення до людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, з відмінностями у фізичному та психічному розвитку. У класифікації перейменувань потрапили також назви на означення віку, зовнішнього вигляду, соціального статусу, національностей, професій, а також негативних суспільно-політичних та економічних виявів. Деякі автори обирають об'єктом свого дослідження якусь спільноту та пов'язану з її діяльністю мовну практику [6; 10].

У нашому дослідженні ми послуговуємося термінами «політична коректність» та «мовна тактовність» як взаємозамінними, хоча останній охоплює не тільки сферу суспільної ідеології та культури, але й етику повсякденного спілкування. З огляду на розвиток нових тактик реагування на наявні проблеми (йдеться про появу концепту *мікроагресія*) [18], видається за доцільне використовувати термін «мовна тактовність» як такий, що описує ширше коло понять.

Виклад основного матеріалу. Нині поняття політичної коректності широко обговорюється викладачами вищих навчальних закладів [13], адже теперішні студенти використовують різні можливості для міжнародного спілкування – від соціальних мереж до програм обміну, а тому дуже важливо розвивати їхню здатність до успішної взаємодії з іншими людьми у соціальній реальності, яка змінюється. Опанування соціокультурними нормами, вміння цивілізовано відстоювати власну точку зору на засадах визнання різноманітних позицій і шанобливого ставлення до інших є не менш важливим, ніж здобуття мовних знань. Розглядаючи мовний такт як необхідну стратегію у спілкуванні, визнаємо вирішальну роль соціокультурних знань у формуванні соціальної компетентності студентів. У статті послуговуємося терміном «соціальна компетентність», що означає «здатність людини бути конгруентною частиною соціуму, реалізувати власні потреби і цілі шляхом створення партнерських стосунків з іншими особами, згідно з їхніми очікуваннями, потребами і цілями в межах суспільно прийнятної поведінки» [4, с. 28].

Як відомо, саме медіа найшвидше реагують на зміни у суспільному житті. Вони містять конкретні приклади, на яких можна проілюструвати вияви нетолерантної чи нетактовної мовної поведінки. Зокрема, висвітлюючи великий вплив іммігрантів до Європи, деякі західні видання послуговувалися виразами на зразок *tidal wave of*

immigrants, the immigration tide, riding the tide of immigration, які можуть уразити почуття страждальців, які емігрували з власних країн через війну, стихійне лихо, чи економічну кризу.

Інші приклади з преси свідчать, що політична недалекоглядність, а також нехтування етичними нормами та приписами закону можуть не тільки заплямувати репутацію мовців, але й мати правові наслідки. Так, з настанням нового навчального року приватна мовна школа «Американський інститут» в Загребі, столиці Хорватії, використала на рекламних щитах фотографію Меланії Трамп, зроблену під час з'їзду Республіканської партії в 2016 році. Гасло під фотографією першої леді США «*Just imagine how far you can go with a little bit of English*» / «Просто уявіть, як далеко ви можете зайти, навіть з невеликим знанням англійської» стало частиною дуже успішної рекламної кампанії, яка швидко поширилася не тільки в Хорватії, але й у інших країнах. Досвід колишньої громадянки Словенії, відомої у світі моделі, дружини теперішнього Президента Америки мав мотивувати людей вивчити англійську. Однак Наташа Пірк-Мусар (Natasa Pirč-Musar), словенський адвокат пані Трамп, зажадала, щоб білборди з рекламою були негайно демонтовані, а у разі невиконання вимоги представники першої леді пообіцяли подати до суду за неправомірне використання її образу з комерційною метою без попередньої згоди.

Представниця мовної школи Івіс Бурик (Ivis Buric) відзначила, що їй дуже шкода, що рекламу на щитах сприйняли як глузування з першої леді США. (Як відомо, Меланія Трамп розмовляє англійською з відчутним акцентом). За задумом маркетологів, повідомлення мало бути позитивним і представити Меланію Трамп як приклад для наслідування. Адже дедалі більше хорватів емігрує до англomовних країн, і знання англійської мови допомагає у втіленні їхніх планів за кордоном [7].

Як зазначає Н. Валуєва, від 60-х років минулого століття ідеї американського «позитивного мислення» зазнали істотних трансформацій і призвели до появи нової системи поглядів, безпосередньо пов'язаних з ідеями політкоректності, на догоду якій мовці, остерігаючись не образити співрозмовника, воліють не говорити відверто на теми расової належності, фізичних недоліків, соціального статусу тощо [1, с. 185]. Адже необережний коментар, зроблений без злого наміру, може сприйматися навіть як вияв соціальної агресії.

Власне, дослідження проблем міжособового спілкування спонукали дослідників до введення терміну *мікроагресія* (*microaggression*) на позначення зумисних чи незумисних образ, виявів упередженого ставлення, риторики виокремлення, протиставлення осіб на підставі якоїсь індивідуальної чи групової ознаки, або незжитих суспільних стереотипів. Прикладом расового протиставлення є комплімент *You English is so good!* (*Ваша англійська мова чудова!*), зроблений азією-американцеві, який народився у США і є громадянином цієї країни. Вигук-здивування *Wow, you don't see many male nurses* (*Ова! Не зустрінеш часто медбрата*) ілюструє гендерну нетактовність.

Прикметно, що від мікроагресії можуть потерпати представники будь-якої групи, навіть якщо вони ніколи не перебували на суспільному маргінесі. Наприклад, власник магазину застерігає покупця, що торгується: «Не намагайся *об'євреїти* мене» / «*Don't try to Jew me down*», що має приховане значення «євреї скупі та корисливі». Або до жінки-лікаря зі стетоскопом помилково звертаються як до медсестри. Мовляв, не жіноча це справа – лікувати, приймати відповідальні рішення, а жінці належить піклуватися, доглядати за хворими. Такі та подібні коментарі, запитання, уточнення мають нетолерантний політичний та світоглядний характер і кваліфікуються

як порушення принципу політичної коректності. Однак, на противагу терміну *політична коректність*, порівняно нещодавнє нововведення *мікроагресія* акцентує увагу на регулярності нетактовної поведінки, яка уражає представників дискримінованих груп ледве не щодня, а кривдники навіть не усвідомлюють, що їхні слова образливі та завдають шкоди. З часом згубний вплив дискримінації може зростати і призвести до стресу, заниженої самооцінки, появи різних соціальних фобій, серед яких страх неприйняття, страх невдачі та поразки, страх комунікації. Деякі дослідники вважають цю проблему перебільшеною, а надмірна увага до порушень тактовності у дискурсі розцінюється як плекання культури «жертви». На їхню думку, всілякі ефемізми та цензура зайві, якщо представники меншостей освічені, критично оцінюють сказане у контексті ситуації, здатні правильно інтерпретувати доброзичливе, хоча й необдумане акцентування на якійсь ознаці, що асоціюється з дискримінацією.

Попри критичну оцінку новітніх суспільних тенденцій, відкрите обговорення негативного досвіду на всеможливих суспільних заходах, у медіа та на інтернет-ресурсах не тільки не втрачає актуальності, а й набуває потужних обертів. Зокрема, американський веб-сайт *The Microaggressions Project* (<http://www.microaggressions.com>), започаткований у 2010 році, є дієвою відповіддю тим, хто вважає, що мікроагресія не варта уваги. «Це важливо», «це трапляється щодня», «це нагадування, що ти відрізняєшся від інших», «це посилює відмінності», «це може спричинити біль», але «це є підставою для діалогу і змушує спілкуватися» – переконують засновники проекту. Повідомлення про випадки мікроагресії надходять майже від кожної спільноти, включаючи різні расові та етнічні групи, жінок, представників ЛГБТ-меншості, непривілейованих соціально-економічних верств населення, іммігрантів, людей з вадами здоров'я. *The Microaggressions Project* – це сучасна платформа, яка надає можливість кожному бути почутим, висловлювати свої очікування щодо спілкування, впливати на інших та досягати взаєморозуміння, а також вирішувати суспільні конфлікти. *The Microaggressions Project* також регулярно розміщує дописи у *Facebook* та *Twitter*.

На заняттях англійської мови ознайомлення з поняттям «політичної коректності» та її новітніми модифікаціями, повинне супроводжуватися екскурсами у історію феміністичного та правозахисного рухів, аналізом сучасних територіальних, соціально-економічних, національно-етнічних, релігійних та інших конфліктів, вивченням біографій видатних борців за права людини, очільників визвольних рухів, культурних діячів, чия діяльність була вагомим внеском у розвиток демократії, у забезпечення рівних можливостей для усіх членів суспільства. Разом із розширенням світогляду студентів, значну увагу варто приділяти арсеналу мовних засобів, які укорінюються у сучасному слововживанні і матимуть практичне застосування у індивідуальному мовленні.

Протягом останніх десятиріч найбільш помітних змін зазнало конструювання гендерних дискурсів. «Сексистські» назви, які пов'язувалися з домінантною роллю чоловіків або жінок у політичній та професійній діяльності, послідовно замінюються на нейтральні відповідники: *member of Congress* (congressman), *chair* (chairman), *flight attendant* (stewardess), *fire fighter* (fireman), *police officer* (policeman), *letter carrier* (mailman), *fisher* (fisherman).

Політично-коректним у діловій сфері вважається уникнення форм, що вказують на статеву належність. Наприклад: *Dear Colleague*, *Dear Editor*, *Dear Professor*, *Dear Staff Member* (*Dear Sir / Madam* (to an unknown person); when *students* read *their* textbooks... (when a student reads his textbook...)). *The department chair* must submit *a budget* by March

1st (The department chair must *submit his* budget by March 1st); Reason is what distinguishes *humans (human beings)* from other animals (Reason is what distinguishes *man* from other animals) [16, с. 167]. Заміна гендерно-виразних засобів формою множини не завжди дає бажані наслідки. Наприклад, речення *Find a good teacher and take his advice* не піддається гендерно-нейтральній трансформації без зміни у значенні.

Указуючи на расову чи етнічну належність, в офіційному мовленні та ЗМІ вдаються до узвичаєних тепер політично-коректних термінів: *African American / Afro-American* (Negro / Colored / Black), *Native American* (American Indian / Indian), *Hispanic* (Chicano / Chicana), *Roma, Romani* (Gypsy / Travelers). Для окремих слововживань істотне значення має контекст. Наприклад, *Colored* – це узвичаєна назва для нащадків від міжрасових шлюбів у Південній Африці і не має зневажливого відтінку. Так само частина «афро-американців» у США надає перевагу назві *Black*. Нащадки рабів з Африки не мають нічого спільного з батьківщиною їхніх предків, розмовляють англійською, яка переважно ґрунтується на місцевих діалектах Англії та Ірландії [17].

Трапляється, що через побоювання уразити чийсь національну гідність окремі видання застерігають авторів від уживання ідіоматичних сполук на зразок *Dutch treat* (платити за себе), *Welsh on a deal / a bet* (не дотримати угоди, утриматися від пари), *Indian summer* (бабине літо). Однак подібна цензура збіднює мову, не захищає, а принижує етнічні спільноти, які, без сумніву, здатні відрізнити загальновідомі ідіоми від соціальних стереотипів [16, с. 168].

Щоб уникнути дискримінації за фізичними та розумовими ознаками, представники зарубіжних освітніх, медичних організацій та державних установ послуговуються лексико-синтаксичними конструкціями, які насамперед вказують на осіб, а потім на особливості їхнього стану (зазвичай нейтрального характеру, які послаблюють семантику безпорадності, залежності від інших): *individuals with a physical disability* (the disabled / invalid), *people who are mobility impaired / people who use wheelchairs* (cripples), *person with an amputation* (amputee), *people who are hearing impaired* (deaf and dumb / the deaf), *person with a shortened arm* (deformed), *person with symptoms of mental illness* (crazy, paranoid), *individual who had a stroke* (stroke victim), *people who have multiple sclerosis* (suffering from multiple sclerosis) [14, с. 830].

Політично-коректні назви професій є спробою представити неprestижні види діяльності у вигіднішому світлі, приховати їхні непривабливі сторони, а також змінити до них ставлення: *personal / team assistant* (secretary), *customer service assistant / shop assistant* (seller), *interior care provider* (cleaning lady), *sanitation consultant* (toilet cleaner), *gastronomical hygiene technician* (dish washer), *highway environmental hygienist* (road sweeper), *media distribution officer* (paper boy), *recycling operative* (bin man), etc. Подібні конотації мають тактовні назви, що вказують на вік, сімейне та матеріальне становище осіб: *senior citizens* (old age pensioner), *nonmarital children* (bastards), *low-income / disadvantaged / unprivileged / welfare recipient* (the poor).

Як свідчить практика, мовну стратегію тактовності доцільно почати вивчати на середньому рівні оволодіння мовою. Презентація політично-коректної лексики повинна бути контекстуальною, адже тільки контекст інформує про сферу вживання та стилістичне забарвлення мовних засобів.

Робота з текстом передбачає такі завдання: вставити слова на місці пропусків, знайти у тексті синоніми і пояснити різницю між ними, замінити нетактовні негативно-оцінні елементи на суспільно прийнятні, вставити речення зі стилістично-маркованою лексикою у відповідні абзаци, перекласти текст рідною

мовою, відповіді на запитання, які стосуються особливостей вживання політично-коректної лексики.

Запам'ятати нові слова і вирази допоможуть вправи на складання власних речень, утворення сполук із лексики, запропонованої у двох колонках, маркування номінацій осіб за ступенем їх тактовності/нетактовності. Незмінним джерелом інформації про політичну коректність є ЗМІ, адже саме вони висвітлюють суспільну реальність у всій її суперечливості.

Висновок. Отже, мовний такт є ключовою стратегією у створенні гармонійних стосунків з іншими людьми у мультикультурному соціумі. Однак вирішальну роль у формуванні соціальної компетентності студентів відіграють соціокультурні знання. Лексичний запас студентів повинен поповнюватися різностильовою лексикою, яка сприятиме розвитку їхньої комунікативної компетентності. Обізнаність з проблемою політичної коректності мотивуватиме їх відповідально ставитися до власних висловлювань, стимулюватиме їхній інтерес до міжнародного життя, а також спонукатиме до осмислення культурно-політичних процесів у власній державі.

Список використаної літератури

1. Валуєва Н. М. Особливості функціонування політкоректної лексики в сучасній англійській і французькій мовах / Н. М. Валуєва // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія. – 2016. – № 25 (1). – С. 185–188 ; Valuieva N. M. Osoblyvosti funktsionuvannia politkorektnoi leksyky v suchasni anhliskii i frantsuzkii movakh / N. M. Valuieva // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. : Filolohiia. – 2016. – № 25 (1). – S. 185–188.

2. Завадська О. В. Особливості розвитку і функціонування лінгво-прагматичної стратегії політкоректності на пострадянському інформаційному просторі (на прикладі російської мови) / О. В. Завадська // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. : Мовознавство. – 2010. – Т. 18, Вип. 16. – С. 119–127 ; Zavadska O. V. Osoblyvosti rozvytku i funktsionuvannia lnhvo-prahmatychnoi stratehii politkorektnosti na postradianskomu informatsiinomu prostori (na prykladi rosiiskoi movy) / O. V. Zavadska // Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Ser. : Movoznavstvo. – 2010. – Т. 18, Vyp. 16. – S. 119–127.

3. Завадська О. В. Пейоративний аспект політкоректності / О. В. Завадська // Studia Linguistica. – 2011. – Вип. 5, Ч. 2. – С. 350–356 ; Zavadska O. V. Peioratyvnyi aspekt politkorektnosti / O. V. Zavadska // Studia Linguistica. – 2011. – Vyp. 5, Ch. 2. – S. 350–356.

4. Ковальова О. А. Модель соціально-комунікативної компетентності / О. А. Ковальова // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2014. – № 11. – С. 27–33 ; Kovalova O. A. Model sotsialno-komunikatyvnoi kompetentnosti / O. A. Kovalova // Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti. – 2014. – № 11. – S. 27–33.

5. Колтунов О. Ю. Політична коректність: концептуальні основи та технологічні прийоми : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / Олександр Юлійович Колтунов ; Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – Київ, 2005. – 20 с. ; Kovalova O. A. Model sotsialno-komunikatyvnoi kompetentnosti / O. A. Kovalova // Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti. – 2014. – № 11. – S. 27–33.

6. Матюшко Я. В. Феміністичний рух та політична коректність : соціолінгвістичний аспект / Я. В. Матюшко // Нова філологія. – 2010. – № 42. – С. 132–138 ; Matiushko Ya. V. Feministychnyi rukh ta politychna korektnist : sotsiolinhvistychnyi aspekt / Ya. V. Matiushko // Nova filolohiia. – 2010. – № 42. – S. 132–138.

7. Меланія Трамп пригрозила подати до суду на курси з вивчення англійської мови через рекламу [Електронний ресурс] // Media Sapience. – 2017. – 20 вересня – Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/print/1411980895/melaniya_tramp_prigrozila_podati_do_sudu_na_kursi_z_vivchennya_angliyskoi_movi_cherez_reklamu/; Melaniia Tramp pryhrozyla podaty do sudu na kursy z vyvchennia anhlisnoi movy cherez reklamu [Elektronnyi resurs] // Media Sapience. – 2017. – 20 veresnia – Rezhym dostupu : http://osvita.mediasapiens.ua/print/1411980895/melaniya_tramp_prigrozila_podati_do_sudu_na_kursi_z_vivchennya_angliyskoi_movi_cherez_reklamu/
8. Нагорна Л. Фарватери й підводні рифи мультикультуралізму / Л. Нагорна // Політичний менеджмент. – 2011. – № 3. – С. 18–34; Nahorna L. Farvatery u pidvodni ryfy multykulturalizmu / L. Nahorna // Politychnyi menedzhment. – 2011. – № 3. – S. 18–34.
9. Сабан О. В. Інклюзивна мова як засіб реалізації принципу толерантності / О. В. Сабан // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філологічна. – 2013. – Вип. 33. – С. 121–123; Saban O. V. Inkluzyvna mova yak zasib realizatsii pryntsyphu tolerantnosti / O. V. Saban // Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiiia»]. Ser. : Filolohichna. – 2013. – Vyp. 33. – S. 121–123.
10. Світельська О. О. Політична коректність у назвах професій [Електронний ресурс / О. О. Світельська // Мовні і концептуальні картини світу] . – 2010. – Вип. 31. – Режим доступу : http://philology.knu.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2010_31/255_257.pdf; Svitelska O. O. Politychna korektnist u nazvakh profesii [Elektronnyi resurs / O. O. Svitelska // Movni i kontseptualni kartyny svitu]. – 2010. – Vyp. 31. – Rezhym dostupu : http://philology.knu.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2010_31/255_257.pdf
11. Сенкевич Г. А. Соблюдение политической корректности как один из способов проявления толерантности / Г. А. Сенкевич // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2014. – Вип. 7. – С. 248–253; Senkevych H. A. Sobliudenyue politycheskoi korrektnosti kak odyin yz sposobov proiavlennia tolerantnosti / H. A. Senkevych // Filosofiia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury. – 2014. – Vyp. 7. – S. 248–253.
12. Яворська Г. Х. Мовна толерантність у контексті соціально-гуманітарних наук (частина 1) / Г. Х. Яворська, Е. В. Ларіна // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія. – 2016. – № 20 (1). – С. 103–106; Yavorska H. Kh. Movna tolerantnist u konteksti sotsialno-humanitarnykh nauk (chastyna 1) / H. Kh. Yavorska, E. V. Larina // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. : Filolohiia. – 2016. – № 20 (1). – S. 103–106.
13. Doghonadze N. Politeness of Discourse and Vocabulary Teaching [Electronic Resource] / N. Doghonadze, Sh. Chepik // IBSU Scientific Journal. – 2008. – Vol. 2, № 1. – P. 115–127. – Mode of access : <https://journal.ibsu.edu.ge/index.php/ibsusj/article/view/33>
14. Halmari H. Political Correctness, Euphemism, and Language Change: The Case of ‘People First’ / H. Halmari // Journal of Pragmatics. – 2011. – Vol. 43, Issue 3. – P. 828–840.
15. Inclusive Writing. Study Guide [Electronic Resource] // University of Leicester. – Mode of access : <https://www2.le.ac.uk/offices/ld/resources/writing/writing-resources/inclusive>
16. Kahane H. Logic and Contemporary Rhetoric / H. Kahane, N. Cavender. – 9th ed. – Belmont, Calif. : Wadsworth/Thomson Learning, 2002. – 393 p.
17. McWhorter J. Why I’m Black, Not African American [Electronic Resource] / J. McWhorter // Los Angeles Times. – Mode of access : <http://articles.latimes.com/2004/sep/08/news/0e-mcwhorter8>

18. Sue D. W. *Microaggressions in Everyday Life: Race, Gender, and Sexual Orientation* / D. W. Sue. – Hoboken, New York : Wiley, 2010. – 328 p.

19. The Economist Style Guide [Electronic Resource]. – Mode of access : <http://www.economist.com/style-guide/political-correctness>

20. Thomas H. Progressive's Style Guide [Electronic Resource] / H. Thomas, A. Hirsch // Contently. – Mode of access : <https://contently.com/strategist/2016/07/11/style-guide-progressives-rethink-your-language/>

Стаття надійшла до редакції 14.04.2018.

N. Duzhyk

POLITENESS OF DISCOURSE AND ITS ROLE IN DEVELOPING A SOCIAL COMPETENCE (WESTERN CULTURE EXAMPLES)

The paper follows the latest research on political correctness. Close attention is paid to style manuals, textbooks, universities' guidelines, and media publications in English, covering the usage of politically correct expressions. Relying on the mentioned sources, the most commonly described means of polite discourse were selected for university learning instructions. This choice was guided by the practical value of politically correct lexical and grammar equivalents which enables conflict-free interactions in a multicultural society.

Along with the means of Gender, Ethnic, Racial, Occupational and other identifications, a number of writing style changes are discussed. Admitting the reasonable and good-natured character of the changes, we share today's spread opinion that in some cases, common sense and stylistic expressiveness are sacrificed for the sake of political correctness. Even widely-known idioms, such as Dutch treat, Welsh on a deal / a bet, Indian summer, are subjected to censorship as insensitive, divisive, and able to hurt the national pride of some people.

Due to the ongoing concern of the Western society about the impact of intolerant language on representatives of unprivileged and marginalized communities, the term «microaggressions» is compared to the concept «political correctness». As a fairly new development, the term «microaggressions» emphasizes the repetitive nature of unintentional and intentional offenses, slurs, comments rooted in the mainstream culture stereotypes and diehard prejudices. The examples of microaggressions from the English language media and research literature demonstrate the extent of the problem confronting literally every social group. Through online communication venues, such as the website of Microaggressions Project and its Facebook and Twitter accounts, the subjects of discrimination share their negative life experiences, their expectations for an inclusive and tolerant society, and try to influence public attitudes towards their community. Such projects deepen understanding of political correctness with regard to its complexity and relevance.

In order to improve students' social competence, in-class activities should widen their outlook, develop their ability to identify potential conflicts, and stimulate their interest in both native and foreign cultures. Discussing current media publications on cultural diversity, biographies of famous civil rights movement activists, political and cultural figures who fought against discrimination and oppression provides the basis for pointed learning of grammar and vocabulary.

It is recommended to familiarize students with political correctness issues at the intermediate level of language proficiency. In-class activities should cover a broad range of stylistically distinctive vocabulary, proving a communicative significance of tactful means.

Key words: politeness of discourse, political correctness, tolerance, microaggressions, social competence.

УДК 811.112.2'276.6:37

І. Б. Дулепа

ТЕЗАУРУСНЕ МОДЕЛЮВАННЯ НІМЕЦЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті розглядаються особливості тезаурусного моделювання термінополя предметної області Pädagogik «педагогіка» із застосуванням комплексу когнітивних технологій. За результатами компонентного аналізу корпусу німецькомовних дефініцій встановлено еквівалентні, ієрархічні й асоціативні відношення між заголовним терміном словникової статті й іншими термінологічними одиницями в межах змодельованого семантичного поля.

Ключові слова: тезаурусне моделювання, німецькі педагогічні терміни, компонентний аналіз, семантичні відношення.

У сучасних термінологічних дослідженнях особливий інтерес викликає педагогічна термінологія, яка активно розвивається і тому потребує впорядкованості та стандартизації. У роботах з термінознавства необхідною умовою утворення і функціонування терміна вважається його співвіднесеність з науковим поняттям, або структурованим знанням певної предметної області, що, в свою чергу, передбачає наявність у терміна спеціального значення – дефініції (Л. М. Алексєєва, З. І. Комарова, В. М. Лейчик, Д. С. Лотте, О. В. Суперанська, С. Д. Шелов та інші). У термінознавстві виділяється низка аспектів вивчення терміна. Так, структурно-семантичні характеристики терміна виявляються в ході лінгвістичного аналізу, ідеографічний опис термінології здійснюється на основі семантичного аналізу, а інформаційна природа терміна, як правило, вислизає з поля зору лінгвістів і вивчається в рамках онтологій предметних галузей і баз знань. Однак логіко-поняттєве моделювання терміносистем окремих наук і галузей знань дозволяє подолати фрагментарність традиційного розгляду терміна та застосувати інтегративний підхід до його вивчення. Моделі терміносистем необхідні при укладанні термінологічних словників, інформаційних тезаурусів, створенні автоматизованих інформаційних систем і баз даних тощо, а тому тезаурусне моделювання є одним з актуальних міжгалузевих завдань нашого часу (пор. [3, с. 191]).

Отже, **мета статті** – тезаурусне моделювання термінополя предметної області Pädagogik «педагогіка» на матеріалі німецької мови. Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) укласти глосарій німецьких педагогічних термінів в алфавітному списку; 2) проаналізувати дефініції виокремлених термінів німецької педагогіки; 3) укласти перелік логіко-семантичних відношень між педагогічними термінами та виявити наявні типи відношень між педагогічними поняттями, вираженими термінами; 4) розробити модель тезауруса німецької педагогічної термінології.

Дослідженню проблем тезаурусного моделювання певної предметної області присвячені роботи таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як В. Демченко, М. Епштейн, О. Збанацька, С. Клепко, А. Костина, В. Луков, Т. Маркарова, С. Роу і А. Томас, С. Сисоева, І. Соколова, М. Чурсін та ін. У їхніх працях термін постає як один із способів вербальної репрезентації спеціального знання або інформаційно-когнітивна структура, яка акумулює спеціальні знання, необхідні в процесі наукової комунікації та професійно-наукової діяльності. Когнітивно-дискурсивний підхід

до моделювання передбачає розгляд термінології в тезаурусному аспекті з урахуванням як організації галузі спеціального знання, так і термінологічного поля терміна, та встановлення семантичних відношень між термінами.

Аналіз різних джерел з проблематики дослідження дозволив нам виділити три підходи до визначення поняття «тезаурус». При першому підході тезаурус розглядають як тип побудови одномовного словника і визначають його як спеціально організовану систему слів та виразів [1; 8]. Організація тезаурусу передбачає наявність прямих і зворотних семантичних зв'язків між його смисловими елементами.

Згідно другого підходу тезаурус представляє собою основу функціонування інформаційно-педагогічного середовища, інформаційно-пошукової мови. Тезаурус трактують як зв'язки між лексичними одиницями дискретної (інформаційно-пошукової) та природної мов [3].

У межах третього підходу тезаурус розглядають як систему уявлень, знань людини про навколишній світ або окремі його області. При такому трактуванні тезаурус є складною системою понять, яка функціонує як компонент уявлення людини [5].

На даний час розроблено тезауруси українських лінгвістичних термінів (Н. П. Дарчук, Л. А. Алексієнко, В. М. Сорокін), термінів вітчизняної теорії управління освітою (Н. В. Місько), предметної галузі «Корпусна лінгвістика» на матеріалі англійської мови (Т. М. Сергєєва), термінів англійської лексикології (Ю. І. Горбунов), метамови англійської лінгвістичної прагматики (М. С. Петрякова), російської термінології будівництва (О. А. Дорожеєва) тощо. Проте комплексні, системні дослідження наукового тезаурусу німецької педагогіки досі відсутні, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження. Такі властивості термінологічних одиниць, як системність, стійкість і регулярність зв'язків, відсутність експресії, точність, об'єктивність опису уможливають тезаурусне моделювання терміносистеми педагогіки в німецькій мові, що дозволить продемонструвати логічні зв'язки між поняттями і термінами досліджуваної предметної області.

Матеріалом дослідження слугували німецькомовні терміни педагогіки та їхні похідні, дібрані з німецькомовних спеціальних джерел – педагогічних словників, довідників та тезаурусів, а саме: «Pädagogische Grundbegriffe» [10], «Lexikon Pädagogik» [12], «Handwörterbuch Erziehungswissenschaft» [9]. Загальна кількість досліджуваних одиниць склала 4852 терміни і 1600 терміносполук (див. табл. 1).

Таблиця 1

Кількісні характеристики матеріалу дослідження

№	Частина мови	Кількість	Приклади
1.	Іменник	4766	<i>Abitur, Institution, Wortgutachten, Lehrmittel, Bildung, Co-Teaching, Web-Verstärkung</i>
2.	Прикметник	75	<i>abnorm, informell, postfaktisch, bildungsfähig, haptisch</i>
3.	Дієслово	7	<i>aktivieren, beraten, verstehen, regredieren, erinnern</i>
4.	Займенник	4	<i>es, ich, miteinander</i>
5.	Терміносполуки	1600	<i>lebenslanges Lernen, fachspezifisches Lernziel, Differenzierung durch Themenwahl, Arbeitsschutz für Kinder und Jugendliche, Sozialphasen des Lernens</i>

Розробка комплексної методики тезаурусного моделювання включає, по-перше, моделювання спеціального знання у вигляді онтології, під якою розуміється модель предметної галузі [5; 6], по-друге, моделювання термінології у вигляді

термінологічного поля, яке представляє собою уніфіковану на системній основі багаторівневу класифікаційну структуру, що об'єднує терміни сфери однорідної професійної діяльності [7, с. 5], по-третє, моделювання тезауруса, який є як моделлю метамови науки, так і моделлю структури відповідної галузі знання [8].

У процесі моделювання гуманітарних галузей знань дослідник, зазвичай, стикається з двома труднощами: онтологічного та епістемологічного характеру. По-перше, це нечітко структурована природа гуманітарних об'єктів, яка погано піддається дискретній модельній структуризації. По-друге, це невиробленість у багатьох гуманітарних предметних галузях чітких і надійних класифікаційних критеріїв, на основі яких можна було б вирішувати таксономічні завдання для окремих гуманітарних галузей і підгалузей. З огляду на це методологічною основою нашого дослідження слугував когнітивно-дискурсивний підхід, що дозволяє представити когнітивну основу механізму накопичення спеціального знання, його обробки, збереження та репрезентації у вигляді когнітивних моделей. У рамках цього підходу тезаурусне моделювання застосовується на етапі структурування спеціального знання і дає змогу скласти повне уявлення про знання деякої предметної галузі. Загалом тезаурусне моделювання дає уявлення про семантичний простір мови і про системні відношення в ньому.

Семантичне поле терміну *Pädagogik* «педагогіка» моделюється з урахуванням семантичних ознак, які формують його інтенціонал. Так, компонентний аналіз терміну *Pädagogik* «педагогіка» у лексикографічних джерелах і лексиконах свідчить про виділення двох його значень:

1) *eine wissenschaftliche Disziplin, die sich mit der Theorie und Praxis von Bildung und Erziehung hauptsächlich von Kindern und Jugendlichen auseinandersetzt* (= Pädagogik als eine theoretisch fundierte Erfahrungs-wissenschaft);

2) *die sozialwissenschaftliche Betrachtung erzieherischer Prozesse innerhalb einer Gesellschaft* (= Pädagogik als eine Handlungswissenschaft).

Наведені дефініції наочно демонструють ситуацію, що склалася протягом формування педагогіки як самостійної наукової дисципліни. З першого визначення випливає, що педагогіка є науковою дисципліною, яка займається теорією і практикою виховання й освіти насамперед дітей і молоді. Подібного тлумачення дотримуються як вітчизняні (Б. П. Єсипов, М. К. Гончаров, В. О. Ключевський), так і зарубіжні (Е. Бадрі, Е. Вебер, М. Вінклер, Л. Рот) педагоги за винятком представників виробничої педагогіки.

Ідеї сучасної німецької педагогічної школи відображені в другому значенні терміна. Педагогіка як практична діяльність є безпосередньою діяльністю вчителів та вихователів, вона пред'являє свої вимоги як до суб'єктів і об'єктів педагогіки, так і до якості навчально-виховного процесу. Саме педагогічна практика диктує основні напрями та форми розвитку педагогіки як науки (Б. Біргмейєр, Е. Мюрель, Г. Пфаффенбергер).

Закономірності педагогічної науки і педагогічної практики взаємопов'язані, спираються один на одного, перевіряються досвідом, але в принципі різні: перші зосереджені на вивченні педагогічних процесів, другі – на їх здійсненні. Проте обидва види педагогіки виходять за свої межі: у сфері педагогічної науки незмінно виявляються явища, що перебувають за межами школи, навчально-виховного процесу, здійснюваного освітньою установою, а саме: спосіб життя людей, їхня професійна діяльність, соціально економічні умови існування, сім'я та ін. Педагогічна практика веде пошук інноваційних рішень, продиктованих новими умовами розвитку не тільки освітньої системи, але й виробництва, економічних і соціальних відношень. У свою

чергу, педагогічна теорія на основі аналізу педагогічної практики дозволяє висувати й осмислювати свої наукові гіпотези, перевіряти отримані наукові факти, формулювати встановлені положення, що в остаточному підсумку сприяє правильному і всебічному розвитку всієї педагогічної науки.

У процесі відбору дефініцій педагогіки як науки і практичної діяльності, що включаються до тезаурусу, ми керувалися критерієм максимальної інформативності, що відображає наявність більшості інтегральних сем в інтенціоналі. За результатами компонентного аналізу більше 20-ти наявних дефініцій терміну *Pädagogik* як робоче визначення було обрано наступну найбільш загальну дефініцію, яка охоплює як теоретичну, так і практичну педагогіку: «*wissenschaftliche Arbeitsgebiet, auf dem man sich mit Fragen der Entwicklung und Begründung von Zielen sowie mit der Erziehung und Ausbildung verschiedenster Personengruppen befasst*» [11]. Ця дефініція свідчить про те, що сучасна німецькомовна система педагогічного знання включає в себе широкий спектр наук. Вона представлена загальною педагогікою, дошкільною, шкільною педагогікою, сурдо-, тифло- і олігофренопедагогікою (останні три науки вивчають виховання і навчання глухих, сліпих і розумово відсталих дітей); до неї входять також виробнича педагогіка, військова педагогіка, педагогіка вищої школи, молодіжного руху, клубної роботи і сімейного виховання. На даний час як ніколи актуальна етнопедагогіка. Крім теорії виховання в педагогіку входять дидактика, школознавство та інші наукові дисципліни [4, с. 198–199]. Таке широке коло дисциплін вимагає їх теоретичного осмислення і представлення в змодельованому нами тезаурусі німецької педагогічної термінології.

Аналіз термінологічної системи сучасної німецької педагогіки за тлумачними словниками та лексиконами дозволяє виокремити такі її галузі:

- загальна педагогіка: *Allgemeine Pädagogik / Systematische Pädagogik / Erziehungswissenschaft*;
- історія педагогічних вчень: *Geschichte der Pädagogik / Historische Pädagogik / Historische Bildungsforschung*;
- порівняльна педагогіка: *Vergleichende Pädagogik / Vergleichende Erziehungswissenschaft / Vergleichende Bildungsforschung*;
- шкільна педагогіка: *Schulpädagogik / Unterrichtswissenschaft / Unterrichtsforschung*;
- дошкільна педагогіка: *Grundschul- / Vorschulpädagogik*;
- педагогіка середньої освіти: *Pädagogik des Sekundarbereichs*;
- спеціальна педагогіка, представлена дефектологією, корективною освітою, логопедією та інклюзивною педагогікою: *Sonderpädagogik / Förderpädagogik / Behindertenpädagogik*;
- соціальна педагогіка, яка включає соціальну роботу: *Sozialpädagogik / Sozialarbeit*;
- освіта дорослих чи освіта впродовж життя, яка охоплює самоосвіту, післядипломну освіту та просвітницько-інформаційну діяльність: *Erwachsenenbildung / Erwachsenenpädagogik / Weiterbildung*;
- міжкультурна педагогіка, яка включає міжкультурну комунікацію: *Interkulturelle Pädagogik / Interkulturelle Kommunikation*;
- професійна педагогіка, яка включає професійне навчання: *Berufspädagogik / Wirtschaftspädagogik*;
- школознавство як управління освітою і навчально-виховними закладами: *Theorie der Schule, Theorie des Unterrichts, Theorie des Lehrplans*;

- суміжні дисципліни: *Psychologie, Soziologie, Biologie, Anatomie, Physiologie, Ethik, Ästhetik, Fachdidaktiken*.

У межах цих галузей можна виокремити педагогічні спеціальності: *Ausländerpädagogik, Freizeit-, Medien-, Friedens-, Sexual-, Umwelt-, Betriebs-Pädagogik* тощо. Проте аналіз словникових дефініцій, еквівалентних, меронімічних та гіперогіпонімічних зв'язків між окремими термінами дозволяє детальніше розмежувати окремі групи педагогічних наук:

1) за типом освітньо-виховного закладу: *Vorschulpädagogik, Schulpädagogik, Hochschuldidaktik, Berufspädagogik, Museumspädagogik, Theaterpädagogik, Kulturpädagogik, Gemeindepädagogik, Betriebspädagogik*;

2) за навчальним предметом: *Fachdidaktiken, Kunstpädagogik, Musik-pädagogik, Religionspädagogik, Sportpädagogik, Sexualpädagogik, Politische Bildung, Natur- und Umweltpädagogik, Umweltbildung, Wirtschaftspädagogik, Sachunterrichtsdidaktik*;

3) за формами навчання: *Medienpädagogik, Mediendidaktik, Erlebnispädagogik, Wildnispädagogik, Budopädagogik*;

4) за цільовою групою: *Geschlechterpädagogik, Sonder-, Heil- und Förderpädagogik, Berufspädagogik, Erwachsenenbildung, Kinder- und Jugendlichenpädagogik, Geragogik*;

5) за суспільним чи політичним спрямуванням: *Sozialpädagogik, Interkulturelle Pädagogik*.

Отже, на основі аналізу дефініцій, еквівалентних, меронімічних та гіперогіпонімічних відношень тезаурусну модель німецькомовної педагогічної лексики можна представити у вигляді схеми з вершиною «Педагогіка», яка розпадається на дві основні тематичні групи (термінополя): «Загальна педагогіка» і «Спеціальні педагогіки». Термінополе «Загальна педагогіка» включає в себе три субполя: «Систематична педагогіка», «Історична педагогіка» і «Порівняльна педагогіка», а термінополе «Спеціальні педагогіки» – п'ять субполів: шкільна, професійна, соціальна, інклюзивна педагогіка та освіта дорослих. Ці терміни є гіпонімами стосовно гіпероніма «Спеціальна педагогіка» (див. рис. 1):

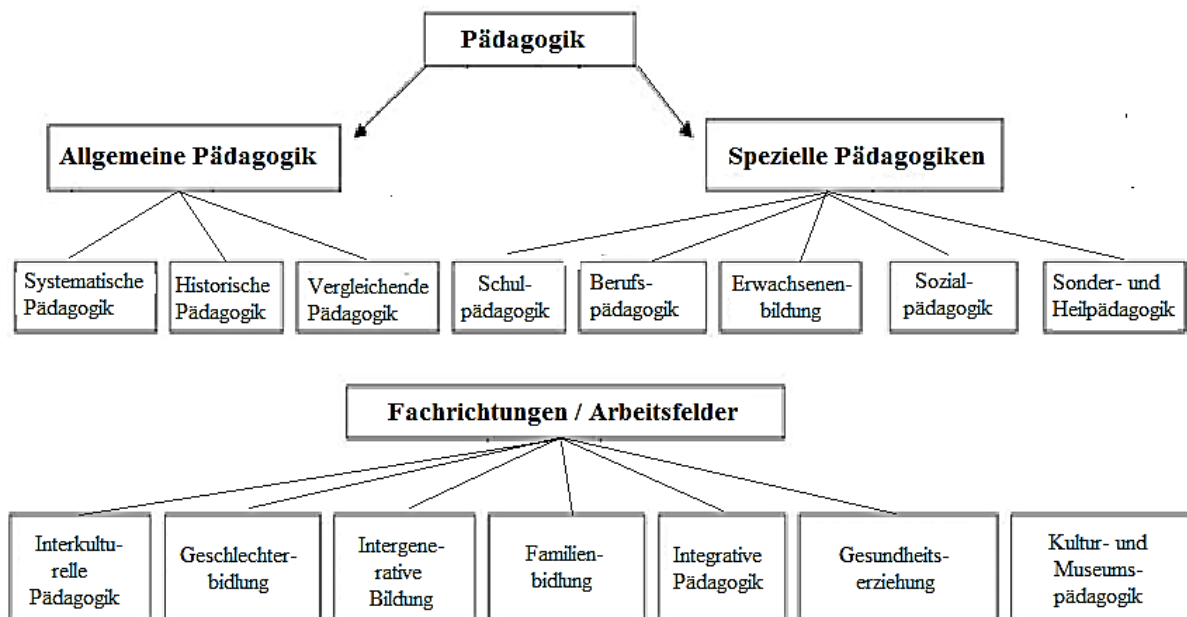

Рис. 1. Тезаурусна модель німецькомовної педагогічної лексики

У межах кожного термінополя можна виокремити низку спеціальностей, які є сферами діяльності. Таким чином, досліджувана термінологія має складну ієрархічну структуру, яка відображає систему педагогічних понять понять і відношень між ними. Ключові поняття педагогіки представлені сукупностями основоположних термінів, об'єднаних між собою відношеннями еквівалентності, меронімії, гіпер-гіпонімії тощо.

На другому етапі укладаємо перелік можливих логіко-семантичних відношень між поняттями, вираженими педагогічними термінами. Ю. І. Горбунов виділяє три зони семантичних відношень між термінами на основі їхніх еквівалентних, ієрархічних та асоціативних зв'язків [2, с. 48]. Колектив авторів під керівництвом Н. П. Дарчук виокремлює більшу кількість типів відношень, основними серед яких є гіпонімія (*pid – вид*), супідрядність на одному рівні – парціація (*частина – ціле*), синонімія, кореляція, асоціація, локалізація об'єкта, його призначення, функція, способи вираження функції тощо [3, с. 193]. Автори розширили зміст відношень настільки, щоб можна було охопити максимально широкий пласт термінів. Назву відношення автори розглядають як двомісний предикат **R (A, B)**, який зв'язує заголовне слово статті і введений цим предикатом термін.

Опрацьований нами за цим принципом тезаурус німецьких педагогічних термінів містить 6452 терміни та терміносполуки, які охоплені семантичною мережею із 9372 семантичних відношень (див. табл. 1, побудовану за методикою Н. П. Дарчук [3, с. 193]):

Таблиця 2

Кількісні характеристики семантичних відношень

№	Тип семантичних відношень	Термін А (приклад)	Термін В (приклад)	Частота реалізації семантичних відношень
1.	Рід – Вид (<i>A є родовим до B</i>)	<i>Testverfahren</i>	<i>Paralleltest</i>	1578
2.	Дисципліна (<i>A розглядається в дисципліні B</i>)	<i>klinische Psychologie</i>	<i>Psychologie</i>	1324
3.	Синоніми (<i>A синонімічний B</i>)	<i>Diskalkulie</i>	<i>Rechenschwäche, Rechstörung</i>	1185
4.	Частина – Ціле (<i>B складається з A</i>)	<i>Broca-Zentrum</i>	<i>Frontalcortex</i>	645
5.	Корелят (<i>A протилежний B</i>)	<i>positive Phase</i>	<i>negative Phase</i>	633
6.	Дивись ... (<i>про A дивись B</i>)	<i>Furcht; Schulphobie</i>	<i>Angst; Schulangst</i>	612
7.	Асоціація (<i>A асоціюється з B</i>)	<i>Paradigma</i>	<i>Lehrsatz</i>	443
8.	Аспект (<i>A розглядається в аспекті B</i>)	<i>Eigensinn</i>	<i>Persönlichkeitsmerkmal</i>	377
9.	Параметр (<i>A характеризується B</i>)	<i>kindliche Sprachentwicklung</i>	<i>Ein-Wort-Stadium</i>	328
10.	Об'єкт початковий (<i>A здійснюється над B</i>)	<i>Reflexion</i>	<i>Innenwelt</i>	301
11.	Операція / процедура (<i>для A процедурою / операцією буде B</i>)	<i>Datenerhebung</i>	<i>Beobachtung</i>	288

12.	Носій параметра (носієм параметра $A \in B$)	<i>Dorian-Gray-Syndrom</i>	<i>unreife Persönlichkeit</i>	267
13.	Відноситься до ... (A відноситься до B)	<i>Ähnlichkeit</i>	<i>Assoziationsge- setz</i>	242
14.	Імплікація (якщо A , то B)	<i>Devianz</i>	<i>Delinquenz</i>	203
15.	Метод (A із застосуванням B)	<i>Erforschung der künstlichen Intelligenz</i>	<i>Tiefenlernen</i>	184
16.	Об'єкт кінцевий (A здійснюється над B)	<i>Entwicklungstest</i>	<i>Vorschulkind</i>	165
17.	Інструмент (A із застосуванням B)	<i>Messung</i>	<i>Likert-Skala</i>	133
18.	Спосіб вираження (A виражається B)	<i>didaktische Reduktion</i>	<i>Elementarisieru- ng</i>	112
19.	Функція основна (A виражає B)	<i>Bulimie</i>	<i>Essstörung</i>	97
20.	Відношення (B зв'язує A)	<i>Chunking</i>	<i>Reize</i>	75
21.	Спосіб представлення об'єкта (A представляється через B)	<i>Barnum-Effekt</i>	<i>Neigung</i>	72
22.	Одиниця рівня (одиноцею $A \in B$)	<i>Ignoranz</i>	<i>Jerkitude</i>	47
23.	Об'єкт науки ($A \in$ об'єктом B)	<i>Historische Pädagogik</i>	<i>Allgemeine Pädagogik</i>	33
24.	Клас (A входить до класу B)	<i>Empirismus</i>	<i>Erkenntnis- theorien</i>	25

Створений тезаурус є статичною моделлю логіко-поняттєвих відношень між термінами педагогічної метамови. Найбільш значна частина термінів охоплена парадигматичними семантичними відношеннями *рід – вид, синонімія, частина – ціле, кореляти*. Таке мережеве представлення даних має не тільки суто прикладне значення, але й дозволяє глибше проникнути в логічні відношення педагогіки, точніше змоделювати аналізовану терміносистему.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що метод тезаурусного моделювання німецької педагогічної термінології з застосуванням комплексу когнітивних технологій є ефективним при вирішенні задач формалізації семантики нечітко окреслених термінологічних об'єктів, їх систематизації та уніфікації. Це особливо важливо при розробці навчальних інформаційних тезаурусів, які виступають лінгво-дидактичним інструментом формування професійної компетенції майбутнього педагога.

Перспективним вважаємо верифікацію статичної теоретичної тезаурусної моделі німецької педагогічної термінології шляхом застосування її для аналізу корпусу текстів з різних розділів педагогіки.

Список використаної літератури

1. Вийтухновская А. А. О терминологической связи тезаурусов по языкознанию и общей психологии / А. А. Вийтухновская // Проблемы библиографии, библиотековедения и детского чтения // редколл. : Н. И. Сергеева (отв. ред.) и др. – Ленинград, 1976. – С. 78–86. – (Сборник аспирантских работ ; Вып. 8) ;

Viytukhnovskaya A. A. O terminologicheskoy svyazi tezaurosov po yazykoznaniiyu i obshchey psikhologii / A. A. Viytukhnovskaya // Problemy bibliografii, bibliotekovedeniya i detskogo chteniya // redkoll. : N. I. Sergeeva (otv. red.) i dr. – Leningrad, 1976. – S. 78–86. – (Sbornik aspirantskikh rabot ; Vyp. 8)

2. Горбунов Ю. И. Семиотико-синергетические принципы тезаурусного моделирования семантического поля термина Lexicology «лексикология» / Ю. И. Горбунов // Вестник Чувашского государственного педагогического университета им. И. Я. Яковлева. – 2015. – № 2 (86). – С. 46–53 ; Gorbunov Yu. I. Semiotiko-sinergeticheskie printsipy tezaurusnogo modelirovaniya semanticheskogo polya termina Lexicology «leksikologiya» / Yu. I. Gorbunov // Vestnik Chuvashskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. I. Ya. Yakovleva. – 2015. – № 2 (86). – S. 46–53.

3. Дарчук Н. П. Термін у лінгвістичній інформатиці / Н. П. Дарчук, Л. А. Алексієнко, В. М. Сорокін // Інформаційні технології в освіті. – 2009. – № 4. – С. 191–199 ; Darchuk N. P. Termin u lnhvistychnii informatytsi / N. P. Darchuk, L. A. Aleksiienko, V. M. Sorokin // Informatsiini tekhnolohii v osviti. – 2009. – № 4. – S. 191–199.

4. Журавська В. Педагогічна освіта в Німеччині, її сучасний стан і особливості / В. Журавська, Н. М. Мирончук // Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном : зб. наук. пр. / за заг. ред. С. С. Вітвицької, Н. М. Мирончук. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 198–199 ; Zhuravska V. Pedahohichna osvita v Nimechchyni, yii suchasnyi stan i osoblyvosti / V. Zhuravska, N. M. Myronchuk // Modernizatsiia vyshchoi osvity v Ukraini ta za kordonom : zb. nauk. pr. / za zah. red. S. S. Vitvytskoi, N. M. Myronchuk. – Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2014. – S. 198–199.

5. Карась С. И. Модели представления знаний и когнитивная психология: две стороны одной медали / С. И. Карась // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2010. – № 2 (10). – С. 23–26 ; Karas S. I. Modeli predstavleniya znaniy i kognitivnaya psikhologiya: dve storony odnoy medali / S. I. Karas // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya. – 2010. – № 2 (10). – S. 23–26.

6. Лейчик В. М. Терминоведение. Предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – 4-е изд. – Москва : Книжный дом «Либроком», 2009. – 256 с. ; Leychik V. M. Terminovedenie. Predmet, metody, struktura / V. M. Leychik. – 4-e izd. – Moskva : Knizhnyy dom «Librokom», 2009. – 256 s.

7. Морозова Л. А. Терминознание : Основы и методы / Л. А. Морозова. – Москва : Прометей, 2004. – 144 с. ; Morozova L. A. Terminoznanie : Osnovy i metody / L. A. Morozova. – Moskva : Prometej, 2004. – 144 s.

8. Никитина С. Е. Тезаурус по теоретической и прикладной лингвистике : (Автоматическая обработка текста) / С. Е. Никитина. – Москва : Наука, 1978. – 376 с. ; Nikitina S. Ye. Tezaurus po teoreticheskoy i prikladnoy lingvistike : (Avtomaticheskaya obrabotka teksta) / S. Ye. Nikitina. – Moskva : Nauka, 1978. – 376 s.

9. Handwörterbuch Erziehungswissenschaft / ed. by R. Casale, S. Larcher, J. Oelkers, S. Andresen. – Weinheim : Beltz, 2009. – 924 S.

10. Lenzen D. Pädagogische Grundbegriffe / D. Lenzen. – 7 Aufl. – Rowohlt Taschenbuch, 2004. – Bd. 1 : Aggression bis Interdisziplinarität. – 800 S., Bd. 2 : Jugend bis Zeugnis. – 850 S.

11. Pädagogik // Online Lexikon für Psychologie und Pädagogik. – [Electronic resource]. – Mode of access : <http://lexikon.stangl.eu/1399/paedagogik/>

12. Tenorth H.-E. Lexikon Pädagogik / H.-E. Tenorth, R. Tippelt. – Weinheim : Beltz, 2007. – 786 S.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2018.

I. Dulepa

THESAURUS MODELLING OF GERMAN PEDAGOGICAL TERMINOLOGY

The article deals with the peculiarities of thesaurus modelling of the terminological field of the Pädagogik (Pedagogy) on the material of the German language with the use of a complex of cognitive technologies. Thesaurus modelling involves the following stages of the research: 1) to set the glossary of German pedagogical terms in the alphabetical order; 2) to analyse the definitions of the set terms of German pedagogy; 3) to make up a list of logical-semantic relations between the pedagogical terms and to find out the existing types of relations between the pedagogical concepts expressed by the terms; 4) to describe the model of the thesaurus of German pedagogical terminology. The material of the study were German terms of pedagogy and their derivatives selected from the special sources in German – pedagogical dictionaries, reference books and thesauri. The number of the units to be studied was 4852 terms and 1600 terminological combinations.

Semantic field of the term Pädagogik (Pedagogy) is modelled taking into account the semantic features forming its intensity. Component analysis of the term Pädagogik (Pedagogy) shows its functioning in two meanings – as a scientific discipline and as a practical activity. The analysis of the terminological system of modern German pedagogy makes it possible to select the following branches of it: general pedagogy; history of pedagogical science; comparative pedagogy; school pedagogy; pre-school pedagogy; pedagogy of secondary education; special pedagogy represented by defectology, corrective education, logopedics and inclusive pedagogy; social pedagogy including social work; adult education or life-long education encompassing self-education, postgraduate education and informational-educational activity; intercultural pedagogy including cross-cultural communication; professional pedagogy including professional training, school studies as a management of education and educational institutions, and related disciplines. Within these areas, it is possible to distinguish between the pedagogical specialties by the type of educational institution, subject, form of study, target group, social or political orientation.

According to the results of the component analysis of the body of German definitions the equivalent, hierarchical and associative relations between the title term of the vocabulary article and other terminological units within the framework of the modelled semantic field have been established. The most significant part of the terms is connected by such paradigmatic semantic relations: generic-aspectual relations, synonymy, part – total, correlates. Such a network representation of data has not only a purely applied value, but also allows to investigate the logical relations of pedagogy and model the analysed terminological system more exactly.

Key words: *thesaurus modelling, German pedagogical terms, component analysis, semantic relations.*

УДК 811.111'38

А. В. Зінченко

ВТОРИННІ НОМІНАЦІЇ КІЛЬКОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ПРАГМАСТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячується необхідності встановлення прагмастилістичних особливостей функціонування вторинних номінацій кількості у фрагментах публіцистичного дискурсу. Описуються лінгвокогнітивні особливості вторинного моделювання квантитативів та їх функціонування у вигляді стилістичних метафор у фрагментах публіцистичного дискурсу. Розглядається ефективність квантитативних метафор для реалізації прагматики публіцистичних текстів.

Ключові слова: вторинна номінація кількості, квантитативна метафора, стилістична метафора, лінгвокогнітивний аспект, прагматика, публіцистичний дискурс.

Категорія кількості – одна із найбільш абстрактних категорій мислення людини. Будучи універсальною логічною категорією, кількість пронизує усі сторони людської діяльності, а її зміст реалізується на усіх рівнях мовної системи, відображаючись у лінгвістичній категорії квантитативності. Мовна репрезентація кількісних відносин уже довгий час залишається у фокусі уваги вітчизняних (С. В. Баранова, О. І. Єгорова, І. К. Кобякова, С. О. Швачко) та зарубіжних учених (В. В. Акуленко, А. Вежбицька, С. А. Жаботинська, В. З. Панфілов, Л. Д. Чеснокова).

Проблема сучасної лінгвістики характеризується концентрацією уваги на дослідженні функціональних особливостей мовних одиниць, які здатні передати максимальний обсяг змісту, залучивши при цьому мінімальну кількість мовних засобів у повідомленні. Вторинні найменування кількості як вербалізатори невизначених кількісних відносин, є одним із поширених засобів мовної економії та висвітлюються у низці наукових праць (К. О. Бордюгова, С. Деннінґхауз, І. М. Івашкевич).

В умовах швидкого розвитку інформаційного суспільства комунікативні стратегії сучасних медіа постійно змінюються відповідно світової динаміки. З таких позицій, особливості функціонування вторинних найменувань кількості в газетному дискурсі потребують усебічного вивчення, що поміщає подану статтю у поле **актуальності**.

Мета полягає у висвітленні прагмастилістичних особливостей вторинних номінацій кількості (далі ВНК) в англomовному публіцистичному дискурсі. Мета передбачає виконання завдання: встановити стилістичні особливості функціонування ВНК у контексті, створеному публіцистичним дискурсом, та проаналізувати їхній прагматичний потенціал. **Об'єктом** дослідження виступають вторинні номінації кількості, а **предметом** – їхнє стилістико-прагматичне навантаження у фрагментах розглядуваного дискурсу.

Категорія кількості рефлектує кількісну визначеність об'єктів навколишньої дійсності та може вербалізуватися точно, приблизно і невизначено [5, с. 14]. За розумінням С. Деннінґхауза, людина тяжіє до візуалізації та конкретизації абстрактних кількісних властивостей явищ та предметів, які не піддаються лічбі чи вимірюванням, і просто виходять за межі людської уяви [2]. У результаті, поняття

невизначеної кількості виникає із опорою на об'єктивну дійсність у точках відліку: лексеми, які у вихідному значенні називають конкретні предмети, «квантифікуються» та отримують значення невизначеної кількості.

У поданій статті ми розглядаємо вторинні номінації кількості у фрагментах публіцистичного дискурсу, оскільки останній є показовим завдяки тісному зв'язку із рядом інших дискурсів. Беручи до уваги комунікативне навантаження медіа, важливим постає підбір ефективних мовних засобів для формування стисло, але ємного повідомлення. здатного переконати реципієнта у правильності положень.

За рахунок апеляції не до поняття, а до образу, ВНК, окрім кількісної, актуалізують також якісну семантику. Їхня полівекторність вдало сприяє розкриттю не лише кількісного, але й якісного образу, що надає додаткових переваг під час відбору мовних інструментів реалізації авторського задуму медійного повідомлення. Фрагмент публіцистичного дискурсу «*But as Republican candidates back away from him over his remarks about Mexico and immigrants, and corporate partners cut business ties, Trump has rocketed in the polls*» (The Guardian, 2015, July 05) яскраво демонструє ефективне виконання квантитативами низки важливих прагматичних функцій: аксіологічної, експресивної та емоційної.

Поряд із виконанням вищезазначених функцій, вторинним номінаціям кількості властива стилістичність, яка виявляється переважно у вживанні їх у якості прийомів увиразнення – метафор із квантитативним значенням, наприклад: *After 11 years my account was a mausoleum of old photos* (The Guardian, 2018, March 13), де вторинний квантитатив метафоричної природи перш за все використаний з метою увиразнити подання інформації у тексті.

Варто зазначити, що на сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки розгляд стилістичних прийомів з позицій когнітивістики є вельми актуальним. За авторитетною думкою Дж. Лакоффа та М. Джонсона, людське мислення є за своєю сутністю фігуральним, а функціонування мови відповідає метафоричним принципам [4, с. 46–48].

У ракурсі сучасних поглядів на природу метафори та поширення теорій про метафоричність когнітивних процесів відбулося зміщення акцентів від «метафори – взаємодії слів» до розгляду її на концептуальному рівні, коли до уваги беруться досвід реципієнта та його знання контексту, релевантні для розуміння метафори [3, с. 157]. У поданій статті ми розглядаємо стилістичні фігури як засоби розумової діяльності та форми концептуалізації навколишньої дійсності, які використовуються у публіцистичному дискурсі у функції стилістичної метафори.

Особлива наукова увага до дослідження когнітивного аспекту метафори із невизначено-кількісною семантикою була приділена К. О. Бурдюговою. Учена доводить, що квантитативна метафора є концептуальним феноменом, коли відбувається перенесення концептуалізації когнітивного образу на безпосередньо спостережуваний. У результаті, останній також концептуалізується та додається у загальну концептуальну систему певної лінгвокультури [1, с. 44].

Таким чином, метафоричному перенесенню підлягає не ізольований образ предмета, а цілісна концептуальна структура, оточена когнітивним контекстом та яка активізується у свідомості носія мови, наприклад: *Media coverage of other events that are causing more harm in the world should not be neglected at the expense of media marathons discussing the cruelties of terrorists* (The Guardian, 2015, August 01). Автор використовує ВНК *media marathons* у метафоричній функції:

образ одного фрагменту дійсності (марафонський біг) переноситься ним на інший (медіа-дискусії стосовно тероризму), забезпечуючи його концептуалізацію у когніції реципієнта завдяки аналогії до існуючої системи понять. Тим не менш, розуміння тексту та повноцінне трактування наведеної ВНК у новому контексті неодмінно вимагає від адресата додаткових знань стосовно особливостей згаданого виду спорту, відомого своєю тривалістю та виснажливістю, без якісно корисних прискорень.

У ході роботи над емпіричним матеріалом було відзначено, що найпродуктивнішою сферою-джерелом «вихідних значень» для вторинного моделювання кількісних метафор є семантичний домен «Природні феномени»: розмірність об'єктів природи стають основою для процесу суб'єктивної оцінки та формування квантитативних значень слів – номінацій невизначеної кількості.

Опрацьовані фрагменти англomовного публіцистичного дискурсу показали, що найбільш конвенційний ряд образів кількісної метафори заповнений назвами водних та повітряних об'єктів та явищ. Поширеність цього виду метафоричного моделювання квантитативів пояснюється співвіднесенням кількісних параметрів відомих усім явищ із власне самими явищами.

Досвід людини стосовно розмірності водних просторів обумовлює існування та постійне поповнення значного кластеру вторинних номінацій кількості метафоричної природи: *A British diver has captured shocking images of himself swimming through a sea of plastic rubbish off the coast of the Indonesian tourist resort of Bali* (The Guardian, 2018, March 06); *As I looked around me, I realised I was standing in an ocean of black* (The Guardian, 2018, February 20); *A river of rubbish: the ugly secret threatening China's most beautiful city* (The Guardian, 2017, March 24); *The truth is we're getting illegals in this country, drugs are flowing over that border and we need to slam it closed* (The Guardian, 2015, July 05); *And this general climate of confusion is contributing to a «vast decrease» in the pool of workers looking for employment on the nation's racetracks, says Velie* (The Guardian, 2018, February 28).

Вибірковий аналіз квантитативних метафор у газетних статтях продемонстрував, що невизначена кількість також часто асоціюється із частинами водних об'єктів, наприклад: *The three attacks in Westminster, Manchester, and now London Bridge have claimed 33 lives in total, and constitute the worst wave of atrocities to hit the UK since the London suicide bombings on 7 July 2005* (The Guardian, 2017, June 03); *Footage of relatives collapsing to the pavement as uniformed navy servicemen embraced each other was broadcast on live television, sending shockwaves across Argentina* (The Guardian, 2017, November 23); *Texas primary: Democrats see rare surge of enthusiasm in early voting. The largest counties have returned almost 10,000 more votes than for Republicans, but it is not clear the surge can turn into election wins. As Texas's political parties choose their nominees for the November midterm elections, Democrats are seeing a rare surge of enthusiasm in a state long dominated by Republicans* (The Guardian, 2018, February 28).

На відміну від «специфічних» квантитативних метафор (наприклад, вищенаведений приклад із *media marathons*), використання знайомих образів, як-от повітряних мас, видається авторам медіа-текстів вдалим, оскільки тлумачення метафор на їх основі не вимагає особливих знань та ефективно сприяє реалізації прагматики, закладеної у повідомлення: *Nobody, probably, is more surprised than Saudi Arabian Crown Prince Abdullah about the gust*

of enthusiasm that has greeted his highly tentative land-for-peace proposal for settling the Arab-Israeli conflict (The Guardian, 2002, February 28); *Lift this cloud of secrecy* (The Guardian, 2009, February 28); *There was a flurry of activity in and around Salisbury on Monday afternoon* (The Guardian, 2018, March 12); *A fetid cloud of acrimony hangs over Labour – this is the end* (The Guardian, 2016, July 15); *Jennifer Lawrence and Meryl Streep blast Harvey Weinstein for use of statements in lawsuit* (The Guardian, 2018, February 23).

Таким чином, вторинним номінаціям кількості властиве виконання стилістичної функції, яка найчастіше реалізується у застосуванні прийому метафоричного переносення. Використання лексем поза прямої референції у складі стилістичної метафори із кількісною семантикою дозволяє мовцю сформулювати нові образи та концепти за допомогою тих, які вже виникли у ході пізнання навколишньої дійсності реципієнтом.

Завдяки здатності квантитативних метафор до одночасної вербалізації кількісних та якісних характеристик реферованих об'єктів, вони вдало відповідають вимогам публіцистичного дискурсу до підбору мовних засобів вираження тексту та реалізації його прагматики. У світлі майбутніх досліджень вважаємо за необхідне продовжити дослідження вторинних номінацій кількості з метою подальшого опису їхніх лінгвокогнітивних та прагмастилістичних особливостей у межах публіцистичного дискурсу.

Список використаної літератури

1. Бордюгова К. А. Выражение значения неопределенного множества посредством метафоризации предметных имен (на материале английского, французского и русского языков) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / Ксения Александровна Бордюгова ; Московский городской педагогический университет. – Москва, 2018. – 160 с. ; Boryugova K. A. Vyrazhenie znacheniya neopredelenogo mnozhestva posredstvom metaforizatsii predmetnykh imen (na materiale angliyskogo, frantsuzskogo i russkogo yazykov) : dis. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.20 / Kseniya Aleksandrovna Boryugova ; Moskovskiy gorodskoy pedagogicheskiy universitet. – Moskva, 2018. – 160 s.

2. Дённингхауз С. Море людей и пропасть цветов. Метафоры неопределенного количества / С. Дённингхауз // Количественность и градуальность / ред. А. Киклевич. – Мюнхен : Sagner, 2001. – С. 61–75 ; Döninghaus S. More lyudey i propast tsvetov. Metafory neopredelennoho kolichestva / S. Donningkhauz // Kolichestvennost i gradualnost / Red. A. Kiklevich. – Myunkhen : Sagner, 2001. – S. 61–75.

3. Єнікєєва С. М. Алюзивні антропоніми в англomовному публіцистичному дискурсі : лінгвокогнітивний та прагмастилістичний аспекти : моногр. / С. М. Єнікєєва, Е. А. Ісмаїлова. – Запоріжжя : Просвіта, 2014. – 207 с. ; Yenikieieva S. M. Aliuzyvni antroponimy v anhlomovnomu publitsystychnomu dyskursi : linhvokohnityvnyi ta prahmastylistychnyi aspekty : monohr. / S. M. Yenikieieva, E. A. Ismailova. – Zaporizhzhia : Prosvita, 2014. – 207 s.

4. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон ; пер. с англ. А. Н. Баранова, А. В. Морозовой ; под. ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – Москва : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с. ; Lakoff Dzh. Metafory, kotorymi my zhivem / Dzh. Lakoff, M. Dzhonson ; per. s angl. A. N. Baranova, A. V. Morozovoy ; pod. red. i s predisl. A. N. Baranova. – Moskva : Yeditorial URSS, 2004. – 256 s.

5. Швачко С. О. Екстеріоризація пізнавального процесу / С. О. Швачко // Засоби квантифікації: лінгвокогнітивні аспекти: моногр. / за ред. проф. С. О. Швачко. – Суми: Вид-во СумДУ, 2007. – С. 14–21; Shvachko S. O. Eksterioryzatsiia piznavalnoho protsesu / S. O. Shvachko // Zasoby kvantyfikatsii: lnhvokohnityvni aspekty: monohr. / za red. prof. S. O. Shvachko. – Sumy: Vyd-vo SumDU, 2007. – S. 14–21.

Стаття надійшла до редакції 04.05.2018.

A. Zinchenko

**SECONDARY NOMINATIONS OF QUANTITY
IN ENGLISH JOURNALISTIC DISCOURSE:
PRAGMATIC AND STYLISTIC ASPECTS**

The article explores cognitive features of the secondary nominations of quantity functioning as stylistic metaphors in texts of the journalistic discourse. Human learning of the material world is marked by allocation of its facts and objects quantitative characteristics. Therefore, the verbalizers of the category of quantity outcome as a linguistic product of its comprehension by people.

It should be noted that in the process of communication, the linguistic cognition goes beyond the limits of the system, interpreting the quantitative properties of real objects through the instruments of metaphorical derivation. Being able to express both quantitative and qualitative characteristics, thus, allows secondary quantitatives to fulfil emotional, expressive and axiological functions.

The author emphasizes, that modern studies in cognitive linguistics consider the figures of speech as the product of thinking and conceptualization. Regarding that view, the article investigates the stylistic function specifics of quantity secondary nominations in the journalistic discourse.

It is stated that metaphors transfer one image of the object onto another, allowing its conceptualization by analogy with the existing system of notions, already possessed by the recipient. As the result, a new image with quantitative characteristics is also conceptualized and added to the general lingvocultural conceptual system.

The article reveals the investigation of the most productive sources for modelling quantity secondary nominations of the metaphorical nature. As the empirical data show, the most resourceful concepts are those, connected to «Nature Phenomena» cluster. The author outlined the following efficient nominations: water phenomena and its parts, air phenomena. It is explained that the popularity of namely those concepts lies in correlation between objects themselves and their quantitative characteristics. Moreover, all of the nature phenomena are familiar to recipients, what facilitates the process of recognizing and decoding the pragmatic message.

The author of the article emphasizes that the unique features of journalistic discourse (necessity of forming an information flow and expressing an actual opinion within the newspaper article) form rigid requirements for the selection of instruments making the text more evocative. It is concluded, that quantitative metaphors due to their connection with the basic lingvocultural concepts and functional upload, are effective means of realization the main message of the newspaper article.

Key words: *secondary nomination of quantity, quantitative metaphor, stylistic metaphor, linguistic and cognitive aspects, pragmatics, journalistic discourse.*

УДК 811.112.2'373.43

О. Е. Кирпиченко

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ НОВОТВОРІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ РЕКЛАМИ ТА ОГОЛОШЕНЬ)

У статті досліджено основні тенденції змін у лексичному складі німецької мови останніх десятиріч. Ґрунтовно проаналізовано структуру та семантику неологізмів, виявлених в оголошеннях та рекламі.

Ключові слова: словниковий склад, інновації, новотвори, неологізми, семантика, морфемна структура, словоскладання, інтернаціоналізація лексики.

Постановка проблеми. Сучасні рекламні тексти та оголошення нерідко засвідчують наявність новоутворень в мові. Для реалізації комунікативно-прагматичної мети рекламних повідомлень копірайтери застосовують різноманітні мовні засоби, які б викликали зацікавленість адресата. Саме «ключові слова» короткого тексту повинні бути яскравими, креативними і привертати увагу, тому для цієї ролі обираються неологізми.

Мета нашої роботи полягає у дослідженні неологізмів, які найчастіше використовуються творцями реклами, а також аналізі інноваційних процесів у німецькій мові. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: подати аналіз праць, у яких окреслюють інноваційні процеси німецької мови (теоретичний аспект); системно дослідити лінгвістичні новоутворення в рекламних текстах та оголошеннях (практичний аспект).

Виклад основного матеріалу. В епоху глобалізації мова постійно змінюється під впливом суспільних процесів та інших зовнішніх чинників, вона удосконалюється, а це, в свою чергу, приводить до динаміки мовного матеріалу й зумовлює еволюцію її словникового складу. Лексичний склад є найбільш рухливим та змінним компонентом мови. Виникнення нового слова пояснюється прагматичними потребами. З наявного лексичного складу завжди обирається та одиниця, яка найбільш влучно відображає речі, думки та почуття. Якщо ж таке слово відсутнє, то мовці змушені вдаватися до неологічної лексики.

Аналізуючи основні тенденції мовних змін, в першу чергу потрібно звернути увагу на дослідження структури і семантики неологізмів. Ґрунтовний аналіз дає підставу вважати, що вивчення цих утворень є однією з основних проблем сучасної лінгвістики.

Актуальність статті полягає в системному підході до дослідження словникового складу німецької мови, який визначає необхідність сьогодні вивчати лексичну систему і слово як її елемент з погляду внутрішніх і зовнішніх закономірностей, що спричиняють появу значної кількості неологізмів. Проблемам новоутворень присвячені праці відомих лінгвістів В. Девкіна, М. Кочергана, І. Пастух, Є. Розен, І. Чернишової, Р. Braun, W. Fleischer, D. Herberg та ін. [3, 8, 10, 15]. Проблема неології, зокрема неологізмів української мови, активно розв'язується сучасними мовознавцями. Так, А. Калетнік дослідила лінгвістичний статус неологізмів у художніх текстах. В лінгвістичній розвідці Н. Клименко надана особлива увага словотвірній будові неологізмів різних частин мови. Індивідуально-авторські неологізми виявила Ж. Колоїз. Д. Мазурик розкрила способи творення нових слів у сучасній українській літературній мові в 90-ті роки ХХ століття. Семантико-стилістичний потенціал нових

слів став зацікавленням О. Понамарів. Неологізмам на матеріалі мови засобів масової інформації присвячена праця О. Стишова [1, с. 473]. На жаль, вітчизняні дослідники питань лексикології не надто переймаються аналізом такого феномену як лексичні новоутворення в німецькій мові.

Оновлення словникового складу будь-якої мови, як, зокрема, і німецької є неперервним процесом. Переважну більшість інновацій сучасного словника становлять новотвори – слова, що складаються з традиційних морфем у нових комбінаціях, вони втілюють сучасні моделі будови слова. У такий спосіб неологізми сприймаються на основі німецьких традицій словотвору, їхня морфологічна структура та характер обґрунтування значення цілком входять до уявлень носіїв мови, оскільки тут йдеться про стандартне німецьке слово, яке протистоїть нав'язуванню іншомовних стереотипів.

І справді, мовний досвід людей, які добре володіють німецькою мовою, її лексикою дозволяє їм визначати семантику слова за зовнішніми ознаками – звучанням, членуванням морфемної структури: *Standort-Konkurrenz*, *Alt-Akademiker*, *Turbo-Tempo*. Уявлення про стандартність чи відхилення від стандарту слова складається на основі великої кількості аналогічно організованих «стандартних» слів, які вже відомі і широко вживаються. Насамперед стандартне німецьке слово має складатися з німецьких морфем, відповідати правилам наголосу, мати всі типові комбінації складової структури.

Проте в німецькій мові накопичилась значна кількість слів, які мають нестандартну форму: це слова іноземного походження, які можуть поєднуватися з німецькими морфемами, за правилами німецького словоскладання. Для визначення значення цих слів часто потрібні знання англійської, французької, іспанської або іншої мов: *Exzellenzinitiative*, *Ergebniscontrolling*, *Elite-Unis*: («Für ambitionierte Chemiker ist es eine ganz natürliche Reaktion an die **Elite-Uni** TU München zu gehen»), *High-Potenzial*: («Neueste wissenschaftliche Erkenntnisse werden in unserem Seminar am 07.04.2017 um 14 Uhr an **High-Potenzial** unserer Uni weitergegeben») [14].

У деяких випадках замість групи слів, що описують процес, вживається слово з іноземної мови: *Recycling* – «обробка й повторне застосування уже використаних видів сировини».

Погодьмося, що тенденція інтернаціоналізації лексики у першу чергу охоплює мову науки. Німецька мова зазнала впливу латинської, грецької, французької, англійської й інших мов, що сприяло інтернаціоналізації наукової мови.

Але, на сьогодні німецька мова зазнає значного впливу американського варіанта англійської мови. Наприклад, за останні десятиліття, в еру комп'ютеризації, були запозичені такі слова: *Software*, *Laser*, *LP*, *Hi-Fi*, *Design* тощо, які також зустрічаються в рекламі та оголошеннях: *Ob Medizin*, *Europa-Studien*, *Automobildesign*, *Wirtschaftswissenschaften oder Computervisualistik – unsere akademischen Möglichkeiten sind nahezu unbegrenzt (Universität zu Köln – 37023 Studierende)* [11].

За свідченням І. Пастух, близько семидесяти відсотків запозичень німецької мови становлять англіцизми. «Англо-американізми, розвиваючи лексичний фонд німецької мови, переплітаються із внутрішніми особливостями словникового складу і піддаються морфологічній асиміляції у мові, тобто іноземне слово підлаштовується під правила німецького правопису» [7, с. 78]. А саме, іменникам присвоюється рід, вони пишуться з великої літери.

Цікаво зауважити, що проведені наукові, а також політичні конференції, особливо на початку ХХІ століття, довели, що слова з інших мов повинні прийматися мовою-реципієнтом, якщо вони легко інтегруються у систему мови.

Тож не дивно, що необхідність застосування лексичних інновацій є органічною властивістю кожної мови. З одного боку можна задовольнити цю потребу, головним чином, за рахунок внутрішніх ресурсів своєї мови, з іншого – є інша мова як готове джерело мовного матеріалу. Одиниці цієї мови, по-перше, вже випробувані в практиці спілкування і навіть засвоюються через цю практику; по-друге, ці одиниці вже мають суспільно закріпленій зв'язок з явищами, які потребують позначення.

Цілком логічно, що, наприклад, мова залізничі Німеччини піддається впливу з двох сторін: зовнішніх факторів (інтернаціоналізація перевезень, інтернаціональний склад пасажирів) і внутрішніх (інтернаціоналізація інженерної залізничної технічної термінології), які призводять до великої кількості запозичень з англійської мови. Нікого не дивують слова та словосполучення: *Ticket, Bahn-Card, City, Call a Bike, Counter, Service Point* та інші, які широко вживаються і в рекламі, і в оголошеннях німецької залізничі.

Прикметою останнього часу стала надзвичайна популярність нових, часто екстремальних видів спорту. Такі спортивні тренди як *Inline-Skating, Rollerbiking, Sandboarding, Short-Track, Streetball, Streetdance, Streetsoccer, Streetsurfen* чи *Ultimate-Frisbee* вживаються в німецькій мові безперекладно як англійські запозичення. Наприклад, реклама курсів німецької мови: *Mehr als ein Deutschkurs! Neben engagiertem Unterricht in multikulturellen Gruppen bieten wir ein betreutes Kultur- und Freizeitprogramm. Wir organisieren auch **Inline-Skating-, Rollerbiking- und Streetbalkurse*** [11].

Таким чином, вищеозначений далеко неповний огляд явищ та процесів в німецькому суспільстві, що супроводжується аналізом актуальної лексики німецької мови, вочевидь викликані ними до мовного вжитку, однозначно підтверджує домінують соціальних чинників над лінгвальними, що, однак, в жодній мірі не зменшує інтересу лінгвістів до таких мовних одиниць. Вони виникають інколи okazіонально, не закріплюючись у мові, але можуть узуалізуватися, увійти до словникового складу, розширюючи та збагачуючи його. Однак, знову-таки передбачити долю новотвору не завжди можна, виходячи тільки з його мовних особливостей у відриві від чинників, пов'язаних із соціальною природою мови.

Достеменно відомо, що тенденція раціоналізації слововживання є найпоширенішим внутрішнім процесом сучасної німецької мови. Під раціональним або економним вживанням мови слід розуміти як прагнення передачі найбільшої кількості інформації з мінімальними мовними витратами, так і мовні зміни, що слугують мовному спрощенню. У сучасній німецькій мові ця тенденція виявляється у величезній кількості скорочень. У словнику скорочень Дудена (2005 р.) наводиться майже 50 000 національних та інтернаціональних скорочень і їхніх значень, що використовуються в німецькій мові. Поряд зі скороченнями досить поширені в мові такі слова, як *Demo, Limo, Kuli* тощо [11]. Скорочення мовних форм вираження в ХХІ столітті поширюється, зокрема, під впливом мови ЗМІ, науки, техніки, економіки й управління.

Цікаво, що протягом кількох останніх років часто ми виявляємо скорочення іменників і прикметників, у яких перша частина вживається для утворення нових слів, наприклад, *Biorhythmus, Bioladen, Euromarkt, Infopaket, Politarbeit* тощо.

Наявність великої кількості аббревіатур є відмінною рисою сучасної мови. Фактично аббревіатури та акроніми є способом вираження тенденції до економії мовних зусиль, наприклад: *GK – Gesamte Kosten* (загальні витрати), *DAAD – Deutscher Akademische Austauschdienst* (німецька служба академічних обмінів), *GmbH – Gesellschaft mit beschränkter Haftung* (ТОВ – товариство з обмеженою

відповідальністю), *GS* – *gesammelte Schriften* (збірка творів), *DFB* – *Deutscher Fussball-Bund* (німецька федерація футболу); *EDV* – *Elektronische Datenverarbeitung* (електронна обробка даних), *PC* – *Personalcomputer* (персональний компютер), *EG* – *Eurogesellschaft* (Євросоюз), тощо [14].

Всім, хто навчався у зво відомо про «академічну чверть», ті самі 15 хвилин, на які можна нібито запізнитися, чи потрібно чекати викладача. Студенти мають бути знайомі з латиною, бо на оголошенні стоятимуть «дивні» *c.t.* – *cum tempore* (лат.) – «з часом», що означає «лекція почнеться на 15 хвилин пізніше». Якщо вона почнеться своєчасно, оголошення повідомить *s.t.* – *sine tempore*. А що значить *s.s.* – *sine sensus*? – не має сенсу? Зовсім ні, студентам і професорам надається невелика перерва між заходами [11].

При цьому складові абрєвіатури являють собою перехід до літерних, складаючись із перших складів (частин складів) вихідних слів. Скорочення-контaminaції є достатньо поширеними, наприклад: *Kopla* – *Kostenplanung* (планування витрат), *Fibu* – *Finanzbuchhaltung* (бухгалтерія), *Kita* – *Kindertagesstätte* (денні ясла для дітей), *Kripo* – *Kriminalpolizei* (кримінальна поліція), *Mofa* – *Motorfahrrad* (велосипед з мотором), *Audimax* – *Auditorium maximum* (найбільша актовa зала у виші): *Nicht vergessen! Professor K hält den Vortrag im Audimax* [14].

Абрєвіатури мають необхідну простоту, дають змогу уникати небажаного ускладнення тексту й забезпечують передачу максимум інформації з мінімумом мовних зусиль, що є найбільш важливим для текстів оголошень та реклами.

У словниковому складі сучасної німецької мови нараховується біля двох тисяч слів унікальної структури – «редуплікати», тобто слова, які містять подвоєні склади чи морфєми, наприклад *Hokuspokus*, або запозичення з інших мов *BoogieWoogie*, та інші. Вигук *simsalabim* походить від латинського *similia similibus* «подібне лікувати подібним». В сучасній мові трапляється, що за нове видають «давно забуте старе» і оголошення не виключення. Для того, щоб читач звернув увагу і запам'ятав те, до чого його закликають часто застосовують знайомі з дитинства слова в новій формі, наприклад: *ein letztes Klicken des Automats, und simsalabim ist das Ergebnis fertig vor Ihnen* [11].

Ймовірно, що головною особливістю редуплікатів є їхня фонетична структура, часто з типовою для німецької мови зміною голосного (аблаутом): *Zickzack, kikeriki* (об'ява в школі: *Alle, die heute «kikeriki» gesungen haben, sind bei Herrn Direktor willkommen*).

Безперечно, можна знайти підтвердження тому, що давньогерманське аллітераційне віршоскладання продовжує існувати. В об'яві на студентській їдальні: *Backe, backe Kuchen, der Bäcker hat gerufen. An der Uni in der Mensa gibt's wie immer Pfannekuchen* [11].

Хоча редупліковані слова є в будь-якій мові, вони зрозумілі тільки носіям мови, або тим хто нею добре володіє, бо мають значну національну специфіку. І хоча, вони не є новотворами, ці слова можуть вживатися в незвичних ситуаціях, і саме в текстах оголошень на них також можна натрапити.

Щодо фразеологічних інновацій, то вони перед закріпленням у словниковому складі мови, проходять всі фази: узуалізації – акцептуалізації – лексикалізації / фразеологізації / інтеграції – та включають власне фразеологічні інновації (*nicht in Hackemacke passen* – *не по душі*) або фразеологічні одиниці із новонабутою семантикою (*an der vordersten Front stehen* – *бути в перших рядах*), модифіковані мовні форми (*Kleider machen Beute* – *від Kleider machen Leute*) та запозичення (*Law-and-Order*

Kurs): Viele Wege führen zum Ziel. Law-and-Order Kurs an unserer Hochschule hilft klugen Köpfen im internationalen Wettbewerb zu bestehen.

У фразеологізмах повною мірою та найбільш вдало й образно передані емоції, переживання, почуття мовця. Вони як найбільш динамічна частина мовної системи є знаками вторинної номінації, і процеси пізнання, концептуалізації, ментальної діяльності людини наявно відбиваються у фразеологізмах, які показують рівень думки носія мови та виступають лінгвокультурологічним компонентом [12, с. 247].

Слід зазначити, що повсякденна мова перебуває під інтенсивним впливом преси, телебачення та радіо. Однак, вона розвивається також і відштовхуючись від відомого, наприклад, переосмислюючи той чи інший фразеологічний зворот або ж утворюючи нові сталі вирази. Побутове мовлення поповнюється значною мірою завдяки молоді, яку приваблює молодіжний сленг та сучасні образні вислови. Наприклад: *Vom Wintersemester 2018 an wird die Graduiertenschule der Münchener Ludwig-Maximilians-Universität pro Jahr etwa 30 Doktoranden aufnehmen und ihnen in einem Fast-Track-Programm die für sie optimalen Entwicklungsmöglichkeiten bieten* [11].

Висновки. Як свідчить викладений матеріал, необхідність номінації нових понять та явищ, а також потреба в експресивній влучності викладеного змісту в короткому тексті оголошень та реклами зумовили входження в німецьку мову значної кількості неологізмів, а також сприяли оновленню фразеологічного фонду. Неологізми допомагають адресату звернути увагу на рекламний текст або оголошення шляхом новизни, сучасності та легкості. На такі тексти завжди звертають увагу, вони запам'ятовуються та виконують прагматичну настанову.

Список використаної літератури

1. Арешенкова О. Ю. Неологізми як засіб увиразнення рекламних текстів / О. Ю. Арешенкова // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2013. – Вип. 9. – С. 473–479; Areshenkova O. Yu. Neolohizmy yak zasib uvyraznennia reklamnykh tekstiv / O. Yu. Areshenkova // Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. – 2013. – Vyp. 9. – S. 473–479.

2. Горбач О. В. Позамовні чинники появи складних неологізмів (на матеріалі лексики маркетингу сучасної німецької мови) / О. В. Горбач // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Л. Українки. Філологічні науки. Ч. 1 : Мовознавство. – 2011. – Вип. 5 (1). – С. 104–107; Horbach O. V. Pozamovni chynnyky poiyavy skladnykh neolohizmiv (na materialі leksyky marketynhu suchasnoi nimetskoї movy) / O. V. Horbach // Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu im. L. Ukrainky. Filolohichni nauky. Ch. 1 : Movoznavstvo. – 2011. – Vyp. 5 (1). – S. 104–107.

3. Девкин В. Д. Язык и юмор : моногр. / В. Д. Девкин ; под ред. И. П. Амзараковой. – Абакан : Хакасское книжное издательство, 2015. – 208 с. ; Devkin V. D. Yazyk i umor : monogr. / V. D. Devkin ; pod red. I. P. Amzarakovoy. – Abakan : Khakasskoe knizhnoe izdatelstvo, 2015. – 208 s.

4. Кирилюк М. А. Лексичні новотвори німецької мови початку ХХІ ст. в системі неологізмів / М. А. Кирилюк // Мовні і концептуальні картини світу. – 2009. – Вип. 26. – С. 43–47; Kyryliuk M. A. Leksychni novotvory nimetskoї movy rochatku ХХІ st. v systemi neolohizmiv / M. A. Kyryliuk // Movni i kontseptualni kartyny svitu. – 2009. – Vyp. 26. – S. 43–47.

5. Кирилюк М. Інновації в лексиці німецької мови початку XXI ст. / М. Кирилюк // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер. : Філологічні науки. – 2010. – Вип. 89 (3). – С. 53–57 ; Kyryliuk M. Innovatsii v leksytsi nimetskoï movy pochatku XXI st. / M. Kyryliuk // Naukovi zapysky [Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]. Ser. : Filolohichni nauky. – 2010. – Vyp. 89 (3). – S. 53–57.

6. Моїсеєва Н. Мовні та позамовні фактори неологізації лексичного складу німецької мови / Н. Моїсеєва // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер. : Філологічні науки (Мовознавство). – 2011. – Вип. 96 (1). – С. 587–590 ; Moisieieva N. Movni ta pozamovni faktory neolohizatsii leksychnoho skladu nimetskoï movy / N. Moisieieva // Naukovi zapysky [Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]. Ser. : Filolohichni nauky (Movoznavstvo). – 2011. – Vyp. 96 (1). – S. 587–590.

7. Пастух І. Німецький сленг : інтегративні особливості неологізмів сьогодення / І. Пастух // Мандрівець. – 2010. – № 4. – С. 76–79 ; Pastukh I. Nimetskyi slenh : intehratyvni osoblyvosti neolohizmiv sohodennia / I. Pastukh // Mandrivets. – 2010. – № 4. – S. 76–79.

8. Розен Е. В. Как появляются слова? Немецкая лексика: история и современность / Е. В. Розен. – Москва : МАРТ, 2000. – 156 с. ; Rozen Ye. V. Как royavlyayutsya slova? Nemetskaya leksika : istoriya i sovremennost / Ye. V. Rozen. – Moskva : MART, 2000. – 156 s.

9. Слаба О. В. Актуальні проблеми розвитку неологічної лексики в сучасній німецькій мові / О. В. Слаба // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету : Філологія, педагогіка, психологія. – 2014. – Вип. 29. – С. 110–114 ; Slaba O. V. Aktualni problemy rozvytku neolohichnoi leksyky v suchasniï nimetskiiï movi / O. V. Slaba // Naukovyi visnyk kafedry YuNESKO Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu : Filolohiia, pedahohika, psykhologhiia. – 2014. – Vyp. 29. – S. 110–114.

10. Степанова М. Д. Лексикология современного немецкого языка : учеб. пособ. / М. Д. Степанова, И. И. Чернышева. – Москва : Академия, 2003. – 256 с. ; Stepanova M. D. Leksikologiya sovremennogo nemetskogo yazyka : ucheb. posob. / M. D. Stepanova, I. I. Chernysheva. – Moskva : Akademiya, 2003. – 256 s.

11. Так «тикает» Гемания [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.magazine-deutschland.de>

12. Телия В. Н. Культурно-языковая компетенция: ее высокая вероятность и глубокая сокровенность в единицах фразеологического состава языка / В. Н. Телия // Культурные слои во фразеологизмах и в дискурсивных практиках / отв. ред. В. Н. Телия. – Москва : Яз. славян. культуры, 2004. – С. 19–30 ; Teliya V. N. Kulturno-yazykovaya kompetentsiya: ee vysokaya veroyatnost i glubokaya sokrovennost v edinitsakh frazeologicheskogo sostava yazyka / V. N. Teliya // Kulturnye sloi vo frazeologizmakh i v diskursivnykh praktikakh / otv. red. V. N. Teliya. – Moskva : Yaz. slavyan. kultury, 2004. – S. 19–30.

13. Dobrovól'skij D. Idiome im mentalen Lexikon. Ziele und Methoden der kognitivbasierten Phraseologieforschung. – Trier : WVT, Wissenschaftlicher Verl. Trier, 1997. – 390 s.

14. Duden – Das Wörterbuch der Abkürzungen : Über 50.000 nationale und internationale Abkürzungen und Kurzwörter mit ihren Bedeutungen / A. Steinhauer, J. Werlin. – Duden, 2005. – 480 s.

15. Ehmman H. Affengeil : ein Lexikon der Jugendsprache / H. Ehmman. – München : Verlag C. H. Beck, 1996. – 156 s.

16. Glück H. Gegenwartdeutsch / H. Glück, W. Sauer. – Stuttgart : Metzler, 1997. – 200 S.

17. Herberg D. Neologismen in der deutschen Gegenwartssprache. Probleme ihrer Erfassung und Beschreibung / D. Herberg // Deutsch als Fremdsprache. – 2002. – № 4. – S. 195–200.

18. Jakob K. Jugendkultur und Jugendsprache / K. Jakob // Deutsche Sprache. Zeitschrift für Theorie und Praxis. Freiburg. – 1998. – № 32. – S. 320–327.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2018.

O. Kyrpychenko

NEW WORDS IN GERMAN AND PECULIARITIES OF THEIR FUNCTIONING (BASED ON TEXTS OF ADVERTISING AND ANNOUNCEMENT)

The article studies the main trends of modification of German lexis of past decades. It thoroughly analyses the structure and the semantics of neologisms of advertisements and announcements.

Due to the mechanisms of globalization the language is modified under the influence of social and other external factors. It leads to its improvement, and consequently to the continuous development, and determines the evolution of its vocabulary. Modern advertising texts and announcements more often contain a large number of new words in the language.

Modern models of a word formation are built with 'traditional' morphemes used in new combinations. Thus, neologisms are easily assimilated on the basis of German word formation and their morphological structure and characteristics of meaning can be fully accepted by native speakers.

On the other hand, we can observe a group of words with unusual form structure, derived from foreign languages that can combine with German morphemes according to the rules of the German language word formation templates: Exzellenzinitiative, Ergebniscontrolling, Elite-Unis.

The article states that even some mentioned phenomena and processes in German society can significantly affect most actively functioning German wick that proves the dominant role of social factors. Sometimes new words function occasionally but likewise the language can accept them to enrich the vocabulary.

The most important trend of the modern German language is rational usage of the words in their contracted forms.

There are approximately 2, 000 'reduplicates', words with unique phonetic structure, frequently typical for German vowel change (ablute). They can function in unusual situations.

Phraseologies have first to be used in the language, then be accepted, and then become a part of the vocabulary in their new meaning. These are set phrases or phrases with new semantics, modified linguistic forms and borrowings.

To summarize, the necessity to nominate new concepts and phenomena, as well as the need for the expressive meaning of the content in a short text of announcements and advertisements, resulted in the inclusion of a large number of neologisms in German and also contributed to the updating of the phraseological fund. Neologisms help the recipient to pay attention to an advertising text or announcement by its novelty, modernity and easy usage.

Key words: *vocabulary, innovations, new forms, neologisms, semantics, morpheme structure, word formation, internationalization of lexis.*

УДК 811.161.2'367.633

Н. В. КИСЛА

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ІНТЕНЦІЙНИХ ПРИЙМЕННИКІВ – НОСІЇВ СЕМАНТИКИ 'КОРИСТЬ', 'ШКОДА', 'ДОГОДА'

У статті проаналізовано інформативно достатні прийменники мети, які належать до групи лексичних одиниць, об'єднаних інваріантним значенням 'мета-присвята' й репрезентованих такими конкретними семантичними відмінками, як 'мета-користь' (на користь + Subst₂, на благо + Subst₂, для блага + Subst₂, в інтересах + Subst₂, на пожиток + Subst₃, з / із розрахунком на + Subst₄, з / із розрахунку на + Subst₄, у виправдання + Subst₂), 'мета-догода' (в / у угоду + Subst₃, на угоду + Subst₃, на вгоду + Subst₃, на вміху / уміху + Subst₃, на радість + Subst₃), 'мета-шкода' (на біду + Subst₃, на горе + Subst₃, на зло + Subst₃, на сміх + Subst₃, на шкоду + Subst₃, на шкоду + Subst₂, на лихо + Subst₃); визначено їхні внутрішньосистемні семантичні зв'язки; окреслено особливості функціонування.

Ключові слова: прийменник, мета, власне мета, мета-присвята, мета-користь, мета-шкода, мета-догода.

Проблема прийменникової семантики знайшла належне висвітлення в українському мовознавстві. Досить згадати праці Г. Балабан, І. Вихованця, А. Колодяжного, І. Мейзерської та ін. Г. Балабан дослідила препозиціоналізацію нових форм та словосполук в українській літературній мові кінця ХХ – початку ХХІ сторіч [1]. І. Вихованець найповніше проаналізував прийменникову систему української мови, зокрема спільні й диференційні семантико-граматичні ознаки прийменникових форм, механізм їх творення та особливості функціонування [2; 3]. А. Колодяжний ґрунтовно схарактеризував семантичний розвиток прийменникових конструкцій у мові, приділивши виняткову увагу прийменниковим структурам із найпоширенішими первинними прийменниками, їхній синонімії [4]. Роботи І. Мейзерської присвячені лексикографічному інтерпретуванню прийменників [6]. Недостатньо вивченим, однак, залишається питання адвербіальної прийменникової семантики, зокрема інтенційної.

Метою пропонованої розвідки є значеннєва диференціація інтенційних прийменників з інваріантними семами 'користь', 'догода', 'шкода', установлення семантичних зв'язків між ними.

Для виконання поставленої мети визначено такі **завдання**: 1) вирізнити з корпусу прийменників мети одиниці зі значенням користі, угоди, шкоди; 2) з'ясувати семантичні особливості кожної з названих груп прийменників; 3) розкрити синтагматичні та парадигматичні відношення, які існують між ними.

Важливо наголосити передусім на тому, що прийменникова система української мови перебуває в постійному розвитку. За останні роки її суттєво поповнили нові складені одиниці. З огляду на це точну кількість прийменників у сучасній українській мові установити не видається можливим. Так, І. Вихованець, поділяючи прийменники на первинні та вторинні, називає 218 одиниць (54 первинних та 164 вторинних) [2, с. 61–63], а виокремлюючи їхні семантичні типи, – 221 прийменник (137 просторових, 38 темпоральних, 46 логічних) [2, с. 201–222]. Н. Куц додає до цього лексичного корпусу ще понад 600 прийменникових одиниць [5, с. 90–95]. У «Словникові українських прийменників» проаналізовано аж 1705 прийменників

та їхніх еквівалентів, розподілено їх за 16 лексико-семантичними групами [7, с. 10–13]. Ця кількість не є сталою, позаяк у процесі розвитку мови шляхом препозиціоналізації постійно виникають нові приєменникові одиниці.

Що ж до лексем із цільовою семантикою, то їх, за аналізованими лексикографічними джерелами, 15 приєменників (*в / во / у + Subst₄, від + Subst₂, для + Subst₂, до + Subst₄ (діал.), до + Subst₂, з / зі / зо / із / с + Subst₅, за + Subst₄, за + Subst₅, задля + Subst₂, замість / замість / замість / замість / місто /, мість / намість / намість + інф., заради + Subst₂, на + Subst₄, о + Subst₄ (засм.), під + Subst₄, по + Subst₄, по + Subst₆, про + Subst₄, ради + Subst₂*) та понад 70 приєменникових еквівалентів (*в ім'я + Subst₂, в інтересах + Subst₂, в обмін на + Subst₄, в обхід + Subst₂, во ім'я + Subst₂, для блага + Subst₂, з / із метою + Subst₂, з / із метою + інф., з / із розрахунком на + Subst₄, з / із розрахунку на + Subst₄, за покликом + Subst₂, на біду + Subst₃, на благо + Subst₂, на вгоду + Subst₃, на виконання + Subst₂, на випадок + Subst₂, на віддяку за + Subst₄, на відзнаку + Subst₂, на зустріч + Subst₃, на втіху + Subst₃, на горе + Subst₃, на довершення + Subst₂, на угоду + Subst₃, на доказ + Subst₂, на допомогу + Subst₃, на заміну + Subst₂, на захист + Subst₂, на згадку про + Subst₄, на здобуття + Subst₂, на зло + Subst₃, на зміну + Subst₂, на знак + Subst₂, на користь + Subst₂, на ознаменування + Subst₂, на пам'ять про + Subst₄, на підкріплення + Subst₃, на підтвердження + Subst₂, на підтримку + Subst₂, на подяку за + Subst₄, на пожиток + Subst₃, на поміч + Subst₃, на предмет + Subst₂, на радість + Subst₃, на славу + Subst₂, на славу + Subst₃, на сплату за + Subst₄, на спогад + Subst₂, на спогад про + Subst₄, на спомин + Subst₂, на спомин про + Subst₄, на сторожу + Subst₂, на честь + Subst₂, на шкоду + Subst₂, на шкоду + Subst₃, під покриття + Subst₂, у боротьбі з / із / зі + Subst₅, у виконання + Subst₂, у виправдання + Subst₂, у відшкодування + Subst₂, у / в гонимві за + Subst₅, у / в компенсацію + Subst₂, у / в надії + інф., у / в надії на + Subst₄, у / в напрямку + Subst₂, у / в настанову + Subst₃, у / в пам'ять + Subst₂, у / в пам'ять про + Subst₄, у / в погоні за + Subst₅, у / в пошуках + Subst₂, у / в протистоянні + Subst₃, у / в протистоянні з / із / зі + Subst₅, у / в ракурсі + Subst₂, у / в рахунок + Subst₂, у світлі + Subst₂*). Більшість приєменникових еквівалентів уживаються у значенні приєменника, а це засвідчує те, що вони мають відповідники з-поміж власне-приєменників і водночас фокусують у собі додаткові значеннєві відтінки. Окремі приєменникові еквіваленти постають у функції приєменника, виявляючи таку особливість: вони можуть бути еліпсовані без заміни на власне-приєменник, а значення висловлення внаслідок такої трансформації не зазнає змін.

Традиційно приєменники із семантикою мети поділяють на дві групи: власне мети та мети з відтінком присвяти. З-поміж тих, що належать до другої групи, чільне місце посідають одиниці з семантичним відтінком користі, угоди та шкоди. Іntenційні приєменники семантичних груп користі й угоди часто пов'язані між собою синонімічними зв'язками, а з приєменниками семантичної групи шкоди – антонімічними. Серед приєменників-репрезентантів відношення мети-користі, мети-угоди та мети-шкоди, пріоритетна роль відведена тим, які поєднуються з давальним відмінком іменників та їхніх субститутів – займенників. Периферію становлять конструкції з родовим відмінком. Усі вони корелюють із адвербіалізованими приєменниково-іменниковими формами (аналітичними прислівниками) [3, с. 332].

Згідно зі «Словником української мови», «користь – добрі наслідки для кого-, чого-небудь; матеріальна вигода для кого-небудь; прибуток» [10, с. 290]. Тож групу мети-користі сформували приєменники, які є носіями відповідної семантики й мають

позитивний емотивний відтінок: *на користь* + *Subst₂*, *на благо* + *Subst₂*, *для блага* + *Subst₂*, *в інтересах* + *Subst₂*, *на пожиток* + *Subst₃*, *з / із розрахунком на* + *Subst₄*, *з / із розрахунку на* + *Subst₄*, *у виправданні* + *Subst₂*.

Прийменник *на користь* + *Subst₂*, як зафіксовано у «Словникові українських прийменників» [7, с. 187], є прийменниковим еквівалентом у значенні прийменника, носієм об'єктно-цільової семантики. І. Мейзерська зараховує його до прийменників мети [6, с. 215]. Значення цієї лексичної одиниці безпосередньо залежить від семантики мотивувального іменника *користь* і вживається на позначення 1) особи, предмета, на користь, заради яких відбувається якась дія, 2) вигоди, позитивного результату, який приносить та або та дія, 3) особи, предмета, на захист яких щось висловлено чи здійснено якусь дію. Роль основного носія валентності в реченнях, де прийменник уживається на позначення особи чи предмета, на користь яких відбувається певна дія, виконують дієслова зі значенням стеження (*шпигувати, стежити, слідкувати*), різних видів діяльності (*працювати, трудитися, діяти*), позбавлення, втрати (*банкрутувати, розорятися, втрачати*), а також усталені сполуки на зразок *знімати кандидатуру, поступатися місцем, поступатися інтересами*. Іноді цю роль можуть перебрати на себе девербативи – найменування видів діяльності (*шпигунство, банкрутство, діяльність*). Припредикатну позицію найчастіше обіймають іменники – географічні назви (*Японія, Україна, Китай*), назви установ (*Центральне Розвідувальне Управління, Верховна Рада України, Дитячий фонд ООН*), конкретних людей (*Павло, Платон, Оксана*), сукупностей людей (*сім'я, натовп, група*), рідше – субстантиви на позначення абстрактних понять (*свобода, незалежність, політика*): – *Ви шпигували на користь Японії? (І. Багрянний); Посередині всіх цих брудних папірців Геннадій поклав фотокопії зобов'язання Альошина працювати на користь Центрального Розвідувального Управління США... (М. Дашкієв); А тепер, так їй здавалося, головне – згуртуватись і працювати на користь політичної свободи та перебудови суспільства (В. Дрозд); Знімаю свою кандидатуру на користь Павла Пече... (М. Гримич); Коли б рік тому Павлові уявилась така теоретично можлива ситуація «трикутника кохання», він, не завагавшись ані на мить, сказав би, що, звичайно ж, поступиться місцем на користь Платона (М. Дашкієв); Адже за все своє свідоме життя він жодного разу не поступився інтересами служби на користь своєї сім'ї! (Ю. Дольд-Михайлик); Пункт шостий – шпигунство на користь Японії (І. Багрянний).* У конструкціях із семантичним описом «повідомлення про вигоду, позитивний результат, який приносить певна дія» роль детермінованого члена регулярно виконують дієслова зі значенням присвоєння (*забирати, привласнювати, присвоювати*), іменники – номінування видів діяльності (*ампутація, привласнення, діяльність*), а функцію детермінувального – субстантиви на позначення назви установ, організацій (*океанарій, цукрозавод, університет*): *А сьогодні Платон прийшов роздратований і одразу ж напосівся на Павла за те, що той забирає з сектора психофізики ще дві штатні одиниці на користь океанарія (М. Дашкієв); ... план хірургічної ампутації одного з корпусів лікарні на користь цукрозаводу ускладнюється (Люко Дашвар).* У синтаксичних структурах, які передають інформацію про осіб, предмети, на захист яких щось висловлено чи здійснено якусь дію, значення користі реалізують сполуки з детермінованими дієсловами, об'єднаними семами 'мовлення', 'засвідчення' (*говорити, свідчити, підписатися*) та детермінувальними іменниками, що називають людей за різними ознаками (*Кирило, удова, сирота*): *Ну, посвідчу я на користь Кирила Копила, п'янички і перелюбника, захланного чоловічка... (Ю. Мушкетик); Коли Василь Іванович Григорович пропонує підписатися на користь удів та сиріт художників, усі одностайно підтримують це... (О. Іваненко).*

Прийменник *на благо* як компонент прийменниково-субстантивної конструкції *на благо + Subst₂* у «Словникові українських прийменників» потрактовано як прийменниковий еквівалент у значенні прийменника, що є носієм цільово-причинової семантики [7, с. 168]. І. Мейзерська розглядає його з-поміж об'єктних прийменників, які вживаються «на позначення особи (осіб), установ, заради яких, для добробуту яких щось робиться» [6, с. 214]. Г. Балабан кваліфікує його як функційний еквівалент прийменника зі значенням присвяти [1, с. 115]. Розбіжності в потрактуванні семантичної групи цього прийменника зумовлені полісемантизмом первинного прийменника *на*, який входить до складу вторинного прийменника. Він перебуває у синонімічних зв'язках з прийменником *на користь + Subst₂*. Роль головного компонента в конструкціях з прийменником *на благо* виконують дієслова зі значенням різних видів діяльності (*працювати, служити, використовувати*), передачі, позбавлення (*давати, позбуватися, передавати*), фазовості (*розпочинати, закінчувати, продовжувати*), а також девербативи – найменування видів діяльності (*праця, діяльність, служба*). Функцію залежного члена – іменники – географічні назви (*Візантія, Україна, Японія*), найменування сукупності живих істот (*народ, людство, родина*): – *Всевишній благословив тебе, він принесе тобі здоров'я, дасть довгі літа життя на благо Візантії й усього світу* (С. Склярєнко); *Твоя справа вірна, ти чесно працюєш на благо народу...* (О. Гончар); *Говорили, що настав час послужити на благо всієї родини* (І. Роздобудько); *І все ж я терпляче збирав факти, думаючи про те, що коли не я, так хтось інший використає їх на благо людства...* (М. Дашикієв); – *За згодою старійшин родів і на благо люду тиверського розпочинаю суд над головниками, що вкоротили віку жерцєві Жадану* (Д. Міщенко); *А де праця, праця на користь людськості, правди, на користь чогось святого, великого, про віщо я так мріяв колись, читаючи книги?* (А. Тесленко); *Вона в той час забула й про курси, і про вищу науку, і за свої заміри, і за діяльність на користь людськості, бо тільки почувала, що її щось душить коло серця* (І. Нечуй-Левицький).

Ізофункційний до попереднього прийменник *для блага + Subst₂* має цільове значення без додаткових об'єктних, причинових чи інших відтінків, що спричинене семантикою первинного власне цільового прийменника *для* як компонента вторинного прийменника. Основним носієм валентності є дієслова із семантикою буття (*існувати, жити, животіти*), творення, різних видів діяльності (*робити, готуватися, здійснювати*), мовлення (*брехати, говорити, розповідати*), порушення релігійно-моральних норм (*грішити, спокушати, провинитися*), позбавлення, передачі (*віддати, поступитися, забрати*) тощо. Типовим заповнювачем синтаксичної позиції справа від предиката є іменники – найменування територій (*Україна, Річ Посполита, держава*), сукупностей живих істот (*люди, людство, народ*): *Торговля існує для блага держави, а значить і для блага народу* (Л. Скрипник); *А це вже само по собі є великою справою, яку він робить для блага Речі Посполитої* (Ю. Сорока); *Мама сказала: «Пам'ятай, ти є українка, ти повинна гордитися тим і все робити для блага України»* (Н. Попович); *І все те готується для блага людей...* (О. Бердник); *Не про священиків, а про попів, які дбають лише про своє черево й гроші, забуваючи про спасіння душі тих, хто грішить з волі бога і для блага держави* (О. Зима); *Уряд бреше для блага свого народу* (П. Загребельний).

Семантика прийменника *в інтересах + Subst₂* мотивована значенням іменникового компонента *інтерес* – ‘користь, вигода, прибуток’ [10, с. 37]. Роль головного компонента в конструкціях з аналізованим прийменником можуть виконувати 1) дієслова зі значенням повідомлення (*повідомляти, доповідати,*

сповіщати), конкретної фізичної дії (робити, писати, випробовувати), а також дієслівні словосполучення на зразок відсувати кордони, нести лад, піти на уступки: *А це знаю тільки я, прошу відзначити, що я повідомляю це зовсім добровільно, в інтересах судочинства... (Р. Самбук); Якщо я писав допис, то робив це в інтересах справедливості (Григорій Тютюнник); Вони, японки, були певні, що й наш Заболотний ... кривна рідня тому знаменитому мікробіологу Заболотному, який свого часу в Індії рятував людей від чуми та холери і в інтересах науки на собі випробовував дію збудників тих хвороб... (О. Гончар); Його розбирала цікавість, як виглядає обіцяна влада, що несе справедливий лад в інтересах трудівників (О. Дроздов); Держава від цього матиме великі вигоди: очищається від зарази та в інтересах власної безпеки відсуває кордони (О. Палійчук); Однак в інтересах своїх дітей ви повинні піти на уступки (В. Винниченко); 2) прислівники, що виражають потребу, необхідність, доцільність (потрібно, необхідно, доцільно): *І ще пухнути будем, якщо влада не вживе заходів та правильно не розв'яже аграрного питання так, як то потрібно в інтересах держави (А. Головка); Та й це потрібно в інтересах політики (Ю. Мушкетик); 3) віддієслівні іменники (використання, здійснення, робота): *Це щось мовби ті мільярди нейронів головного мозку, але не біологічна структура, а кристалічні решітки з мікроантенами вловлювання і передавання вловленої енергії в центри, де вона генеруватиметься і акумулюватиметься для використання в інтересах людства (П. Загребельний). Часто прийменник в інтересах + Subst₂ використовують в еліптичних реченнях з непербалізованими дієсловами зі значенням здійснення, виконання (робиться, відбувається, здійснюється) або предикативними словами зі значенням зумовленості, необхідності, доцільності (треба, потрібно, можна) у функції присудка за наявністю чи відсутністю другої частини складеного присудка: *– А кажуть: усе те – в інтересах народу (Л. Тендюк); Он і тоді, коли уряд Англії американцям в аренду здавав острів Дієго-Гарсія, то запевняв, що це – тільки для мирних цілей і в інтересах народу (Л. Тендюк); Це в інтересах її батьків (Ю. Винничук); Упертий чоловік, не хотів показувати історію хвороби, довелося розповісти про незвичайну здатність Полі, доводити, що це в інтересах науки (В. Бережний). Залежним компонентом в описаних конструкціях можуть бути іменники – найменування істот (трудівники, діти, батьки), їх сукупностей (народ, людство, група), територій (держави, район, область), чий інтерес відстоюється, або ж субстантиви – номени дій (безпека, судочинство, здійснення), абстрактних понять (справедливість, політика, наука), що вможливають реалізацію певної дії, досягнення мети.****

Прийменник *на пожиток* + Subst₃ належить до рідковживаних у сучасній українській мові й експлікує значення 'на користь, на благо, для блага когонебудь' [11, с. 776]. Його значення детерміноване семантикою субстантива *пожиток* – 'добрі, сприятливі наслідки від когонебудь, чогонебудь; користь' [11, с. 776]. Він належить до прийменникових еквівалентів, які вживаються у значенні прийменника [7, с. 191]. Основним носієм валентності є дієслова на позначення впливу на об'єкт (*обертати, діяти, перетворити*), фізичного буття (*жити, існувати, животіти*), початку біологічного існування (*народитися, привести, вивести*), споживання їжі, напоїв (*пити, їсти, споживати*) тощо. Припредикатну позицію регулярно заповнюють іменники – найменування істот (*людина, дівчина, пані*), територій (*країна, область, держава*). Особливістю аналізованого прийменника є те, що залежні слова можуть перебувати як у постпозиції, так і в препозиції до нього, що свідчить про активний процес препозиціоналізації: *Ні, брате, – тепер найвища, найкраща наука – вміти чесно жити на пожиток бідним, а не на їх нужду! (І. Франко); Славний родився будз,*

ватагові на втіху і на пожиток людям... (М. Коцюбинський); П'ю за працю на пожиток країні нашій, панове! (М. Коцюбинський).

Прийменники з / із *розрахунком на* + *Subst₄*, з / із *розрахунку на* + *Subst₄* реалізують семантику 'користь, одержання якої-небудь вигоди'. Ці прийменникові еквіваленти зі значенням прийменника не відрізняються між собою щодо наповнюваності з боку головного та залежного компонентів. У ролі носія валентності регулярно вживаються прислівники з семантикою мети (*спеціально, навмисно, умисно*), дієслова зі значенням несамотійного переміщення в просторі (*поставити, привезти, покласти*), творення (*робити, створити, виготовити*), засекречення (*шифрувати, кодувати, засекречувати*) та утворені від таких вербативів дієприкметники (*поставлений, створений, засекречений*) і предикативні форми на -но, -то (*дано, поставлено, здійснено*). Роль детермінувального члена виконують іменники – назви дій та процесів (*життя, існування, виховання*), подій (*випадок, свято, дійство*), сукупностей живих істот (*публіка, студентство, молодь*), абстрактних понять (*розвиток, дружба, майбутнє*): *Таких стояків було тут кілька – спеціально з розрахунком на життя за умов невагомості (В. Владко); Цю шафу ми поставили тут з розрахунком на неймовірний випадок (М. Грублаїні); ...це все поспіль представники старшого покоління, ще з радянських часів звиклого працювати в умовах тотальної несвободи і шифрувати свої думки езопівською мовою з розрахунку на публіку... (О. Забужко); ...Тобі цей примат дано з розрахунку на майбутнє, а вбиваючи природу, ти автоматично позбавляєш себе цього права... (О. Палійчук).*

До прийменників зі значенням мети-користі зараховуємо прийменниковий еквівалент, що вживається у функції прийменника, у *виправдання* + *Subst₂* [7, с. 314]. Його значення мотивоване семантикою колишнього повнозначного компонента *виправдання* – 'те, чим можна виправдати, вибачити кого-небудь', 'визнання невинним', 'доведення можливості, допустимості чого-небудь' [8, с. 458–459]. У реченні він поєднується з дієсловами пропонування (*висувати, пропонувати, рекомендувати*), мовлення (*сказати, говорити, шептати*) в ролі головного компонента та залежними іменниками на позначення подій (*переворот, війна, дійство*), живих істот (*Толик, батько, учитель*): *Це взагалі та позитивна сторона всяких великих суспільних катастроф, яку здавна висували у виправдання переворотів і війн їх прихильники (М. Грушевський); А Маня його зовсім не лякається: скаже щось у виправдання Толика – гнів проти неї обертається (М. Мачківський).*

Групу прийменників на вираження мети-догоди формують прийменникові еквіваленти зі значенням прийменника *на угоду* + *Subst₃*, *на вгоду* + *Subst₃*, *на втіху* + *Subst₃*, *на радість* + *Subst₃*, зафіксовані у «Словникові українських прийменників». Є всі підстави додати до них варіанти зазначених прийменників *в / у угоду* + *Subst₃*, *на втіху* + *Subst₃*, що активно побутують у художніх текстах та розмовному мовленні.

Семантика прийменників *в / у угоду* + *Subst₃*, *на угоду* + *Subst₃*, *на вгоду* + *Subst₃* пов'язана зі значенням субстантива-мотивата *догода* – 'вчинки, дії, спрямовані на те, щоб зробити кому-, чому-небудь приємність, викликати в когось прихильність; зручність, вигода' [9, с. 341]. Форму *на (у, в) угоду* зафіксовано у Словникові української мови як стійку сполуку зі значенням 'намагаючись догодити кому-небудь' [9, с. 341]. Як прийменникові еквіваленти, уживані зі значенням прийменника з цільово-причиноюю семантикою, у «Словникові українських прийменників» подано прийменникові одиниці *на угоду* + *Subst₃* [7, с. 183] і *на вгоду* + *Subst₃* [7, с. 169]. Вони перебувають між собою у відношенні ізофункційності й надають значенню присвяти негативного емотивного відтінку. Роль основного носія валентності у конструкціях

із зазначеними прийменниками можуть виконувати дієслова на позначення творення (*творити, робити, працювати*), виправлення (*корегувати, виправляти, правити*), конкретної фізичної дії руйнівного характеру (*гвалтувати, розпиляти, стратити*), вимоги (*вимагати, домогтися, наполягати*), ментальної діяльності (*забути, пригадувати, пам'ятати*), позитивного або негативного психоемоційного стану (*посміхатися, страждати, плакати*). Припредикатну позицію обіймають іменники віддієслівного походження, які називають наукові поняття (*ідеологія, категорія, швидкість*), дії і процеси (*думка, вимога, влада*), назви сукупностей предметів зі значенням збірності (*гроші, фінанси, долари*), істот (*султан, лях, фотограф*): *Творив на угоду ідеології...* (Є. Кононенко); *...все, що в неї було, робилось для нього і в угоду всім його вимогам* (Л. Козут); *...але я не знаю її причини, заради якої мав би корегувати цю дійсність на угоду* усталеній думці (В. Слпчук); *Як це страшно, коли доводиться гвалтувати в собі Людину на угоду грошам!* (О. Зима); *Він, Онисько, з народження соборник і розпиляти себе на дві рівні половини на угоду мертвій, людоджерній літері він не годен!* (Е. Андієвська); *Схопили підступно і наказали стратити на угоду султанові!* (В. Малик); *Її забули на угоду чоловікам...* (О. Захарченко); *Ось вже зараз він на угоду ляхам вимагає, щоб я покарав Антона Ждановича...* (Ю. Мушкетик); *...він посміхався на угоду фотографові* (В. Савченко).

Ізофункційні прийменники *на втіху* (*утіху*) + *Subst₃*, *на радість* + *Subst₃* надають значенню угоди позитивного емотивного відтінку. Їхнє значення безпосередньо пов'язане зі значенням іменників-мотиватів *втіха* (*утіха*) – ‘почуття радості, задоволення’ [13, с. 513] і *радість* – ‘почуття задоволення, втіха, приємність’ [12, с. 436]. Уживаються аналізовані прийменники з дієсловами зі значенням більшого або меншого ступеня інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт (*замучити, потопити, рубати*), конкретної фізичної дії з вираженим динамічним відтінком (*задирати, готувати, підкидати*), фізичного буття (*рости, жити, остатися*), мовлення (*розповідати, говорити, повідомляти*), наростання ознаки (*зазеленіти, розцвітати, багатшати*) в ролі головного компонента та іменниками на позначення істот (*слідчий, мати, малюк*), сукупностей осіб (*публіка, гарнізон, група*) в ролі залежного компонента: *Нарешті він його «потопив», власне, запланував потопити на втіху слідчому...* (І. Багрянний); *...Кульбака, ніби «забувши» текст і те, що він «дівчина», задер на втіху публіці свій сарафан і поліз до кишені за словами...* (О. Гончар); *...як росло в цьому ракетнім степу на втіху гарнізону те славне дитинча, і як стало потім кричати ночами невідомо чого, і як згасло* (О. Гончар); *І з кожним днем історія, розказана маминою знайомою, все більше здавалася мені казкою, що її розповідають дорослі на втіху малим* (А. Дімаров); *Осталася на утіху матері сама менша* (Панас Мирний); *Він знав, що прийде час і солдатський дарунок зазеленіє на радість малюкам...* (О. Гончар).

Значення, антонімічне до попередніх (‘мета-користь’ і ‘мета-угода’), мають прийменники семантичної групи ‘мета-шкода’. Мотиватом для них є іменник *шкода* із семантичним описом ‘збитки, втрати, неприємності тощо, що є наслідком яких-небудь дій, учинків’ [14, с. 478]. Спектр прийменників мети-шкоди формують прийменникові еквіваленти зі значенням прийменника, зафіксовані у «Словникові українських прийменників», – *на біду* + *Subst₃*, *на горе* + *Subst₃*, *на зло* + *Subst₃*, *на сміх* + *Subst₃*, *на шкоду* + *Subst₃*, *на шкоду* + *Subst₂*. До них можна додати прийменник *на лихо* + *Subst₃*, що активно використовується в художніх текстах та розмовному мовленні. Усі вони вживаються з негативним емотивним відтінком.

Ізофункційні прийменники *на біду* + *Subst₃*, *на горе* + *Subst₃*, *на лихо* + *Subst₃* перебувають в антонімічних відношеннях з прийменниками *на радість* + *Subst₃*,

на *втіху / утіху* + *Subst₃*, на *щастя* + *Subst₃*. Їхня семантика детермінована значенням іменникових компонентів *біда* – ‘нешаслива пригода, подія, що завдає кому-небудь страждання, нещастя, лихо’ [8, с. 176], *горе* – ‘обставини, події, що викликають страждання, біда, лихо, нещастя’ [9, с. 128], *лихо* – ‘обставина, подія, що викликає страждання, горе, біда’ [10, с. 496]. Основним носієм валентності в реченні є дієслово на позначення творення (*зробити, творити, споруджувати*), конкретної фізичної дії руйнівного характеру (*поламатися, відірвати, відрізати*), позбавлення, передачі (*лишити, віддати, повернути*), зміни місцеперебування (*поселитися, опинитися, перебувати*), просторового переміщення (*нагодитися, приплестися, перейти*). Припредикатну позицію заповнюють іменники – назви людей (*батьки, цар, візник*), тварин (*кіт, миша, собака*), сукупностей осіб (*родина, група, публіка*): *Серед забитих був і Абрам Маїталер, що на біду собі й своїй родині нагодився в Хаїмову (Меламеда) корчму по ханукальні свічі саме на момент погрому (М. Матіос); Бо їм на удачу, а візнику на біду перед самими воротами поламався віз (Ю. Логвин); Дід був твій батько, протратив маєток, а тебе міні на біду лишив (І. Франко); На горе всім котам він вирішив назавжди поселитися в Горобцях (В. Рутківський); У колгоспника Купріяна Хуторного в клуні зібрались сусіди, здебільшого товариші Купріянових синів Миколая й Павла, що не знайшли в собі сили пройти мимо рідних хат і, кинувши велике товариство, приплелись додому на горе батькам і собі (О. Довженко); Я перейшов до вас на лихо перському цареві й на радість вам... (І. Білик).*

Для реалізації значення ‘завдати кому-небудь неприємностей’ уживається прийменник *на зло* + *Subst₃*, антонімічний до прийменників *на благо* + *Subst₃*, *на радість* + *Subst₃*. Специфіка його в тому, що він поєднує цільове значення з причиновим [7, с. 186]. Предикат частіше виражений дієсловом зі значенням творення, різних видів діяльності (*робити, творити, видати*), мовлення (*казати, кричати, реготати*), фізичного стану (*хворіти, мерзнути, температурити*), конкретної фізичної дії (*танцювати, малювати, записувати*), зорового сприйняття (*дивитися, споглядати, зиркати*), рідше – дієприкметниками, утвореними від таких дієслів (*зроблений, сказаний, записаний*). Припредикатну позицію заповнюють іменники – назви людей (*Наталя, батько, кривдник*), закладів громадського призначення (*кампус, бібліотека, університет*), опредмечених властивостей ознак (*негаразди, труднощі, незгоди*), а також девербативи на позначення інтелектуальної діяльності (*виховання, навчання, переконання*): *Мабуть, на зло Наталі так робить... (П. Угляренко); У ту хвилину я справді пообіцяла собі в пориві каяття видати на зло всім усе написане і невидане опальною Лорою... (Г. Тарасюк); Були моменти, що несамовито хотілося в мегафон кричати триповерхові матюки на зло своєму інтелегентному вихованню (О. Дроздов); ...безкорисливе єднання лишень заради того, аби реготати, як йолопи, на зло цілому кампусу (О. Форостина); Наїмось і похворіємо Чакалці на зло (І. Андрусак); Я, котрий спершу лишавсь після уроків на зло Олі Чровжовій, згодом відчув, що навіть німецька мова може бути привабливою (А. Дімаров); Хоча він може й таке втнути – хай на зло моєму батькові у мене вуха мерзнуть (О. Іваненко); Тобі намилили шию, і ти танцюєш від злості й на зло своїм кривдникам (Е. Ростовцев); Давай дивитися вперед на зло всім негараздам світу, наперекір усім прикметам і забобонам (Є. Кононенко); Можливо, якраз тепер прийшов час спокутувати тодішні вчинки, зроблені на зло рідні, Надійці, тим, хто називав себе моїми друзями, – собі самому на зло, – от воно, те зло, і принесло свої плоди (К. Москалець).* Оскільки процес препозиціоналізації ще не завершився, залежний компонент може займати відносно прийменника як пост- так і препозицію.

Прийменник *на сміх* + *Subst₃* разом з детермінованими дієсловами, що експлікують семантику контактної дії (*прив'язати, притиснути, причепити*), мисленнєвої діяльності (*вигадати, пригадати, забути*), найменування (*називати, наректи, найменувати*), та детермінувальними іменниками – назвами живих істот (*люди, Петро, кури*), населених пунктів (*Вербівка, Полтава, Іванівка*) реалізує значення 'для насмішки, посміху, глузування': *Щоб мене мій син, моя кров, та прив'язував налігачем серед вигону на сміх людям? (І. Нечуй-Левицький); – От і вигадав людям на сміх, – обізвалась Онися (І. Нечуй-Левицький); Вербівці на сміх назвали село Вербівочкою, хоч у ньому не було вербової й гілки (І. Нечуй-Левицький).*

Синонімічним до прийменників *на біду* + *Subst₃*, *на горе* + *Subst₃*, *на зло* + *Subst₃* та антонімічним до *на благо* + *Subst₃*, *на користь* + *Subst₃* є прийменник *на шкоду* + *Subst₃*, *рідше – на шкоду* + *Subst₂*. Зважаючи на план змісту іменникового компонента, можна констатувати, що він актуалізує семи 'негативні наслідки для когось, чого-небудь', 'завдання неприємностей комусь, чомусь'. Функцію головного конститuenta виконують дієслова зі значенням використання (*використовувати, застосовувати, вживати*), прагнення (*прагнути, намагатися, жадати*) та дієприкметники, утворені від таких дієслів (*визискуваний, уживаний, застосований*). Детермінувальний компонент репрезентований іменниками на позначення істот (*люди, Михайло, сусід*), абстрактних понять (*погляди, інтереси, розвиток*): *Перша умова: ніколи не використовувати здобутих від мене знань на шкоду людям... (М. Дашикев); Своїм справжнім поглядам на шкоду він прагнув насамперед заплутати і збити супротивника (В. Підмогильний); Дотеперішня пасивність австро-угорської політики супроти затій російського царизму була все визискувана на шкоду інтересів австро-угорської монархії та її народів, а передовсім на шкоду самостійного національного розвитку нашого народу (С. Ріпецький).*

У пропонованій статті зосереджено увагу лише на окремих цільових прийменниках, а саме на лексичних одиницях зі значенням мети-присвяти з відтінками користі, догоди та шкоди. Подальші наукові розвідки в цьому плані передбачають ґрунтовний аналіз адвербіальних семантико-синтаксичних відношень прийменників.

Список використаної літератури

1. Балабан Г. Динамічні процеси у прийменниковій системі української літературної мови кінця ХХ – початку ХХІ сторіч / Г. Балабан. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. – 324 с. ; Valaban H. Dynamichni protsesy u pryimennykovii systemi ukrainskoi literaturnoi movy kintsia XX – pochatku XXI storich / H. Valaban. – Kyiv : Vydavnychyi dim Dmytra Buraho, 2016. – 324 s.
2. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – Київ : Наук. думка, 1980. – 286 с. ; Vukhovanets I. R. Pryimennykova systema ukrainskoi movy / I. R. Vukhovanets. – Kyiv : Nauk. dumka, 1980. – 286 s.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – Київ : Пульсари, 2004. – 400 с. ; Vukhovanets I. R. Teoretichna morfologhiiia ukrainskoi movy / I. R. Vukhovanets, K. H. Horodenska. – Kyiv : Pulsary, 2004. – 400 s.
4. Колодяжний А. С. Прийменник : матеріали до лекцій з курсу сучасної української літературної мови / А. С. Колодяжний. – Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1960. – 165 с. ; Kolodiazhnyi A. S. Pryimennyk : materialy do lektsii z kursu suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy / A. S. Kolodiazhnyi. – Kharkiv : Vyd-vo Kharkivskoho un-tu, 1960. – 165 s.

5. Кушч Н. В. Прийменник : основні підходи вивчення, лексико-граматичні ознаки, перспективи дослідження / Н. В. Кушч // Лінгвістичні студії. – 2006. – Вип. 14. – С. 90–95 ; Kushch N. V. Pryimennyk : osnovni pidkhody vuvchennia, leksyko-hramatychni oznaky, perspektyvy doslidzhennia / N. V. Kushch // Lihnvistychni studii. – 2006. – Vyp. 14. – S. 90–95.

6. Мейзерська І. В. Прийменники сучасної української мови у лексикографічному висвітленні : моногр. / І. В. Мейзерська. – Одеса : Астропринт, 2012. – 253 с. ; Meizerska I. V. Pryimennyky suchasnoi ukrainskoi movy u leksykohrafichnomu vysvitlenni : monohr. / I. V. Meizerska. – Odesa : Astroprynt, 2012. – 253 s.

7. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 416 с. ; Slovnyk ukrainskykh pryimennykiv. Suchasna ukrainska mova / A. P. Zahnitko, I. H. Danyliuk, H. V. Sytar, I. A. Shchukina. – Donetsk : TOV VKF «BAO», 2007. – 416 s.

8. Словник української мови в 11-ти т. / ред. кол. : І. К. Білодід (гол.) та ін. – Київ : Наук. думка, 1970. – Т. 1 : А–В. – 799 с. ; Slovnyk ukrainskoi movy v 11-ty t. / red. kol. : I. K. Bilodid (hol.) ta in. – Kyiv : Nauk. dumka, 1970. – T. 1 : A–V. – 799 s.

9. Словник української мови в 11-ти т. / ред. кол. : І. К. Білодід (гол.) та ін. – Київ : Наук. думка, 1971. – Т. 2 : Г–Ж. – 550 с. ; Slovnyk ukrainskoi movy v 11-ty t. / red. kol. : I. K. Bilodid (hol.) ta in. – Kyiv : Nauk. dumka, 1971. – T. 2 : H–Zh. – 550 s.

10. Словник української мови в 11-ти т. / ред. кол. : І. К. Білодід (гол.) та ін. – Київ : Наук. думка. – Т. 4 : І–М. – 840 с. ; Slovnyk ukrainskoi movy v 11-ty t. / red. kol. : I. K. Bilodid (hol.) ta in. – Kyiv : Nauk. dumka. – T. 4 : I–M. – 840 s.

11. Словник української мови в 11-ти т. / ред. кол. : І. К. Білодід (гол.) та ін. – Київ : Наук. думка, 1975. – Т. 6 : П–Поїти. – 832 с. ; Slovnyk ukrainskoi movy v 11-ty t. / red. kol. : I. K. Bilodid (hol.) ta in. – Kyiv : Nauk. dumka, 1975. – T. 6 : P–Poity. – 832 s.

12. Словник української мови в 11-ти т. / ред. кол. : І. К. Білодід (гол.) та ін. – Київ : Наук. думка, 1977. – Т. 8 : Природа–Ряхтливий. – 927 с. ; Slovnyk ukrainskoi movy v 11-ty t. / red. kol. : I. K. Bilodid (hol.) ta in. – Kyiv : Nauk. dumka, 1977. – T. 8 : Pryroda–Riakhtlyvyi. – 927 s.

13. Словник української мови в 11-ти т. / ред. кол. : І. К. Білодід (гол.) та ін. – Київ : Наук. думка, 1979. – Т. 10 : Т–Ф. – 658 с. ; Slovnyk ukrainskoi movy v 11-ty t. / red. kol. : I. K. Bilodid (hol.) ta in. – Kyiv : Nauk. dumka, 1979. – T. 10 : T–F. – 658 s.

14. Словник української мови в 11-ти т. / ред. кол. : І. К. Білодід (гол.) та ін. – Київ : Наук. думка, 1980. – Т. 11 : Х–Ь. – 699 с. ; Slovnyk ukrainskoi movy v 11-ty t. / red. kol. : I. K. Bilodid (hol.) ta in. – Kyiv : Nauk. dumka, 1980. – T. 11 : Kh–B. – 699 s.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2018.

N. Kysla

DIFFERENTIATION OF INTENTIONAL PREPOSITIONS WITH THE SEMANTICS OF 'BENEFIT', 'REGRET', 'PLEASING'

The problem of prepositional semantics has been given proper coverage in Ukrainian linguistics. Insufficiently studied, however, remains the question of adverbial prepositional semantics, in particular intentional.

The purpose of this research is to differentiate the intentional prepositions with the meaning of benefit, regret, pleasing, and establish the semantic links between them.

Traditionally, the prepositions with the semantics of purpose are divided into two groups: the actual purpose semantics and the purpose semantics with a connotation of dedication. Of those belonging to the second group, the units with the semantics of benefit, regret and pleasing occupy a dominant position. The intentional prepositions of the semantic

group of benefit and pleasing are often associated with synonymous connections, and the prepositions of the semantic group of regret – with antonymic connections. Among the prepositions that represent the relation of the benefit-purpose, pleasing-purpose, and the regret-purpose, the key role is given to those which are collocated with the dative case of the nouns and their substitutions – pron \ouns. Peripherals are the constructions in a genitive case.

The benefit-purpose group has formed the prepositions that have a positive emotional connotation: in favour of + Subst₂, for the benefit of + Subst₂, for the benefit + Subst₂, in the interests of + Subst₂, for the benefit + Subst₃, with a count on + Subst₄, with a count on + Subst₄, in justification + Subst₂.

A group of prepositions with the pleasing-purpose form prepositional equivalents with the preposition meaning: in pleasure + Subst₃, for the favour + Subst₃, on consolation + Subst₃, for joy + Subst₃.

The regret-purpose prepositions form prepositional equivalents with the preposition meaning – to the misfortune + Subst₃, to the grief + Subst₃, for evil + Subst₃, on laughter + Subst₃, to the detriment + Subst₃, to the detriment + Subst₂, in misfortune + Subst₃. All of them are used with a negative emotional connotation.

In this article, the focus is on certain target prepositions, namely on lexical units with benefit-, regret- and pleasing-purposes. Further scientific inquiries in this regard provide for a thorough analysis of the adverbial semantic-syntactic relations of prepositions.

Key words: *preposition, purpose, actually the purpose, dedication-purpose, benefit-purpose, regret-purpose, pleasing-purpose.*

УДК 811.112:811.161.2]373(045)

С. В. Кійко

АСОЦІАЦІЇ ЯК РУШІЙНА СИЛА ЗМІНИ ЗНАЧЕННЯ СЛІВ

Стаття присвячена пошуку й класифікації різних видів асоціацій, які пов'язують носії німецької та української мов з міжмовними омонімами, та поясненню причин змін значення міжмовних омонімів у кожній окремій мові в руслі психолінгвістичних робіт.

Ключові слова: *асоціація, предикація, номінація, локація, оцінка, пропозиція, проміжна асоціативна ланка.*

Своєрідність лексичної системи мови полягає у її кореляції з позамовною дійсністю, яка характеризується об'єктивно-логічними зв'язками між предметами та явищами реального світу й існує поза свідомістю людини. Суб'єктивним відображенням цих зв'язків є асоціації, які утворюються при певних умовах між двома і більш психічними явищами (відчуттями, сприйняттями, ідеями тощо) [1, с. 331]. Асоціативні зв'язки мають глобальний характер і, як показують дослідження, інтегрують всі типи словесних і міжсловесних зв'язків [6, с. 188]. Більшість лінгвістів (О. О. Залевська, В. В. Левицький, Ю. М. Караулов, Й. А. Стернін та ін.) на сучасному етапі розвитку мовознавства дійшли висновку, що певні семантичні процеси можна пояснити за допомогою законів асоціації, і що психолінгвістичні методи суттєво

доповнюють картину, отриману в результаті вивчення семантики слів власне лінгвістичними методами (див. [5; 6; 12 та інші]).

Мета нашого дослідження – пошук і класифікація різних видів асоціацій, які пов'язують носії німецької та української мов з міжмовними омонімами (далі МО), та пояснення причин змін значення МО в кожній окремії мові в руслі психолінгвістичних робіт. Вказана мета передбачає вирішення таких **завдань**: 1) здійснити асоціативний експеримент з носіями української та німецької мов до виокремлених пар МО; 2) здійснити класифікацію отриманих асоціативних наборів, виявити спільні та відмінні асоціації; 3) пояснити зміни значень МО через наявність різних проміжних асоціативних ланок.

Поняття асоціацій було відоме ще з часів Платона й Аристотеля. Платон розглядав можливості пригадування образів за схожістю і за суміжністю. Аристотель класифікував усі асоціації за схожістю, часовою послідовністю й контрастом [13, с. 236]. Історія подальшого дослідження асоціацій викладена в монографії О. І. Горошко [3, с. 8–14]. Авторка наводить класифікації Р. Декарта, Т. Гоббса, Дж. Локка, Б. Спінози, Д. Юма, які трактували асоціації в межах механістичного психологічного підходу як зв'язки відчуттів чи образів свідомості. У мовознавстві поняття асоціації як явища індивідуальної свідомості уперше з'явилося в працях В. фон Гумбольдта [4, с. 166]. На необхідність асоціативного підходу до значення вказували дослідники Казанської лінгвістичної школи, передовсім М. В. Крушевський, який описав процес оволодіння словниковим складом мови через асоціативні зв'язки певного слова. Автор підкреслив необхідність асоціативного підходу до проблеми значення, оскільки слово підлягає одночасно як лінгвістичним, так і психічним законам [8, с. 64].

Одним з перших, хто звернув увагу на асоціації як чинник семантичних змін, був засновник діахронічної семантики Х. К. Райзіг. Він наголосив на важливості пошуків закономірностей семантичних змін, які базуються на певних асоціаціях між первинним і похідним значеннями [20, с. 21–22]. Цю думку розвинув і підтвердив на численних прикладах німецький психолог В. Вундт. Він звів всі види зміни значень до асоціативних законів, до яких відніс зв'язки тотожності, просторово-часові суміжні зв'язки й усунення непоєднаних елементів [25, с. 622]. Автор розрізняє асимілятивну і комплікативну зміни значення. При асимілятивній зміні йдеться про складні метафори, які виникають при перенесенні назви звичних речей на речі, які менш відомі або пізніше виникли, як-от: нім. *Fuß des Berges* «підніжжя гори», *Brückenkopf* «передня частина моста» [25, с. 532]. До комплікативних змін відносяться синестезія й асоціативне ущільнення значення (метонімія та еліпс) [25, с. 579].

Положення про асоціації як основні чинники появи зміни значень підтримує також С. Ульманн: «Незалежно від того, які причини викликали зміни значення, завжди повинен бути якийсь зв'язок, певна асоціація між старим значенням і новим», тому для пояснення певної семантичної зміни потрібно шукати відповідні асоціації, які сприяли цій зміні [24, с. 211].

Проти такого трактування ролі асоціацій у зміні значення слів виступає Г. Шпербер. Він полемізує з В. Вундтом та його послідовниками (зокрема, датським лінгвістом Г. Фальком) стосовно психологічних законів асоціації як причин зміни значень і зазначає, що асоціації можуть бути лише важливою передумовою останніх [22, с. 58]. Для фальсифікації теорії В. Вундта він наводить такі приклади: «Асоціативний зв'язок між *волоссям* і *головою* настільки міцний, наскільки можна собі уявити, але жодна людина не вживатиме один вираз для позначення іншого» [21, с. 34]; «Чому нема жодної мови, в якій *ніс* набув би значення «око», хоча тут асоціація

на основі просторово-часової суміжності настільки ж очевидна, як і у випадку *nis* – *передгір'я?*» [21, с. 57–58]. Неможливість пояснити такі явища в рамках теорії В. Вундта вказує, на думку Г. Шпербера, на те, що психологічні закони асоціації можуть бути лише передумовою, а не причиною зміни значень слів [21, с. 58].

Ніяким чином не зменшуючи заслугу Г. Шпербера як предтечі психолінгвістики, який першим виявив і описав роль афекта як однієї з головних причин зміни значення слова, ми дозволимо собі не погодитися з його категоричними висновками щодо асоціацій. Справа в тому, що Г. Шпербер наводить як контраргумент асоціативні зв'язки *nis* – *око*, *голова* – *волосся*, які, по-перше, штучно створені без опитування інформантів, тобто це асоціації віртуальні, а не реальні. Так, у нашому асоціативному експерименті жоден з інформантів не навів до слова *nis* реакції *око*¹. Аналогічні дані отримані також Ю. М. Карауловим в асоціативному словнику російської мови: інформанти навели до слова *nis* серед всього іншого реакцію *окуляри*, але не *око* [12, с. 176–177]. По-друге, зв'язки на шталт *nis* – *око* нагадують більшою мірою консоціації типу давньоверхньонімецьких (далі двн.) *herze(n)* – *ouge(n)*, *vrō* – *lachen* тощо, поняття яких автор вводить в одній зі своїх ранніх робіт [22, с. 62]. По-третє, не всі зміни значень слів можна пояснити афектом, тобто роль афекту в зміні значення сильно перебільшена. Так, емоційні моменти могли дійсно відіграти вирішальну роль при витісненні свн. *houbet* сучасним нім. *Kopf* (первинне значення – «горщик») [21, с. 31] або при розширенні значення двн. *fartīg* «готовий до поїздки» > свн. *vertec* «готовий до військового походу» до нім. *fertig* «готовий; завершений» [21, с. 41]. Але набагато частіше трапляються випадки зміни значень емоційно незабарвлених слів, які важко пояснити афектом. Зокрема, цікавими в цьому плані є приклади Й. Тріра, наведені у праці «Wege der Etymologie», в якій автор трактує походження багатьох німецьких слів через часом парадоксальні висновки про зв'язки тих чи інших понять у свідомості давніх людей. Так, нім. *Pflanze* «рослина» автор зводить до лат. *planta* «підшва ноги» через проміжну ланку лат. *plantāre* «саджати < притоптувати підшвою» [23, с. 37–39], а нім. *Laub* «листя» на основі його спорідненості з нім. *Lode* «пагінець» і діал. *Loh* «кущ» – до двн. *liohhan* «щипати, смикати», оскільки цим словом позначалося не листя взагалі, а лише той корм, який селяни заготовляли на зиму для худоби [23, с. 47–49].

І, головне, при асоціаціях важливо розглядати не слово-стимул і слово-реакцію, а лише **зв'язок між ними, проміжну ланку**, яка й буде чинником зміни значення. Так, нім. *Nase* отримало значення *Vorgebirge* «передгір'я» (як і пізніше решту значень – *Bug eines Flugzeugs* «носова частина літака», *Vorderteil eines Autos* «передок автомобіля) за рахунок проміжної ланки «те, що попереду». У випадку *Nase* і *Auge* такої проміжної ланки не існує (щонайменше в германських і слов'янських мовах). Тому однією з причин розвитку значень ми вважаємо відношення між словом-стимулом і словом-реакцією, яке ми позначаємо в роботі як **проміжну асоціативну ланку**, тобто ті асоціативні зв'язки, які ведуть до виникнення реакції на стимул. Прослідкуємо зміну значення на основі порівняння проміжних асоціативних ланок до МО німецької й української мов.

Матеріалом нашого дослідження слугували 64 міжмовні омпари, виписані з тлумачних словників німецької [18] та української [10] мов. Основним критерієм відбору була етимологічна спорідненість МО і наявність різних похідних значень в їхній семантичній структурі в обох мовах. В експерименті взяли участь 60 студентів-носіїв української мови факультету іноземних мов Чернівецького національного

---

¹ На жаль, у «Словнику асоціативних норм української мови» Н. П. Бутенко слово «ніс» не входить до 133-х слів-стимулів вибірки [2, с. 13–14].

університету у віці від 18 до 23 років і 60 студентів Інституту германістики Технічного університету м. Хемніц (Німеччина)¹ у віці від 21 до 25 років, чия рідна мова німецька.

Інструкція пропонувалась усно; в анкеті вимагалось написати навпроти слова-стимула пов'язане з ним перше слово, що спаде на думку. Отримані дані було згруповано і підраховано частоту вживання кожного слова-реакції (див. табл. 1; у дужках вказано частоту зустріваності слів).

Таблиця 1

Приклади реакцій на слово-стимул

<p>Affäre: Sex (7), Betrug (7), Liebe (6), Beziehung (5), Angelegenheit (5), geheim (3), Leidenschaft (3), Seitensprung (2), fremdgehen (2), Verhältnis (2), Gefahr, Nervenkitzel, heimlich, Männer, Vergänglichkeit, unmoralisch, betrügen, Mann + Frau, Fremdgehen, Liebschaft, Staat, Geheimnis, Liebesaffäre, Skandal, Politik, untreu, Lieson</p>	<p>афера: обман (10), гроші (6), злочин (5), брехня (4), крадіжка (3), розіграш (2), злодій (2), квартири (2), вигода, зрада, тюрма, злодійство, договір, підступ, хитрість, адреналін, бізнес, банк, фінанси, політика, шахрайство, змова, шахрай, кмітливість, шлюб, банда, ризик, пригоди, кіно, грабіж, аферист, бандит, Буратіно, Бонні та Клайд</p>
<p>Akteur: Schauspieler (11), Theater (9), Handelnder (6), Darsteller (5), Schauspiel (4), Politiker (3), Film (2), Figur (2), Mimikry, Maske, in-ternationale Politik, Hauptperson, Künstler, Handeln, Politik, Beteilig-ter, Bühne, Bühnenkünstler, Theaterdarsteller, prominent, Filmstar, Mime, Star, Ansager, Spiel</p>	<p>актор: фільм (8), кіно (7), театр (5), гра (3), сцена (3), мистецтво (2), слава (2), роль (2), популярність, режисер, спектакль, успіх, талант, гроші, Бред Пітт, Оскар, серіал, відомий, популярний, талановитий, грим, знімальний майданчик, артист, брехня, почуття, декорації, камера, кіноіндустрія, герой, телевізор, Джонні Депп, Голлівуд</p>
<p>Album: Foto(s) (21), Musik (11), CD(s) (8), Sammlung (5), Erinnerungen (2), Buch (2), Lieder (2), Sportfreunde, Stiller, Fotografie, Bilder, Urlaub, Gedichte, Briefmarken, hören, Songs.</p>	<p>альбом: фотографії / фото (12), спогади (6), малюнок (5), музика (4), малювання (3), олівці (3), друзі (3), фарби (2), минуле (2), пісня, випускний, дитинство, школа, рок, нотатки, весілля, згадки, співак, пам'ять, книжка, фотограф, сім'я, сімейний, весільний, колекція, музичний, пам'ятка, зошит</p>

Охарактеризуємо матеріал, отриманий на основі психолінгвістичного експерименту. Так, українськомовні інформанти наводять у середньому 35 різних асоціацій до певного слова, німецькомовні – 27. Найвища кількість асоціацій спостерігається в українській мові до слів леді (47) і дипломат (45), найнижча – бобер (28) і нектар (28). Найбільшу кількість різних асоціацій у німецькій мові наведено до слів Garde (38) і Ballon (37), найменшу – Album (16) і Nektar (17). У 90 % випадків слово-реакція належить до тієї самої частини мови, що й слово-стимул, що свідчить про переважання парадигматичних реакцій над синтагматичними. У багатьох випадках інформанти асоціюють зі стимулом семантично протилежне слово, як-от: *ін'єкція* – *хвороба / здоров'я*; *бомба* – *зло / щось класне*; *Drama* – *Komödie / Tragödie*; *Knock-out* – *Sieg / Niederlage* тощо.

Спробуємо розкласифікувати проміжні зв'язки між стимулами і реакціями. Одну з найбільш авторитетних класифікацій асоціацій розробив А. Р. Лурія, який поділяє всі

¹ Автор висловлює щирю подяку проф. д-ру В. Холлі, Технічний університет м. Хемніц (Німеччина) за надану можливість провести психолінгвістичний експеримент.

асоціації на звичні і складні. До звичних асоціацій автор відносить реакції, які відтворюють прислів'я, приказки, уривки з творів, як-от рос. *буря – мглою*, а також синоніми і контрасти: *хороший – плохой* і суміжність: *дом – сад, муж – жена*. До складних реакцій автор зараховує такі типи: за функціональним і причинним зв'язком (*ружье – выстрел*), за координацією, що позначає належність до класу (*рожь – пшеница*), диференціюючі реакції на кшталт *рід – вид (дерево – береза)*; інтегруючі реакції типу *вид – рід (тарелка – посуда)*; реакції абстрактного типу: *мать – любовь* [11]. Наведена класифікація є суто психологічною.

Одну з перших лінгвістичних класифікацій асоціацій запропонувала Л. Маршалова, яка поділяє асоціації за граматичним критерієм на парадигматичні: *птаx – тварина*, парадигматико-синтаксичні: *птаx – на скелі*, синтагматико-синтаксичні: *птаx – співає*, грубі синтагматичні: *птаx – літати*. На основі семантичного критерію дослідниця виділяє суперординацію: *птаx – тварина*, координацію: *птаx – риба*, локалізацію: *птаx – повітря*; переносні поняття: *птаx – свобода*; субординацію: *птаx – орел*, провідні характеристики, що містять: а) ознаку активності: *птаx – летить*; б) дескриптивні атрибути: *птаx – чорний*; в) зовнішні ознаки: *птаx – пір'я* [19, с. 34]. Недоліком цієї класифікації є те, що вона ґрунтується, на нашу думку, більше на логічних, ніж на семантичних принципах.

Більш послідовно дотримується лінгвістичного підходу в своїй класифікації А. А. Залевська, яка бере до уваги набір валентностей слова і виокремлює кілька класифікаційних аспектів: 1) реалізацію денотативного значення слова-стимула, як-от: рос. *деревня – город*; 2) актуалізацію референта: *деревня – Лужки*; 3) актуалізацію наочного образу: *деревня – лес, грибы*; 4) емоційний компонент значення: *война – ужас*; 5) оцінний компонент значення: *добрый – хороший*; 6) стилістичний аспект: *говорить – болтать*; 7) реалізацію сполучувальних потенцій слова-стимула: *голова – седая* [5, с. 31]. Суто лінгвістичною класифікацією є також поділ асоціацій до соматичної лексики, запропонований М. П. Кочерганом. Автор виокремлює на основі вільного асоціативного експерименту такі різновиди асоціацій: 1) синтагматичні: *борода – сива*; 2) парадигматичні: *голова – шия*; 3) тематичні: *зуби – стоматолог*; 4) фонетичні: *коса – оса*; 5) словотвірні: *голова – головоломка*; 6) граматичні: *кисті – кисть*; 7) ремінісцентні: *п'ята – Ахіллес*; 8) фразеологічні: *лікоть – кусати*; 9) асоціації-персоналії: *вуса – Шевченко, ніс – Гоголь, брови – Брежнев* [7, с. 393].

На жаль, наведені класифікації стосуються лише поділу слів-реакцій. У нашому дослідженні важливішою є класифікація проміжних асоціативних ланок – тих асоціативних зв'язків, які ведуть до виникнення реакції на стимул, оскільки саме проміжні ланки, на нашу думку, можуть пояснити шляхи розвитку значень певного слова. Нам видається доцільним покласти в основу такої класифікації текстуальний підхід, тобто підхід, який точно відтворює певний текст. Якщо поглянути на приклади реакцій на наведені стимули (пор. табл. 1), можна помітити, що в своїх реакціях інформанти ніби «читують» самих себе, актуалізуючи відомі їм тексти. У деяких випадках інформанти навіть відповідають цільнооформленими текстами: *schützt die Bäume, esst mehr Biber* (до стимула *Biber*). Підхід до класифікації асоціацій «від тексту» дозволяє розглядати всі реакції як сліди текстів, які проходили в різний час через асоціативно-вербальну сітку інформанта. При цьому відбувається предикація (в широкому значенні) стимула. Отже, для інтерпретації проміжної ланки потрібно шукати предикацію, якою зв'язані стимул і реакція, і які становлять разом з відношенням предикації слід тексту, породженого колись інформантом.

У нашій вибірці можна виділити 5 типів зв'язку між стимулом і реакцією: *предикацію, номінацію, локацію, оцінку* й елементи *пропозиції*. При цьому предикація, номінація і локація трактуються нами слідом за Ю. С. Степановим як три аспекти загальної семіотики, яким відповідають три основні функції мови – номінативна (семантика), синтаксична (предикація) і прагматична (локація) [16, с. 340–341].

Під предикацією ми розуміємо приписування ознаки предмету. Предикати – це особливі семантичні сутності, чия категоризація є узагальненням об'єктивних явищ буття. Предикат втілюється в словах з ознаковою семантикою: дієсловах, віддієслівних і відад'єктивних іменниках, якісних прикметниках. О. М. Селіверстова розрізняє предикати: 1) дії, в яких суб'єктний актант – ініціатор, об'єктні актант, як правило, наявні, як-от: *der Bandit überfällt den Zug; гвардія наступає*; 2) стану, де суб'єктний актант виступає пацієнтом, об'єктний актант необов'язковий: *das Kabinett ist aufgelöst; лабіринт пройдено* тощо; 3) процесу, де суб'єктом актантом є пацієнс, можливий обставинний актант – причина: *marionettenköpfe manipulieren; die Marionette wird geführt*; 4) місцезнаходження в просторі, в яких суб'єктний актант виступає ініціатором, обставинний актант позначає місце, зв'язками є дієслова *бути, жити, перебувати*: *die Garde ist in Rom; мумія в Єгипті*; 5) якості або властивості, при яких суб'єктний актант виступає пацієнтом, об'єктного актанта нема: *der Diplomat ist erfahren; фірма успішна*; 6) відношення, де суб'єктний актант – пацієнс, є об'єктний актант: *rosenblätter gehören zu den Blütenpflanzen* [14, с. 86–158]. Цей перелік семантичних типів предикатів не вичерпний, але він охоплює їхні основні значення.

Номінація позначає процес створення, закріплення і розподілу найменувань за різними фрагментами дійсності [17, с. 336]. Номінація передбачає реагування на стимул синонімом, гіпонімом, антонімом, конверсивом: *адміністратор – керівник / директор, Akteur – Schauspieler / Beteiligter*. Сюди належить також дефініція, під якою ми розуміємо коротке логічне визначення, яке встановлює вирізняльні ознаки предмета або значення понять, їхній зміст і межі. Найбільш поширеною в нашій вибірці є дефініція через родові поняття: *Ball – Spielzeug, бобер – гризун*. Іншими прикладами дефініцій є конструкції, в яких за основу береться деякий наочний образ, зрозумілий для більшості мовців, як-от: *фундамент – основа, Meer – Freiheit* тощо. У деяких дефініціях дається вказівка на конкретний зразок – носій відповідної ознаки або властивості: *papier – ein Blatt, auf dem man schreibt; Löwe – mein Hund*, або наводиться власна назва: *актор – Джонні Депп*. Особливим випадком дефінітивних конструкцій є сполучення реакцій зі стимулом, орієнтовані на саме слово, а не на його понятійний зміст, як-от: *Vude – umgangssprachlich* тощо.

Локація – це первинний апарат прагматичної функції, який складається з індексуєчих знаків, що визначаються лише відносно здійснюваного мовленнєвого акту [16, с. 433]. Локація на рівні асоціативних зв'язків виражає причину, належність, призначення. Локативні конструкції мають характер аргументуючого, виправдального судження, яке пояснює мету, умову, наслідок або якусь істотну властивість предмета, позначуваного стимулом: *афера – тюрма, Knock-out – Gehirnerschütterung* тощо.

Пропозиція – це та частина змістовної структури речення, яка інформує про марковану реченням ситуацію, подію, стан речей і формує каркас майбутнього речення [9, с. 137]. Ми вживаємо термін «пропозиція» у вузькому смислі як реакцію на стимул актантами, при яких предикація прямо не позначена, а тільки має на увазі, і котрі разом зі стимулом задають пропозицію, як-от: *контрольна – ручка, зошит, задуманість*. Можна виділити такі підтипи пропозицій: 1) існування, місцеположення і володіння, як-от: *у нього є магнітофон*; 2) стану: *чашка розбита*; 3) руху: *камінь упав*; 4) сприйняття: *він побачив автобус*; 5) дії: *вона варить суп*;

6) характеристичні: *тигр* – *хижак*; 7) ототожнення: *лінгвістика* – *мовознавство*; 8) релятивні (логічні операції поєднання, зіставлення, подібності).

Оцінка в чистому вигляді виявляється досить рідко, наприклад: *бомба* – *зло*, *бандит* – *страх*, *Kaprice* – *zickig* тощо, тобто оцінними вважаються такі реакції, в значенні яких конотативний елемент відчутно домінує.

Розглянемо приклад класифікації зв'язків між стимулом і реакціями на прикладі пари слів укр. *ботанік* і нім. *der Botaniker* (див. табл. 2).

Таблиця 2

Приклади реакцій на слово-стимул нім. *der Botaniker* / укр. *ботанік*

Botaniker: <i>Pflanzen</i> (17), <i>Garten</i> (7), <i>Blume(n)</i> (5), <i>Natur</i> (3), <i>Gewächshaus</i> (3), <i>grün</i> (3), <i>Biologie</i> (2), <i>Biologe</i> (2), <i>grüner Daumen</i> , <i>Orchard Park</i> , <i>umtopfen</i> , <i>Gärtner</i> , <i>Arten</i> , <i>Beschäftigung mit der Flora</i> , <i>Pflanzenkunde</i> , <i>Pflanzenkundiger</i> , <i>Wissenschaft</i> , <i>Hobby</i> , <i>Pflanzenwissenschaftler</i> , <i>Pflege</i> , <i>draußen</i> , <i>Bäume</i> , <i>Erde</i> , <i>Artenschutz</i> , <i>Greenpeace</i> , <i>Nationalpark</i>	ботанік: <i>окуляри</i> (7), <i>книги</i> (5), <i>заучка</i> (4), <i>біологія</i> (3), <i>рослини</i> (2), <i>квіти</i> (2), <i>вчений</i> (2), <i>нудний</i> , <i>природа</i> , <i>зубрило</i> , <i>розумний</i> , <i>бібліотека</i> , <i>п'ятірки</i> , <i>наука</i> , <i>науковець</i> , <i>навчання</i> , <i>дивакуватий</i> , <i>гори</i> , <i>відмінник</i> , <i>бібліоман</i> , <i>замкнутий</i> , <i>природолюб</i> , <i>скнара</i> , <i>метелик</i> , <i>зоологія</i> , <i>біолог</i> , <i>костюм</i> , <i>дослідження</i> , <i>лабораторія</i> , <i>дисертація</i> , <i>ботанічний сад</i> , <i>вундеркінд</i> , <i>розум</i> , <i>ботан</i> , <i>очкарик</i> , <i>старанний</i> , <i>нецікавий</i> , <i>обмежений</i> , <i>всезнайка</i> , <i>високоосвічений</i> , <i>професія</i>
---	---

Ця пара МО цікава тим, що в українській мові розвинулося похідне значення «зубрій; кар'єрист», відсутнє в німецькій мові. Найбільша кількість асоціацій до нім. *der Botaniker* належить до номінації: *Biologe*, *Pflanzenkundiger*, *Pflanzenwissenschaftler* тощо (9 реакцій). Інформанти навели також 8 предикативних реакцій: *Pflanzen*, *Blumen*, *umtopfen*, *Bäume* тощо. Пропозицію задають 7 реакцій: *Natur*, *grün*, *draußen*, *Arten*. До локативних конструкцій відносяться 3 реакції: *Pflege*, *Artenschutz*, *Greenpeace*. Оцінки в чистому вигляді серед реакцій не зафіксовано. Найбільша кількість реакцій до укр. *ботанік* належить до предикативних (15 слів): *рослини*, *квіти*, *метелики*, *зоологія*, *дослідження* тощо. Серед цих реакцій зафіксовано предикати якості або властивості, відсутні в реакціях до німецького слова: *нудний*, *розумний*, *дивакуватий*, *замкнутий*, *нецікавий*, *обмежений*. Пропозицію складають 13 реакцій: *окуляри*, *книги*, *бібліотека*, *костюм*. Номінативними є 8 реакцій: *вчений*, *науковець*, *біолог*. Локативні конструкції відсутні, проте наявна оцінка: *заучка*, *зубрило*, *скнара*, *вундеркінд*. Порівнявши асоціації до пари слів *ботанік* і *der Botaniker*, можна стверджувати, що поява похідного значення «зубрій; кар'єрист» в укр. *ботанік* базується на асоціаціях, що відносяться до предикатів якості, властивості і оцінки.

Аналіз асоціацій до решти 63 слів-стимулів показав, що найчастіше зміна значення зумовлена реакціями, які належать до пропозиції, оцінки та предикатів якості. Рідко спостерігається зміна значення, викликана реакціями, що належать до локативних конструкцій або до номінації.

Перспективним вважаємо дослідження семантичних змін на основі асоціацій не до окремих іменників, а до певних лексико-семантичних груп, що дозволить прослідкувати системність зміни значень слів.

Список використаної літератури

1. Большой энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. – Санкт-Петербург : Норинт, 1999. – 1456 с.; Bolshoy entsiklopedicheskiy slovar / pod red. A. M. Prokhorova. – Sankt-Peterburg : Norint, 1999. – 1456 s.

2. Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови / Н. П. Бутенко. – Львів : Вища школа, 1979. – 120 с. ; Butenko N. P. Slovnyk asotsiatyvnykh norm ukrainskoi movy / N. P. Butenko. – Lviv : Vyshcha shkola, 1979. – 120 s.
3. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента : монограф. / Е. И. Горошко. – Харьков : Ра-Каравелла, 2001. – 320 с. ; Goroshko Ye. I. Integrativnaya model svobodnogo assotsiativnogo eksperimenta : monograf. / Ye. I. Goroshko. – Kharkov : Ra-Karavella, 2001. – 320 s.
4. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – Москва : Прогресс, 1984. – 400 с. ; Gumboldt V. Izbrannye trudy po yazykoznaniiu / V. Gumboldt. – Moskva : Progress, 1984. – 400 s.
5. Залевская А. А. Психолингвистические проблемы семантики слова / А. А. Залевская. – Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1982. – 80 с. ; Zalevskaya A. A. Psikholingvisticheskie problemy semantiki slova / A. A. Zalevskaya. – Kalinin : Izd-vo Kalinin. gos. un-ta, 1982. – 80 s.
6. Залевская А. А. Слово в лексиконе человека : психолингвистические исследования / А. А. Залевская. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1990. – 205 с. ; Zalevskaya A. A. Slovo v leksikone cheloveka : psikholingvisticheskie issledovaniya / A. A. Zalevskaya. – Voronezh : Izd-vo VGU, 1990. – 205 s.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підруч. / М. П. Кочерган. – Київ : Академія, 2003. – 464 с. ; Kocherhan M. P. Zahalne movoznavstvo : pidruch. / M. P. Kocherhan. – Kyiv : Akademiia, 2003. – 464 s.
8. Крушевский Н. В. Очерк науки о языке / Н. В. Крушевский // Известия и ученые записки Императорского Казанского университета. – Казань : Имп. Казан. ун-т, 1883. – 148 с. ; Krushevskiy N. V. Ocherk nauki o yazyke / N. V. Krushevskiy // Izvestiya i uchenye zapiski Imperatorskogo Kazanskogo universiteta. – Kazan : Imp. Kazan. un-t, 1883. – 148 s.
9. Кубрякова Е. С. Словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков. – Москва : ИПО «Лев Толстой», 1996. – 245 с. ; Kubryakova Ye. S. Slovar kognitivnykh terminov / Ye. S. Kubryakova, V. Z. Demyankov. – Moskva : IPO «Lev Tolstoy», 1996. – 245 s.
10. Новий тлумачний словник української мови / за ред. В. Яременка, О. Сліпущко. – Київ : Аконіт, 1999. – Т. 1–4 ; Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy / za red. V. Yaremenka, O. Slipushko. – Kyiv : Akonit, 1999. – Т. 1–4.
11. Речь и интеллект в развитии ребенка : Эксперим. исслед. речевых реакций ребенка / под ред. А. Р. Лурия. – Москва : Полиграфшкола им. А. В. Луначарского, 1927. – 259 с. ; Rech i intellekt v razvitii rebenka : Eksperim. issled. rechevykh reaktsiy rebenka / pod red. A. R. Luriya. – Moskva : Poligrafshkola im. A. V. Lunacharskogo, 1927. – 259 s.
12. Русский ассоциативный словарь / Ю. Н. Караулов, Г. А. Черкесова, Н. В. Уфимцева и др. – Москва : АСТ-Астрель, 2002. – Т. 1. – 784 с. ; Russkiy assotsiativnyy slovar / Yu. N. Karaulov, G. A. Cherkesova, N. V. Ufimtseva i dr. – Moskva : AST-Astrel, 2002. – Т. 1. – 784 s.
13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с. ; Selivanova O. O. Suchasna lnhvistyka : terminolohichna entsyklopediia / O. O. Selivanova. – Poltava : Dovkillia-K, 2006. – 716 s.
14. Селиверстова О. Н. Второй вариант классификационной сетки / О. Н. Селиверстова // Семантические типы предикатов / отв. ред. О. Н. Селиверстова. – Москва : Наука, 1982. – С. 86–158 ; Seliverstova O. N. Vtoroy variant klassifikatsionnoy

setki / O. N. Seliverstova // Semanticheskie tipy predikatov / otv. red. O. N. Seliverstova. – Moskva : Nauka, 1982. – S. 86–158.

15. Степанов Ю. С. Имена, предикаты, предложения. Семиологическая грамматика / Ю. С. Степанов. – 4-е изд. – Москва : Едиториал УРСС, 2007. – 360 с. ; Stepanov Yu. S. Imena, predikaty, predlozheniya. Semiologicheskaya grammatika / Yu. S. Stepanov. – 4-e izd. – Moskva : Yeditorial URSS, 2007. – 360 s.

16. Степанов Ю. С. Семиотическая структура языка (три функции и три формальных аппарата языка) / Ю. С. Степанов // Известия АН СССР. Сер. : Литература и языкознание. – 1973. – Т. 32, № 4. – С. 340–355 ; Stepanov Yu. S. Semioticheskaya struktura yazyka (tri funktsii i tri formalnykh apparata yazyka) / Yu. S. Stepanov // Izvestiya AN SSSR. Ser. : Literatura i yazykoznanie. – 1973. – Т. 32, № 4. – С. 340–355.

17. Телия В. Н. Номинация / В. Н. Телия // Энциклопедический лингвистический словарь / под ред. В. Н. Ярцевой. – Москва : Советская энциклопедия, 1990. – С. 336–337 ; Teliya V. N. Nominatsiya / V. N. Teliya // Entsiklopedicheskiy lingvisticheskiy slovar / pod red. V. N. Yartsevovoy. – Moskva : Sovetskaya entsiklopediya, 1990. – S. 336–337.

18. Duden. Deutsches Universalwörterbuch / hrsg. von G. Drosdowski. – 6 Aufl. – Mannheim, Wien, Zürich : Dudenverlag, 2006. – 2016 S.

19. Marsálová L. Psycholingvistická analýza vývinu lexiky : asociacné štruktúry v subjektívnom slovníku / L. Marsálová. – Bratislava : Slovenské pedagogické naklad, 1982. – 207 s.

20. Reisig K. Semasiologie und Bedeutungslehre / K. Reisig // Aspekte der Semantik. Zu ihrer Theorie und Geschichte 1662-1970. – Frankfurt : Athenäum, 1972. – S. 21–40.

21. Sperber H. Einführung in die Bedeutungslehre / H. Sperber. – Bonn : Schröder, 1923. – 95 s.

22. Sperber H. Ein Gesetz der Bedeutungsentwicklung mit Anhang der aus dem Gebiet der Belagerungstechnik stammenden Ausdrücken / H. Sperber // Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur. – 1922. – 59 Bd., 1./2. – S. 49–82.

23. Trier J. Wege der Etymologie / J. Trier, H. Schwarz. – Berlin : Schmidt, 1981. – 244 s.

24. Ullmann S. Semantics : An introduction to the science of meaning / S. Ullmann. – Oxford : Blackwell, 1972. – 278 p.

25. Wundt W. Elemente der Völkerpsychologie / W. Wundt. – Leipzig : Kröner, 1912. – 523 s.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2018.

S. V. Kiyko

ASSOCIATION AS A DRIVING FORCE OF THE WORDS MEANING CHANGES

The article deals with the search and classifications of different kinds of associations which native speakers of German and Ukrainian connect with interlanguage homonyms and explanation of meaning change reasons of homonyms in each separate language in the field of psycholinguistic works.

Word associations arise in the human's mind when reading or saying a word, or just thinking about the word. In a sense, they can be called natural classifiers of the conceptual content of the vocabulary of the language. Ideas and concepts, which are available to the memory of a man are related. This relationship is based on the past experience of a man and, in the final analysis, more or less accurately reproduces objectively existing relationship between the phenomena of the real world. Under certain conditions, a revival of one idea or concept is accompanied by a revival of others ideas correlated with it. This

phenomenon is called the association (a term proposed in the XVIII century by Locke). Since Aristotle people distinguish association by similarity, contrast and contiguity.

Since the associations reflect some significant relations between objects and phenomena of the real world, and thus between the concepts, it is reasonable to conclude that they play an important role in the structure of the lexical system of the language. Moreover associations are one of the basic mechanisms of semantic changes.

Associative experiment is a technique aimed at identifying associations existing in an individual based on his previous experience. To analyze associations it is necessary to know and understand connections between words, therefore, explore the sphere of human consciousness and cognitive perception. The article looks into the history of associations studies, analyzing the main achievements and key points in the research of links between words and images, connections and relations between semantic field and groups. Also attention is paid to external and internal associative links and their analysis based on 64 pairs of interlanguage homonyms in German and Ukrainian. Ukrainian-speaking informants bring as rule 35 different associations to a certain word, a German-speaking only 27. In 90 % of cases the resposed word refers to the same part of speech as the stimulus word, which indicates the predominance of paradigmatic reactions over syntagmatic associations. In many cases the informants associated with a stimulus the semantically opposite of the word.

From the point of view of identifying semantic features (parameters) we offer many classification of the associations such as contrast, similarity, subordination, generalization, assonance, part – whole, addition, self-centeredness, cognates and predication. By associations it is important to consider not the stimulus word and the reaction word, but the only intermediate associative link between them, which is a driving force of the word meaning changes. We distinguish five types of intermediate associative links: nomination, predication, location, value and proposition. The association analysis of 64 stimuli showed that most of the semantic changes due to reactions related to the proposals, evaluations and predicates quality.

Key words: *association, nomination, predication, location, value, proposition, the intermediate associative link.*

УДК 811.111'276.6(045)

Н. В. Ковальська

О. Б. Ковальова

ОФІЦІЙНО-ДІЛОВА КОМУНІКАЦІЯ ЯК КОМПЛЕКСНИЙ ТА БАГАТОПЛАНОВИЙ ПРОЦЕС: ОЗНАКИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА

Пропонована стаття присвячена офіційно-діловій комунікації як процесу, що характеризується багатоплановістю та сутністю якого виступає встановлення й розбудова спілкування між людьми, що зумовлено потребами спільної діяльності й обміном інформацією, знаннями, інтелектуальною власністю. Цей вид комунікації наразі є надзвичайно активно досліджуваним питанням у світі ринкових економік і міжнародних відносин. Спираючись на форму реалізації, офіційно-ділова комунікація розглядається як вид мовної комунікації, що реалізується за допомогою мови, тому лінгвістичні дослідження цього явища є на часі. У статті приділяється увага мовним

та мовленнєвим ознакам і засобам реалізації офіційно-ділової комунікації з урахуванням особливостей перекладу. Документ виступає як засіб реалізації письмової форми офіційно-ділової комунікації. Розглянуто класифікації офіційно-ділової комунікації. Відповідно до вимог документи повинні бути логічними, змістовними та виконаними чітко за протоколом, оскільки вони функціонують у сфері міжнародного права та слугують для захисту прав і обов'язків усіх суб'єктів цього права. Зазначені вище ознаки та характеристики потребують врахування під час перекладу.

Ключові слова: офіційно-ділової комунікації, мовні і мовленнєві ознаки, засоби реалізації, документ, офіційно-діловий стиль, основні характеристики документів

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку держави Україна активно бере участь у процесах інтеграції до європейського та міжнародного бізнесового і політичного простору, основним засобом комунікації якого є офіційно-ділове спілкування. Варто зазначити, що англійська мова є однією із найпоширеніших у світі за кількістю мовців, *de jure* першою за поширеністю мовою міжнародного і дипломатичного спілкування (одна з шести офіційних мов Організації Об'єднаних Націй та однією з трьох робочих мов Європейської Комісії) та *de facto* загальновизнаною мовою бізнесових стосунків, то детальне вивчення функціонування англійського офіційно-ділового стилю, а особливо засобів його перекладу, є одним із першочергових завдань вітчизняної лінгвістичної науки.

Офіційно-ділова комунікація (далі ОДК) – це складний багатоплановий процес, сутністю якого виступає встановлення й розбудова спілкування між людьми, що зумовлено потребами спільної діяльності й обміном, інформацією, знаннями, інтелектуальною власністю. На сьогодні у вітчизняній науці не існує загальноприйнятого визначення ОДК, проте вона була і є об'єктом дослідження для багатьох науковців у різних галузях, саме тому ними запропонована низка дефініцій цього явища.

Оскільки Україна співпрацює з такими міжнародними утвореннями й організаціями як Європейська Комісія, ООН, ОБСЄ, Міжнародний кримінальний суд і НАТО, то вважаємо за доцільне зосередити дослідження функціонування ОДК у сфері міжнародної дипломатичної комунікації. Необхідність перекладу українською мовою актів Європейського Союзу *acquis communautaire* законодавчо затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 р. № 512 «Про порядок здійснення перекладу українською мовою актів Європейського Союзу *acquis communautaire*».

Актуальність дослідження полягає в тому, що сучасні лінгвістичні розвідки повинні відображати поступ України та її активне залучення до міжнародних організацій і процесів, щоб держава могла чітко та зрозуміло виражати свою позицію у міжнародному політично-бізнесовому просторі. У зв'язку із цим дослідження особливостей перекладу англійської ОДК є одним із головних пріоритетних напрямів у сучасній лінгвістиці.

Мета цієї статті полягає в дослідженні англійської ОДК і виявленні її мовних та мовленнєвих ознак та засобів реалізації.

Відповідно до мети цієї праці поставлена низка **завдань**: уточнити роль і місце ОДК та її ознаки; дослідити впроваджені в лінгвістичну науку класифікації ОДК; розглянути явище ОДК та існуючі засоби її реалізації; з'ясувати доцільність використання документу як засобу реалізації письмової форми ОДК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. ОДК наразі є надзвичайно активно досліджуваним питанням у світі ринкових економік і відносин. Цей вид мовної комунікації досліджується багатьма науками: психологією, соціологією, лінгвістикою, менеджментом тощо. Оскільки ОДК, все ж таки, реалізується за допомогою мови, то лінгвістичні дослідження цього явища є першочерговими.

Офіційно-ділова мова і її вплив на комунікацію, особливості та різновиди цього явища у своїх роботах досліджували F. Bargiela-Chiappini, L. Beamer, V. Bhatia, Ch. Candlin, A. Johns, C. Nickerson, A. Pennycook, G. Poncini, L. Putnam, C. Roberts, P. Rogers, H. Spencer-Oatey, J. Swales, I. Varner, L. Yeung та інші.

Щоб проаналізувати феномен ОДК, важливо розглянути тлумачення однієї з його складових, яким виступає комунікація. Поняття «комунікація» і «офіційно-ділова комунікація» виступають як загальне й особливе, оскільки, останнє виступає вихідним стосовно першого [9, с. 68].

Комунікація як сфера знання та наукових інтересів сформувалася давно. На сьогодні функціонує велика кількість її визначень. Зокрема американський учений-психіатр Ю. Рюш виокремив 40 підходів до комунікації в різних сферах, у т. ч. архітектури, антропології, психології, політиці тощо.

Дефініція І. А. Річардса залишається однією з найбільш повних характеристик комунікації як дискретного елемента людського суспільства. За І. А. Річардсом «комунікація з'являється, коли одна свідомість так діє на навколишнє середовище, що цей вплив відчуває інша свідомість, і в цій другій свідомості виникає досвід, подібний до досвіду першої свідомості і викликаний певним чином цією першою свідомістю» [14, с. 177].

Враховуючи те, що «комунікація» є одним із основних концептів у лінгвістиці, то протягом історії дослідження цього явища було запропоновано десятки варіантів його визначення. Наприклад В. Х. Меллер, на дефініцію якого спираємося, стверджує, що у загальному сенсі цей термін як «будь-який вид взаємного обміну інформацією за допомогою знаків чи символів як між істотами (люди, тварини), так і між людиною та машиною для обробки даних» [11, с. 83]. Основним засобом комунікації є мова, яка забезпечує обмін інформацією між індивідами, індивідом та суспільством. Відтак комунікація може бути мовною (вербальною, словесною) та невербальною.

О. А. Семенюк дефінує мовну комунікацію як створення, обмін та інтерпретація повідомлень комунікантами за допомогою мови як коду та позамовних кодів із метою досягнення змін у поведінці чи свідомості адресата, необхідних для спільної діяльності [8, с. 12].

Згідно з визначенням В. Х. Мінінга, ОДК – обмін ідеями, новинами і поглядами, що пов'язані з реалізацією того чи іншого виду предметної діяльності між сторонами [13, с. 179].

Ще одну дефініцію цього явища запропоновано Дж. Бреннаном: «ОДК – це вид вербального спілкування, до якого належить обмін інформацією у процесі оформлення актів державного, суспільного, політичного, економічного життя, ділових відносин між окремими державами організаціями та членами суспільства у їхньому офіційному спілкуванні тощо» [13, с. 179].

На думку професора Дж. Хейста, цей вид комунікації відбувається між двома партнерами з метою організації та управління процесами ділової сфери [13, с. 179].

Таким чином, спираючись на форму реалізації, ОДК розглядається як вид мовної комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головна мета цього типу комунікації – визначити умови, які дадуть можливість співпрацювати двом сторонам з метою досягнення домовленості. Сторонами ОДК можуть виступати держава і громадянин, громадянин і громадянин, суспільство і члени цього суспільства (статути та декрети), два або більше підприємства чи установи (ділова переписка й угоди), два або більше уряди (пакти, міжнародні угоди), між членами ієрархії (накази, нормативні акти, інструкції, директиви), рада і президіум, асамблея та загальні збори (протоколи зборів, акти).

Учасниками ОДК є органи управління (організації, заклади, посадові особи), а характер і зміст інформаційних зв'язків між ними регульовано правовими нормами та залежать від місця установи в ієрархії органів управління, її компетенції, функціонального змісту діяльності [2, с. 288].

Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що ОДК має надзвичайно широке поле застосування і учасників, саме тому на сьогодні неможливо дати уніфіковане та всеосяжне визначення цього явища.

Щодо мовних та мовленнєвих ознак та засобів реалізації офіційно-ділової комунікації, слід зазначити, що мова ОДК реалізується в рамках офіційно-ділового стилю. Цей стиль англійської мови І. Р. Гальперін називає стилем ділового мовлення / ділових документів, відомим як «*officialese*». Як і будь-який інший, цей стиль має певні цілі комунікації, свої закономірності і мовні характеристики. Він не є однорідним і представлений наступними підстилями:

- 1) мова ділових документів;
- 2) мова юридичних документів;
- 3) мова дипломатії;
- 4) мова військових документів [2, с. 288].

У статті розглянуто поєднання двох підстилів: мови дипломатії та мови юридичних документів. Специфіка сфери вживання офіційно-ділового стилю, повторність дій і ситуацій, котрі вимагають використання певних мовних засобів, призводять до їх стандартизації, одноманітності – однакові мовні елементи використовують за однакових умов.

Також до ознак офіційно-ділового мовлення слід віднести смислову точність, ясність, які поєднуються зі стислістю, лаконічністю висловлювання, суворого послідовністю викладення фактів. Відзначимо високу стандартизацію вислову та сувору регламентацію тексту (для чіткої організації текст поділяють на параграфи, пункти, підпункти). Однією з найяскравіших ознак офіційно-ділового мовлення, яку необхідно зберігати під час перекладу – це його документальність: усі офіційні папери мусять мати характер документів, тобто бути об'єктивними, достовірними, зберігати стабільні традиційні форми (наявність реквізитів та усталений порядок їх розміщення) [7, с. 416].

Зміст повідомлення в офіційно-діловому стилі завжди мусить мати нейтральний тон і бути викладеним тільки в прямому значенні.

Прагматична мета ОДК полягає у тому, щоб досягти згоди між двома сторонами, що укладають договір, контракт і т.д. та викласти умови такої співпраці. Це зумовлює характерні риси офіційно-ділового стилю в англійській та українській мовах: трафаретність висловлення думок, власна термінологія, відсутність двозначності, суворо регламентована композиційна форма [3, с. 62].

У мовленні ОДК реалізується за рахунок парадигми різноманітних вербальних і невербальних засобів. До вербальних засобів ОДК належать мовні та комунікативно-мовленнєві одиниці, що виконують комунікативно-інформаційну та комунікативно-

регулювальну функції. Невербальні засоби містять засоби, знаки, символи, що підсилюють офіційність тексту документа. До них належать: різноманітні бланки, із зображеннями гербів, логотипів установ, країн, організацій; засоби, що оформлюють під час розгляду та проходження документа в інстанції: реєстраційний індекс документа, дата документа, відмітка про контроль за виконанням документа [5, с. 14].

Резюмуючи, визначають, що у мові ОДК реалізується за допомогою офіційно-ділового стилю, що має парадигму власних вербальних і невербальних засобів вираження. Головними ознаками цього стилю є уніфікованість, беземоційність і регламентованість.

Класифікація видів ОДК як діяльності, що забезпечує взаємодію двох або більше унікальних і складних систем, що відбувається в різних ситуаціях з використанням різних засобів і каналів спілкування. Характеристики, параметри взаємодіючих систем, ситуації, обрані засоби в кожному випадку, відрізняються від іншого акту комунікації, тому класифікація видів ОДК здійснюється за різними критеріями. Для дослідження обрано саме класифікацію П. Кхана, де критерієм є кількість адресантів повідомлення:

- 1) міжособистісну комунікацію – обмін повідомленнями між двома особами;
- 2) внутрішньо особистісну – спілкування із самим собою;
- 3) групову комунікацію – комунікація між двома або більше членами однієї або різних груп;
- 4) масову комунікацію, що виникає, коли повідомлення надсилається великим групам людей.

Враховуючи спосіб спілкування, дослідник виділяє наступні групи цього явища:

- 1) вербальна комунікація – обмін повідомлення за допомогою усного чи письмового мовлення;
- 2) невербальна комунікація здійснюється за рахунок знаків, зображень, міміки та жестів [14, с. 4–5].

ОДК може підпадати майже під усі ці категорії, окрім внутрішньо-особистісної. Адже задачі цього типу не відповідають цілям офіційно-ділового спілкування.

Документ виступає як засіб реалізації письмової форми офіційно-ділової комунікації. Ілюстративними джерелами цього дослідження є правові акти Європейського Союзу *acquis communautaire*, то доцільно розглянути особливості письмової ОДК. Згідно міркувань Д. С. Касяненко, під правовим текстом ЄС (*acquis communautaire*) розуміємо мовленнєвий твір, що функціонує у сфері фахової комунікації правників у ЄС та за його межами [4, с. 331].

Основним видом письмової ОДК є документ. На міжнародному рівні загальним визнано визначення документа як записаної інформації, яка може бути використана як одиниця в документаційному процесі. Це визначення розроблене та затверджене Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO) за участю Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій, Міжнародної федерації з документації, Міжнародної ради архівів, Міжнародної організації з інтелектуальної власності.

Згідно зі стандартом ISO, інформація може бути записана будь-яким способом фіксування відомостей, за допомогою не тільки знаків письма, але й зображення, звука і т. п. Таке визначення дозволяє перерахувати до документів усі матеріальні

об'єкти, які можуть бути використані для передавання інформації в суспільстві [1, с. 462].

Головною особливістю офіційної документації (текстів інформаційного характеру) є чітка визначена форма, правила дотримання якої необхідні для вірної інтерпретації документа.

До основних характеристик документів належать:

1) висока регламентованість мови (визначений запас засобів вираження і способів їх побудови);

2) офіційність (суворість викладу, слова вживаються у прямому значенні, образність, як правило, відсутня, тропи зустрічаються дуже рідко);

3) безособовість лексичних конструкцій [1, с. 463].

Визначення документа є загальним та досить широким. Документи функціонують в межах певної системи документації, яка містить документи у взаємозв'язку та взаємодії та має характерні риси та ознаки. Різноманіття форм, призначень, видів та систем документів зумовлює неможливість класифікувати документи лише за одним критерієм. На нашу думку, варто наголосити, що зміст – це найважливіша ознака документа, яка має бути максимально відтворена при перекладі, щоб досягти максимально ефективної комунікації між сторонами.

Таким чином, документ є головним засобом реалізації письмової офіційно-ділової комунікації. Оскільки, текст документів належить до офіційно-ділового стилю, то йому притаманні усі характеристики цього стилю.

Висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. За результатами наведених теоретичних відомостей можна зробити висновок, що явище комунікації є надзвичайно комплексним та багатоплановим, воно не обмежується лише спілкуванням між людьми.

ОДК є різновидом мовної (вербальної) комунікації і у мові реалізується в рамках офіційно-ділового стилю. Цей стиль не є однорідним і, відповідно, виділяють в його межах декількох підстилів. Офіційно-діловий стиль має низку загальних характеристик, зокрема: точність, власна галузева термінологія, відсутність двозначності, суворо регламентована композиційна форма, трафаретність висловлення думок, наявність офіційних атрибутів.

Специфіка офіційно-ділового стилю зумовлює особливості мовних та мовленнєвих засобів вираження ОДК: вони є стандартизованими та повторюваними, а також мають чітко визначену сферу вживання.

Унаслідок того, що головним чином ОДК фіксується у письмовій формі, її головним засобом реалізації є офіційні папери, які повинні мати статус документа. Визначення документа зареєстровано на міжнародному рівні стандартом ISO: висока регламентованість мови, безособовість лексичних конструкцій та офіційність.

Відповідно до вимог документи повинні бути логічними, змістовними та виконаними чітко за протоколом, оскільки вони функціонують у сфері міжнародного права та слугують для захисту прав і обов'язків усіх суб'єктів цього права. Зазначені вище ознаки та характеристики потребують врахування при перекладі.

Перспективним напрямом подальшого дослідження виступають документи дипломатичної сфери та напрацювання галузевої термінології і укладання словника

Список використаної літератури

1. Вrabель Т. Т. Особливості перекладу англомовних ділових документів українською мовою / Т. Т. Вrabель // Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації : матер. XIX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 19. – С. 462–464 ; Vrabel T. T. Osoblyvosti perekladu anhlomovnykh dilovykh dokumentiv ukrainskoiu movoiu / T. T. Vrabel // Tendentsii ta perspektyvy rozvytku nauky i osvity v umovakh hlobalizatsii : mater. XIX Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konferentsii. – Pereiaslav-Khmelnytskyi, 2016. – Vyp. 19. – S. 462–464.
2. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка ; учебн. / И. Р. Гальперин. – Москва : Высшая школа, 1981. – 316 с. ; Halperyn Y. R. Stylstyka anhlyiskoho yazyka ; uchebn. / Y. R. Halperyn. – Moskva : Vysshaya shkola, 1981. – 316 s.
3. Дубенко О. Ю. Порівняльна стилістика англійської і української мов : навч. посіб. / О. Ю. Дубенко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2011. – 328 с. ; Dubenko O. Yu. Porivnialna stylstyka anhliiskoi i ukrainskoi mov : navch. posib. / O. Yu. Dubenko. – 2-he vyd., pererob. i dop. – Vinnytsia : NOVA KNYHA, 2011. – 328 s.
4. Касяненко Д. С. Переклад нормативно-правових текстів ЄС : стан, проблеми, перспективи / Д. С. Касяненко // Мовні і концептуальні картини світу. – 2014. – Вип. 50 (1). – С. 329–335 ; Kasianenko D. S. Pereklad normatyvno-pravovykh tekstiv YeS : stan, problemy, perspektyvy / D. S. Kasianenko // Movni i kontseptualni kartyny svitu. – 2014. – Vyp. 50 (1). – S. 329–335.
5. Коцюба Н. Й. Офіційно-діловий текст як об'єкт системно-структурного аналізу / Н. Й. Коцюба // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – 2013. – Вип. 13. – С. 11–18 ; Kotsiuba N. Y. Ofitsiino-dilovi tekst yak obiekt systemno-strukturnoho analizu / N. Y. Kotsiuba // Doslidzhennia z leksykolohii i hramatyky ukrainskoi movy. – 2013. – Vyp. 13. – S. 11–18.
6. Палеха Ю. І. Загальне діловодство (теорія та практика керування документацією із загальних питань) : навч. посіб. / Ю. І. Палеха. – 4-те вид., випр. і доп. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. – 624 с. ; Palekha Yu. I. Zahalne dilovodstvo (teoriia ta praktyka keruvannia dokumentatsiieiu iz zahalnykh pytan) : navch. posib. / Yu. I. Palekha. – 4-te vyd., vupr. i dop. – Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K, 2017. – 624 s.
7. Садовнича В. В. Сучасні ділові документи та папери. Як правильно оформити і підготувати. Зразки та приклади / В. В. Садовнича. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2014. – 608 с. ; Sadovnycha V. V. Suchasni dilovi dokumenty ta papery. Yak pravylno oformyty i pidhotuvaty. Zrazky ta pryklady / V. V. Sadovnycha. – Kharkiv : Klub simeinoho dozvillia, 2014. – 608 s.
8. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – Київ : Академія, 2010. – 240 с. ; Semeniuk O. A. Osnovy teorii movnoi komunikatsii : navch. posib. / O. A. Semeniuk, V. Yu. Parashchuk. – Kyiv : Akademiia, 2010. – 240 s.
9. Шавкун І. Г. Ділова комунікація : сутність та типологізація / І. Г. Шавкун // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2009. – Вип. 38. – С. 67–74 ; Shavkun I. H. Dilova komunikatsiia: sutnist ta typolohizatsiia / I. H. Shavkun // Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii. – 2009. – Vyp. 38. – S. 67–74.
10. Barston R. P. Modern Diplomacy / R. P. Barston. – London, New York : Routledge, 2006. – 436 с.

11. Bussmann H. Dictionary of Language and Linguistics / H. Bussmann, G. Trauth, K. Kazzazi. – London, New York : Routledge, 1998. – 1305 с.

12. Gordon G. N. Communication: social behaviour [Electronic resource] / G. N. Gordon // Encyclopedia Britannica – Mode of access : <https://www.britannica.com/topic/communication>

13. Pande N. Expectations of Corporate India on the Business Communication Skills of B-school Campus Recruits / N. Pande // International Journal of Intelligent Enterprise. – 2016. – № 3. – С. 177–204.

14. Richards I. A. The Meaning of Meaning / I. A. Richards, C. K. Ogden. – New York : A Harvest Book, 1923. – 363 с.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2018.

N. Kovalska

O. Kovalova

OFFICIAL BUSINESS COMMUNICATION AS COMPLEX AND MULTIPLANNED PROCESS: FEATURES AND PECULIARITIES

The given article focuses on the topical issue in linguistics so the study is based on the theory and the notion of communication described. The aim of the article is to investigate English official business communication, to reveal its nature as well as the means of its representation in Ukrainian translation. Legal acts acquis communitaire are chosen to be the target of the research due to the current intensive process of Euro integration in Ukraine. English and Ukrainian languages have to be complementary in the sphere of international cooperation. At present, existing cooperation can be successful on the one hand but can be doomed to failure on the other hand. The tasks, set according to the aim of the paper, have been successfully carried out in the course of the research.

The paper covers the definition and general characteristics of both communication as a universal phenomenon, and official business communication as a special one. It also establishes optimal distinctive set of features that allows determining an official business style as a language medium of this type of communication, as well as the document as its main form of written realization with the systemic organization/ certain structure and language means. Not all cooperation is successful, we mean, in general cooperation results in signing contracts and other documents on the basis of common target that cannot be reduced to a legal understanding but also diplomacy.

As a conclusion, it has been pointed out that the representation of official business communication in the target language is carried out according to some established patterns and principles of systematic organisation. Consequently, the unified strategy of the translation of this type of communication in the form of its realization official documents can be developed.

These results are mostly of theoretical quality the study has shown that the identification of features that official business communication has presents improvement potentials for those who learn English and work with it as means of communication.

Because of high importance and special requirements of the official business communication it is necessary to do more detailed research on diplomacy in order to develop terminology bank with the perspective to publish a dictionary.

Key words: *official business communication, language and speech means of implementation, document, official business style, main characteristics of documents*

УДК 811.161.2'26

Ю. С. Макарець

РОЛЬ РЕДАКТОРА В РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

У статті досліджене питання ролі професії редактора в реалізації державної мовної політики України в засобах масової інформації. Проаналізований підхід вітчизняних науковців до розуміння завдань та переліку професійних навичок редактора, який зіставлений із вимогами роботодавців до кандидатів на заміщення посади редактора. Розглянуто заходи державного регулювання, які сприяли би підвищенню грамотності вітчизняних ЗМІ.

Ключові слова: мовна політика, редактор, засоби масової інформації, мовна ситуація.

Протягом останніх десятиліть фах редактора значно розширив свій функційний діапазон, ставши доволі популярним серед тих, хто має бажання працювати в мас-медійній індустрії. У зв'язку з цим дослідники в галузі видавничої справи та редагування та визнані її фахівці переосмислили концепцію професії, наголосивши на її творчому аспекті та тих викликах, які ставить перед її представниками сьогодення. Завдання редактора тепер виходять далеко за межі композиційного та мовно-стилістичного опрацювання текстів, а його фах чітко відмежований від фаху філолога й журналіста як такий, що має власну специфіку й інструментарій. Додрукарська підготовка матеріалів, мовно-стилістичне правлення тексту стали тільки одним із численних його обов'язків. Трансформації у сферах економіки видавничої справи, у самому виробничому процесі, правовій базі, технічному й технологічному оснащенні галузі, комп'ютеризація редакційно-видавничих процесів тощо – усе це призвело до зміни професійно-ділових та психологічних якостей представників фаху [13, с. 204]: ретельний мовний цензор перетворився на фахівця, інтереси якого уже не обмежені вузькими цеховими проблемами, який здатен швидко приймати маркетингові рішення й вільно орієнтуватися в економіці свого сектору.

Теоретики галузі постійно наголошують на соціальній відповідальності, що лягає на плечі редактора як людини, яка контролює дотримання мовних стандартів у засобах масової інформації, а тому багато уваги приділяють питанням підготовки редактора (Т. Борко, Н. Вернигора, Ю. Єлісовенко, Н. Зелінська, А. Мамалига, І. Побідаш, Я. Прихода, В. Різун, М. Тимошик та ін.). Однак сьогодні у мовній політиці України відбуваються перетворення, що мають піднести значення фаху на новий рівень, і водночас – вимагають по-новому осмислити питання соціальної відповідальності його представників та механізми регулювання їхньої фахової діяльності.

Метою пропонованої статті є з'ясування ролі редактора ЗМІ в зміцненні соціального статусу української мови та визначення тих напрямів регулювання його діяльності, які дали би змогу підвищити якість вітчизняних медійних текстів.

З 2016 року сталася низка законодавчих змін, що спрямовані на збільшення квот для українськомовного продукту на радіо й телебаченні з метою забезпечення належного рівня функціонування державної мови в українських ЗМІ, піднесення її соціального статусу та престижу. Тож професія редактора, який традиційно дбає про належне мовне виконання текстів, опинилася в епіцентрі реалізації державної мовної

політики, і саме від рівня підготовленості та відповідальності фахівців значною мірою залежатиме, наскільки результативними будуть намагання збалансувати мовну ситуацію в Україні та покращити екологію української мови.

Питання мовної екології протягом усіх років незалежності України не втрачає своєї актуальності і соціальної гостроти. Основна проблема зосереджується навколо питання про функціонування української мови як єдиної державної на тлі поширеності російської внаслідок тривалої політики росіянізації, якої зазнавала Україна, та суржикізації мовлення населення. Усунення суржикізованих форм і конструкцій та кальок з мови ЗМІ – одне з нагальних завдань сьогодення, яке має стає пріоритетом в умовах переходу тих ЗМІ, що раніше містили значну частину російськомовного продукту, до дотримання квот на українськомовний продукт.

Причини мовної ситуації, яка на сьогодні сформувалася в Україні, зокрема її поява та поширеність суржика, мають глибоке історико-культурне коріння. Протягом кількох століть Україна входила спочатку до складу Російської імперії, потім – Радянського Союзу. Її населення зазнавало примусової асиміляції різними шляхами: російська мова панувала в освіті, науці, періодиці, пізніше – на радіо й телебаченні, представники державної верхівки також розмовляли російською тощо. Усе це призвело до появи певної частини російськомовних українців, але переважно – таких, які розмовляють суржиком, тобто безсистемно поєднують елементи української та російської мов. Примусове переселення українців з їхніх історичних територій на тоді ще малоосвоєні північні території Росії й заселення українських міст росіянами призвели до формування стійкого міфу про те, що українська – історично мова сільського населення, а російська – міського, а тому в нових урбаністичних умовах остання престижніша й економічно вартісніша. Крім того, за радянських часів був винайдений новий спосіб асиміляції корінного населення, зокрема мовної: замість безпосередньої заборони певної мови в освіті, книгодрукуванні тощо, був зроблений акцент на уподібненні самої мовної системи через наближення мовних форм і конструкцій української мови до російських. Така політика виявилася значно дієвішою, адже не викликала спалахів опору корінних українців, як це буває із безпосередніми заборонами.

З 1991 року, коли Україна перестала бути частиною Радянського Союзу, зреалізувавши історичне прагнення українців до національної самостійності, вона все ж лишалася в ситуації «колоніальної інерції» [4]. За понад 20 років не було здійснено реальних політичних кроків на шляху реалізації національно орієнтованої політики, зокрема мовної, тож соціальна й психологічна деколонізація української мови фактично не відбувалася. Натомість мовне питання ставало об'єктом політичних маніпуляцій: представники політичної верхівки використовували штучно витворену за роки колонізації українсько-російську «двомовність» для того, аби сформувати для себе електорат.

Вітчизняні засоби масової інформації також лишалися переважно російськомовними. Ю. Бестерс-Дільгер, яка досліджувала українську друковану періодику, зазначала: «Друкована преса в Україні випускається здебільшого російською мовою. У Києві в газетних кіосках потрібно запитувати україномовні газети, оскільки їх не виставляють у вітринах. Майже неможливо отримати реальні статистичні дані щодо реальної частини російськомовних та україномовних друкованих засобів масової інформації. За оцінками, відсоток російськомовних газет становить 85–90 %» [1, с. 242–243]. Міністерство юстиції не контролювало, чи видавець дотримується мови, заявленої під час реєстрації газети або журналу, а тому багато з них виходили іншою мовою, ніж заявлено. Наклад українськомовних

газет був значно нижчий за російськомовні, що вело до зниження інтересу з боку рекламодавців до української преси і, як наслідок, погіршувався їхній фінансовий стан, що зумовлювало подальше зменшення тиражів і погіршення якості самих видань. З проголошенням незалежності кількість українськомовних газет в Україні не зросла, а зменшилася. За даними «Статистичного щорічника», кількість українськомовних газет порівняно з 1995 роком у 2000 скоротилася більше, ніж на 20 %, а понад двадцять відсотків усіх газет, які на той час були в Україні, друкували в Росії і імпортували в Україну [Там само].

На радіо й телебаченні ситуація складалася ще складніша. У сфері засобів масової інформації утвердилася українсько-російська двомовність, часом навіть із переважанням російської мови. «Однією з особливих ознак українського телебачення й радіо є змішування мов. Немає телевізійних станцій, які б вели трансляцію лише українською мовою; так само немає жодної станції, що вела би передачі виключно російською мовою унаслідок встановленої законом вимоги транслювати рекламу виключно українською» [1, с. 247]. Тож у глядацької аудиторії формували враження про нормальність ситуації двомовності в Україні з її хаотичним розмежуванням української та російської мови, що мало своїм наслідком їх змішування і подальший розвиток суржику.

Закон «Про засади державної мовної політики в Україні», який у 2012 р. замінив закон «Про мови в Українській РСР» у сфері мовних відносин, тільки загострив мовну ситуацію в державі, оскільки фактично відкрив шлях для офіційного затвердження двомовності в Україні через прийняття регіональних офіційних мов. Оскільки показник у 10 % населення, що говорить міноритарною мовою в регіоні, могла подолати тільки російська (значною мірою й через те, що до російськомовних відносили себе й суржикомовні), то саме вона могла претендувати на такий статус у тих регіонах, які до незалежності зазнавали найсильнішої асиміляції, – на Сході та Півдні України. Та збалансувати ситуацію в такий спосіб і врахувати мовні права усіх мешканців не вдалося: це призвело до ще більшого загострення ситуації – вимогу знання української як державної мови України населення цих регіонів, підігрите політичною демагогією, сприймало як примусову українізацію, а будь-яке розширення сфери функціонування української мови – як загрозу. Про можливість такого перебігу подій йшлося ще в евалуації робочої групи Венеціанської комісії щодо законопроекту «Про мови в Україні» (2011 р.), який майже без змін ліг в основу закону «Про засади державної мовної політики» [18]. У 2012 р. з державного бюджету України зникла стаття видатків на «забезпечення та розвиток застосування української мови» [10]. Держава фактично зняла з порядку денного питання про фінансову підтримку розвитку державної мови. Саме в цей час набула поширення метафора «мовна шизофренія», яка спочатку була засобом образного опису ситуації навколо мовного питання в Україні, але поступово втратила своє образне значення й термінологізувалася зі значенням «послідовна культурна політика, яка передбачає змішування української і російської мов» [16; 17].

На цей час у засобах масової інформації російська мова залишалася поширеною не менше, ніж українська (ідеться про двомовність телеканалів і радіостанцій, а не про їхню виключну україномовність чи російськомовність). За таких умов про засвоєння молодим поколінням чистої української чи російської мови не йшлося: відбувалася активна суржикізація населення й викривлення мовної свідомості. Відсутність грамотного мовного планування й невміння спрогнозувати результати уведених змін, а часто й уведення цих змін лише частково, призводили до того, що чимала частина населення продовжувала втрачати орієнтири мовної нормативності

й засвоювала не одну з двох поширених мов, українську чи російську, а українсько-російську мішанку.

У 2014 р. Україна пережила зміну влади. Однак протягом кількох перших років жодних кроків у напрямі врегулювання мовної ситуації в країні не було. Над мовним питанням у другій половині 2014-2015 рр. політики звели вежу мовчання. Аби не загострювати напругу в суспільстві, його визнали таким, що «не на часі» (подекуди саме намагання на початку 2014 р. скасувати закон «Про засади державної мовної політики в Україні» як антиукраїнський трактували як причину початку військового конфлікту на Сході України). Однак тиск громадськості цього разу все ж мав наслідки – з 2016 р. політична еліта країни знову звернула свою увагу на деформовану мовну ситуацію й почалися перші кроки в напрямі її зміни. Конституційний Суд України почав розгляд питання про конституційність закону «Про засади державної мовної політики» (він був визнаний неконституційним 28 лютого 2018 р.). Цього ж року був прийнятий закон «Про внесення змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» (щодо частки пісень державною мовою в музичних радіопрограмах і радіопередачах)», що запровадив квоти на пісні українською (від 35 %) та ведення програм українською на радіо (щонайменше 60 %). З 13 жовтня 2017 р. набрав чинності закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації» (встановив норму 75 % української для загальнонаціональних і регіональних телеканалів, 60 % – для місцевих і 75 % для програм новин на телебаченні).

Нагляд за дотриманням мовних квот здійснює Національна рада України з питань телебачення та радіомовлення. Завдяки пильному контролю і накладенню штрафних санкцій на радіостанції за порушення чинного законодавства, згідно зі звітом Нацради за перші півроку 2017 р., вони здебільшого перевищують квоти приблизно на 30 % [6]. Однак вона контролює тільки дотримання встановлених законодавством кількісних показників.

Для контролю якості мовлення, хоча б на перехідному етапі, жоден регулятор законом не передбачений. Однак саме вона формує уявлення населення про еталони мовлення та може сприяти підвищенню соціального статусу мови й покращенню її екології, адже «люди, за законами психіки, репродукують ту мову, яку чують навколо себе» [17]. Тому ключовою фігурою в контексті реалізації державної мовної політики України у сфері засобів масової інформації сьогодні має стати саме редактор як особа, яка контролює нормативність мовлення. Наскільки витриманим у ЗМІ буде мовний стандарт значною мірою залежить саме від рівня майстерності редакторів у опрацюванні текстів.

Вимоги до редакторів, наведені в наукових працях, значно різняться від вимог, які ставить український працедавець до претендентів на посаду «редактора». Вітчизняні науковці (Н. Зелінська, Е. Огар, І. Побідаш, В. Різун, Ю. Фінклер, Н. Черниш) слідом за західними дослідниками (І. Гантер, Р. Дерікур, Б. Льюї, Л.-Т. Шарп та ін.) наголошують на творчому складнику фаху та різноманітні завдань, які його представникам доводиться вирішувати. «Рафінований професіоналізм, багатоаспектність (якщо не універсальність) діяльності [ідеться про здатність працювати з літературою будь-якого виду й тематики, тобто про відмову від вузької спеціалізації – Ю. М.] і яскраво виражена творча орієнтація редактора-фахівця... – усе це риси, що дозволяють говорити про формування принципово нової моделі редактора» [13, с. 204]. І цей новий редактор має не тільки працювати над текстом – він повинен знати основи психології, маркетингу, уміти користуватися видавничими програмними пакетами, розбиратися в економіці видавничої справи, вільно

орієнтуватися на ринку книги тощо. Тому й підготовка редактора як фахівця сьогодні зазнає певних змін. Поряд із «класичними» редакторськими дисциплінами (редакторський аналіз, логічні та лінгвостилістичні засади редагування, стилістика, режисура та архітектоніка видання, культура видання і видавничі стандарти тощо) майбутнім редакторам викладають нові курси, що стосуються видавничого бізнесу, редакційного маркетингу, сучасного книжкового дизайну, мультимедійних технологій, авторського та інтелектуального права, масової комунікації та інформації тощо.

Мовно-стилістичне та композиційне удосконалення тексту, відповідно до сьогодишньої концепції, перестає бути визначальним пріоритетом у професії редактора, якщо ж він займається тільки цим, то він уже не фахівець редакторської справи, а уважний і прискіпливий мовник. Трансформація в розумінні завдань професії веде й до змін у навчальних планах вищих навчальних закладів. За рахунок уведення нових дисциплін з економіки, маркетингу, менеджменту тощо частка дисциплін філологічного циклу невпинно зменшується. Так, наприклад, у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова кількість навчального часу, відведеного на вивчення дисципліни «Сучасна українська літературна мова» для студентів спеціальності «Видавнича справа і редагування», скоротилася з 2014 по 2017 навчальні роки на 30,5 %, а з курсу «Стилiстика української мови» – на 40 %. Попри те, що студенти вивчають курс сучасної української мови загалом протягом 3,5 років, кількість аудиторних годин вкрай мала. І це при тому, що науковці б'ють на сполох: грамотність української мови у засобах масової інформації, і друкованих, і електронних, продовжує стрімко падати. Ідеться про недотримання орфографічних і пунктуаційних правил, граматичних норм, нерозуміння семантичних відтінків у значенні слів, помилки слововживання, стилістичні недоліки тощо [12].

Говорячи про сутність професії редактора, фахівці кафедри видавничої справи та редагування Української академії друкарства (Львів) визначили її представника як «сильну мовну та суспільно заангажовану особистість, здатну брати участь у всіх організаційних і творчих процесах, пов'язаних із підготовкою і випуском різножанрових текстових повідомлень у різних сегментах масової та спеціальної комунікації» [13, с. 207]. І хоча у цій дефініції позиція «сильна мовна особистість» стоїть на першому місці, однак саме щодо мовної вправності осіб, які працюють над текстами в українських ЗМІ, постає чимало питань. Чинників тут багато: порівняно низький рівень заробітної плати та непрості умови праці, велика завантаженість редакторів та відсутність контролю за якістю продукції на рівні держави, зведення посади редактора до статті економії, через що обов'язок редагувати текст покладається на самого автора тощо. Особливо критичною є мовна ситуація в інтернет-ЗМІ, де російськомовні повідомлення перекладають на українську через онлайн перекладачі, часто навіть не піддавши докладному редакторському аналізу, через що з'являються повідомлення на кшталт: *34-річна Куніс сходила на гру команди «Х'юстон Астрос» проти «Лос-Анджелес Доджерс» разом зі своїм батьком Марком Борисовичем. Папа і дочка сиділи поруч і дуже емоційно стежили за ходом дійства на полі, а в кінці гри щиро раділи за команду «Лос-Анджелес Доджерс», яка опинилася в цей день переможцем... До речі, разом з чоловіком Міла теж не раз боліла за улюблені команди на трибунах стадіонів* [5] або *«Розмовляючи з The Hollywood Reporter, глава Disney Боб Айгер дав зрозуміти, що ніхто не збирається пом'якшувати насильство в “Дедпула” і що франшиза про балакучим найманця благополучно стане частиною всесвіту Marvel, не змінюючи свій рейтинг R. «“Дедпул” був і буде брендом Marvel. Але тепер у нас з'явилась слухна нагода створити марвеловській бренд з рейтингом R», – прокоментував Айгер»* [15].

Якщо дослідники у галузі видавничої справи та редагування говорять про початок нового етапу у історії фаху і розвивають теоретичні основи професії в напрямі розуміння її як діяльності організаційної, маркетингової, соціологічної, то філологі-україністи наголошують, що ЗМІ потребують перш за все мовного еколога, яким досі завжди був редактор. О. Пономарів констатував, що «за часи незалежності України стан з українською мовою в ЗМІ у деяких аспектах навіть погіршився, оскільки раніше преса і радіо були зразком літературного мовлення, керівники медійних установ говорили українською мовою, запрошені давали нею інтерв'ю... Зараз ситуація змінилася на гірше. Зменшилася кількість місцевих (обласних і районних) газет, які виходять українською мовою. Вражає кількість мовних помилок у наявних текстах» [12, с. 142–143]. Девіативність текстів українських ЗМІ спотворює уявлення реципієнтів про фонетичні та граматичні норми української мовної системи, перетворюючи їх на «криве дзеркало» мови.

Про вимоги потенційних роботодавців до кандидатів на заміщення вакансії «редактор» та рівень попиту на фахівців чимало інформації дає один з найпопулярніших сайтів для пошуку роботи в Україні Work.ua [19]. Наприклад, на 14 жовтня 2017 р. в місті Києві було зареєстровано 133 вакансії з поміткою «редактор», загалом по Україні – 232. Більшість вакансій – посади редакторів для сайтів різного тематичного спрямування (понад 25 %). Однак мало кому потрібен суто редактор, більшість роботодавців шукають «редактора-журналіста», «редактора-кореспондента», «редактора-перекладача» чи «редактора-коректора». При цьому у вимогах до кандидатів у 98 % вакансій зазначені вільне володіння українською і російською мовами та «досвід написання текстів (статей) на різну тематику». Здебільшого роботодавці у столиці пропонують заробітну плату тільки на 25–85 % вищу за прожитковий мінімум. За освітою кандидат може бути філологом, журналістом, фахівцем з видавничої справи та редагування тощо. Тож роботодавці не розмежовують ці професії попри настійливі наполягання науковців. Більше того, трапляється, що обов'язки редагувати матеріали покладені на самих журналістів, дослідження ж довели, що тільки 40 % із них – це люди, які мають освіту журналіста [12].

Тож реальністю для України є ситуація, коли, з одного боку, науковці твердять про «місійність» фаху редактора [2], а з іншого – засоби масової інформації часто або не приділяють належної уваги редагуванню текстів, або ж наймають осіб, які не мають достатньої кваліфікації. Така ситуація робить майже неможливою вдалу реалізацію державної політики зі сприяння розвитку державної мови. Мова ЗМІ сприймається традиційно як еталон, та сьогодні через цей стереотип та мовно-стилістичну девіативність їхніх текстів відбувається підміна: замість зразкової літературної мови вони поширюють суржикізовані тексти.

Першочерговим завданням у контексті сучасної державної мовної політики України має стати не тільки забезпечення підготовки редакторів-фахівців, а й врегулювання максимальних норми навантаження на редактора та введення сертифікації його роботи. С. Караванський, аналізуючи лінгвістичні проблеми й виклики українського сьогодення, наголосив, що аби покращити мовну екологію, потрібні «атестація на державному рівні всіх редакторів газет, журналів, радіо, телебачення та книжкових видавництв;... створення курсів підвищення кваліфікації для мовних редакторів ЗМІ, радіо, телебачення і книжкових видавництв; запровадження шкали заохочень для редакторів, які підносять рівень грамотності у своїх виданнях; запровадження шкали стягнень для редакторів, що допускають кричущі мовні ляпсуси, аж до позбавлення надалі права на редагування» [3, с. 204].

Якщо подібні пропозиції подекуди й можуть видатися надмірними, то видається доцільним створення Департаменту з сертифікації якості мовлення при Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення, до якої б входили учені-лінгвісти, письменники, професійні журналісти та редактори-фахівці, що сприяло би підвищенню рівня грамотності ЗМІ. Цей орган має бути не дорадчим, а мати повноваження справжнього регулятора, зокрема здійснювати мовну сертифікацію телеканалів і радіостанцій, яка була би необхідною умовою їхньою діяльності (поки порушення мовних норм не загрожує реальними наслідками, їх дотримання досягти важко, про що свідчить хоча б сучасна ситуація із мовними квотами на вітчизняному радіо). Могло би стати таким регулятором і Українське бюро лінгвістичної експертизи, яке проводило б аналіз текстів ЗМІ [12]. Варто було би також внести до ліцензійно-дозвільних документів на діяльність у ЗМІ пункт щодо дотримання норм української літературної мови, культури спілкування та пункт про сертифікування кваліфікаційного рівня журналістів і редакторів.

Отже, фах редактора у контексті реалізації національної мовної політики України в пресі та на телебаченні перетворюється на одну з ключових позицій. На представників професії лягає соціальна відповідальність за підвищення престижу української мови через представлення її аудиторії у найкращих зразках. Дотримання вітчизняними ЗМІ мовних норм, поліпшення їх мовної екології дасть змогу перетворити їх з інструмента суржикізації населення України на справжній взірець культури мовлення. Для цього потрібно вжити заходів, перш за все на державному рівні, щодо 1) підвищення престижу професії редактора як «мовного еколога», 2) належного викладання у необхідному для формування професійної мовної компетенції обсязі дисциплін філологічного циклу на факультетах, які готують редакторів, та 3) законодавчого закріплення інституцій мовної сертифікації ЗМІ та надання їм реальних інструментів регулювання й контролю якості мовлення телеканалів і радіостанцій.

Список використаної літератури

1. Бестерс-Дільгер Ю. Мовна політика у засобах масової інформації / Ю. Бестерс-Дільгер // Мовна політика та мовна ситуація в Україні : аналіз і рекомендації. – 2-е вид. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – С. 234–277 ; Besters-Dilher Yu. *Movna polityka u zasobakh masovoi informatsii* / Yu. Besters-Dilher // *Movna polityka ta movna sytuatsiia v Ukraini : analiz i rekomendatsii*. – 2-e vyd. – Kyiv : Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2010. – S. 234–277.
2. Борко Т. М. Проблеми підготовки редакторів в українських виданнях / Т. М. Борко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2014. – Вип. 3. – С. 53–56 ; Borko T. M. *Problemy pidhotovky redaktoriv v ukrainskykh vydanniakh* / T. M. Borko // *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. – 2014. – Vyp. 3. – S. 53–56.
3. Караванський С. Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України / С. Караванський. – Львів : БаК, 2016. – 224 с. ; Karavanskyi S. *Idiolyzmy stalinskoii yaryzhky u derzhavnii movi Ukrainy* / S. Karavanskyi. – Lviv : BaK, 2016. – 224 s.
4. Лизанчук В. Мовна екологія [Електронний ресурс] / В. Лизанчук // Дзеркало тижня. – 2017. – 8 вересня. – Режим доступу : https://dt.ua/socium/movna-ekologiya-253536_.html ; Lyzanchuk V. *Movna ekolohiia* [Elektronnyi resurs] / V. Lyzanchuk // *Dzerkalo tyzhnia*. – 2017. – 8 veresnia. – Rezhym dostupu : https://dt.ua/socium/movna-ekologiya-253536_.html

5. Міла Куніс з батьком на бейсбольному матчі [Електронний ресурс] // Кіноафіша. – 2017. – 30 жовт. – Режим доступу : <https://kinoafisha.ua/ua/news/mila-kunis-s-otcom-na-beisbolnom-matcse> ; Mila Kunis z batkom na beisbolnomu matchi [Elektronnyi resurs] // Kinoafisha. – 2017. – 30 zhovt. – Rezhym dostupu : <https://kinoafisha.ua/ua/news/mila-kunis-s-otcom-na-beisbolnom-matcse>

6. Обсяг ведення передач українською мовою на загальнонаціональних радіостанціях (січень-липень 2017 р.) [Електронний ресурс] / Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. – Режим доступу : <https://www.nrada.gov.ua/obsyag-vedennya-peredach-ukrayinskoju-movoyu-na-zagalnonatsionalnyh-radiostantsiyah-sichen-lypen-2017-r/> ; Obsiah vedennia peredach ukrainskoju movoyu na zahalnonatsionalnykh radiostantsiiakh (sichen-lypen 2017 r.) [Elektronnyi resurs] / Natsionalna rada Ukrainy z pytan telebachennia i radiomovlennia. – Rezhym dostupu : <https://www.nrada.gov.ua/obsyag-vedennya-peredach-ukrayinskoju-movoyu-na-zagalnonatsionalnyh-radiostantsiyah-sichen-lypen-2017-r/>

7. Олійник Є. Російськомовними патріотами маніпулюють : Юрій Шевчук про «мовну шизофренію» в Україні [Електронний ресурс] / Є. Олійник // Радіо Свобода. – 2015. – 8 червня. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/27059088.html> ; Oliinyk Ye. Rosiiskomovnymu patriotamy manipuliuiut : Yurii Shevchuk pro «movnu shyzofreniiu» v Ukraini [Elektronnyi resurs] / Ye. Oliinyk // Radio Svoboda. – 2015. – 8 chervnia. – Rezhym dostupu : <https://www.radiosvoboda.org/a/27059088.html>

8. Побідаш І. Професія редактора : Термінологічний, творчий та функціональний аспекти / І. Побідаш // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Журналістика. – 2010. – Вип. 17. – С. 46–50 ; Pobidash I. Profesiia redaktora : Terminolohichni, tvorchyi ta funktsionalnyi aspekty / I. Pobidash // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii : Zhurnalistyka. – 2010. – Vyr. 17. – S. 46–50.

9. Прихода Я. Редактор у системі соціальних комунікацій / Я. Прихода // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 12. – С. 18–20 ; Prykhoda Ya. Redaktor u systemi sotsialnykh komunikatsii / Ya. Prykhoda // Visnyk Knyzhkovoї palaty. – 2011. – № 12. – S. 18–20.

10. Про державний бюджет України на 2012 рік : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4282-17> ; Pro derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2012 rik : Zakon Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4282-17>

11. Про засади державної мовної політики України : Закон України (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> ; Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky Ukrainy : Zakon Ukrainy (vtratyv chynnist) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

12. Соколова С. Українська мова в сучасних засобах масової комунікації : проблеми культури мови, стилістики та соціолінгвістики / С. Соколова // Українська мова. – 2014. – № 2. – С. 133–145 ; Sokolova S. Ukrainska mova v suchasnykh zasobakh masovoi komunikatsii : problemy kultury movy, stylistyky ta sotsiolinhvistyky / S. Sokolova // Ukrainska mova. – 2014. – № 2. – S. 133–145.

13. Сучасний редактор : проблеми професійного вишколу / Н. В. Зелінська, Е. І. Огар, Ю. Е. Фінклер, Н. І. Черниш // Поліграфія і видавнича справа. – 2002. – Вип. 39. – С. 203–209 ; Suchasnyi redaktor : problemy profesiinoho vyshkolu / N. V. Zelinska, E. I. Ohar, Yu. E. Finkler, N. I. Chernysh // Polihrafiia i vydavnycha справа. – 2002. – Vyr. 39. – S. 203–209.

14. Тимошик М. Змістове наповнення поняття редагування в науці про видавничу справу та редагування / М. Тимошик // Держава і регіони. Серія : Соціальні комунікації. – 2010. – № 2. – С. 232–237 ; Tymoshyk M. Zmistove napovnennia poniattia redahuvannia v nautsi pro vydavnychu spravu ta redahuvannia / M. Tymoshyk // Derzhava i rehiony. Seriiia : Sotsialni komunikatsii. – 2010. – № 2. – S. 232–237.

15. У Disney обіцяють зберегти «Дедпула» дорослий рейтинг [Електронний ресурс] // Кіноафіша. – 2017. – 18 груд. – Режим доступу : <https://kinoafisha.ua/ua/news/v-disney-obesxauat-sohranit-dedpulu-vzrosli-reiting> ; U Disney obitsiaut zberehty «Dedpula» doroslyi reitynh [Elektronnyi resurs] // Kinoafisha. – 2017. – 18 hrud. – Rezhym dostupu : <https://kinoafisha.ua/ua/news/v-disney-obesxauat-sohranit-dedpulu-vzrosli-reiting>

16. Хомінський С. Й. Чи можна любити Україну російською мовою ? / С. Й. Хомінський // Український смисл : науковий збірник / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпропетровськ : Ліра, 2016. – С. 21–29 ; Khominskiy S. Y. Chy mozhna liubyty Ukrainu rosiiskoiou movoio ? / S. Y. Khominskiy // Ukrainskyi smysl : naukovyi zbirnyk / za red. prof. I. S. Popovoi. – Dnipropetrovsk : Lira, 2016. – S. 21–29.

17. Шевчук Ю. Мовна шизофренія : нова, потужна форма русифікації [Електронний ресурс] / Ю. Шевчук // Західна інформаційна корпорація. – 2015. – 8 лип. – Режим доступу : http://zik.ua/news/2015/07/08/yuriy_shevchuk_movna_shyzofreniya_nova_potuzhna_forma_rusyfikatsii_605587 ; Shevchuk Yu. Movna shyzofreniia: nova, potuzhna forma rusyfikatsii [Elektronnyi resurs] / Yu. Shevchuk // Zakhidna informatsiina korporatsiia. – 2015. – 8 lyp. – Rezhym dostupu : http://zik.ua/news/2015/07/08/yuriy_shevchuk_movna_shyzofreniya_nova_potuzhna_forma_rusyfikatsii_605587

18. Opinion on the Draft Law on Languages in Ukraine. Adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session (Venice, 25–26 March 2011). [Electronic resource]. – Mode of access : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)008-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)008-e)

19. <https://www.work.ua/>

Стаття надійшла до редакції 26.04.2018.

I. Makarets

ROLE OF EDITOR IN IMPLEMENTATION OF THE STATE LINGUISTIC POLICY OF UKRAINE IN THE FIELD OF MASS MEDIA

The article is dedicated to examining the role of editor's profession in implementing the state language policy of Ukraine in mass media. An analysis of the domestic scientists' approach to understanding of the editor's tasks is made, which is given in comparison with the requirements of employers to candidates for the post of editor.

Language ecology of the media space largely depends on how professional editing is. For Ukraine, this issue is especially on time in the conditions of necessity to overcome the consequences of interference of the Ukrainian and Russian languages, which leads to the formation of a surzhuk and eventually to deformation of both languages systems.

Today, in the sphere of editorial education it is necessary to strengthen the philological component, and at the state level there is an urgent need for controlling of the quality of media broadcasting and certification of editor's professional competence. That is why creation of the Speech Quality Certification Department at the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting, in which scholars, writers, professional journalists and editors will participate, is really necessary in order to increase media literacy.

This institution should be not consultative but should have authority of true regulator, in particular it should carry out language certification of TV channels and radio stations, which would be obligatory condition for them (while violations of linguistic norms do not lead to real consequences and penalties, it is difficult to achieve respect for them). Observance of language norms in media, improvement of its language ecology will make it possible to turn media from the instrument of surzhykization of Ukrainian population into a true exemplar of speech culture.

Thus, the profession of an editor in the context of implementation of the Ukrainian state language policy in press and on television becomes one of the key positions. Editors responsible for raising the prestige of the Ukrainian language: they are able to do it through presentation in media its best samples. Observance of language norms in media, improvement of its language ecology will make it possible to turn media from the instrument of surzhykization of Ukrainian population into a true exemplar of speech culture. For this, it is necessary to take measures at the state level for: 1) raising the prestige of the editor's profession as a `language ecologist`; 2) teaching of philological disciplines in proper scope that is necessary for formation language proficiency of future editors; and 3) legislative mintage of institutions which could provide language certification of media and giving to it real tools for regulating and controlling quality of speech in mass media.

Key words: *language policy, an editor, media, language situation.*

УДК 811.111'373

S. Melnyk

MEANS OF VERBALIZATION OF THE MIND CONCEPT IN MODERN ENGLISH DISCOURSE

The article covers the main means of verbalization of the MIND concept as one of major emotional concepts in Modern English. On analyzing lexicographic sources thoroughly, there has been made a conclusion about the main meanings of the synonymous and antonymous words of the mind substantive. In addition, we can judge about the MIND concept structure, its core and periphery. We can refer the concept main features to the core, and additional and figurative ones to its periphery.

Key words: *concept, emotional concept, substantive, lexeme, verbalization, lexical-semantic variant, frame, subframe, slot, derivative, structure, core, periphery.*

Introduction. Cognitive linguistics (from English *cognition* «knowledge», «cognitive ability») considers language functioning as a kind of cognitive activity, and studies cognitive mechanisms and human consciousness structures through language phenomena [19, p. 24].

The research material is a dictionary definition and interpretation of the mind substantive, its synonyms and antonyms as well as their linguistic usage in the English idioms.

While doing the linguistic research, the following methods have been used: method of contextual analysis, distributive method, the method of dictionary definitions analysis.

Theoretical background. Concept is the basic semantic notion in cognitive linguistics and this is precisely what differs cognitive linguistics from other areas of semantic research

like logical, structural, etc. which have been confirmed by numerous works by foreign, Ukrainian and Russian scholars (C. Goddard, A. Wierzbicka [14], R. S. Jackendoff [15], R. W. Langacker [16], V. A. Maslova [4], M. Minskyi [6], A. M. Prykhodko [7], I. A. Sternin [10] and others).

A lot of scholars have contributed enormously to cognitive linguistics. We can state about a few approaches to conceptual analysis. As a rule, concepts are being investigated on the basis of compatibility, mostly predicative, less frequently attributive or complementary, and sometimes a wide range of language contexts (folklore, artistic, publicistic and other works) are taken into account. C. Goddard and A. Wierzbicka are sure «that all languages share a small set of “universal concepts” which are culture-independent and they differ significantly in their content» [14].

A great number of social, political, ideological, philosophic, cultural, mental, and mythological concepts have already been studied: *freedom, justice, truth, fate, soul, spirit, heart, path, woman, man* etc. (studies by N. D. Arutyunova [3], S. G. Vorkachov [1], S. S. Melnyk [5], T. V. Radziewska [8], E. A. Solovyova [9], A. Wierzbicka [21] and others).

Every concept is associated with some other concepts, and together, they form domains, that is, the backgrounds from which the concept is singled out.

H. M. Udovichenko determines the basic notion of cognitive linguistics, namely «the concept», as well as she focuses on the concept multi-level structure, considers the suggestions concerning the methods of its research and displays the ways of this analysis and classification of the concept [13]. Thus, she defines the *concept* as conception, scheme, notion, frame, scenario, gestalt.

N. V. Tatsenko [11] analyses the concept as a key notion of cognitive linguistics stating that the concept is both an individual and general idea of reality at the same time which makes it similar to an artistic image although they are absolutely different and must not be confused because image is a direct «imprint» of reality, which we receive as a result of sensory perception, and the concept is a generalized, abstract imprint, mediated by human mental activity.

O. Tomenyuk [12] studies the main stages of the cognitive linguistics formation and development focusing his research on cognitive approach definition to the language phenomena analysis.

We share M. O. Krasavskyi's definition of the concept (he studied «emotional concept») which he describes as «ethnically, culturally determined, structurally meaningful, lexically and / or phraseologically verbalized coinage grounded on a certain conceptual basis, which includes, except for the notion itself, an image, a cultural value» [2, p. 216]. It should be noted that, in our opinion, not only emotional but any other abstract concept can be determined in the way offered by M. O. Krasavskyi.

It is known that the ordered combination of concepts in human mind is its conceptual system. It is not static. On the contrary, it is dynamic, always changing under the influence of the knowledge constant process.

Frames are constituent parts of any conceptual system. M. Minskyi introduced the notion of «frame» in 1974. According to him, «frame is a hierarchically ordered representation of a certain reality standard» [6, p. 23]. The frame has a linguistic and extra-linguistic essence like the entire conceptual system. The frame is not a closed structure. It can be supplemented by deepening the information about the situation and its figurative (symbolic, metaphorical etc.) representation.

Research and discussion. A human being is considered to be a sensitive creature as he / she reacts to any external stimuli emotionally to some extent experiencing both positive and negative events the consequences of which can be unpredictable and beyond the mind

control. And since the mind is something intangible, the attempts to identify the linguistic features of verbalizing the *MIND* concept have been made.

It is necessary to note that mind (or brain), like heart, is the organ without which any living creature (especially a man) can exist. These two organs are constituent parts of a human body. To consider the role of the *MIND* concept in Modern English, we have had a deep reference to lexicographic sources. Thus, *New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language* gives the following definition: **mind** – **1** *n.* the seat of consciousness, thought, feeling and will || the intellect || opinion, *they were of the same mind* || desire, purpose, *he had no mind to put up with any nonsense* || sanity, *to lose one's mind* || a person viewed as an intellect, *Freud was a seminal mind* || mentality, *the liberal mind* || (philos.) consciousness as an element in reality (contrasted with matter). **2.** *v.* to have charge of, take care of || to look out for, be careful of, *mind the step* || to object to (often in polite questions or commands), *would you mind closing the door?* || to concern oneself with, *mind your own business* || to pay attention to, heed, *mind what I say* || to obey || to worry about, *you mustn't mind the discomfort* || *v. i.* to worry, *don't mind about the gossip* || to be vexed or have an objection, *if nobody minds, I'll open the window* || to be attentive, *Now mind! You must hurry home!* || to be obedient never mind do not worry.

American Heritage® Dictionary of the English Language, Fifth Edition. Copyright © 2011 by Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company. Published by Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company complements the lexeme **mind** definition: *n.* a person or group that embodies certain mental qualities, *the medical mind; the public mind* || the thought processes characteristic of a person or group; psychological makeup, *the criminal mind* || a healthy mental state || *v.* be careful about || to be concerned or annoyed by; care || to dislike || (regional) to remember || to become aware of; notice || to intend. *v. i.* to take notice; give heed || to be cautious or careful || to be concerned or troubled; care.

Dictionaries *Collins English Dictionary – Complete and Unabridged, 12th Edition, 2014* and *Random House Kemerman Webster's College Dictionary © 2010 K Dictionaries Ltd Copyright 2005 by Random House, Inc.* present similar definitions of the lexeme under consideration complementing its notion with the meanings of *temper* and *sentiments*.

So, on analyzing various medical, linguistic and explanatory dictionaries we can see that all of them describe the noun *mind* as a container and emotions. First of all, the brain is opposite to the heart when it comes to human's feelings and emotions. For some representatives of mankind, feelings are the most important, for others, who are more mercantile and sensible, the mind is. But both heart and brain (mind) are inherent in man, although they perform quite different functions. However, it should be noted that *mind* lexeme, according to the analyzed dictionaries, has 14 lexical-semantic variants or noun semes, 4 of which coincide in all dictionaries: 1) *receptacle of consciousness, thought, feeling and will (desire, energy)*; 2) *a part of the human body due to which a person feels, perceives, thinks, remembers, desires and pictures*; 5) *a mental process*; 8) *consciousness as an element of reality (opposed to the mind grey matter)* and 18 lexical-semantic variants of the verb, both transitive and intransitive, in which the following semes are the same: 15 and 26) *to pay attention to*; 16 and 30) *to be careful*; 17 and 28) *to obey*; 21 and 31) *to deny, to object to, to mind*.

Moreover, **mind** can have other, additional meanings, which include another 11 lexical-semantic variants of words namely: **a noun** – 3) *an individual consciousness, memory, or recollection*; 4) *a person or group that embodies certain mental qualities*; 6) *the intellect*; 7) *a healthy mental state; sanity*; 9) *a person viewed as an intellect*; 10) *opinion or sentiment*; 11) *attention*; 12) *a psychological portrait*; 13) *a mental process, characteristic of a certain person or group of people (for instance, the criminal mind)*;

14) *desire, purpose or inclination*; a **verb transitive**: 18) *to take care or charge of; look after*; 19) *to be concerned or annoyed by; care*; 20) *to worry about*; 22) *to remember*; 23) *to become aware of; notice*; 24) *to intend*; 25) *to concern oneself with*; a **verb intransitive**: 27) *to worry*; 28) *to be obedient; to behave obediently*; 29) *to be concerned or troubled; care*; 32) *to be attentive*.

The analysis has shown that only eight lexical-semantic variants can form subframes due to derivatives of the *mind* lexeme, for instance:

Lexical-semantic variant 2 of the word *mind* is based on the «emotional state» slot – *mind boggling* (incredible).

Lexical-semantic variant 3 in the meaning of *individual consciousness, memory, or recollection* has the «functioning» slot – *mind's eye* (an imaginary look).

Lexical-semantic variant 6 in the meaning of *mind* is based on the «quality» slot – *mindless* (senseless, stupid).

Lexical-semantic variant 7 in the meaning of *healthy mental state* has the «emotional state» slot – *mind expanding* (be in a state of intoxication influenced by hallucinogen).

Lexical-semantic variant 13 in the meaning of a *mental process, characteristic for a certain person or group of people* has the «functioning» slot – *weak-minded* (have a specific mind, a lexeme is usually a part of compound words).

Lexical-semantic variant 14 in the meaning of *have the ability to do something* has the «functioning» slot – a) a person who possesses extraordinary natural abilities – *mind reader* (telepath); b) unusual natural abilities – *mind reading* (telepathy).

Lexical-semantic variants 19, 32 in the meaning of *be attentive and caring* have the «quality» slot – *mindful* (careful, attentive, memorable).

Thus, the analysis of the slots comprising lexical-semantic variants 2, 3, 6, 7, 13, 14, 19, 32 has shown that the «emotional state» slot is common for lexical-semantic variants 2 and 7; the «quality» slot is common for lexical-semantic variants 6, 19, 32; the «functioning» slot is common for lexical-semantic variants 3, 13 and 14.

Consequently, considering the meaning of the *mind* substantive, we can draw the conclusion that its generalized meaning is reduced to the meanings of *mind, thought, feeling, consciousness* and *common sense*.

In order to get a more complete picture of the verbalization of the *MIND* concept, it is necessary to refer to the phraseological units containing the *mind* substantive and the dictionaries of synonyms and antonyms.

While analyzing specificities of realization of the *MIND* concept in Modern English we cannot help paying attention to the idioms which comprise the given lexeme. It is very important to state that all idioms have a definite semantic loading and can be classified in the following way: 1) *a mental process*: a) the ability to think (*a mind of (one's) own*), b) be plunged into one's thoughts (*on one's mind*); 2) *memory*: a) remember (*bring / call to mind*), b) keep remembering (*to bear in mind, to keep in mind*), c) be a reminder (*to bring to mind, to put (someone) in mind of*), recall (*to have a good mind to*); 3) *mental state*: a) be mentally healthy (*to be in one's right mind*), b) be mentally ill (*to be out of one's mind*); 4) *hesitation / determination*: *to be out of one's mind / to make up one's mind, to set one's mind on, to speak one's mind*; 5) *motivation* (*bring / call to mind, to have in mind, put (smth) from (or out of) one's mind, to take (someone's) mind off*), 6) *agreement* (*to be of one mind*).

Therefore, all idioms which comprise *mind* substantive are divided into the following slots: a) «a mental process», b) «memory», c) «mental state», d) «hesitation», e) «motivation», f) «agreement». If we compare the subframes of the *mind* substantive and

the idioms comprising it, we can see that they overlap in the meanings of the «mental process», «memory» and «mental state», which refer to the emotional sphere.

The dictionary of synonyms and explanatory dictionaries give the following synonyms of the *mind* substantive: mentality (thinking, intellect, intellectual potential – *the manner of thinking, esp. the attitude toward life, society etc. of an individual or group; intellectual capacity*), brain (intelligence – *that part of the central nervous system within the cranium that is the organ of thought, memory and emotion; in invertebrates, the corresponding regulating ganglion; the intellect*), capacity (mental abilities – *the ability to contain or accommodate, mental ability, faculty, capacitance*), comprehension (intelligence, wisdom – *the act of understanding, the faculty of understanding, the capacity to include, sympathetic understanding of differing opinions*), consciousness (purity, understanding, awareness – *the state of being conscious, esp. being in one's senses and aware of one's surroundings, mental activity, including emotion and thought, the upper level of mental life, as opposed to subconscious mental processes*), faculties (gift, abilities – *a mental or physical power, a gift for some special activity*), intellect (sense, intelligence – *the faculty of knowing, as distinct from feeling or willing; mental power, intelligence; a person of superior reasoning power*), intelligence (intellect, wit – *the ability to perceive logical relationships and use one's knowledge to solve problems and respond appropriately to novel situations; news, information*), judgment (criticism, assessment – *the pronouncement of a decision, an opinion, the ability to weigh matters prudently*), perception (apprehension, feeling, awareness – *the act of perceiving; the ability to perceive, esp. to understand; the action of the mind in referring sensations to the object which caused them; awareness through the senses of an external object; a percept*), psyche (spirit, heart – *the soul; the mind, both conscious and unconscious*), reason (intelligence, sense, mind – *the ability to think logically, to understand, to draw inferences; the cause that makes a phenomenon intelligible; sound thinking; the faculty which provides a priori principles (as opposed to the understanding, which is the mere ability to think logically); within reasonable limits*), reasoning (thinking, argumentation, justification – *the act of someone who reasons or an instance of this*), thought (idea, thinking, reflection, imagination – *the action or process of thinking; the capacity to think; an idea or patterns of ideas; the patterns of ideas characteristic of a period, a person, social group or field of activity; consideration; intention; meditation*), understanding (consciousness, intelligence, wit, wise – *the ability to understand; the act of one who understands; the power to form reasoned judgments; an informal agreement that is only morally binding; feeling and showing sympathy, tolerance*), wisdom (sagacity, prudence, erudition – *the quality of being wise; intelligence drawing on experience and governed by prudence; a store of knowledge; such knowledge converted into teaching*), disposition (mood, inclination, bent for – *a being disposed; temperament; the power to dispose of smth*), inclination (mood, bent for – *a mental propensity; liking; a physical tendency*), intention (inclination, purpose – *that which one is resolved to do, the purpose; meaning, significance; a concept*), purpose (aim, intention, result; to plan – *a result which it is desired to obtain and which is kept in mind in performing an action; willpower*), will (desire, will, energy, willpower; to want – *the faculty of determining one's actions; the act or action of willing; smth willed, an intention, command or request; moral strength or energy; disposition towards others*), wish (desire, will, order, requests – *a desire felt or expressed; smth wished for; a request*), tend (have a tendency, take care, watch – *to have a prevailing direction; to be prone to act or think in a certain way; to lead or be directed towards a condition or result*).

Thus, the analysis has shown that the core meanings of the synonymous words of the *mind* substantive are the «capacity», «intelligence», «brain», «mental ability», «reason», «disposition» slots which complement and enhance the core meaning.

We can refer the below mentioned to the antonyms of the analyzed substantive: *corporeality* (materiality – material possession, physical which is opposite to spiritual), *materiality* (essence, corporeity, substance – the quality or state of being material, matter), *matter* (material, content, substance, essence – that which any physical thing is composed of; content as distinct from form, subject matter; a substance serving a special purpose; a circumstance, issue, topic).

The meanings of *materiality* and *matter* prevail among the antonyms of the *mind* substantive. Thus, the *mind* and its synonyms can be referred to the human's immaterial, spiritual sphere while its antonyms are the prerogative of material sphere. In addition, the *substance* meaning points to the brain itself, its «grey» matter, only due to which a human being mental processes occur.

Conclusions. So, after comparing all the meanings of the *mind* substantive, we can judge about the *MIND* concept structure, its core and periphery. We can refer the concept main features to the core, and additional and figurative ones to its periphery.

The core of the *MIND* concept includes:

1) container for the «grey» matter (*Psychology is the study of the human mind*); 2) intelligence (*he reads to improve his mind*); 3) mentality (*a liberal mind*); 4) mental abilities (*the great minds of the day*); 5) sense (*lose one's mind*); 6) intention («*Maybe, we could celebrate tonight.*» – «*What did you have in mind?*»); 7) memory (*call to mind*).

The periphery of the *MIND* concept comprises:

1) reasoning (*an excellent training for the young mind*); 2) judgment (*they are all of the same mind*); 3) understanding (*awareness of, consciousness of*); 4) soul (*my mind is crying*); 5) energy (*he did it with all his mind*); 6) purpose (*he had in mind to see his old teacher*); 7) will (*they could interpret that way if they'd a mind to*); 8) wish (*be of a mind to listen*).

The distant periphery of the *MIND* concept includes:

1) determination (*I have a mind to go*); 2) motivation (*put (smth) from (or out of) one's mind*); 3) agreement (*be of one mind*).

Thus, having analyzed the structure of the *MIND* concept, we made the definite conclusions about its core and periphery. The concept core includes all basic notions, the concept periphery comprises all figurative meanings.

References

1. Воркачѳв С. Г. Концепт счастья : понятийный и образный компоненты / С. Г. Воркачѳв // Известия Российской академии наук. Серия литературы и языка. – 2001. – Т. 60, № 6. – С. 47–58 ; Vorkachev S. G. Kontsept schastya : ponyatiynyy i obraznyy komponenty / S. G. Vorkachev // Izvestiya Rossiyskoy akademii nauk. Seriya literatury i yazyka. – 2001. – Т. 60, № 6. – S. 47–58.
2. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах : моногр. / Н. А. Красавский. – Волгоград : Перемена, 2001. – 495 с. ; Krasavskiy N. A. Emotsionalnye kontsepty v nemetskoj i russkoj lingvokulturakh : monogr. / N. A. Krasavskiy. – Volgograd : Peremena, 2001. – 495 s.
3. Логический анализ языка : Культурные концепты / отв. ред. Н. Д. Арутюнова и др. – Москва : Наука, 1991. – 204 с. ; Logicheskij analiz yazyka : Kulturnye kontsepty / отв. red. N. D. Arutyunova i dr. – Moskva : Nauka, 1991. – 204 s.
4. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие / В. А. Маслова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 272 с. ; Maslova V. A. Kognitivnaya lingvistika : ucheb. posobie / V. A. Maslova. – 3-e izd., pererab. i dop. – Minsk : TetraSistems, 2008. – 272 s.

5. Мельник С. С. Засоби вербалізації концепту SOUL у сучасній англійській мові / С. С. Мельник, С. Л. Лобзова, О. В. Новіков // *Literatura, socjologia i kulturoznawstwo Naukowa i Praktyczna Nauka światowa: problemy i innowacje: Zbiór artykułów naukowych Konferencji Międzynarodowej NaukowoPraktycznej organizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych, Sopot, 31.10.2017.* – Warszawa, 2017. – S. 67–74; Melnyk S. S. Zasoby verbalizatsii kontseptu SOUL u suchasni anhliskii movi / S. S. Melnyk, S. L. Lobzova, O. V. Novikov // *Literatura, socjologia i kulturoznawstwo Naukowa i Praktyczna Nauka światowa: problemy i innowacje: Zbiór artykułów naukowych Konferencji Międzynarodowej NaukowoPraktycznej organizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych, Sopot, 31.10.2017.* – Warszawa, 2017. – S. 67–74.

6. Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский; пер. с англ. О. Н. Гринбаума; под ред. Ф. М. Кулакова. – Москва: Энергия, 1979. – 152 с.; Minskiy M. Freymy dlya predstavleniya znaniy / M. Minskiy; per. s angl. O. N. Grinbauma; pod red. F. M. Kulakova. – Moskva: Energiya, 1979. – 152 s.

7. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.; Prykhodko A. M. Kontsepty i kontseptosystemy v kohnityvno-dyskursyvni paradyhmi linhvistyky / A. M. Prykhodko. – Zaporizhzhia: Premier, 2008. – 332 s.

8. Радзієвська Т. В. Концепт шляху в українській мові: поєднання ідей простору і руху / Т. В. Радзієвська // *Мовознавство.* – 1997. – № 4–5. – С. 17–26; Radziievska T. V. Kontsept shliakhu v ukrainskii movi: poiednannia idei prostoru i rukhu / T. V. Radziievska // *Movoznavstvo.* – 1997. – № 4–5. – S. 17–26.

9. Соловьёва Е. А. Концепты MIND, HEART, SOUL в современном английском языке: автореф. дис. канд. филол. наук: спец. 10.02.01 / Елена Александровна Соловьёва; Тамб. гос. ун-т им. Г. Р. Державина. – Тамбов, 2005. – 28 с.; Soloveva Ye. A. Kontsepty MIND, HEART, SOUL v sovremennom angliyskom yazyke: avtoref. dis. kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 / Yelena Aleksandrovna Soloveva; Tamb. gos. un-t im. G. R. Derzhavina. – Tambov, 2005. – 28 s.

10. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // *Методологические проблемы когнитивной лингвистики: науч. изд. / под ред. И. А. Стернина.* – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 2001. – С. 58–65; Sternin I. A. Metodika issledovaniya struktury kontseptu / I. A. Sternin // *Metodologicheskie problemy kognitivnoy lingvistiki: nauch. izd. / pod red. I. A. Sternina.* – Voronezh: Izd-vo Voronezh. un-ta, 2001. – S. 58–65.

11. Таценко Н. В. «Концепт» як ключове поняття когнітивної лінгвістики [Електронний ресурс] / Н. В. Таценко // *Вісник Сумського державного університету. Сер.: Філологія.* – 2008. – № 1. – С. 105–110. – Режим доступу: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/1580>; Tatsenko N. V. «Kontsept» yak kliuchove poniattia kohnityvnoi linhvistyky [Elektronnyi resurs] / N. V. Tatsenko // *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Filolohiia.* – 2008. – № 1. – S. 105–110. – Rezhym dostupu: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/1580>

12. Томенюк О. Когнітивний підхід до аналізу мовних явищ / О. Томенюк // *Актуальні питання гуманітарних наук.* – 2015. – Вип. 11. – С. 141–146; Tomeniuk O. Kohnityvnyi pidkhid do analizu movnykh yavysch / O. Tomeniuk // *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk.* – 2015. – Vyp. 11. – S. 141–146.

13. Удовіченко Г. М. Місце когнітивної лінгвістики у сучасному мовознавстві / Г. М. Удовіченко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Філологія. Мовознавство. – 2014. – Т. 221, Вип. 209. – С. 103–106; Udovichenko H. M. Mistse kohnityvnoi lnhvistyky u suchasnomu movoznavstvi / H. M. Udovichenko // Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho univrsytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia»]. Ser.: Filolohiia. Movoznavstvo. – 2014. – Т. 221, Vyp. 209. – S. 103–106.

14. Goddard C. Key words, culture and cognition [Electronic resource] / C. Goddar, A. Wierzbicka // Philosophica. – 1995. – Vol. 55. – P. 37–67. – Mode of access: <http://www.philosophica.ugent.be/fulltexts/55-3.pdf>

15. Jackendoff R. S. Semantics and cognition / R. S. Jackendoff. – Cambridge Mas.: The MIT Press, 1983. – 283 p.

16. Langacker R. W. Foundations of cognitive grammar / R. W. Langacker. – Stanford: Stanford University Press, 1987. – Vol. I: Theoretical prerequisites. – 540 p.

17. Mind [Electronic resource] // New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Mode of access: <https://www.freethesaurus.com/mind> (Accessed 19 February, 2018).

18. Mind [Electronic resource] // The American Heritage Dictionary of the English Language. – Mode of access: <https://www.ahdictionary.com/word/search.html?q=mind&submit.x=30&submit.y=18> (Accessed 27 February, 2018).

19. Synonyms of «mind» // Collins English Dictionary – Complete and Unabridged, 12th Edition, 2014. – Mode of access: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english-thesaurus/mind> (Accessed 25 February, 2018).

20. Random House Kemerman Webster's College Dictionary. – Random House, Inc., 2010. – 224 p.

21. Wierzbicka A. Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configuration / A. Wierzbicka. – New York: Oxford University Press, 1992. – 487 p.

Submitted April 21st, 2018.

С. С. Мельник

ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ *MIND* У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

*Когнітивна лінгвістика розглядає функціонування мови з точки зору когнітивної діяльності та вивчає когнітивні механізми та свідомість людини крізь призму мовних явищ. Когнітивній лінгвістиці та її поняттю – концепту – присвячено дослідження як зарубіжних (С. Goddar, R. S. Jackendoff, R. W. Langacker, A. Wierzbicka), так і вітчизняних учених, серед яких на увагу заслуговують роботи останніх років, а саме А. М. Приходько (досліджуються концепти та концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики), Н. В. Таценко (концепт аналізується як ключове поняття когнітивної лінгвістики), О. Томенюк (увага приділяється когнітивному підходу до аналізу мовних явищ), Г. М. Удовіченко розглядає місце когнітивної лінгвістики у сучасному мовознавстві. Оскільки концепти є матеріальні та емоційні, останні, на наш погляд, відіграють більш рушійну роль у житті людини, тому і вирішено детальніше розглянути та проаналізувати засоби вербалізації концепту *MIND* (як одного з головних емоційних концептів) у сучасному англomовному дискурсі, взявши за основу визначення емоційного концепту М. О. Красавським «як етнічно,*

культурно обумовлене, структурно-змістове, лексично та/або фразеологічно вербалізоване утворення, що базується на певній поняттєвій основі, що включає в себе, окрім самого поняття, образ, культурну цінність».

Ретельно проаналізувавши лексикографічні джерела, можемо зробити висновок, що лексема *mind* як іменник має 14 лексико-семантичних варіантів, 4 з яких співпадають у словниках, що бралися за основу аналізу; дана лексема як перехідне та неперехідне дієслово має 18 лексико-семантичних варіантів. Крім того, дослідження показало, що у лексемі *mind* є додаткові значення, які включають у себе 11 лексико-семантичних варіантів. Аналіз показав, що лише 8 лексико-семантичних варіантів можуть формувати субфрейми завдяки деривативам лексеми *mind*. Відповідно, враховуючи значення субстантиву *mind*, можемо зробити висновок, що його узагальнене значення зводиться до значень «mind», «thought», «feeling», «consciousness» та «common sense». Тому всі ідіоми, які включають в себе субстантив *mind*, поділяються на такі слоти: а) «a mental process», б) «memory», в) «mental state», г) «hesitation», д) «motivation», е) «agreement». Після порівняння субфреймів субстантиву *mind* та фразеологічних одиниць з ним бачимо, що вони перетинаються у значеннях «mental process», «memory» and «mental state», які належать до емоційної сфери. Крім того, аналіз дозволяє зробити висновок про те, що основними значеннями синонімічних слів субстантиву *mind* є слоти «capacity», «intelligence», «brain», «mental ability», «reason», «disposition», які доповнюють та покращують його основне значення. Значення «materiality» і «matter» переважають серед антонімів субстантиву *mind*. Таким чином, субстантив *mind* та його синоніми належать до нематеріальної, духовної сфери, у той час як його антоніми є прерогативою тільки матеріального світу. Крім того, значення «substance» вказує на сам мозок, його «сіру» речовину, завдяки якій відбуваються психічні процеси у мозку людини. Отже, після порівняння всіх значень субстантиву *mind*, можемо говорити про структуру концепту MIND, його ядро та периферію: основні значення складають його ядро, додаткові та образні – периферію.

Ключові слова: концепт, емоційний концепт, субстантив, лексема, вербалізація, лексико-семантичний варіант, фрейм, субфрейм, слот, дериват, структура, ядро, периферія.

УДК 811.111'221

Т. І. Мусійчук

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОБУРЕННЯ

У статті розглядаються невербальні засоби вираження емоційного стану обурення. Особлива увага звернена на використання мовцем, який переживає обурення, паралінгвальних, окулесичних і кінесичних компонентів комунікації.

Ключові слова: невербальна комунікація, мовець, обурення, паралінгвістика, окулесика, кінесика, емоція.

Постановка проблеми. Спілкування людей являє собою складну суміш мови та невербальних повідомлень. Мовлення – основний, властивий тільки людині спосіб комунікації. Разом з тим ми передаємо інформацію один одному, використовуючи

не тільки слова, але і безліч інших способів, серед яких – жести, міміка, пози, одяг, зачіски, навіть предмети, що оточують нас. Те, які прикраси ми носимо, які сорти чаю або кави обираємо, як проводимо вільний час, – все це є певним видом повідомлень, який отримав назву «невербальні повідомлення». Невербальна комунікація – це обмін невербальними повідомленнями між людьми, а також їх інтерпретація [9, с. 68].

Аналіз останніх досліджень. Дослідження невербальних компонентів набуває актуальності саме в межах комунікативних процесів, бо в комунікації розкриваються головні характеристики невербальних компонентів як комунікативно значущих одиниць спілкування. Так, наприклад, предметом вивчення лінгвістів були невербальні засоби вираження страху [2], радості [6], сумніву [4], байдужості [16], невербальна поведінка комунікантів у ситуаціях обвинувачення [18], вихваляння [5].

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити найбільш поширені невербальні вияви емоційного стану обурення.

Виклад основного матеріалу. Комунікація відбувається в процесі обміну, де комуніканти знаходяться в просторі, в якому їхні тіла рухаються, взаємодіють і здійснюють певну жестикуляцію. Наше мовлення тісно пов'язане з невербальною комунікацією, яка його підтримує – супроводжує і підкреслює. «Ми розмовляємо за допомогою голосових органів, але спілкуємося всім тілом» [20].

У процесі мовленнєвої діяльності людина постійно виражає своє ставлення та емоції до об'єктів і явищ навколишньої дійсності, свого комунікативного партнера. Іншими словами, мовець дає свою оцінку навколишньому світу, яка може бути виражена вербальними і невербальними засобами. Обурення передбачає негативну оцінку стану справ. Існують різні способи репрезентації обурення: вербальні й невербальні. Обурення розуміємо як негативний психічний стан, в якому виявляється сильне невдоволення людини, її гнів і огида до тих подій та вчинків інших людей, які відбулися чи відбуваються в її оточенні [13, с. 230]. Поняття «обурення» синонімічне до понять «гнів», «злість». Спричинити цей негативний емоційний стан може особиста образа, обман та інші моральні причини, особливо якщо вони несподівані для суб'єкта [3, с. 501]. Невербальні компоненти вираження обурення репрезентують численну систему засобів невербальної комунікації, насамперед із галузі паралінгвістики, окулесики і кінесики.

У процесі комунікації люди використовують такі звуки, які не можна визначити як суто вербальні. Це так звані невербальні голосові сигнали, які супроводжують мовлення. Вчені розробили різні класифікації цих невербальних голосових сигналів. Найбільш загальне поняття, яке використовують для позначення невербальних голосових сигналів – паралінгвістика.

Паралінгвальні властивості – це акустичні зміни частоти, амплітуди, темпу звуку і можливі комбінації цих характеристик. Вони включають такі чинники, як підвищення і пониження гучності (діапазону, сили голосу), зміну тону, тривалість пауз, швидкість мовлення і ритм. Паралінгвальні властивості включають в себе три типи голосових елементів: голосові характеристики (сміх, зітхання, плач, позіхання), якісні ознаки голосу (інтенсивність і тембр), які визначають зміну інтенсивності мовлення, і голосові вставки (бурчання і звуки на зразок «ох», «хм» тощо).

Невербальні вокалізації, які не залежать від мовлення, збігаються з вокалізаціями, які описав Дж. Трейгер [44]. Це: 1) звуки, через які проявляються емоції: сміх, плач, зітхання, охання і стогони; 2) паралінгвальні сигнали, які повідомляють про емоції і міжособистісні стосунки (тон, гучність); 3) індивідуальні особливості голосу і вимови.

Голос є невід'ємною частиною мовленнєвого процесу, яка сприяє досягненню оптимальності усного мовлення у виразному, комунікативному, емоційному і прагматичному аспектах [14, с. 38], голос має надзвичайну силу, яка інколи полягає не в тому, що сказано, а в тому, як це сказано [8, с. 111]. Голос – це один із невербальних каналів, який не завжди легко контролювати. Це важливий засіб для передачі інформації оточуючим про те, що внутрішньо переживає людина. За зміною тону, тембру і ритму голосу можна розпізнати емоційний стан мовця незалежно від того, що він говорить [28]. Наприклад: (1) «*That doll makes me think of that one I had when I was a child,*» said Diantha, in a tone of indignant reminiscence [32, с. 170]. У наведеному прикладі голос мовця свідчить про те, що він переживає обурення від неприємних спогадів.

Емоції, які супроводжує висока психофізіологічна активація, проявляються за допомогою великої швидкості, високої частоти і широкого діапазону голосу [43]. І, навпаки, емоції, пов'язані з низьким рівнем активації, проявляються за допомогою низької частоти, незначної швидкості мовлення, вузького діапазону голосу. Так, наприклад, гнів розпізнають за збільшенням сили і підвищенням тону голосу. Поряд з цими стабільними відмінностями в прояві емоцій, зумовленими ступенем фізіологічної активації, існують і інші – індивідуальні відмінності в прояві емоцій. Як правило, коли люди відчувають тривогу, вони говорять швидко і дещо підвищеним тоном.

Найбільш тонко і виразно інтонація персонажа на письмі описується словами автора про тон або голос, якими були вимовлені ті чи інші слова, фрази, наприклад: (2) «*You shot me. I gave you boiled eggs and soldiers, and you shot me,*» her voice rose in indignation [30, с. 90]; (3) *A spark flared in the gray eyes, indignation brought a tremor to the voice.* «*Me? What would I possibly have to do with her, anyway?*» [24, с. 49]. У прикладі (2) вираження обурення супроводжується підвищенням голосу, у прикладі (3) – тремтінням голосу, на що вказують слова автора.

Також обурення може виражатися такими голосовими характеристиками, як:

а) плач, наприклад: (4) Melissa wept indignantly over the collapse of Humptopia, but she was overjoyed to see him again [36];

б) зітхання, наприклад: (5) Cora sighed indignantly. «*You're the one who left me. Without a word, you just walked away. I looked all over Mr. Reid's barn for you and you weren't there. How could you do that?*» [27, с. 122];

в) сміх, наприклад: (6) James laughed indignantly. «*Sixty is the new fifty, son, and some days I look younger than you.*» [38, с. 130];

г) позіхання, наприклад: (7) «*Why in blazes ain't you a Britisher?*» muttered Tony Trybrace, yawning indignantly, as the true character of the stranger was discovered [35].

Фонаційні засоби невербального спілкування виявляються в елементах просодичного й екстралінгвального характеру. До фонаційних засобів вираження обурення відносимо тон, гучність, темп, тембр, особливості артикуляції, плач, зітхання, сміх і позіхання.

Окулесика – наука, що вивчає мову очей. Середня частина обличчя – це область очей. Вона може набувати різної форми залежно від погляду. Очі можуть передавати безліч різноманітних повідомлень – як навмисних, та і ненавмисних. На думку Х. Льюїса, очі – це найважливіший інструмент невербальної комунікації, тому, що вони можуть передати навіть найтонші нюанси емоцій і настрою [10, с. 114]. Погляд, який є інструментом візуального каналу зв'язку, О. Р. Урисон визначає

як «щось невидиме, що людина випускає з очей, коли дивиться на когось або щось» [17, с. 23].

Вираз очей і активність погляду є не просто «дзеркалом душі», а показником роботи думки і цілеспрямованих комунікативних дій людини [15, с. 107]. Інтенсивність емоцій можна виразити поглядом, їх природу відображає частота і зміна рухів очей. Очі є найпотужнішими передавачами повідомлень на мові тіла. Очі відображають саму особистість, стан її духу і почуття, якими людина охоплена у певний момент [19, с. 39]. Нижченаведені приклади репрезентують вираження обурення очима і поглядом: (8) *Kat's head lifted; her eyes were wide and indignant* [37]; (9) *She shot him a look of indignation* [22, с. 124]; (10) *Zeara's eyes flashed as she looked indignantly at Zark* [46, с. 96]; (11) *A look of indignation flickered in his eyes* [39]; (12) *Roberta's eyes filled with tears of indignation* [41]. У прикладах (10) і (11) вираження обурення супроводжується блиском в очах, що характерно для емоції гніву. Сльози, які свідчать про емоційне збудження, засмученість і переживання людини, у прикладі (12) відзеркалюють обурення.

Погляд і мовлення нерозривно пов'язані один з одним. Цей взаємозв'язок виконує функцію зворотного зв'язку і коментаря до розмови. Наприклад: (13) *The lady turned around and looked down indignantly at Danny and scolded Danny for scaring her dog.*

«Look here, buster, that is not funny. Mr. Macho is already nervous about this trip and he has diarrhea.» [34, с. 65]

У наведеному прикладі має місце як невербальне вираження обурення (за допомогою погляду (*looked down indignantly at Danny*)), так і вербальне, про що свідчать слова автора (*scolded Danny for scaring her dog*) і сама репліка героїні, яка містить зневажливе звертання *buster* і починається з виразу *Look here*, що зазвичай передує висловленням протесту, незадоволення кимось чи чимось, докору комусь тощо. Отже, за очима і поглядом можна визначити, коли людина відчуває обурення.

Кінесика – наука, що вивчає усю сукупність рухів тіла – виразних жестів, – які беруть участь у людському спілкуванні, за винятком рухів мовленнєвого апарату [1, с. 195]. Кінесика охоплює жести рук, голови, ніг, вираз обличчя (мімічні жести), поставу, ходу тощо.

Як зазначає М. Коццоліно, за допомогою жеста як одного єдиного руху людина може передати таку кількість інформації, яку вона не змогла б передати за допомогою одного слова, а лише досить великої кількості слів. Крім того, жест можна використовувати в ситуації, коли вербальна взаємодія неможлива; за допомогою жеста можна виразити елементи досвіду або переживання, які важко адекватно передати словами; жест забезпечує безпосередній зв'язок з предметом комунікації, жест легше сприйняти і потім згадати [7, с. 100–101].

Один із головних аспектів мови тіла – це вираз емоцій [10, с. 40]. Безліч різноманітних сигналів може посилати голова. При вираженні обурення людина закидає голову назад, піднімає підборіддя. Наприклад: (14) *«Now look here, mate» he shouted, transforming himself into the bully at large. «Keep your hands off my woman. I won't stand for it, do you hear?» he trembled with indignation, head thrust back like an illustration of an actor in one of Shebah's out-dated theatre books, face registering rage with nobility, mouth firmly closed* [21]; (15) *After a while she declares, with an indignant raise of the chin, «Guns shouldn't be in the hands of children»* [26].

Два найпоширеніших рухи голови – це «кивок» (позитивний жест, який у більшості країн позначає згоду або «так») і похитування головою, яке зазвичай означає «ні». Обидва ці жести вважаються вродженими. Кивання – це жест покорі, це скорочена версія поклону – людина символічно починає вклонятися, але відразу ж зупиняється [11, с. 253].

Однак, як показує ілюстративний матеріал, мовець може ствердно кивати головою, переживаючи при цьому обурення. Наприклад: (16) «*I thought I heard a sound outside the door. Do you trust them? Your staff?*»

Kennison nodded indignantly. «I trust them with my life.» [31].

Похитування головою – універсальний знак несхвалення, невіри і заперечення [10, с. 151]. У наведених нижче прикладах обурені мовці не погоджуються зі своїми комунікативними партнерами: (17) *Robin's frown deepened. «There be a higher calling than simple thievery.»*

Will shook his head indignantly. «Not for meself.» [29, с. 197].

Коли людина нервує, негативно до чогось ставиться чи намагається захиститись, вона міцно схищує руки на грудях [11, с. 102]. Переживаючи обурення, мовці теж схищують руки, наприклад: (18) «*Where's Josh?*» «*At home. He's not a big fan of bingo.*» «*And soft lad, there, what's-his-name, Kris? He's into his bingo, is he?*» «*He is, actually.*» *George folded his arms indignantly* [40, с. 139].

Людина, сповнена обурення, також піднімає руки вгору, розмахує руками тощо. Наприклад: (19) *She lifted up her hands: indignation kept her silent.* [42, с. 248]; (20) *Mia's arms waved indignantly and then folded abruptly* [25, с. 142].

Кисті рук завжди знаходяться на виду, викриваючи людські емоції та ставлення до того, що відбувається. Руки стиснуті в кулак зазвичай виражають лють або загрозу, готовність до рішучих дій, до бійки. Стискання кисті в кулак завжди сигналізує про збуджений стан людини [12, с. 51]. Вираження обурення супроводжується стисканням кулаків. Наприклад: (21) *The force of her indignation lifted her onto her feet where she stood, fists clenched, black eyes snapping. «It is those vicious, ill-begotten wolves who have done wrong, and not you!»* [23, с. 131].

У жестах задіяні пальці. Перебуваючи у відповідному положенні, вони надають жестам певного значення. Наприклад: (22) «*I don't believe you for a second.*» *Felicity growled and pointed a bony finger at him in an act of righteous indignation* [33].

У наведеному прикладі обурений мовець показує вказівним пальцем на свого комунікативного партнера. Використання цього вказівного жеста, який імітує прицілювання з пістолета чи револьвера, сприймається як звинувачення. Наприклад: (23) «*Oh, good. You received my letter then.*»

«I'm afraid not, but I've learned nonetheless about your absurd claims.» He wagged his finger at her indignantly [45, с. 54].

У цьому прикладі мовець, який переживає обурення, погрозово помахав пальцем.

Жести та положення рук, голови людини досить інформативні при розмові і дають чітке уявлення про її емоційний стан, ставлення до свого комунікативного партнера.

Висновки. Невербальні компоненти як комунікативно значущі одиниці спілкування беруть на себе провідну роль у вираженні емоцій у цілому і обурення зокрема. Одним із невербальних каналів, який не завжди легко контролювати, є голос. До фонаційних засобів вираження обурення відносимо тон, гучність, темп, тембр, особливості артикуляції, плач, зітхання, сміх і позіхання. За очима і поглядом людини також можна визначити, коли вона переживає обурення. Обурення

виражається і у жестах мовця. Жести та положення рук, голови досить інформативні при розмові і дають чітке уявлення про емоційний стан мовця, його ставлення до комунікативного партнера. **Перспективним** вважаємо дослідити це питання у гендерному аспекті.

Список використаної літератури

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – Москва : Сов. энцикл., 1966. – 606 с. ; Akhmanova O. S. Slovar lingvisticheskikh terminov / O. S. Akhmanova. – Moskva : Sov. entsikl., 1966. – 606 с.

2. Борисов О. О. Невербальні маркери вираження емоційного концепту «страх» (на матеріалі сучасної англomовної художньої прози) / О. О. Борисов // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2004. – Вип. 16. – С. 130–133 ; Borysov O. O. Neverbalni markery vyrazhennia emotsiinoho kontseptu «strakh» (na materialii suchasnoi anhlomovnoi khudozhnoi prozy) / O. O. Borysov // Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. – 2004. – Vyp. 16. – S. 130–133.

3. Варій М. Й. Загальна психологія : навч. посіб. / М. Й. Варій. – 2-ге видан., випр. і доп. – Київ : Центр учбової літератури, 2007. – 968 с. ; Varii M. Y. Zahalna psykhologhiia : navch. posib. / M. Y. Varii. – 2-he vydan., vypr. i dop. – Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury, 2007. – 968 с.

4. Гнатюк А. В. Вербальні та невербальні засоби на позначення сумніву в сучасному англomовному художньому дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Алла Вікторівна Гнатюк ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2014. – 20 с. ; Hnatiuk A. V. Verbalni ta neverbalni zasoby na poznachennia sumnivu v suchasnomu anhlomovnomu khudozhnomu dyskursi : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.04 / Alla Viktorivna Hnatiuk ; Lviv. nats. un-t im. I. Franka. – Lviv, 2014. – 20 s.

5. Гончар К. Л. Невербальні засоби комунікації на позначення вихвалання / К. Л. Гончар // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Сер. : Філологічні науки. – 2009. – № 5. – С. 392–395 ; Honchar K. L. Neverbalni zasoby komunikatsii na poznachennia vykhvaliannia / K. L. Honchar // Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Ser. : Filolohichni nauky. – 2009. – № 5. – S. 392–395.

6. Киселюк Н. П. Вербальні та невербальні засоби актуалізації емоційного стану радості в художньому дискурсі (на матеріалі англomовної прози ХХ-ХХІ століть) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Наталія Павлівна Киселюк ; Київ. нац. лінгв. ун-т. – Київ, 2009. – 22 с. ; Kyseliuk N. P. Verbalni ta neverbalni zasoby aktualizatsii emotsiinoho stanu radosti v khudozhnomu dyskursi (na materialii anhlomovnoi prozy XX-XXI stolit) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.04 / Nataliia Pavlivna Kyseliuk ; Kyiv. nats. linhv. un-t. – Kyiv, 2009. – 22 s.

7. Коццолино М. Невербальная коммуникация. Теории, функции, язык и знак / М. Коццолино ; пер. с итал. О. А. Шипиловой. – 2-е изд., испр. – Харьков : Гуманитарный центр, 2015. – 224 с. ; Kotstsolino M. Neverbalnaya kommunikatsiya. Teorii, funktsii, yazyk i znak / M. Kotstsolino ; per. s ital. O. A. Shipilovoy. – 2-e izd., ispr. – Kharkov : Gumanitarnyy tsentr, 2015. – 224 s.

8. Крейдлин Г. Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации / Г. Е. Крейдлин. – Москва : Языки славян. культуры, 2005. – 224 с. ; Kreydlin G. Ye. Muzhchiny i zhenshchiny v neverbalnoy kommunikatsii / G. Ye. Kreydlin. – Moskva : Yazyki slavyan. kultury, 2005. – 224 s.

9. Куницына В. Н. Межличностное общение : учеб. / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – 688 с. ; Kunitsyna V. N. Mezhlchnostnoe obshchenie : ucheb. / V. N. Kunitsyna, N. V. Kazarinova, V. M. Pogolsha. – Sankt-Peterburg : Piter, 2001. – 688 s.

10. Льюис Х. Язык тела : Руководство для профессионалов / Х. Льюис ; пер. с англ. Ю. С. Вовк. – Харьков : Гуманитарный центр, 2016. – 332 с. ; Lyuis Kh. Yazyk tela : Rukovodstvo dlya professionalov / Kh. Lyuis ; per. s angl. Yu. S. Vovk. – Kharkov : Gumanitarnyy tsentr, 2016. – 332 s.

11. Піз А. Мова рухів тіла / А. Піз, Б. Піз ; пер. з англ. Н. Лавської. – Розширене видання. – Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2017. – 416 с. ; Piz A. Mova rukhiv tila / A. Piz, B. Piz ; per. z anhl. N. Lavskoi. – Rozshyrene vydannia. – Kyiv : Vydavnycha hrupa КМ-БУКС, 2017. – 416 s.

12. Пронников В. А. Язык мимики и жестов / В. А. Пронников, И. Д. Ладанов. – Москва : СТЕЛС, 2001. – 212 с. ; Pronnikov V. A. Yazyk mimiki i zhestov / V. A. Pronnikov, I. D. Ladanov. – Moskva : STYeLS, 2001. – 212 s.

13. Психологічна енциклопедія : А-Я / авт.-упоряд. О. М. Степанов. – Київ : Академвидав, 2006. – 424 с. ; Psykholohichna entsyklopediia : A-Ya / avt.-uporiad. O. M. Stepanov. – Kyiv : Akademvydav, 2006. – 424 s.

14. Серякова И. И. Лексико-семантические и коммуникативно-функциональные особенности языковых единиц, описывающих невербальное средство коммуникации «голос» в современном английском языке : дис... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / Ирина Ивановна Серякова. – Киев, 1987. – 182 с. ; Seryakova I. I. Leksiko-semanticheskie i kommunikativno-funktsionalnye osobennosti yazykovykh edinit, opisyvayushchikh neverbalnoe sredstvo kommunikatsii «golos» v sovremennom angliyskom yazyke : dis... kand. filol. nauk : spets. 10.02.04 / Irina Ivanovna Seryakova. – Kiev, 1987. – 182 s.

15. Серякова И. И. Культурно-прагматические характеристики взгляда как невербального компонента коммуникации / И. И. Серякова // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах. – 2003. – Вип. 8. – С. 105–111 ; Seryakova I. I. Kulturno-pragmaticheskie kharakteristiki vzglyada kak neverbalnogo komponenta kommunikatsii / I. I. Seryakova // Typolohiia movnykh znachen u diakhronichnomu ta zistavnomu aspektakh. – 2003. – Vyp. 8. – S. 105–111.

16. Троцюк А. М. Невербальні засоби вираження значення байдужості в англomовному художньому дискурсі / А. М. Троцюк // Актуальні питання іноземної філології. – 2017. – № 6. – С. 160–166 ; Trotsiuk A. M. Neverbalni zasoby vyrazhennia znachennia baiduzhosti v anhlomovnomu khudozhnomu dyskursi / A. M. Trotsiuk // Aktualni pytannia inozemnoi filolohii. – 2017. – № 6. – S. 160–166.

17. Урысон Е. В. Синонимический ряд лексемы «взгляд» / Е. В. Урысон // Новый объяснительный словарь русского языка. – Москва : Школа «Языки русской культуры». – 1997. – Вып. 1. – С. 23–24 ; Uryson Ye. V. Sinonimicheskiy ryad leksemy «vzglyad» / Ye. V. Uryson // Novyyu obyasnitelnyy slovar russkogo yazyka. – Moskva : Shkola «Yazyki russkoy kultury». – 1997. – Vyp. 1. – S. 23–24.

18. Хникіна О. О. Невербальні засоби вираження значення обвинувачення в англійській мові / О. О. Хникіна // Науковий вісник Водинського державного університету ім. Лесі Українки. Сер. : Філологічні науки. – 2007. – № 3. – С. 84–88 ; Khnykina O. O. Neverbalni zasoby vyrazhennia znachennia obvynuvachennia v anhliiskii movi / O. O. Khnykina // Naukovyi visnyk Vodynskoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Ser. : Filolohichni nauky. – 2007. – № 3. – S. 84–88.

19. Хьюбер Ч. Первое впечатление : язык мимики и жестов / Ч. Хьюбер ; пер. с исп. О. Г. Мунтяновой. – Москва : АСТ Астрель, 2007. – 187 с. ; Khyuber Ch. Pervoe vpechatlenie : yazyk mimiki i zhestov / Ch. Khyuber ; per. s isp. O. G. Muntyanovoy. – Moskva : AST Astrel, 2007. – 187 s.
20. Abercrombie K. Paralanguage / K. Abercrombie // *British Journal of Disorders of Communication*. – 1968. – Vol. 3, Issue 1. – P. 55–59.
21. Bainbridge B. A Weekend With Claude / B. Bainbridge. – London : Virago, 2012. – 160 p.
22. Balogh M. Longing / M. Balogh. – New York : Penguin Publishing Group, 2015. – 432 p.
23. Bennett H. The Warrior's Daughter / H. Bennett. – Orca Book Publishers, 2007. – 240 p.
24. Bloebaum P. M. Murder in the Mess Hall / P. M. Bloebaum. – Xlibris Corp., 2001. – 260 p.
25. Bramley C. Ivy Lane / C. Bramley. – Random House, 2015. – 464 p.
26. Chute C. Treat Us Like Dogs and We Will Become Wolves / C. Chute. – New York : Grove Press, 2015. – 704 p.
27. Colvin M. Missouri Brides / Mildred Colvin, M. J. Conner. – Uhrichville : Ohio Barbour Pub Inc., 2008. – 352 p.
28. Davitz J. R. Communication of emotional meaning / J. R. Davitz. – New York : McGraw-Hill, 1964. – 214 p.
29. Drury C. Son of Sherwood / C. Drury. – Flying Arrow Fiction, 2014. – 367 p.
30. Fagan V. Hilda Hopkins, The Minx Years / V. Fagan. – Whalan : StreetWise Publications, 2011. – 190 p.
31. Flynn M. In the Country of the Blind / M. Flynn. – New York : Tor . – 448 p.
32. Freeman M. W. The Givers / M. W. Freeman // *The American Short Story Series*. – 1969. – Vol. 54. – P. 3–50.
33. George P. G. The Tony Crowne Mysteries Box Set / P. G. George. – Hornbeck House, 2015. – Books 1–3. – 550 p.
34. Hendrix J. C. Transformation : Drums of Thunder / J. C. Hendrix, R. McGinnis. – BookSurge LLC, 2007. – 226 p.
35. Johnstone H. Barney Blake, The Boy Privateer Or The Cruise of the Queer Fish / H. Johnstone. – CreateSpace Independent Publishing Platform, 2017. – 106 p.
36. Kennedy M. Lucy Carmichael / M. Kennedy. – Faber and Faber, 2011. – 400 p.
37. Lawrence K. The Prospective Wife / K. Lawrence. – Harlequin, 2011. – 192 p.
38. Lowe F. Single Dad's Triple Trouble / F. Lowe. – Harlequin Medical Romances, 2011. – 186 p.
39. Macalister K. Zen and the Art of Vampires : A Dark Ones Novel / K. Macalister. – Penguin, 2008. – 352 p.
40. McGowan D. In The Stars. Part I : Capricorn–Gemini / D. McGowan. – Beaten Track Publishing, 2014. – 480 p.
41. Montefiore S. The Summer House / S. Montefiore. – Simon and Schuster, 2013. – 400 p.
42. Richardson S. Clarissa : History of a Young Lady / S. Richardson. – Easyread Edition, 2006. – 712 p.
43. Scherer K. R. Vocal Affect Expression : A Review and Model for Future Research / K. R. Scherer // *Psychological Bulletin*. – 1986. – Vol. 99, Issue 2. – P. 143–165.

44. Trager G. L. Paralanguage : A First Approximation / G. L. Trager // Studies in linguistics. – 1958. – Vol. 13. – P. 1–12.

45. Walker K. Broken Stone / K. Walker. – Kindle Edition, 2013. – 390 p.

46. Young S. Guardian of Time / S. Young. – AuthorHouse, 2011. – 276 p.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2018.

T. Musiichuk

NONVERBAL MEANS OF EXPRESSING INDIGNATION

The article deals with non-verbal means of communication used to express the emotional state of indignation. In the process of speech activity a person constantly expresses his / her attitude and emotions towards the objects and phenomena of the world as well as to his / her communicative partner. In other words, a speaker gives his / her evaluation to the surrounding world. The evaluation can be carried out by verbal and non-verbal means. Nonverbal components play a leading role in expressing emotions in general and indignation in particular. Indignation involves negative evaluation of a state of affairs. It has been revealed that indignation is expressed primarily by paralinguistic, oculesic and kinesic components.

Paralinguistics indicates the feelings and emotions about what is being said. Paralanguage refers to all those aspects of speech which are not directly related to «words», i.e. which are not strictly part of the verbal message. It includes tone, pitch, loudness, duration, intonation, tempo, voice quality, speaking style, speech clarity, and accent. It also encompasses giggling, laughing, whimpering, vocalized pauses, and the use of silence. Significant information is given by a person's voice and voice patterns. The voice is one of the non-verbal channels, which is not always easy to control. The obtained results show that an indignant speaker raises his / her voice. The speech tempo becomes uneven and even a tremor in the voice can be heard. Weeping, sighing, laughter, and yawning can accompany utterances of indignation.

Oculesics refers to eye movement, eye behaviour, eye related nonverbal communication, including eye contact, blinks, eyes widening, raise of the eyebrows, etc. Eyes are a window to the soul and they reflect what is going on inside of a person. They can communicate a wide range of feelings and emotions. Besides, they have a tendency to divulge information unintentionally. A speaker can use his / her eyes to show indignation. When a speaker is indignant, his / her eyes widen and flash. The way a person looks at his / her communicative partner can convey indignation as well.

Kinesics refers to body movements. It includes posture, gestures, hand and head movements, facial expressions, and movements of the whole body. Facial expression is the most well-known and easily identifiable form of non-verbal communication. A single hint of emotion may flash across a person's face before he / she is able to control it, and that is enough to decipher the true feelings. Indignant speakers thrust their heads back, raise their chins, nod and shake their heads. They can fold their arms, wave their arms about, lift up their hands, clench their fists, wag their fingers, etc.

Key words: nonverbal communication, speaker, indignation, paralinguistics, oculesics, kinesics, emotion.

УДК 811.531'342.2

В. О. Охріменко

ЯВИЩЕ СИНОНІМІЇ В ОНОМАТОПЕЇЧНІЙ ЛЕКСИЦІ СУЧАСНОЇ КОРЕЙСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено дослідженню явища синонімії в ономапопеїчній лексиці сучасної корейської мови. У роботі аналізуються основні різновиди синонімічних відношень ономапопів. Особливу увагу присвячено розгляду стилістично-зниженої лексики корейської мови.

Ключові слова: ономапопеїчна лексика, звуконаслідування, ономапоп, корейська мова.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема вивчення ономапопеїчної лексики належить до кола дискусійних питань лінгвістики. У теоретичному плані лексичний пласт ономапопів привертає увагу багатьох сучасних дослідників тим, що він не обмежений наслідуванням звукових явищ позамовної реальності і включає лінгвальне зображення зорових та інших сенсорних відчуттів, динамічних станів, психологічних, а також емоційних характеристик людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмисленню цієї проблеми в українському мовознавстві сприяли роботи І. О. Гаценко [2], А. А. Калити [4], О. І. Кобелянської [5], В. І. Кушнерика [8]. Проблема вивчення явищ ономапопеї перебуває в колі наукових зацікавлень дослідників корейської мови. Так, однією з найгрунтовніших праць, присвячених вивченню ономапопеїчної лексики, вважають дисертаційну роботу Г. О. Пака [10]. Спорадично розглядає проблему ономапопеї корейської мови відомий російський корейст Л. Р. Концевич [6]. Ономапопея неодноразово привертала увагу корейських лінгвістів, зокрема Че Вана [12], Кім Хонг Пому [13].

Актуальність нашого дослідження визначається загальною тенденцією сучасної лінгвістики до аналізу лексичного складу мови з погляду її зв'язків з мисленням. Вона зумовлена комунікативною значущістю та частотністю використання ономапопеїчної лексики в сучасній корейській мові, ступенем її представленості в національній картині світу і, насамперед, у розмовно-побутовому стилі корейського мовлення.

Методи дослідження. Аналіз фактичного матеріалу в пропонованій роботі передбачав використання методу системного (польового) вивчення та опису мов і культур; структурний метод, який використовувався у вигляді методики компонентного аналізу і передбачав розкладання значення на найменші базові компоненти семантичного змісту слова (семи); функціональний метод, який дав змогу виявити особливості функціонування ономапопів сучасної корейської мови.

Мета дослідження полягає у вивченні явища синонімії в ономапопеїчній лексиці сучасної корейської мови.

Об'єктом дослідження постає ономапопеїчна лексика сучасної корейської мови. **Предметом** дослідження в пропонованій статті є функціональні особливості ономапопеїчної лексики сучасної корейської мови.

Матеріалом дослідження слугують ономапопи, дібрані з тлумачних, спеціальних енциклопедичних словників, а також узяті з національного корпусу корейської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Багатообразність й складність зовнішніх звучань корейських ономатопеїчних слів зумовлює існування в сучасній корейській мові розгалуженої мережі ономатопеїчних синонімів, які використовуються для зображення подібних до своїх акустичних характеристик звучань. Крім того, багато ономатопеїчних слів мають широкий спектр значень.

Синонімія ономатопеїчної лексики корейської мови – досить специфічна і має подвійний характер. Аналіз фактичного матеріалу дав змогу визначити основні різновиди синонімічних відношень ономотопів.

Усі ономотопи у їх прямому, звуконаслідувальному, значенні містять загальний компонент 소리 – *звук, звучання*. Навіть якщо цей компонент не експліковано в словниковій дефініції звуконаслідувального слова, він імпліцитно входить до словникової дефініції за визначенням. Усі ономотопи об'єднані семантико-змістовим зв'язком, оскільки мають компонент «звучання», інваріантний у значенні всіх звуконаслідувальних слів.

Проте було б неправильно стверджувати, що вся ономатопеїчна лексика постає як один величезний синонімічний ряд. Основою для виокремлення синонімічних рядів можуть слугувати скоріше певні типи звучань [3, с. 125]. Наприклад, через компонент «땡땡» (*дзвеніти / дзвонити*) семантично пов'язані між собою ономотопи 땡그랑 (*дзвякання, побрякування*), 곡 하는 소리 (*похоронний, траурний дзвін*), 광광 (*тридзвін дзвонів, передзвін*), 핑 하고 울리는 소리 (*голосно зазвучати, дзвеніти*), 딸랑딸랑 (*дзинькати, створювати різкий, пронизливий звук*), 짱그렁 (*дзвін дзвіночка або металічних предметів, коли ті вдаряються один об одного*), 광광 (*дзвоновий дзвін, благовіст*), 짱그랑/땡그렁 (*дзвякання монет, бокалів, скла та ін.*), 짚랑 (*дзвін від тонкого скла, металу*), 짱그랑 (*бряцання, лязгання, різкі та пронизливі металічні звуки*), 탕/땡/짱 (*свист кулі, дзижчання комах, пронизливий писк комара*), 땡땡 (*дзвін курантів, дзвоновий дзвін, дзвін вхідного дзвоника, що відбиває мелодію*).

Опосередковано пов'язані через загальний компонент «금속성음» (*металічний звук*) такі ономотопи: 철커덕(거리다) – *бряжчати цепом, брязкати, важко дзвеніти*; 짱그렁/땡그랑(거리다) – *передзвін дзвонів, 딸랑/짚랑 – дзвін бубонців, маленьких дзвіночків*.

Загальний змістовий компонент «딸랑딸랑 두드리다» (*той, що сильно вдаряє, дзвонить*) зумовлює опосередкований семантичний зв'язок для таких ономотопів: 짱그랑/땡땡 (하고 울리다) – *брязкіт, клацання, лязкіт, дзвін, брязкання*; 철커덕 – *бряжчати, дзвеніти, брязкати цепами*; 땡그렁 – *легкий дзвін стаканів, бокалів в той момент, коли вони вдаряються один об одного*.

Аналіз словникових дефініцій дав змогу нам встановити приблизний обсяг синонімічного ряду, не беручи до уваги компоненти значення, іррелевантні для нього. Так, наприклад, дієслову 핑/땡/짱 (*свист, дзвін, дзижчання комах*) властива семантико-змістова спільність з іншими словами синонімічного ряду. Це підтверджує наявність у його значенні компонента 땡땡 거리는 소리. Інший компонент його значення 짱짱 거리는 소리 передбачає семантичні зв'язки зі словами, які позначають звучання, яке створюється при падінні (쿵쿵거리다 (*глухий звук від удару, важкий удар кулаком, пальцею*), 팽/퐁땡 (*звук падіння у воду без сплеску, вибуховий звук розривання чогось*), 쿵 하고 때리다 (*звук вдарення*)).

Варто відзначити, що домінанта синонімічного ряду як високочастотний ономатоп з найбільш генералізованим значенням звичайно зазнає часткової або повної фонетичної демотивації, а іноді вже не сприймається носіями мови як ономатопеїчне слово. Відповідно, звуконаслідувальна природа ономатопа *뎡뎡* (*дзвеніти*) відчувається менше, ніж у співзвучних йому *땡땡* (*гудіти, свистіти (про кулю), дзижчати – про комах*), *딸랑딸랑* (*різкий звук дзвякання, дзижчання*), або *윙윙* (*вжик, швидкий рух вітру, кулі*).

Розглянемо ще один синонімічний ряд з домінантою *휘파람을 불다* (*свистіти*). Він охоплює звуконаслідувальні дієслова, які передають звучання, яке виробляють неістоти, пор.: *삿삿삿삿* (*звуки крилець комах*), *봉* (*дзижчання, гудіння*), *위위/쌩쌩* (*цвірчання комах, дзвін у вухах*), *휙휙* (*шурхіт, шарудіння, шемрання, шірхання, шелест*), *웅웅* (*дзижчання комах, цвірчання цикад*), *뽕뽕* (*звуки від швидкого помаху хвостом*), *쉬쉬* (*звуки шипіння змій, звуки вимовляння чогось із присвистом*).

Домінанта *휘파람을 불다* (*свистіти*) безпосередньо або опосередковано пов'язана з усіма членами ряду, пор.: *쌩쌩(거리다)* – *звук важкого дихання із свистячим звуком, звуки сопіння або хрипу*; *싱싱* – *дзвін у вухах, цвірчання комах, легкі та швидкі помаху комахиних крилець*; *핑* – *пронизливий, швидкий звук об'єкта, що рухається (про кулю)*.

Ономатопи *핑* (*звуки швидкого рухливого об'єкта*), *쌩쌩* (*звуки важкого дихання, сопіння, хрипу*), *싱싱* (*дзвін у вухах, стрекотіння, свист кулі*) пов'язані між собою як безпосередньо, так і опосередковано, оскільки до складу їх значень входить загальний компонент *웅웅(거리다)* (*дзижчати, гудіти*). Водночас словникова дефініція *봉* (*гудіння, протяжне дзижчання, звуки швидкого руху*) включає до себе компонент *위윙* (*звуки дзижчання, легкого стрекотіння, що викликане рухами крилець або лапок комах*).

У деяких випадках між словами ряду можна побачити «двічі опосередкований» семантичний зв'язок. Якщо перше слово опосередковано або неопосередковано пов'язане з другим словом, а друге слово, у свою чергу, опосередковано пов'язане з третім словом, то між першим і третім словами є зв'язок, який можна назвати двічі опосередкованим. Зокрема, такий зв'язок можна простежити між домінантою ряду *휘파람을 불다* (*свистіти*) і кількома ономатопами, з якими вона не має інших семантичних зв'язків.

Так, ономатоп *봉* (*гудіння, протяжне дзижчання*) безпосередньо пов'язаний з ономатопами *윙윙* (*дзижчання, легке стрекотіння*), оскільки пояснюється через них: *봉* (*рухатися швидко, утворюючи звуки гудіння, протяжного дзижчання*). З іншого боку, слово опосередковано пов'язане з домінантою через компонент *윙윙/삿삿* (*рухатися швидко, блискавично*).

Відповідно, в парах *윙윙* (*створювати легке дзижчання*) і *삿삿* (*швидко, блискавично рухатися*), а також *웅웅* (*дзичати, гудіти*) і *윙윙* (*швидко пересуватися*) спостерігаємо двічі опосередкований семантичний зв'язок.

Особливістю ономатопеїчних синонімічних рядів є їхня властивість як розпадатися на окремі підряди, так і об'єднуватися у більші групи, з більш генералізованим інваріантним компонентом значення. Дійсно, як ми вже зазначали вище, усі ономатопи об'єднані загальним компонентом *소리* (*звук, звучання*). Слово *소리*

постає як гіперонім для всіх ономатопів, що використовуються в їх прямому звуконаслідувальному значенні.

Можливим видається також виокремлення таких загальних для певної групи ономатопів компонентів, як, наприклад, 아주 높은 소리 (*високі за тривалістю звуки*) і 짧은 소리 (*короткі за тривалістю звуки*). У свою чергу, ці групи поділяються на кількісно менші семантичні ряди із загальним компонентом, що позначає певний тип звучання, наприклад, розглянуті нами вище синонімічні ряди з домінантами 쇠쇠 (*швидко рухатися із звуками, подібними до свисту*) і 땡땡 (*дзвеніти, брязкати, злегка гудіти*). У складі кожної групи синонімів можна виокремити декілька окремих підгруп ономотопічних слів, об'єднаних певним компонентом значення, тобто більш тісно пов'язаних семантично. Наприклад, синонімічна група з домінантою 웅웅/쇠쇠 (*швидко рухатися, утворювати свистячі пронизливі звуки*) включає такі підгрупи:

I. 쇠쇠 (*швидкі свистячі звуки*), 웅웅 (*звуки дзижчання, легкого протяжного гудіння*), 짹짹 (*звуки швидких різких, блискавичних рухів*), 봉봉 (*звуки гудіння, дзижчання комах, або їх частин тіла*) із компонентом 획획 빨리 움직이는 소리 (*швидкі свистячі звуки в повітрі, що нагадують посвистування*);

II. 웅웅 (*дзижчати, цвірчати, свистіти*), 웁웁 (*дзичати, гудіти*) із загальним компонентом 계속되는 낮은 소리 (*тривалий низький звук*);

III. 쉬쉬 (*шипіти*), 획획 (*пролізти, швидко махнути хвостом*) із загальним компонентом 치찰음 (*шиплячий звук*).

Крім синонімів у мові та мовленні, ономотопічні слова можуть уживатися як чисто мовленнєві синоніми, що мають загальні семи, не зареєстровані в тлумачних словниках. Так, наприклад, ономотоп 덜컹(거리다) (*тріскотіти, гуркотіти, деренчати*), відповідно до словникової дефініції, не має у своєму значенні інваріантного компонента 땡땡 (*дзвеніти, деренчати*), загального для відповідного синонімічного ряду.

Проте в мовленні слово 덜컹 (тріскіт, гуркіт) може мати значення, що підпадає під компонент 땡땡 (*дзвеніти, деренчати*), наприклад: 학교 종의 땡땡 울리는 소리가 같이 점심을 먹자는 소리였다. – *Звуки шкільного дзвоника, то були звуки, які запрошували піти разом пообідати.*

Сполучення дієслова 울리다 з 땡땡/딩딩 (*гриміти, голосно звучати* + 땡땡 (ономотоп, який використовується для передачі звучання дзвоника *дзень-дзень*) передбачає використання одного з ономатопів синонімічного ряду з домінантою 땡땡 (*дзвеніти*). Дійсно, звучання, яке здійснюється будь-яким дзвіночком або дзвоном, можна описати як 땡땡 + додаткові характеристики. Отже, 덜컹(거리다) (*тріскотіти, гуркотіти, деренчати*) у наведеному прикладі постає як мовленнєвий синонім, оскільки тут наявні обидві основні ознаки синонімії: семантико-змістова спільність і часткова взаємозамінність.

Найбільш цікавою для нас виявилася синонімія стилістично зниженої лексики сучасної корейської мови. Основними ознаками цього пласту лексики є загальноновживаність і етико-стилістична зниженість, тобто емоційна, оціночна, експресивна або афективна), що використовується в мовленні для створення певного стилістичного ефекту [1, с. 37]. Цю думку висловлює В. І. Шаховський, стверджуючи, що сленгізми завжди емотивно-оцінно-експресивні [11, с. 37].

Первинна фонетична мотивованість елементів звуконаслідувальної підсистеми мови надає їм потужного експресивного потенціалу. Тому не дивно, що оноματοпечні слова та їхні деривати широко представлені в нестандартній лексиці [7, с. 15; 9, с. 10]. Ми можемо говорити про активне використання звуконаслідувань у процесі створення нових слів і переосмислення семантики вже існуючих слів корейської мови у стилістично зниженій лексиці.

Наша особлива увага до стилістично зниженої лексики пов'язана, з одного боку, з тим, що звуконаслідувальні елементи посідають у ній не останнє місце, з іншого боку, саме для стилістично зниженої лексики характерною є висока варіативність, яка найбільш виявляється в семантичній надмірності. У стилістично зниженій лексиці функціонує розгалужена мережа синонімів, причому синонімічний ряд того або того поняття тим ширший, чим вища соціальна значущість позначуваного об'єкта для суспільства загалом.

Синоніми концентруються навколо центрів синонімічної атракції, які віддзеркалюють ті сфери життя і діяльності мовних колективів, у яких емоційне навантаження висловлення диктується матеріальними умовами побуту, загальною ідеологією членів колективу, індивідуальними нормами мовленнєвої поведінки тощо [3, с. 134].

Сферою використання стилістично зниженої лексики головно постає повсякденне мовленнєве спілкування. Тому центрами синонімічної атракції стають ті сфери діяльності мовного колективу, які мають найбільше емоційне навантаження. Дослідники виокремлюють низку специфічних центрів синонімічної атракції (частини людського тіла й фізіологічні потреби людини; гроші й операції із ними; алкогольні напої, їх вживання і стани, що виникають унаслідок їх уживання; наркоманія; видовищні заходи тощо) [1, с. 81; 3, с. 134].

Теза про широку представленість оноματοпечних слів і їхніх дериватів у стилістично-зниженій лексиці підтверджується тим, що вони входять до складу всіх великих рядів синонімів просторіччя сучасної корейської мови. Проте звуконаслідувальні елементи стилістично зниженої лексики розподіляються за синонімічними рядами нерівномірно. Завдяки їхній фонетичній мотивованості, оноματοпечні слова більш чітко віддзеркалюють ті побутові явища і процеси, які супроводжуються шумом або іншим звучанням. Це – інтенсивне мовленнєве спілкування, популярна музика, застосування фізичної сили.

Крім того, деякі галузі діяльності й емоційної сфери людини асоціюються у її свідомості зі звучанням або шумом (цілком вірогідно, що це відбувається у зв'язку з високою активністю або агресією людини в певній ситуації або стані). Це може бути вживання алкоголю та наркотиків, різні рекламні заходи (для яких характерними є нав'язливе повторення слоганів і велика кількість звукових ефектів), успіх та невдача (оноματοпи, що відображують удари й інші голосні звучання, передають інтенсивність емоцій, що відчуває людина у зв'язку з успіхом або невдачею).

Фактичний матеріал дослідження дав змогу виокремити специфічні центри синонімічної атракції безпосередньо для оноματοпечних слів сучасної корейської мови, зафіксованих у стилістично-зниженій лексиці. До них належать:

1) вживання алкоголю і його наслідки, напр.: 술을 꿀떡거리다 – *випити, вмазати, бахнути по чарці*; 입을 척척하게 하다 – *промочити писк, хильнути*; 술 철복 마시다 – *хильнути чарчину*; (술을 취해서); 기억 기억 토하다 – *блювати*; 꾸르릉 트림하다 – *голосно відригнути*;

2) частини тіла людини й її фізіологічні потреби, напр.: 크게 씹씩 거리는 사람 – (називають людину, яка голосно сопить, шмигає носом); 뽀오옹 방귀를 킁다 – випускати гази; 쿵쿵거리는 소리를 내며 섹스하다 – голосно та пристрасно займатися коханням;

3) наркоманія, напр.: 쿵쿵 아편을 피우다 – курити опіум; 후비적후비적 거리듯이 코카인냄새 맡다 – нюхати кокаїн (досл.: нюхати кокаїн, що аж в носі дере); 쿵쿵거리는 사람 – наркоман; 쿵쿵 다행증 – стан ейфорії, ілюзорної Нірвани;

4) позитивні емоції, напр.: 너무 기뻐서 쿵 하고 소리를 치다 – ляснути себе руками від радощів;

5) негативні емоції, напр.: 벌렁 드러눕다 – зазнати поразки, впасти ниць; 흐지부지 되다 – закінчитися нічим; 거꾸러지다 – піти шкереберть;

6) розумова неповноцінність, дурість, напр.: 괴짜 – дивак, дивакувата, екстравагантна людина; 머리는 비고 덜컹거리는 사람 – пустоголова, розумово обмежена людина;

7) застосування фізичної сили (бійка), напр.: 퍽퍽 때리다 – надерти зад; 덜거덕 덜거덕 구타하다 – забити до напівсмерті; 막 때리다 – відгамселити; 찰싹 때리다 – збити, відлущувати; 쿵 하고 넘어지게 하다 – вдарити і збити з ніг;

8) обман, надурення, напр.: 꽤 못나게 굴다 – надурити, обдурити; 헐렁헐렁하는 웃음거리로 만들다 – виставити опудалом;

9) негативна характеристика і оцінка кого-небудь або чого-небудь, напр.: 미치광이 – божевільний, навіжений; 개 딸락 팍! – гасає скрізь як навіжений пес!; 꿀보기 싫은 놈 – нікчемний, ганчірка;

10) популярна музика, музичні інструменти, напр.: 썩그렁 박스 – фортепіано;

11) інтенсивне мовленнєве спілкування, напр.: 조잘조잘 (거리다) – бла-бла; 우물주물 수다쟁이 – пустомеля, балабол; 소곤소곤 지껄이다 – постійно говорити, тріщати, не замовкати.

Для корейської стилістично-зниженої лексики характерним явищем є енантіосемія, тобто використання тієї самої лексеми з протилежними значеннями. Не винятком є і стилістично-знижена лексика, пор.: 처음엔 그녀가 쓴 책은 황갈은 성공이었다. 다음에 나온 책이라면 쿵갈은 완전한 실패였다고 할 수 있지 – Її перша книжка була дуже невпевненою і слабкою спробою. Другу книжку можна взагалі назвати повним фіаско. 그년 무엇이든지 퍽퍽때리는 아이였다 – Вона була дитиною, яка все змītала на своєму шляху. 우리가 세운 계획은 완전한 흐지부지가 됐다 – План, який ми придумали, був повною лажею. У першому прикладі значення слова 쿵 갈은 성공 – блискавичний успіх, виявляється в протиставленні з іменником 흐지부지 – невдача, невпевнене виконання чогось. Близьким за значенням є прикметник 퍽퍽 (때리는) – найкращий, прекрасний, той, який руйнує всі перешкоди на своєму шляху. У третьому прикладі іменник 흐지부지 має значення невдача, оскільки пресупозицією другої частини складного речення є провал розробленого плану. Цей факт свідчить на користь того, ономапоєічні слова можуть мати широку, подекуди протилежну, семантичну структуру.

Висновки. Однією з особливостей ономапоєічної системи сучасної корейської мови є наявність у складі звуконаслідувань значної кількості синонімів – своєрідних фонетичних варіантів (алофонів), ідентичних як за своєю семантикою,

так і за джерелом походження відповідних звуків. Такі фонетичні варіанти віддзеркалюють не лише територіальні, тобто діалектні відмінності вимови багатьох синонімічних звуконаслідувань у сучасній корейській розмовній мові, а й певну фонетичну еволюцію цих слів у діахронічному плані.

Уживання і вибір ономатопейчних слів, які належать до стилістично-зниженого регістру лексики, детерміновані соціолінгвальними чинниками, тобто залежать від соціальної ситуації, що включає стосунки між комунікантами, належності комунікантів до того чи іншого прошарку суспільства або соціально-професійної групи. Під час дослідження було виокремлено 11 центрів синонімічної атракції стилістично-знижених ономатопів сучасної корейської мови.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у дослідженні асоціативних впливів корейської ономатопейчної лексики на носія української мови.

Список використаної літератури

1. Беляева Т. М. Нестандартная лексика английского языка / Т. М. Беляева ; В. А. Хомяков. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1985. – 136 с. ; Belyaeva T. M. Nestandartnaya leksika angliyskogo yazyka / T. M. Belyaeva ; V. A. Khomyakov. – Leningrad : Izd-vo LGU, 1985. – 136 s.

2. Гаценко І. О. Типологічні особливості звуконаслідувальних слів (на матеріалі української, російської та англійської мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / Ірина Олександрівна Гаценко ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – Київ, 2003. – 19 с. ; Hatsenko I. O. Typolohichni osoblyvosti zvukonasliduvalnykh sliv (na materialy ukrainskoi, rosiiskoi ta anhliiskoi mov) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.15 / Iryna Oleksandrivna Hatsenko ; In-t movoznavstva im. O. O. Potebni NAN Ukrainy. – Kyiv, 2003. – 19 s.

3. Горохова Л. А. Семантико-прагматические и социолингвистические особенности функционирования ономатопов в текстах современного английского языка : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / Лариса Анатольевна Горохова ; Пятигорский гос. лингв. ун-т. – Пятигорск, 1998. – 220 с. ; Gorokhova L. A. Semantiko-pragmaticheskie i sotsiolingvisticheskie osobennosti funktsionirovaniya onomatopov v tekstakh sovremennogo angliyskogo yazyka : dis. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.04 / Larisa Anatolevna Gorokhova ; Pyatigorskiy gos. lingv. un-t. – Pyatigorsk, 1998. – 220 s.

4. Калита А. А. Фоносемантика у загальній системі фоносемантичного знання слова / А. А. Калита // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. : Мовознавство. – 1998. – № 1. – С. 130–135 ; Kalyta A. A. Fonosemantyka u zahal'nii systemi fonosemantychnoho znannia slova / A. A. Kalyta // Naukovi zapysky Ternopil'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka. Ser. : Movoznavstvo. – 1998. – № 1. – S. 130–135.

5. Кобелянська О. І. Особливість і універсальність японського вокального звуко символізму (на матеріалі японської та європейської поезії) / О. І. Кобелянська // Східний Світ. – 2011. – № 4. – С. 111–120 ; Kobelianska O. I. Osoblyvist i universalnist yaponskoho vokalnoho zvukosymvolizmu (na materialy yaponskoi ta yevropeiskoi poezii) / O. I. Kobelianska // Skhidnyi Svit. – 2011. – № 4. – S. 111–120.

6. Концевич Л. Р. Корееведение. Избранные работы / Л. Р. Концевич. – Москва : Муравей-Гайд, 2001. – 608 с. ; Kontsevich L. R. Koreevedenie. Izbrannye raboty / L. R. Kontsevich. – Moskva : Muravey-Gayd, 2001. – 608 s.

7. Кузьмич И. В. Звукоизобразительная лексика американского сленга (Фоносемантический анализ): дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / Ирина Васильевна Кузьмич; Санкт-Петербургский гос. ун-т. – Санкт-Петербург, 1993. – 348 с.; Kuzmich I. V. Zvukoizobrazitel'naya leksika amerikanskogo slenga (Fonosemanticheskiy analiz): dis. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 / Irina Vasilevna Kuzmich; Sankt-Peterburgskiy gos. un-t. – Sankt-Peterburg, 1993. – 348 s.

8. Кушнерик В. І. Фоносемантизм у германських та слов'янських мовах: синхронія та діахронія: автореф. дис. ... д-ра. філол. наук: спец. 10.02.17 / Володимир Іванович Кушнерик; Київський нац. лінгв. ун-т. – Київ, 2009. – 32 с.; Kushneryk V. I. Fonosemantyzm u hermanskykh ta slovianskykh movakh: synkhroniia ta diakhroniia: avtoref. dys. ... d-ra. filol. nauk: spets. 10.02.17 / Volodymyr Ivanovych Kushneryk; Kyivskiy nats. linhv. un-t. – Kyiv, 2009. – 32 s.

9. Маковский М. М. Английские социальные диалекты (онтология, структура, этимология) / М. М. Маковский. – Москва: Высшая школа, 1982. – 135 с.; Makovskiy M. M. Angliyskie sotsialnye dialekty (ontologiya, struktura, etimologiya) / M. M. Makovskiy. – Moskva: Vysshaya shkola, 1982. – 135 s.

10. Пак Г. А. Изобразительные слова в корейском языке: автореф. дис. .... канд. филол. наук / Геннадий Александрович Пак; Ленингр. гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Ленинград, 1958. – 15 с.; Pak G. A. Izobrazitelnye slova v koreyskom yazyke: avtoref. dis. .... kand. filol. nauk / Gennadiy Aleksandrovich Pak; Leningr. gos. un-t im. A. A. Zhdanova. – Leningrad, 1958. – 15 s.

11. Шаховский В. И. Эмотивный компонент значения и методы его описания / В. И. Шаховский. – Волгоград: Изд-во ВГПИ им. А. С. Серафимовича, 1983. – 96 с.; Shakhovskiy V. I. Emotivnyy komponent znacheniya i metody ego opisaniya / V. I. Shakhovskiy. – Volgograd: Izd-vo VGPI im. A. S. Serafimovicha, 1983. – 96 s.

12. 채완, 국어 음성상징론의 몇 문제, 「국어학」 16, 국어학회. –서울, 1987. – 189 p.; Chaewan, gug-eo eumseongsangjinglon-ui myeoch munje, 「gug-eohag」 16, gug-eohaghoe. – seoul, 1987. – 189 r.

13. 김홍범: 한국어 교육을 위한 수준별 의성어·의태어 목록 연구, 2008 (학위논문(석사)-계명대학교 대학원: 한국학과) – 페이지. – P. 23–57; Gimhongbeom: hangug-eo gyoyug-eul wihan sujunbyeol uiseong-eo•uitaeo moglog yeongu, 2008 (hagwinonmun(seogsa)-gyemyeongdaehaggyo daehag-won: hangughaggwa) – peiji. – R. 23–57.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2018.

V. Okhrimenko

THE PHENOMENON OF SYNONYMY IN THE ONOMATOPOEIC LEXIS OF MODERN KOREAN LANGUAGE

The suggested article is devoted to the phenomenon of synonymy of the onomatopoeic lexis of the Korean language. The analysis of the actual material made it possible to determine the main varieties of synonymic relations of onomatopes.

It is worth noting that the dominant of the synonymic series, being a high-frequency onomatope with the most generalized value usually undergoes partial or complete phonetic demotivation, moreover sometimes it is not perceived by native-speakers as the onomatopoeic word.

One of the peculiarities of the onomatopoeic system of modern Korean language is the presence of a significant number of synonyms, a kind of phonetic variants (allophones), which are identical both in their semantics and in the source of the corresponding sounds. Such phonetic variants reflect not only the territorial, in particular, dialectal differences

in the pronunciation of many synonymous onomatopoeias in the modern Korean spoken language, but also a certain phonetic evolution of these words in diachronic terms.

The peculiarity of the onomatopoeic synonymous series is their property of disintegration into separate contracts, and to unite into larger groups, with a more generalized invariant component of meaning. The use of stylistically reduced vocabulary is primarily a matter of everyday language communication. Therefore, the centers of synonymous attraction become those areas of the linguistic group that have the greatest emotional charge.

Researchers distinguish a number of specific centers of synonymic attraction (parts of the human body and physiological needs of man, money and operations with it, alcoholic beverages, their use and conditions arising from their use, drug addiction, entertainment activities, etc.)

The use and choice of onomatopoeic words belonging to the stylistically-reduced register of vocabulary are determined by social and lingual factors, i.e., depend on the social situation, which includes relations between communicants, the belongings of communicants to any given layer of society or socio-professional group. During the study 11 centres of synonymic attraction of stylistically-reduced onomatopes of modern Korean language were singled out.

Key words: *onomatopoeic lexis, onomatopoeia, onomatope, Korean language.*

УДК 811.222.1 + 811.161.2]'373.74

М. А. Охріменко

СТРУКТУРНІ Й ІДІОЕТНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОДИНИЦЬ ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНОГО МІКРОПОЛЯ «ТРИВОГА / ХВИЛЮВАННЯ» У СУЧАСНИХ ПЕРСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У пропонованій статті розглядаються структурні й ідіоетнічні особливості одиниць фразеосемантичного мікрополя «Тривога / Хвилювання» у сучасних перській і українській мовах. Особлива увага приділяється тим явищам і фактам, які становлять специфіку перських і українських емотивних фразеологічних одиниць.

Ключові слова: *фразеосемантичне поле, фразеологічна одиниця, перська мова, українська мова.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Пропонована стаття є частиною комплексного дослідження емотивних фразеологічних одиниць сучасних перської і української мов. Проблема мовної репрезентації психічних переживань людини має велике теоретичне й практичне значення. Тому вивчення емоційної діяльності мовної особистості посідає важливе місце в лінгвістичних дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу емотіології становить теза про те, що емоції, відбиваючись у свідомості, повинні бути закріплені в семантиці слова й інших одиницях мови. Під вираженням емоцій розуміється їхня мовна репрезентація, маніфестація у мові, що супроводжується внутрішнім і зовнішнім переживанням. Вираження емоцій – це безпосередня комунікація власне емоцій,

а не їхніх позначень, їхніх мовних проявів [10, с. 96]. Мовне вираження емоцій здійснюється за допомогою особливої емотивної лексики.

Фразеологічні одиниці на позначення емоцій людини становлять численну, часто вживану й типову для перської і української мов групи стійких зворотів, які вирізняються розвинутою системою значень, образів і засобів вираження. В українському мовознавстві вивчення лексики на позначення емоційної сфери людини порівняно мало розроблене, деякі її аспекти розглядаються у поодиноких дисертаційних дослідженнях або окремих статтях [1; 2; 3; 8; 9].

Актуальність здійснюваної розвідки визначається загальною тенденцією сучасної лінгвістичної компаративістики до різних типів семантичних досліджень. Фразеологічні одиниці (далі ФО) сфери психоемоційного стану людини становлять окреме фразеосемантичне поле (далі ФСП), яке раніше детально не вивчалось із залученням матеріалу сучасних перської і української мов.

Методи дослідження. Відповідно до цільових настанов аналіз фактичного матеріалу в пропонованій роботі передбачав використання таких методів: метод системного (польового) вивчення та опису мов і культур, що становить основу для комплексного дослідження мови як виразника культурних цінностей; структурний метод, який використовувався у вигляді методики компонентного аналізу і передбачав розкладання значення на найменші базові компоненти семантичного змісту слова (семи).

Мета дослідження полягає у встановленні структурних та ідіоетнічних особливостей одиниць фразеосемантичного мікрополя «Тривога / Хвилювання» у сучасних перській і українській мовах.

Об'єкт і предмет дослідження. Як стає зрозуміло із вступної частини, об'єктом дослідження постають фразеологічні одиниці на позначення емоції тривоги/хвилювання сучасних перської і української мов. Предметом дослідження в пропонованій статті є структурні та ідіоетнічні особливості вищезазначених фразеологічних одиниць.

Залучений до дослідження **матеріал** – це фразеологічні одиниці на позначення тривоги / хвилювання сучасних перської і української мов, зафіксовані в письмових джерелах, перш за все у фразеологічних, тлумачних, а також спеціальних енциклопедичних словниках.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На думку психологів [4; 5; 6; 7], негативні емоції відіграють важливішу біологічну роль порівняно з позитивними емоціями. Не випадково механізм негативних емоцій функціонує у дитини з перших днів, а позитивні емоції з'являються значно пізніше [6, с. 235]. У вербальному вираженні значно превалює кількість негативних емоцій, проте в повсякденному мовленні такі вирази використовуються значно рідше, ніж позитивні.

Фразеосемантичне субполе «Негативні емоції» у ФСП «Емоції людини» виокремлюється на основі інтегральної ознаки: ФО на позначення таких емоцій людини, що знижують активність, тонус, рівень життєдіяльності людини.

До складу субполя «Негативні емоції» входять тринадцять мікрополів: «Гнів», «Горе / Смуток», «Сором / Сором'язливість», «Страх», «Тривога / Хвилювання», «Відраза», «Образа / Зневага», «Жаль / Співчуття», «Ненависть», «Сумнів», «Злість», «Нетерпіння», «Незадоволення». Розглянемо взаємовідношення конститuentів мікрополя «Тривога / Хвилювання» детально.

Це мікрополе найбільше за кількістю фразеологічних одиниць як у перській (304 одиниці), так і в українській мовах (364 одиниць). Ми об'єднали ці дві емоції

в одне мікрополе, оскільки дуже важко відмежувати фразеологічні одиниці на позначення тривоги від фразеологічних одиниць на позначення хвилювання. Більшість фразеологізмів, що позначають ці стани як в перській, так і в українській мовах, містять семантичний компонент «перебувати в неспокійному стані», наприклад, перс.: دلش مثل کبوتر پر می زند (букв.: «серце тріпоче як голуб крилами»; від сильного хвилювання, радості, бажання) – *серце тріпоче*; укр.: *не мати спокою, колотити душу*.

У психології емоцій хвилювання не розглядається як самостійна категорія. Воно постає, швидше, як побутове поняття, що відображує стан хвилювання, ситуативної тривоги й страху. Мова йде про хвилювання, що виникає у людини перед значущою для неї діяльністю або зустріччю. Є. П. Ільїн визначає хвилювання як підвищений рівень емоційного збудження [6, с. 156]. Поняття «тривога» багатьма вченими-психологами розглядається як різновид страху. Тривога з'являється у людини в разі незакінчених ситуацій, при заблокованій активності, що не дає можливості розрядити збудження. У зв'язку з цим тривога розуміється як емоційний стан гострого внутрішнього болісного, беззмістовного хвилювання, що пов'язується у свідомості індивіда з прогнозуванням невдачі, небезпеки або очікування чогось важливого, значного для людини в умовах невизначеності [6, с. 159].

У фразеологічних системах перської і української мов тривога і хвилювання репрезентуються фразеологічними одиницями, що позначають важке, невизначене, непевне відчуття «неспокою», «дрижання», «кипіння», «бурління» у різних частинах тіла, найчастіше в грудях, наприклад, перс.: دلش مثل سیر و سرکه می جوشید (букв.: «серце кипить, як часник в оцті») – *всередині все кипить від хвилювання; він дуже схвилюваний*, دلش نیست (نماند) (توی) دل در (букв.: «його серце не в серці») – *в нього тривожно на серці, його серце не на місці*; укр.: *мулько на серці, серце тенькає*. Крім того, тривога й хвилювання нерідко можуть бути пов'язані з різними вегето-судинними розладами: тахікардією, пітливістю, шкірними висипами чи свербіжем [11, с. 57]. Усе це знайшло своє віддзеркалення у фразеологічних одиницях, наприклад, перс.: تنش می خارد (букв.: «його тіло зудить, чухається») – *він наривається на неприємності, просить батога*; укр.: *мутити голову (душу), як (мов, ніби) на голках*.

Мікрополе «Тривога / Хвилювання» вибудовує відношення між своїми конституентами таким чином: синонімічні вирази такого емоційного стану з непозначеним ступенем інтенсивності, наприклад, перс.: گرد و خاک کردن (букв.: «піднімати пил, пилити») – *хвилюватися*, دل و پس بودن (شدن) – *хвилюватися, переживати*; укр.: *душа болить, душа замутилась* складають ядро мікрополя.

Фразеологічні одиниці, що входять до складу його центральної частини, мають диференційну сему «відчувати сильний стан тривоги / хвилювання». Наприклад, перс.: مثل سگ زوزه کشیدن (букв.: «вити як собака») – *стогнати, кричати від болю*, خار در جگر داشتن (букв.: «мати шпичака в печінці») – *страждати, відчувати сильне хвилювання, тривожитися*; укр.: *аж дух (подих) забило, горить біля серця*.

На периферії цього мікрополя розташовані стилістично знижені ФО, наприклад, перс.: مگر آسودگی شاخ به شکمت می زند؟ (букв.: «хіба спокій б'є тебе рогами у живіт?») – *навіщо ти сам собі надумуєш хвилювання і турботи?*; укр.: *як (мов, ніби) з-за рогу (вугла) мішком прибитий, коти шкребує на серці*.

Периферію мікрополя «Тривога / Хвилювання» складає також численна кількість фразеологічних одиниць як перської, так і української мов із семантичною ознакою «викликати стан хвилювання або тривоги». Це такі фразеологізми перської мови, як: خار در جگر (جان) کسی شکستن (букв.: «садити шпичака у чийсь печінку (душу)») – *позбавляти когось спокою*,

тривожити, хвилювати когось; української мови: *піддавати (піддати) жару у вогонь, колотити душу*.

Крім того, на периферії цього мікрополя знаходяться вирази з диференційною семантичною ознакою перської мови: *دلَم از حال رفت* – *мені стало недобре, я відчув слабкість, впав у напівнепритомний стан* й української мови: *ні живий, ні мертвий, в очах жовтіє (жовкне, темніє)*, у яких можна простежити симбіоз двох станів. Такі фразеологізми з односторонньою взаємозалежністю значення компонентів належать до периферійних зон двох фразеосемантичних полів: ФСП «Емоції людини» і ФСП «Фізичний стан людини».

Межі мікрополів, що складають субполе «Негативні емоції», розмиті. Їхня дифузність, зокрема, забезпечується тим, що, наприклад, на периферії мікрополя «Тривога / Хвилювання» розташовані вирази перської мови: *را گم کردن سر کلافه* (букв.: «загубити кінець клубка») – *заплутатися, збитися зі шляху, бути у розпачі* й української мови: *колотити душу*, які одночасно входять до периферійної зони мікрополів «Сором / Сором'язливість» і «Горе / Смуток».

Багато виразів, що перебувають на периферії цього мікрополя, забезпечують дифузність меж із мікрополем «Страх». Це, наприклад, такі вирази перської мови: *دلَم شور می زند* – *в мене тривожно на серці, в мене важке передчуття*; української мови: *аж мороз дере по спині (по шкірі, за плечі)*.

Фактичний матеріал, зібраний нами в ході дослідження мікрополя «Тривога / Хвилювання», свідчить, що дальня периферія ФСП «Емоції людини серце / душа», перетинається з периферійними зонами інших ФСП, наприклад ФСП «Характер людини». Так, до периферійних зон відзначених вище мікрополів належать ФО перської мови: *سرکه فروختن* (букв.: «оцет продавати») – *бути похмурим, кислим, нелюб'язним*, що означає: 1) схвилювану, засмучену людину; 2) таку рису характеру людини, як нелюб'язність; ФО української мови: *як (мов, ніби) несамовитий*, що означає 1) дуже схвилюваний; 2) не здатний контролювати свої вчинки, дії.

Більшість ФО досліджуваного субполя мають основний компонент «серце/душа». В українських фразеологізмах «серце / душа» можуть виступати як агент дії, наприклад, *душа замутилась, душа несе тягар, душа (серце) рветься, серце в'яне*. У перській мові натрапляємо на такі фразеологізми із зазначеним компонентом: *به جان آمدن* (букв.: «прийти до душі») – *дійти до крайнощів, вимучитися*, *به جان آوردن کسی را* (букв.: «принести комусь у душу») – *вимучити, вивести*, *به دلش نشست* (букв.: «сіло в серці») – *залишило в його серці слід*.

Як стає зрозуміло з наведених прикладів, емоція тривоги / хвилювання «локалізується» у серці / душі людини, наприклад, перс.: *جان به سر بودن* (букв.: «мати душу в голові») – *тривожитися, хвилюватися, засмучуватися*, укр.: *душа (серце) скніє*. Проте це не єдине місце, де може бути локалізована ця емоція, наприклад, перс.: *درد سر کسی شدن* (букв.: «стати чийось головним болем») – *стати причиною чийогось хвилювання, завдати клопоту, турбот*, укр.: *братися (хапатися, вхопитися) за голову, аж дур голови береться*.

В обох мовах емоція тривоги / хвилювання асоціюється із серцем / душею, що кипить, наприклад, перс.: *دلش مثل سیر و سرکه می جوشید* (букв.: «серце кипить, як часник в оцті») – *усередині все кипить від хвилювання; він дуже схвилюваний*; укр.: *все кипить всередині, на серці кипить, кипить (закипає) душа (серце)*.

Деякі ФО даного субполя із компонентом *серце / душа* постають як амбівалентні емотивні ФО, що одночасно належать і до мікрополя «Незадоволення», наприклад, перс.: *دلش مالش می رود* (букв.: «його серце натирається») – *йому неприємно на душі, йому*

не по собі, گرد و خاک کردن (букв.: «піднімати пил») – *хвилюватися, обурюватися*; укр.: *кричати як на гвалт*.

У свідомості українського народу виникають асоціації з образом «серце» для передачі емоції тривоги / хвилювання, наприклад, *серце як (ледве, мало, трохи) не вискочить з грудей, серце рветься, серце тенькає / тенькнуло*. Як ми можемо зрозуміти з переліку дієслів, що використовуються, серце «здійснює» різки рухи. Це прослідковується і в перських фразеологізмах на позначення цієї емоції, наприклад, در تب و تاب بودن دل (букв.: «серце горить і звивається») – *хвилюватися, турбуватися*, دلش مٹ کبوتر پر می زند (букв.: «серце тріпоче, як голуб крилами») від сильного хвилювання, радості, бажання) – *серце тріпоче*.

В українській і перській фразеологічних картинах світу *серце* може «горіти», тобто жар від вогню асоціюється із жаром, який відчуває людина при сильному хвилюванні, наприклад, перс.: داغ دل تازه کردن (букв.: «оновлювати жар серця») – *роз'ятрювати старі рани, хвилювати, тривожити*; укр.: *як у вогні, як (мов. ніби) на (гарячій) вугіллі*.

Поняття «холоду», протилежне за значенням «жару» також може символізувати емоційне хвилювання, тривогу людини, наприклад, перс.: سرد کردن (букв.: «робити когось холодним») – *розчаровувати когось*; укр.: *діймати (дійняти) холодом душу, обдавати / обдати холодом*.

В обох мовах хвилювання і тривога можуть виявлятися на обличчі людини, наприклад, перс.: بور شدن (букв.: «стати бурим») – *опинитися у неприємному становищі, сконфузитися*; укр.: *кров ударила в лице (в обличчя, до лица)*.

За уявленнями українців і персів, коли людина хвилюється, щось може відбуватися з її кров'ю, вона може як «кипіти», так і «псуватися». Крім того, у семантиці фразеологізмів перської мови натрапляємо на образи, де людина сама може пити свою кров, наприклад, перс.: خون جگر (دل) خوردن (букв.: «пити кров печінки (серця)») – *страждати, сильно хвилюватися, переживати*, خون خودش را می خورد (букв.: «він п'є свою власну кров») – *він знервується, хвилюється*; укр.: *кривавиться серце (душа), серце обкипає (закипає) кров'ю, душа обливається кров'ю, псувати кров*.

Сильне хвилювання може вплинути на здатність людини бачити, наприклад, перс.: چشمهایش سیاه رفت (букв.: «в очах стало чорно») – *у нього потемніло в очах, йому стало погано*, چپ چپ نگاه کردن (букв.: «поглядати зліва») – *дивитися недружелюбно, коситися на кого-небудь*; укр.: *туман застилає / застелив очі, обпикати (обпалювати, опікати) своїм поглядом (очима, зором), проймає / пройняти оком (очима, зором, поглядом, в очах жовтіє (жовкне, темніє) / пожовтіло (пожовкло, потемніло)*; говорити, наприклад, перс.: زبانش بند آمد (букв.: «його язик запнувся» від хвилювання) – *бути неспроможним вимовити й слово*; укр.: *язик як (мов, ніби) приріс (пристав, присох) до піднебіння (у роті), слова застряють (застигають) у горлі (у грудях), язик у петлю скрутило*; дихати, наприклад, перс.: نفسش سوخت (букв.: «дихання у нього згоріло» від хвилювання) – *йому не вистачає повітря, нема чим дихнути*, نفسش بند آمد (від хвилювання, сильних почуттів; букв.: «його дихання припинилося») – *дух перехопило*; укр.: *у нього перехопило подих, йому забракло повітря, спирає / сперло дух (віддих, груди), дух займається (забивається)*.

Емоція «Тривога / Хвилювання» нерозривно пов'язана з нервовою системою людини, наприклад, перс.: کلاف سر بگم شدن (букв.: «перетворюватися у сплутаний клубок») – *приходити в сум'яття, засмучуватися*; укр.: *грати на нервах, виводити (вивести) з рівноваги*.

Фізичний і моральний біль людини – це також «джерело» тривоги й хвилювання в обох народів, наприклад, перс.: هر کس دردی در دل خودش دارد – присл. *Кожний приховує у серці свій біль*; укр.: *різати ножем, ранили душу (серце)*.

Ізоморфізм у баченні іранцями і українцями емоції тривоги / хвилювання спостерігається у різних образах, наприклад, нервова поведінка: перс.: انگشت به دندان گزیدن؛ (букв.: «кусати пальці») – *сильно розкаюватися*, به دست و پا افتادن (букв.: «впасти в руки і ноги») – *почати хвилюватися, бігати, метушитися*, زدن پا و دست (букв.: «битися руками і ногами») – *хвилюватися, бігати зі сторони в сторону*; укр.: *кусати лікті, метушитися як (мов, ніби) миша в пастці, переминатися (переступати) з ноги на ногу, битися головою об стіни*; фізіологічні відчуття людини, наприклад, перс.: خلقش تنگ است (букв.: «йому тисне горло») – *він засмучений, схвильований, у поганому настрої*, укр.: *клубок підкочується (підступає) до горла*; хвороба людини, наприклад, перс.: خار شکی داشتن (букв.: «мати сверблячку») – *бути неспокійним, схвильованим, тривожним*; укр.: *як (мов, неначе) у лихоманці*; відчуття чогось гострого, що може колоти, дошкуляти, наприклад, перс.: خار پیراهن داشتن (букв.: «мати шпичака в сорочці») – *хвилюватися, турбуватися, тривожитися*, خار در دل (جان) کسی شکستن (букв.: «садити шпичака в чиєсь серце (душу)») – *позбавляти когось спокою, тривожити, хвилювати когось*; укр.: *як (мов, ніби) на голках (на шпильках, на шпичаках, на колючках, на терню)*.

Аломорфізм можна прослідкувати в низці фразеологічних одиниць перської мови, які асоціюються з образом хімічної речовини, наприклад, سیماب شدن (букв.: «ставати ртуттю») – *ставати неспокійним, стривоженим, схвильованим*; птаха, наприклад, بلبل شدن (букв.: «ставати солов'єм») – *хвилюватися*; рослини, наприклад, مثل اسفند بر (روی) آتش (про надзвичайно схвильовану, стурбовану людину; *рута* – назва трави, висушена рута добре горить, нею звичайно окурюють від «дурного ока» – *ніби рута на вогнищі*).

Національно-культурним колоритом вирізняються такий перський фразеологізм як: به چهار میخ کشیدن کسی را (букв.: «розпинати між чотирма кілками»); різновид старовинних тортур в Ірані: злочинця клали на землю, прив'язували за руки і за ноги до чотирьох вбитих у землю кілків і в такому положенні залишали лежати на сонці) – *завдавати комусь страждань*.

Висновки. Фразеосемантичне мікрополе «Тривога / Хвилювання» характеризується своєю самостійною структурою. Воно має ядро, представлене фразеологічною одиницею, архісемічною для емоції тривоги / хвилювання, центр і периферію, що включають ФО із додатковими диференційними семами. Розподіл одиниць поля від центру до периферії зумовлений ступенем інтенсивності позначуваної емоції. ФО, що не конкретизують інтенсивність стану, розташовані в центральній частині мікрополя. У міру посилення інтенсивності емоції, фразеологізми розташовуються у ближній і дальній периферійній зонах. Периферія мікрополів має неоднорідну структуру.

Дослідження емотивної фразеології перської і української мов дозволяє стверджувати про різноманітність джерел виникнення ФО на позначення емоцій людини.

Основним елементом більшості емотивних ФО у перській і українській мовах є *серце / душа* людини. Больові відчуття, внутрішні переживання людини, що локалізуються у серці, лежать в образній основі ФО. Наявність у фразеологічних фондах перської і української мов емотивних ФО, що постають як національно-марковані одиниці, пояснюється індивідуальністю історичного досвіду, самотутністю культури, особливостями психічного складу таких різних і далеких народів,

як перський і український. Проте національна своєрідність проаналізованих ФО свідчить не про різне сприйняття дійсності різними етносами, а лише про різноманітні можливості її образного осмислення і відтворення засобами мови.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у розробці проблеми гендерних особливостей фразеологічних одиниць на позначення емоцій людини.

Список використаної літератури

1. Антипенко Л. А. Опыт концептуального анализа имен негативных эмоций в русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Людмила Анатольевна Антипенко ; Харьковский государственный университет. – Харьков, 1995. – 19 с. ; Antipenko L. A. Opyt kontseptualnogo analiza imen negativnykh emotsiy v russkom yazyke : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / Lyudmila Anatolevna Antipenko ; Kharkovskiy gosudarstvennyy universitet. – Kharkov, 1995. – 19 s.

2. Башкірова Н. П. Проблеми відображення емоцій у мові / Н. П. Башкірова // Записки з загальної лінгвістики : зб. наук. пр. – 2005. – Вип. 6. – С. 13–19 ; Bashkirova N. P. Problemy vidobrazhennia emotsii u movi / N. P. Bashkirova // Zapysky z zahalnoi lnhvistyky : zb. nauk. pr. – 2005. – Vyr. 6. – S. 13–19.

3. Гамзюк М. В. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови) : моногр. / М. В. Гамзюк. – Київ : Видавничий центр КДЛУ, 2000. – 256 с. ; Hamziuk M. V. Emotyvnyi komponent znachennia u protsesi stvorennia frazeolohichnykh odynyts (na materialii nimetskoï movy) : monohr. / M. V. Hamziuk. – Kyiv : Vydavnychyï tsentr KDLU, 2000. – 256 s.

4. Еникеев М. И. Общая и юридическая психология [Электронный ресурс] / М. И. Еникеев. – Санкт-Петербург : Питер, 2006. – 319 с. – Режим доступа : <https://www.twirpx.com/file/437554/> ; Yenikeev M. I. Obshchaya i yuridicheskaya psikhologiya [Elektronnyy resurs] / M. I. Yenikeev. – Sankt-Peterburg : Piter, 2006. – 319 s. – Rezhim dostupa : <https://www.twirpx.com/file/437554/>

5. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – Санкт-Петербург : Питер, 1999. – 460 с. ; Izard K. E. Psikhologiya emotsiy / K. E. Izard. – Sankt-Peterburg : Piter, 1999. – 460 s.

6. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – 2-е изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2007. – 783 с. ; Ilin Ye. P. Emotsii i chuvstva / Ye. P. Ilin. – 2-e izd. – Sankt-Peterburg : Piter, 2007. – 783 s.

7. Лук А. Н. Эмоции и личность / А. Н. Лук. – Москва : Знание, 1982. – 176 с. ; Luk A. N. Emotsii i lichnost / A. N. Luk. – Moskva : Znanie, 1982. – 176 s.

8. Селігей П. О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Пилип Олександрович Селігей ; НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ, 2001. – 231 с. ; Selihei P. O. Vnutrishnia forma nazv emotsii v ukrainskii movi : dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 / Pylyp Oleksandrovych Selihei ; NAN Ukrainy, Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni. – Kyiv, 2001. – 231 s.

9. Шахова Л. И. Структурно-функциональная характеристика лексико-семантической группы существительных «чувства, переживания» в русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Лариса Ивановна Шахова ; КГУ им. Т. Шевченко. – Киев, 1980. – 24 с. ; Shakhova L. I. Strukturno-funktsionalnaya kharakteristika leksiko-semanticheskoy gruppy sushchestvitelnykh «chuvstva, perezhivaniya» v russkom yazyke : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 / Larisa Ivanovna Shakhova ; KGU im. T. Shevchenko. – Kiev, 1980. – 24 s.

10. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. – 192 с.; Shakhovskiy V. I. Kategorizatsiya emotsiy v leksiko-semanticheskoy sisteme yazyka / Viktor Ivanovich Shakhovskiy. – Voronezh: Izd-vo Voronezh. un-ta, 1987. – 192 s.

11. ۱۲۶۱ تهران ، روانی و اخلاقی مسئله ای نافرمانی ; Erich Forum The Disobedience Book of Moral and Mental Problems, Tehran, 1261.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2018.

M. Okhrimenko

**STRUCTURAL AND IDIOETHNIC FEATURES
OF PHRASEOLOGICAL AND SEMANTIC MICROFIELDS
«ANXIETY / EXCITEMENT» IN MODERN PERSIAN AND UKRAINIAN
LANGUAGES**

The proposed article is devoted to the research of phraseological units, «anxiety» and «excitement» in the Persian and Ukrainian languages. This microfield comprises the largest quantity of phraseological units in the Persian language (304 units), and in the Ukrainian language (364 units).

The phraseological units which denote human emotions comprise numerous, often used and typical for the Persian and Ukrainian languages, a group of set expressions, which are characterized by a developed system of meanings, images and means of expression. In Ukrainian and Iranian linguistics, the study of vocabulary on the designation of the emotional sphere of man is relatively underexplored.

The phrase-semantic microfield «Anxiety/Excitement» is characterized by its independent structure. It has a core, represented by a phraseological unit, archiesthetic for emotion of anxiety / excitement, centre and periphery, which include phraseological units with additional differential semes. The allocation of units of the field from the centre to the periphery is stipulated by the intensity of the emotion to be indicated. Phraseological units that don't specify the intensity of the state are located in the central part of the microfield. As the intensity of emotion intensifies, phraseological units are located in the near and far peripheral zones. The periphery of microfields has a heterogeneous structure.

The actual material collected by us during the study of «Anxiety/Excitement» microfield indicates that the far periphery of phraseological and semantic field «Human Emotions Heart/Soul» intersects with the peripheral zones of other phraseological and semantic fields such as «The Character of Man».

The main element of most emotional phraseological units in the Persian and Ukrainian language is the human heart / soul. Pain sensations, internal experiences of a person located in the heart, lie in the figurative basis of the phraseological units. The presence in the phraseological funds of the Persian and Ukrainian languages of emotional phraseological units, appearing as nationally marked units, is explained by the individuality of historical experience, the identity of culture, the peculiarities of the mental composition of such diverse and distant people as Persian and Ukrainian. However, the national identity of the analysed phraseological units testifies not about the different perception of reality by different ethnic groups, but only about the various possibilities of its figurative comprehension and reproduction of means of language.

Key words: phraseosemantic field, phraseological unit, the Persian language, the Ukrainian language.

УДК 811.112.5'367.625.43

М. В. Родюк

СЕМАНТИЧНІ ВИТОКИ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ В НІДЕРЛАНДСЬКІЙ МОВІ

У статті досліджуються функціонування і семантика дієприкметників у сучасній нідерландській мові. При цьому головна увага приділяється критеріям виокремлення дієприкметників із результативним значенням та їхньому взаємозв'язку із твірними дієсловами.

Ключові слова: нідерландська мова, дієприкметник, результативне значення, процес, семантика, функціонування, контекст.

В сучасному мовознавстві утвердилася інтерпретація дієприкметника як безособової форми дієслова. Таке витлумачення цієї частини мови не забезпечує переконливого витлумачення усіх дієприкметникових форм. Вони дійсно здебільшого походять від дієслів, але в нідерландській мові є й форми, що утворені поєднанням прикметникових та іменникових основ. І навіть ті дієприкметники, що походять від дієслів, на семантичному і синтаксичному рівнях часто демонструють ад'єктивні ознаки. Амбівалентність у потрактуванні дієприкметника висуває на перший план завдання подальшого вивчення його ад'єктивних і дієслівних властивостей та їхніх семантичних витоків.

Актуальність дослідження, таким чином, зумовлена необхідністю глибшого аналізу дієслівних та ад'єктивних ознак дієприкметників у нідерландській мові та їхнього зв'язку із семантикою твірних дієслів.

Мета нашого дослідження полягає у виявленні основних семантичних і функціональних властивостей дієприкметника в сучасній нідерландській мові та окресленні семантичної специфіки дієслів, які виступають джерелом творення дієприкметників із результативним значенням.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: встановити специфічні риси функціонування дієприкметника в сучасній нідерландській мові; виявити взаємозв'язок між ад'єктивними та дієслівними ознаками дієприкметника та семантикою твірного дієслова.

Матеріал дослідження отримано методом суцільної вибірки із текстів ХХ – ХХІ століть, що представляють функціонування сучасної нідерландської мови в межах художнього та публіцистичного дискурсів.

Першою науковою працею, присвяченою суто проблемі дієприкметників з ознаковою семантикою, була спільна стаття американської дослідниці Б. Левін та дослідниці з Єрусалимського університету М. Раппапорт «The formation of adjectival passives» [9]. У ній докладно проаналізовано особливості утворення таких дієприкметників з позицій генеративної граматики. Щодо критеріїв розрізнення дієприкметників з ознаковим і процесуальним значенням, то ці мовознавці виділяють три критерії їх розрізнення. Два з них є синтаксичними, а один – морфологічний. Уживання дієприкметника в присубстантивній позиції відносно означуваного іменника, можливість його комбінування з дієсловами типу *to seem* «здаватися» (нідерландський еквівалент – *lijken*), *to remain* «залишатися» (нідерландський еквівалент – *blijven*), а також можливість приєднання до нього заперечного префікса *un-* (нідерландський

еквівалент – *on-*) свідчать, на думку вчених, про те, що дієприкметник має ознакове значення.

Німецька дослідниця К. Майенборн визначає у своїй статті «Das Zustandspassiv» ще один критерій, який вказує на прикметниковий статус дієприкметника, а саме: утворення ним ступенів порівняння [10, с. 95]. У 2005 р. нідерландський лінгвіст Г. Де Сюттер провів дослідження порядку слів в нідерландських реченнях, для якого було принципово важливо вирішити проблему частиномовного статусу дієприкметника. Учений зазначав, що дієприкметники, які комбінуються в реченні з прислівниками на позначення тривалості дії, мають ознакове, а дієприкметники, які вживаються з прийменниковою групою, що експлікує виконавця дії, – процесуальне значення [12, с. 225–226].

Іншим критерієм визначення частиномовного статусу дієприкметника в нідерландській мові є можливість використання його в перфектній конструкції. Дієприкметник минулого часу з ознаковим значенням може вживатися в перфекті або плюсквамперфекті так, як це робить прикметник, тоді як його аналог з процесуальним значенням у таких конструкціях не вживається.

Науковий пошук принципів розрізнення дієприкметників нідерландської мови посприяв визначенню низки критеріїв. Проте спроби розрізнення дієприкметників у живому мовленні неминуче стикаються з певними емпіричними обмеженнями. Запропоновані критерії не вдається ефективно застосувати до всіх дієприкметників. Зокрема, нідерландський мовознавець Г. Де Сюттер у своїй роботі 2005 р. зазначав, що у багатьох випадках визначити категоріальний статус дієприкметника, спираючись на вищенаведені критерії, не можливо з огляду на його гібридну онтологію [12, с. 227].

Пошук критеріїв розрізнення дієприкметників з прикметниковим і дієслівним значенням свідчить про те, що приклади граматичної і лексичної омонімії являють собою складну проблему для лінгвістичного аналізу. Іноді тільки контекстуальні критерії дають змогу зрозуміти, носієм прикметникового чи дієслівного значення є той чи інший дієприкметник. Тому при інтерпретації частиномовного статусу відповідного дієприкметника ми звертаємося саме до контексту, у якому його вжито.

Згідно з прикметниковою інтерпретацією дієприкметника його форми минулого часу передають стан предмета, наприклад:

1) *Zijn knecht op de bazaar zorgde ervoor dat zijn schoenen **altijd gepoetst waren**.* «Його слуга на базарі стежив за тим, щоб його черевики були завжди начищені» [2].

У прикладі (1) взуття (*schoenen*) перебувало в начищеному стані упродовж певного проміжку часу, що експліцитно підкреслено за допомогою прислівника *altijd* «завжди». Подібні дієприкметники здебільшого інтерпретуються як такі, що передають кінцевий стан суб'єкта, набутий у результаті дії, позначеної відповідним дієсловом, тому їх називають статальними. Зокрема, цей термін використовує Й. Пардун [11]. Однак, застосовувати термін «статальний дієприкметник» відносно наведених вище прикладів не зовсім коректно. Щоб довести це, проаналізуємо уживання прикметника *dicht* «зачинений» у такому реченні:

2) *De deur op de bovenverdieping is altijd **dicht**, maar van 's ochtends tot 's avonds is er op de kamer muziek of nieuws op de radio te horen.* «Двері на верхній поверх завжди зачинені, але з ранку до вечора в цій кімнаті по радіо грає музика або передають новини» [13].

У прикладі (1) дієприкметник минулого часу *gepoetst* «начищений» позначає стан, у якому на цей момент перебуває взуття, подібно до того, як і прикметник *dicht*

«зачинений» позначає стан, у якому перебувають двері. Проте на відміну від прикметника, дієприкметник у прикладі (1) передає інформацію не тільки про стан, а й про те, що він набутий у результаті виконання дії, позначеної відповідним дієсловом. Тому ми вважаємо за доцільне використовувати замість терміна «статальний дієприкметник» термін «результативний дієприкметник». Результативний дієприкметник – це дієприкметник минулого часу, що передає семантику результативності дії, яка відбулася у минулому. Такий дієприкметник описує результативний стан суб'єкта, а отже, є носієм його ознаки.

Ще одним аргументом на підтримку терміна «результативний дієприкметник» вважаємо наявність у нідерландській мові утворень на зразок *breedgeschouderd* «широкоплечий», *gespierd* «мускулистий». Вони мають форму дієприкметників минулого часу: префікс *ge-* і закінчення *-d*, проте побудовані на основі не дієслівних, а іменних коренів (*breedgeschouderd* – *breed* «широкий» + *schouder* «плече», *gespierd* – *spier* «м'яз»). Саме такі дієприкметники слід вважати статальними, оскільки вони передають суто ознаку, подібно до прикметників. Факт існування таких утворень слугує не лише додатковим аргументом на користь використовуваного в цій статті терміна, а й свідченням того, що форма дієприкметника є продуктивною словотворчою моделлю для утворення лексичних одиниць, які, як і прикметники, передають певну ознаку.

Результативне значення дієприкметника минулого часу накладає певні обмеження як на самий дієприкметник, так і на контекст, у якому він уживається. Зокрема, дієприкметники з результативним значенням утворюються лише від дієслів, які позначають дії або процеси, спрямовані на досягнення внутрішньої межі як критичної точки в їх розгортанні, після досягнення якої вони не можуть тривати далі. Для виявлення типів дієслів, від яких утворюються дієприкметники із результативним значенням, видається доцільним використати класифікацію дієслів, запропоновану З. Вендлером у рамках референційно-рольової граматики Р. Ван Валіна. З. Вендлер виокремив чотири аспектуально зорієнтовані лексичні класи дієслів, за якими закріпилася стійка назва «класи Вендлера»: 1) *accomplishments* (виконання) – дії, які мають внутрішню межу і відбуваються поступово (малювати, будувати); 2) *achievements* (досягнення) – дії, які мають внутрішню межу і відбуваються миттєво (отримати, вибухнути); 3) *activities* (діяльності) – дії, які не мають внутрішньої межі і є динамічними (плавати, гуляти); 4) *states* (стани), які не мають внутрішньої межі і є статичними (любити, мати) [14, с. 146–147].

Використання цієї класифікації, на думку М. І. Калька, порушує проблему аспектологічної стилізації термінологічних позначень вищенаведених класів, оскільки буквальні переклади англійських лексем навряд чи можна назвати задовільними [1, с. 183]. Дослідник пропонує використовувати замість вендлерівських «*accomplishments*» назву «термінативи», замість «*achievements*» – «евентетиви». Найбільш співзвучними з оригіналом є терміни «активітиви» і «стативи» [1, с. 183–184]. Якщо терміни «активітиви» і «стативи» можна вважати найбільш прийнятними для наших цілей, то термін «термінативи» необхідно поширити і на дієслова, які, за класифікацією З. Вендлера, належать до класу «*achievements*» (досягнень). Назва «термінатив» передає основну ознаку цих двох класів дієслів, а саме те, що вони несуть у своєму значенні межу, до якої розвиваються дії, процеси, позначені такими дієсловами, і тільки за умови її досягнення вони можуть вважатися здійсненими. Для них характерне вираження того, що після виконання позначуваної дії, настає якісно інша ситуація.

У наведених нижче реченнях ужито дієприкметники минулого часу, утворені від термінативних дієслів, що імплікує їхнє результативне значення:

3) *Ge hebt mij niet verstaan, Frau Laura, de tram is ontploft, vier Luikenaars en de tramconductor zijn ook dood.* «Ви мене не зрозуміли, пані Лауро, трамвай вибухнув, чотири лейкенаарці і кондуктор загинули» [5];

4) *De luiken waren gesloten. Het jachthuis maakte een onbewoonde indruk, die nog versterkt werd door de shade die de storm aan de tuin had toegebracht.* «Віконниці були зачинені. Мисливський будиночок здавався безлюдним, це враження підсилювала шкода, яку шторм заподіяв у саду» [6].

Дієприкметник минулого часу *ontploft* «той, що вибухнув», утворений від неакузативного термінативного дієслова *ontploffen* «вибухати», у прикладі (3) і дієприкметник *gesloten* «зачинений» від транзитивного термінативного дієслова *sluiten* «зачиняти» в прикладі (4) позначають результат дії, вираженої відповідними дієсловами. Результативну інтерпретацію цих дієприкметників підсилює і контекст. У прикладі (3) йдеться про жакливі для городян наслідки вибуху, а в прикладі (4) описується стан будівель і, зокрема, віконниць. Синтаксичною ознакою, що споріднює ці дієприкметники з прикметниками, є також уживання дієслова *zijn* «бути».

Якщо лексичне значення вихідного дієслова не містить семантики закінченості дії, то це унеможливорює результативне тлумачення утворених від них дієприкметників минулого часу. Інтранзитивні дієслова, що позначають тривалу дію без певної межі її завершення (*wandelen* «гуляти», *slapen* «спати», *lachen* «сміятися»), не співвідносяться з дієприкметниками із результативним значенням.

5) *Ik heb altijd graag gewandeld.* «Я завжди із задоволенням гуляв» [8];

6) *Hij heeft al twee dagen niet geslapen.* «Він вже два дні не спав» [3];

7) *Ik ben de allereerste geweest tegen wie hij heeft gelachen.* «Я був першим, кому він посміхнувся» [7].

У прикладах (5), (6), (7) дієприкметники *gewandeld* «той, що гуляв», *geslapen* «той, що спав» і *gelachen* «той, що сміявся», утворені від інтранзитивних атермінативних дієслів *wandelen* «гуляти», *slapen* «спати» і *lachen* «сміятися», не описують стани, набуті суб'єктами у результаті виконання дій, позначених відповідними дієсловами. Таким дієприкметникам неможливо приписати результативне значення, це додатково підтверджується тим, що вони функціонують тільки з допоміжним дієсловом *hebben* «мати».

Усі вищенаведені приклади показують, що для можливості результативного витлумачення дієприкметників минулого часу необхідно, щоб вони утворювалися від дієслів з термінативним значенням. Однак в нідерландській мові бувають випадки, які показують, що результативна інтерпретація дієприкметника минулого часу можлива не лише завдяки тому, що він походить від термінативного дієслова, а й завдяки тому, що він уживається у контексті, у якому чітко окреслено межу, після досягнення якої дія, виражена дієслівним коренем, вважається вичерпаною. При цьому мається на увазі межа як в просторовому, так і в часовому значенні. Такий контекст можна вважати «термінативним».

8) *En 't ergste, Louis, hij beschuldigt mij dat ik met Nonkel Firmin arm aan arm op de kermis heb gewandeld.* «І найжахливіше, Луїсе, він звинувачує мене в тому, що я з дядьком Фірміном гуляв рука в руку на ярмарку» [5];

9) *Meester Goossens is naar het hek gewandeld.* «Пан Гусенс пройшовся до паркану» [4].

В обох наведених прикладах показано вживання дієприкметника минулого часу *gewandeld* «той, що гуляв», утвореного від інтранзитивного дієслова *wandelen* «гуляти».

Оскільки це дієслово не має термінативного значення, слід було б очікувати, що від нього утворюються лише дієприкметники з процесуальним значенням, які можуть комбінуватися тільки з дієсловом *hebben* «мати», як показано в прикладах (5) і (8). Але цьому суперечить приклад (9), де дієприкметник *gewandeld* «той, що гуляв» виступає у комбінації з дієсловом *zijn* «бути». Різниця у вживанні пояснюється тим, що контекст у прикладах (5) і (8) не має семантики межі на відміну від контексту у прикладі (9).

У прикладі (5) ужито обставину часу *altijd* «завжди», а в прикладі (8) обставину місця, виражену прийменниковою групою *op de kermis* «на ярмарці». Ні речення (5), ні речення (8) не містять інформації про те, до якого моменту або до якого місця, тобто до якої граничної межі відбувається дія. На відміну від них, контекст у прикладі (9) містить обставину місця *naar het hek* «до паркану», що вказує на граничну точку розвитку дії. Це дає змогу вважати дієприкметник минулого часу *gewandeld* «той, що гуляв» у прикладі (9) таким, що має результативне значення. На синтаксичному рівні мається пряме підтвердження цьому у вигляді дієслова *zijn* «бути». Таку саму закономірність простежуємо на прикладі дієслів, у семантиці яких є інформація про спосіб руху, наприклад: *lopen* «ходити пішки», *zwemmen* «плавати», *vliegen* «літати», *kruipen* «повзати».

Таким чином, результативна інтерпретація дієприкметника минулого часу передбачає, що він або утворений від термінативного дієслова, або сполучається з такими компонентами речення, семантика яких пов'язана зі смисловим компонентом «межа». Здебільшого термінативне дієслово зумовлює «термінативність» контексту, у якому вживається похідний дієприкметник, однак є випадки, коли від атермінативного дієслова утворюється дієприкметник минулого часу, який завдяки контексту із семантикою межі, набуває результативного значення.

Список використаної літератури

1. Калько М. І. Аспектологія українського дієслова / М. І. Калько // Лінгвістика. – 2013. – № 1. – С. 181–191; Kalko M. I. Aspektolohiia ukrainskoho diieslova / M. I. Kalko // Lnhvistyka. – 2013. – № 1. – S. 181–191.
2. Abdolah K. Het huis van de moskee / K. Abdolah. – Breda : De Geus, 2007. – 413 p.
3. Agnew K. Bubbels / K. Agnew. – Amsterdam : Dutch Media, 2009. – 380 p.
4. Claus H. De zwaardvis / H. Claus. – Amsterdam : Collectieve Propaganda van Het Nederlandse Boek, 1989. – 95 p.
5. Claus H. Het verdriet van België / H. Claus. – Amsterdam : De Bezige Bij, 1983. – 715 p.
6. Dorrestein R. Noorderzon / R. Dorrestein. – Amsterdam : Pandora Plaats 2001. – 231 p.
7. Giphart R. Ijsland / R. Giphart. – Amsterdam : Podium, 2010. – 224 p.
8. Grunberg A. De Asielzoeker / A. Grunberg. – Amsterdam : Nijgh en Van Ditmaar, 2003. – 256 p.
9. Levin B. The formation of adjectival passives / B. Levin, M. Rappaport // Linguistic Inquiry. – 1986. – Vol. 17, № 4. – P. 623–661.
10. Maienborn C. Das Zustandspassiv. Grammatische Einordnung – Bildungsbeschränkung – Interpretationsspielraum / C. Maienborn // Zeitschrift für Germanistische Linguistik. – 2007. – Vol. 35, Issue 1–2. – S. 83–114.
11. Pardoën J. The word order of final elements in Dutch: free variation or meaningful organisation ? / J. Pardoën // The Low Countries and beyond / ed. R. S. Kirsner. – Lanham : University Press of America, 1993. – P. 71–83.

12. Sutter de G. Rood, groen, corpus ! Een taalgebruiksgebaseerde analyse van woordvolgordevariatie in tweeledige werkwoordelijke eindgroepen / G. de Sutter. – Leuven : Katholieke Universiteit Leuven, 2005. – 350 p.

13. Theorin J. Steenbloed / J. Theorin. – Breda : De Geus, 2011. – 443 p.

14. Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // The Philosophical Review. –1957. – Vol. 66, № 2. – P. 143–160.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2018.

M. Rodiuk

SEMANTIC ORIGINS OF DUTCH RESULTATIVE PARTICIPLES

The article focuses on the functioning and semantics of participles in Dutch. The main attention is paid to the criteria of distinguishing the participles with the resultative interpretation and to the explanation of their interrelation with the verbs from which they were derived. The study is conducted on the basis of the compilation of the fragments with participles obtained from the texts by Dutch authors from the 20th and 21st centuries. This compilation represents the functioning of the Dutch language within the framework of fictional and non-fictional discourses. Despite the fact that the participle in the Dutch linguistics is mostly described as a form of the verb, such an interpretation of this part of speech does not provide a convincing interpretation of all the occurrences in different sentences. Moreover in some cases it clearly contradicts the exact nature of a particular participle. Participles are, in fact, mostly derived from verbs but there are also participles in Dutch which are formed by a combination of an adjective and a noun. And even those participles that are derived from verbs often show adjectival features on semantic and syntactic levels. The ambivalence in the functions of the participle enforces the necessity of further studies on its adjectival and verbal properties and their semantic origins.

The scientific search for the principles for the distinction between the adjectival and verbal participles in Dutch resulted in the use of a number of morphological, lexical and syntactic criteria. However, the attempts to distinguish verbal participles from those with adjectival features inevitably face certain empirical constraints. The proposed criteria can not be effectively applied to all the occurrences of participles. Numerous examples of grammatical and lexical homonymy in Dutch represent a complex problem for linguistic analysis. Sometimes only contextual criteria make it possible to understand if a certain participle has adjectival or verbal meaning. Therefore, in the article, when interpreting the status of the corresponding participle, we refer precisely to the context in which it was used.

The possibility of a resultative interpretation of the participle is only possible when it is formed from a terminative verb. However, there are cases in Dutch that show that the resultative interpretation of the participle is possible not only because it derives from the terminative verb, but also because it is used in a context in which the boundary (both spatial and temporal) is clearly outlined after the attainment of which action, expressed by the corresponding verbal root, is considered fulfilled.

Key words: Dutch, participle, resultative semantics, proces, functions, context.

УДК 811.161.1'42

А. Ю. Садовая

КОМПАРАТИВНАЯ МОДЕЛЬ МИРА В ИДИОСТИЛЕ М. ЛИСЯНСКОГО

В статье описывается компаративная модель мира в идиостиле М. Лисянского путем исследования реципиентной и донорской концептосфер. Компаративность рассматривается как оппозиция значений, выраженных языковыми средствами и выполняющих компаративную функцию независимо от окружения. Проанализированы компаративные конструкции разных типов и их видоизменения, представляющие формирование и отражение идиостиля исследуемого автора.

Ключевые слова: идиостиль, компаративная конструкция, компаративность, концептосфера, основание сравнения, предмет сравнения, прототип.

Значимым показателем идиостиля и выражения мировосприятия автора является семантическая структура компаративных образований, которые выступают лингвистическим воплощением образности и общности лежащих в их основе когнитивных процессов. Поэтому обращение к ним является важным не только для описания категории компаративности, но и для понимания языковой личности.

Компаративная модель мира может рассматриваться как репрезентация формирования и отражения идиостиля – «совокупности языковых и стилистико-текстовых особенностей, свойственных речи писателя, ученого, публициста, а также отдельных носителей данного языка» [7, с. 95–96]. Она демонстрирует динамику мышления автора и его точку зрения на окружающую действительность. Такой подход обуславливает **актуальность** исследования не только в контексте проблематики языковой личности, но в психолингвистическом аспекте.

Компаративные конструкции в научной лингвистической литературе получили достаточно широкое освещение. Они описаны с разных позиций: структурно-семантических и функционально-семантических (Л. В. Голоух, М. У. Каранская, В. Г. Мороховская, Н. П. Николашина, Т. А. Тулина, М. И. Черемисина, Т. И. Шаповалова); осуществлены разработки текстуального бытия компаративом (П. А. Морозов, Л. И. Мяснянкина, О. В. Шинкаренко и др.). Понятие «картина мира» также получило освещение во многих аспектах: теоретико-эпистемическом (Ю. Н. Караулов, Г. Г. Почепцов, Б. А. Серебренников), семантико-прагматическом (В. Г. Гак, Е. С. Кубрякова, Е. А. Селиванова), этнокультурном (Е. М. Верещагин, Г. Д. Гачев, В. Г. Костомаров), славянотипологическом (В. В. Иванов, М. В. Попович), психолингвистическом (А. А. Залевская, В. П. Мусиенко), текстоцентрическом (Л. П. Иванова, Ю. С. Лазебник).

На современном этапе производится анализ компаративных конструкций в контексте картины мира (В. Н. Телия, Н. П. Тропина, А. Д. Шмелев и др.), рассматривается компаративная модель мира в творчестве конкретных авторов (О. П. Барменкова, И. Ю. Кочешкова и др.). Однако ряд вопросов, касающихся теоретического осмысления компаративной модели мира, специфики ее составляющих и их взаимодействия в художественном тексте, требует более пристального внимания.

Цель статьи – описать компаративную модель мира как отражение идиостиля М. Лисянского и способа выражения индивидуально-авторского мировосприятия. Цель исследования определяет постановку следующих **задач**:

- рассмотреть объём категории компаративности и ее соотношение с картиной мира;
- описать семантику компаративных образований как элементов идиостиля автора и их соотношения с языковыми моделями;
- выявить доминантные компаративные конструкции в текстовом пространстве М. Лисянского;
- интерпретировать донорскую и реципиентную концептосферы как основное средство репрезентации компаративной модели мира в творчестве исследуемого автора.

Мы рассматриваем компаративность как семантическую категорию, опираясь на ее понимание как оппозиции значений, которые выражены языковыми средствами и выполняют компаративную функцию независимо от внешнего окружения [9, с. 215]. Вслед за О. П. Барменковой, для анализа компаративной модели мы употребляем термины: прототип (реципиентная зона), предмет (донорская зона) и основание [1, с. 14–17].

Материалом работы послужило около 500 контекстов, иллюстрирующих своеобразие компаративной модели мира М. Лисянского [6], в ходе анализа которых установлено, что по своей структуре и семантике компаративные конструкции, используемые автором, довольно разнообразны. Первую группу (246 единиц) составляют образования с синтаксическими показателями – союзами *как, будто, как будто, словно, точно*. При интерпретации семантической природы таких конструкций мы опираемся на исследования М. И. Черемисиной [9], В. И. Кононенко [3]. В произведениях М. Лисянского образования с союзом *как* демонстрируют, на наш взгляд, семантическое отождествление сравниваемых сущностей по их качествам: *И двинская вода как лед; Годы, вы – как чуткие струны*. В подобных случаях основанием сравнения является неопределенное качество, на основании которого становится возможным сравнение предмета с прототипом, о чем могут свидетельствовать предлагаемые нами семантические экспликации: **Качество воды подобно качеству льда, *Качество годов подобно качеству струн*.

В предложениях с союзом *как* предмет с прототипом могут сравниваться также по их отношению к определенному качеству: *И он, как все ребята в мире, / Блестящим пуговицам рад; Да, да, ребенок он большой, / И, как отец, он непрактичен, / К вещам Володя безразличен, / А к людям он со всей душой; Путь воздушный невесом, как свет*. Прилагательные *рад, непрактичен, безразличен, невесом* автор использует в краткой форме, благодаря которой качество выступает как характеристика непостоянная, ситуативная.

Основанием конструкций с союзом *как* могут быть также действия, процессы (*пьешь, стоит, натянет, наливается, разлеглись, хранили* и др.): *И свежесть утренняя в легких, / И воздух пьешь, как молоко; Стоит сосна, как монолит; Лишь только жизнь натянет нервы, / Точь-в-точь как жилы в тетиве; И вот наливается осень, / Как яблоко, летней зарей; Облака белопенной постелью / Широко разлеглись, как снега; Хранили, как границу, / Сменяясь на посту, / Небесную царицу, Земную красоту...*

Разнообразные стихотворения демонстрируют также сравнения с союзом *как* без четко выраженного прототипа: *И только мать в сторонке плачет, / Как триста лет тому назад; Они стоят, как перед немцем, / Как перед танком в том году; Вокзал сиял*

в стекле, в бетоне, / Как прежде в памятные дни; Я кланяюсь милому краю, / Встречаю, как в детстве, зарю.

Современные исследования свидетельствуют о синонимии союзов *словно*, *будто*, *ровно*, *точно* на основании того, что они выражают уподобление предметов не настоящим, существующим в действительности, а присутствующим в воображении, вымышленным прототипам. Это обстоятельство положено в основу теории М. И. Черемисиной о противопоставлении союза как так называемым «модально-сравнительным» союзам [9, с. 16].

В творчестве М. Лисянского в ряде конструкций с союзами *будто* и *как будто* отражено сопоставление с образами, не существующими в действительности: *А вобла тощая и сухая, / Как будто была на голодном пайке; Идут, идут работники завода, / Как будто братья из одной семьи; Кран несет под небосвод / Груз, как будто невесомый.* В таких случаях автор сравнивает ситуации реальные с неким образом – так называемыми потенциально-реальными ситуациями, которые, хотя и не лежат в поле непосредственного наблюдения, отражают знания об окружающем мире.

Образования с союзом *словно* занимают, на наш взгляд, промежуточное положение между конструкциями с союзами *как* и *будто*, что видно из следующих примеров: *Он идет за трактором туда, / Где лежат озера, словно блюдца; Рядом белая и синяя, / Словно день и ночь, сирень; Вскрикивает Петька и рукою / Рубит, словно шапкою сплеча.* В этих конструкциях речь идет о возможности восприятия одной ситуации через образ другой на основании внешних признаков.

Вторую группу (210 единиц) составляют градационные конструкции со сравнительной степенью прилагательного. Семантической основой степеней сравнения прилагательного является количественная оценка меры признака. Параметр меры, как известно, присущ не любому признаку, а только такому, который допускает количественные изменения. Как отмечают исследователи, «изменяющийся признак допускает градуирование – упорядочение по нарастанию / убыванию интенсивности» [8, с. 129].

Для понимания семантических принципов построения градационных конструкций может быть привлечена теория А. Вежбицкой о семантической структуре компаратива [2, с. 147]. Формируя конструкции с помощью прилагательного в сравнительной степени, М. Лисянский, очевидно, предполагает наличие у объекта сравнения определенных заложенных качеств. Чаще других автор использует компаративы *сильнее*, *тяжелее*, *вкуснее*, *дороже*: *И я не знал сильнее пытки, / Страшнее каторги не знал, / Чем путь, ведущий от калитки / На Николаевский вокзал; Клим Скуратов. / Сапоги по бедра, / Тяжелее стопудовых гирь; Друг нам дороже брата иногда. / Да что там иногда! / Дороже брата; Но нигде и никогда / Уж вкусней еды не будет, / Чем у матери еда.* Зафиксировано также использование компаративов *короче*, *нежней*, *выше*, *горше*, *хуже*, *быстрее*, *светлей*, *больше*, *лучше*, *белее*, *острей*, *тише*, *слышнее* и др.: *Мальчика история Короче письма; И взгляд материнский, / Влюбленный, / Сегодня нежней, чем вчера; Дни унижений хуже бедности, / Года гонений горше горя.* Сравнение в таких конструкциях осуществляется на основании фокусирования на степень проявления в сравниваемых предмете и прототипе определенных признаков.

Часто М. Лисянский прибегает к нанизыванию прилагательных, создавая тем самым градацию явлений окружающего мира: *Беды нет горше в свете, / Чем матери беда. / И радости нет шире, / И к счастью – сто преград... / Нежней нет взгляда*

в мире, / Чем материнский взгляд!; Дни унижений хуже бедности, / Года гонений горше горя.

Зафиксированы также конструкции с морфологическими показателями сравнительных отношений – существительными в формах творительного падежа (*Одинокой чайкой пицала купоросная маета; Берег где, где середина – / Не поймешь на быстрине, хоть волком вой*) и с лексическим средством – компонентом *подобный* (*Та песня о долге суровом / Пришлась по душе Ильичу / За то, что пророчеством новым / Сияла, подобно лучу*) (всего 24 единицы). Для М. Лисянского характерно введение таких конструкций в предложения, в которых уже есть компаративность. Это, как правило, образования с союзом *как*: *Облака белопенной постелью / Широко разлеглись, как снега; Кровь бушует, прибоем шумит, / И забвения просит, как чуда!; Вот стоит он меж двумя волами, / Как масленок меж двумя стволами, / Кнут плетенный на плечо заброшен, / Радуга свисает полукругом.*

Названные выше разновидности компаративных конструкций у автора могут существенно видоизменяться: повторяться (*Они стоят, как перед немцем, / Как перед танком в том году, / Стоят с моим притихшим сердцем / В одном строю, / В одном ряду*), концентрироваться (*Беды нет горше в свете, / Чем матери беда. / И радости нет шире, / И к счастью – сто преград... / Нежней нет взгляда в мире, / Чем материнский взгляд!*), комбинироваться (*Путь воздушный невесом, как свет, / Он какой-то облачно-бугристый, / Солнечным сиянием укрытый... / Легкий, словно авиабилет*).

Компоненты проанализированных выше четырех типов компаративных конструкций в поэтическом творчестве М. Лисянского репрезентируют четыре донорские и реципиентные концептосферы. Реципиентная концептосфера представлена предметами сравнения «Человек» – 298 единиц, «Природа» – 96 единиц, «Предметы» – 78 единиц, «Абстракции» – 65 единиц, что является доказательством антропоцентричности идиостиля поэта.

При помощи сравнения человек у автора квалифицируется в двух аспектах: человек физический (его внешний вид) и человек чувствующий. Особенностью поэзии М. Лисянского является преимущественное использование предметов сравнения, связанных с лицом человека: *лицо, улыбка, глаза, взгляд, взор: Попробую легко и просто улыбнуться / в открытое, как блюдо, девчоночье лицо, или частями лица: Он вымолвит Цанта – и сразу / Глаза озарятся его, / Улыбкой его черноглазой – / И нету светлей ничего.* Особое внимание автора обращено к глазам героев: *А глаза, как прежде, молодые, / будто снова по пятнадцать лет; Острей кинжала был соседкин взор; Нежней нет взгляда в мире, / чем материнский взгляд.* Поэт внимательно наблюдает за душевным состоянием человека по его глазам.

В концептосферу «Человек» входит также группа предметов сравнения, выраженных грамматической категорией лица, путем частотного использования местоимений, преимущественно личных *он, она, они, я, ты*: *Он с места рванулся, как демон; И он, как все ребята в мире, / блестящим пуговицам рад; Она, в руках сжимаемая анонимку, / Белее, чем письмо, была с лица; Они стоят, как перед немцем; Хотя всю жизнь тебя я избегала, / за мной, как тень, старался ты ползти.* Личные местоимения у автора обладают двойственностью: выступают то с конкретным, вещественным значением, то с обобщенным.

Поэт уделяет также значительное внимание физическим и психическим состояниям человека путем использования предметов сравнения типа *кровь, нервы*: *Кровь бушует, прибоем шумит / и забвения просит, как чуда!; Лишь только жизнь*

натянет нервы, / Точь-в-точь как жилы в тетиве. Иногда автор использует для передачи состояний человека названия отдельных частей тела: *Вскрикивает Петька и рукою Рубит, / словно шашкою с плеча.*

Зафиксированы также случаи использования собственных имен для обозначения обобщенного предмета сравнения: *Мой друг, мой Сашка Кузнецов, / Не знает одиночества. / Как будто он вчера уснул...; И, как отец, он непрактичен, / К Вещам Володя безразличен, / А к людям он со всей душой.* Как известно, антропонимам может быть свойственна особая функция в речевом и социальном контексте (экспрессивная, метафорическая, символическая, коннотативная, характеризующая, мифологическая). Имена героев М. Лисянского типизированы в том отношении, что они представляют собой распространенные и наиболее любимые в народе имена.

Для обозначения обобщенного предмета сравнения автором часто используются такие, которые обозначают социальные характеристики человека: *люди, работники, солдаты, матросы, рабочие, друг: Но люди, как будто родня; Идут, идут работники завода, / Как будто братья из одной семьи; Впервые здесь почетный караул / Был из солдат, матросов и рабочих. / Подобные граниту и железу, / Построились как будто на парад; Друг нам дороже брата иногда....*

Исследование донорской концептосферы в компаративных конструкциях М. Лисянского показывает богатство его мировидения. Если предметы сравнения преимущественно выступают в референтной функции и являются средством выражения реалий, воспринимаемых автором, то прототипы сравнения – это призма, через которую он воспринимает действительность. В качестве прототипов сравнительных конструкций выступают следующие концептосферы: «Абстракции» – 234 единицы; «Природа» – 163 единицы; «Предметы» – 115 единиц. Сплошная выборка показывает наибольшую частотность следующих абстрактных прототипов сравнения: *жизнь, тень, свет, невесомый, безвоздушна, пароль, отзыв, смерть, бедность, пытка, беда* и др. При этом большинство из них имеет в тексте отрицательную коннотацию: *смерть, бедность, горе, пытка, беда, воплощение страданий, откровений и забот.* С ними автор сравнивает человека: *Та женщина, которую любил он, / Как смерть стояла перед ним; И Вышла Гульпари, / Как воплощенье Страданий, откровений и забот;* абстрактные отрицательные понятия: *Дни унижений хуже бедности, / Года гонений горше горя.*

Из абстрактных существительных, имеющих положительную коннотацию, зафиксировано лишь несколько: *чудо, свет: Кровь бушует, прибоем шумит / И забвения просит, как чуда; Путь воздушный невесом, как свет; Не знаю только, как назвать очарованье, / что от лесной земли исходит, будто свет.* Как видно из примеров, предметы сравнения здесь также являются абстрактными понятиями, положительно маркированными.

Отдельную семантическую группу образуют прототипы, так или иначе связанные с мерой. Это либо временное измерение: *день, ночь, вчера: Рядом белая и синяя, / Словно день и ночь, сирень; И взгляд материнский влюбленный / Сегодня нежней, чем вчера;* либо форма: *дугой, полукругом, горой, кроною: Пляж изогнулся песчаной дугой; Радуга свисает полукругом; И за меня стоят горой в лесочке пушки;* либо расстояние: *версты: / А верста – словно сорок верст.* Если предметом внимания автора является по преимуществу человек, то он должен быть «уравновешен» окружающим его миром, который представляют прототипы сравнения, среди которых наиболее употребительны абстрактные понятия.

Таким образом, автор часто и разнообразно использует компаративные конструкции, отдавая одним несомненное предпочтение и почти совсем игнорируя другие. В образованиях с союзом *как* преимущественно осуществляется семантическое отождествление предмета и прототипа по отношению как к неопределенному, так и к определенному качествам, т.е. качественное сравнение. В предложениях с союзами *будто, как будто, словно* представлено сопоставление предмета с образами, не существующими в действительности, т.е. образное сравнение. В конструкциях с прилагательным в сравнительной степени общая характеристика сравниваемых сущностей оказывается нерешающей, поскольку сравнение осуществляется на основании фокусирования лишь на степень проявления определенных признаков.

Особенностью идиостиля М. Лисянского является также то, что он существенно видоизменяет компаративные конструкции: повторяет, концентрирует, комбинирует, усиливая тем самым эффект сравнения, создавая дополнительную образность. С помощью компаративных конструкций автор представляет читателю мир, предлагая сравнивать и сопоставлять широкий круг концептосфер, среди которых доминируют рецепиентная концептосфера «Человек» и донорская концептосфера «Абстракция», чтобы увидеть необычность в обыденном и установить ассоциативные связи там, где в повседневной жизни их быть не может. Данное исследование является **перспективным** для понимания специфики компаративной модели мира в идиостиле, но и для дальнейшего описания категории компаративности.

Список использованной литературы

1. Барменкова О. П. Компаративна модель світу в російській мові та її реалізація у творах І. Бабеля : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 / Оксана Петрівна Барменкова ; НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ, 2003. – 20 с. ; Barmenkova O. P. Komparatyvna model svitu v rosiiskii movi ta yii realizatsiia u tvorakh I. Babelia : avtoref. dys... kand. filol. nauk : spets. 10.02.02 / Oksana Petrivna Barmenkova ; NAN Ukrainy, Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni. – Kyiv, 2003. – 20 s.
2. Вежбицкая А. Сравнение – градация – метафора / А. Вежбицкая // Теория метафоры : сб. / пер. под ред. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журиной. – Москва : Прогресс, 1990. – С. 133–152 ; Vezhbitskaya A. Sravnenie – gradatsiya – metafora / A. Vezhbitskaya // Teoriya metafory : sb. / per. pod red. N. D. Arutyunovoy, M. A. Zhurinskooy. – Moskva : Progress, 1990. – S. 133–152.
3. Кононенко В. И. Синонимика синтаксических конструкций в современном русском языке / В. И. Кононенко. – Киев : Наукова думка, 1970. – 143 с. ; Kononenko V. I. Sinonimika sintaksicheskikh konstruktsiy v sovremennom russkom yazyke / V. I. Kononenko. – Kiev : Naukova dumka, 1970. – 143 s.
4. Левин Ю. А. Русская метафора : синтез, семантика, трансформации / Ю. А. Левин // Труды по знаковым системам. – 1969. – Т. 4, Вып. 236. – С. 290–305 ; Levin Yu. A. Russkaya metafora : sintez, semantika, transformatsii / Yu. A. Levin // Trudy po znakovym sistemam. – 1969. – T. 4, Vip. 236. – S. 290–305.
5. Леэметс Х. Д. Компаративность и метафоричность в языках разных систем / Х. Д. Леэметс // Метафора в языке и тексте / отв. ред. В. Н. Телия. – Москва : Наука, 1988. – С. 92–108 ; Leemets Kh. D. Komparativnost i metaforichnost v yazykakh raznykh sistem / Kh. D. Leemets // Metafora v yazyke i tekste / otv. red. V. N. Teliya. – Moskva : Nauka, 1988. – S. 92–108.

6. Лисянский Марк // Николаев литературный : литературно-художественный интернет-журнал [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://litnik.org/index.php/poeziya/mark-lisyanskiy> ; Lisyanskiy Mark // Nikolaev literaturnyy : literaturno-khudozhestvennyy internet-zhurnal [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://litnik.org/index.php/poeziya/mark-lisyanski>

7. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожиной. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Флинта : Наука, 2006. – 696 с. ; *Stilisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar russkogo yazyka / pod red. M. N. Kozhinoy. – 2-e izd., ispr. i dop. – Moskva : Flinta : Nauka, 2006. – 696 s.*

8. Теория функциональной грамматики : Качественность. Количественность / редкол. : А. В. Бондарко (отв. ред.) и др. – Санкт-Петербург : Наука, 1996. – 264 с. ; *Teoriya funktsionalnoy grammatiki : Kachestvennost. Kolichestvennost / redkol. : A. V. Bondarko (otv. red.) i dr. – Sankt-Peterburg: Nauka, 1996. – 264 s.*

9. Черемисина М. И. Сравнительные конструкции русского языка / М. И. Черемисина. – Новосибирск : Издательство Новосибирского университета, 1976. – 270 с. ; *Cheremisina M. I. Sravnitelnye konstruktсии russkogo yazyka / M. I. Cheremisina. – Novosibirsk : Izdatelstvo Novosibirskogo universiteta, 1976. – 270 s.*

Статья поступила в редакцию 29.04.2018.

A. Sadovaia

COMPARATIVE MODEL OF THE WORLD IN M. LISYANSKY'S IDIOSTYLE

The article describes the comparative model of the world as a representation of the idiosyle, i.e. a complex of linguistic, stylistic and text features peculiar to the speech of writers, scholars, publicists, and also individual speakers of a given language. The aim of the article is to describe the comparative model of the world as the formation of the reflection of M. Lisyansky's idiosyle and the way of expression of the individual author's worldview.

Comparability is considered as an opposition of meanings expressed by linguistic means and performing a comparative function independently of the environment. The study material comprises about 500 contexts, illustrating the originality of the comparative model of M. Lisyansky's world. Their analysis has proved that the structure and semantics of the comparative constructions are quite diverse. In sentences with the conjunction «kak» («as»), the semantic identification of the object and the prototype is primarily carried out with respect to both indefinite and definite qualities, i.e. qualitative comparison. In the formations with conjunctions «budto», «kak budto», «slovno» («as if», «as though») an opposition of an object with images that do not exist in reality is represented, i.e. shaped comparison. In constructions with an adjective in the comparative degree, the general characteristic of the compared entities turns out to be non-solving, since the comparison is based on focusing on the degree of manifestation of certain characteristics.

The peculiarity of M. Lisyansky's idiosyle lies also in the fact that he essentially modifies the comparative constructions: repeats, concentrates, combines, thereby enhancing the comparison effect, creating an additional imagery. The study of the donor and recipient concept spheres in the poet's comparative constructions shows the wealth of his worldview. If the objects of the comparison predominantly act in the reference function and are means of expressing the realities perceived by the author, then the comparison prototypes are the bundle reflecting a person's knowledge and understanding of the world around in the linguistic form. They serve as a prism through which M. Lisyansky perceives reality. With the help of comparative constructions, the author presents the reader with the world, proposing to compare and contrast a wide range of concept spheres, among which

the recipient concept sphere «Man» and the donor concept sphere «Abstraction» dominate, to see the unusual in everyday life and to establish associative links where in everyday life they cannot be.

This study is advanced not only for understanding the specifics of the comparative model of the world in the idiostyle, but also for further description of the category of comparativeness.

Key words: *idiostyle, comparative construction, comparativeness, concept sphere, basis of comparison, subject of comparison, prototype.*

Г. Ю. Садова

КОМПАРАТИВНА МОДЕЛЬ СВІТУ В ІДІОСТИЛІ М. ЛИСЯНСЬКОГО

У статті описується компаративна модель світу як репрезентація ідіостиллю – сукупності мовних і стилістико-текстових особливостей, властивих мові письменника, вченого, публіциста, а також окремих носіїв певної мови. Мета статті – описати компаративну модель світу як формування відображення ідіостиллю М. Лисянського та способу вираження індивідуально-авторського світосприйняття.

Компаративність розглядається як опозиція значень, що виражені мовними засобами та виконують компаративну функцію незалежно від оточення. Матеріалом роботи стало близько 500 контекстів, які ілюструють своєрідність компаративної моделі світу М. Лисянського, під час аналізу яких встановлено, що за структурою та семантикою компаративні конструкції, використовувані автором, досить різноманітні. У реченнях із сполучником «як» переважно здійснюється семантичне ототожнення предмета і прототипів відносно до невизначеної або визначеної якості, тобто якісне порівняння. В утвореннях із сполучниками «ніби», «наче», «немов» подано зіставлення предмета з образами, що не існують насправді, тобто образне порівняння. У конструкціях з прикметником у порівняльному ступені загальна характеристика порівнюваних сутностей є несуттєвою, оскільки порівняння здійснюється на підставі фокусування на ступінь прояву певних ознак.

Особливістю ідіостиллю М. Лисянського є також те, що він істотно видозмінює компаративні конструкції: повторює, концентрує, комбінує, посилюючи ефект порівняння, створюючи додаткову образність. Дослідження донорської і реципієнтної концептосфер у компаративних конструкціях поета показує багатство його світобачення. Якщо предмети порівняння переважно виступають у референтній функції і є засобом вираження реалій, що сприймаються автором, то прототипи порівняння – це досвід, що відображає у мовній формі знання й уявлення людини про навколишній світ. Вони служать призмою, через яку М. Лисянський сприймає дійсність. За допомогою компаративних конструкцій автор представляє читачеві світ, пропонуючи порівнювати і зіставляти широке коло концептосфер, серед яких домінують реципієнтна концептосфера «Людина» та донорська концептосфера «Абстракція», щоб побачити незвичайність у повсякденному та встановити асоціативні зв'язки там, де в повсякденному житті їх бути не може.

Пропоноване дослідження є перспективним для розуміння специфіки компаративної моделі світу не лише в ідіостилі, але й для подальшого опису категорії компаративності.

Ключові слова: *ідіостиль, компаративна конструкція, компаративний, концептосфера, підстава порівняння, предмет порівняння, прототип.*

УДК 811.161.2+811.111]’38

L. Serhiienko

TYPOLOGY OF PRESENTATION STRUCTURES IN INITIAL PUBLIC OFFERING TEXTS

The article investigates different types of Presentation sentences used within IPO texts. The most widely used constructions such as constructions with a rhematic subject in preverbal position and locative thematic subject + rhematic object structures are analyzed. The peculiarities of existential constructions and constructions with a subject-verb inversion are researched.

Key words: *theme, rhematic subject, nominal, passive, locative, inversion, presentation scale, existential construction, object.*

The study of economic and financial texts, which is a reflection of the major changes in the global economy, is one of the pressing problems of modern linguistics. Understanding the role of such texts in communicative interaction aimed at the economic development of the society leads to the need to explore the Initial Public Offering (IPO) texts from the point of view of the Functional Sentence Perspective. In modern linguistics, the Functional Sentence Perspective (FSP) is becoming increasingly popular and is constantly being developed by the most outstanding linguists of the present. However, the types of Dynamic Semantic Scales and the thematic progressions and the Communicative Dynamism of the Initial Public Offering text remain insufficiently investigated, which determines the relevance of this study.

The **purpose** of this article is to study different types of Presentation sentences used within IPO texts, analyze the most widely used constructions such as constructions with a rhematic subject in preverbal position and locative thematic subject + rhematic object structures, research the peculiarities of existential constructions and constructions with a subject-verb inversion.

A scientific study of Communicative Dynamism and Functional sentence Perspective was started in the works of Vilém Mathesius, representatives of the Prague School of Linguistics and was further conducted by modern linguists such as M. Adam and L. Dušková [1; 2; 3; 4]. Being a representative of a functional approach to language, the Prague School of Linguistics devoted a considerable attention to the theory of Functional sentence perspective (FSP). The founder of the so called «aktuálního členění větného» in Czech context is V. Mathesius [7], who introduced a twofold interpretation of sentences and distinguished two content elements which every utterance consists of:

1) the element about which something is stated = the basis (theme); «východisko / téma / základ»,

2) what is stated about the basis = the nucleus (rheme); «jádro / réma»[7].

The unmarked sequence of these two elements is Th – Rh = objective order, the reverse sequence Rh – Th is called subjective order and is perceived as marked with emotiveness [1, p. 19].

The theory of FSP was further developed by Jan Firbas, who continued in the tradition of Mathesius but established a new concept of FSP – Communicative dynamism (CD) [3]. According to Firbas every sentence incorporates an element toward which it is orientated and which develops the communication and makes it complete. An element carrying the highest degree of CD is the most dynamic element. Any linguistic element (a clause, a phrase, a word,

a morpheme) can become a carrier of CD, as long as it expresses information (meaning) and takes part in the development of communication [5, pp. 7, 8].

Firbas perceives the sentence as a field, on which the semantic relations and the syntactic structure are interconnected and within which the degrees of CD are distributed. This emphasises the functional approach: the sentence functions in a particular perspective and serves as a distributional field (DF). The syntactic elements constitute **communicative units** (CU). A sentence can be interpreted not only on the level of the main distributional field, but also on the level of distributional sub/-fields (sub-clauses, semi-clauses, nominal phrases); each of which provides its own communicative units. From a Firbas's point of view, FSP is defined as the distribution of dynamic elements over a sentence where CD is realized in degrees [5].

Firbas examined the semantic content of a verb and its relation to potential competitors and developed scales of dynamic semantic functions:

I) the phenomenon presented → Presentation Scale (PS),

II) the quality ascribed to the phenomenon or to its specification → Quality Scale (QS) [5].

Their distinction is based on the way a sentence is oriented:

- a sentence may introduce a phenomenon to the discourse and so is perspectived *towards the subject* ←

- a sentence says something new / context-independent about the subject and is thus perspectived *away from the subject* →

The first case is represented by the Presentation Scale, the other by the Quality Scale.

Presentation Scale (Pr-Scale)

- a phenomenon is presented on the scene

- such an utterance features «existence or appearance on the scene with explicitness or sufficient implicitness» [6, p. 65]

The main elements of a presentation scale are Setting (Set), Presentation of Phenomenon (Pr) and Phenomenon Presented (Ph) [6].

For example,

«*Prior to the Offering there has not been any public market for the Shares....*» [9].

Set	Set	Pr	Ph
Quality		Scale	(Q-Scale)

- a quality (its specification) is ascribed to a (typically) context-dependent subject

- the verb can fulfil two different functions, either the notional component expresses the quality or it carries out the act of ascription while the quality is expressed by a non-verbal element [5, pp. 66, 86].

The main elements of a presentation scale are Setting (Set), Bearer of Quality (B), Ascription of Quality (AofQ), Quality (Q), Specification (Sp) and Further Specification (FSp) [5].

For example:

(1) «*MHP currently sources its breeding flocks from a supplier in Germany.*» [9, p. 18].

<i>B</i>	<i>Set</i>	<i>Q</i>	<i>SP</i>	<i>F Sp</i>
----------	------------	----------	-----------	-------------

Typology of Presentation sentences

Based on the research that has been conducted by Martin Adam the following classification of Presentation sentences could be put forward as representative of the basic types of structures occurring in the various texts analyzed:

1. Existential construction,
2. Rhematic subject in preverbal position,
3. Subject-verb inversion,

4. Locative thematic subject + rhematic object [2; 3].

1. Existential construction in IPO texts

In the case of IPO text the existence / appearance on the scene may be logically expressed by the existential phrase, in which the existential there is designated by the Set-function and is fully context-dependent, which means that the existential construction explicitly indicates existential predication, which is a main component of the syntactic-semantic structure of the Presentation Scale. In the existential arrangement of sentence elements, the notional subject is placed towards the end of the sentence and in this way the English grammatical principle requiring the SVO word order is dominated by the linear modification FSP factor [4]. For example,

(2) «*There are currently 11 Certified Angus products.*» [9, p. 120].

(3) «*There is no guarantee of any dividends, capital returns or the market price for shares of Patrys.*» [10, p. 2].

Traditionally, the existential construction is ranked as by far the most frequent subtype of Presentation Scale sentences [4]. Nevertheless, in the present type of IPO texts the incidence of Presentation sentences containing the existential phrase is really rare and mostly occurs in the Chapters devoted to **Business strategy, Risks or Dividend policy**. This surprising finding is apparently connected with the stylistic disposition of the IPO text because of formality and almost absolute absence of colloquial language. For example,

(4) «*With respect to natural human antibody development there are two companies that in the Company's opinion currently possess a competitive platform.*» [10, p. 22].

Another difference in comparison with other types of texts may be noticed in a wide variety of the existential construction realised as *there* + verb other than *be* or a high number of existential clauses which contain a negative element, such as *no, no... any, not, nothing, none, never*, etc., which are remarkably frequent in IPOs. For instance,

(5) «*There has been no prior public trading market for the Ordinary Shares.*» [8, p. 25].

(6) «*...it is the responsibility of any Applicant to satisfy themselves regarding the appropriate tax treatment for them.*» [9, p. 2].

It seems that a lack of phrases such as *there existed* and high occurrence of negation in existential constructions is connected with the character of the IPO texts: on the one hand formal nature and, on the other hand, their tendency towards straightforward or even patterned expression that is obviously related to the informative purposes. The last but not the least is a character of the chapters where existential schemes are found in the prospectuses. Being used in **The Business strategy, Taxation and the Dividend policy** the existential structure draws attention of a potential addressee and investor away from the responsibility for the dividends paid or for the taxes levied since the formal subject **there** is used at the beginning of the sentence and the notional subject is postponed towards the end of the sentence.

2. Rhematic subject in preverbal position

Undoubtedly, this subtype of Presentation sentences overrides all other three subtypes in numbers in the IPO text. This most recurring subtype of the Presentation Scale sentence pattern is formed by a rhematic subject in initial, preverbal position. In its character, it is sometimes labelled as prototypical or even canonical type in connection with the Pr-Scale [4]. Here the initial sentence element is represented by a context independent subject, which is followed by the verb, which expresses existence / appearance on the scene [2]. The sentence may be also opened / closed with a scene-setting temporal or spatial thematic adverbial, the position of which is not volatile in IPOs.

This subtype of Pr-sentences usually describes company activities or subsidiaries such as in (7) bellow, details of the company functioning or management such as in (8, 9, 10)

bellow, production specification such as in (11, 12) bellow, or the details of the processes employed or specific for the production cycles as in (13).

(7) «*Hikma operates in markets in which it is difficult in certain cases to obtain precise market, economic and industry information.*» [8, p. 5].

(8) «*Права та обов'язки членів Правління визначаються законодавством України.*» [11, p. 6].

(9) «*Підстави припинення повноважень Голови та членів Правління встановлюються законодавством України, Статутом, Положенням про Правління та контрактом з ним.*» [11, p. 6].

(10) «*Порядок призначення членів Правління визначаються цим Статутом.*» [11, p. 6].

(11) «*Sunflower oil is a by-product of the sunflower protein production operations at MHP's protein mill at MFC.*» [9, p. 140].

(12) «*Human antibody producing genes were introduced into mice so that the antibodies produced by the mice contained human proteins instead of mouse proteins.*» [10, p. 17].

(13) «*Antibody producing human immune cells are mortal cells.*» [10, p. 17].

A special subcategory is represented by sentences in which the Pr-verb manifests itself in a passive form, such as in (14) and (15) bellow. Passive constructions follow a pattern of a context-independent subject and a Pr-verb. The passive construction within Pr-Scale sentences obviously allows for detachment from the agent of the action and so enables the grammatical subject to stand out. Such Presentation verbs are not rare in the corpus under discussion and can be recruited from the lexical field of so-called *verba efficiendi* (the words of effecting) such as build or make, the result of which is a particular production [2; 5, pp. 62, 63].

(14) «*Unless indicated otherwise, production capacity is stated as of 31 March 2008.*» [9, p. 121].

(15) «*All of MHP's accounting records are maintained on a variety of IT systems.*» [9, p. 15].

Presentation verbs used in the IPO tests in **Rhematic subject in preverbal position** can also describe a location of the possessions of the issuer as in (16) or their discovery or coming into existence as in (17).

(16) «*The Druzhba Nova chicken farm is located in the village of Petrivka...*» [9, p. 138].

(17) «*The Segilola deposit, formerly known as the Iperindo Reef, was first discovered during the working of eluvial deposits in 1941.*» [14, p. 41].

A special subcategory is represented by sentences in which the Pr-verb manifests itself in a modal form, such as in (18) and (19) bellow. Constructions with modal verbs follow a pattern with a context-independent subject and a Pr-verb. The construction with a modal verb within Pr-Scale sentences shows the possibility of the action enables the author and the owner of the company to escape responsibility for the future events that may or may not happen.

(18) «*An over-supply of drybulk carrier capacity may result in a reduction of charter hire rates.*» [13, p. 19].

(19) «*Дострокове закінчення розміщення випуску чи серії облигацій можливе у разі розміщення та оплати 100 % вартості випуску чи серії облигацій до закінчення строку розміщення.*» [11, p. 54].

The analysis of the IPO texts shows that one of the most important characteristics of the Pr-verbs occurring in Subtype 2 is semantic affinity between the Pr-verb itself and the clause subject. So, the action communicated is semantically inherent, subject-related and

it is the subject that takes over the communicative prominence at the expense of power of the verbal content [6]. The static semantics of the verb is abated to the presentation even if it expresses a specific type of an action. For example,

(19) «*Inventories are stated at the lower of cost and net realisable value.*» [8, p. 86].

(20) «*Net sales increased by \$ 25.7 million...*» [18, p. 87].

(21) «*Three new products were launched in the six months ended 30 June 2005.*» [8, p. 87.]

(22) «*Чисті активи Банку за 9 місяців 2006 року збільшилися на 5,9 млрд. грн., або на 30 % і на 1 жовтня 2006 р. досягли 25,2 млрд. грн.*» [12, p. 118].

The meaning of the verbal element is so natural of the agents of the actions that the verb denotes a form of existence or appearance on the scene. The verb which acts in semantic unity with its subject semantically supports the nature of the subject. In other words, being stated is an inherent activity of inventories and thus in (19) the highest degree of communicative dynamism is definitely carried by the subject; similarly, it is quintessential for Sales to increase or decrease (20), or for products to be launched (21) or for assets to either increase or decrease (22). Consequently, the dynamic semantic role of the verb is abated to presentation and the communicative initiative is taken by the corresponding subjects / agents. Such Presentation verbs almost prototypically come from the semantic category of verbs denoting natural phenomena that are not affected by most people, such as sales, assets or taxes levied. Moreover, it seems that an implicit expression of existence or appearance on the scene is much more frequently achieved through non-sensory verbs in the IPO texts.

3. Fronted adverbial & S-V inversion

In this subtype of Pr-sentences, an adverbial is fronted and, as a result, the subject-verb inversion takes place [2]. The subject is context-independent and the verb fulfils the role of presentation on the scene Like in (23) and (24).

(23) «*Враховуючи таку диспропорцію в зростанні ресурсної бази та активів банківської системи не дивно, що з другого півріччя 2006 відбувалось поступове зростання відсоткових ставок на депозити, відповідно пішли вверх ставки і по кредитам.*» [12, p. 11].

(24) «*У Загальних Зборах Товариства можуть брати участь особи, включені до переліку Акціонерів, які мають право на таку участь, або їх представники.*» [11, p. 3].

(25) «*Протягом звітнього періоду побудовано та введено в експлуатацію 156 базових станцій (БС) та 3 RNC.*» [11, p. 16].

In (25), apart from *Subject-Verb* inversion and fronted adverbial, passive voice construction is employed, which is not found in other occurrences of this subtype. It should be noted that the incidence of such Presentation sentences in the Ukrainian corpus is very low and is not presented in the English corpus due to the fact that inversion is an emphatic structure that carries emotions which are not typical for a business document which must sound professional.

Every use of inversion gives the piece of text a sort stylistic advantage. In IPO texts inversion is intended to underline the positive or important events in the activity of the issuer.

4. Locative Th-subject & Rh-object

It is also important to comment on the Subtype 4 which has been traced in other FSP analyses in terms of the classification of the Presentation scale sentences, namely the constructions containing the so-called locative thematic subject along with a rhematic object [6]. For example,

(26) «*Our initial fleet consists of three Panamax and three Handymax drybulk carriers.*» [13, p. 4].

(27) «*Technical management services include arranging for and managing crews, maintenance, drydocking, repairs, insurance, maintaining regulatory and classification society compliance and providing technical support.*» [13, p. 3].

(28) «*This section summarizes some of the key information and financial statements that appear later in this prospectus.*» [13, p. 5].

In most cases, narrative texts manifest about 1-2 percent of such sentences. It looks as if this peculiar transitive construction implemented the Quality, rather than the Presentation Scale because it contains a thematic subject. However, M. Adam considers that such an approach would adopt only a surface stance [3]. In its deep it should be regarded as a clear implementation of the Pr-scale [3]. L. Dušková, agreeing with Adam's findings, claims that «the scene-setting nature of the subject (the theme) finds expression in adverbial construction, while the phenomenon appearing on the scene (the rheme) assumes the syntactic function of a subject» [4, p. 40]. In IPO texts **Locative Th-subject & Rh-object** is widely present to demonstrate either the possessions of the issuer (26), responsibilities of company units (27) or to describe the content of the chapter or section of the prospectus (28).

Taking into consideration the above mentioned facts, we can point out that IPO texts widely exploit different types of Presentation **sentences** developed by M. Adam. The widest presented constructions are a construction with a rhematic subject in preverbal position and locative thematic subject + rhematic object structures.

A construction with a rhematic subject in a preverbal position may be opened / closed with a scene-setting temporal or spatial thematic adverbial, the position of which is not volatile in IPOs. This subtype of Presentation sentences usually portrays company activities or subsidiaries, details of the company functioning or management, production, or the details of the processes employed or specific for the production. Passive constructions are often used in this type of a pattern of a context-independent subject and a Pr-verb. Pr-verbs used in the IPO texts in **Rhematic subject in preverbal position structures** can also describe a location of the possessions of the issuer, their discovery or coming into existence.

Locative structures mainly represent possessions or responsibilities of the issuer.

Existential construction in the present type of IPO is really rare and mostly occurs in the Chapters devoted to **Business strategy, Risks or Dividend policy**. The wide variety of the existential construction are characterised by *there* + verb other than *be* and a high number of existential clauses which contain a negative element, such as *no, no... any, not, nothing, none, never, etc.*

Subject-verb inversion is also rare in Ukrainian IPOs and is not present in the IPOs written in the English language because emphatic structures carrying emotions are not typical for a financial document which must sound impartial and unbiased.

The prospect of our further exploration is a review and development of the classification of Quality Scales used in the Initial Offering Prospectus texts.

References

1. Adam M. A Handbook of Functional Sentence Perspective (FSP in Theory and Practice): with Key / M. Adam ; Masarykova univerzita. – 2 vyd. – Brno : Masarykova univerzita, 2008. – 100 p.
2. Adam M. «A bee buzzed across their path». Semantic Affinity as a Formative Force in Presentation Scale Sentences / M. Adam ; Ostrava Journal of English Philology. – 2011. – № 1. – P. 19–32.
3. Adam M. On Some Specific FSP Features of Presentation Scale Sentences in the Gospel of Luke / M. Adam // New Chapters in Functional Syntax. – Ostrava, 2011. – P. 9–17.

4. Dušková L. From the Heritage of Vilém Mathesius and Jan Firbas : Syntax in the Service of FSP / L. Dušková // Theory and Practice in English Studies : Proceedings from the 8th Brno Conference of English, American and Canadian Studies (linguistics, methodology and translation). – Brno : Masaryk University, 2005. – Vol. 3. – P. 7–23.

5. Firbas J. Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication / J. Firbas. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – 239 p.

6. Firbas J. On the Thematic and Rhematic Layers of Text / J. Firbas // Organization in Discourse. Proceedings from the Turku Conference / ed. by B. Wårvik, S. K. Tanskanen, R. Hiltunen. – Turku : University of Turku, 1995. – P. 59–72.

7. Mathesius V. O tak zvaném aktuálním členění větném / V. Mathesius // Slovo a slovesnost. – 1939. – ročník 5. – číslo 4. – S. 171–174.

8. HIKMA PHARMACEUTICALS PLC Prospectus [Electronic resource] : – Mode of access : <http://www.hikma.com/~media/Files/H/Hikma/Attachments/pdf/reports/financial-reports/ipo-prospectus.pdf> (date of application 21.06.2016).

9. MHP S. A [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.mhp.com.ua/library/file/ipo-prospectus.pdf> (date of application 05. 2017) – The name from the screen.

10. PATRYS LIMITED [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.patrys.com/patrysprospectus.pdf> (date of application 12.2012) – The name from the screen.

11. PROSPECTUS OF REGISTERED INTEREST ORDINARY (UNSECURED) BONDS OF PUBLIC JOINT STOCK COMPANY «Ukrtelecom» [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.ukrtelecom.ua/media/library/529.pdf> (date of application 10.04.2018) – The name from the screen.

12. Prospectus of the bonds issue of the Joint Stock Company «Raiffeisen Bank Aval» [Electronic resource]. – Mode of access : https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:k3--mkSYDScJ:https://www.aval.ua/f/1/about/for_publication/Prospectus_Aval_ua.pdf+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (date of application 21.06.2016) – The name from the screen.

13. Prospectus Paragon Shipping Inc. [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.paragonship.com/files/Final_Prospectus.pdf (date of application 21.06.2013) – The name from the screen.

14. Prospectus RATEL GOLD LIMITED Initial Public Offering 29 June 2010. [Electronic resource]. – Mode of access : http://ca.hotstocked.com/docs/show/st_augustine_gold_and_copper_limited/prospectus/finalprospectus2.pdf (date of application 16.04.2012) – The name from the screen.

Submitted April, 15th 2018.

Л. В. Сергієнко

ТИПОЛОГІЯ ПРЕЗЕНТАЦІЙНИХ КОНСТРУКЦІЙ В ТЕКСТАХ ПРОСПЕКТІВ ЕМІСІЇ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

У статті досліджуються різні типи презентаційних речень, які використовуються в англомовних та україномовних текстах проспектів емісії цінних паперів (ПЕЦП). Проаналізовані конструкції з релативним підметом у превербальній позиції та конструкції з локативним тематичним підметом і релативним додатком, які є найбільш поширеними в текстах ПЕЦП. Досліджено особливості екзистенційних конструкцій та конструкцій з інверсією підмета і присудка.

Тексти ПЕЦП широко використовують різні види презентаційних речень, типологія яких була розроблена М. Адамом згідно із теорією актуального членування

речення, запропонованою В. Матезіусом, Я. Фірбасом та Празьким Лінгвістичним кружком.

Конструкції з рематичним підметом у превербальній позиції в тексті ПЕЦП можуть містити пасивні конструкції з контекстно незалежним підметом і презентаційним дієсловом та починатися або закінчуватися часовими і просторовим тематичним обставинами, позиція яких не є змінною в англійських текстах ПЕЦП. Такий підтип презентаційних речень зазвичай повідомляє про діяльність компанії або її дочірні підприємства, продукцію, деталі основного бізнесу та деталі процесів, характерних для виробничого циклу. Презентаційні дієслова, що використовуються в конструкціях з рематичним підметом у превербальній позиції, можуть також описувати місце розташування майна емітента та появу або виникнення самого емітента у процесі розповіді про нього в тексті ПЕЦП. Локативні конструкції здебільшого відображають різні типи відповідальності емітента.

Екзистенційні конструкції в текстах ПЕЦП використовуються надзвичайно рідко та переважно знаходяться в розділах «Ділова стратегія», «Ризики» або «Розподіл». Велика група екзистенційних конструкцій характеризується використанням структури «there + дієслово», відмінне від «be», та великою кількістю екзистенційних речень, що містять такі елементи заперечення, як *no.. any, not, nothing, none, never* тощо.

Використання конструкцій з інверсією підмета та присудка також є досить обмеженим в українських ПЕЦП та не використовується в англійських ПЕЦП, оскільки емпатичні структури не є загальноживаними у фінансових документах, які повинні бути нейтральними та об'єктивними.

Ключові слова: тема, рематичний підмет, номінальний, пасивний, локативний, інверсія, презентаційні конструкції, екзистенційні конструкції, додатки.

УДК 811.111(73)'27

О. В. Скобнікова

МЕТОДИКА АНАЛІЗУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ (НА ПРИКЛАДІ КОНЦЕПТУ FAMILY)

У статті подано комплексний аналіз поняття «лінгвокультурний концепт» та запропоновано визначення концепту з позицій лінгвокультурології. Проаналізовано типову структуру лінгвокультурного концепту, що містить такі складові, як: образна, понятійна, що включає в себе етимологічну й історичну, та ціннісна, яку ми розкладаємо на два аспекти: актуальність і оцінність. Застосовано методи дослідження американського лінгвокультурного концепту FAMILY. У статті наведено засоби мовної репрезентації досліджуваного концепту в англійській мові.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, образна складова, понятійна складова, етимологічна складова, історична складова, ціннісна складова, актуальність, оцінність.

Вивчення будь-якого лінгвокультурного концепту як одиниці мовної картини світу представляє цінність для виявлення особливостей культури і світобачення конкретної лінгвокультурної спільноти. Тим не менше, існують концепти, які мають

особливу значимість у когнітивному просторі певної лінгвокультурної спільноти. Вибір лінгвокультурного концепту FAMILY для нашого дослідження пояснюється його важливістю для вивчення американської лінгвокультури і відсутністю робіт, присвячених вивченню даного концепту.

Актуальність дослідження зумовлюється протиріччям між важливістю дослідження лінгвокультурних концептів і відсутністю всеохоплюючих і багатоаспектних результатів їх опису. **Наукову новизну** дослідження представляє представлений вперше лінгвокультурологічний аналіз концепту FAMILY, що включає комплексне дослідження мовних одиниць його реалізації.

Метою дослідження є комплексний аналіз терміну «лінгвокультурний концепт» і застосування методів дослідження американського лінгвокультурного концепту FAMILY.

Розвиток лінгвокультурологічного напрямку зумовлений прагненням до осмислення феномену культури як специфічної форми існування людини і суспільства у світі, при цьому мова виступає як засіб інтерпретації людської культури [17]. Основи лінгвокультурологічних досліджень закладені в працях В. фон Гумбольдта, Л. Вайсгербера, М. Коула, Е. Сепіра, Б. Уорфа та інших.

Лінгвокультурний підхід до розуміння концепту полягає в тому, що концепт визнається базовою одиницею культури, її концентратом. Під концептом ми розуміємо розумову модель ідеальних об'єктів, категорію бачення світу, яка стає і «творцем», і продуктом образної моделі світу, національно-культурної ментальності. У лінгвокультурології концепт, зазвичай, трактують як «ментальну одиницю, підґрунтям якої є поняттєво-ціннісна ознака» [6, с. 96].

Лінгвокультурологічний підхід розглядає концепт в рамках проблеми «Мова – Свідомість – Культура», з точки зору його місця в системі цінностей, функцій в житті носія певної культури в комплексі з досвідом та асоціаціями цього носія. Лінгвокультурний концепт полягає в свідомості людини, детермінується культурою і стає предметним в сфері мови [6, с. 117].

Лінгвокультурний концепт відрізняється від інших ментальних одиниць (у тому числі від концепту в когнітивному плані) акцентуацією ціннісного компонента. М. А. Солдатова описує лінгвокультурні концепти як базові одиниці картини світу, в яких фіксуються цінності як окремої мовної особистості, так і лінгвокультурного суспільства в цілому [17].

Ю. С. Степанов зазначає, що «в структуру концепту входить все те, що і робить його фактом культури – вихідна форма (етимологія), стисла до основних ознак змісту історії; сучасні асоціації; оцінки і т.д.» [21, с. 41]. У термінах дослідника концепт – мікромодель культури, він породжує її і породжується нею, будучи «згустком культури». В. А. Маслова співвідносить лінгвокультурні концепти з іменами абстрактних понять, в яких культурна інформація прикріплюється до понятійного ядра [12, с. 48].

Таким чином, у нашому розумінні, концепт набуває статусу лінгвокультурного елемента за умови його культурної або національної забарвленості, а також при наявності яскраво вираженої ціннісної складової в його структурі.

Оскільки концептуальні смисли виявляються через значення мовних одиниць, що репрезентують певний концепт, як правило, реалізація концепту в мові приписується слову, при чому це слово отримує статус імені концепту – мовного знака, що передає зміст концепту найбільш повно і адекватно. Вербалізованість концепту передбачає розуміння його як єдиної фіксованої цілісно оформленої сутності [22, с. 232]. Якщо вербалізація концепту не здійснилась, це доводить те,

що процес пізнання того чи іншого предмета або явища навколишньої дійсності не відбувся або ще не завершений. Обов'язковість вербалізованості концепту закріплена і в його визначенні А. Вежбицькою як об'єкта, що має ім'я і відображає певні культурно зумовлені уявлення про світ [2, с. 206]. Аналіз вербальної об'єктивації складових концепту дозволяє досить повно описати конкретний концепт, його місце в лінгвокультурі та в свідомості носіїв мови. О. С. Кубрякова заперечує обов'язковість вербалізованості концепту, проте наголошує на неможливості структурації концепту до його вербалізації в мові. Структурація вербалізованого концепту – це лінгвістична процедура, що реконструює шлях вибору або створення імені концепту і визначає його віднесеність до того чи іншого домену знання, включення певних оцінних характеристик і т.д. [12, с. 50–51].

Отже, дослідження концепту та його ознак відбувається шляхом багатоаспектного аналізу його номінативних репрезентантів. Основна мета такого аналізу – описати структуру концепту, його лінгвокультурну специфіку і зробити висновки щодо його значущості для мовної картини світу конкретної лінгвокультурної спільноти. Під час опису лінгвокультурного концепту потрібно враховувати його багатовимірну структуру, яка й зумовлює вибір методів дослідження.

Лінгвокультурний концепт має складну структуру, хоча вона не може бути визначена як чітко сформована і жорстка. На думку М. М. Полюжина, найбільш раціональний погляд на структуру концепту – це її представлення за двома аспектами: 1) репрезентація структури концепту як ієрархічно організованого взаємозв'язку елементів різного рівня абстракції; 2) устанавлення структури концепту через словникові дефініції мовних засобів її репрезентації та виділення образного, понятійного й ціннісного компонентів [15, с. 15].

На думку В. В. Колесова, смислову єдність концепту забезпечує послідовність його проявів у вигляді образу, поняття і символу, де образ представляє психологічну основу знака, поняття відображає логічні функції свідомості, а символ – загальнокультурний компонент словесного знака [9, с. 42].

М. М. Болдирєв виділяє в концепті образну, понятійну та ціннісну сторони [1]. Образна сторона концепту – це зорові, слухові, тактильні, смакові, характеристики предметів, явищ, подій, відображених в нашій пам'яті, це релевантні ознаки практичного знання. Понятійна сторона концепту – це мовна фіксація концепту, його позначення, опис, ознакова структура, дефініція, порівняльні характеристики даного концепту по відношенню до тієї чи іншої низки концептів, які іноді не існують ізольовано. Їх найважливіша властивість – голографічна багатовимірна вбудованість в систему нашого досвіду. Ціннісна сторона концепту – важливість цього психічного утворення як для індивідуума, так і для колективу.

В. І. Карасик, виявляючи структуру концептів, також виділяє в ній, крім образної, понятійну і ціннісну складові [7]. Образну складову автор розуміє як «слід чуттєвого уявлення в пам'яті в єдності з метафоричними перенесеннями» [8, с. 27]. Понятійна складова, на думку дослідника, є «сукупністю істотних ознак об'єкта або ситуації і результатів їх пізнання» [7, с. 39]. З лінгвокультурологічної точки зору домінуючою є саме ціннісна складова, оскільки будь-яку культуру характеризує система цінностей, що їй притаманна.

Погоджуючись з підходом до моделювання структури концепту В. І. Карасика в цілому, С. Г. Воркачов виділяє в складі лінгвоконцепта, крім образної, ціннісної і понятійної, також значимісну складову. Вона визначається місцем, яке посідає ім'я концепту в лексичній системі мови та включає в себе парадигматику, синтагматику, етимологію та асоціативні характеристики імені концепту, а також співвідношення

реалізацій цього імені та його словотворчу продуктивність [3, с. 7]. Термін «значимісна» в концепції С. Г. Воркачова бере свої витoki в роботах Ф. Сосюра, який назвав сукупність характеристик, що визначають місце мовної одиниці в лексико-граматичній системі «значимістю» (*valeur*) [18, с. 113-114].

Отже, підсумовуючи вищезазначені ознаки лінгвокультурного концепту, можемо зробити висновок, що його структура включає образну, понятійну, що містить етимологічну, та ціннісну складові. Дослідження концепту таким чином можна звести до послідовного опису кожного компонента його структури, причому першим етапом буде обґрунтування імені концепту – вибір основної лексеми, якою найчастіше маніфестується концепт в мові [4, с. 97]. Критеріями для її виділення можуть бути частотність використання в мові, достатня абстрактність в мові, загальноживаність тощо.

В нашому дослідженні на підставі аналізу номінативної щільності, словотвірного потенціалу та синонімічного ряду, який докладно описаний нами в статті «Вербальна репрезентація концепту FAMILY» [19], ми визначаємо лексему *family* іменем концепту FAMILY.

На другому етапі ми розкриваємо структуру концепту FAMILY, що передбачає дослідження його складових.

Понятійна складова концепту містить інформацію про реальний чи уявний предмет, який слугує основою для утворення концепту. Понятійний компонент концепту FAMILY визначено шляхом дефініційно-компонентного аналізу імені цього концепту. Проаналізувавши дефініції лексеми *family*, взяті з 11 лексичних джерел, ми визначили основні компоненти лексичного значення лексеми *family*: *group, unit, individuals, persons, parents, children, traditional, common, ancestry, head, roof, marriage*. Лексико-семантичне поле концепту FAMILY, визначене з первинних понятійних ознак цього концепту, можна представити у вигляді чотирьох лексико-семантичних груп: *nuclear family; extended family; marriage; kin*. Узагальнений словниковий опис значення лексеми *family* як вербалізованого концепту FAMILY виглядає так: *a fundamental social group of common ancestry living under one roof, consisting of parents, their children and other relatives, including those who are now dead* (соціальна група, що живе під одним дахом, об'єднана спільними пращурами, походженням та складається з батьків, дітей та інших родичів, включаючи померлих). Також ми можемо організувати виділені структурно – семантичні компоненти у фрейм, де сім'я – це яке? [traditional] що? [group / unit], що складається з кого? [individuals / persons / parents / children / relatives / husband / wife], що мають яке? [common] що? [ancestry / kin / household / head / roof], пов'язаних чим? [marriage / blood].

Етимологічна складова концепту визначається внутрішньою формою слова, що є ключовим репрезентантом концепту та служить засобом додаткової мотивації його ціннісної складової. Національна своєрідність концептів визначається також їхньою етимологічною складовою. Однак в силу того, що концепт в процесі свого історичного розвитку відповідно до діахронічних змін лексичної системи мови може неодноразово змінювати репрезентанти, його етимологічну складову необхідно виявляти в рамках окремих історичних зрізів. Інформація про колишні етимони відходить до історичного шару концепту і не усвідомлюється носіями мови пізніших епох [10, с. 95].

Тому деякі дослідники окремо виділяють історичну складову лінгвокультурного концепту, що включає найбільш значущі ознаки асоціативних складових концепту, що входять до його структури на більш ранніх етапах існування в національній концептосфері [11]. У міру збагачення асоціативної складової концепту новими ціннісно акцентованими ознаками, ряд старих ознак, що втрачають актуальність,

переходить до історичної складової. Важливо враховувати при цьому, що жодна з ознак концепту не зникає повністю. Залишаючись в пасивному, історичному шарі, такі ознаки здатні актуалізуватися в особливих умовах.

Етимологічний аналіз базової лексики *family*, що є іменем концепту FAMILY, детально описаний нами у вищезазначеній статті. Зазначимо, що такий аналіз є необхідним кроком для розуміння внутрішньої форми слова та визначення місця цього концепту в системі цінностей англійського та американського народу.

Образна складова концепту може включати наочно-чуттєве уявлення про концепт, його перцептивний образ, а також комбінацію концептуальних метафор, що підтримують концепт у мовній свідомості [3]. Нами були виокремлені такі основні концептуальні метафори, що формують образну складову концепту FAMILY:

- family is a person (*The family that prays together stays together.*);
- family is a place (*I have a wonderful shelter, which is my family.*);
- family is an action (*To us, family means putting your arms around each other and being there.*);
- family is a food (*Families are like fudge: mostly sweet with few nuts.*);
- family is a feeling (*Family is that warm and fuzzy feeling.*);
- family is a cell (*The family is the first essential cell of human society.*);
- family is a plant (*Family is like a tree: its branches may grow in different directions, but its roots will stay as one.*).

Ціннісна складова лінгвокультурного концепту відображає національну специфіку семантики одиниць мови, які в сукупності відображають мовну картину світу його носіїв. В нашому дослідженні ми погоджуємось з Г. Г. Слишкіним та розкладемо її на два аспекти: актуальність і оцінність. Аспект актуальності виражається в чисельності мовних одиниць, які є засобами репрезентації даного концепту та перевіряється методом кількісного підрахунку [16, с. 23]. Задля цього ми використали метод корпусного аналізу, який дозволив нам визначити частотність вживання слів і словосполучень, за допомогою яких вербалізується концепт.

Спираючись на числові дані корпусного аналізу, можна з достатньою точністю говорити про численну та багатогранну вербалізацію концепту FAMILY в американському варіанті англійської мови. Зазначимо, що відсоток частотності вживання лексики *family* відповідно до загальної кількості слів становить 0.035 % (345) у корпусі Brown University Standard Corpus of Present-Day American English та 0.048 % (272121) у корпусі Corpus of Contemporary American English. Проаналізувавши найбільш вживані кластери adjective + noun та noun + noun з лексемою *family*, ми побачили, що найбільш широко представлені лексеми, що характеризують сім'ю з огляду на її склад (*entire, extended, members, reunion, reunited, close-knit*), сімейні цінності (*values, ties, support, happy, home*) та соціальне становище (*prominent, business, service, middle-class, marital*). Виходячи з кількісних і якісних характеристик проаналізованих засобів вираження концепту, можна дійти висновку, що значна кількість репрезентацій на рівні слів та словосполучень говорить про високу значимість даного концепту в свідомості носіїв американського варіанту англійської мови.

Що стосується аспекту оцінності, його характеристика заснована на побудові асоціативного поля слова-імені концепту, тобто сукупності асоціативів на слово-стимул, для чого у своєму дослідженні ми звернулись до методу асоціативного експерименту. Він був докладно описаний нами в статті «Психолінгвістичний аналіз концепту FAMILY» [20], отже ми зазначимо, що серед асоціацій значно переважають реакції з позитивною (*love, support, understanding, happiness, care, warmth, trust, friendship*) та нейтральною (*marriage, relations, mother, father*) конотацією. Кількість реакцій

з негативною (*trouble, tired, stress*) конотацією незначна. Таким чином, ми можемо заявити, що на аксіологічному рівні концепт FAMILY отримує амбівалентну оцінку, хоча позитивне ставлення до сім'ї переважає. На думку учасників експерименту, концепт FAMILY нерозривно пов'язаний із коханням, підтримкою та розумінням між членами сім'ї, що виступають необхідною умовою щасливого сімейного життя.

Отже, ми розглянули лінгвокультурний концепт як багатовимірну ментальну одиницю, що включає в себе образну, понятійну, ціннісну та етимологічну складові. У силу своєї культурної маркованості лінгвокультурний концепт є основною одиницею репрезентації культури в мові. Розгляд таких ключових лінгвокультурних концептів, як FAMILY, дозволяє краще зрозуміти культуру певної мовної спільноти.

Список використаної літератури

1. Болдырев Н. Н. Концепт и значение слова / Н. Н. Болдырев // Методологические проблемы когнитивной лингвистики / под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 25–36; Boldyrev N. N. Kontsept i znachenie slova / N. N. Boldyrev // Metodologicheskie problemy kognitivnoy lingvistiki / pod red. I. A. Sternina. – Voronezh : VGU, 2001. – S. 25–36.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – Москва : Русские словари, 1996. – 411 с. ; Vezhbitskaya A. Yazyk. Kultura. Poznanie / A. Vezhbitskaya. – Moskva : Russkie slovari, 1996. – 411 s.
3. Воркачѳев С. Г. Методологические основания лингвокогнитологии / С. Г. Воркачѳев // Теоретическая и прикладная лингвистика. – 2002 – Вып. 3 : Аспекты метакоммуникативной деятельности. – С. 79–95; Vorkachev S. G. Metodologicheskie osnovaniya lingvokognitologii / S. G. Vorkachev // Teoreticheskaya i prikladnaya lingvistika. – 2002 – Вып. 3 : Aspekty metakommunikativnoy deyatel'nosti. – S. 79–95.
4. Воркачѳев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт : моногр. / С. Г. Воркачѳев. – Москва : Гнозис, 2004. – 236 с. ; Vorkachev S. G. Schaste kak lingvokulturnyy kontsept : monogr. / S. G. Vorkachev. – Moskva : Gnozis, 2004. – 236 s.
5. Голобородько К. Ю. Лінгвістичний статус концепту / К. Ю. Голобородько // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 32. – С. 27–30; Holoborodko K. Yu. Lihvistychnyi status kontseptu / K. Yu. Holoborodko // Kultura narodov Prychernomoria. – 2002. – № 32. – S. 27–30.
6. Карасик В. И. О категориях лингвокультурологии / В. И. Карасик // Языковая личность : проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград : Перемена, 2001. – С. 3–16; Karasik V. I. O kategoriyakh lingvokulturologii / V. I. Karasik // Yazykovaya lichnost : problemy kommunikativnoy deyatel'nosti. – Volgograd : Peremena, 2001. – S. 3–16.
7. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковая личность : культурные концепты : сб. науч. тр. – Волгоград ; Архангельск : Перемена, 1996. – С. 3–16; Karasik V. I. Kulturnye dominanty v yazyke / V. I. Karasik // Yazykovaya lichnost : kulturnye kontsepty : sb. nauch. tr. – Volgograd ; Arkhangelsk : Peremena, 1996. – S. 3–16.
8. Иная ментальность / В. И. Карасик и др. – Москва : Гнозис, 2005. – 352 с. ; Inaya mentalnost / V. I. Karasik i dr. – Moskva : Gnozis, 2005. – 352 s.
9. Колесов В. В. Философия русского слова / В. В. Колесов. – Санкт-Петербург : ЮНА, 2002. – 444 с. ; Kolesov V. V. Filosofiya russkogo slova / V. V. Kolesov. – Sankt-Peterburg : YuNA, 2002. – 444 s.
10. Кононова И. В. Структура и языковая репрезентация британской национальной морально-этической концептосферы (в синхронии и диахронии) : дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.04 / Инна Владимировна Кононова; С.-Петерб. гос. ун-т

экономики и финансов. – Санкт-Петербург, 2010. – 361 с.; Kononova I. V. *Struktura i yazykovaya reprezentatsiya britanskoj natsionalnoj moralno-eticheskoy kontseptosfery (v sinkhronii i diakhronii)*: dis. ... dokt. filol. nauk: spets. 10.02.04 / Inna Vladimirovna Kononova; S.-Peterb. gos. un-t ekonomiki i finansov. – Sankt-Peterburg, 2010. – 361 s.

11. Кононова И. В. Структура лингвокультурного концепта: методы выявления и механизмы семантизации / И. В. Кононова // Вестник Ленинградского государственного университета имени А. С. Пушкина. Серия: Филология. – 2012. – Т. 7, № 1. – С. 49–61; Kononova I. V. *Struktura lingvokulturnogo kontsepta: metody vyyavleniya i mekhanizmy semantizatsii* / I. V. Kononova // Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta imeni A. S. Pushkina. Seriya: Filologiya. – 2012. – Т. 7, № 1. – С. 49–61.

12. Кубрякова Е. С. В поисках сущности языка: Когнитивные исследования / Е. С. Кубрякова. – Москва: Знак, 2012. – 208 с.; Kubryakova E. S. *V poiskakh sushchnosti yazyka: Kognitivnye issledovaniya* / E. S. Kubryakova. – Moskva: Znak, 2012. – 208 s.

13. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособ. / В. А. Маслова. – Москва: Академия, 2001. – 208 с.; Maslova V. A. *Lingvokulturologiya: ucheb. posob.* / V. A. Maslova. – Moskva: Akademiya, 2001. – 208 s.

14. Плотникова Н. В. Методика концептуального анализа лингвокультурного концепту / Н. В. Плотникова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2011. – Т. 24 (63), № 2, Ч. 1. – С. 426–431; Plotnikova N. V. *Metodyka kontseptualnoho analizu lnhvokulturnoho kontseptu* / N. V. Plotnikova // Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. Seriya: Filologiya. Sotsialnye kommunikatsii. – 2011. – Т. 24 (63), № 2, Ch. 1. – С. 426–431.

15. Полюжин М. М. Типология й анализ концептів / М. М. Полюжин // Іноземна філологія. – 2009. – Вип. 121. – С. 80–89; Poliuzhyn M. M. *Typolohiia y analiz kontseptiv* / M. M. Poliuzhyn // Inozemna filolohiia. – 2009. – Vyp. 121. – С. 80–89.

16. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты: моногр. / Г. Г. Слышкин. – Волгоград: Перемена, 2004. – 340 с.; Slyshkin G. G. *Lingvokulturnye kontsepty i metakontsepty: monogr.* / G. G. Slyshkin. – Volgograd: Peremena, 2004. – 340 s.

17. Солдатова М. А. Понятие лингвокультурного концепта в лингвистических исследованиях / М. А. Солдатова // II Международные Бодуэновские чтения: Казанская лингвистическая школа: традиции и современность, г. Казань, 11–13 декабря 2003 г.: тр. и матер. в 2-х т. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2003. – Т. 2. – С. 110–112; Soldatova M. A. *Ponyatie lingvokulturnogo kontsepta v lingvisticheskikh issledovaniyakh* / M. A. Soldatova // II Mezhdunarodnye Boduenovskie chteniya: Kazanskaya lingvisticheskaya shkola: traditsii i sovremennost, g. Kazan, 11–13 dekabrya 2003 g.: tr. i mater. v 2-kh t. – Kazan: Izd-vo Kazan. un-ta, 2003. – Т. 2. – С. 110–112.

18. Соссюр Ф. де Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр; пер. с фр. яз. под ред. А. А. Холодовича. – Москва: Прогресс, 1977. – 695 с.; Sossyur F. de *Trudy po yazykoznaniiu* / F. de Sossyur; per. s fr. yaz. pod red. A. A. Kholodovicha. – Moskva: Progress, 1977. – 695 s.

19. Скобнікова О. В. Вербальна репрезентація концепту FAMILY / О. В. Скобнікова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2017. – Вип. 30, Т. 2. – С. 49–51; Skobnikova O. V. *Verbalna reprezentatsiya kontseptu FAMILY* / O. V. Skobnikova // Naukoviy visnik Mizhnarodnogo humanitarnogo universitetu. Seriya: Filologiya. – 2017. – Vip. 30, T. 2. – С. 49–51.

20. Скобнікова О. В. Психолінгвістичний аналіз концепту FAMILY / О. В. Скобнікова // Актуальні питання іноземної філології. – 2017. – № 7. – С. 161–165 ; Skobnikova O. V. Psyholinhvistychnyi analiz kontseptu FAMILY // Aktualni pytannia inozemnoi filolohii. – Lutsk : Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet im. L. Ukrainky, – 2017. – № 7. – S. 161 – 165.

21. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – Москва : Языки русской культуры, 1997. – 824 с. ; Stepanov Yu. S. Konstanty : Slovar russkoy kultury / Yu. S. Stepanov. – Moskva : Yazyki russkoy kultury, 1997. – 824 s.

22 Langacker R. W. Concept, Image and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar / R. W. Langacker. – Berlin, 1991. – 286 p.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2018.

O. Skobnikova

**METHODS OF ANALYSIS OF LINGUISTIC-CULTURAL CONCEPT
(ON THE EXAMPLE OF THE CONCEPT FAMILY)**

The article provides a comprehensive analysis of the term «linguistic-cultural concept» and proposes the definition of the concept from the standpoint of linguoculture. The study of any linguistic-cultural concept as a unit of the world's linguistic picture represents the value for identifying the specifics of culture and the worldview of a specific linguistic and cultural community. Nevertheless, there are concepts that have a special significance in the cognitive space of a particular linguistic community. The choice of the linguistic-cultural concept FAMILY for our study is conditioned by the importance of studying American linguistic culture and the lack of the works devoted to the study of this concept.

The linguocultural approach to understanding the concept lies in the fact that the concept is recognized as the basic unit of culture. Under the concept, we understand the mental model of ideal objects, the category of vision of the world, which becomes the «creator», and the product of a figurative model of the world, national-cultural mentality. The concept acquires the status of a linguistic-cultural element, provided that it is of cultural or national concern, as well as of the distinct value component in its structure.

The typical structure of the linguistic-cultural concept is analyzed. The structure is explained as the one that contains such components as: figurative, notional, including etymological and historical aspects which we divide into two categories: relevance and axiology. The relevance category is expressed in the number of linguistic units that are means of representing this concept. With regard to the category of axiology, its characteristic is based on the construction of the associative field of the word-name of the concept, that is, the totality of associatives by the word-stimulus.

The methods of researching the American linguistic-cultural concept FAMILY have been applied. The study of the concept can be done in a way of a consistent description of each component of its structure, with the first stage being the justification of the name of the concept – the choice of the main token, which most often manifests the concept in the language. The criteria for its selection may be the frequency of use in the language, sufficient abstraction in the language, universality, etc. The article presents the means of the linguistic representation of the studied concept in the English language. Due to its cultural marking, the linguistic-cultural concept is the basic unit of the representation of culture in the language. Considering such key linguistic concepts as FAMILY allows us to understand the culture of a particular language community better.

Key words: *linguistic-cultural concept, figurative component, notional component, etymological component, historical component, value component, relevance, axiology.*

УДК 811.111'27:316.723

A. Solodka

PRAGMATICS OF COMMUNICATION: SPEECH ACTS OF COMMUNICATIVE COMFORT

The article deals with the studying of pragmatic aspect of speech communication and its management. There were described the functioning of the speech strategy directed to the optimization of interpersonal communication within informal daily communication at the stages of initiation and maintenance. It analyzed speech strategies of interpersonal communication's optimization from the point of view of their successful and unsuccessful use.

Key words: *pragmatics, interpersonal communication, speech acts, greetings, compliments*

Pragmatics has been a paramount part in the field of intercultural communication for linguists. It concerns the study of linguistic interaction between people and it analyzes conversation and the speech acts [6]. To acquire pragmatic competence, speakers must also have a good command of speech acts. Searle considers that «a speech act is the basic or minimal unit of linguistic communication» [5, p. 16]. Speech acts are very important because they let people express themselves in universal ways and with appropriate knowledge; therefore, knowing how to use speech acts, allows the speaker to have communicative competence.

The process of interpersonal communication (IC) is defined as speech behavior of communicants and their ability to manage it. Form and content of communicative actions of partners and also their strategic organization which can promote or interfere with achievement of success in communication are essential [6].

The **aim** of this article is to present the comprehensive analysis of the conditions, factors and means promoting optimization of interpersonal communication. The **objects** of this research are the speech strategies applied in daily communication for successful interaction.

Indicators of *success of the interpersonal communication (IC)* are its *effectiveness* (when communicators achieve their goals); *appropriateness* (normative actions of communicators according to the situation, requirements and communicative expectations of the partner) and *communicative comfort* (a favorable environment for communication). Actions, aimed at establishing communication comfort, contribute to the increasing of the possibility of successful communication and represent *the process of optimizing IC* [2].

The process of optimizing IC is related to the winning of the interlocutor affection; competent establishment, maintenance and «breaking» of the speech contact.

The implementation of actions aimed at achieving communicative comfort is carried out with the help of speech strategies. Strategies of communicative comfort are equally important at all stages of the communication process (initiation, maintenance and completion) and have a number of specific functions united by a common orientation towards harmonious interaction. Bearing in mind the rules of their construction in speech, the variety of pragmatic dependence on the age and sex characteristics of communicants, it is possible to successfully implement communicative goals and promote a favorable social image.

IC is characterized, first of all, by its targeting, and, consequently, by the strategic organization of its participants' actions. By entering into communication, communicators seek to achieve success, which is measured according to how they manage to realize their own

intentions without ruining the goals of the communication partner. It is the effectiveness and appropriateness of communicative actions of communicators that traditionally are the main criteria for the success of interpersonal interaction. At the same time, the communicative situation in which this interaction takes place is essential.

The most desirable condition is the atmosphere of communicative comfort, which is another important criterion for the success of the IC. Analysis of strategies aimed at establishing communicative comfort is central to this work, and the process of its formation is viewed as the optimization of IC.

Identifying and describing specific tool for optimizing IC that will be effective in any situation, serving as a «panacea» for all communicative problems, is an extremely difficult task. Any communicative action is able to function as a means of optimizing communication – depending on how it is perceived by the communication partners and how it will meet the requirements of the situation. Therefore, when talking about strategies aimed at optimizing IC, it is advisable to consider them only from the point of view of a specific communicative goal – «to communicate successfully».

It should be emphasized that successful communication is not always equated with a non-conflict, enjoyable interaction. Frequently interaction is becoming optimal in tense atmosphere, in conditions far from «comfortable». However, in discussions about everyday communication, it seems legitimate to follow E.Goffman's point of view that most people prefer a non-conflicting, «flat» interaction.

The positive tone of communication facilitates the establishment of harmonious relations between the interlocutors. The comfort of interaction is connected with the benevolent mood of the interlocutors, their attention to each other's personalities, and also with the topic of the conversation; demonstration of their desire to communicate and be in interaction with each other.

The creation of communicative comfort is an essential means of optimizing the IC process and is associated with the winning of the interlocutor affection and possibility «to preserve the face» in communication.

These tasks are realized under the condition of the developed ability of communicants to successfully establish, maintain and «open» the speech contact.

Thus, communicative comfort consists of: affection form of interpersonal attraction; the principles of polite communication; attention to the «contact» element of the situation.

These actions are carried out with the help of speech strategies applied in three stages of communication: its initiation, maintenance and completion. Speech strategy is understood as part of communicative behavior or interaction, in which a series of different verbal means (and / or non-verbal means) are used to achieve communicative goals.

These strategies have been covered as means of phatic communication or means associated with the actualization of the phatic function of language.

The beginning of the interaction is, perhaps, the most important stage, on the success of which depends the further development of communication. This stage is a kind of «bridge» for the subsequent stages of communication.

At the stage of initiating communication, the interlocutors establish certain relations with each other or confirm and maintain the relations established earlier. The desire of communicants to create a favorable psychological atmosphere, the discovery of common thoughts, assessments, interests, the demonstration of interest and «participation» in each other, – all these actions and motivations characterize the initial stage of successful communication.

The main tasks of the initial stage of communication include: attracting the attention of the interlocutor; creating a positive tone of communication; formation of «bonds of community» with the interlocutor.

The implementation of these tasks can be accomplished with the help of the following strategic tools: greetings, compliments and small talk. The choice of the data of ritualized strategies for analysis is explained by the fact that, as practice shows, they are the most widely used means of communicative comfort used in the initial phase of communication. The high frequency and universality of their use allow to consider greetings, compliments as the most representative means of optimizing IC at the stage of its initiation.

All kinds of greetings serve for the immediate beginning of communication and fulfil, first of all, the task of attracting the attention of the interlocutor and his «activation». In addition, they allow the speakers to demonstrate their desire to enter a dialogue and accept each other's society, disclose information about the state of relations between communicants and perform the function of maintaining interpersonal contacts.

The exchange of greetings occurs often at an automatic level. But exactly how people greet each other in many ways determines the success of communication. The demonstration of positive feelings about the meeting, the ability of the communicants to pay enough attention to each other, the desire to justify the communicative expectations of the partner – all this can make an important contribution to a successful beginning of communication.

The greetings in their structure are extremely heterogeneous. Their real use in speech is far from the standard. Phrases that start communication are characterized by a variety of components, their consistency and compatibility. The studied speech material made it possible to reveal that, along with the traditional sequence of welcome components (a welcome formula from each speaker, with possible inclusion of a ritual «quasi-question» about health, the state of the interlocutor, as well as a possible issue relating to the situation of interpersonal interaction) other their use: certain components of the beginning of communication may be absent, used in another combination and replace each other.

The analysis of the addressee's response to the health / health question helped to identify the code of its desemantization and turning into a welcome remark, synonymous with traditional *Hi, Hello*, used as a supplement to them or instead of them and, as a consequence, does not require an answer: *How's it going? What's up?*

The addressee interprets the phrase *How's it going?* As a greeting and reacts to it accordingly – using a similar «quasi-question» that performs the function of the *Hi, Hello*.

For the optimal beginning of communication it is important that, when the situation requires, the addressee could interpret the welcoming question as an appellative and adequately respond to it; this allows communication to be further developed and move from the initial phase to the next.

It is noteworthy that the frequency of contacting communicants affects the form and content of their greeting remarks to each other: the more communicants communicate, the less need for extended greetings: so they can be more spontaneous and / or informal, less stereotyped and more suitable for the situation, being expressed with the help of a larger arsenal of means.

Under the conditions of the initial phase of communication, the task of attracting attention and creating a favorable atmosphere of communication is performed by appeals that are often included in welcome phrases, becoming an important part of the greeting. They have the function of expressing the subjective attitude to addressee.

The success of communication is largely determined by how interlocutors are willing to communicate and have positive feelings for each other. Communicative task of the initial stage of interaction, associated with the formation of a positive tone of communication, is

therefore fundamentally significant. The means of its implementation is a *compliment*, the distinguishing feature of which in English is its formulary character.

Manes defines compliments as those speech acts which have the reflection and expression of cultural values because of their nature as judgments, over expressions of approval or admiration of another's work, appearance or taste [3; 4]. The objective of compliment expressions is to establish or to reinforce solidarity. Many of the values reflected through compliments are personal appearance, new acquisitions, possessions, talents and skills.

Broadly speaking, a compliment can be understood as a statement containing a comment about a positive event, characteristics, acquisitions, achievements that are related to the addressee and are regarded as the sender of the message, and its recipient is positive [1].

Soft words are positive signs of attention given to the addressee, and have a certain intention, that is, they represent strategic speech actions. They are associated with one of the maxims of politeness – the maximum of approval, therefore they can positively influence the status of the interlocutor, being «social bonds» that serve to form and maintain goodwill and sympathy between communicants.

The formation of a favorable atmosphere of communication is associated with the use of the most tactful and unambiguous from the point of view of both the speaker and the addressee: *I love your hair! Oh, that's cute!*

Choosing soft words, it is essential to take into account the communicative expectations of the addressee, which are largely determined by his gender. For example, soft words to men are successful if they are related to their acquisitions, achievements: *Cool bike! Good job! I like your newest piece of art work.* In the case of the approval of any aspect of a man's appearance, the emphasis on his merit in improving this aspect can affect the positive perception of a compliment: *You've been working out, you're looking built!*

A certain degree of control over the process of generating compliments, as the results of the research show, is also necessary in order to alternate soft words related to the external attributes of the addressee: *I like your outfit; I like the way,* and compliments directed at his personality, internal characteristics: *You're so smart; I can really count on you.*

Compliments organized in a veiled form and relating to such areas of the personality of the communication partner, whose approval he / she clearly desires (as a rule they are connected with certain his / her efforts) are usually more likely to succeed.

The reaction of the addressee to the compliment often serves as the clearest indicator of how a compliment was pleasant to its recipient, that is, how much the speaker managed to realize his / her goal. The embarrassment of the addressee, confusion or compulsory response is evidences of the communicative failure of the speaker.

The phenomenon of an unsuitable compliment is connected with the situations when it is planned by the speaker as a positive comment to the addressee, however the latter judges it as an unpleasant judgment in his / her address. As a result of the analysis of speech material the following groups of compliments were distinguished, the impact of which on the recipient is opposite to the intentions of the speaker:

1) statements in which the author of the compliment evaluates the characteristic of the recipient as a positive trait but the recipient does not perceive it in such way (mismatch in the assessment of any quality of the sender and recipient of the compliment):

Emily, 49: It's when somebody sees a quality in me that they like..., but it's the quality I wished I didn't show much ... For example, I am very outspoken and somebody may compliment me for being outspoken, because they're shy. But when they compliment on it, it makes me sensitive about the fact that I may be too outspoken sometimes.

2) compliments by which the speaker seeks to provide emotional support to the addressee in the context of a specific situation but yet ignores the wider context of his feelings and experiences:

Andrea had a boyfriend who was very bad at compliments. He was trying to say something nice, but did not succeed. If he saw her exercising, he'd say: «A few sessions like that, and you'll fit back into your jeans in no time». In his eyes he was trying to be encouraging, but in her eyes he was still pointing out that she didn't look the way he wanted her to look.

3) statements that are planned as positive and in which the change in the quality of the addressee is emphasized for the better; however the addressee believes that he / she owns this quality completely and does not need to improve it:

Nancy, 45: «Gee, you really improved in something» (I didn't think I needed to improve in) would be the worst compliment; or «Gosh, you're just such a better parent than you used to be», That'd be a terrible compliment because I hope I was a good parent.

4) unexpected or inappropriate compliments from the point of view of the addressee related to the fact that some of his act, action, aspects of his / her appearance causes the speaker positive evaluation – a reaction, contradicting the one to which the addressee calculates or finds adequate:

Ryan, 23: If there's something I absolutely hate or dislike, or I think it's so boring, but for some reason I'm wearing it, or doing it, or writing, or talking about it, and someone says «Oh, I really like this...»;

5) statements that can be perceived in two ways: and as a compliment and as a criticism, something not entirely pleasant:

Allan, 35: If somebody says: «Oh, you're so funny», then I'd be wondering what they meant by that. Because there are different kinds of «funny»;

6) compliments that characterized by repeatability, cliché:

Steve, 18: Compliments are always great. But I feel that sometimes people overuse them and that's when I find somebody fake. The things that are repetitive lose their value.

Thus a compliment is unsuccessful if it does not satisfy the recipient's expectations: it contains the approval of any quality, action, details of appearance that the addressee does not consider worthy of approval; if it accentuates the change in the characteristics of the addressee for the better but in his / her opinion he / she possessed constantly and sufficiently. In addition, equivocation, ambiguity of the commentary can lead to the fact that it will be perceived negatively. Finally, the repetition of the compliment and its high frequency deprive this speech act of value for the addressee.

The exchange of greetings and compliments leads to the creation of a favorable communicative environment. The subsequent actions, aimed at its maintenance and development, are connected with the demonstration of interest in each other, joy and pleasure from interaction, union and community in the process of communication by the communicators. For realizing these goals a small-talk – communication on a topic relating to the communicative situation or the communicants themselves, which does not have an aim to exchange of cognitive information, can help.

«Hi, Jo, how are you?» It was Mark Foster, the respected political editor of the Sunday Times. They kissed cheeks warmly. «Haven't seen you for ages». «No, not since that night at Liz's place. Wasn't it fun? And what great gossip». «How are Liz and the beautiful Katya? Actually, I saw Katya lurching at Locketts last week...» From the corner of her eye, Joanna saw the furious fluttering of the tickets at the top of the stairs. «Sorry, Mark, my mother-in-law's freaking out, have to dash. Let's meet for lunch, give me a ring» (J. Corbett).

The question of choosing the topic of a small talk is very significant for the competent implementation of communication. The most common topics are the discussion of current, recent, planned events: *What are you doing this weekend? How was your trip? The traffic was awful!*; studies, work: *How's school? I'm so busy - I've got a huge task to do; the cinema, television, sports: Did you watch the match?;* common acquaintances, friends: *Do you know that Alice is moving out ?; Have you seen Paul lately?;* personal hobbies: *I am having this big exhibition tomorrow, I'm so excited!*

There were some differences in the selection of topics between men and women. The discussion of clothing, shopping, markets, as well as talking about children characterized exclusively female interaction. While the topics about sports and the opposite sex were the subject of male small talks.

Conclusions. The theoretical importance of this work consists in concrete development of one of current problems of a pragmalinguistics – problems of studying of pragmatic aspect of speech communication, its management, which depends on a situation of communication and impact on psychological state of communicants.

There were described the functioning of the speech strategy directed to the optimization of interpersonal communication within informal daily communication at three stages: initiation; maintenance and conclusion. It was drawn up a picture of modern English communicative rituals: greetings, compliments, keeping in touch, farewell formulas, etc., and analyzed speech strategies of interpersonal communication's optimization from the point of view of their successful and unsuccessful use.

It includes the possibility of applying the results of this study in practice of teaching English: in the process of teaching dialogic speech and polite discourse, developing the skills of managing dialogic interaction, strategies and tactics of communication.

References

1. Barnlund D. C. Intercultural encounters : The management of compliments by Japanese and Americans / D. C. Barnlund, S. Araki // *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1985. – Vol. 16, Issue 1. – P. 9–26.
2. Hymes D. On communicative Competence / D. Hymes // *Sociolinguistics: Selected readings* / ed. J. B. Prides, J. Holmes. – Harmondsworth : Penguin, 1972. – P. 282–293.
3. Manes J. Compliments : A mirror of cultural values / J. Manes // *Sociolinguistics and Language Acquisition* / eds. N. Wolfson, E. Judd. – Rowley, MA : Newbury House, 1983. – P. 82–95.
4. Manes J. The compliment formula / J. Manes, N. Wolfson // *Conversational Routine: Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech* / ed. F. Coulmas. – The Hague, New York : Mouton Publishers, 1981. – P. 116–132.
5. Searle J. *Speech Acts : An Essay in the Philosophy of Language* / J. Searle. – London : Cambridge University Press, 1969. – 203 p.
6. Wierzbicka A. *Cross-cultural Pragmatics : The Semantics of Human Interaction* / A. Wierzbicka. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2003. – 502 p.
Submitted April 30th, 2018.

А. Солодка

ПРАГМАТИКА КОМУНІКАЦІЇ:

МОВЛЕННЄВІ АКТИ КОМУНІКАТИВНОГО КОМФОРМУ

Стаття присвячена вивченню прагматичного аспекту мовленнєвої комунікації. Описано функціонування мовленнєвої стратегії, спрямованої на оптимізацію міжособистісного спілкування на рівні щоденного спілкування на етапах ініціювання

та підтримки. У статті обговорюються стратегії міжособистісного спілкування з точки зору їх успішного використання.

Процес міжособистісного спілкування визначено як комунікативну поведінку та здатність комунікантів керувати нею відповідно до форми та змісту комунікативних дій партнерів. Метою статті є комплексний аналіз умов, факторів та засобів сприяння оптимізації міжособистісного спілкування. Об'єктами цього дослідження є стратегії, що застосовуються в щоденному спілкуванні для успішної взаємодії.

Показники успіху міжособистісного спілкування – це його ефективність (коли комуніканти досягають своїх цілей); доцільність (нормативні дії комунікантів відповідно до ситуації, вимоги та комунікативні очікування партнера) та комунікативний комфорт (сприятливе середовище для спілкування). Дії, спрямовані на встановлення комунікаційного комфорту, сприяють підвищенню можливості успішного спілкування та процесу оптимізації комунікації. Таким чином, комунікативний комфорт складається з: привабливої форми міжособистісного залучення; принципів ведення спілкування; уваги до певного елементу ситуації.

Ці дії здійснюються за допомогою мовних стратегій, що застосовуються в трьох етапах спілкування: його ініціювання, підтримання та завершення. Стратегії мовлення розуміються як частини комунікативної поведінки або взаємодії, в яких для досягнення комунікативних цілей використовується серія вербальних засобів.

Тому комунікативне завдання ініціювання взаємодії, пов'язане з формуванням позитивного тону спілкування, і є принципово значущим. Засіб його реалізації – це комплімент, відмінною рисою якого є його формулярний характер.

Теоретичне значення цієї проблеми є одним з прагматичних аспектів мовного спілкування, його управління, яке залежить від ситуації спілкування та впливу на психологічний стан комунікантів.

Ключові слова: прагматика, міжособистісна комунікація, мовленнєві акти, вітання, компліменти.

УДК 81'42:821.133.1-1.09

О. В. Станіслав

ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНИХ СТРУКТУР У ПОЕЗІЇ ФРАНЦУЗЬКИХ МОДЕРНІСТІВ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ)

У своєму дослідженні з урахуванням лінгвокультурологічного підходу ми проаналізували особливості синтаксичних структур у поезії французьких модерністів, зокрема на матеріалі творчості французького поета Г. Аполлінера. Встановлено, що специфічне місце в системі художніх новацій поета займає синтаксична будова мови, а саме – розчленовані синтаксичні структури. Результати аналізу уможливають визначення таких синтаксичних структур у поетичному ідіостилі Г. Аполлінера як базис, на якому виникла, розвинулась й отримала своє подальше розповсюдження синтаксична сепаратизація.

Ключові слова: модернізм, лінгвокультурологічний підхід, оновлення художньої форми, розчленовані синтаксичні структури, актуалізувальний синтаксис, сепаратизація.

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Початок минулого століття у європейській культурі, мистецтві, науці позначився епохою модернізму. Головною ознакою модернізму стала загальна розгубленість людства перед різко змінюваним світом: суспільство виявилось неспроможним раціонально, науково пояснити зміни в політиці, економіці, в соціальних відносинах, у новій картині світу. Відбувся спалах ірраціоналізму, містики, нових художніх та релігійних течій; криза суспільної свідомості, світоглядні протиріччя склали підґрунття, базис на якому формувалось нове світобачення та світосприйняття митця ХХ століття [2, с. 268]. Модернізм відзначався художніми експериментами не лише в плані змісту, але й у плані форми. Відтак, аналіз синтаксичних структур у творах французьких поетів епохи модернізму окреслюється важливим науковим та практичним завданням, оскільки уможливує більш глибоке розуміння взаємозв'язку між феноменами мови і культури народу.

Мета, завдання, актуальність дослідження. Пропонуємо розглянути в лінгвокультурологічному аспекті значення та особливості синтаксичних структур на матеріалі творчості окремих французьких поетів-модерністів початку ХХ століття. Такий підхід до вирішення поставленої проблеми є актуальним й зумовлює завдання нашої наукової розвідки: 1) проаналізувати основні новації синтаксису в поезії французьких-модерністів; 2) встановити лінгвокультурологічні зв'язки між синтаксичною будовою поетичного тексту й художніми тенденціями розвитку мистецтва та культури загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Синтаксичні зв'язки в романістиці глибоко й усебічно досліджували як вітчизняні (О. О. Андрієвська, Н. Д. Арутюнова, Р. О. Будагов, В. Б. Бурбело, Л. Г. Веденіна, В. Г. Гак, З. О. Гетьман, Р. Г. Піотровський, М. М. Попович, Є. А. Реферовська, А. М. Рочняк, І. В. Смушинська, О. О. Соломарська, Л. І. Ступакова, Н. О. Шигаревська, Н. Г. Філоненко), так і зарубіжні (J.-M. Adam, Ch. Bally, Ch. Berthelon, F. Brunot, D. Cohen, J. Damourette, J. Dubois, O. Ducrot, Y. Frei, A. J. Greimas, L. Hébert, A. Martinet, M.-L. Muller-Hauser, F. Rastier, F. Saussure, A. Sauvageot, A. Séchehayé, L. Senean, L. Tesnière, T. Todorov, R.-L. Wagner та ін.) учені. Вони детально описали зв'язки слів у словосполученні, простому та складному реченнях, дослідили проблеми синтаксису в різних аспектах (структурному, прагматичному, семантичному, стилістичному, когнітивному, у плані аналізу художнього мовлення, теорії тексту й ін.). Однак, робіт, присвячених обґрунтуванню зв'язку між явищами синтаксису й тенденціями розвитку культури майже немає.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Передусім, нагадаємо, що модернізм охопив безліч естетичних шкіл, напрямків, стилів та методів художньої творчості. У всіх видах мистецтва модернізм створював відчуття дисгармонії світу, нестабільності людського існування, збуджував протест проти раціоналістичного начала, виявляв творче переосмислення часу, зростаючу роль абстрактного мислення, містицизму, прагнення новаторства у будь-яких проявах [3, с. 219–231]. Як результат – вибудовувався новий світоглядний простір, у якому творилася нова мова мистецтва.

Якщо звернемося до художньої літератури початку ХХ століття, то помітимо, що французькі письменники-модерністи не намагаються уникати реальної дійсності й гострої проблематики, однак відтворюють цю дійсність у спотвореному вигляді; вони зберігають зовнішні, узвичаєні, сакраментальні прикмети часу, викривляючи їхній зміст, ігноруючи історичну послідовність, реальний причинно-наслідковий зв'язок між явищами. Характерна для усього сучасного мистецтва суб'єктивна,

індивідуалізована світоглядна основа виражена у модерністів не стільки у спробі відмежуватися від впливів, оцінок, вражень зовнішнього світу, скільки у ствердженні права художника деформувати образ об'єктивної дійсності відповідно до своїх особистих поглядів та уподобань.

Найяскравішими проявами французького поетичного модернізму стали школи на кшталт кубізму та дадаїзму, а Г. Аполлінер, Г. Арп, П. Реверді, Т. Тцара – їхніми найвиразнішими представниками.

Важливо вказати, що у літературній царині французькі кубісти – Г. Аполлінер, М. Жакоб, П. Реверді, А. Сальмон – були тісно пов'язані з художниками однойменного напрямку, які намагалися вражати, епатувати різкістю фарб та незвичністю змісту образів. Художники, засновники французького кубізму, Ж. Брак та П. Пікассо надихалися роботами П. Сезанна, його спробами відтворити об'ємну структуру на поверхні полотна. Кубізм – мистецтво, котре відображає, передає світ не таким, яким його бачить митець, а таким, яким він його мислить. Шляхом розкладання усіх предметів і форм на прості геометричні фігури (куби, циліндри, кола, прямокутники, квадрати, лінії й т. ін.) та їхнє комбінування відповідно до задуму художника, кубісти сподівалися перейти до інтелектуального, аналітичного живопису, здатного розкрити структуру речей, їхню внутрішню сутність, втілювати свої знання про предмет, виражати сучасність й сприяти її перебудові.

Відомо, що кубізм декларує ідею мистецтва чистої форми, чистої абстракції, прагне представити світ через геометрично правильні фігури. Форми предметного світу руйнуються, людська постать перетворюється у сполучення увігнутих і вигнутих статичних площин, приміром, як у П. Пікассо на картинах «Жінка з віялом», «Танець з покривалами», «Три жінки». Найбільш послідовно кубізм виразився у творчості французького художника Ж. Брака. В свої абстрактні композиції вишуканої гамою сірих, жовтих, зелених, коричневих тонів Ж. Брак вводить аплікацію, використовує клапти паперу, куски дерева, інші елементи реального світу, розвиваючи техніки колажу, монтажу на полотні. Для прикладу, в картині «Арії Баха» чорні та коричневі геометричні форми, що віддалено нагадують скрипку, клавіші рояля, ноти, передають у зорових образах образи музичні. Предметність форми поступово перетворюється у художній знак-символ, що конкретизує сюжет твору.

З кубізмом тісно пов'язані перші формотворчі досліди й у скульптурі (А. Лоран). Назвемо хоча б винайдення такого засобу вираження, як контрформа: заміна випуклих частин скульптури увігнутими або ж порожнщинами, пустотами; поєднання різних матеріалів та їх розмальовка (скульптурний живопис); ліплення світлом (ажурна скульптура з підсвіткою із середини) тощо. Загалом, кубізм у всіх своїх художніх проявах (живописі, скульптурі, літературі) тяжіє до створення універсальності мовлення.

У такому ж світоглядному полі творили і поети-кубісти. Проголосивши культ стилю, вони відтіснили зміст на задній план і звели його до форми [3]. Художники слова приголомшували не тільки мовою, але й просодикою, какофонією, дисонансами, новими ритмами та типами рим, нагромадженням приголосних звуків, відмовою від пунктуації, створенням зразків віршованої графіки.

Отже, можемо констатувати, що, як на полотнах художників-кубістів, так і у віршах поетів-кубістів стиль (форма) домінує над змістом. Більше того, відзначаємо, що в основу творчості покладений спільний художній принцип, прийом відображення та вираження дійсності: розкладання образів на частини, окремі елементи, складові (у живописі, скульптурі), розчленування, розділення, сегментування

речень (в синтаксисі), а потім їхнє своєрідне з'єднання, сполучення в одну змістову сутність із думкою про важливість, домінанту деталей у мистецтві (колаж, монтаж).

Перейдемо до аналізу фактичного матеріалу й на прикладі творчості талановитого й чутливого Гійома Аполлінера, який творив на перетині основних поетичних магістралей Франції початку ХХ століття і також здобував натхнення в кубізмі, розглянемо особливості вираження синтаксичних структур у його індивідуально-авторському стилі.

Дослідження засвідчує, що Г. Аполлінер (як і його друг П. Пікассо, який відкинув перспективу, трьохмірність, гру світлотіней і почав роз'єднувати все видиме і невидиме, розчленовувати предмети на деталі), шукаючи першооснови буття, експериментував у поезії: шматував віршовану метрику, кремсав свої поетичні рядки, винаходив нові можливості в зображення дійсності.

Г. Аполлінер запропонував новий підхід до розуміння сутності поезії, вважаючи її засобом пізнання життя та способом вираження власного «я». Поет волів об'єднати зміст і форму поезії, показати важливість поетичної дихотомії.

У пошуках нової форми, художніх засобів, які б наблизили його поезію до життя, Г. Аполлінер 1) оволодів технікою верлібру – системою віршованих рядків, ритмічна єдність яких тримається лише на інтонаційній подібності; 2) використовував монтаж та симультанізм – спосіб одночасного поєднання різнорідних, віддалених елементів, не пов'язаних між собою образів, переживань, вражень в одній площині з метою зобразити багатогранність життя; 3) відкрив каліграми як незвичайну мальовану форму вірша; 4) відмовився від пунктуації як синтаксичного засобу оформлення письмового тексту, як способу регулювання ритму вірша.

Проведена розвідка стверджує, що вже перший поетичний зліт Г. Аполлінера в «Рейнських віршах» відзначився індивідуальною новизною стилю, яка виразилась, з одного боку, через конкретність та точність зображення, а з іншого, через хаотичність, монтажність, розмовний ритм, верлібр тощо.

Вагомою поетичною вдачею стала збірка «Алкоголі. Вірші 1898–1913 років». Вмотивовуючи семантику заголовка, автор указував, що мова йде про життя, яке обпалює мов спирт; життя від якого можна сп'яніти. Однак, ліричний герой у захваті від такої дійсності, тому що приймає її в різних проявах та протиріччях. Визначено, що поетична свобода реалізується у вірші як на рівні змісту – поет кидає виклик старому світові, ідеалам минулого, так і на рівні форми – він виражає себе у верлібрі, принципі монтажу, відсутності пунктуації. В основі композиції – суцільний потік миттєвостей, що відбуваються у різний час і в різних місцях. Для Г. Аполлінера така концентрація часу та простору – спосіб створення широкої панорами, неосяжної масштабності буття.

Різкі просторові стрибки, порівняння непорівнянного – все це створює ефект, близький до тих, якими незабаром уславляться сюрреалісти (як відомо, термін «сюрреалізм» уперш ужив саме Г. Аполлінер в травні 1917 року). Конкретне й абстрактне, піднесене й приземлене, поетичне й прозаїчне опиняться в одній площині. Наприклад, як в уривку з «Маленького авто»:

*Le 31 du mois d'Août 1914
Je partis de Deauville un peu avant minuit
Dans la petite auto de Rouveyre*

*Avec son chauffeur nous étions trois
Nous dîmes adieu à toute une époque
Des géants furieux se dressaient sur l'Europe
Les aigles quittaient leur aire attendant le soleil*

*Les poissons voraces montaient des abîmes
Les peuples accouraient pour se connaître à fond
Les morts tremblaient de peur dans leurs sombres demeures*

(Calligrammes. «La petite auto»).

Вільний вірш (верлібр), монтаж, фрагментарність обраних деталей, перенесення уваги з окремих моментів особистої долі на події всесвітнього значення, відсутність пунктуації, імітація розмовного мовлення усе це разом передає авторський суб'єктивізм, антитрадиціоналізм, демократизм та свободу вираження поета.

У контексті нашого дослідження особливого значення набуває такий творчий експеримент Г. Аполлінера щодо форми поетичного вираження, як не використання пунктуаційних знаків. Поет, як істинний модерніст-новатор, ішов урозріз сталій синтаксичній формі, граматичній традиції: якщо більшість творців дотримувались правил синтаксичного оформлення написаного, то він вирішив не силувати свої тексти крапками, комами й тире. На час видання збірки «Алкоголі. Вірші 1898–1913 років» лірик повністю відмовився від пунктуації, оскільки вважав, що читач має сам відчутти ритм, емоційну виразність вірша, створити його синтаксичний та просодичний малюнок. Для прикладу, пропонуємо наступний фрагмент:

*Dans la ville
Notre troupe diminue peu à peu
On se disait
Au revoir
A demain
A bientôt
Beaucoup entraient dans les brasseries
Quelques-uns nous quittèrent
Devant une boucherie canine
Pour y acheter leur repas du soir*

*Bientôt je restai seul avec ces morts
Qui s'en allaient tout droit
Au cimetière
Où
Sous les Arcades
Je les reconnus
Couchés
Immobiles
Et bien vêtus
Attendant la sépulture derrière les vitrines*

(Alcools. « La maison des morts »).

Укажемо, на специфічне синтаксичне оформлення поезії. Позаяк не використовуються пунктуаційні знаки, членування тексту, розбивка строф відбуваються шляхом графічного виділення, написання з нового рядка. Синтаксично оформлені в такий спосіб, а точніше неформлені, вірші Г. Аполлінера по-особливому хвилюють та збуджують свідомість.

Вважаємо, що такі розчленовані, виокремлені частини поетичних висловлень, що не марковані традиційною крапкою, виступають мотивом, першопричиною для розвитку сепаратизації як синтаксичного явища. За О. О. Андрієвською, сепаратизація – це прийом експресивного синтаксису письмової мови, при якому речення ділиться на самостійні відрізки (комунікативні одиниці), що графічно й інтонаційно виділені

як окремі речення, але є тісно зв'язаними семантично і, як наслідок, утворюють нову надфразу єдність – сепаратизовану конструкцію [1, с. 778–80]. Це той ґрунт, на основі якого розвивався надалі експресивний, розмовний, актуалізувальний синтаксис французької мови. Використання розчленованих (сепаратизованих) синтаксичних конструкцій розмовного мовлення, хоча й не відзначених графічно на письмі, слугувало першим етапом їхнього входження й еволюції у структурі письмового мовлення. Динаміка їхнього розвитку співвідноситься з такими загальнокультурними принципами, як: свобода вираження, антитрадиціоналізм, суб'єктивізм, демократизм, фрагментарність форми (монтаж, колажність, симультанізм) тощо. Відмітимо, що при перекладах іноді спостерігається пунктуаційне маркування поетичного тексту. На думку перекладача, розстановка пунктуаційних знаків полегшує читачеві сприйняття творів, уможливорює більш адекватну їх інтерпретацію.

Висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Результати дослідження стверджують, що Г. Аполлінер – великий реформатор французької поезії й культури, передвісник «нового духу» (або, згідно з формулюванням М. Яснова, «нової ліричної свідомості»), вчитель не лише сюрреалістів, але й багатьох інших французьких поетів та прозаїків сучасності. Він був одним із перших, хто помітив трансформації в галузі пластичних мистецтв; першим, хто зрозумів, що нова свідомість людини ХХ століття зорієнтована в більшій мірі на сприйняття художніх творів оком, аніж вухом; першим, хто вказав на розпад єдиного сприйняття мистецтва. На основі загальних принципів кубізму Г. Аполлінер розробив свою систему оновлення поетичної форми вираження: верлібр, монтаж, симультанізм, каліграфіями, невикористання пунктуації. Поет-модерніст намагався задіяти усі органи чуттів, усі можливі сфери сприйняття (ментальну, психічну, зорову, слухову) художніх творів водночас. По-новому інтегруючи у своїй поезії форму і зміст, він досягав їхнього оригінального симбіозу.

Аналіз матеріалу підтвердив, що особливе місце в системі художніх новацій займає синтаксична будова мови, а саме розчленовані синтаксичні структури. Встановлено, що на даному етапі (в ліриці поетів-модерністів) вони часто залишаються не оформленими графічно. Попри свою нечисельність, немаркованість на письмі вони виступають провісниками нового синтаксичного явища – сепаратизації.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в аналізі синтаксичних структур у поезії французьких дадаїстів (Г. Арпа, Т. Тцари, Балля, Сернера та ін.), в літературі інших художніх напрямів та жанрів. Вивчення культурно-мовних зв'язків також визначаємо як один із важливих, актуальних аспектів лінгвістичного дослідження та новітніх напрямів розвитку науки.

Список використаної літератури

1. Андриевская А. А. Явление «сепаратизации» в стилистическом синтаксисе современной французской художественной прозы / А. А. Андриевская // Филологические науки. – 1969. – № 3. – С. 77–83; Andrievskaya A. A. Yavlenie «separatizatsii» v stilisticheskom sintaksise sovremennoy frantsuzskoy khudozhestvennoy prozy / A. A. Andrievskaya // Filologicheskie nauki. – 1969. – № 3. – S. 77–83.

2. Моклиця М. В. Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика / М. В. Моклиця. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2002. – 390 с.; Moklytsia M. V. Modernizm yak struktura: Filosofiia. Psykholohiia. Poetyka / M. V. Moklytsia. – 2-he vyd., pererob. i dop. – Lutsk: RVV «Vezha» VDU im. Lesi Ukrainky, 2002. – 390 s.

3. Покровская Е. А. Язык и искусство в XX веке: тенденции развития / Е. А. Покровская // Проблемы источниковедения и отечественной истории: (Памяти А. П. Пронштейна). – Ростов н/Д: РГУ, 1999. – С. 219–232; Pokrovskaya Ye. A. Yazyk i iskusstvo v KhKh veke: tendentsii razvitiya / Ye. A. Pokrovskaya // Problemy istochnikovedeniya i otechestvennoy istorii: (Pamyati A. P. Pronshyteyna). – Rostov n/D: RGU, 1999. – S. 219–232.

4. Apollinaire G. Alcools / G. Apollinaire. – Éditions Bernard Grasset, 1968. – 77 p.

5. Apollinaire G. Calligrammes. Poèmes de la paix et de la guerre 1913–1916 / G. Apollinaire. – Éditions de Didier Alexandre et Michel Murat, 2014. – 52 p.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2018.

O. Stanislav

**FEATURES OF SYNTAXIC STRUCTURES IN POETRY
OF FRENCH MODERNISTS OF THE BEGINNING OF THE XX CENTURIES
(LINGUISTIC AND CULTURAL ASPECTS OF RESEARCH)**

It is known that in the European culture of the early twentieth century new ideological space, a new worldview and a new artistic art were underway. Consequently, modernism was formed. It is a new philosophical and artistic direction of science, culture and language development. In our study, taking into account the linguistic and cultural approaches, we have analyzed the features of syntactic structures in the poetry of French modernists, in particular the material of the work of the French poet G. Apollinaire. Such an approach to the selection of the research material was not accidental; it is due to the fact that poetry, as a specific form of creativity, most subtly, sensitively reacts to all changes that occur in the society, cultural and spiritual life of the people.

It is important to point out that in the literary realm of French modernist poets. Such poets as G. Apollinaire, M. Jacob, P. Reverdy, A. Salmon – were closely associated with the Cubist-artists, who tried to impress, to smite the sharpness of colors and the unusual content of the images. Cubism – an art which reflects, describes the world not in the way the creator sees it, but in the way he thinks. By decomposing all the objects and shapes into simple geometric shapes (cubes, cylinders, circles, rectangles, squares, lines, etc.) and combining them in accordance with the artist's plan, the cubists hoped to move on to intellectual, analytical painting capable of revealing the structure of things, their inner essence, to implement their knowledge of the subject, express contemporaneity and contribute to its restructuring (P. Picasso, J. Braque, P. Cezanne).

Cubism is closely linked to the first form-making experiments and sculptures (A. Laurent): the replacement of convex parts of the sculpture with concave or cavities, voids; a combination of different materials and their coloring (sculptural painting); sculpture with light (openwork sculpture with backlit from the middle), etc. In general, cubism in all its artistic manifestations (painting, sculpture, literature) tends to create the versatility of speech. In the same ideological sphere, there were also Cubist-poets who proclaimed a cult of style.

The analysis of the material has shown that, as on the canvases of the Cubist artists, and in the verses of the Cubist-poets, the style (form) dominates over the content. Moreover, we note that the basis of creativity is the common artistic principle, the reception of reflection and expression of reality: the decomposition of images into parts, separate elements, components (in painting, sculpture), dismemberment, division, segmentation of sentences (in syntax), and then their a kind of connection, a combination of one content essence with the idea of importance, the dominant of details in the art (collage, editing).

The study argues that G. Apollinaire was one of the cubists who noticed a mighty potential in it. Like his friend P. Picasso, who rejected the perspective, the three-

dimensionality, the game of light-headedness, and began to separate all the visible and invisible, to dismember the objects in detail, G. Apollinaire, seeking the first principle of being, in turn, experimented in poetry: he played a poetic metric, cremash their poetic lines, invented new possibilities in the image of reality.

According to the above mentioned research it becomes obvious that G. Apollinaire, as a true modernist innovator, went against the traditional syntactic form, the grammatical tradition: while most of the creators followed the rules of parse writing, he decided not to force his texts with dots, commas and dashes. At the time of the publication of the collection «Alcohol. Poems 1898-1913 years» the poet completely abandoned punctuation, because he believed that the reader must himself feel the rhythm, emotional expressiveness of the poem, create its syntactic and prosody figure.

The results of the analysis make it possible to identify such creative innovations in the poetic idiostyle G. Apollinaire as a basis on which the syntactically dissected (separate) structures appeared, developed, and received their further distribution in the French prosaic literature of the twentieth century.

We believe that such dismembered, isolated parts of poetic expressions that are not marked by a traditional point are the motive, the root cause for the development of separation as a syntactic phenomenon. This is the ground on which expressive, colloquial, and actual syntax of the French language is developed.

Consequently, the analysis of the material stated that at the beginning of the twentieth century, in all forms of French art, an art form is updated. The French poets of the modernist poetic form updates performed by various means, the development of vers libre, the complete destruction of genres, styles and features of the work of art. A special place in the system of artistic innovations is the syntactic structure of the language, namely, the fragmented syntactic structures.

Key words: *modernism, linguistic and cultural approaches, updating the art form, dissected syntactic structure, updating syntax, separation.*

УДК 821.161.2'42-2.09

І. М. Струк

ІМПЛІКАТУРИ-ПЕРСОНАЛІЇ З НУЛЬОВИМ ВЕРБАЛЬНИМ КОМПОНЕНТОМ У ДРАМАТИЧНОМУ ТЕКСТІ БУКОВИНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

У статті проаналізовано імплікатури-персоналії за інтродуктивними ремарками з нульовим вербальним компонентом. Вони репрезентують автономні невербальні засоби комунікації, не пов'язані з мовленнєвим процесом персонажів. Такі невербальні компоненти, лінгвалізовані різними структурними одиницями, знайомлять читача з героями творів (ремарки-персоналії), вказують на час та місце дії (ремарки-розповіді), розкривають елементи інтер'єру, допомагають уявити зовнішність мовців через одяг, аксесуари, спорядження (ремарки-описи), інформують про різні явища, поєднуючи номінативну, характеризувальну, інформаційну та театральну функції (ремарки гетерогенного характеру).

Ключові слова: *драматичний текст, репліка, ремарка, інтродуктивні ремарки, ремарки-персоналії, імплікатура.*

Постановка проблеми. У драматичному тексті (далі ДТ) чітко розмежоване авторське мовлення та мовлення персонажів. ДТ – це дворівневе утворення, що становить єдність вербальної (персонажне мовлення) та невербальної комунікації (авторське мовлення); складна семіотична одиниця, поліфонію якої формує авторське мовлення та персонажне.

Структурною одиницею невербальної комунікації ДТ є *ремарка*. Невербальна комунікація у ДТ створює інформаційний канал між комунікатами, автором і читачем; подвійне кодування інформаційного каналу, скероване не лише на реципієнта, але й на персонажів, визначає прагматичну направленість ДТ, інтертекстуальний характер тексту.

Структурні одиниці вербальної комунікації ДТ мають комплексний ієрархічний характер: первинна одиниця – *репліка* або *монолог*, вторинні – *діалог*, *полілог*. Важливе значення мають лінгвістичні засоби створення образу персонажа в діалогічному мовленні, динаміка авторської ремарки й особливості її використання для опису невербальної поведінки персонажа.

У ДТ виокремлюємо поняття *імплікатура*, під яким розуміємо мінімальну структурно-семантичну єдність вербальних і невербальних компонентів (ремарки і репліки), що утворюють єдине зорове, когнітивне та комунікативне ціле, забезпечують комплексний прагматичний вплив на адресата. Враховуючи а) здобутки теорії вербальної та невербальної комунікації, б) пріоритет авторського мовлення у ДТ, в) театральну реалізацію драматичного дійства, запропоновано класифікацію імплікатур: 1) імплікатури за акціональними ремарками; 2) імплікатури за мовленнєвими ремарками; 3) імплікатури за інтродуктивними ремарками з нульовим вербальним компонентом.

Мета наукової розвідки – проаналізувати імплікатури-персоналії за інтродуктивними ремарками з нульовим вербальним компонентом у драматичному тексті буковинських письменників (на матеріалі творів С. Воробкевича, І. Синюка, Ю. Федьковича, С. Яричевського).

Актуальність дослідження зумовлена потребою осмислення філософсько-гуманітарного аспекту ДТ, цілісного дослідження ДТ як єдності вербальних та невербальних компонентів спілкування. Імплікатура передбачає поєднання вербальних і невербальних засобів, проте у ДТ наявні імплікатури з нульовим вербальним компонентом. Такі одиниці представлені інтродуктивними ремарками, що інформують про місце і час подій, знайомлять з дійовими особами, подають їхню характеристику, вказують на те, чим вони зайняті у початковий момент дії. Напр.: *Павло, Василина, Ксеня, Михайло* [1, с. 458]; *Бояри, вся старишина кланяється у пояс, цілують окравок її шати і говорять: «Прости ж ти нас, княгиня ясная Любов!»* [1, с. 424].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток інтродуктивних ремарок бере свій початок ще з давніх часів. У грецькій і римській трагедіях ремарок не було. Необхідну інформацію про місце і час дії, про вчинки героїв і їхній душевний стан вмщувала в себе сама побудова античної драми. Така інформація містилась також у піснях хору.

Елементи епічної розповіді, які входили до реплік героїв, на певному етапі історичного розвитку драматургії як жанру вступили в протиріччя із його специфікою, з метою максимально підвищити виразність діалогу, надати твору більшої напруженості. У зв'язку з цим виникла потреба виділення у ДТ елементів опису, відділених від діалогу. Так з'являються перші інтродуктивні ремарки перед початком окремої дії чи всієї п'єси, між діями чи всередині них.

Уже в п'єсах доби класицизму (П. Корнель, Ж. Расін) авторські замітки були виділені в особливий текст, який не міг звучати зі сцени.

З розвитком драми на шляху до реалізму інтродуктивні ремарки із коротких заміток у деяких випадках перетворюються в опис, який становить складне синтаксичне ціле. Зміна якості ремарок пов'язана з творчістю російського письменника О. Грибоедова, а саме з його комедією «Горе от ума». Створення нового змісту потребувало і нової форми. Змінюється «внутрішній» вигляд ремарки, її синтаксична будова: в ролі експозиційного речення до першої дії виступає номінативне, а далі – конструкції неповних двоскладних речень [3, с. 41].

Отже, інтродуктивні ремарки пройшли складний шлях розвитку: від простих коротких заміток до більш складних синтаксичних конструкцій. Основною особливістю таких ремарок, на відміну від інших, вважаємо *автономність*, вони не є прив'язаними до мовлення персонажів, що й зумовлює специфіку їхньої структури та функціонування в ДТ.

Питання про синтаксичну природу ремарок як текстових одиниць ДТ цікавило мовознавців лише принагідно. Активізувалося це питання у зв'язку з дослідженням тексту як цілісної одиниці мовлення і створенням окремого напрямку лінгвістичних досліджень – *лінгвістики тексту*.

Між змістом тексту і засобами його мовного вираження існує тісний зв'язок, що складає, на думку Є. Реферовської, комунікативну структуру тексту [6, с. 167]. З комунікативного погляду текст вивчають як «маніфестацію мовленнєвої діяльності, відображення мисленнєвого процесу, як спосіб передачі повідомлення» [6, с. 4].

Інтродуктивні конструкції становлять окремі речення чи групу речень – надфразну єдність. Вони подають опис навколишнього середовища, обстановку, місце, де відбувається дія або час дії чи певну характеристику персонажів. Саме такі ремарки готують читача до подальшого сприймання подій чи дають більш широке уявлення про те, що відбувається на сцені.

О. Кубрякова розглядає інтродуктивні ремарки як основний приклад безпосереднього звернення драматурга до постановника, називаючи їх сетингами (з англ. *setting* – постановка), які є засобами відтворення натуральності ситуації, невимушеності в пересуванні акторів сценою, відповідності всіх елементів декору сценічного простору і зовнішнім виглядом акторів [4, с. 137].

Виклад основного матеріалу дослідження. За функцією інтродуктивних ремарок імплікатури поділяємо на імплікатури-персоналії, імплікатури-описи, імплікатури-розповіді та імплікатури гетерогенного характеру.

Категорія антиципації ДТ дозволяє виокремити імплікатури-персоналії як невербальні засоби комунікації, що виконують функції декодування художньої інформації та рецепції, прогностичності і викликають зацікавленість читача.

Імплікатури-персоналії репрезентують перелік дійових осіб, що «є виявом авторської комунікативної діяльності, експліцитно спрямованої на читача як об'єкт мовленнєвого впливу драматурга, який визначає рівень розгортання характеристики кожного з персонажів і власне тональність цієї характеристики» [2, с. 271].

Цей тип імплікатур поділяємо на дві групи: 1) номінації головних персонажів твору (*Добровольський, Замашистий, Пчола, Ярослав, Софрон, Пракседа, Кася, Ганця, Ніколіха*); 2) номінації другорядних персонажів твору (*1-ий, 2-ий, 3-ій козак*).

У представленнях дійових осіб п'єс автори деколи подають лише перелік імен: *Тадей* [10, с. 221]; *Селім, Ібрагім, Ахмет* [10, с. 391] чи прізвищ: *Михненко, Сапіга, Сінявський* [10, с. 315]. Проте більшість таких імплікатур інформують про соціальний статус, професію, родинні або родові зв'язки між дійовими особами: *Ярослав*

Хватовський, адвокатський депендент. Софрон Роздумович, ексфілософ, співробітник часописів, Гнат Пчола, тимчасовий писар адвокатський [10, с. 221]; *Марфа, удова* [8, с. 3]; *Федь Дарадуда, вїт, Марфин сусїд* [8, с. 3]. Поруч з назвою професії чи соціального статусу персонажа зафіксовано й вказівку на його національність чи належність до певного етнічного угруповання, вікові характеристики: *Хаїм – жид-склепар* [10, с. 426]; *Жид-радник* [7, с. 154]; *Княгиня гуцулка* [8, с. 289]; *Соя, стара циганка* [8, с. 289].

Досить часто у ремарках-персоналіях вказано вікові ознаки персонажів. Зазначення віку героїв є яскравою ознакою подвійної текстової адресації драми, спрямованої й на читача і на постановника п'єси (режисера) [5, с. 5], пор.: *Михася, 16 літ; Кася, 14 літ; Ганця, 8 літ* [10, с. 221].

Фіксуємо у досліджуваному матеріалі також поєднання вказівки на соціальний статус героя п'єси, його професію та вік: *Степан Їжовський – студент філософії, 25 літ; Михайло Козак – студент прав, 26 літ; Леонтина Коваль – фабрична робітниця; Корнелія Їжовська – Степанова мати, міщанка 60 літ; Климентина Щурська – власниця реальності, 50 літ* [10, с. 426].

Вказівка на вік може бути узагальненою та виражатися якісними прикметниками **старий, молодий**: *Олекса Довбуш, молодий гуцул. Дзвінка, молода удова. Старий гуцул. Молодий гуцул* [8, с. 171]; *Старий боярин* [10, с. 391].

Дійові особи, які є важливими історичними постатями ДТ С. Яричевського та Ю. Федьковича, репрезентовані ім'ям, прізвищем та соціальним статусом: *Зиновій Богдан Хмельницький – гетьман України. Нечай Данило – брацлавський полковник. Пушкаренко Мартин – полтавський полковник. Вешняк Федір – чигиринський полковник. Богун Іван – подністрянський полковник* [10, с. 315]; **БОГДАН Хмельницький, гетман України** [9, с. 270–271]. Щоб не спотворити історичні факти автор уточнює соціальний статус персонажа у хронології: *Кречовський Іван – переяславський, пізніше київський полковник* [10, с. 315].

Подекуди фіксуємо імплікатури, які не називають імен: *Воєвода руский. Гуцулка княгиня, его сопруга. Єзуїт, яко двірський капелян* [8, с. 171]. Такі назви персонажів можуть бути виражені перифразами: *Божий чоловік* [10, с. 315].

Імплікатури-персоналії часто містять оцінні характеристики персонажів: *Пешта Роман – ворог Хмельницького* [10, с. 315]; *Імро, старий циган, чарівник* [8, с. 33]; *Олекса Довбуш, славний гуцулський ледїнь* [8, с. 289].

У деяких імплікатурах простежуємо авторське іронічне ставлення до персонажа. У такий спосіб автор ДТ ніби налаштовує читача на подальше сприймання героя *Юліан Видинський – вічний технік, 30 літ* [10, с. 426].

При представленні персонажів для уникнення повторів автори використовують перифрази *той, що перше; той, що був; та, що була*: *Виговський. Той, що перше* [9, с. 293]; *Полотаренько с корогвов коронного гетмана. Той, що перше* [9, с. 298]; *Старий гуцл. Той, що був* [9, с. 240]; *Сава. – Та, що перше* [9, с. 6]. *Андрій, перебраний знов на цигана. Та, що була.* [9, с. 247].

У досліджуваному матеріалі зафіксовано імплікатури, які умовно можна назвати персоналіями, оскільки вони репрезентують дійових осіб узагальнено і виражені не власними назвами, а лексемами на позначення представників певних угруповань, спільнот, соціальних прошарків тощо, як-от: *Огнищани, кмети, дружинники, шатний, мечник, носильники, бояри, духовенство, різнородне військо руське, чура* [10, с. 391]; *Шляхта, Магнати, Гусари, Кварцяні, Польські заложники* [10, с. 315]; *Гетманський генеральний штаб. Козацка старшина. Козаки часові, депутовані і посполиті. Челядь Касандри. Нарід* [9, с. 270–271]; *Гуцули. Шляхта. Двірські урядники. Трабанти. Слуги.*

Челядь княгині. Помічники ката. [8, с. 289]. Ремарки цього типу зазвичай завершують перелік персонажів драматичного дійства.

Особливістю імплікатур-персоналій є те, що вони поєднуються з числівниковими компонентами (кількісними чи порядковими), вказуючи на кількість персонажів у ДТ (конкретну чи узагальнену) або їхній порядок (для безіменних героїв), як-от: *1-ий, 2-ий, 3-ій козак* [10, с. 315]; *1-ий радник, 2-ий радник, 3-ій радник* [7, с. 154]; *Кілька старостів* [8, с. 171]; *Козаки два часові* [9, с. 270–271].

Часто у структурі ремарок-персоналій наявні присвійні займенники, які автори використовують, щоб не повторювати імені персонажа, представленого раніше: *Князь Образпольський, дідич у Печиніжсинім. Антонія, єго жона. Жорж, єго син* [8, с. 4]. Є випадки, коли присвійні займенники уточнюють родинні зв'язки персонажів: *Морган, циганський калфа. Цора, єго дочка. Зоя, її пістунка* [8, с. 171].

Імплікатури-персоналії (перелік дійових осіб на початку п'єси) репрезентовані здебільшого непоширеними номінативними реченнями, хоча, як засвідчує викладений вище фактичний матеріал, такі структури можуть поширюватися узгодженими означеннями. Окрім того, фіксуємо неузгоджені поширювачі означального типу, виражені синтаксемами з + *Род.в.*, які подають локалізовану характеристику персонажа, як-от: *Терціян з гімназії* [10, с. 426]; *Післанец з Яс* [9, с. 270–271].

Що стосується графічного оформлення імплікатур-персоналій, то зазвичай родовидові прикладкові назви виділені тире, проте деколи використовуються й дужки: *Хан татарський (з Золотої Орди)* [10, с. 391]; *Старець (перебранець)* [10, с. 315].

Подеколи певні характеристики (зовнішній вигляд, спорядження, емоційний стан) дійових осіб автор подає у дужках: *САВА (У каманаці, кітлик у одні, сокиру у другі руки, виходит молячись с хати)* [9, с. 6]; *СЕМЕН (с кресом-близнюком и у зброї)* [9, с. 14]; *(Катерина мов нежива пріч)* [9, с. 31]; *АНДРІЙ (перебраний гарно по гуцулски, минає гостинцем, граючи и приспінуючи.)* [9, с. 249].

Особливістю ДТ є поділ тексту на дії, картини, яви. Ремарки-персоналії допомагають режисерові відтворити драматичний твір на сцені. До прикладу, С. Яричевський не завжди структурує п'єси: на дії поділені драми «Боягузи», «Лови на ловців», «Княгиня Любов», «Початок кінця». У цих драмах С. Яричевський подає ремарки-персоналії під заголовком *особи, дійові особи, лиця*. Тільки у драмі «Лови на ловців» є поділ на яви – частини дії, в яких склад виконавців залишається незмінним. Про залучених у певній сцені персонажів автор повідомляє на її початку: *Добровольський, потім Оля і Пракседа* [10, с. 260]; *Пракседа, Оля, Добровольський, Лікар* [10, с. 261].

У ДТ С. Яричевського часто власні назви при переліку можуть бути замінені вказівним займенником *ті* у сполученні з часткою *ж*, що вказує на присутність попередніх осіб та репрезентує нових. Напр.: *Ті ж, Пракседа* [10, с. 224]. Також можуть додаватися нові дійові особи: *Ті самі і 1-й чоловік, 2-й чоловік, 1-а жінка, 2-а жінка, баба. Позад радних тручає* [7, с. 170].

П'єса «Небесні співці» С. Яричевського, яку він визначає як драматичну алегорію, подана суцільним текстом, а поетична казка «Горемир» поділена на частини зі своїми назвами (І. Ювілей, II. Заговор, III. Замах на тирана, IV. Тюрма). Відсутність притаманної драмі структури, переліку дійових осіб і завершувальних ремарок наближає ці твори до епосу.

Висновок та перспективи дослідження. Імплікатури за інтродуктивними ремарками відіграють важливу роль у структурі ДТ. Характерною особливістю такого типу імплікатур є автономність, відносна незалежність, відірваність від мовлення персонажів, вербальна частина представлена нульовим компонентом. Такі імплікатури

ніби створюють основу, своєрідний ґрунт для сприймання дії п'єси, її персонажів. Імплікатури-персоналії, будучи довершеними у структурному та композиційному планах, є обов'язками компонентами ДТ, вони готують читача до розвитку подій у п'єсі і виконують у ній важливу змістово-композиційну функцію. Системний опис семантико-функціональних та культурно-етнічних параметрів імплікатур, який дає змогу визначити принципи взаємодії вербальних і невербальних засобів у комунікативних ситуаціях ДТ, послужить основою для подальших лінгвістичних студій у галузі лінгвістики тексту та теорії комунікації.

Список використаної літератури

1. Воробкевич С. І. Твори Ізидора Воробкевича в 3-х т. / С. І. Воробкевич. – Львів : Вид-во товариства «Просвіта», 1911. – Т. 3 : Драматичні твори. – 421 с. ; Vorobkevych S. I. Tvory Izydora Vorobkevycha v 3-kh t. / S. I. Vorobkevych. – Lviv : Vyd-vo tovarystva «Prosvita», 1911. – Т. 3 : Dramatychni tvory. – 421 s.
2. Зайцева И. П. Поэтика современного драматургического дискурса : моногр. / И. П. Зайцева. – 2-е изд., перераб. и доп. – Луганск : Альма Матер, 2007. – 332 с. ; Zaytseva I. P. Poetika sovremennogo dramaturgicheskogo diskursa : monogr. / I. P. Zaytseva. – 2-е изд., pererab. i dop. – Lugansk : Alma Mater, 2007. – 332 s.
3. Комарова В. И. Обстановочная ремарка (в драматургии) / В. И. Комарова // Русская речь. – 1976. – № 2. – С. 39–45 ; Komarova V. I. Obstanovochnaya remarka (v dramaturgii) / V. I. Komarova // Russkaya rech. – 1976. – № 2. – S. 39–45.
4. Кубрякова Е. С. В поисках сущности языка : когнитивные исследования / Е. С. Кубрякова. – Москва : Знак, 2012. – 208 с. ; Kubryakova Ye. S. V poiskakh sushchnosti yazyka: kognitivnye issledovaniya / Ye. S. Kubryakova. – Moskva : Znak, 2012. – 208 s.
5. Кубрякова Е. С. Драматургические произведения как особый объект дискурсивного анализа (к постановке проблемы) / Е. С. Кубрякова, О. В. Александрова // Известия Российской Академии наук. Серия литературы и языка. – 2008. – Т. 67, № 4. – С. 3–10 ; Kubryakova Ye. S. Dramaturgicheskie proizvedeniya kak osobuyu obekt diskursivnogo analiza (k postanovke problemy) / Ye. S. Kubryakova, O. V. Aleksandrova // Izvestiya Rossiyskoy Akademii nauk. Seriya literatury i yazyka. – 2008. – Т. 67, № 4. – S. 3–10.
6. Реферовская Е. А. Лингвистические исследования структуры текста / Е. А. Реферовская. – Ленинград : Наука, 1983. – 215 с. ; Referovskaya Ye. A. Lingvisticheskie issledovaniya struktury teksta / Ye. A. Referovskaya. – Leningrad : Nauka, 1983. – 215 s.
7. Синюк І. Мужики (Сільський образок в 3 діях) / І. Синюк // Письменники Буковини початку ХХ століття / упоряд. О. С. Романця, Ф. П. Погребенника. – Київ : Держ. вид-во художньої літератури, 1958. – С. 154–176 ; Syniuk I. Muzhyky (Sil'skyi obrazok v 3 diiakh) / I. Syniuk // Pysmennyky Bukovyny pochatku XX stolittia / uporiad. O. S. Romantsia, F. P. Pohrebennyka. – Kyiv : Derzh. vyd-vo khudozhnoi literatury, 1958. – S. 154–176.
8. Федькович О. Ю. Писання Осипа Юрія Федьковича / О. Ю. Федькович. – Перше повне видання. – Львів : З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1906. – Т. III, Ч. 1-А : Драматичні твори / з передруків і автографів видав др. Олександр Колесса, 455 с. ; Fedkovych O. Yu. Pysannia Osypa Yuriiia Fedkovycha / O. Yu. Fedkovych. – Pershe povne vydannia. – Lviv : Z drukarni Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka pid zariadom K. Bednarskoho, 1906. – Т. III, Ч. 1-А : Dramatychni tvory / z peredrukiv i avtografiv vydav dr. Oleksander Kolessa, 455 s.

9. Федькович О. Ю. Писання Осипа Юрія Федьковича / О. Ю. Федькович. – Перше повне видання. – Львів : З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1918. – Т. III, Ч. 1-Б : Драматичні твори / з автографів видав др. Олександр Колесса. – 266 с. ; Fedkovych O. Yu. Pysannia Osypa Yuriiia Fedkovycha / O. Yu. Fedkovych. – Pershe povne vydannia. – Lviv : Z drukarni Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka pid zariadom K. Bednarskoho, 1918. – T. III, Ch. 1-B : Dramatychni tvory / z avtografiv vydav dr. Oleksander Kolessa. – 266 s.

10. Яричевський С. Твори у 2-х т. / С. Яричевський / уряд. М. Ласло-Куцюк. – Бухарест : Критеріон, 1978. – Т. 2. – 503 с. ; Yarychevskiy S. Tvory u 2-kh t. / S. Yarychevskiy / uporiad. M. Laslo-Kutsiuk. – Bukharest : Kryterion, 1978. – T. 2. – 503 s.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2018.

I. Struk

IMPLICATION-PERSONALITIES WITH A ZERO VERBAL COMPONENT IN THE DRAMATIC TEXT OF THE BUKOVINIAN WRITERS

The research is devoted to the interaction of verbal and non-verbal means of communication in the dramatic text. In the scientific research, the expansion of the semantic space of terms is taken into account. It helped to understand the theory and enabled to use the idea of communication. Taking into account the specificity of dramatic text (DT) – it's clearly distinguished author's speech and speech of characters. DT is defined as a two-level entity, which is the unity of verbal (character speech) and non-verbal communication (author's communication); a complex semiotic unit, the polyphony of which forms author's speech.

Introduced to the terminology apparatus of the DT the notion of implication, which is understood by the minimal structural and semantic unity of verbal and non-verbal components (remarks and replicas) that are viewed as single visual, cognitive and communicative, provide a comprehensive pragmatic influence on the addressee. Taking into account a) the achievements of the theory of verbal and non-verbal communication, b) the priority of the author's speech in DT, c) the theatrical realization of the dramatic action, the classification of the implications is proposed: 1) implicators on the basis of the main remarks; 2) implicators for speech tracks; 3) implications for introductory remarks with a zero verbal component.

It describes the types of implications for introductory remarks with a zero verbal component, informing about the place and time of events, introducing characters, giving their characteristics, indicating what they are occupying at the beginning of the theatrical act. The peculiarity of such remarks is autonomy, they are not tied to the speech of characters, which determines the specifics of their structure and functioning in the DT.

Implications for introductory remarks are represented by four functional semantic groups: 1) implication-personalities (acquaint the reader with the heroes of the work); 2) implication-stories (indicate the time and place of action); 3) implication-descriptions (depicting elements of the interior, helping to imagine the appearance of speakers through clothes, accessories, equipment); 4) implicatures of heterogeneous nature (representing various properties of the surrounding world, combining nominative, characterizing, informational and theatrical functions). Scientific research is focused on personal implications.

Key words: *dramatic text, replica, remark, introverted remarks, remarks-personalities, implicature.*

УДК 811.111'42

А. О. Томусяк

КОМУНІКАТИВНІ ІНТЕНЦІЇ АВТОРА ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ ЯК МОДЕЛЮЮЧИЙ ФАКТОР ЙОГО ОБРАЗУ

У статті розглянуто проблему формування мовної особистості автора художнього твору, що вимальовується з основних рис творчості письменника, який «пропускає» через свою свідомість описувані ним події, втілює їх в індивідуальних художніх образах. Весь твір віддзеркалює інтенційність автора.

Ключові слова: мовна особистість, антропоцентризм, інтенція, інтенційність, мовленнєва діяльність, прагматика.

Значне місце у сучасній парадигмі наукових знань посідають дослідження закономірностей осмислення людиною дійсності та принципів передачі отриманого досвіду засобами мови. Ситуацію у лінгвістиці сьогодення дослідники визначають як поліпарадигмальну, тобто таку, що відмовляється від ідеї винятковості того чи іншого підходу, а поєднує різні методи та підходи з огляду на аспектуальність дослідження. «У рамках цієї парадигми співіснує ціла низка концепцій, що перебувають у постійній взаємодії і внаслідок цього збагачують одна одну» [6, с. 27]. На сьогодні посилюється інтерес до зв'язків між явищами мови як у плані синтагматики, так і в плані ізофункціональності. Такий підхід активно висвітлюється у мовознавчих студіях і залишається актуальним, оскільки дозволяє репрезентувати цілісність та багатоаспектність мовної системи. «Антропоцентрична парадигма сучасних лінгвістичних досліджень зумовила зміну фокусу досліджень лінгвістичної прагматики. Інтереси вчених... переключились з об'єктів пізнання на його суб'єктів», – слушно зауважує Н. Г. Єсипенко [7, с. 43].

Антропологічна зорієнтованість наукових пошуків призвела до активного вивчення інтенційності, яка є сутнісною ознакою будь-якої діяльності людини – фізичної, психічної, ментальної, мовленнєвої, оскільки діяльність індивідуума не може бути безпричинною і безпредметною. По-перше, будь-яка дія має мотивацію і стимул, по-друге, вона має мету і спрямування.

Інтенційність є складним психічним станом, який передбачає наявність різноорієнтованих складників, куди належать фізична (просторово-часова) (оскільки просторові об'єкти взагалі не мислимі поза простором, часові – поза часом) та соціальна орієнтації, оцінка можливостей, постановка мети, планування дії й антиципація результату. Як поняттєва антропологічна категорія, що є сутністю «вторинної онтології», інтенційність має мовні засоби вираження, мовну репрезентацію і тому є об'єктом лінгвістичного зацікавлення.

Метою нашого дослідження є визначення, узагальнення й уточнення поняття мовної особистості у художньому тексті крізь призму авторських інтенцій.

Інтенція як мета будь-якої комунікативної діяльності є центральним поняттям у теорії мовленнєвих актів. Для нашого дослідження важливою є теза Дж. Сьорля, що кожне висловлення – цілеспрямоване, інтенційне (тобто має комунікативний намір) і містить інформацію (експліцитну чи імпліцитну) про комунікативну інтенцію мовця [11, с.171]. Отже, інтенційна структура речення-висловлення, що виражає певні комунікативні завдання, є його обов'язковою умовою.

Незважаючи на те, що антропоцентричний принцип із визнанням людини центральним поняттям різноманітних наукових гуманітарних напрямків досліджень (як-от: когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, прагматики, лінгвістичної гендерології та ін.), поняття *антропоцентризм* не отримало однозначного трактування. Антропоцентризм розуміють «і як категорію *онтологічну*, що відображає буття людини у мові й мови в людині», і як «формальну репрезентацію знань про людину у мові», адже у центрі всього зображуваного словом стоїть людина – вона сама й усе те, що нею сприйняте як її оточення, сфера її буття, і як категорію *методологічну* («антропоцентризм – методологічна база сучасної наукової парадигми») (О. Кубрякова), зокрема й як підхід до мови з позицій носія мови з погляду його лінгвістичної інтуїції (системоцентричне та інтуїтивне вивчення мови у розумінні В. Алпатова) [10, с. 109].

У межах надзвичайно широкого діапазону досліджень, які ґрунтуються на антропоцентризмі, спостерігаємо скерування на вивчення ролі людини у мові, з одного боку, та мови, призначеної для задоволення комунікативних потреб людини, з іншого. Це зумовлено не тільки увагою до людського чинника й суб'єктивності у лінгвістиці, але й унікальним статусом мови як об'єкта й одночасно інструмента дослідження. Функціонування мовних одиниць дедалі частіше прив'язують до носія мови – людини, тобто предметом уваги є мотивованість мовної системи та її використання у мовленні.

Стосунки між мовою і автором лежать в основі антропоцентричного підходу до аналізу мовленнєвої діяльності як «живого життя мови». Адже «у центрі комунікативної мовної концепції завжди була і залишається людина, що сприймає й осмислює світ, формує й структурує своє повідомлення про нього. Вияв позиції мовця – творця конкретного висловлення – одне з основних завдань сучасної лінгвістичної теорії» [5, с. 3].

У структурі художнього тексту традиційно виділяють «образ автора», тобто образ, що вимальовується з основних рис творчості письменника, іноді відтворює елементи його художньо обробленої біографії. Образ автора, синтезуючи в собі зображення світу, що динамічно розгортається, є «концентрованим втіленням сутності твору, що об'єднує всю систему мовних структур персонажів у їх співвідношенні з оповідачем чи оповідачами і через них є ідейно-стилістичним зосередженням, фокусом цілого» [2, с. 113, 118].

У будь-якому творі мистецтва, на думку М. М. Бахтіна, ми не бачимо автора так, як зображені ним образи, однак відчуваємо його як «творче начало». Образ автора – це образ особливого типу, який має свого автора, що його створив – автора-людину (особистість). Усі створені образи оцінюються і визначаються своїм ставленням до автора-людини [1, с. 303–304].

Автор художнього тексту творчо «пропускає» через свою свідомість, своє світосприйняття описувані ним події, знаходячи спільне, типове в фактах про події життя і втілюючи його в індивідуальні художні образи, які він створює. Текст, таким чином, «є результатом суб'єктивного авторського осмислення дійсності і, природно, відображає не просто світ, а світ, побачений очима автора» [9, с. 83]. Текст у цьому ракурсі є комунікативно-інтенційним знаком, універсальним синтаксичним засобом вираження мовленнєвих намірів і настанов мовця [13, с. 250], тобто дзеркалом, у якому відображені авторські інтенції. Зауважимо, що термін «інтенція» до мовознавчих розвідок увійшов зі схоластичної філософії зі значенням «намір, мета, спрямованість акту свідомості на певний предмет» [12, с. 213], а у «лінгвістиці термін “інтенція” в широкому смислі означає намір адресанта» [3, с. 6].

На сьогодні поняття «інтенція» – центральне у теорії мовленнєвих актів, головною особливістю якої є підхід до мовленнєвого акту як способу досягнення людиною певної мети і аналіз під цим кутом зору використовуваних нею мовних засобів. Згідно з ідеями Дж. Сьорля, будь-яке висловлення є цілеспрямованим, інтенційним, а «інтенційність» учений розглядає у широкому розумінні як комунікативний намір. Здійснюючи мовленнєву дію, мовець вносить у речення-висловлення інформацію про свою комунікативну інтенцію, здійснює іллокутивний акт [11]. Інтенційна структура речення (така, що має певне комунікативне завдання) є його обов'язковою властивістю. На думку Дж. Сьорля, «інтенційні стани» людини – сприйняття, переконання, дія і намір – формують сітку (Network), канву речення, а в основі формування комунікативного наміру завжди лежить певний мотив, яким керується мовець.

З опертям на погляди Е. Гуссерля, Г. Грайса, О. Іссерс, Дж. Остіна, Дж. Сьорля, О. Гнатковської, Н. Єсипенко, О. Почепцова, С. Шабат-Савки та ін., вважаємо, що термін «інтенція» є тією ланкою, яка пов'язує людину і мову: людина – це діяч, мова – це зброя, а інтенція об'єднує їх у мовленнєву діяльність. «Призначення мовленнєвої інтенції – інформувати, впливати на адресата..., адже інтенційний компонент формується як стратегічний задум до реалізації висловлення» [13, с. 40].

Як образ творчого суб'єкта «образ автора» витворюється з конкретного художнього тексту. Він відображає найбільш характерні риси письменника як особистості та як суб'єкта творчої пізнавально-мовленнєвої діяльності. Насамкінець, це авторська концепція особистості, система особистісних змістів, що є тією єдиною спільною ідеєю, з якої і народжується художній твір. Автор координує процес текстової комунікації, в основі якої перебуває інтенція і певний фрагмент дійсності. У тексті реалізуються певні наміри автора, він прагне створити його таким, щоб перш за все він подобався читачеві, був доступним для нього, зрозумілим, мав естетичний вплив на читача, спонукав його замислитися над зображуваним. «Якщо авторський задум перебуває на довербальному мисленнєвому рівні, то комунікативна інтенція є текстотвірним чинником і пов'язана з синтаксичною репрезентацією ідей та настанов автора,» – слушно стверджує С. Шабат-Савка [13, с. 251]. Саме мовець обирає і жанр твору, і той спектр різноманітних мовних засобів, якими він послуговується задля втілення своєї мети. Арсенал мовних одиниць, вибраний автором, виконує функцію естетичного та інших впливів на читача, допомагає письменникові реалізувати його задум. Для досягнення мети автор використовує одиниці мовної експресії усіх рівнів – фонетичного, лексичного, морфологічного, синтаксичного, стилістичного тощо. Серед них – низка синтактико-стилістичних фігур, риторичних комплексів, порівнянь, повторів, антитези, сегментації реченнєвих структур та ін., тобто це ті елементи, що виконують функцію навмисного впливу, зображувальності, актуалізації, виділення або увиразнення певної думки чи якоїсь ознаки. Загальновідомо, що мова художнього твору репрезентує загальнонаціональну мову щодо розвитку її творчих можливостей, виявляє її семантичні, естетичні та експресивно-стилістичні потенції. Разом з тим, мовні конструкти яскраво змальовують образ автора, образ мовної особистості, оповідача, відображають його індивідуально-авторське світосприйняття та розуміння життєвих реалій, його світ, емоції, оцінки, його авторські інтенції.

Креативний аспект мови як знаряддя пізнання людської душі дозволяє моделювати у текстах складні явища людської психіки. Створюваний текст як «мова у русі» є потоком свідомості, вираженим мовною формою. Цей потік мовної свідомості

автора разом із його інтенціями відображається у структурі художнього тексту і має певне ідеологічне спрямування, свою структуру і специфічні засоби їх вираження. Це те, що турбує автора, що він хоче висловити і як він це робить, як він особисто проявляється у своїй творчості.

Отже, мовленнєву діяльність автора художнього тексту, його наміри та використання потенціалу мовних засобів, що здатні експлікувати його позицію, репрезентують комунікативні інтенції, які детерміновані певною лінгвоментальністю.

Автор – творець картини світу, представленої в творі. «Образ автора» несе в собі ідею моделювання в художньому тексті особливостей авторської свідомості, ментальних процесів і особистісних якостей. Автор завжди висловлює своє ставлення до предмета / теми тексту, до ситуації створення і використання тексту, до свого партнера по комунікації (читача), даючи йому можливість реконструювати порядок із власне предметною інформацією тексту деякі авторські ментально-психологічні та соціально-діяльнісні характеристики. Особистість автора вільно чи мимоволі проявляє себе в тексті, що виступає як одна з форм об'єктивації її когнітивних і комунікативних дій.

В антропоцентричній структурі художнього тексту, що вміщує три елементи – автора, персонажа і читача, закладена квінтесенція мистецтва: «Я» всередині себе і в стосунках з іншими «Я». Складнощі стосунків «Я» із зовнішнім середовищем відображаються в складності художнього світу літературного твору і його експліцитного мовностилістичного прояву – тексту [4, с. 7, 19]. Разом з тим, саме автор виступає провідним текстовим антропоцентром. Він є об'єктивованим суб'єктом на відміну від суб'єктивованого об'єкта – персонажа, утвердження «чужого “Я” якого є прагненням *автора*» [Там само – курсив А. Т.]. Автор може надати антропоцентру-квасисуб'єкту, тобто персонажу або оповідачеві, видиму мовомисленнєву самостійність у межах художнього текстового цілого, але ця самостійність умовна, оскільки діє в межах стосунків автора, – основного суб'єкта свідомості до поставлених ним художньо-сміслових завдань і до мови як матеріалу вираження. «Категорією “авто” є весь текст у сукупності його змістових і мовних елементів» [Там само]. Автор як суб'єкт, таким чином, виконує абсолютну текстотвірну функцію, що містить планування і продукування будь-якого виду самостійності персонажа, в тому числі і мисленнєвої. Персонаж і/або оповідач, будучи «мовленнєвими» заступниками автора і проявом його творчої субстанції, уособлюють у стверджувальній або заперечній формі його уявлення про світ і самого себе.

Варто зауважити, що лінгвістів, який досліджує парадигму «автор», недоцільно мати на увазі реального автора, оскільки висновки про його суб'єктно-оцінні позиції зажадали б знання додаткових біографічних та історичних даних, що не входить у компетенцію дослідника. Разом з цим, використання окремих елементів такого аналізу можливе, хоча і за умови підпорядкування літературознавчих завдань лінгвістичним. Методологічно виправданим є застосування іншого терміна – «*імпліцитний автор*». Імпліцитний автор як ментальний аналог емпіричної фігури, гіпотетичний конструкт, належить області глибинної, інтенціональної семантики тексту [14, с. 51]. До поняття «імпліцитний автор» близький і запропонований У. Еко термін «еталонний автор». «Еталонного автора, – пише У. Еко, – можна йменувати стилем, і стиль цей буде настільки виразний і пізнаваний, що ми відразу його зрозуміємо. Еталонний автор замкнений у своїй досконалості» [15, с. 18, 31–32].

У художньому тексті постійно простежуємо взаємодію «автор – читач», оскільки такий текст є підґрунтям, джерелом для співтворчої діяльності читача. Читач – учасник реального діалогу з письменником – є невід’ємною частиною художньої структури літературного твору, його завершальною ланкою. Для розуміння автора як моделі особистості, результатом мовленнєвої діяльності якої стає художній твір, використовують поняття «мовна особистість автора», сутність якого сформульована Ю. М. Карауловим наступним чином: «Мовною особистістю можна називати сукупність здібностей до створення і сприйняття мовних творів (текстів), що розрізняються а) ступенем структурно-мовної складності, б) глибиною і точністю відображення дійсності і певною цільовою спрямованістю» [8, с. 245].

Мовна особистість – це творець мовної діяльності, а у художньому тексті – це творець особливого художнього світу, у якому відображено його творчу фантазію і його світобачення, зреалізовано поетичну свідомість митця, його поетичне натхнення та комунікативні інтенції шляхом використання різноманітних мовних засобів, адже мова словесного мистецтва послуговується мовними засобами індивідуалізованими, експресивними, які ефективно впливають на весь комплекс духовного людського сприйняття.

Отже, комунікативно-прагматичне спрямування мовознавчих праць останніх десятиліть орієнтоване на вивчення мовних одиниць у руслі їх релевантного використання мовцями як засобів впливу на співрозмовника, як виконання інтенційної програми автора художнього твору, що задіює різноманітні мовні структури, весь спектр мовно-стилістичних фігур для досягнення своєї мети.

Вважаємо **перспективними** подальші наукові описи мовних одиниць усіх рівнів, зокрема й експресивних синтаксичних побудов, які зумовлені авторськими інтенціями і витворюють його образ.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – 2-е изд. – Москва : Искусство, 1986. – 424 с. ; Bakhtin M. M. Estetika slovesnogo tvorchestva / M. M. Bakhtin. – 2-e izd. – Moskva : Iskusstvo, 1986. – 424 s.
2. Виноградов В. В. О теории художественной речи : учеб. пособ. / В. В. Виноградов. – Москва : Высшая школа, 1971. – 240 с. ; Vinogradov V. V. O teorii khudozhestvennoy rechi : ucheb. posob. / V. V. Vinogradov. – Moskva : Vysshaya shkola, 1971. – 240 s.
3. Гнатковська О. М. Комунікативні інтенції «Я-висловлень» у сучасному англомовному дискурсі : лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Олена Михайлівна Гнатковська ; Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2009. – 20 с. ; Hnatkovska O. M. Komunikatyvni intentsii «Ja-vyslovlen» u suchasnomu anhlovomnomu dyskursi : lnhvokohnityvnyi ta prahmatychnyi aspekty : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.04 / Olena Mykhailivna Hnatkovska ; Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yu. Fedkovycha. – Chernivtsi, 2009. – 20 s.
4. Гончарова Е. А. Ещё раз о стиле как научном объекте современного языкознания / Е. А. Гончарова // Текст – Дискурс – Стиль : сб. науч. тр. – Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУЭФ, 2003. – 192 с. ; Goncharova Ye. A. Yeshche raz o stile kak nauchnom obekte sovremennogo yazykoznaniiya / Ye. A. Goncharova // Tekst – Diskurs – Stil : sb. nauch. tr. – Sankt-Peterburg : Izd-vo SPbGUEF, 2003. – 192 s.

5. Гуйванюк Н. В. Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ (на матеріалі авторизованих конструкцій сучасної української мови) : навч. посіб. / Н. В. Гуйванюк, А. М. Агафонова. – Чернівці : Рута, 2001. – 56 с. ; Huivaniuk N. V. Antropotsentrychnyi pidkhdid do vuvchennia movnykh yavyshch (na materiali avtoryzovanykh konstrukttsii suchasnoi ukrainskoi movy) : navch. posib. / N. V. Huivaniuk, A. M. Ahafonova. – Chernivtsi : Ruta, 2001. – 56 s.
6. Дорофеев Ю. В. Антропоцентризм в языковой картине мира / Ю. В. Дорофеев // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Филология. Социальные коммуникации. – 2009. – Т. 22 (61), № 1. – С. 27–31 ; Dorofeev Yu. V. Antropotsentrizm v yazykovoy kartine mira / Yu. V. Dorofeev // Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. Seriya : Filologiya. Sotsialnye kommunikatsii. – 2009. – Т. 22 (61), № 1. – С. 27–31.
7. Єсипенко Н. Г. Прагмалінгвістика як напрям сучасного мовознавства / Н. Г. Єсипенко // Науковий вісник Чернівецького національного університету. Германські філологія. – 2017. – Вип. 784. – С. 41–50 ; Yesypenko N. H. Prahmalinhvistyka yak napriam suchasnoho movoznavstva / N. H. Yesypenko // Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnogo universytetu. Hermanski filolohiia. – 2017. – Вуп. 784. – С. 41-50.
8. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – Москва : Наука, 1987 – 262 с. ; Karaulov Yu. N. Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost / Yu. N. Karaulov. – Moskva : Nauka, 1987 – 262 s.
9. Кухаренко В. А. Интерпретация текста : підруч. / В. А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с. ; Kukharenko V. A. Interpretatsiia tekstu : pidruch. / V. A. Kukharenko. – Vinnytsia : Nova knyha, 2004. – 272 s.
10. Поліщук О. Антропоцентризм та поліпарадигмальність як провідні дослідницькі пріоритети в сучасному лінгвістичному дискурсі / О. Поліщук // Комунікативний дискурс : наукова рецепція і стратегії дослідження : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 07–08 квітня 2016 р. – Київ : Міленіум, 2016. – С. 108–110 ; Polishchuk O. Antropotsentryzm ta poliparadyhmalnist yak providni doslidnytski priorytety v suchasnomu lnhvistychnomu dyskursi / O. Polishchuk // Komunikatyvnyi dyskurs : naukova retseptsiia i stratehii doslidzhennia : zb. mater. Vseukr. nauk.-prakt. CONF., m. Kyiv, 07–08 kvitnia 2016 r. – Kyiv : Milenium, 2016. – С. 108–110.
11. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – 1986. – Вып. 17. – С. 170–194 ; Serl Dzh. R. Klassifikatsiya illokutivnykh aktov / Dzh. R. Serl // Novoe v zarubezhnoy lingvistike. – 1986. – Вуп. 17. – С. 170-194.
12. Философия : Энциклопедический словарь / под. ред. А. Ивина. – Москва : Гардарики, 2004. – 1072 с. ; Filosofiya : Entsiklopedicheskiy slovar / pod. red. A. Ivina. – Moskva : Gardariki, 2004. – 1072 s.
13. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : моногр. / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Букрек, 2014. – 412 с. ; Shabat-Savka S. T. Katehoriia komunikativnoi intentsii v ukrainskii movi : monohr. / S. T. Shabat-Savka. – Chernivtsi : Bukrek, 2014. – 412 s.
14. Щирова И. А. Текст и интерпретация : взгляды, концепции, школы учеб. пособ. / И. А. Щирова, З. Я. Тураева. – Санкт-Петербург : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2005. – 156 с. ; Shchirova I. A. Tekst i interpretatsiya : vzhlyady, kontseptsii, shkoly ucheb. posob. / I. A. Shchirova, Z. Ya. Turaeva. – Sankt-Peterburg : Izd-vo RGPU im. A. I. Gertsena, 2005. – 156 s.

15. Эко У. Шесть прогулок в литературных леса : пер. с англ. / У. Эко. – Санкт-Петербург : Симпозиум, 2002. – 285 с. ; Eco U. *Shest progulok v literaturnykh lesakh* : per. s angl. / U. Eko. – Sankt-Peterburg : Simpozium, 2002. – 285 s.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2018.

A. Tomusiak

**COMMUNICATIVE INTENTIONS OF THE AUTHOR'S LITERARY TEXT
AS A MODELING FACTOR OF HIS / HER APPLICATION**

The article deals with the problem of the formation of the linguistic personality of the author of a literary work, which emanates from the main features of the writer's creativity, who «passes through» his / her consciousness the events described by him / her, embodies them in individual artistic images. The whole work reflects the author's intentionality.

Nowadays interest in the connections between language phenomena, both in terms of syntagmatics and in terms of isofunctionality, is increasing. Such approach is actively covered in linguistic studios and remains relevant, since it allows representing the integrity and multi-aspect of the language system. Intentionality is a complex mental state, which involves the presence of diverse components, i.e. physical (spacial-temporal) and social orientation, assessment of opportunities, goal setting, action planning and anticipation of the result. Within an extremely wide range of research based on anthropocentrism, we observe a focus on the study of the role of man in the language, on the one hand, and the language intended to meet the communicative needs of man on the other. This is due not only to the attention to the human factor and subjectivity in linguistics, but also to the unique status of language as an object and at the same time an instrument of research.

Today the notion of «intention» is central to the theory of speech acts, the main feature of which is the approach to speech act as a way of achieving a person's goal and analysis of this angle of view of the linguistic means used by it. As an image of the creative subject, image of the author is derived from a specific literary text. It reflects the most characteristic features of the writer as a personality and as a subject of creative cognitive-speech activity. Finally, this is the author's concept of personality, the system of personal content, which is the only common idea from which the artistic work is created. The author coordinates the process of text communication, which is based on the intention and a certain fragment of reality. The text implements certain intentions of the author, he / she aspires to create it in such way that first of all the reader can like it, be accessible to him / her, has aesthetic influence on the reader, prompt him / her to think about the depicted text. Thus, the communicative-pragmatic orientation of linguistic works of the last decades focuses on the study of linguistic units in the context of their relevant use by speakers as means of influencing on the interlocutor, such as the implementation of an intentional program of the author of an artistic work involving various language structures, the entire spectrum of linguistic-stylistic figures to achieve their own goals.

Key words: *linguistic personality, anthropocentrism, intention, intentionality, speech activity, pragmatics.*

УДК 811.111'25:61

О. М. Хавкіна

**ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ
«КЕРІВНИЦТВА МПК З ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ТА ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ
ПІДТРИМКИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ»
УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ**

У статті проаналізовано український переклад важливого документу Міжвідомчого постійного комітету «Керівництво МПК з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації». Визначено речення, розуміння яких фахівцями, які вже працюють чи працюватимуть, керуючись цим документом, в Україні, може бути ускладнене через певні помилки чи неточності, допущені при відтворенні Керівництва українською мовою. Було проаналізовано різнорівневі причини, які призвели до таких неточностей, а також запропоновано авторський варіант перекладу цих речень державною мовою.

Ключові слова: *значення, переклад, психосоціальна підтримка, речення, словосполучення, транскодування, трансформація.*

У 1992 р. Генеральною Асамблеєю ООН було засновано Міжвідомчий постійний комітет. Його було створено очільниками широкого кола організацій у рамках ухвалені Резолюції 46/182, згідно з якою, МПК є основним механізмом зі сприяння міжвідомчому ухваленню рішень з метою реагування на надзвичайні ситуації чи стихійні лиха, у тому числі війни і збройні конфлікти.

Барбара Манзі, Голова Управління ООН з координації гуманітарних питань в Україні, у своєму інтерв'ю «Сьогодні.ua» і телеканалу «Україна» у 2015 р. пояснювала, що «в Україні діє та ж сама система надання гуманітарної допомоги в кризових ситуаціях, яка використовується ООН по всьому світу. Будь це стихійні лиха чи кризи, викликані рукотворними, людськими факторами, – система працює однаково» [4]. Також вона наголосила на тому, що в Україні надзвичайно важливу роль відіграють громадські ініціативи з надання допомоги: багато міжнародних неурядових та гуманітарних організацій, роботу яких необхідно координувати. «Тому на глобальному рівні існує Міжвідомчий постійний комітет (IASC – Inter-Agency Standing Committee), покликаний координувати діяльність усіх цих міжнародних організацій, – і ООН, і Червоного Хреста, і різних НГО та НКО, для створення системи, яка дозволяє дійсно плідно взаємодіяти для максимальної ефективності нашої допомоги» [4].

Чи не найзначнішою **проблемою** при наданні гуманітарної допомоги в умовах надзвичайної ситуації є відсутність мультисекторної структури, яка б забезпечувала ефективне координування, а також визначала б дієві та потенційно шкідливі практики і роз'яснювала б, як різні підходи до психічного здоров'я та психосоціальної підтримки (ПЗПСП) доповнюють один одного. Для усунення цього недоліку силами Міжвідомчого постійного комітету (далі МПК) було підготовлено та видано цілу низку документів та видань (які різними мовами можна знайти на офіційному сайті IASC [6]), серед яких важливе місце посідає «Керівництво МПК з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації» (далі – Керівництво) [5]. Воно відображає ідеї фахівців із різних регіонів і секторів, а також консенсус серед спеціалістів щодо відповідної практики. Таким чином, основна ідея

цього документу полягає в тому, що на ранньому етапі надзвичайної ситуації постраждале населення потребує соціальної підтримки задля його захисту і збереження психічного здоров'я та психосоціального благополуччя. Крім того, для конкретних випадків Керівництво рекомендує певні психологічні та психіатричні інтервенції.

Переклад Керівництва Міжнародним медичним корпусом в Україні українською мовою у 2017 р. [2] був актуальним, оскільки вітчизняні спеціалісти сфери надання психосоціальної підтримки, уже працюючи за цим Керівництвом, спираючись на його основні принципи, певний час мали лише його варіант англійською мовою.

Керівництво використовують у своїй роботі не лише психологи, а й спеціалісти інших професій, які надають соціальну та психологічну підтримку українцям, постраждалим від воєнних дій на Сході України. Добре зарекомендувала себе система допомоги, що базується на принципі «рівний-рівному», тобто коли підтримку ветерану АТО надає ветеран АТО (прикладом може слугувати проект «Коло побратимів» НГО «Ресурс», м. Запоріжжя) [3]. Таким чином, Керівництво може стати у нагоді широкому колу осіб, у тому числі й без спеціальної психологічної освіти.

Одним із ключових принципів Керівництва є активна участь громади в організації допомоги самій собі. Саме тому у самому Керівництві сказано, що «Для максимального залучення місцевих учасників це Керівництво необхідно перекласти місцевою мовою (мовами)» [2, с. 21]. Тому так важливо було для всіх організацій та ініціатив, що сьогодні надають психосоціальну підтримку постраждалому населенню України, отримати примірники цього цінного документу державною мовою.

Проте, на наш погляд, Керівництво в українському перекладі містить певну кількість некоректно та неточно перекладених речень, які суттєво впливають на розуміння змісту документу. Наразі нам невідомі **наукові розвідки і публікації**, присвячені проблемі перекладу Керівництва українською мовою, що зумовлює **актуальність** пропонованого дослідження, **мета** якого – сприяти покращенню якості україномовного тексту цього документу для подальшої роботи з ним при наданні психосоціальної допомоги населенню. Досягнення поставленої мети передбачає виконання низки **завдань**: 1) визначити певні речення, фрази в українському тексті Керівництва, які можуть бути важкими для розуміння українськомовними читачами; 2) з'ясувати та проаналізувати причини, через які ці речення можуть бути незрозумілими або сприйматися двозначно; 3) запропонувати свій варіант перекладу таких речень.

Розглянемо кілька неточних, на наш погляд, моментів детальніше.

<i>Some groups may be at risk in one emergency, while <u>being</u> relatively <u>privileged</u> in another emergency [5, с. 4].</i>	<i>Деякі групи в певній кризовій ситуації можуть наражатися на <u>більший</u> ризик і відносно краще <u>справлятися</u> за інших кризових обставин [2, с. 15].</i>
---	--

В українському перекладі наявний прикметник у вищому ступені порівняння – **більший**, який, проте, відсутній у мові оригіналу. Вважаємо, що він зайвий, оскільки дещо викривляє зміст вихідного повідомлення.

Зворотне дієслово **справлятися**, як і більшість зворотних дієслів, виражає значення активної дії, спрямованої на самостійний об'єкт, тобто передбачає певну активність того, хто **справляється** (з якоюсь роботою, дорученням тощо). Таким чином, у аналізованому реченні українською мовою йдеться про групи людей, які у кризовій ситуації виконують якісь дії. Проте, на наш погляд, це суперечить змісту англійського речення, оскільки **being privileged** є **пасивним** дієприкметником.

І звичайно, використання транскодування для перекладу інтернаціональної лексеми *privileged* тут було б недоречним, на відміну від контекстуальної заміни.

Думаємо, це речення українською правильніше звучало би так:

<i>Some groups may be at risk in one emergency, while being relatively privileged in another emergency.</i>	<i>Деякі люди в одній надзвичайній ситуації можуть опинитися у групі ризику, в іншій же перебувати у відносній безпеці.</i>
---	---

Наступне, досить складне речення:

<i>To plan an appropriate emergency response, it is important to know the nature of local resources, whether they are helpful or harmful, and the extent to which affected people can access them. Indeed, some local practices – ranging from particular traditional cultural practices to care in many existing custodial institutions – may be harmful and may violate human rights principles [5, c. 5].</i>	<i>Щоб спланувати відповідну систему реагування у надзвичайній ситуації, важливо знати характер місцевих ресурсів, чи є вони корисними, а чи шкідливими, і якою мірою постраждале населення може отримати до них доступ. Насправді, деякі місцеві практики, в т.ч. конкретні народні культурні практики догляду в багатьох чинних виправних установах, можуть бути шкідливі й порушувати принципи прав людини [2, с. 16].</i>
--	---

Англійське *from... to...* у комбінації з *ranging* означає «(варіюючись) від... до...».

У словосполученні *the extent to which* прийменник *to* відіграє важливу смислову роль; правильніше відтворити його українською не *якою мірою*, а *міра, до якої*.

Основними значеннями *practice* є «*практика, тренування, заняття*», але у даному контексті (у формі множини) воно також може означати «*звичні методи роботи, заведені порядки*».

На жаль, мусимо констатувати, що у читача Керівництва може викликати глибоке нерозуміння наступна фраза: *конкретні народні культурні практики догляду в багатьох чинних виправних установах*. Що таке культурні практики догляду? Чому вони народні? Які *народні культурні практики* надаються у виправних установах?

На наш погляд, *traditional cultural practices* у цьому контексті означає *традиційні культурні норми* (прийняті на певній території, у певній громаді), *культурні традиції*, а не *народні культурні практики* (оскільки є незрозумілим, що це, про що йдеться). *Existing* краще перекладати *існуючі*, а не *чинні* (*чинний* – який діє за певних умов, має юридичну силу. Чинним може бути законодавство, але не інститути чи установи).

Лексема *custodial* – полісемічна, може перекладатися: *пенітенціарний, пов'язаний із покаранням, кустодіальний, кастодіальний, опікунський* тощо. *Custodial institutions* може означати не тільки тюрми / виправні заклади. Це можуть бути будь-які заклади, часто закритого типу, що надають опіку / догляд. Також вважаємо термін *заклади* більш точним у цьому контексті, ніж *установи*. Порівняймо: *установа* – організація, що відає якою-небудь галуззю (галузями) народного господарства, торгівлі, культури, науки і працює в цій галузі (галузях); *заклад* – установа з певним штатом службовців і адміністрацією, що працюють в якій-небудь галузі освіти, науки, культури і т. ін.

Беручи до уваги усе вищесказане та застосовуючи перекладацькі трансформації, пропонуємо такий варіант перекладу цього речення:

<i>To plan an appropriate emergency response, it is important to know the nature of local resources, whether they are helpful or harmful, and the extent to which affected people can access them. Indeed, some local practices – ranging from particular traditional cultural practices to care in many existing custodial institutions – may be harmful and may violate human rights principles.</i>	<i>Щоби спланувати відповідну систему реагування у надзвичайній ситуації, важливо знати характер місцевих ресурсів (чи вони корисні, чи шкідливі) і розуміти, до якої міри постраждале населення може отримати до них доступ. Насправді, деякі місцеві звичаї, починаючи від певних народних культурних традицій і закінчуючи методами догляду в багатьох існуючих закладах закритого типу, можуть бути шкідливі й порушувати права людини.</i>
--	---

Проаналізуємо наступне речення:

<i>Activities that are integrated into wider systems (e.g. existing community support mechanisms, formal / non-formal school systems, general health services, general mental health services, social services, etc.) tend to reach more people, often are more <u>sustainable</u>, and tend to <u>carry less stigma</u> [5, c. 11].</i>	<i>Заходи, інтегровані в ширші системи (напр., наявні механізми підтримки громади, офіційні / неофіційні шкільні системи, загальні медичні послуги, загальні послуги в сфері психічного здоров'я, соціальні послуги тощо), як правило, залучають більше людей, часто є <u>стійкіші</u> й зазвичай <u>генерують менше стигми</u> [2, с. 22-23].</i>
--	--

Стійкий, справді, є одним із варіантів передачі англійського прикметника *sustainable* українською. Проте цей відповідник, на нашу думку, не дуже вдало сполучається з означуваним іменником. Стійкими можуть бути навички, фарба, температура тощо, але не заходи. Вважаємо варіант **надійні заходи** більш точним і природнішим у цьому контексті.

Сумніваємося, що вираз *генерують менше стигми* (*carry less stigma*) буде зрозумілим читачам Керівництва, які намагаються розібратися з основними положеннями цього важливого міжнародного документу. Крім основного значення «**тавро**» *stigma* на сучасному етапі набуло нового – «**соціальне неприйняття, дискримінація, упереджене ставлення**».

Отже, можна передати це речення українською у такий спосіб:

<i>Activities that are integrated into wider systems (e.g. existing community support mechanisms, formal / non-formal school systems, general health services, general mental health services, social services, etc.) tend to reach more people, often are more sustainable, and tend to carry less stigma.</i>	<i>Заходи, інтегровані в більші системи (наприклад, наявні механізми підтримки громади, офіційні / неофіційні шкільні системи, загальні медичні послуги, загальні послуги в сфері психічного здоров'я, соціальні послуги тощо), як правило, охоплюють більше людей, часто є надійнішими й зазвичай викликають менше соціальне неприйняття.</i>
---	--

Розглянемо наступний приклад:

<i>In most emergencies, there are significant <u>disruptions</u> of family and <u>community networks</u> due to <u>loss</u>, displacement, family separation, community fears and distrust [5, c. 12].</i>	<i>У більшості надзвичайних ситуацій спостерігаються значні <u>порушення</u> сімейних та <u>спільнотних</u> зв'язків: <u>утрати</u>, переміщення, втрата зв'язку між членами родини, суспільні страхи й недовіра [2, с. 24].</i>
--	--

Українська лексема **порушення** – віддієслівний іменник від багатозначного дієслова **порушувати**, основним значенням якого є «**робити що-небудь усупереч наказові, закону і т. ін.; діяти, чинити не так, як належить за традицією, звичаєм, загальноприйнятими правилами і т. ін.; відступати від чогось установленого, узвичаєного**». Зазвичай порушують закон, правила, права. Нам здається більш слухним відтворити англійську лексему **disruption** українською **розрив**.

Одне зі значень полісемічного слова **loss** – **смерть, загибель близьких людей**. Упевнені, що тут у Керівництві йдеться саме про такі втрати. Більше того, якщо цільовою мовою відворити **loss** як **смерть близьких людей**, це допоможе уникнути небажаного «фонетичного» сусідства однокореневих слів (**утрати, втрата**).

Певне відчуття штучної сполучуваності викликає і словосполучення **спільнотні зв'язки**. Для сучасної української мови більш частотними є такі лексичні комбінації: **спільнотний досвід, спільнотний захід** (тобто такий, який стосується усієї спільноти, охоплює її усю). Що стосується аналізованого речення, більш прийнятним, вважаємо, є варіант **соціальні зв'язки**, або, як у наступному прикладі – **суспільні зв'язки**.

Пропонуємо свій варіант проаналізованого речення українською:

<i>In most emergencies, there are significant disruptions of family and community networks due to loss, displacement, family separation, community fears and distrust.</i>	<i>Більшість надзвичайних ситуацій характеризується розривом сімейних та соціальних зв'язків. Це можуть бути смерті близьких людей, переміщення, втрата зв'язку між членами родини, суспільні страхи й недовіра.</i>
--	--

Наступний приклад:

<i>Moreover, even when family and community networks remain <u>intact</u>, people in emergencies will <u>benefit</u> from help in <u>accessing greater</u> community and family supports [5, c. 12].</i>	<i>Крім того, навіть якщо родинні й суспільні зв'язки не <u>порушені</u>, в надзвичайних ситуаціях люди <u>виграють</u> від <u>більшої</u> підтримки від громади й сім'ї [2, с. 24].</i>
--	--

В українському реченні лексема **порушені**, знову ж таки, викликає непорозуміння. Вважаємо доречним відійти від буквального перекладу і відтворити українською **remain intact** за допомогою контекстуальної заміни: **якщо родинні і суспільні зв'язки залишаються незмінними**.

На нашу думку, слово **accessing** є важливим компонентом тексту оригіналу, його небажано вилучати при перекладі, хоча вважаємо слухним, по-перше, змінити його частиномовну приналежність (герундій на особову форму дієслова), і, по-друге, відтворювати його не дослівним **мати доступ**, а контекстуальним **мати можливість отримати**. Бажано відійти й від спроби буквально перекласти прикметник **greater** – **більша** (про підтримку). Думаємо, **greater support** у даному контексті краще українською передати як **додаткова підтримка**.

Не дуже вдалим видається і таке сусідство: **вигравати у надзвичайних ситуаціях**, оскільки «позитивність» значення дієслова **вигравати** вступає у певну конфронтацію із безсумнівною «негативністю» **надзвичайної ситуації**.

Усі вищеперераховані побажання та зауваження спрямовані на максимальне збереження змісту висловлювання, для чого інколи треба «принести в жертву» його формальний бік. Пропонуємо наступний, формально трансформований варіант проаналізованого речення:

<i>Moreover, even when family and community networks remain intact, people in emergencies will benefit from help in accessing greater community and family supports.</i>	<i>Крім того, навіть якщо родинні й суспільні зв'язки залишаються незмінними (збережено), дуже добре, якщо в надзвичайних ситуаціях люди мають можливість отримати додаткову підтримку від громади й сім'ї.</i>
--	---

Прокоментуємо ще одне речення:

<i>The third layer represents the supports necessary for the still smaller number of people who additionally require more <u>focused</u> individual, family or group interventions by trained and <u>supervised</u> workers (but who may not have had years of training in specialised care) [5, с. 13]</i>	<i>Інтервенції третього рівня – це обов'язкова підтримка для ще меншої кількості людей, яким додатково потрібні більш <u>націлені</u> індивідуальні, сімейні та групові інтервенції, які можуть надавати підготовлені працівники за відповідного нагляду супервізора за <u>їхньою діяльністю</u> (але вони не обов'язково пройшли тривалу програму навчання з надання спеціалізованої допомоги) [2, с. 25].</i>
---	---

Думаємо, **focused interventions** точніше відтворити українською як **цільові інтервенції**, не **націлені**. У реченні порушено лексичну валентність. Націленою може бути людина, праця, зброя. Про підтримку, допомогу, інтервенцію правильніше буде сказати **цільова**.

Також вважаємо словосполучення за **їхньою діяльністю** зайвим і таким, що несе надлишкову інформацію. Якщо за якимось працівником наглядає супервізор, то його основною функцією є наглядати саме за роботою, діяльністю працівника і ні за чим іншим.

Отже, пропонуємо такий варіант цього речення:

<i>The third layer represents the supports necessary for the still smaller number of people who additionally require more <u>focused</u> individual, family or group interventions by trained and supervised workers (but who may not have had years of training in specialised care).</i>	<i>Інтервенції третього рівня – це підтримка, що є обов'язковою для ще меншої кількості людей, які додатково потребують більш <u>цільових</u> індивідуальних, сімейних та групових інтервенцій, що можуть надаватися підготовленими працівниками за відповідного нагляду супервізора (для таких працівників не обов'язково проходити тривалу програму навчання з надання спеціалізованої допомоги).</i>
--	---

Наступний приклад:

<i>Working with partners to develop appropriate mental health and psychosocial supports is an important part of <u>advocacy</u> [5, c. 9].</i>	<i>Робота з партнерами з розробки відповідних механізмів підтримки психічного здоров'я та психосоціальної підтримки є важливим <u>аргументом адвокації</u> [2, с. 19].</i>
--	--

Через хибне розуміння значення лексеми **advocacy** при перекладі цього речення, наш погляд, відбулося викривлення основного його смислу. Пропонуємо уточнений український варіант речення:

<i>Working with partners to develop appropriate mental health and psychosocial supports is an important part of <u>advocacy</u>.</i>	<i>Робота з партнерами над розробкою відповідних механізмів підтримки психічного здоров'я та психосоціальної підтримки є важливою частиною роз'яснення та поширення основних положень Керівництва.</i>
--	--

На наш погляд, усі речення у Керівництві, компонентом яких є термін **advocacy**, мають бути переглянуті та перевірені на предмет збереження змісту тексту оригіналу.

Ще один приклад:

<i>The top layer of the pyramid <u>represents</u> the additional support required for the small percentage of the population whose suffering, despite the supports already mentioned, is intolerable and who may have significant difficulties in <u>basic daily functioning</u> [5, c. 13].</i>	<i>Верхній рівень піраміди <u>зображає</u> додаткову підтримку, необхідну для невеликого відсотка людей, що <u>нестерпно</u> страждають, навіть незважаючи на вже згадані дії, спрямовані на їхню підтримку, і які можуть зазнати значних труднощів у <u>щоденному базовому функціонуванні</u> [2, с. 25].</i>
--	--

В українській мові для підкреслення результату дії без називання її виконавця, вживають безособові дієслівні форми на *-но*, *-то*. Вважаємо використання такої форми у цьому реченні досить доречним: ***The top layer of the pyramid represents – На верхньому рівні піраміди розміщено.***

Фраза ***щоденне базове функціонування (basic daily functioning)*** по відношенню до людини, яка постраждала найбільше і потребує спеціалізованої психологічної підтримки, є проявом того самого канцеляриту, якого так закликає уникати Н. Галь, відомий перекладач і теоретик перекладу ХХ століття. І хоча Керівництво – серйозний документ, а не поле для душевних поривів, ця фраза видається нам надзвичайно неживою, сухою, штучною. Як уже було сказано вище, транскодування не завжди є доречним при відтворенні інтернаціоналізмів мовою перекладу. Оскільки тут мова йде про елементарні дії, які людина самостійно виконує щодня для підтримки життя (встати / сісти, умитися, одягнутися, їсти, ходити тощо), то доречним вважаємо використання контекстуальної заміни: ***здатність до самообслуговування, обслуговування самого себе.***

При перекладі фрази, на думку Н. Галь, «завжди можна знайти рівноцінну заміну будь-якому (суттєвому, а не допоміжному!) слову, образу, вислову оригіналу. Але зовсім не слід неодмінно «здавати слова за їхньою кількістю». Інколи для правильної

інтонації, навіть для ритму замість одного слова знадобляться два, інакше фраза буде обірваною, незавершеною. А іноді замість трьох слів досить одного» [1, с. 110].

Пропонуємо власний варіант проаналізованого речення:

<i>The top layer of the pyramid represents the additional support required for the small percentage of the population whose suffering, despite the supports already mentioned, is intolerable and who may have significant difficulties in basic daily functioning.</i>	<i>На верхньому рівні піраміди розміщено додаткову підтримку, необхідну для невеликого відсотка людей, які нестерпно страждають (навіть незважаючи на вже згадані дії, спрямовані на їхню підтримку) і які можуть мати значні труднощі у щоденному обслуговуванні себе.</i>
---	---

У самому Керівництві сказано, що багато гуманітарних організацій та діячів поділяють ідеї, висвітлені у ньому [2, с. 20]. Отже, можемо дійти **висновків**, що фахівцям різних галузей (у тому числі й перекладачам) необхідно тісно співпрацювати, аби Керівництво українською мовою було зрозумілим як спеціалістам сфери психологічної підтримки, так і ширшому колу представників дотичних професій, які можуть надавати такий тип підтримки постраждалому населенню, не маючи при цьому спеціальної психологічної освіти. Погодимось з Н. Галь у тому, що «Мова справжньої науки стає прекрасною, живою і доступною, коли вона говорить не у вузькому, замкненому колі, а звертається до непосвячених, коли вчений ділиться думками не лише зі спеціалістом, співбратом, але з можливими своїми нащадками і послідовниками», «...це така розповсюджена хибна думка, що ученість і простота – речі несумісні» [1, с. 125–126].

Ще раз хочемо наголосити, що автор ні в якому разі не претендує на те, щоби бути останньою інстанцією, і не вважає запропоновані ним варіанти перекладу остаточними і найкращими. Більше того, ми припускаємо, що в чомусь можемо помилятися. Проте ми упевнені, що **подібні розвідки є перспективними**, а подальший глибокий **аналіз** тексту Керівництва допоможе відшукати найадекватніші та найточніші варіанти відтворення положень Керівництва українською мовою, що, в кінцевому результаті, зробить цей документ максимально зрозумілим, дохідливим, доступним для сприймання і корисним для широкого кола спеціалістів, які надають психосоціальну підтримку нашим співвітчизникам.

Список використаної літератури

1. Галь Н. Слово живое и мертвое : от «Маленького принца» до «Корабля дураков» / Н. Галь. – 5-е изд., доп. – Москва : Междунар. отношения, 2001. – 365 с. ; Gal N. Slovo zhivoe i mertvovoe : ot «Malenkogo printsa» do «Korablya durakov» / N. Gal. – 5-e izd., dop. – Moskva : Mezhdunar. otnosheniya, 2001. – 365 s.

2. Керівництво МПК з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації. – Київ : Пульсари, 2017. – 216 с. ; Kerivnytstvo MPK z psyhichnoho zdorovia ta psykhosotsialnoi pidtrymky v umovakh nadzvychainoi sytuatsii. – Kyiv : Pulsary, 2017. – 216 s.

3. Коло побратимів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/kolopobratumiv/> . – Назва з екрану ; Kolo pobratymiv [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.facebook.com/kolopobratumiv/> . – Nazva z ekranu.

4. ООН про гуманітарну катастрофу в Україні: «П'ять мільйонів потребують допомоги, є загроза епідемії» [Електронний ресурс] // Сьогодні. – 2015. – 8 квітня. – Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/regions/donetsk/oon-o-gumanitarnoy-katastrofe-v-Ukraine-pyat-millionov-nuzhdayutsya-v-pomoshchi-est-ugroza-epidemiy-606244.html> ;
OON pro humanitarnu katastrofu v Ukraini: «Piat milioniv potrebuut dopomohy, ye zahroza epidemii» [Elektronnyi resurs] // Sohodni. – 2015. – 8 kvitnia. – Rezhym dostupu : <http://ukr.segodnya.ua/regions/donetsk/oon-o-gumanitarnoy-katastrofe-v-Ukraine-pyat-millionov-nuzhdayutsya-v-pomoshchi-est-ugroza-epidemiy-606244.html>

5. IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings. – Geneva : IASC, 2007. – 191 p.

6. IASC Inter-Agency Standing Committee [Electronic resource]. – Mode of access : <https://interagencystandingcommittee.org/resources/iasc-products>

Стаття надійшла до редакції 30.04.2018.

O. Khavkina

PROBLEMS OF TRANSLATING «IASC GUIDELINES ON MENTAL HEALTH AND PSYCHOSOCIAL SUPPORT IN EMERGENCY SETTINGS» INTO UKRAINIAN LANGUAGE

The article analyses the Ukrainian translation of an important document «IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings» by the Inter-Agency Standing Committee. The sentences understanding of which can be complicated for the specialists who already work or will work on the basis of this document in Ukraine were defined. Such ambiguity can occur due to certain errors or inaccuracies made while translating the Guidelines into Ukrainian language. The various reasons that can lead to such vagueness were analysed; the author's variants of the translation of these sentences in the Ukrainian language were offered.

In 1992 the Inter-Agency Standing Committee (IASC) was established by the UN General Assembly. It was created within the framework of Resolution 46/182 aimed at strengthening coordination in the provision of humanitarian assistance. According to this resolution the IASC is the main mechanism for facilitating interagency decision-making in order to respond to emergencies or natural disasters, including armed conflicts and wars.

The Inter-Agency Standing Committee (IASC) has developed and published a number of important documents and publications among which are the «IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings». In 2017 the Guidelines were translated into the Ukrainian language by the International Medical Corps in Ukraine. It was a very important event since Ukrainian specialists working in the field of psychosocial support and using the Guidelines in their practical work had had only its English version for some time. However, the translation contains a certain number of phrases that, due to inaccuracies made during the translation, are not clear enough or may cause ambiguity in understanding ideas and concepts expounded in the document.

The most common reasons for mistakes made in the Ukrainian translation of the Guidelines are: inattentive translation of prepositions; ignoring the grammatical categories of verbs such as active / passive state, perfective / imperfective aspect during their translation; not correct lexical valence in some phrases in the text of the translation; wrong choice among contextual synonyms; not appropriate variant of translation of polysemantic words caused by insufficient attention to the context; unnecessary sticking to the formal side of the expressions translated and to such a way of translation as transcoding; unwanted tautology, the immediate neighborhood of cognate lexical units or lexemes that have similar sounds; not taking into consideration important components of the message during

the translation process; forming lengthy phrases with a large number of nouns in objective cases, which makes them awkward and incomprehensible; unwarranted bureaucratic language.

Key words: *meaning, translation, psychosocial support, sentence, word combination, transcoding, transformation.*

УДК 821.161.2-1.09Стус

Д. О. Чистяк

КОСМОЛОГІЧНА КОНЦЕПТОСИСТЕМА В ПОЕЗІЇ В. СТУСА

Статтю присвячено аналізу космологічної символіки в поетичній творчості видатного українського поета В. Стуса. Виділяються базові структури міфопоетичної картини світу автора, моделюється структурно-семантичне ядро художнього семіозису. Визначаються ключові поетичні формули та їхнє концептуальне навантаження.

Ключові слова: *символ, концепт, міф, символізм, космологія.*

У філологічній науці та суміжних наукових дисциплінах зростає зацікавлення до виявлення структурних і семантичних зв'язків, спроектованих у мовній системі особливостями міфологічного світовідчуття. Останнім часом активізуються актуальні дослідження мовних картин світу, етнічних концептосфер і «міфів етносу», які розкривають специфіку взаємодії мовних явищ через аналіз різних рівнів семіосфери культури, розглянутих в міфопоетичному аспекті у працях П. Брюнеля, О. Веселовського, М.-К. Гюе-Брішар, Ж. Дюрана, М. Еліаде, Р. Жірара, І. Зварича, О. Колесника, О. Косарева, Н. Лисюк, Є. Мелетинського, А. Слухай, Н. Слухай, В. Топорова, І. Франк-Каменецького, Н. Фрая, О. Фрейденберг та ін. У цьому контексті перспективним видається поширення запропонованої нами методики аналізу [5; 6] давньогрецького міфологічного інтертексту у франкомовному художньому тексті на ширші текстові масиви, передусім на дослідження художньої мови представників українського символізму, що дозволить розпочати вирішення проблеми космологічної семантики в художньому тексті. **Метою** даної статті є моделювання вербалізації космогонічної картини світу в поетичних текстах видатного українського поета В. Стуса, адже комплексний розгляд його космологічної картини світу у філологічній науці досі не проводився (виняток становлять праці І. Маленького [1] та В. Саковця [2], проте в них наявні елементи літературознавчого аналізу без чіткого дослідження мовного матеріалу) з позицій пост-символістської інтерпретації символічного коду семіосфери культури.

Розглянуто поетичні тексти збірки Василя Стуса (1938–1985) «Зимові дерева» (114 віршів, понад 19 200 слововживань, 169 слововживань у середньому в вірші) та книги «Вибрані твори» (300 віршів, понад 36 000 слововживань, 120 слововживань у середньому в вірші). Нижче подані лише найбільш показові приклади.

Концептуальна формула поетичного тексту «Куріють вигаслі багаття...» [3, с. 13] виразно космологічна: **ВОГОНЬ** (*Куріють вигаслі багаття*) – **ЗІРКИ** (*собаки виють до зірок*) – **РІЧКА**, **МІСЯЦЬ** (опозиція **ВЕРХНЬОГО АСТРАЛЬНОГО** і **НИЖНЬОГО ВОДНОГО СВІТІВ**: *а в річці місяць, мов латаття*) – **НЕБО** (*як цятка сяєва небес*) –

РАЙ (над райські кущі в пригри снів) – ЗЕМЛЯ, СОНЦЕ (опозиція СЕРЕДНЬОГО ЗЕМНОГО і ВЕРХНЬОГО АСТРАЛЬНОГО СВІТІВ: *той день, як від земної тверді // найперше сонце відійшло*) – ЧИСЛО (*це нерозгадане число*). Останній із вербалізованих концептів указує на ідеологію піфагореїзму, що, поряд із ідеєю космологізму музики, розвивав думку про універсальність ЧИСЛА.

Інші поезія «Осліпле листя відчувало яр...» [3, с. 26] містить концептуальну формулу (СВІТОВЕ) ДЕРЕВО–ВОГОНЬ (концептуальна опозиція, що сягає концепту ПЕРШОЕЛЕМЕНТИ БУТТЯ: *Осліпле листя відчувало яр*), ВОГОНЬ–ВОДА (*і палене збігало до потоку*), ШЛЯХ (*брело стежками, навпрошки і покотом*), ВОДА, НИЗ–ВОГОНЬ (*донизу, в воду – загасить пожеар*), ДЕРЕВО (варіант ЛІС)–ВОГОНЬ (*У лісі рівний голубий вогонь // гудів і струнчив жертвенні дерева*), РАЙДУГА (*Зібравши літніх райдуг оберемок*), ВІТЕР (*просторив вітер білу хоругву*), ДЕРЕВО–ВІТЕР (*Осамотілі липи в вітрі хрипли*), ЛЮДИНА (психологічний паралелізм: *і плакала за втраченим вінком // юначка, заробивши на горіхи <...> так юна породилля стане матір'ю // в своєму щасті і в ганьбі своїй*), ДЕРЕВО–ВОДА–ВОГОНЬ (*Схилились осоки до води, // на шум єдиний в лісі. Яр вирує*). Специфіка концептуальної структури розгляданого тексту – послідовна вербалізація не стільки окремих міфокосмологічних концептів, скільки їхніх опозиційних пар (ДЕРЕВО–ВОГОНЬ, ВОГОНЬ–ВОДА, ДЕРЕВО–ВІТЕР) і навіть тріад (ДЕРЕВО–ВОДА–ВОГОНЬ), що репрезентують ПЕРШОСТИХІЇ. Уявлення про першостихії, як відомо, найбільш деталізоване в міфологічній космогонії Стародавньої Греції і Стародавнього Китаю.

АСТРАЛЬНИЙ СВІТ і його творець БОГ вербалізовані в поетичному тексті «Жовтий місяць, а ще вище – крик твій...» [3, с. 27]: МІСЯЦЬ (*Жовтий місяць, а ще вище – крик твій*), БОГ (*а ще вище – той*), ЗІРКИ (*хто крізь зорі всі твої молитви // пересіяв, мов на решето*), НЕБО (*він, німучи, відкрився в тверді*), КОНІ (медіатори між світами: *він промовив: радісні комони // випущені з стаснь правітця*), ШЛЯХ (*радісну стежу вам прокопять*), ЗЕМЛЯ (*і заграє обраділий степ...*), СОНЦЕ (*А світання золоте обіддя // котиться, округле і пuste*). У розгляданому тексті детальна вербалізація ВЕРХНЬОГО, а саме АСТРАЛЬНОГО СВІТУ (НЕБО, СОНЦЕ, МІСЯЦЬ, ЗІРКИ) протиставлена значно менш виразній вербалізації СЕРЕДНЬОГО СВІТУ (ЗЕМЛІ). Опозицію допомагають зняти МЕДІФАТОРИ МІЖ СВІТАМИ – КОНІ і ШЛЯХ. БОГ указує на включення елементів християнського світогляду в дохристиянську з походження міфопоетичну космологію.

На ідею психологічного паралелізму спирається космологізм поетичного тексту із циклу «Забуттям», III [3, с. 31]. Тут ЛЮДСЬКА ДУША і ДУХОВНІСТЬ протиставлені ВІЧНОСТІ й зіставленні з НИЖНІМ (підземно-водним) СВІТОМ: *Ще підсліпі вікна // за тисячі проминутих літ // не витворили своєї духовності. // Ще людська душа // дрижить, як море, // в незручній западині екзистенції*. Цілісну міфопоетичну космологію репрезентує поетичний текст «Справляю в лісі самоту...» [3, с. 45]. Тут ЛІС, ДЕРЕВО – медіатор між ВЕРХНІМ і НИЖНІМ СВІТАМИ: *Справляю в лісі самоту. // Берези у воді по горло, // мов риби, тріпаються, чорно // в очах. І ластівка проворна // взорі прокреслює мету. ДЕРЕВА теріоморфізовані (*Гривасті сосни, як пантери, // спокійні в люті*). ПОЕТ, наче первісний МАГ, відкриває СВІТ і веде з ним діалог (*Агу – агов! Блакитний світе! <...> І відкриваю світ – не так я?*). У першому й ідентичному йому останньому рядкові тексту (*Справляю в лісі самоту*) реактуалізована язичницька ідея лісу як священного храму, місця таємних обрядів.*

Особливої аналітичної уваги потребує поетичний текст «Накликання дощу» [3, с. 55], де запропоновано художню реконструкцію трипільської ідеології.

Сама назва експліцитно вказує на МАГІЧНУ ДІЮ. Вербалізовані концептуальні опозиції СОНЦЕ–ВОДА, ВОДА–ВОГОНЬ (*Трипільських сонць шалена коловерть // волого лється у трипалі руки // богів поганських. Снопелілі круки // розлітані круг ватрища пожертв*). У зазначеному контексті ЖЕРТВА набуває космізму (*Волів і коней на кострі димлять // патрошені гніді й круглі туші, // і лопаються лунко, як гладуцики, // обезголосо тіла закланні*). Ключовими є концепти БОГИНЯ й МАГІЯ – обіграно суголося лексем чари «магія» і чари «посудини для пиття» (*В гінких руках мовчазних рожаниць // високі чари, димом прокіптявілі. // І рветься зойк, високий до нестями, // тугими борлаками кобилиць. // Кружляє ватрище в рухливім колі чар, // простерті чари вкручуються в простір, // мов пасма дощові, долоні гострі // жіночою колишуться печаллю*). Божествами виступають НЕБО і ДОЩ (*Сколінені мужі і ниці пахолки // німотні руки перед себе рвуть. // І неба молять і дощу зовуть*), інші об'єкти АСТРАЛЬНОГО СВІТУ (*охлакли круг багаття, ніби пакілля. // Чотири сонця відгорять вгорі, // чотирикрилий день відмайоріє*), а також НІЧ і ЛІС – час і місце виконання священних ритуалів (*Загрузнуть в ніч язичницькі бори*). Обіграно суголося лексем горіти і гора (*відгорять вгорі*), вербалізований прецедентний концепт чотири сонця (розвинутий у *чотирикрилий день*), що сягає насиченого язичницькою символікою «Слова о полку Ігоревім».

Космологічна поезія «Потоки» [3, с. 66–72] актуалізує архаїчні уявлення про катастрофічне порушення космічного ПОРЯДКУ (*Чи дружба сфер – і неба, і землі – // зветься лихоліттям, я не знаю*), АПОКАЛІПСИСУ (*І зорі в фіолетовому небі? // Ще ти казав: це колір божевілля // і судної доби. Немає суду, // та вже заходить щось. Немов на дощ*) й у цьому контексті включення ЛЮДИНИ, ДУШІ до світобудови (*Півнеба гоготіло в наші душі. // Земна півкуля брижилась од жару, // і півдуші ті спогади приспали, // і півсебе услід за сном пішло*) та до вічного потоку ЧАСУ (*Таж від народження берем // правічний гріх собі на душу <...> Всі прогріхи минулих душ, // напевне, ще від неоліту // ввійшли у серце, оповите // гріховністю. Його не руш, // його не руш, бо протече, // печерними дмухне димами, // котрі збиралися віками, // туманячи твоїх очей // голодні пройми*). Містичний настрої ЗИМИ, НОЧІ, ТУМАНУ, протиставленого ЗОРІ, СОНЦЯ в опозиції до ТЕМРЯВИ (тут – імпліцитній), МОВЧАННЯ в опозиції до СЛОВА вербалізовані в поезії «Не можу я без посмішки Івана...» [3, с. 89]: *Не можу я без посмішки Івана // оцю сльотаву зиму пережить. // В проваллях ночі, коли Київ спить, // а друга десь оббріхують старанно, // склепить очей не можу ні на мить, // він, як зоря, проміниться з туману, // але мовчить, мовчить, мовчить, мовчить. // Ні словом не озветься. Ані пари // із уст. Вусате сонечко моє! // Несуть тобі три царіє со дари // скапарене озлоблення своє*.

Ідеї антропоморфізації ВСЕСВІТУ (*Море – // чорна грудка печалі; і стогін стихії // туманом важким облягло*), з одного боку, і порушення космічного ПОРЯДКУ (*і в воду // падає з кручі земля*), з другого боку, вербалізовані в поетичному тексті «Море – чорна грудка печалі...» ([3, с. 115]. Епічна картина архаїчного космосу вербалізована в поезії «Варіяція» [3, с. 116], де похмура холодна ОСІНЬ, ЧОРНИЙ ПТАХ надають негативної конотації концептам ДЕРЕВО, ЗЕМЛЯ: *Незграбно ворон кружеля, // незграбно кружеляють сосни, // і кружеляє безголосо // осіння крижана земля. // Промерзлий крик гаптує пні. ВСЕСВІТ антропоморфізований (в пониззі – сніжні кучугури – // як грудка виснажених снів, // білясто-білих од зажури; І кружеляв зболілий ліс), орнітоморфізований (Трипоче небо голубом // в куцистім лісовім надбрів'ї... // А шляхом шастали сузір'я, // і на вибоях ув обіймах // стенались, клацали очима*). У поетичному тексті «Молочною рікою довго плив...» [4, с. 81] ЧУМАЦЬКИЙ ШЛЯХ (*Молочною рікою довго плив*) поєднує ВЕРХНІЙ СВІТ (НЕБО)

з НИЖНІМ (ВОДА – об мене бились білостегні риби, ПІЗЕМНИЙ СВІТ – а попід кручу зяв чорний рів), ВСЕСВІТ антропоморфізований (стояв нестерпний світ, як круча здиблений).

Синтез язичницького і християнського світобачень вербалізує поетичний текст «Мені зоря сіяла нині вранці...» [4, с. 94], співвідносячи ЗОРЮ і БЛАГОДАТЬ, ВІЧНІСТЬ і ВОГОНЬ: Мені зоря сіяла нині вранці, // устромлена в вікно. І благодать – // така ясна лягла мені на душу // сумирену, що я збагнув блаженно: // ота зоря – то тільки скалок болю, // що вічністю протягий, мов огнем. Епічна ритміка увиразнює вербалізацію космологічних концептів у поетичному тексті «Вороння пролетіло в сусіднім вікні...» [4, с. 109]. Негативну естимацію вербалізують ЧОРНИЙ ПТАХ, ВОГОНЬ (Вороння пролетіло в сусіднім вікні, // наче груддя біди в вечоровім огні), НІЧ, ВОДИ (Літа без зелен-садів, // коридори ночей обгорілих і днів // попідпалених, весни, де води ревуть), визначаючи ДОЛЮ (наче помаху долі: нещасний, дивись, // як червоно і чорно твої пойнялись // роки сховані. <...> Доля спить, обіклавшись ножами) і ШЛЯХ (і гримить бездоріжжя, назначує путь // порозгаслими геть калюжами).

Текст «По чорних водах човен мій поплив...» [4, с. 120] вербалізує концепти НИЖНЬОГО СВІТУ (По чорних водах човен мій поплив), ПЕРВІСНОГО ХАОСУ (і вже не видно ні землі, ні неба. // Зайшло на бурю. Мабуть, так і треба, // щоб ти себе в цій теміні згубив, // щоб хоре серце горем досадив, // скорившись волі лютого Ереба. // Пливи ж, мій човне, далі. Перед тебе // ще стільки є настрашливих світів. // Не заглядайся в моторошні хвилі // і не чекай, що в чорному знесиллі // ти вимірєши горя глибину), яким протиставлені ДУША-ВІТРИЛО-ВІТЕР-СВІТЛО (ще майорить душа, немов вітрило, // котрому вітер обриває крила, // вона ж провидить далеч осяйну). На серії космологічних опозицій побудований поетичний текст «Як тихо на землі! Як тихо...» [4, с. 185]. Протиставлені ЗЕМЛЯ – НЕБЕСА (Як тихо на землі! Як тихо! // І як нестерпно – без небес!), УМЕРТИ – ВОСКРЕСНУТИ (Пантрує нас за лихом лихо, // щоб і не вмер і не воскрес), ДІЛ – ГОРА (Ця Богом послана Голгота // веде у паділ, не до гір), ПЕЧАЛЬ – РАДІСТЬ (Та мури, мов із мертвих встали, // похмуро мовили: чекай, // ще обрадіє із печалі // твій обоюдожалий край). Протиставлення вербалізовані й у поезії «Плач, небо, плач і плач. Пролий невтримне море...» [4, с. 234]: НЕБО – МОРЕ, медіатором між якими виступає ДОЩ (Плач, небо, плач і плач. Пролий невтримне море // тонкоголосих вод і серце одволож), МИНУЛЕ – СЬОГОДНІ – МАЙБУТНЄ (Плач, небо, плачі плач. Минуле не вернути, // сьогодні згибло, майбутнього нема). СЕРЦЕ – універсальний медіатор між просторовими і часовими опозиціями ВСЕСВІТУ (Щось на душі лежить, чого повік не збути // ні з серця вирвати несила. Задарма).

Підводячи підсумки аналізу космологічної символіки в поетичних текстах В. Стуса, слід зауважити, що КОСМОС у його текстах структурований як у ПРОСТОРИ (НЕБО–МОРЕ, медіатор – ДОЩ), так і в ЧАСІ (МИНУЛЕ–СУЧАСНЕ–МАЙБУТНЄ). Пізнання ВСЕСВІТУ поет здійснює за допомогою серії бінарних опозицій: ПОРЯДОК–ХАОС, ВЕРХНІЙ СВІТ–НИЖНІЙ СВІТ, ВОГОНЬ–ДЕРЕВО, ВОГОНЬ–ВОДА, ПЕЧАЛЬ–РАДІСТЬ, СМЕРТЬ–ВОСКРЕСІННЯ. Перспективним видається компаративний аналіз космологічної картини світу в поезії В. Стуса із прецедентними текстами українських і зарубіжних поетів-символістів, а також пошук спадкоємності в діахронічному аспекті з послідовниками творчості цієї визначної фігури у вітчизняному письменстві ХХ століття.

Список використаної літератури

1. Маленький І. Космологія людської особистості і духу у взаємовіддзеркалених всесвітах Василя Стуса / І. Маленький // Сучасність. – 2004. – № 1. – С. 120–137 ; Malenkyi I. Kosmologhiiia liudskoi osobystosti i dukhu u vzaiemoviddzerkalenykh vsesvitakh Vasyliia Stusa / I. Malenkyi // Suchasnist. – 2004. – № 1. – S. 120–137.
2. Саковець С. П. Хаос та космос як елементи космогонічного міфу Василя Стуса / С. П. Саковець // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філологічна. – 2011. – Вип. 21. – С. 325–333 ; Sakovets S. P. Khaos ta kosmos yak elementy kosmohonichnoho mifu Vasyliia Stusa / S. P. Sakovets // Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiiia»]. Ser. : Filolohichna. – 2011. – Vyp. 21. – S. 325–333.
3. Стус В. Зимові дерева / В. Стус. – Брюссель : Література і мистецтво, 1970. – 206 с. ; Stus V. Zymovi dereva / V. Stus. – Briussel : Literatura i mystetstvo, 1970. – 206 s.
4. Стус В. Вибрані твори / В. Стус. – Донецьк : ТОВ ВКФ БАО, 2008. – 352 с. ; Stus V. Vybrani tvory / V. Stus. – Donetsk : TOV VKF BAO, 2008. – 352 s.
5. Чистяк Д. О. Лінгвоміфопоетичний аналіз художнього тексту : навч. посіб. / Д. О. Чистяк. – Київ : Журнал «Радуга», 2015. – 138 с. ; Чистяк Д. О. Лінгвоміфопоетичний аналіз художнього тексту : навч. посіб. / Д. О. Чистяк. – Київ : Журнал «Радуга», 2015. – 138 с.
6. Чистяк Д. Міфопоетична картина світу в бельгійському символізмі : моногр. / Д. Чистяк. – Київ : Журнал «Радуга», 2016. – 272 с. ; Chystiak D. Mifopoetychna kartyna svitu v belhiiskomu symbolizmi : monohr. / D. Chystiak. – Kyiv : Zhurnal «Raduha», 2016. – 272 s.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2018.

D. Chystiak

COSMOLOGICAL CONCEPTUAL SYSTEM IN THE POETRY OF VASYL STUS

The article is devoted to the analysis of the cosmological symbolism in the poetic writing of the prominent neo-symbolist Ukrainian writer Vasyl Stus. Basic structures of the mythopoeic worldview generating original conceptual system verbalized in his texts are delimited. The nuclear structures of semiosis are modeled. Key poetic formulas that attest the original structuring of the worldview of the artistic conceptualization are delimited. The poetic expression in the symbolist texts by Vasyl Stus is determined by the characteristics of the Ancient Slavonic mythological substratum, contaminated with the folkloric tradition as well as the literary tradition of his epoch and projected in the individual perception of the dialectics of the HUMAN and the COSMOS with the searching of the harmonization by the mediation of the UPPER WORLD and the EARTH for the cosmism of the CHAOS. The analysis of the poetic texts by V. Stus attests that the COSMOS in his conceptual sphere is modeling the SPACE (oppositions SKY vs SEA with the mediator RAIN) and the TIME (PAST, PRESENT, FUTURE). The understanding of the UNIVERSE is depicted by the series of binary oppositions COSMOS vs CHAOS, UPPER WORLD vs EARTH, FIRE vs TREE, FIRE vs WATER, JOY vs SORROW, DEATH vs RESURRECTION. These concepts generate the series of poetic formulas that are formulating the nuclear structures of the semantic paradigms of the conceptual system that reveals the author's worldview and reflects the archaic mythological substratum in the poetic texts by V. Stus. These structures involve the different stadiums of the mythological precedent texts that could be interpreted by folkloric narration as well as by the proto-literary textual massive (such as the Ancient Slavonic epic traditional texts). At the same time that would be important to research synchronic correlates of the textual conceptualization in the intertextual or intersemiotic

relations with the poetry of V. Stus generating the original semiotic contexts of his narrative poetics. It seems reasonable to perform the comparative analysis of the cosmological system of V. Stus and those of the precedent representatives of Ukrainian and European symbolist movement to observe the diachronic evolution of the symbolist conceptual sphere in the writings of different periods.

Key words: *concept, symbol, cosmology, myth, symbolism.*

УДК 811.133.1'367

Н. В. Шемякіна

ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ ВСТАВНИХ РЕЧЕНЬ, ЯКІ ПЕРЕДАЮТЬ СЛОВА АВТОРА

У статті розглядаються комунікативні особливості (тематична та рематична структура) вставних речень – слів автора на матеріалі сучасної французької преси. Речення, що аналізуються, характеризуються ускладненою структурою, що включає в себе широко вживані приклади, відносні речення з займенником «qui», дієприкметникові, дієприслівникові та інфінітивні конструкції, а також їх комбінації. Безсумнівно, функціональна перспектива таких речень стає більш складною. Крім того, виділено еліптичні моноремні конструкції. Контекст також стає одним із факторів, що ускладнює актуальне членування таких речень.

Ключові слова: актуальне членування, конструкція «пряма мова + слова автора, зворотний порядок слів, ускладнене речення, французька публіцистика.

Проблемі актуального членування (далі АЧ) приділяли увагу як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники, Ф. Данеш [7], В. Матезіус [3], Є. А. Реферовська [4] Н. А. Слюсарева [5] та ін. Необхідно відзначити, що це питання досить ґрунтовно розроблене на матеріалі англійської, іспанської, німецької мов, проте комунікативна функція французького речення досліджена ще недостатньо, особливо в мові преси. Можливо, однією з причин цього є те, що французькій мові властивий стабільний порядок слів та труднощі АЧ в мовах аналітичної будови. Проте, треба зазначити, що вже перші спроби аналізу простого і складнопідрядного речень [6] спростували цю думку.

Метою статті є аналіз комунікативної організації вставного речення – слів автора в рамках конструкції «пряма мова + слова автора», на матеріалі французької публіцистичної преси, де вставне речення характеризується ускладненою структурою. **Завданням** статті є вивчення можливостей функціональної перспективи змісту основних типів постпозитивних вставних речень, спираючись на контекст, лексичні та граматичні фактори, протиставлення тотожного та відмінного.

Актуальність дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на аналіз функціонування мовних одиниць з урахуванням їхніх комунікативно-прагматичних можливостей. Дослідження є актуальним ще й тому, що вставні речення, які передають слова автора, аналізуються в мові преси, одному з основних засобів інформації та впливу на суспільство.

Відомо, що АЧ передбачає бінарне членування на тему і рему, визначення яких дослідники дають по-різному. Найбільш прийнятне формулювання, на наш погляд, дає

Н. А. Слюсарева: «Тема є носієм тотожного, що реалізується через відоме, вірогідне, визначене, вихідне, тобто через стару інформацію» [5]. У теорії АЧ визначається, що будь-який член речення може бути темою або ремою, порядок слідування тема – рема є прогресивним, а рема – тема – емфатичним, пов'язаним з ритмом речення, з прагненням висловити головне і зв'язати з попереднім реченням.

Розглянемо можливості функціональної перспективи основних структурних типів вставних конструкцій, що передають слова автора:

1. «*Des voix bien plus extrémistes se font entendre: Le très conservateur Pat Bouchman par exemple: «Admettons? Dit-il? Qu'il nous faille choisir entre un million d'Anglais ou de Zoulous immigrants?, à votre avis, quel est le groupe qui s'adaptera le mieux à la Virginie?»*» (Le Figaro).

У таких двокомпонентних конструкціях займенник *il* є анафоричним, представляючи іменник *Pat Bouchman* (діяч партії у наведеному прикладі). Тут ненаголошений займенник є темою, зливаючись з присудком та стаючи наголошеним в силу свого місця в кінці речення, а присудок – ремою. В лінгвістичній літературі [2] відзначається, що імовірність того, що особовий займенник може бути ремою, дуже низька, тобто у даній конструкції порушується порядок послідовності вихідної частини висловлення (теми) і того, що повідомляється (реми). Темо-рематична структура такого вставного речення є такою:

R – T

2. Якщо підмет виражений власною назвою, він, звичайно, представляє відоме, дане, означає знану особу в країні, у певних колах суспільства, відомого діяча партії та ін., то він є темою, а присудок – ремою, як і в першому випадку.

R – T

Наприклад, «*Le chancelier de l'Échiquier Kenneth Clarke a vigoureusement défendu hier l'appartenance de son pays à l'Union européenne... «Que cela plaise ou non, le succès de notre relation avec l'Europe est vital pour notre avenir. Nous devons accepter en tant que nation que nous appartenons pour de bon à l'Union européenne et de travailler de manière constructive pour la façonner le mieux possible», a dit M. Clarke.*» (Le Figaro – samedi).

3. Якщо підмет – власна назва супроводжується відокремленою прикладкою, яка вносить додаткову нову інформацію, то такі вставні речення мають тему і рему (підмет і відокремлена прикладка).

Наприклад «*Impossible, en quinze jours d'informer et de motiver les étudiants, affirme David, représentant étudiant au conseil d'administration de Lille –III*» (Le Figaro).

Тут підмет – власна назва *David* супроводжується поширеною прикладкою, яка подає додаткові відомості про Давіда, який є студентським представником в адміністративній раді університету Ліль-III, тобто це та сама особа. Можлива перестановка «*affirme un représentant au conseil d'administration de Lille –III, qui s'appelle David*» не змінює змісту конструкції. Виходячи з цього, можна сприймати власне ім'я та поширену прикладку як тему і рему, яка повідомляє нові дані, а АЧ можна відобразити схемою:

R₁ – T
↓
R₂

4. Підмет, виражений власною або загальною назвою, часто пояснюється відносним підрядним реченням з займенником *qui* (найчастіше). АЧ таких речень має деякі особливості.

Наприклад: «*Les ministres européens de l'Emploi et du Travail se sont appliqués vendredi à Luxembourg, lors de leur premier Conseil depuis le sommet d'Amsterdam,*

à obtenir des resultats concrets, sur l'égalité hommes – femmes et sur la protection des travailleurs. «Très peu de temps après le sommet d'Amsterdam? Nous avons montré notre volonté de mieux remplir la mission que les chefs d'État et de gouvernement nous ont donné, soit donner un contenu concret à l'Europe sociale», a déclaré le ministre néerlandais du travail Ed Melkert, qui présidait le Conseil» (Les Échos).

Вставне речення членується на рему – присудок і тему – група підмета: присудок *a déclaré* – рема, підмет *le ministre néerlandais du travail Ed Melkert* – тема. Відносне підрядне речення, як і вставне речення, має свою предикативність і модальність, і на цій підставі, кожне з них передає висловлення і, отже, може членуватися на тему і рему. Відносний займенник *qui*, що вводить речення і виконує функцію підмета, є анафоричним, представляє відому вже дійову особу та виконує функцію теми. Присудок представляє рему, а прямий додаток *le Conseil*, за правилами французького порядку слів, займає в реченні останнє, найсильніше місце і входить до складу реми. Формально в цьому випадку комунікативний порядок слів збігається з граматичним. Та цей прямий додаток представляє відоме з контексту (= *leur premier Conseil*), а, як відомо, рема не може складатися з відомого та невідомого. І тут АЧ ускладнюється в зв'язку з залежністю речення від контексту, який може нейтралізувати системно-мовні опозиції. Майже суворі правила розміщення прямого додатка після дієслова суперечать правилам АЧ. Найбільші труднощі в АЧ викликає віднесення додатків та обставин, які можуть вносити нову інформацію або відому з попереднього контексту, до складу теми або реми. Саме в цьому виявляється суб'єктивність АЧ. Але можна знайти пояснення і цьому факту, якщо звернути увагу на ступінь тематичності дієслова та прямого додатка, на те, що іноді обставини та непрямий додаток, що супроводжують присудок, не є метою повідомлення, але вони необхідні для створення комунікативного динамізму. АЧ ускладнюється також і тим, що аналізується писемний текст. Для вирішення цих проблем потрібен детальний аналіз змісту вставного речення та близького контексту. Приклади свідчать, що іноді і прямий додаток, відомий з контексту, має меншу ступінь рематичності, ніж присудок, і не є, як у наведеному прикладі, метою повідомлення. Так, у наведеному прикладі важливішим є те, що Ед Мелкерт керував Радою європейських міністрів праці. Отже, членування вставного речення з підрядним відносним можна відобразити такою схемою:

$$\begin{array}{c} R_1 - T_1 \\ \downarrow \\ T_2 (=T_1) + R \end{array}$$

Конструкції, де перша тема стає темою другого речення, особливо у структурі підмет – прикладка, Н. А. Слюсарєва [5, с. 168] називає двовершинною темою, а Є. А. Реферовська [4, с. 75] – в залежності від того, скільки разів повторюється одна і та сама тема у НФС, – двохчасними і т.д.

5. У структурних типах вставного речення, які складаються з присудка, підмета (власне ім'я), відокремленої прикладки та відносного підрядного речення, актуальному членуванню підпорядковується саме вставне речення, відокремлена прикладка і підрядне речення.

Наприклад: *«Vancouver a toujours été une ville asiatique, rappelle Woo Juen Pau, directeur de la Fondation Asie Pacifique du Canada qui y voit la porte de l'Amérique du Nord vers l'Asie. À mi-chemin entre Asie et Europe, Vancouver est la ville la plus proche de Hong-Kong, de Singapour ou de Taipei sur le continent américain» (Libération).*

Присудок у вставному реченні становить рему, підмет – відома особа, є темою. Відокремлена прикладка, що відповідає на запитання «Хто такий Ву Жуен По?», є другою ремою, яка вносить додаткову інформацію. У відносному підрядному реченні

займенник *qui*, як і займенник *який* в українській мові, означає відому з контексту особу (Бу Жуен По) і є темою речення. Локативний займенник *у* (за походженням *ivi*) в ході розвитку мови поступово втратив етимологічне значення, перетворившись у займенник (= *à cela*), який у XVII-XVIII ст. часто співвідносився не тільки з іменником (живою істотою), займенником, а й з цілим реченням (як у наведеному прикладі). Для сучасної мови це явище не характерне [8, с. 172, 174], зберігає архаїчну синтаксичну рису, але можливе. Отже, у наведеному прикладі у дублює зміст прямої мови («В чому бачить Бу Жуен По двері Північної Америки до Азії?» «У цьому»= «У тому, що Ванкувер завжди був азійським містом».

За загальноприйнятою точкою зору, придієслівні займенники є окремими членами речення, які відносяться до дієслова. Так, займенники *le, la, les*, значення яких не можна зрозуміти без попереднього контексту, відносять до теми [4, с. 190]. Займенник *у* (= *à cela*), непередметний референт, не є винятком з цього правила. Зв'язок з дієсловом не дає підстави включати ці займенники до складу реми, тому що актуальний синтаксис – це членування на відоме і невідоме. Виходячи з цього, можна стверджувати, що рематичний комплекс не може складатися з відомого і невідомого. Дві теми, що означають дане та містяться перед дієсловом, не змінюють актуального членування (друга тема, яку можна назвати мікротемою, лише підкреслює першу тему та рему).

Прямий додаток у відносному реченні, виражений іменником, у позиції після дієслова, разом з обставиною становлять рематичний комплекс (присудок + прямий додаток + обставина). Таке ускладнене вставне речення можна представити схемою з трьох тем, мікротем та двох рем:

$$\begin{array}{c} R_1 - T_1 \\ \downarrow \\ R_2 (= T_1) \\ \downarrow \\ T_2 (= R_2) + T_3 + R_3 \end{array}$$

де T_2 представляє мікротему *у*, що передає зміст усієї прямої мови. Наступне речення пояснює, на якій підставі Бу Жуен По вважає Ванкувер азійським містом.

б. У вставному реченні, що складається з присудка, обставини місця часу, виражених іменником, та підмета – іменника (Prédicat + Circ. nom de lieu / de temps – S (nom), як у поданому нижче прикладі:

«*Les conglomerats sont démodés. L'heure est au recentage et à la spécialisation. La plus grosse insulte adressée au patron de Canada... lors de son OPA sur le groupe hôtelier Forte était que cette opération allait créer un conglomerat*», commentait au début du mois un chroniqueur de l'hebdomadaire britannique *The Observer*» (Le Figaro) – підмет з неозначеним артиклем є референтним, оскільки уособлює одного з хронікерів газети «The Observer», але невідомо, кого конкретно. Артикль має значення «якийсь» і наближається до числівника. Інформативна теорія артикля стверджує, що іменник з неозначеним артиклем вводить нове, тобто рему. З точки зору контекстуальної теорії артикля, іменник з неозначеним артиклем вводить нову річ, об'єкт, невідомий читачеві.

Дієслово означає дане доволі рідко, непевною умовою при цьому є опора на контекст, конситуацію. Часткове диктальне запитання: «Хто коментував висловлювання на початку місяця?» підтверджує: T – присудок + обставина, R – підмет. Уживання неозначеного артикля або числівника перед підметом потребує подальшого пояснення (катафора) в тексті. Інформативна структура таких речень відповідає схемі:

$$T - R$$

7. Вставні речення, які мають у своєму складі відокремлений дієприкметник теперішнього або минулого часу, інфінітив, дієприслівник, які створюють додаткову предикативність, мають дворемну структуру. Треба відзначити, що Н. А. Слюсарева [5, с. 130, 132] не визнає предикативність інфінітивних, дієприслівникових та дієприкметникових конструкцій на тій підставі, що предикативність характерна для відмінюваних форм дієслова, які мають категорію часу та способу дії, але визнає за ними інші риси, характерні для предикативних конструкцій – вказівку на дію або стан. Спираючись на це, цим конструкціями властивий темо-рематичний принцип організації та рематичний характер.

«*Nous n'avons de leçon à recevoir de personne en matière de démocratie*», *a ajouté le porte-parole algérien, relevant ainsi le motif essentiel du report de la rencontre*» (Le Monde). Це речення відповідає схемі:

8. Еліптичні конструкції вставного речення, які вводяться прийменником *selon*, являють собою монорему, відповідаючи найчастіше на часткове диктальне запитання «хто говорить?». Вставне речення представляє неповноскладене частково інформативне висловлення, в якому відсутня тема. Рема в даному випадку не завжди збігається з новим, бо іменник у цьому реченні може означати істоту (власну назву) та неістоту: *Selon* + S nom animé / inanimé – R.

Деякі вчені [1, с. 131] вважають, що речення може не мати реми, а складатися з теми (у незакінчених висловлюваннях), а також говорять про здатність власної назви виступати в функції реми, що підтверджується запитанням «Хто це сказав?».

Наприклад: «*Mais encore, cette emprise brouille l'image de la CGT-FO, selon Pierre Gendre de la Fédération des Banques*» (Le Figaro).

9. Вставні речення, які складаються з *comme* + Prédicat + S, розчленовуються на рему (*comme* + verbe) і тему – ім'я або загальну назву з означеним артиклем, представляючи особу, відому з попереднього контексту, або одиничну в своєму роді.

Наприклад: «*La présence à la tête des ministres-clés et parmi les conseillers de Lionel Jospin de personnalités convaincues de cette vérité première a été comprise à Bonn comme une garantie que la France «resterait un partenaire aussi fiable que l'Allemagne en Europe, comme l'a dit le président du groupe Chrétien-démocrate au Bundestag Wolfgang Schäuble»*» (Le Monde). Схема АЧ є такою:

R – T

Майже завжди подібні вставні речення супроводжуються займенником *le*, присутність якого, на думку Ж. та Р. Лебідуа, змінює семантику всього речення: при його наявності акцентується спосіб, яким було щось сказане, відсутність *le* означає констатацію факту [8, с. 135]. *Le* входить до складу реми.

Слід відзначити, що тема і рема як функціонально-семантичні категорії легше визначаються у мовленні, де мовець сам розставляє акценти, його намір супроводжується інтонацією та наголосом, часто жестикулюванням. Щодо писемної мови, то до її членування треба підходити, як рекомендує Н. А. Слюсарева [5, с. 12], спираючись на аналіз «зсередини» та «іззовні», тобто виявляючи темо-рематичні зв'язки у самому реченні та спираючись на контекст, порядок слідування членів речення, анафоричні та катафоричні зв'язки, лексичні та граматичні характеристики, які дозволяють зрозуміти розгортання інформативної структури речення та тексту. Проте, навіть при цьому, здавалося б об'єктивному підході, актуальне членування писемного тексту не позбавлене відтінку суб'єктивності.

Отже, проведений аналіз комунікативних особливостей французького постпозитивного вставного речення – слів автора, для якого характерним є зворотний порядок слів та ускладнена або надускладнена структура за рахунок вживання відокремленої прикладки, відносного речення з *qui*, дієприслівникового, дієприкметникового та інфінітивного зворотів, дозволяє констатувати:

– присудок у більшості випадків є ремою, а підмет, що являє собою відоме, тотожне, – темою;

– відокремлена предикативна прикладка, вносячи додаткову інформацію, здійснює функцію другої реми;

– відносне речення, яке супроводжує підмет, має власне членування (*qui* – тема, присудок – рема);

– надускладнене речення за рахунок сполучення відокремленої прикладки і відносного речення складається з реми і теми вставного речення, другої реми (відокремлена прикладка) та теми – реми відносного речення;

– іноді підмет може бути ремою (якщо це іменник з неозначеним артиклем, що потребує подальшого пояснення у тексті), а присудок темою;

– для відокремлених дієприкметників, дієприслівників, інфінітивів характерна функція другої реми у зв'язку з тим, що вони надають додаткову інформацію;

– якщо вставне речення складається з іменника з прийменником *selon*, воно представляє собою монорему, незалежно від характеристик іменника;

– вставні речення, які вводяться прислівником *comme*, поділяються на рему (*comme* + присудок) та тему (підмет). Якщо у складі цих речень є займенник *le*, він змінює семантику вставного речення, наголошуючи на тому, як саме відбувається дія, і на цій підставі може бути віднесеним до реми.

Список використаної літератури:

1. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис / В. Г. Гак. – Москва: Высшая школа, 1986. – 220 с.; Gak V. G. Teoreticheskaya grammatika frantsuzskogo yazyka. Sintaksis / V. G. Gak. – Moskva: Vysshaya shkola, 1986. – 220 s.

2. Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение: учеб. пособие / И. И. Ковтунова. – Москва: Просвещение, 1976. – 238 с.; Kovtunova I. I. Sovremennyy russkiy yazyk. Poryadok slov i aktualnoe chlenenie: ucheb. posobie / I. I. Kovtunova. – Moskva: Prosveshchenie, 1976. – 238 s.

3. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок: сб. статей. – Москва: Прогресс, 1967. – С. 239–245; Matezius V. O tak nazyvaemom aktualnom chlenenii predlozheniya / V. Matezius // Prazhskiy lingvisticheskiy kruzhok: sb. statey. – Moskva: Progress, 1967. – S. 239–245.

4. Реферовская Е. А. Коммуникативная структура текста в лексико-грамматическом аспекте / Е. А. Реферовская. – Ленинград: Наука, 1989. – 168 с.; Referovskaya Ye. A. Kommunikativnaya struktura teksta v leksiko-grammaticheskom aspekte / Ye. A. Referovskaya. – Leningrad: Nauka, 1989. – 168 s.

5. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Н. А. Слюсарева. – Москва: Наука, 1981. – 206 с.; Slyusareva N. A. Problemy funktsionalnogo sintaksisa sovremennogo angliyskogo yazyka / N. A. Slyusareva. – Moskva: Nauka, 1981. – 206 s.

6. Шанцев В. Г. Порядок слов в придаточных относительных предложениях в современном французском языке (структурно-грамматический и коммуникативно-синтаксический аспекты): автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.05 / Виктор

Тимофеевич Шанцев ; Моск. гос. пед. Ин-т ин. яз. им. Мориса Тореза. – Москва, 1977. – 30 с. ; Shantsev V. G. Poryadok slov v pridatochnykh odnositelnykh predlozheniyakh v sovremennom frantsuzskom yazyke (strukturno-grammaticheskiy i kommunikativno-sintaksicheskiy aspekty) : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.05 / Viktor Timofeevich Shantsev ; Mosk. gos. ped. In-t in. yaz. im. Morisa Toreza. – Moskva, 1977. – 30 s.

7. Danes F. Functional Sentence Perspective and the Organization of the Texte / F. Danes // Papers of functional sentence perspective / ed by F. Danes. – Prague : Academia, 1974 – 222 s.

8. Le Bidois G. Syntaxe du français moderne. Ses fondements historiques et psychologiques / G. Le Bidois, R. Le Bidois. – Paris, A. Picard, 1967. – Т. II. – 794 p.

Стаття надійшла до редакції: 23.04.2018.

N. Shemiakina

FEATURES OF THE ACTUAL DIVISION OF PARENTHETICAL CLAUSES, WHICH CONVEY AUTHOR'S WORDS

The problem of the actual division was given much attention both by foreign and Ukrainian researchers on the material of different languages, but the communicative function of the French parenthetical clause – author's words – has not been studied enough, especially in the language of the press.

The purpose of the article is to analyze the communicative organization of the parenthetical clause – author's words – in the framework of the construction «direct speech + author's words» on the material of the press, where the parenthetical clause is characterized by a complicated structure.

The author of the research considers the possibilities of the actual division of the content of the main types of the parenthetical clause relying on the context, lexical and grammatical factors, contrasting theme and rheme.

The conducted analysis of the communicative features of the French postpositive parenthetical clause – author's words – which is characterized by the reverse word order and complicated or overcomplicated structures due to the use of loose apposition, the relative clause with qui, the misrelated participial clause, the participle and infinitive, shows:

- the predicate in most cases is a rheme, and the subject, which is known, identical, is a theme;

- the loose predicative apposition providing additional information carries out the function of the second rheme;

- the relative clause, which accompanies the subject, has its own division (qui is the subject, the predicate is rheme);

- the overcomplicated clause due to the combination of loose apposition and the relative clause consists of rheme and theme of the parenthetical clause, the second rheme (loose apposition) and theme – rheme of the relative sentence;

- sometimes the subject may be rheme (if it is a noun with an indefinite article, which needs further explanation in the text), and the predicate is theme;

- misrelated participial clauses, participles and infinitives are characterized by the function of the second rheme as they provide additional information;

- if the parenthetical clause consists of a noun with the preposition selon, it is a monorheme, regardless of the characteristics of a noun;

- parenthetical clauses, which are introduced by the adverb comme, are divided into rheme (comme + the predicate) and theme (the subject). If these sentences contain

the pronoun le, it changes the semantics of the parenthetical clause, emphasizing how the action takes place, and on this basis can be attributed to rheme.

Key words: *actual division, construction «direct speech + author's words», reverse word order, complicated sentence, French press.*

УДК 811.511.111+811.161.2]366.58

А. А. Шульга

ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ АСПЕКТУАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ФІНСЬКІЙ МОВАХ

У статті проаналізовано такі граматичні категорії, як час і вид в українській і фінській мовах в їхньому співвідношенні з функціонально-семантичною категорією аспектуальності. Визначено і схарактеризовано 5 класів аспектуальних дієслів в українській мові і виявлено їхні умовні відповідники у фінській мові. Установлено відмінності у граматичній категоризації аспектуальності у зіставлюваних мовах як термінологічно, так і онтологічно.

Ключові слова: *категорія аспектуальності, граматична категоризація, дієслівна категорія виду, категорія часу, аспектуальні класи дієслів.*

Постановка проблеми. Дієслово як категорія, що описує різні ситуації, пов'язані з діями, станами тощо людини, а також розкриває різні аспекти їхнього вияву, продовжує залишатися центральним лексико-граматичним класом слів у будь-якій мові завдяки своїй складній і розгалуженій парадигмі форм [4]. Основною фундаментальною категорією дієслова на тлі інших є *аспектуальність*, або категорія виду [11], яка й досі викликає жваві дискусії при її вивченні, особливо у плані способів реалізації та видових характеристик дієслів у неспоріднених мовах [3].

Через складність її категоріального статусу сформувалася навіть окрема наука – аспектологія, яка має на меті дослідити граматичний склад та граматичну семантику мови, тобто всю сферу аспектуальності, яка має окрім виду різноманітні інші явища, схожі або суміжні з видом у змістовому або функціонально-семантичному відношенні [9]. Окрім граматичних видових та видо-часових категорій аспектологія вивчає аспектуальні класи дієслів (динамічні / статичні, граничні / неграничні) та їхні підкласи, тобто способи дії, а також різноманітні аспектуально релевантні компоненти контексту, виражені недієслівною лексикою і засобами синтаксису [12].

Метою статті є зіставлення граматичних способів і засобів вираження категорії аспектуальності в українській та фінській мовах.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження функціональної та семантичної сфер категорії аспектуальності здійснювалося О. Бондарком, З. Вендлером, К. Городенською, А. Загнітком, Г. Залізняка, Ю. Ісаковою, М. Кальком, Ю. Масловим, А. Мустайоки, Х. Томмолою, А. Шмельовим та ін. ученими, проте зіставний аналіз цього явища у мовах різної морфолого-типологічної будови залишається актуальним і перспективним.

Виклад основного матеріалу. Аспектуальність, за О. В. Бондарком, визначається як функціонально-семантична категорія, «змістом якої є характер протікання дії, а формою вираження - морфологічні, словотворчі та лексичні засоби за участі деяких

синтаксичних членів речення» [2, с. 50]. З цього визначення випливає функціонально-семантична природа категорії аспектуальності, тоді як вид, за допомогою якого ця категорія реалізується, є граматичною категорією. Проте, тут слід зазначити, що у функціональній граматиці наявні категорії, де семантична і граматична природа збігаються. Це стосується функціонально-семантичної категорії темпоральності, або категорії часу. А тому різниця між категорією виду та аспектуальністю стосується, насамперед, плану вираження.

Наразі в аспектології сформувалися різні теорії виду дієслова, з-поміж яких найбільш релевантною визнана двокомпонентна теорія виду, розроблена свого часу Ю. С. Масловим [10].

Двокомпонентна теорія виду розглядає категорію аспекту (асpektуальність) у двох планах:

- 1) як власне вид: доконаний і недоконаний;
- 2) і як аспектуальні класи «своєрідні приховано-граматичні категорії, які визначають аспектуальну специфіку, так звану видову поведінку: парновидовість, одновидовість, двовидовість, а також повноту функціонального спектру (тобто можливість мати одне чи кілька часткових видових значень - процесуальне, ітеративне, фактивне, узуальне, тощо)» [8, с. 54].

У різних мовах категорія аспектуальності має власні, відмінні один від одного, формальні та семантичні способи й засоби вираження.

В українській мові категорія аспекту представлена, в першу чергу, категорією дієслівного виду, оскільки він охоплює всі форми дієслова: інфінітивну, способові й часові, дієприкметникові й дієприслівникові.

Протиставлення виду має граматичне вираження у співвідносних однокорених дієсловах (в поодиноких випадках суплетивно), що виступають як видова пара, наприклад, *робити-зробити, брати-взяти*. У формах інфінітиву значення доконаного й недоконаного виду виражається безвідносно до інших граматичних значень дієслова, воно властиве самій дієслівній основі, де показником виду виступає афікс (префікс або суфікс), чергування звуків у корені слова, наголос тощо.

В інших формах значення виду тісно пов'язане зі значенням часу. Кожне дієслово видової пари утворює свою систему часових форм: дієслова недоконаного виду мають форми усіх трьох часів, а дієслова доконаного виду – лише минулого й майбутнього часів. Так само дієприкметникові й дієприслівникові форми утворюються від дієслів, зберігаючи значення виду, закладене в початковій формі [13 с. 267–269].

Більшість дієслів мають видові пари. Дієслова доконаного виду здебільшого утворюються від дієслів недоконаного виду за допомогою префіксів. Окремі дієслова не мають видових пар і вживаються лише у формі недоконаного (*прагнути, гордувати, намагатися, потнебувати, переслідувати, покрикувати*) чи доконаного (*схаменутися, стрепенутися, зурочити, розкричатися, насумуватися*) виду [3]. Основне значення форм недоконаного виду пов'язане з відсутністю вказівки на обмеженість дії, вони виражають у цілому тривалу нерезультативну дію. Крім того недоконаний вид дієслова передає значення внутрішньо необмеженої дії, яка може семантично виявлятися як дія, що не встигла ще реалізуватися (*запалювати*), як дія, що реалізується без обмежень (*писати, їсти, рости*), а також дія, що регулярно (*постукувати, поблискувати*) або нерегулярно (*приходити, бігати*) повторюється [1].

Наразі, як правило, виділяють п'ять аспектуальних класів українського дієслова: 1) термінативи, 2) евентиви, 3) активітиви, 4) стативи та 5) елятиви [8, с. 4].

Термінативи мають значення події та спрямовані на процеси, з одного боку, та події, досягнуті внаслідок їхнього здійснення, – з іншого (*малювати, будувати,*

прикрашати, створювати, писати); евентиви презентують зображуваний словом факт як подію (*чихнути, спіткнутися, зламати, кліпнути, виграти*), активітиви – як дію (*геготіти, гомоніти, рвати*), стативи мають значення стану (*бути, знаходиться, знати*), а релятиви – відношення (*володіти, мати, потребувати*). Активітивам також притаманне значення динамічних неподієспрямованих процесів, вони не мають видових партнерів, натомість їм властиве багатовекторне акціональне партнерство та прогресивна функція. Стативи відображають актуальні чи неактуальні адинамічні, недискретно-фазові вияви буття (стани), локалізовані хоча б у межах надтривалого часового відрізка, позбавлені можливості мати видових партнерів, для них характерне аспектуально-акціональне партнерство з інцептивами. Евентиви об'єднані значенням миттєвих подій, зокрема й несподіваних, непередбачуваних, а також таких, що є негативним наслідком надмірного захоплення процесом чи недогляду, яким притаманне функціонально-видове й обмежене акціональне партнерство, але не властива прогресивна функція. Семантика релятивів, які позначають процесуально-стилізовані відношення, властивості, постійні ознаки, унеможлиблює будь-яке партнерство та прогресивну функцію, хоч деякі з них, зокрема «географічні» дієслова, можуть мати уявно-видових, або інцесивних, партнерів, що зумовлено асоціативно-метафоричним семантичним залишком термінативів, від яких утворені георелятиви [6, 7, 8].

Але, окрім того, слід враховувати, що приналежність до певного аспектуального класу зрештою визначає лише контекст, тому про особливості аспектуальної поведінки дієслова можна говорити тільки на основі аналізу конкретних ситуацій і речень, що зумовлено глибокою закоріненістю категорії виду в онтологію ситуацій, що відображаються у семантиці дієслів.

У фінській мові аспект – це поняття, що включає в себе різні категорії, які слугують для вираження ступеня тривалості дії та ситуації на різних рівнях у реченнях. Йдеться вже не власне про клас слів (як в українській мові), а про аспект речення, ситуативну аспектуальність, виражену дієсловом, і власне дієслівне аспектуальне значення [17].

Аспект речення виражає внутрішній час ситуації або дії, виражений у реченні: ситуація може бути представлена як гранична і негранична. Коли ситуація за своєю аспектуальністю є граничною, тобто перфективною, вона вважається цілісною, в якій є початок та кінець, або яка є пунктуальною або миттєвою дією [18]. Зазвичай, мається на увазі подія, що має внутрішнє значення зміни або результату (*Minä löysin hattuni ja ranin sen päähän.* – Я знайшов шляпу та одягнув її на голову).

Коли речення представляє аспектуально неграничну ситуацію, або так званий імперфектив, автоматично привертається увага до певного періоду ситуації або дії. А тому ситуація описується як така, що перебуває у процесі, посередині або така, що не досягла результату (*Minä etsin hattuani.* – Я шукав свою шляпу; *Tyttö kävelee metsästä kotiin.* – Дівчина йде з лісу до дому; *Metsästäjä ampui sorsaa.* – Мисливець підстрелив (поранив) качку, або мисливець стріляв у качку (але не влучив у ціль)). Неграничною є також дія у реченнях, що зображують хабітуальні ситуації, тобто такі, в яких передається повторювана звичка або схильність до чогось (*Poltat sä?* – Ти палиш?) [16].

Загалом граничність передається тотальним об'єктом та різними прислівниками напрямку, тим часом неграничність – партитивним об'єктом, особливо, коли речення заперечне і об'єкт в однині. Межа тривання дії передається виразами на зразок *tunnin / tunnissa* (годину / впродовж години) [19].

Різні ситуації поділяються на ситуативні типи, які виражаються за допомогою дієслів. Аспектуальні класи дієслів у фінській мові можна умовно співвіднести

з аспектуальними класами дієслів в українській мові. Дієслова у фінській мові поділяються на такі аспектуальні класи: 1) недіяльні стани, 2) недіяльні дії, 3) діяльні дії, 4) діяльні події. Діяльні події можна поділити на динамічні та статичні.

Вирази, що передають стани: *olla työtön, omistaa asunto, rakastaa lastaan* (бути безробітним, мати житло, любити дитину) є статичними за своєю природою і не містять значення змін, межі або результату [16]. У таких виразах наявні дієслова, що виражають недіяльні стани (*olla, tietää* – бути, знати), які можна умовно співвіднести зі стативами в українській мові. Крім того у фінській мові є дієслова, що виражають недіяльні дії (*rakastaa, vihata, omistaa* – володіти, любити, ненавидіти), які можна умовно співвіднести з елятивами в українській мові.

Недіяльні стани або дії, в яких відсутня кінцева межа або результат, виражаються за своїм аспектуальним значенням неграничними, не результативними дієсловами на зразок *olla, rakastaa, juosta, heiluttaa* (бути, любити, бігти, хвилюватись) [16].

Тим часом події є динамічними (*rakentaa talo* – дім) та статичними (*voittaa kilpailu* – виграти змагання), в яких наявна кінцева межа або результат. Вираження діяльних подій або дій і процесів відбувається за допомогою гранично-неграничних (результативно-нерезультативних) дієслів: *rakentaa, kasvaa* (будувати, рости). У семантиці цих дієслів міститься кінцева межа ситуації, яка може бути досягненою або здаватися недосягненою: *Rakensimme talon / Rakensimme taloa* (побудували дім, будували дім) [16].

Дієслова фінської мови, що виражають динамічні події, в українській мові можна умовно співвіднести з термінативами, дієслова, що мають значення точних подій – з евентивами, а дієслова, що виражають діяльні дії, – з активітивами.

В усіх випадках семантика дієслова впливає на те, які ситуативні типи може зобразити внутрішнє значення дієслова.

Як і в українській мові, у фінській мові аспектуальне значення дієслова може утворюватися за допомогою словотворчих суфіксів, що передають якість дії, фреквентативність, тривалість та моментальність. Наприклад, суфікс, що передає фреквентативність, маркує повторюваність дії, вираженої першопочатковим словом, тобто який за граничністю описує відкриту, ітераційну (повторювану) ситуацію. Суфікс, що має значення моментальності, зображує точну подію [16] тощо.

Попередні спостереження над зіставною площиною категорії аспектуальності у різних мовах дають підстави говорити про те, що це явище і термінологічно, і граматично потребує більш глибокого вивчення саме у контрастивному аспекті і не лише з метою виявлення спільних і відмінних його характеристик, а для розкриття онтологічної, когнітивної і суто мовної природи. Насамперед, варто шукати відповідь на питання про те, чому в одній мові значення аспектуальності може виражатись морфологічно, наприклад, дієслівними префіксами, в іншій, – приміром, прислівниками. Що стосується термінології, то у фінській мові, як і в інших мовах, немає, наприклад, уніфікованої термінології щодо позначення категорії аспектуальності й аспектуальних класів дієслів. Один і той самий термін може вживатися на позначення різних понять, або одне й те саме поняття позначатись кількома різними термінами. Наприклад, у фінській мові окрім терміна «граничний аспект» в науковій літературі наявний також термін «перфективний аспект», або «термінативний аспект»; для позначення ж неграничного аспекту наявні терміни «імперфективний», «курсивний» або «дюративний (тривалий) об'єкт» тощо.

У фінській науковій літературі центральним поняттям є результативність, тобто досягнення мети, яку часто розглядають у зв'язку зі змінами у відмінку об'єкта. Можна говорити про результативні дієслова, приміром: *löytää, tappaa, unohtaa* (знайти, вбити,

забути) або про відповідні результативні речення. Наявні також нерезультативні дієслова, наприклад, дієслова, що виражають почуття, або рух «туди-сюди»: *rakastaa*, *heiluttaa* (кохати, махати), які за своєю природою не схильні виражати досягненість результату дії. Квазірезультативними називають дієслова, які, з одного боку, передають тривалий стан і можуть виражати в реченні тривалу дію так само, як і не результативні, але в той же час вони іноді вимагають тотального об'єкта. Це, приміром, когнітивні дієслова: *tietää*, *muistaa* (знати, пам'ятати), або дієслова, які мають значення відношення: *sisältää*, *omistaa* (містити, володіти) [16].

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що категорія аспектуальності включає широкий спектр більш вузьких понять, таких як дієслівний вид, темпоральність, граничність / неграничність дієслова, процесуальність, миттєвість тощо. Аспектуальність може виражатись внутрішнім лексичним значенням дієслова або зовнішніми формальними засобами, наприклад, суфіксами, префіксами чи відмінками об'єкта.

В українській мові дієслівний вид становить єдність граматичних (формальних) та лексичних (власне аспектуальних) ознак, що субкатегоризуються на основі маркера доконаності / недоконаності. Видове протиставлення виражається граматично у співвідносних дієсловах одного кореня (і тільки в поодиноких випадках суплетивно), що виступають як видова пара. Виділяють п'ять аспектуальних класів українського дієслова: термінативи, евентиви, активітиви, стативи та елятиви.

У фінській мові аспект – це поняття, що включає в себе різні категорії, які слугують для вираження ступеня тривалості дії та ситуації у реченнях: аспект речення, ситуативну аспектуальність, виражену дієсловом, і власне дієслово. Ситуація або дія може виступати як гранична (в якій є початок та кінець, або миттєвість) або негранична (що має семантику процесу та тривалості). Граматично граничність передається тотальним об'єктом та різними прислівниками напрямку, неграничність – партитивним об'єктом. Оскільки аспектуальність включає багато різних більш вузьких значень, то необхідно також зазначити, що значну роль у вираженні цієї категорії відіграє також внутрішнє значення дієслів, яке може зумовлювати певне стає аспектуальне значення або обмежувати певні аспектуальні значення залежно від контексту. Це стосується багатозначних дієслів.

Аспектуальні класи фінських дієслів можна умовно співвіднести з аспектуальними класами дієслів в українській мові. Внутрішнє аспектуальне значення може виражатись за допомогою словотворчих засобів, як і в українській мові.

Перспективами подальших досліджень є зіставний аналіз способів вираження аспектуальних значень дієслів у досліджуваних мовах.

Список використаної літератури

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : підруч. / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – Київ : Либідь, 1993. – 336 с. ; Bezpoiasko O. K. Hramatyka ukrainської movy. Morfolohiia : pidruch. / O. K. Bezpoiasko, K. H. Horodenska, V. M. Rusanivskyi. – Kyiv : Lybid, 1993. – 336 s.
2. Бондарко А. В. Русский глагол : пособие для студентов и учителей / А. В. Бондарко, Л. Л. Буланін. – Ленинград : Просвещение, 1967. – 190 с. ; Bondarko A. V. Russkiy glagol : posobie dlya studentov i uchiteley / A. V. Bondarko, L. L. Bulanin. – Leningrad : Prosveshchenie, 1967. – 190 s.
3. Геращенко Д. В. Аспектуальні особливості аудіовербативів та вираження категорії виду в українській та англійській мовах / Д. В. Геращенко // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира

Винниченка]. Сер.: Філологічні науки: 2010. – Вип. № 89 (4). – С. 229–233; Narashchenko D. V. Aspektualni osoblyvosti audioverbatyviv ta vyrazhennia katehorii vydu v ukrainskii ta anhliiskii movakh / D. V. Herashchenko // Naukovi zapysky [Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]. Ser.: Filolohichni nauky: 2010. – Vyr. № 89 (4). – S. 229–233.

4. Ісакова Ю. П. Категорії аспектуальності та темпоральності в системі італійського й українського дієслова: зіставний аспект: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17 / Юлія Петрівна Ісакова; Київський національний лінгвістичний університет. – Київ, 2008. – 74 с.; Isakova Yu. P. Katehorii aspektualnosti ta temporalnosti v systemi italiiskoho y ukrainskoho diieslova: zistavnyi aspekt: dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.17 / Yuliia Petrivna Isakova; Kyivskiy natsionalnyi lnhvistychnyi universytet. – Kyiv, 2008. – 74 s.

5. Калько М. І. Універсальна категорія аспекту в українському етноваріанті / М. І. Калько // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 34, ч. 1. – С. 81–87; Kalko M. I. Universalna katehoriia aspektu v ukrainskomu etnovarianti / M. I. Kalko // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna. – 2004. – Vyr. 34, ch. 1. – S. 81–87.

6. Калько М. І. Категорія аспектуальності в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 / Микола Іванович Калько; НАНУ, Інститут української мови. – Київ, 2009 – 40 с.; Kalko M. I. Katehoriia aspektualnosti v suchasni ukrainskii literaturnii movi: avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk: spets. 10.02.01 / Mykola Ivanovych Kalko; NANU, Instytut ukrainskoi movy. – Kyiv, 2009 – 40 s.

7. Калько М. І. «Дискусійна» видова кореляція бачити VS побачити й аспектуальна діагностика актуальних стативів / М. І. Калько // Лінгвістика. – 2011. – № 1, ч. 2. – С. 119–127; Kalko M. I. «Dyskusiina» vydova koreliatsiia bachyty VS pobachyty y aspektualna diahnostryka aktualnykh statyviv / M. I. Kalko // Lnhvistyka. – 2011. – № 1, ch. 2. – S. 119–127.

8. Калько М. І. Аспектуальність і дієслівна полісемія: моногр. / М. І. Калько – Черкаси: Брама, 2002. – 144 с.; Kalko M. I. Aspektualnist i diieslivna polisemiia: monohr. / M. I. Kalko – Cherkasy: Braama, 2002. – 144 s.

9. Маслов Ю. С. Очерки по аспектологии / Ю. С. Маслов. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1984. – 263 с.; Maslov Yu. S. Ocherki po aspektologii / Yu. S. Maslov. – Leningrad: Uzd-vo LGU, 1984. – 263 s.

10. Маслов Ю. С. Система основных понятий и терминов славянской аспектологии / Ю. С. Маслов // Вопросы общего языкознания. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – С. 53–80; Maslov Yu. S. Sistema osnovnykh ponyatiy i terminov slavyanskoj aspektologii / Yu. S. Maslov // Voprosy obshchego yazykoznanija. – Leningrad: Izd-vo Leningr. un-ta, 1965. – S. 53–80.

11. Мацько Л. І. Українська мова: навч. посіб. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько, О. М. Сидоренко. – Донецьк: Тов.ВКФ «БАО», 2007. – 480 с.; Matsko L. I. Ukrainska mova: navch. posib. / L. I. Matsko, O. M. Matsko, O. M. Sydorenko. – Donetsk: Tov.VKF «BAO», 2007. – 480 s.

12. Розенталь Д. Э Словарь-справочник лингвистических терминов: пособие для учителей / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Просвещение, 1976. – 543 с.; Rozental D. Э Slovar-spravochnyk lnhvystycheskykh terminov: posobyie dlia uchytelei / D. Э. Rozental, M. A. Telenkova. – 2-e yzd., uspr. y dop. – Moskva: Prosveshchenye, 1976. – 543 s.

13. Сучасна українська літературна мова : підруч. / за ред. М. Я. Плющ. – 6-те вид., стер. – Київ : Вища шк., 2006. – 430 с. ; Suchasna ukrainska literaturna mova : pidruch. / za red. M. Ya. Pliushch. – 6-te vyd., ster. – Kyiv : Vyshcha shk., 2006. – 430 s.

14. Alhoniemi A. Suomen kielen terminatiiveista / A. Alhoniemi // Rakenteita: Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6.2.1978. TYSYKLJ. 6 – Turku : Turun yliopisto, 1978. – S. 188–206.

15. Dahl Ö. On the Definition of the Telic-Atelic (Bounded–Nonbounded) Distinction in Tense and Aspect / Ö. Dahl; ed. by Ph. Tedeschi, A. Zaenen. – Syntax and Semantics. – 1981. – Vol. 14. – S. 79–90

16. Iso suomen kielioppi / A. Hakulinen, M. Vilkkuna, R. Korhonen, et al. – Helsinki : Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2004. – 1698 s.

17. Heinämäki O. Aspect in Finnish / O. Heinämäki // Aspect bound : A voyage into the realm of Germanic, Slavonic and Finno-Ugrian aspectology / ed. by C. de Groot, H. Tommola. – Dordrecht : Foris Publications, 1984. – S. 153–177.

18. Kangasmaa-Minn E. Aspektista ja sen sukulaisilmiöistä suomalais-ugrilaisissa kielissä / E. Kangasmaa-Minn // Yli-Vakkuri V. Tutkimuksia syntaksin ja pragmasyntaksin alalta / V. Yli-Vakkuri. – Turku : TY, 1993. – S. 13–23. – (Studia comparativa linguarum orbis Maris Baltici 1)

19. Tommola H. On Finnish «aspect» in discourse / H. Tommola // Verbal aspect in discourse : Contributions to the semantics of time and temporal perspective in Slavic and non-Slavic languages / ed. by N. B. Thelin. – Amsterdam : Benjamins, 1990. – S. 349–366.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2018.

A. Shulga

GRAMMAR CATEGORIZATION OF THE ASPECT IN THE FINNISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

The ways of expression of the grammar category of aspect in the Finnish and the Ukrainian languages differ a lot. The category of aspect is a difficult and complicated grammar category that is represented in both Finnish and Ukrainian. This category has been studied by such linguists as Bondarko, Maslov, Mustajoki, Zelenko and others.

The main problem of research is that comparable languages belong to different language families, so their grammar systems differ estimably. Despite this, the article describes what the differences in the ways of expression of grammar aspect in these languages and what the differences in the meanings that belong to the field of aspect are.

The article explains what the category aspect is. The general and widespread theory in aspectology is a Two-component theory, initiated by Russian linguist Maslov (Maslov, 1965). The first component of the grammar category of aspect is aspect itself, which includes imperfective and perfective aspect. The second component includes 'hidden'-grammar categories such as, for example, habitual aspect or progressive aspect (Kalko, 2009).

The article explains what the perfective or imperfective verbs in the Ukrainian language are and how they are formed. In the Ukrainian language verbs themselves are either perfective or imperfective. Perfective verbs are mostly formed from imperfective verbs by addition of prefixes. Other aspectual meanings are also expressed by addition of prefixes to verbs.

The article also describes what in the Finnish language telicity is, and what the telic and the atelic sentences mean. Telicity is expressed not by the verb but by the whole sentence. The telic sentence means that the goal is achieved and there is some result, while, the atelic sentence does not identify whether the goal is achieved. It can also mean that the action is in progress.

The article shows how aspectual meaning of the sentence in the Finnish language is expressed by the case of object and what two objective cases in the Finnish language are. The article explains how other aspectual meanings in Finnish can be expressed by suffixes. So, grammatically aspectual meaning of the sentence in the Finnish language is expressed by the objective cases. There are two objective cases in the Finnish language – partitive and accusative. Accusative object in sentence means that the sentence is telic and partitive object means that the sentence is atelic. Other aspectual meanings in Finnish can be expressed by suffixes. For example, suffix -ele- usually means repeatable action (nauraa means 'to laugh', naureskella (naureskele-) means 'to laugh repeatedly', oppia – opiskella, katsoa – katsella).

The article compares the aspectual types of verbs in the Ukrainian and Finnish languages.

As a result, the article singles out the differences and similarities in the grammar ways of expression of the category of aspect in the Finnish and Ukrainian languages as well as it dwells on the differences and similarities in the meanings that belong to this category. Consequently, the ways of expression of grammar aspect in Finnish and Ukrainian languages are different but there are some similar features. First of all, both the Ukrainian and the Finnish languages have two aspects. In Ukrainian these are perfective and imperfective, in Finnish these are telic and atelic. Secondly, either in Finnish language or in Ukrainian language there are 'hidden'-grammar categories such as frequency, progressivity and habituality. Despite this, the ways of expression of aspect are different. In Ukrainian language aspectual meaning is usually expressed by prefixes, in Finnish it is usually expressed outside the verb by the objective cases. Notwithstanding this significant differences, some aspectual meanings in Finnish are expressed by the means of derivation, by addition of suffixes with aspectual meanings to verbs.

Key words: *aspectuality, grammar categorization, aspect, tense, aspectual types of verbs.*

УДК 811.111'255.2

D. Shchypachova

LEXICAL-STYLISTIC TRANSFORMATIONS IN THE ENGLISH-UKRAINIAN SCIENTIFIC AND TECHNICAL TRANSLATION

This article deals with the problems of translation of connotative vocabulary in the English scientific and technical texts into the Ukrainian language. The material contains some examples of connotative words that present difficulties in translation and a new extended classification of lexical-stylistic transformations.

Key words: *connotative vocabulary, lexical layer, lexical units, semantics, translation transformations, comparative analysis, source text, translated text, figurative meaning, metaphor, metonymy.*

Introduction. The article is devoted to the linguistic-translational study of the peculiarities of connotative vocabulary in the English scientific and technical texts and the problems of its translation into the Ukrainian language.

The importance of studying this lexical layer is dictated by the need to tackle both practical and theoretical problems of scientific and technical translation. The main task facing

the translator of scientific and technical literature is a communicatively equivalent transfer of information from one language to another, based on an equivalent reproduction of the contextual (real, actual) meanings of the lexical units of the original. Since translators of scientific and technical literature translate texts virtually immediately after they are written by scientists, researchers and specialists, it becomes essential to study and describe these sources of scientific and technical information as soon as possible. Connotative lexical means are one of the important components of these texts; they fully reflect the entire dynamics of the lively language functioning in the scientific and technical sphere of communication. Scientific and technical materials rendered by translators, contain the latest phenomena in the field of vocabulary, and existing dictionaries do not fully reflect the real content and semantics of connotative vocabulary, limited to the disclosure of connotative words in public use. There is a real need to study this important lexical layer and to issue specific recommendations on the translation of connotative lexical units. Such studies will help improve the quality of scientific and technical translation, the role of which is growing due to the fact that a wide range of specialists and scientists from different countries need to get acquainted with the latest achievements in science and technology.

The significance of this article is determined by the importance of theoretical comprehension of the problems of connotative vocabulary in connection with the increasing role of scientific and technical translation and the need for its adequate provision with research that facilitates the discovery of new equivalents for the transmission of general scientific meanings of connotative words in scientific and technical texts. A comparative linguistic-translational study of the features of connotative lexical means and a description of the methods of their translation from English into Ukrainian acquire special significance at the present time in connection with the need for comprehensive study of the language of science and technology at the present stage of scientific and technical progress.

Many translators have addressed the issue of translation transformations, in particular: L. S. Barkhudarov [1], V. G. Gak [2], V. N. Komissarov [3], R. K. Minyar-Beloruhev [5], Ya. I. Retsker [8]. However, despite the availability of extensive literature on the problem of translation transformations, there is no common opinion among scholars about the very concept of translation transformation. Most of the definitions do not fully reveal the essence of the phenomenon under consideration. After R. K. Minyar-Beloruhev [5, p. 155] and L. L. Nelyubin [6, p. 25] by translation transformations we will mean the technique of translation, the essence of which is to change the formal or semantic components of the source text while preserving the information intended for translation, as well as the adaptation of the created translation text to the lingual ethnic competence of the new addressee and taking into account the stylistic norms of the translating language.

The purpose of our study is to examine the specific qualitative features of connotative lexical units in terms of those semantic and stylistic changes to which they are exposed in the texts of scientific and technical literature, and also using the results of a comparative analysis of the source text (ST) and the translated text (TT) expanding and supplementing existing classifications of translation transformations, to offer new classification of lexical-stylistic transformations that take into account the features of scientific technical translation.

Researchers of the problems of scientific and technical translation Ye. V. Breus, Yu. A. Denisenko, V. N. Komissarov, L. A. Chernyakhovskaya say that «the transfer of the contents of the original in translation is not an easy task». When equivalence cannot be achieved in a direct way, then the translator has to use various kinds of substitutions and transformations, which are usually called translation transformations. In scientific and technical translation, linguistic scientists distinguish lexical transformations and grammatical transformations. There are both traditional types of transformations, which are inherent in all

types of translation, and specific, characteristic only for scientific and technical translation. The main types of lexical transformations are generalization, concretization and meaning extension. In addition to the dictionary generalization, that is, when in the dictionary the English word is given a Ukrainian sign, which calls a more general concept, in the translation of texts contextual generalization is singled out by scholars. In the context the words finally differentiate their meaning, beginning to reflect a much more general concept in the text than that which the linguistic meaning of these words suggests. In the translation language, this more general concept can be called not a dictionary correspondence, but a nonsemantic word having a broader concept. As the authors of the study indicate, in the scientific and technical literature, there is often a broad concept expressed by the Russian «advantage» (a synonym for «dignity»). Although there is a direct dictionary correspondence «advantage», scientific and technical texts in English use words with a completely different meaning. For example: *Another attraction of the D.MOS structure ... – Іншою перевагою Д.МОП структури; The beauty of this method is its speed ... – Перевага цього методу – швидкість ...*. These examples show that the words beauty, attraction, usefulness in certain contexts are nonsemantic, beginning to call one more general concept of «advantage.» This phenomenon is very typical for English technical literature. The next type of transformation, analyzed in the book «Manual for Scientific and Technical Translation» – a concretization. The method of the concretization of linguistic meaning is used when translating from English into Ukrainian and is much broader than the method of generalization. There is a dictionary and contextual concretization. If in English the word names a concept that is divided into conceptual components by Ukrainian, each with its own name (i.e. the concept in English and the conceptual components in Ukrainian are in relation of inclusion), and in the text this English word is differentiated in this way, that begins to name any of the conceptual components that is with it in the inclusion relationship, then when translating this is chosen from the Ukrainian dictionary correspondences to this English word, which in Ukrainian calls precisely this conceptual component. Another kind of dictionary concretization takes place when in English, for the common concept and its conceptual component, the same word is used, and in Ukrainian, respectively, are different. The differentiation of the meanings of such words as a result of their repeated use in the text is reflected primarily in the dictionary. For example, the English word *industry* in the dictionary is given the correspondence «промисловість» and «сфера промисловості», the word *equipment* – «обладнання» and «вид обладнання.»

Thus, the English word, which calls this or that concept, can be used in the language metonymically, i.e. the name of the whole can be transferred to the name of the part, the abstract name used for the name of the particular substance, transferred to the product from it, etc.

Such metonymy can be contextual, but very often it is reflected in the dictionary. For example, the word *iron*, which refers to both the substance and the various objects made of it. In Ukrainian, all these items have independent names, which are reflected in the vocabulary correspondences fixed by the dictionary: *iron* 1) залізо (елемент); 2) чорний метал – сталь, залізо, чугун; 3) виріб із заліза; 4) праска; 5) кайдани; 6) (множина) стремено; 7) (мед.) препарат із заліза (НБАРС).

This use of the word for naming both the general and concrete concepts may not be fixed in the dictionary correspondences and is purely contextual. The study provides the following example: *... and best solution in actual applications.* Noun «applications» explicitly calls not that general concept, which is called by Ukrainian dictionary correspondences to the word *applications*: 1) заява, прохання; 2) застосування; 3) прикладання (гірчичника, пластиря), 4) використання ліків; 5) старанність, завзяття.

In this context, a narrower, more specific concept is called. The translator, proceeding from the context, determined that in this case the Ukrainian phrase *«прикладні завдання»*: *«... краще рішення щодо реальних прикладних завдань»*.

Analysis of the English-Ukrainian scientific and technical translations shows that the main percentage of translation errors is in vocabulary – the most dynamical semantic level of the language of science and technology. Very often translation errors are caused by incorrect translation of connotative vocabulary, and these errors lead to incorrect transmission of the meaning of the original and to violations of stylistic norms of the functional style of the language of scientific and technical literature. The results of the study prove that connotative vocabulary in the language of science and technology has a certain specificity that has not been adequately researched and not fully reflected in translation dictionaries.

Analysis of the literature on the problems of connotative vocabulary, dictionaries of general scientific lexical words and the results of the conducted research allow us to conclude about the content and features of connotative lexical means. These means are very diverse. They can be divided into two types. The first type is the vocabulary, which are constantly connotative. Two subtypes are distinguished here: 1) functionally connotative vocabulary, used predominantly in any functional style of the language (spoken, classic literature) and emotionally expressive words used in various functional styles of the language, which are characterized by constant connotations that do not depend on the context (word amplifiers, words with emotional meaning). These connotative lexical means are characterized by having in their lexical-semantic structure along with denotative meanings certain connotative meanings, which create a stylistic connotation of vocabulary. The second type of lexical means is those that acquire connotations in the context: the use of words in contextual meaning, the unexpected combination of words.

Connotative lexical means are regularly found in modern American periodicals on applied sciences, namely: Electronics, Proceedings of the IEEE, Journal of Engineering for Power, AIAA Journal, and also in modern editions devoted to computer problems: MSDN magazine, published by Microsoft companies, in the materials of the Microsoft website [9], in the materials of the site ZDNet.com (news of computer technologies). Analysis of the lexical-stylistic features of the American engineering journals and web sites show that the materials contained in them are characterized by significant lexical-stylistic differences. They reveal significant quantitative and qualitative variations in the use of connotative means. In the texts there is a combination of lexical elements of different styles, which indicates the penetration into the technical text of linguistic elements characteristic of other styles of speech. The results of the study allow us to conclude that scientific and technical texts are characterized by a certain lexical-stylistic heterogeneity, even within the limits of an edition of one type. The use of connotative elements in texts in English is determined mainly not by the individual manner of the author, but is subordinated to the goals and objectives of the information direction of the corresponding publication.

Analyzing the existing classifications of translation transformations, we came to the conclusion that the most logical and clearly structured is the classification of Ya. I. Retsker [8, p. 121], which we took as the basis.

Types of transformations and % of the total number of transformations: Concretization – 14.1 %, Meaning extension – 13.1 %, Generalization – 12.4 %, Specialization – 11.2 %, Differentiation – 11.3 %, Elimination – 9.5 %, Terminologisation – 8.4 %, Translation marker – 7.2 %, Integral modification – 5.1 %, Loss compensation – 4.2 %, Loan translation – 3.4 %.

Conclusions. Linguistic translation study of the peculiarities of connotative vocabulary and methods of its translation, carried out in the article, is an integral part of the research of lexical problems of scientific and technical translation, which are the most important and relevant in the theory, methodology and practice of professional scientific and technical translation.

Studying the features of the transfer of figurative means, we came to the conclusion that the greatest difficulty for translators is represented by metaphors and metonymy. When translating comparisons, figurative meaning, as a rule, is preserved, although exceptions are observed. Metaphors are divided into two types: linguistic metaphors and individual-author (speech metaphors). In the transmission of linguistic metaphors, we identified the following types of lexical-stylistic transformations: the terminologisation of metaphors, the specialization of metaphors, the interpretation of metaphors. When translating verbal metaphors, such lexical-stylistic transformations as interpretation, demetaphorization and remetaphorization are observed. In addition, when transferring metaphors to the TT, we distinguish such a translation technique as a translation marker. Analyzing the cases of translation by metonymy, we came to the conclusion that the most frequently used transformation is the specification, which we subdivide into two types: specification based on the metonymic transformation based on the connection of categories: place (space) and the person associated with this place and the specification based on transferring an abstract name to the designation of a particular object. In addition, when translating metonymy, compensation is observed.

Visual comparisons, in contrast to metaphors and metonymy, are usually translated with preservation of figurative sense. And this is not accidental, because the comparison is more explicit in its nature than the metaphor that is often necessary to be decoded in translation. While translating the comparisons, we marked the cases of interpretation of the image, the elimination of the image and the «quoting» of the image (using a translation mark to neutralize and smooth the image) for the best adaptation to the stylistic norms of the Ukrainian scientific and technical text.

Список використаної літератури

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод : Вопросы общей и частной теории переводов / Л. С. Бархударов. – Москва : Международные отношения, 1975. – 237 с. ; Barkhudarov L. S. Yazyk i perevod : Voprosy obshchey i chastnoy teorii perevodov / L. S. Barkhudarov. – Moskva : Mezhdunarodnye otnosheniya, 1975. – 237 s.

2. Гак В. Г. Межъязыковая асимметрия и прогнозирование переводческих трансформаций / В. Г. Гак // Теория перевода и научные основы подготовки переводчиков : матер. всесоюз. науч. конф. – Москва, – 1975. – Ч. I. – С. 12–13 ; Gak V. G. Mezhyazykovaya asimmetriya i prognozirovaniye perevodcheskikh transformatsiy / V. G. Gak // Teoriya perevoda i nauchnye osnovy podgotovki perevodchikov : mater. vsesoyuz. nauch. konf. – Moskva, – 1975. – Ch. I. – S. 12–13.

3. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : учеб. / В. Н. Комиссаров. – Москва : Высшая школа, 1990. – 253 с. ; Komissarov V. N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty) : ucheb. / V. N. Komissarov. – Moskva : Vysshaya shkola, 1990. – 253 s.

4. Латышев Л. К. Курс перевода (эквивалентность перевода и способы ее достижения) / Л. К. Латышев. – Москва : Международные отношения, 1981. – 246 с. ; Latyshev L. K. Kurs perevoda (ekvivalentnost perevoda i sposoby ee dostizheniya) / L. K. Latyshev. – Moskva : Mezhdunarodnye otnosheniya, 1981. – 246 s.

5. Миньяр-Белоручев Р. К. Общая теория перевода и устный перевод / Р. К. Миньяр-Белоручев. – Москва : Воениздат, 1980. – 237 с. ; Minyar-Beloruchev R. K. Obshchaya teoriya perevoda i ustnyy perevod / R. K. Minyar-Beloruchev. – Moskva : Voenizdat, 1980. – 237 s.

6. Нелюбин А. А. Перевод и прикладная лингвистика / А. А. Нелюбин. – Москва : Высш. шк., 1983. – 207 с. ; Nelyubin A. A. Perevod i prikladnaya lingvistika / A. A. Nelyubin. – Moskva : Vyssh. shk., 1983. – 207 s.

7. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика : Очерк лингвистической теории перевода / Я. И. Рецкер. – Москва : Междунар. отношения, 1974. – 216 с. ; Retsker Ya. I. Teoriya perevoda i perevodcheskaya praktika : Ocherk lingvisticheskoy teorii perevoda / Ya. I. Retsker. – Moskva : Mezhdunar. otnosheniya, 1974. – 216 s.

8. Microsoft Office Project 2003 (web-site) [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.microsoft.com/en-us/download/details.aspx?id=1693>

Стаття надійшла до редакції 15.04.2018.

Д. С. Щипачова

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Стаття присвячена проблемам перекладу українською мовою стилістично забарвленої лексики в англійських науково-технічних текстах. Матеріал містить деякі приклади стилістично забарвлених слів, що викликають труднощі під час перекладу, та нову розширену класифікацію лексико-стилістичних трансформацій.

Лінгвоперекладне дослідження особливостей стилістично забарвленої лексики та способів її перекладу, здійснене в статті, є складовою частиною досліджень лексичних проблем науково-технічного перекладу, які є найбільш важливими й актуальними в теорії, методиці та практиці професійного науково-технічного перекладу.

Найбільші труднощі для перекладачів становлять метафори і метонімії. Під час перекладу порівнянь образність, як правило, зберігається, хоча спостерігаються і виключення. При передачі мовних метафор нами були виявлені наступні види лексико-стилістичних трансформацій: термінологізація метафор, спеціалізація метафор, інтерпретація метафор. Під час перекладу мовних метафор спостерігаються такі лексико-стилістичні перетворення, як інтерпретація, деметафорізація і реметафорізація. Аналізуючи випадки перекладу метонімії, ми прийшли до висновку, що найчастіше застосовується трансформація конкретизації, яку ми розділяємо на два види: конкретизація на базі метонімічної трансформації, заснованої на зв'язку категорій: місце (простір) і особа, пов'язана з цим місцем, а також конкретизація, заснована на перенесенні абстрактної назви на позначення конкретного об'єкта. Крім того, під час передачі метонімії спостерігається прийом компенсації.

Образні порівняння на відміну від метафор і метонімії, як правило, перекладаються зі збереженням образності. Це зумовлене тим, що порівняння за своїм характером є більш експліцитним, ніж метафора, яку під час перекладу дуже часто необхідно декодувати. Тим не менш, слід відзначити, що під час перекладу порівнянь нами відзначено випадки інтерпретації образу та елімінації образу для кращої адаптації до стилістичних норм українського науково-технічного тексту.

Ключові слова: стилістично забарвлена лексика, лексичний шар, лексичні одиниці, семантика, перекладацькі трансформації, порівняльний аналіз, вихідний текст, текст, що перекладається, образність, метафора, метонімія.

УДК 811.112.2'367.3

П. І. Яценко

НОМІНАТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПІДРЯДНО-СУРЯДНОГО ПОЛІНОМА У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ)

У статті досліджено номінативну організацію підрядно-сурядного полінома сучасної німецької мови на матеріалі наукового дискурсу. Розглянуто формально-граматичне та когнітивно-семантичне моделювання поліномів, їхні складові, а також мінімальні моделі.

Ключові слова: науковий дискурс, складне речення, підрядно-сурядний поліном, клауза, ситуація.

XXI сторіччя – є епохою швидкісного руху, ІТ-технологій та наукових пошуків у десятках напрямків розвитку сучасності. Отже, і уявлення будь-якого мовця відчутно ускладнюється, що знаходить своє відображення у реченневих утвореннях, котрими користується мовець в усному чи писемному спілкуванні. Сфера комунікації науковців становить саме той ареал, де ступінь ускладненості мовлення сягає своєї найвищої точки.

У середині минулого століття особливу зацікавленість науковці проявляли щодо вивчення речення та його різновидів. Традиційно виокремлені просте та складне речення досліджувалися у межах формально-граматичного (В. Г. Адмоні [1], Г. Ф. Гаврилова [4]), семантико-синтаксичного (І. Р. Вихованець [3], Г. Ф. Гаврилова [5]) та, пізніше, комунікативного підходів (М. Н. Везерова [2], Т. І. Кормановська [8] тощо), проте в кожному з них переважно увага науковців концентрувалася на мінімальних моделях речень. Якщо виділення суб'єктно-предикатної структури як базової для будь-якого речення не викликало сумнівів, то таксономія та подальше встановлення підвидів речень ґрунтувалося на різних принципах (формальному (Г. Ф. Калашнікова [6], Н. Н. Корбозерова [7], Г. П. Уханов [11] тощо), стилістичному (Н. І. Формановська [12]) тощо). На цій підставі нами було запропоновано іншу таксономію складного речення:

- біном (дві клаузи, пов'язані координативно чи субординативно);

- поліном:

А) складносурядний (три чи більше координативно поєднані клаузи),

Б) складнопідрядний (три чи більше субординативно поєднані клаузи);

В) сурядно-підрядний (три чи більше клаузи, дві з яких поєднані координативно, одна з клауз поширюється субординативною клаузою);

Г) підрядно-сурядний (три чи більше клаузи, одна з яких обов'язково виступає єдиним у реченні головним, а дві інші клаузи виступають підрядними, координативно поєднаними між собою).

Об'єктом цього дослідження виступає *підрядно-сурядний поліном* (далі ПСП) – різновид складного речення, мінімальна модель якого утворюється сполученням трьох клауз, серед яких виключно одна – головна, а дві – підрядні, поєднані сурядним зв'язком між собою. У такому реченні з приматом підрядності сурядний зв'язок стає другорядним, він розширює підрядну частину, вводячи додатковий прошарок інформації. **Предмет дослідження** – номінативна організація підрядно-сурядного полінома сучасної німецької мови на матеріалі наукового дискурсу (лінгвістичного,

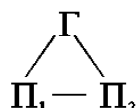
медичного та юридичного). **Метою** цього дослідження є вивчення номінативної організації ПСП сучасної німецької мови.

Основними **завданнями** цього дослідження стали:

- визначити місце ПСП у системі предикативних одиниць;
- виявити та проаналізувати основні формально-граматичні моделі ПСП;
- з'ясувати когнітивно-семантичну організацію СПП.

Актуальність роботи полягає у необхідності детального вивчення ПСП в цілому, так у науковому дискурсі зокрема, адже у працях попередників не містилося вичерпного аналізу цього типу речення.

ПСП представляють собою речення, побудоване за моделлю (рис. 1):

Рис. 1 Базова модель ПСП

У такому реченні містяться три клаузи. **Клауза** розуміється як найменший предикативний формант складного речення, вершиною якого виступає повнозначне дієслово [10, с. 256]. Серед клауз розрізняють головні (далі – Г) та підрядні (далі – П). **Головною** називають клаузу, яка підпорядковує собі **підрядну** [19]. ПСП складається обов'язково з однієї головної та пари підрядних клауз. У науковому виді дискурсу зберігається загальна тенденція – чим складніше реченнєве утворення, тим менше воно вживається (див. Табл. 1). Виявлені та проаналізовані приклади ПСП відповідають закону Дж. Міллера «7 ± 2», де найбільше укладення, що є прийнятним для людського розуміння дорівнює 9, у нашому матеріалі 7.

Таблиця 1

ПСП з різною кількістю підрядних клауз

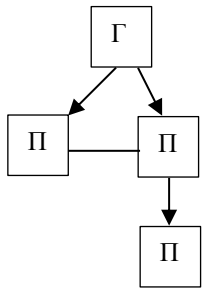
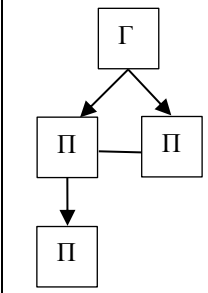
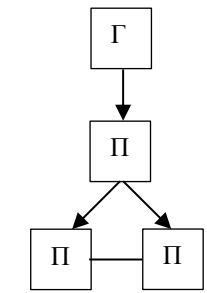
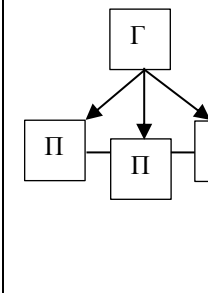
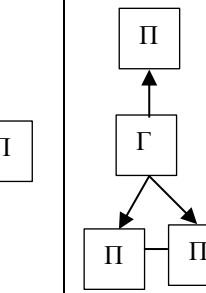
Кількість однорідних підрядних у реченні	2	3	4	5	6	7	Разом
Кількість ПСП	293	150	37	12	6	2	500
Відсоткове співвідношення	58,6 %	30 %	7,4 %	2,4 %	1,2 %	0,4 %	100 %

Для ПСП характерно використання мінімальної моделі речення, в котрому дві однорідні підрядні клаузи уточнюють певний елемент головної клаузи: **Модель 1 [Г – П – П]**: (1) *Der BGH macht in seiner Entscheidung deutlich, in welchem Rahmen der straf-rechtliche Rechtmäßigkeitsbegriff anzuwenden ist und welche Grenzen ihm gesetzt sind* [15]; (2) *Erst als man in den Vorbereitungsarbeiten auf die Ausübung einer Disziplinargewalt verzichtete und sich nach deutschem Vorbild mit der Bildung eines Ehrenrates begnügte, war der Weg frei* [21]. Більшість підрядних (83 %) займає постпозицію по відношенню до головного (1). Препозиція (9,5 %) та інтерпозиція (7,5 %) менш поширені (2). Це пояснюється превалюванням означальних та додаткових підрядних, що тяжіють до постпозитивного розташування по відношенню до головного.

Розширення мінімальної моделі ПСП відбувається шляхом додавання підрядної клаузи до основного конструктиву: **Модель 2 [Г – П – П – П]**, що здійснюється кількома способами (див. Табл. 2):

Таблиця 2

Поширеність різних субмоделей ускладнення ПСП

					Разом	
39	16	39	30	27		151
25,8 %	10,6 %	25,8 %	19,9 %	17,9 %		100 %

Найбільш вживаним типом ускладнення ПСП є розширення одного з підрядних речень підрядним другого ступеня: (3) *Als ZeugInnen häuslicher Gewalt hatten die Eheteile oft DienstbotInnen benannt, die nicht mehr bei ihnen angestellt waren und von denen die KlägerInnen oft nicht wussten, bei wem diese aktuell in Dienst waren* [18]. У такому разі у ПСП містяться два підрядних першого ступеня та одне – другого. Виходячи з нашої вибірки, кожне четверте ПСП з одним головним та трьома підрядними побудоване при розширенні саме другого підрядного (3), що пояснюється традиційним розташуванням більш громіздкого елемента наприкінці речення. Приєднання підрядної клаузи другого ступеня до першої однорідної є менш вживаним (лише 10,6 %), адже таке включення додаткової інформації ускладнює сприйняття та зв'язок із останнім підрядним стає слабшим.

Другим способом додавання прошарку інформації до ПСП є пониження базової структури на один рівень, що відбувається при розширенні головної клаузи підрядним, котре потім уточнюється парою однорідних підрядних другого ступеня: (4) *Man könnte hier so weit gehen zu vermuten, dass der von uns gezeigte Sprachwandelprozess hier schon viel weiter fortgeschritten ist, da das Suffix -ling als «Patienssuffix» sich nicht durchsetzen konnte und dafür die substantivischen Partizipien II in dieser Funktion generalisiert wurden* [17]. У такому реченні зберігається базова замкнена модель. Остання пара однорідних клауз традиційно пов'язується шляхом вживання спільних елементів (у (4) суб'юнктор «da») та адитивним кон'юнктором – «und».

Цікаво, що доволі простий спосіб ускладнення базової моделі ПСП, шляхом додавання ще одного однорідного підрядного першого ступеня до вже існуючої пари (5), не є найбільш поширеним у нашій вибірці: (5) *Sobald man etwas einer anderen Person erklären oder begründen soll oder sie über seine Pläne und Wünsche informieren möchte, muss man seine syntaktischen Kenntnisse aktivieren* [24]; (6) *So nennt O'Brien (2009 : 35) Metaphern der Organismen, der Tiere, des Krieges, der Religion oder der Gegenstände, die negativ konnotiert werden können und die eine Gruppe von Menschen dehumanisieren oder sie als eine Gefahr für die Gesellschaft beschreiben können* [23]. Вказане розширення також можливе при різному розташуванні ланцюга підрядних, проте частим є у пре- (5) та постпозиції (6) по відношенню до головного. І, хоча цей спосіб є простим і не вносить суттєвих змін до базової моделі, однак через власну когнітивну складність він не виступає найбільш продуктивним.

Останнім можливим способом розширення базової моделі є додавання підрядного першого ступеня до іншого елемента головного речення: (7) *Was die temporale*

Einschränkung der Korpusquellen anbeht, stammen die Texte aus dem Zeitraum 2013 bis 2015, weil erstens die aktuelle Verwendung des Begriffs Toleranz untersucht werden sollte und zweitens das Jahr 2015 als Abschluss der Korpuszusammenstellung galt [16]. Задля спрощення розуміння однорідні підрядні, крім спільного підрядного сполучника, стягуються парним сурядним сполучником, що сприяє кращому розумінню складного речення. Уточнення інших елементів головного речення відбувається за необхідності, адже вживання пари однорідних клауз вже значно ускладнює речення.

При подальшому розширенні базової моделі зазначені вище способи можуть комбінуватися між собою, утворюючи більш комплексну структуру: (8) *Gerade die Ereignisse 1933 zeigten, dass das für parlamentarische Krisensituationen gedachte Instrument der Notverordnung einfach dann nicht zum Zug kam, wenn die Bundesregierung den notwendigen Antrag nicht stellte, weil sie den Nationalrat nicht handlungsfähig machen wollte und der Bundespräsident – aus welchen Gründen auch immer – in der Art einer «Selbstausschaltung des Bundespräsidenten» die Regierung eben nicht entließ* [25]; (9) *Wurde das Ehepaar nicht mehr vor das Konsistorium zitiert, kann allerdings davon ausgegangen werden, dass der Versöhnungsversuch entweder erfolgreich verlaufen war, das Ehepaar den Wohnort gewechselt hatte oder eine Partei in der Zwischenzeit verstorben war* [18]; (10) *Nachdem Fachbücher wenig flexibel sind und oft nur im Abstand von mehreren Jahren neu aufgelegt werden, versuchen viele Gebiete der Medizin dieses Dilemma zu lösen, indem sie, wie bereits von Cochrane empfohlen, Leitlinien publizieren und regelmäßig erneuern* [1] [20]. Так у (8) пара однорідних клауз додається лише на третьому рівні, а дві попередні клаузи приєднуються одна до одної як підрядні першого та другого ступенів. У (9) містяться три однорідні клаузи, а четверта приєднана задля уточнення іншого елемента головного речення. У (10) міститься дві пари однорідних клауз, розташованих дзеркально, вони розширюють частини головного, утворюючи подвійну базову модель ПСП.

Беручи до уваги, що ускладнення речення є теоретично необмеженим, практично у дослідженому матеріалі зафіксовано вживання підрядних суб'юнктивів не нижче п'ятого ступеня (див. Табл. 3). Інші способи ускладнення речення (додавання інфінітивних, дієприслівникових зворотів тощо) непоширене.

Таблиця 3

Частотність вживання підрядних різного ступеня в ПСП

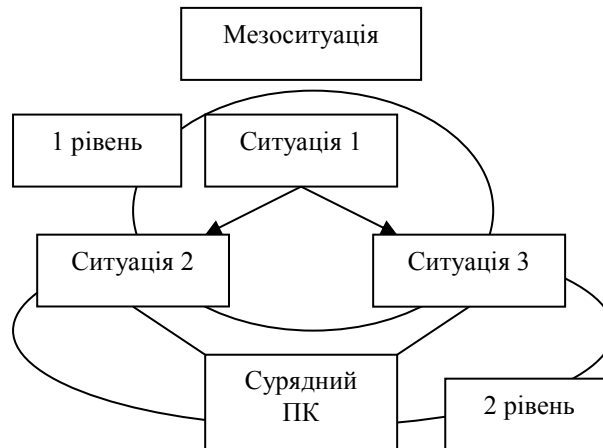
підрядні 1-го ступеня	підрядні 2-го ступеня	підрядні 3-го ступеня	підрядні 4-го ступеня	підрядні 5-го ступеня	Разом
987	225	38	5	2	1257
78,6 %	17,9 %	3 %	0,4 %	0,1 %	100 %

Переважає більшість речень через складність наукового матеріалу, що викладається у цьому дискурсі, має базову структуру ПСП, а отже і підрядних суб'юнктивів першого ступеня (1).

Під час аналізу способів поєднання підрядних у ПСП встановлено, що як би не ускладнювалася базова структура ПСП, кількість підрядних клауз, приєднаних неоднорідним зв'язком лишається незначною (16,9 %). Наведені дані наочно вказують на специфіку ПСП – тяжіння до збереження мінімального варіанту моделі, хоча перелічені раніше способи розширення основної трикутничкової моделі є доволі різноманітними. Стягування частин ПСП шляхом еліпсизації та поєднання єднальними сполучниками сприяє зменшенню та полегшенню сприйняття речення.

Формально-граматична структура ПСП впливає на його когнітивно-семантичну організацію. Усі ПСП є бі- або поліцентричними мезоситуаціями, котрі складаються

з мінімум трьох окремих ситуацій. **(Мікро)ситуація** – це денотат синтаксичної одиниці, а речення – імя ситуації [9, с. 119]. Кожна з ситуацій вступає в субординативні відношення, котрі встановлюються підрядним предикатом-коннектором (показником зв'язку). Між парою ситуацій виникають координативні відношення, що встановлюються сурядним предикатом-коннектором та сприяють легшому розумінню мезоситуації в цілому (див. Рис. 2):

Рис. 2 Когнітивно-семантична організація базового ПСП

На відміну від сурядно-підрядного полінома, де основу конструкції утворюють відношення сурядності, а підрядні відіграють додаткову роль, для ПСП характерним є домінування підрядних відношень. Кожна ситуація у складі мезоситуації полінома обов'язково вступає в них. На вторинному рівні обов'язковими є координативні відношення між мінімум парою ситуацій.

У третині проаналізованих ПСП (37,6 %) мінімум пара ситуацій уточнює та розкриває характеристику певного явища, особи тощо, напр.: (11) *Der EGMR verwendete damit einen Gerichts begriff, der sich deutlich vom österreichischen Gerichts begriff abhob und wesentlich weiter gefasst war* [22]. Між окремими ситуаціями, що вводять додатковий прошарок інформації та уточнюють поняття «Gerichtsbegriff», встановлюються адитивні координативні відношення, що сприяє стягуванню конструкції.

Додавання певного вагомому кластеру інформації у вигляді підрядного з'ясувального (1) також поширено у науковому дискурсі (36,4 %). Це пояснюється необхідністю деталізації певних понять чи потребою широкого представлення підмета чи додатка у вигляді конкретної ситуації, а не окремого об'єкту. Отже, підметом може стати будь-яке явище, що відповідає вимогам, наведеним у підрядних клаузах.

Виникнення часових (6 %), причинно-наслідкових (14,5 %) відношень між ситуаціями також типово ПСП наукового дискурсу, адже ця сфера потребує максимальної чіткості та точності викладених даних, отже і деталізації на різних рівнях. У ПСП причинно-наслідкові відношення реалізується різноманітно: (12) *Gerade da dem Kind die Ladenbezeichnung seit langem vertraut und selbstverständlich mit der Situation Lebensmittel-Einkauf verbunden ist, vollzieht es eine große Abstraktionsleistung* [13]; (13) *Die Wörter wurden zudem so ausgewählt, dass verschiedene Wortarten vertreten waren (zur Untersuchung der Wortprosodie) und der Schwa-Vokal in unterschiedlicher phonologischer Umgebung stand (artikulatorischer Aspekt)* [14]. Так у (12) пара ситуацій, яка розкриває причину, є більш вагомою, а тому розташованою лінійно – у препозиції щодо наслідку, котрий розкривається в останній ситуації. У (13) навпаки,

більше вагомим є наслідок, який представлено парою ситуацій та розташовується після причини.

Збереження логічної послідовності складових при встановленні відношень у більш складних ПСП є типовим для наукового дискурсу, який тяжіє до чіткості та однозначності: (14) *Sie führte an, dass ihr Ehemann täglich betrunken sei, sie «unmenschlich traktiere und sie mit einem Holzsechel so geschlagen habe, dass man sie zuerst für tot gehalten hätte»* [18]. Так, у (14) до мезаситуації входять 5 складових, які поєднуються за кількома схемами. По-перше, міститься блок з чотирьох ситуацій, що вступають у з'ясувальні відношення. Одна з останніх ситуацій додатково включається до причинно-наслідкових відношень між нею та іншою ситуацією, що на формально-граматичному рівні представлена підрядною клаузою другого ступеня. Речення має три рівня членування, між його ситуаціями встановлюються три типи відношень. Так, на першому рівні проявляються ієрархічні відношення між головним та низкою підрядних, на другому – єднальні відношення між однорідними клаузами, на третьому – ієрархічні відношення між підрядним першого та другого ступенів. Мезоситуація в цілому є комплексною, проте зрозумілою.

Складний у своїй первинній будові, ПСП дещо спрощується через встановлення простих адитивних чи протиставних відношень між ситуаціями на другому рівні членування. Виникнення причинно-наслідкових відношень між парою однорідних підрядних клауз у проаналізованому матеріалі не виявлено. Рідким є також встановлення розділових відношень між ситуаціями у ПСП.

Отже, ПСП представляє собою комплексне реченнєве утворення, яке як на формально-граматичному, так і на семантико-синтаксичному рівнях має складну структуру та кілька рівнів членування. Незважаючи на подальші можливості ускладнення та розгортання цього типу утворення, ПСП у науковому дискурсі тяжіють до мінімальної форми. На когнітивно-семантичному рівні ПСП містять мінімум два рівні відношень: базові – субординативні, та додаткові – координативні.

Вже у першому наближенні до об'єкта аналізу стає очевидним, що дослідження особливостей підрядно-сурядного полінома у науковому дискурсі є актуальним питанням для сучасної німецької мови, а наведені міркування можуть дати поштовх до вивчення цього виду складного речення в перспективі, де особливої вагомості набуває порівняльний аналіз підрядно-сурядного полінома в різних видах дискурсу та виявлення особливостей цих реченнєвих утворень у різних підвидах наукового дискурсу, наприклад, математичному, фізичному тощо.

Список використаної літератури

1. Адмони В. Г. Синтаксис современного немецкого языка : система отношений и система построения / В. Г. Адмони. – Ленинград : Наука, 1973. – 366 с. ; Admoni V. G. Sintaksis sovremennogo nemetskogo yazyka : sistema otnosheniy i sistema postroeniya / V. G. Admoni. – Leningrad : Nauka, 1973. – 366 s.

2. Везерова М. Н. Синтаксис сложного предложения : структура, семантика, функционирование в тексте : учеб. пособие / М. Н. Везерова, Е. Г. Сиверина. – Самара : СамГПИ, 1997. – 106 с. ; Vezerova M. N. Sintaksis slozhnogo predlozheniya : struktura, semantika, funktsionirovanie v tekste : ucheb. posobie / M. N. Vezerova, Ye. G. Siverina. – Samara : SamGPI, 1997. – 106 s.

3. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – Київ : Наукова думка, 1983. – 220 с. ; Vykhoanets I. R. Semantyko-syntaksychna struktura rechennia / I. R. Vykhoanets, K. H. Horodenska, V. M. Rusanivskyi. – Kyiv : Naukova dumka, 1983. – 220 s.

4. Гаврилова Г. Ф. Переходные конструкции в синтаксисе сложного предложения : учеб. пособие к спецкурсу / Г. Ф. Гаврилова. – Ростов-на-Дону : РГПИ, 1985. – 84 с. ; Gavrilova G. F. Perekhodnye konstruktсии v sintaksise slozhnogo predlozheniya : ucheb. posobie k spetskursu / G. F. Gavrilova. – Rostov-na-Donu : RGPI, 1985. – 84 s.

5. Гаврилова Г. Ф. Предложение-высказывание в когнитивном аспекте / Г. Ф. Гаврилова // Филологические науки. – 2001. – № 6. – С. 72–78 ; Gavrilova G. F. Predlozhenie-vyskazyvanie v kognitivnom aspekte / G. F. Gavrilova // Filologicheskie nauki. – 2001. – № 6. – S. 72–78.

6. Калашникова Г. Ф. Синтаксический статус полипредикативных сложных предложений и их отличие от элементарных сложных предложений / Г. Ф. Калашникова // Сложные элементарные и полипредикативные предложения : сб. научн. тр. – Калинин, 1983. – С. 75–90 ; Kalashnikova G. F. Sintaksicheskiy status polipredikativnykh slozhnykh predlozheniy i ikh otlichie ot elementarnykh slozhnykh predlozheniy / G. F. Kalashnikova // Slozhnye elementarnye i polipredikativnye predlozheniya : sb. nauchn. tr. – Kalinin, 1983. – S. 75–90.

7. Корбозерова Н. Н. Грамматика и семантика сложного предложения. Вопросы становления синтаксиса испанского языка / Н. Н. Корбозерова. – Киев : Вища школа, 1989. – 109 с. ; Korbozerova N. N. Grammatika i semantika slozhnogo predlozheniya. Voprosy stanovleniya sintaksisa ispanskogo yazyka / N. N. Korbozerova. – Kiev : Vishcha shkola, 1989. – 109 s.

8. Кормановская Т. И. О коммуникативной организации сложноподчиненного предложения / Т. И. Кормановская // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3. – С. 102–110 ; Kormanovskaya T. I. O kommunikativnoy organizatsii slozhnopodchinennogo predlozheniya / T. I. Kormanovskaya // Voprosy yazykoznaneya. – 1987. – № 3. – S. 102–110.

9. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения : учеб. пособие / М. В. Никитин. – Москва : Высш. шк., 1988. – 168 с. ; Nikitin M. V. Osnovy lingvisticheskoy teorii znacheniya : ucheb. posobie / M. V. Nikitin. – Moskva : Vyssh. shk., 1988. – 168 s.

10. Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис : учебн. / Я. Г. Тестелец. – Москва : Российский государственный гуманитарный ун-т, 2001. – 800 с. ; Testeleets Ya. G. Vvedenie v obshchiy sintaksis : uchebn. / Ya. G. Testeleets. – Moskva : Rossiyskiy gosudarstvennyy humanitarnyy un-t, 2001. – 800 s.

11. Уханов Г. П. Сложные полипредикативные (многокомпонентные) предложения : учеб. пособие / Г. П. Уханов. – Калинин : КГУ, 1981. – 88 с. ; Ukhanov G. P. Slozhnye polipredikativnye (mnogokomponentnye) predlozheniya : ucheb. posobie / G. P. Ukhanov. – Kalinin : KGU, 1981. – 88 s.

12. Формановская Н. И. Стилистика сложного предложения / Н. И. Формановская. – 2-е изд., стереотип. – Москва : КомКнига, 2007. – 240 с. ; Formanovskaya N. I. Stilistika slozhnogo predlozheniya / N. I. Formanovskaya. – 2-e izd., stereotip. – Moskva : KomKniga, 2007. – 240 s.

13. Andresen H. Sprachbewusstheit – Sprachreflexion – Sprachkritik – Sprachpraxis – Sprachspiel : Didaktische Perspektiven auf die Auseinandersetzung von Kindern mit tradierten sprachlichen Formen [Electronic resource] / H. Andresen // Linguistik Online. – 2016. – Bd. 79, № 5. – Mode of access : <https://bop.unibe.ch/linguistik-online/article/view/3339/5109>

14. Conrad F. Schwa-Elision und die Wortprosodie des Luxemburgischen [Electronic resource] / F. Conrad // Linguistik Online. – 2017. – Bd. 80, № 1. – Mode of access : <https://bop.unibe.ch/linguistik-online/article/view/3564/5416>

15. Der Fall des Monats im Strafrech [Electronic resource]. – 2015. – № 11. – Mode of access : http://famos.jura.uni-wuerzburg.de/wp-content/uploads/2017/08/id_98019_famos_1115.pdf

16. Dudzik K. Darstellung des Begriffs Toleranz im Deutschen und im Polnischen aus Frame-semantischer Perspektive [Electronic resource] / K. Dudzik // Linguistik Online. – 2017. – Bd. 83, № 4. – Mode of access : <https://bop.unibe.ch/linguistik-online/article/view/3783/5740>

17. Fuhrhop N. Die Zukunft der Derivation oder : Derivation 2.0 [Electronic resource] / N. Fuhrhop, M. Werner // Linguistik Online. – 2016. – Bd. 77, № 3. – Mode of access : <https://bop.unibe.ch/linguistik-online/article/view/2909/4304>

18. Griesebner A. Eheverfahren vor katholischen Konsistorien zwischen 1558 und 1783 : Methodische Bemerkungen zum Verfahrensrecht [Electronic resource] / A. Griesebner // Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs 6. Jahrgang, – 2016. – Bd. 2. – Mode of access : http://www.austriaca.at/0xc1aa5576_0x0034961f.pdf

19. Jung W. Grammatik der deutschen Sprache / W. Jung. – Sanktpetersburg : Lan, 1996. – 517 S.

20. Mayer G. Was gut für alle ist, ist nicht immer gut für jeden. «Medizin nach Leitlinien» und «personalisierte Medizin»: Zwei inkompatible Konzepte? [Electronic resource] / G. Mayer // Journal für Hypertonie – Austrian Journal of Hypertension. – 2016. – № 1. – Mode of access : <http://www.kup.at/kup/pdf/13319.pdf>

21. Memmer M. Die Entwicklung der ärztlichen Standesgerichtsbarkeit unter besonderer Berücksichtigung der Wiener Verhältnisse [Electronic resource] / M. Memmer // Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs 6. Jahrgang, – 2016. – Bd. 2. – Mode of access : http://www.austriaca.at/0xc1aa5576_0x00349633.pdf

22. Olechowski Th. Verwaltungsgerichte, Verwaltungstribunale und Verwaltungssenate [Electronic resource] / Th. Olechowski // Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs 6 Jahrgang, – 2016. – Bd. 2. – Mode of access : http://www.austriaca.at/0xc1aa5576_0x00349629.pdf

23. Pintaric A. P. Übersetzung pejorativer Personenbezeichnungen [Electronic resource] / A. P. Pintaric // Linguistik Online. – 2017. – Bd. 82, № 3. – Mode of access : <https://bop.unibe.ch/linguistik-online/article/view/3718/5671>

24. Pon L. Nebensätze in freien schriftlichen Produktionen kroatischer DaF-Lernender [Electronic resource] / L. Pon, M. A. Varga // Linguistik Online. – 2017. – Bd. 83, № 4. – Mode of access : <https://bop.unibe.ch/linguistik-online/article/view/3786/5746>

25. Reiter-Zatloukal I. Die (Un)Abhängigkeit der Richter unter der austrofaschistischen und nationalsozialistischen Herrschaft [Electronic resource] / I. Reiter-Zatloukal // Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs 6 Jahrgang, – 2016. – Bd. 2. – Mode of access : http://www.austriaca.at/0xc1aa5576_0x0034962f.pdf

Стаття надійшла до редакції 14.04.2018.

P. Yatsenko

NOMINATIVE ORGANIZATION OF SUBORDINATE-COORDINATE POLYNOME IN MODERN GERMAN (ON THE MATERIAL OF SCIENTIFIC DISCOURSE)

This article is dedicated to the research of one of the arts of complex clauses – subordinate-coordinate polynome, which consists of at least three constituents. Each clause is a participant of subordinate relations. There coordinative relations between a pair of subordinate clauses in the sentence.

The investigation is done on the material of the scientific discourse, where 500 subordinate-coordinate polynomes were taken to be analyzed.

On the formal level every subordinate-coordinate polynome has a complex triangle structure with a main clause on the top and two equal subordinate clauses on the bottom. Additionally to the subordinate relations, coordinate relations are set each time. They influence the main structure. Occasionally some elements of the subordinate clauses are reduced, what makes the connection between the parts of the sentence deeper.

It is emphasized in the article, that, although the most widely spread model of the subordinate-coordinate polynome is the minimal model with three constituents, it can be complicated by adding new subordinate clauses (in our material – not more than 7 clauses in one subordinate-coordinate polynome). In the majority of occasions new clauses are connected to one of the subordinate clauses, usually to the last one in the pair. This logical addition makes the sentences not very complicated and has linear neutral structure. Only every 10th clause is added to other elements of the main clause, but not to the subordinate clause. Other ways of adding other elements (by attaching a new subordinate clause to a pair of clauses) or connecting a clause to another element in the main clause are used seldom. Being complex sentences with a difficult structure, subordinate-coordinate polynomes rarely add new information clusters by attaching infinitives or other constructions.

The majority of subordinate clauses are clauses of the first level of conjunction, but in the analyzed material subordinate clauses on the 5th level were also found. That is possible, when subordinate clauses are added to other subordinate clauses of the existing sentence.

In the cognitive-semantic aspect every subordinate-coordinate polynome is a meso-situation, which consists of at least three micro-situations, knotted by subordinate predicate-connectors. There are coordinate relations, which are set by a coordinate predicate-connector between a pair of micro-situations. Having a complex structure on the formal level, subordinate-coordinate polynome also has at least two mentioned levels in the cognitive-semantic aspect.

Under this notion we understand the unity of all the constituents in the subordinate-coordinate polynome as a seamless whole and see the unique character of this art of complex clauses.

The perspective of this research can be investigation of subordinate-coordinate polynomes in other discourses (mass media, official documents etc.) and also in other subtypes of scientific discourse (physical, mathematical etc.). The necessity of the communicative analysis of subordinate-coordinate polynomes in German causes no doubts.

Key words: *scientific discourse, complex clause, subordinate-coordinate polynome, clause, situation.*

УДК 811.161.2'24

І. В. Дудко

**РЕЦЕНЗІЯ НА НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
«УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ІНОЗЕМНА. ПІДГОТОВКА ДО ТЕСТУ.
ТРЕНУВАЛЬНІ ЗАВДАННЯ. СЕРЕДНІЙ РІВЕНЬ»
(Навчальний посібник / О. М. Новікова, О. Г. Тулузакова, У. М. Штанденко.
За редакцією О. М. Новікової. – Миколаїв :
Видавництво ЧНУ імені Петра Могили, 2017. – 332 с.)**

У пропонованій рецензії на навчальний посібник «Українська мова як іноземна. Підготовка до тесту. Середній рівень» схарактеризовано його формально-структурні та функційно-змістові особливості дидактичного, лінгвістичного та культурологічного плану; високо оцінено його прогнозований рейтинг серед навчально-методичної літератури подібного типу; визначено його гідний статус і відповідність сучасним вимогам до літератури з вивчення української мови як іноземної, а також потребам і тенденціям новітньої лінгводидактики.

Ключові слова: навчальний посібник, українська мова як іноземна, УМІ, українська як нерідна, дидактика, тест, середній рівень володіння мовою.

Нині поступово зростає популярність української мови в світі, тому логічно збільшується кількість охочих її вивчати. Однак спеціалізованої літератури для вивчення української мови як іноземної (далі УМІ), яка належним чином відповідала б загальноєвропейським і світовим стандартам, на жаль, ще замало. Саме тому нашу увагу привернув навчальний посібник «Українська мова як іноземна. Підготовка до тесту. Середній рівень», який нещодавно вийшов друком у видавництві Чорноморського національного університету імені Петра Могили. Адресною аудиторією пропонованого навчального посібника є дорослі користувачі, що раніше вже досягли відповідного рівня володіння мовою, продовжують її вивчати або хочуть удосконалити вже набуті знання з УМІ або української як нерідної для повсякденного спілкування. Зокрема, це студенти-іноземці, іноземні аспіранти та стажери, співробітники закордонних представництв в Україні, вітчизняні слухачі мовних курсів та ін. Зацікавить він, безумовно, на нашу думку, і тих, хто українську мову викладає.

Пропонований посібник підготовлений згідно з сучасними вимогами, зокрема, як зазначено в передмові, з рекомендаціями Ради Європи до вивчення та викладання іноземних мов¹. Він має чітку, вмотивовану композицію й доступну форму викладу, складається з передмови, двадцяти розділів, у яких матеріал подано за єдиною схемою з урахуванням тематичного принципу, джерел використаних у посібнику текстів та ілюстрацій. Ключі наприкінці посібника стануть у пригоді для самостійного зручного опрацювання завдань. Кожний з розділів посібника містить рубрики читання, аудіювання, лексики та граматики, письма, говоріння (діалогічного та монологічного), що відповідає обов'язковим п'яти різновидам мовної та мовленнєвої діяльності для опанування іноземної мови. У кожній з рубрик запропоновано відповідно письмові

---

¹ «Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання». Рада з питань співпраці в галузі культури. Комітет з освіти. Відділ сучасних мов, Страсбург. Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – Київ : Ленвіт, 2003. – 273 с. ISBN 966-7043-67-3

або усні вправи у формі основних типів тестових завдань, поширених у практиці лінгводидактичного тестування, а саме: завдань множинного вибору, на визначення правильності / неправильності твердження, на заповнення пропусків, на зіставлення або встановлення відповідності та ін. з метою перевірки сформованості основних мовнокомунікативних та соціокультурних компетенцій користувачів посібника.

Позитивно відзначаємо також тематику та актуальність доцільно дібраних у посібнику автентичних текстів з різноманітних електронних публіцистичних видань, зокрема сучасної української преси, що відображають сьогодення України та її культуру, а саме: нові погляди українців на охорону довкілля, розвиток громадянського суспільства, зміни в освіті, медичну реформу, європейську інтеграцію, Україну туристичну, український бізнес, розвиток новітніх технологій, нові й старі українські традиції тощо. Проблемний характер цих текстів вигідно відрізняє рецензований посібник від інших сучасних видань подібного типу. Особливий характер текстів українознавчої спрямованості до завдань з основних видів мовленнєвої діяльності «Читання», «Аудіювання», «Лексика / Граматика», а також пошукові творчі завдання в розділах «Письмо», «Діалогічне мовлення», «Монологічне мовлення» сприяють поліпшенню розуміння змісту прочитаного, розширенню словникового запасу, відпрацюванню граматичної вправності та удосконаленню розвитку писемного й усного зв'язного мовлення тих, хто прагне оволодіти УМІ чи удосконалити свої знання.

Варто відзначити вагомий пізнавально-розвивальний характер дібраного дидактичного матеріалу, що значно розширює світогляд і виховує естетичний смак спраглих до українського слова.

Незаперечною перевагою цього видання є додані на компакт-диску в рубриці «Аудіювання» професійні аудіозаписи текстів на прослуховування та завдань до них. Це стосується передусім тих, хто вивчає УМІ поза межами України, тобто не має змоги чути живу українську мову. Крім того, ці тексти подано в окремому розділі наприкінці посібника, що уможлиблює виконання завдань та їхню перевірку не лише з викладачем, але й самостійно.

Зауважимо також, що матеріали посібника вже апробовано під час викладання УМІ в Інституті слов'янської філології Університету Людвіга-Максиміліана (м. Мюнхен, Німеччина), що дає змогу перекоонатися в ефективності його використання в навчальному процесі, а також врахувати здобуті результати у перспективі майбутніх перевидань.

Вважаємо, що навчальний посібник «Українська мова як іноземна. Підготовка до тесту. Середній рівень», який вже встиг здобути перемогу в XII конкурсі «Краща Миколаївська книга – 2017» у номінації «Краще навчальне видання та підручники» Миколаївської обласної державної адміністрації, є цілком конкурентоспроможним серед сучасних видань аналогічного типу. Він якісно відрізняється доцільністю та різноманітністю форм і видів тестових завдань, актуальністю запропонованих тем, інформативною насиченістю, цікавим країнознавчим матеріалом, головне, спробою створити позитивний імідж України в ньому.

Отже, рекомендуємо рецензований посібник усім, хто хоче швидко та якісно оволодіти українською мовою як іноземною або українською як нерідною в Україні та поза її межами.

Рецензія надійшла до редакції 30.04.2018.

I. Dudko

BOOK REVIEW

**«UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE. PREPARATION FOR TEST.
TRAINING TASKS. MIDDLE LEVEL»**

**(Training manual / O. M. Novikova, O. G. Uluzakova, U. M. Shtandenko. Edited by
O. M. Novikova. – Mykolaiv : Published by Petro Mohyla Black Sea National
University, 2017 – 332 p.)**

At the end of 2017 the Petro Mohyla Black Sea National University has published a textbook «Ukrainian as a foreign language. Preparation for test. Training tasks. Middle level», which became the winner of the XII «Best Mykolaiv Book» contest in the nomination «The Best Educational Publications and Textbooks» of the Mykolaiv Regional State Administration.

The present manual review positively characterizes its novelty in didactic, linguistic and culturological features. The manual meets modern requirements for educational literature on the study of the Ukrainian language as a foreign language, as well as the needs and tendencies of modern linguodidactics.

This book is addressed to the adults who have reached the appropriate level of language proficiency and is aimed at improving the already acquired knowledge of Ukrainian as a foreign language for daily communication.

This manual can be used for exam preparation, for determining the level of language proficiency, for certain forms of control of the main types of speech activity during the study, as an additional material in the study of individual spoken topics of social and cultural orientation.

The training manual is marked by compositional consistency: each of its 20 sections has a clear structure and contains sections – reading, listening, vocabulary and grammar, writing, speaking – in accordance with the five compulsory components that a learner of a foreign language needs to master. The manual offers various topics of daily communication on the basis of electronic publications of the contemporary Ukrainian press, which reflect contemporary Ukrainian realities to their utmost, and introduce users to the modern life of ordinary Ukrainians and the culture of Ukrainian nation.

The response keys to all sections and content of the text from the «Audition» heading at the end of the manual (the audio CD is attached) makes it suitable not only for work with the teacher in the audience but also for self-directed work.

This modern textbook with the diversity of forms and types of test tasks, the relevance of the topics, informative, interesting country studies material, the focus on intercultural communication, and most importantly, the authors' attempt to create a positive image of Ukraine, give an opportunity to hope for its wide demand among all who want to quickly master Ukrainian as a foreign or non mother language, and learn more about Ukraine and Ukrainians.

Key words: *textbook, Ukrainian as a foreign language, didactics, Ukrainian a non mother language, test, middle level.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АНОШКОВА ТЕТЯНА АНАТОЛІЇВНА, викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 1 Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

БИЦКО НАТАЛІЯ ІВАНІВНА, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет»

ВАРДАНЯН МАРИНА ВОЛОДИМИРІВНА, кандидат філологічних наук, помічник ректора, доцент кафедри початкової освіти Криворізького державного педагогічного університету.

ВАРЕХ НОННА В'ЯЧЕСЛАВІВНА, кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент кафедри іноземних мов та професійної мовної підготовки Університету митної справи та фінансів.

ВЕРБА ТЕТЯНА ЮРІЇВНА, здобувач, викладач предметно-циклової комісії українознавства та філології Запорізького електротехнічного коледжу Запорізького національного технічного університету

ВІСИЧ ОЛЕКСАНДРА АНДРІЇВНА, кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ВОЄВУТКО НАТАЛІЯ ЮРІЇВНА, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри грецької філології та перекладу Маріупольського державного університету

ГНЕЗДІЛОВА ЯРОСЛАВА ВОЛОДИМИРІВНА, кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри германської і фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету

ГОЛОЦУКОВА ЮЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янської філології та перекладу Маріупольського державного університету

ГРЕЧУХА ЛЕСЯ ОЛЕКСАНДРІВНА, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики Черкаського державного технологічного університету

ГУТНІКОВА АЛЛА ВОЛОДИМИРІВНА, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри німецької та французької філології Маріупольського державного університету.

ДУДКО ПРИНА ВОЛОДИМИРІВНА, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ДУЖИК НАТАЛІЯ СТЕПАНІВНА, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри ділової іноземної мови та міжнародної комунікації Національного університету харчових технологій

ДУЛЕПА ЛІОНА БОРИСІВНА, аспірант кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

СМЕЦЬ АНАСТАСІЯ ІГОРІВНА, магістрант Маріупольського державного університету

ЗАГРУБСЬКА ЕЛЕОНОРА ВЛАДИСЛАВІВНА, магістрант Маріупольського державного університету

ЗІНЧЕНКО АННА ВОЛОДИМИРІВНА, аспірант кафедри германської філології Сумського державного університету

КАЛАШНИК ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА, викладач кафедри філології Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого

КИРПИЧЕНКО ОЛЕНА ЕРНСТІВНА, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та практики перекладу, директор Інституту іноземної філології Класичного приватного університету

КИСЛА НАТАЛІЯ ВІКТОРІВНА, аспірантка кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

КІЙКО СВІТЛАНА ВАСИЛІВНА, доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету

КОВАЛЕЦЬ ЛІДІЯ МИХАЙЛІВНА, доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

КОВАЛЬОВА ОЛЕНА БОРИСІВНА, викладач кафедри ділової іноземної мови та міжнародної комунікації Національного університету харчових технологій

КОВАЛЬСЬКА НАТАЛІЯ ВІКТОРІВНА, старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

КОЧ НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та прикладної лінгвістики Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

КОЧЕРГА СВІТЛАНА ОЛЕКСІЇВНА, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови і літератури Національного університету «Острозька академія»

КРАСНОЩОК ВІКТОРІЯ ВАЛЕРІЇВНА, кандидат філологічних наук, викладач кафедри філософії та іноземної філології Донецького національного медичного університету

КУЗЕБНА ВЛАДИСЛАВА ВАЛЕРІЇВНА, кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Черкаського державного технологічного університету

МАКАРЕЦЬ ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

МАЛЬЦЕВ ВАЛЕНТИН СЕРГІЙОВИЧ, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

МАТВЄЄВА ТЕТЯНА СТЕПАНІВНА, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри історії української літератури Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

МЕЛЬНИК СВІТЛАНА СЕМЕНІВНА, старший викладач кафедри практики англійського усного і писемного мовлення Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

МУСІЙЧУК ТЕТЯНА ІГОРІВНА, викладач кафедри міжнародної мовної комунікації Національного університету «Острозька академія»

НАЗАРЕНКО НАДІЯ ІВАНІВНА, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології Маріупольського державного університету

НАМЕСТЮК СВІТЛАНА ВАЛЕРІЇВНА, здобувач кафедри зарубіжної літератури, теорії літератури та слов'янської філології Чернівецького Національного Університету імені Юрія Федьковича

ОХРИМЕНКО ВІТАЛІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри корейської філології Київського національного лінгвістичного університету

ОХРИМЕНКО МАРИНА АНАТОЛІЇВНА, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету

РОДЮК МАКСИМ ВІКТОРОВИЧ, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської і фіно-угорської філології імені професора Г. Г. Почепцова Київського національного лінгвістичного університету

РОМАНЕНКОВА СВІТЛАНА ВІТАЛІЇВНА, магістрант Маріупольського державного університету

САДОВА ГАННА ЮРІЇВНА, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

СЕРГІЄНКО ЛЕСЯ ВІТАЛІЇВНА, старший викладач кафедри англійської мови Національного Університету «Києво-Могилянська Академія»

СКОБНІКОВА ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА, викладач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

СОЛОДКА АНЖЕЛКА КОСТЯНТИНІВНА, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

СТАНІСЛАВ ОЛЬГА ВАДИМІВНА, доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри романських мов та інтерлінгвістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

СТРУК ІВАННА МИХАЙЛІВНА, кандидат філологічних наук, асистент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ТАРАСЕНКО КИРИЛ ВАЛЕНТИНОВИЧ, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного технічного університету

ТЕЛЕШМАН СВІТЛАНА ІВАНІВНА, кандидат філологічних наук, старший лаборант кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ТИХОВСЬКА ОКСАНА МИХАЙЛІВНА, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ТОМУСЯК АЛІНА ОЛЕГІВНА, асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ХАВКІНА ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного технічного університету

ЧИСТЯК ДМИТРО ОЛЕКСАНДРОВИЧ, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри романської філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ШЕМЯКІНА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри іноземних мов Національної академії внутрішніх справ

ШУЛЬГА АННА АНДРІЇВНА, аспірант, викладач кафедри германської і фіно-угорської філології імені професора Г. Г. Почепцова Київського національного лінгвістичного університету

ЩИПАЧОВА ДАР'Я СЕРГІЇВНА, викладач кафедри англійської мови технічного спрямування №1 Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ЯЦЕНКО ПОЛІНА ІГОРІВНА, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри німецької філології і перекладу Запорізького національного університету

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

ANOSHKOVA TETIANA, Lecturer (Chair of the English Language of Technical Orientation № 1, National Technical University of Ukraine «I. Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»)

BYTSKO NATALIA, Candidate of Philology, Senior Lecturer (Chair of Foreign Languages, Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University»)

CHYSTIAK DMYTRO, Candidate of Philology, PhD, Assistant Professor (Chair of Romanic Philology, Kyiv National Taras Shevchenko University)

DUDKO IRYNA, Candidate of Philology, PhD, Associate Professor, Professor (Chair of Ukrainian Language, National Pedagogical Dragomanov University)

DULEPA ILONA, post-graduate student (Chair of German, General and Comparative Linguistics, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University)

DUZHYK NATALIYA, Candidate of Philology, Senior Lecturer (Chair of Business Foreign Language and International Communication, National University of Food Technologies)

GNEZDILOVA YAROSLAVA, Candidate of Philology, Assistant Professor, Doctoral Student (Chair of German and Finno-Ugrian Philology, Kyiv National Linguistic University)

GUTNIKOVA ALLA, Candidate of Philology, PhD, Associate Professor (Chair of German and French Philology, Mariupol State University).

HOLOTSUKOVA YULIYA, Candidate of Philology, Associate Professor (Slavic Philology and Translation Chair, Mariupol State University).

HRECHUKHA LESIA, Candidate of Philology, PhD, Associate Professor (Applied Linguistics Chair, Cherkasy State Technological University)

KALASHNYK OLHA, Lecturer (Linguistics Chair, Kyiv National I. K. Karpenko-Kary Theater, Cinema and Television University)

KHAVKINA ELENA, Candidate of Philology, Associate Professor (Chair for the Theory and Practice of Translation, Zaporizhzhia National Technical University)

KIYKO SVITLANA, Doctor of Philology, Associate Professor (Chair of German, General and Comparative Linguistics, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University)

KOCH NATALIA, Doctor of Philology, Professor, Head of the Chair of General and Applied Linguistics (Nikolaev V. O. Sukhomlinsky National University)

KOCHERHA SVITLANA, Doctor of Philology, Professor (Chair of Ukrainian Language and Literature, National University of Ostroh Academy)

KOVALETS LIDIYA, Doctor of Philology, Associate Professor (Chair of Ukrainian Literature, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University)

KOVALSKA NATALIYA, Senior Lecturer (Chair of Theory, Practice and Translation of the English, National Technical University of Ukraine «I. Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»)

KOVALOVA OLENA, Lecturer (Chair of Business Foreign Language and International Communication, National University of Food Technology)

KRASNOSHCHOK VICTORIA, Candidate of Philology, Lecturer (Chair of Philosophy and Foreign Philology, Donetsk National Medical University)

KUZEBNA VLADYSLAVA, Candidate of Philology, PhD, Associate Professor (Applied Linguistics Chair, Cherkasy State Technological University)

KYRPYCHENKO OLENA, Candidate of Philology, Associate Professor, Director of Foreign Philology Institute of Classic Private University (Chair of Theory and Practice of Translation, Classic Private University)

KYSLA NATALIYA, post-graduate student (Ukrainian Language Chair, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University)

MAKARETS IULIYA, Candidate of Philology, Associate Professor (Chair of Ukrainian Language National Pedagogical Dragomanov University)

MALTSEV VALENTYN, Candidate of Philology, PhD, Associate Professor (Chair of Ukrainian Literature, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University)

MATVIEIEVA TETIANA, Doctor of Philology, Associate Professor, Professor of History of Ukrainian Literature (Chair of School of Philology, V. N. Karazin Kharkiv National University).

MELNYK SVITLANA, Senior Lecturer (Chair of English Oral and Written Speech Practice, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University).

MUSIICHUK TETIANA, Lecturer (Chair of Business Communication, National University of Ostroh Academy)

NAZARENKO NADIYA, Candidate of Philology, PhD, Associate Professor (English Philology Chair, Mariupol State University).

NAMESTIUK SVITLANA, applicant for scientific degree (Chair of Foreign Literature, Theory of Literature and Slavic Philology, Yurii Fedkovych Chernivtsy National University)

OKHRIMENKO VITALIY, Candidate of Philology, Senior Lecturer (Korean Philology Chair, Kyiv National Linguistic University)

OKHRIMENKO MARYNA, Candidate of Philology, Associate Professor (Oriental Philology Chair, Kyiv National Linguistic University)

RODIUK MAKSYM, Candidate of Philology, Senior Lecturer (Chair of German and Finno-Ugric Philology named after professor G. G. Pocheptsov, Kiev National Linguistic University)

ROMANENKO SVETLANA, graduate student (Mariupol State University)

SADOVAIA ANNA, Candidate of Philology, PhD, Associate Professor (General and Applied Linguistics Chair, Nikolayev V. A. Sukhomlinskii National University)

SERHIENKO LESSYA, Senior Lecturer (Chair of English Language, National University of «Kyiv-Mohyla Academy»)

SHCHYPACHOVA DARIA, Lecturer (Chair of English Technical Direction № 1, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»)

SHEMIAKINA NATALIYA, Candidate of Philology, Associate Professor, Professor (Chair of Foreign Languages, National Academy of Internal Affairs)

SHULGA ANNA, post-graduate student, Lecturer (Chair of German and Finno-Ugric Philology named after professor G. G. Pocheptsov, Kiev National Linguistic University)

SKOBNIKOVA OKSANA, Lecturer (Chair of Theory, Practice and Translation of the English Language, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»)

SOLODKA ANZHELIKA, Doctor of Educational Sciences, Professor, Head the Chair of Translation (Mykolaiv V. O. Sukhomlinsky National University)

STANISLAV OLGA, Doctor of Philology, Associate Professor (Chair of Romance Languages and Interlinguistics, Lesya Ukrainka Eastern-European National University)

STRUK IVANNA, Candidate of Philology, PhD, Assistant Professor (Chair of Modern Ukrainian Language of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University)

TARASENKO KYRYL, Candidate of Philology PhD, Associate Professor (Chair for the Theory and Practice of Translation, Zaporizhzhia National Technical University)

TELESHMAN SVITLANA, Candidate of Philology, PhD, Senior Laboratory Assistant (Chair of Ukrainian Literature, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University)

TOMUSIAK ALINA, Assistant Professor (Chair of Foreign Languages for the Humanities Faculties, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University)

TYKHOVSKA OKSANA, Candidate of Philology, Associate Professor (Ukrainian Literature Chair, Uzhhorod National University)

VARDANIAN MARYNA, Candidate of Philology, PhD, Assistant of Rector, Associate Professor (Chair of Primary Education, Kryvyi Rih State Pedagogical University).

VAREKH NONNA, Candidate of Social Communications, PhD, Associate Professor (Chair of Foreign Languages and Professional Language Training, University of Customs and Finance).

VERBA TETIANA, applicant for scientific degree, Lecturer (Ukrainian and Philology Chair, Zaporizhzhya Elerctrotechnical College Zaporizhzhya National Technical University)

VISYCH OLEKSANDRA, Candidate of Philology, Associate Professor, Doctoral Student (Chair of Theory of Literature and Foreign Literature, Lesya Ukrainka Eastern European National University)

VOYEVUTKO NATALYA, Candidate of Educational Sciences, PhD, Associate Professor (Greek Philology and Translation Chair, Mariupol State University)

YATSENKO POLINA, Candidate of Philology, PhD, Associate Professor (Chair of German Philology and Translation, National University Zaporzhzhia)

YEMETS ANASTASIIA, graduate student (Mariupol State University)

ZHRUBSKA ELEONORA, graduate student (Mariupol State University).

ZINCHENKO ANNA, post-graduate student (Chair of German Philology, Sumy State University)

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їхньої відповідності вимогам *ДСТУ 7152:2010* до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- *постановка проблеми* у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- *висновок* з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Статті, що приймаються до публікації у збірнику, мають охоплювати коло актуальних питань літературознавчого, фольклористичного та лінгвістичного спрямування, стосуючись, зокрема: висвітлення важливих теоретичних та методологічних проблем літературознавства; дослідження жанрово-тематичних особливостей текстів усної народної творчості, проблем фольклорно-літературної взаємодії; вивчення фонетичної, семантичної та граматичної структури мови в синхронії та діяхронії тощо.

2. *Публікація починається* з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;

- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;

- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);

- основний текст статті;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;

- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

- розширена анотація англійською мовою (від 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbuv.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком **Key words:** (курсив);

3. *Вимоги до оформлення тексту:*

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від **8** до **15** сторінок, враховуючи рисунки, таблиці, перелік використаної літератури. Основний

текст статті – шрифт TimesNewRoman, кегель **14**, інтервал – **1,5**; поля дзеркальні: верхнє – **25** мм, нижнє – **25** мм, зсередини – **25** мм, ззовні – **25** мм., абзацний відступ – **10** мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- *перелік літературних джерел* розташовується за алфавітом після тексту статті з підзаголовком **Список використаної літератури** і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/index.php>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США ([http://shub123.ucoz.ru/Sistema transliterazii.html](http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html)) (*див. відповідний Зразок*);

- *щодо символів*. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- *посилання на літературу* в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. *Супровідні матеріали:*

- стаття обов'язково супроводжується *авторською довідкою* (*див. відповідний Зразок*) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською та англійською мовами.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою. Допускається публікація статей магістрантів у співавторстві з науковим керівником.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення та відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті

УДК 902'18(477.82)

Н. І. Назаренко
А. В. Гриценко

ЄВРОПА НА ТЛІ «КІНЦЯ ІСТОРІЇ» В РОМАНІ МАЛКОЛМА БРЕДБЕРІ «ПРОФЕСОР КРИМІНАЛЕ»

У статті досліджено європейські реалії кінця ХХ століття, художню візію яких презентовано в романі М. Бредбері «Професор Кримінале». Розглянуто питання хронотопу, соціальної, національної та культурної ідентичності представників двох різних епох – тоталітарної та посттоталітарної Європи.

Ключові слова: тоталітаризм, хронотоп, мотив подорожі, філософ, журналіст, постмодерністська свідомість, деконструктивізм, ідеологія, епоха.

Текст статті

.....

.....

.....

Список використаної літератури

1. Література Англії. ХХ століття : навч. посіб. / за ред. К. О. Шахової. – Київ : Либідь, 1993. – 400 с. ; Literatura Anhlii. XX stolittia : navch. posib. / za red. K. O. Shakhovoi. – Kyiv : Lybid, 1993. – 400 s.
2. ....
3. ....

Стаття надійшла до редакції 02.03.2018.

N. I. Nazarenko
A. V. Hrytsenko

EUROPE AGAINST «THE END OF HISTORY» IN MALCOLM BRADBURY'S NOVEL «DOCTOR CRIMINALE»

This article explores European realities of the last decade of the twentieth century, which artistic vision is presented in the novel of M. Bradbury «Doctor Criminale». The questions of time-space interrelation, social, national and cultural identity of members of two different eras – totalitarian and post-totalitarian Europe – are investigated in the article. A headstrong young journalist goes on the adventure of a lifetime, traveling through Europe to find the world's most enigmatic philosopher Bazlo Criminale who is considered to be one of Europe's most legendary living men. A mysterious novelist and thinker known for his extreme elusiveness, the beloved Criminale is a cultural icon of the highest order. Seeking to find the man behind the myth, a London television-news station hires Francis Jay, an enterprising young reporter, to find Criminale. From Vienna to Budapest to the picturesque lakeshores of Italy, Jay journeys across the continent-and even briefly to Brazil-interviewing the man's biographer, his publisher, and his former lover, all of whom have their own interests at stake. Through literary award dinners and other examples of «culture as spectacle» Jay must navigate the chaotic world of post-Cold War Europe as he chases the specter of a literary legend. Francis Jay is a man of the '90s. Street-wise but eco-friendly, smart yet charmingly naive, when his journalism career falls on the rocks he sets out to salvage it by embarking on a quest to write about one of the greatest philosophers of the modern age for a TV documentary. The myth of Doctor Bazlo Criminale proves almost impossible to penetrate, but Jay doggedly pursues the doctor from congress to congress, from woman to woman and from muse to muse: just who is the mysterious Criminale? The narrative opens in London, flies to Vienna, boards the Salieri Express for Budapest, then chuffs on to Milan, from where it cruises to a luxurious island on Lake Como, then to Lausanne. A brief interlude on Lake Geneva is followed by a long jaunt to Buenos Aires. A climax is reached in Brussels, «the heart of a new Europe». An epilogue follows in 'Schlossburg', Southern Germany, site of one of the four conferences that feature in the novel. On the basis of socio-cultural situation in Hungary, Austria, UK M. Bradbury shows changes in ideology, social and political system, political and cultural landmarks. Generally characters in the novel can be described as dramatic, self-reflexive and self-ironical, who are also perplexed in the situation of the end of the century and consequently the millennium. At the end of the novel Francis, who admired prominent intellectual at the beginning of his investigation, freed from the influence of the charismatic philosopher, correlating him with the previous totalitarian era, and himself - with new era of united Europe, which has just begun.

Key words: totalitarianism, time-space, travel motif, philosopher, journalist, postmodern consciousness, deconstruction, ideology, age.

Зразок

для авторів, що надсилають статті до редакції збірника наукових праць
«Вісник Маріупольського державного університету»

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету» статтю

назва статті

Відомості про Автора (зразок заповнення):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
<i>Українською мовою</i>	Патlachук Віталій Володимирович – доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету, кандидат історичних наук, доцент
<i>Російською мовою</i>	<i>(Вказати відомості російською мовою)</i>
<i>Англійською мовою</i>	<i>(Вказати відомості англійською мовою)</i>
<i>Контактні телефони автора, E-mail, поштова адреса</i>	<i>(Вказати контактні телефони, адресу електронної пошти, поштову адресу, за якою здійснюватиметься розсилка)</i>

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

дата

підпис

П.І.Б.

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ : ФІЛОЛОГІЯ
ВИПУСК 17

УДК 80(05)

В 53 Вісник Маріупольського державного університету. Серія :
Філологія / гол. ред. К. В. Балабанов ; відп. ред. серії О. Г. Павленко. –
Маріуполь : МДУ, 2018. – Вип. 18. – 379 с.

Головний редактор: чл.-кор. НАПН України, д-р політ. наук, проф. К. В. Балабанов

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д-р філол. наук, проф. О. Г. Павленко
Заступник відповідального редактора – канд. філол. наук, ст. викл. Н. М. Лоскутова
Відповідальний секретар – канд. філол. наук, доц. А. В. Гутнікова
Редактор англійських текстів – канд. філол. наук, доц. Ю. Г. Федорова
Перекладач – ст. викл. Михайліченко Л. Л.

Засновник Маріупольський державний університет
87548, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
тел.: (0629) 52-99-86; e-mail: visnyk.mdu.filologia@gmail.com

Видавець «Редакційно-видавничий відділ МДУ»
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК № 4930 від 07.07.2015 р.
Тираж 300 примірників. Замовлення № 103/18

ISSN 2226-3055 (Print), ISSN 2415-3168 (Online). Вісник МДУ. Серія: Філологія. 2018 р. Вип. 18. 1–379.